

СБОРНИК

НАУЧНИ ТРУДОВЕ ОТ

МЕЖДУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
**ПРАВА И
СИГУРНОСТ**

СЪСТАВИТЕЛСТВО И РЕДАКЦИЯ

ДАФИНКА СИДОВА,
ДЕНИЦА ТОПЧИЙСКА,
ЕВЕЛИНА СТАЙКОВА

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

ПРАВА И СИГУРНОСТ

Съставителство и научна редакция

Дафинка Сидова, Деница Топчийска, Евелина Стайкова

СОФИЯ

2023 г.

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин. Копирането и преносът върху други информационни носители са забранени без писменото разрешение на носителя на авторските права.

Авторите носят отговорност за своите материали – за авторството си и за оригиналността на произведението, както и за грешки, допуснати по тяхна вина. Изразените от тях мнения може да не съвпадат с мненията на НБУ и редакционната колегия.

©Дафинка Сидова, Деница Топчийска, Евелина Стайкова, 2023 г.

©Издателство на Научно-технически съюз по машиностроене "Индустрия - 4.0"

© Дизайн на корица – Нов български университет

ISBN: 978-619-7383-31-7

Авторски колектив: Александра Вълчева, Александър Андонов, Александър Корнезов, Ана Филибева, Андрей Михайлов, Валентин Василев, Галина Стоянова, Гарик Худоян, Георги Кръстев, Гинка Симеонова, Даниел Милев, Деница Топчийска, Диана Сивинова, Евелина Стайкова, Елена Недялкова, Елка Пороминска, Елмира Атанасова, Емил Стоилков, Ивайло Стайков, Илдико Отова, Йордан Бакалов, Кристина Елена Попа Таче, Лилиана Брожич, Малина Новкиришка-Стойнова, Мариан Нинов, Мария Христозова, Милена Палчевска, Надежда Димова, Олга Чорбаджийска, Оливер Андонов, Петранка Щерева, Петър Арабаджийски, Пламен Мандаджиев, Рада Смедовска-Тонева, Ралица Борисова, Ралица Костадинова, Росен Кирилов, Росен Кирилов Кирилов, Силвия Драгова, Станимира Чюбатарова – Николова, Стойно Цветков, Тони Ѓоргиев, Цвета Маркова, Цветомир Алексов, Цветомир Панчев, Четин Казак, Юлиана Хаджичонева

Съставителство и редакция: Дафинка Сидова, Деница Топчийска, Евелина Стайкова

Рецензенти: проф. д-р Веселина Манева, доц. Тодор Коларов, д.н., доц. д-р Михаел Димитров

Сидова, Д., Топчийска, Д., Стайкова, Е.(съст. и ред.)(2023). *Права и сигурност*. София: Научно-технически съюз по машиностроене "Индустрия - 4.0".

Съдържание

АНОТАЦИЯ	7
Откриващо слово от Таня Михайлова, директор на Дипломатическия институт към МВнР	8
ПРАВА И СИГУРНОСТ: НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	10
БОРБАТА С ТЕРОРИЗМА И ПРАВОТО НА ЕФЕКТИВНА СЪДЕБНА ЗАЩИТА <i>Александър Корнезов</i>	11
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД НАТО ПРИ ВЪВЕЖДАНЕ ПОЛИТИКА НА „ЕДИНСТВЕНАТА ЦЕЛ“ ОТ САЩ <i>Йордан Бакалов</i>	19
ГАРАНТИРАНЕ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛНА ЗДРАВНА КРИЗА <i>Мария Христозова</i>	23
ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ НА ФОНА НА ВОЕННАТА АГРЕСИЯ НА РУСИЯ В УКРАЙНА <i>Четин Казак</i>	32
ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ИЗПИРАНЕТО НА ПАРИ ОТ ПОЛИТИЧЕСКИ ЛИЧНОСТИ – ОГРАНИЧЕНИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА ИЛИ НЕОБХОДИМА МЯРКА В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ <i>Андрей Михайлов</i>	42
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА XXI - ВЕК И СЪВРЕМЕННИТЕ УПРАВЛЕНСКИ МОДЕЛИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА МОТИВАЦИЯТА НА СЛУЖИТЕЛИТЕ ОТ СЕКТОР „СИГУРНОСТ“ <i>Валентин Василев, Емил Стоилков</i>	52
ВЛИЯНИЕТО НА КОВИД ДАНЪЧНИТЕ ОБЛЕКЧЕНИЯ ВЪРХУ ВЕРИГАТА „ПРОИЗВОДСТВО – ПОТРЕБЛЕНИЕ“ <i>Даниел Милев</i>	62
ПРОБЛЕМЪТ С УПОТРЕБАТА НА ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА В КОНТЕКСТА НА РЕСТРИКТИВНАТА МЕЖДУНАРОДНА, ЕВРОПЕЙСКА И НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ <i>Галина Стоянова</i>	67
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЕЛЕКТРИЧЕСКИ ТРОТИНЕТКИ ОТ ПОЛИЦЕЙСКИТЕ СЛУЖИТЕЛИ <i>Петър Арабаджийски</i>	81
ПРАВНИ АСПЕКТИ НА ПРАВАТА И СИГУРНОСТТА	94
ПРАВОТО НА ЗАЩИТА, ПРАВНА СИГУРНОСТ И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ <i>Елка Пороминска</i>	95

ТРУДОВИТЕ И СОЦИАЛНИТЕ ПРАВА В ИСТОРИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА ИДЕЯТА ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Ивайло Стайков..... 110

АКТУАЛНИ АСПЕКТИ НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА НА КАСАТОРА ПО ТЪЛКУВАТЕЛНО РЕШЕНИЕ 1 ОТ 17.01.2023 Г. ПО ТЪЛКУВАТЕЛНО ДЕЛО 7 ОТ 2021 Г. НА ВЪРХОВНИЯ АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД

Цветя Маркова 124

УПРАВЛЕНСКИ АСПЕКТИ НА ПСИХИЧЕСКИЯ ТОРМОЗ В ТРУДОВАТА СРЕДА

Олга Чорбаджийска..... 132

НЯКОИ АСПЕКТИ НА НАКАЗАТЕЛНОПРАВНАТА ЗАЩИТА ОТ ТЕРОРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ В СРЕДАТА НА МИНАЛИЯ ВЕК

Ралица Костадинова 141

ПРАВОТО НА ЗАЩИТА ПРИ ОТКАЗ, ПРЕКРАТЯВАНЕ ИЛИ ОТНЕМАНЕ НА РАЗРЕШЕНИЕ ЗА ДОСТЪП ДО КЛАСИФИЦИРАНА ИНФОРМАЦИЯ ПО ЗАКОНА ЗА ЗАЩИТА НА КЛАСИФИЦИРАНАТА ИНФОРМАЦИЯ

Станимира Чюбатарова – Николова 147

ПРОЦЕСУАЛНИ ПРАВА НА ОБВИНЯЕМИТЕ ЛИЦА В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Елена Недялкова 152

ПРИНЦИПЪТ НА ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ НАКАЗАТЕЛЕН ПРОЦЕС

Цветомир Панчев 159

ФИНАНСОВОТО ПРАВО В КОНТЕКСТА НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Гинка Симеонова..... 170

IUS GENTIUM И РИМСКАТА КОНЦЕПЦИЯ ЗА ЛИЧНАТА И ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

Малина Новкиришка- Стоянова..... 181

АСПЕКТИ НА СИГУРНОСТТА И ЗАЩИТАТА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА 197

СИГУРНОСТ. ИЗВЪНРЕДНОСТ. РИСК

Рада Смедовска-Тонева..... 198

СИГУРНОСТА НИЗ ПРИЗМАТА НА ЧОВЕКОВАТА СИГУРНОСТ

Тони Ѓоргиев, Лилиана Бројич, Оливер Андонов..... 205

ПЕНИТЕНЦИАРНАТА ПОЛИТИКА В СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Росен Кирилов 213

ПРАВНАТА СИГУРНОСТ В КОНТЕКСТА НА РЕЛИГИОЗНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Петранка Щерева 227

ПОЛИТИЗАЦИЯ НА СИГУРНОСТТА И ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

УПРАВЛЕНИЕ НА ГРАНИЦИ И МИГРАЦИОННИ ПОТОЦИ: СЕКУРИТАРНИ И ХУМАНИТАРНИ АСПЕКТИ

Евелина Стайкова 238

**НЕДОВЕРИЕТО В ИНСТИТУЦИИТЕ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ КРИЗИ:
МОБИЛИЗАЦИИ, ПРОТЕСТНИ ВЪЛНИ И ГРАЖДАНСКИ ДВИЖЕНИЯ С
КАУЗА**

Диана Сивинова 246

**ПРАВОТО НА ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ: МЕЖДУ МЕЖДУНАРОДНИТЕ
СТАНДАРТИ И ПОЛИТИЗАЦИЯТА**

Илдико Отова 258

**МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ЗАКРИЛА НА ПРАВОТО НА СВОБОДА
НА МИРНИ СЪБРАНИЯ И СВОБОДНО СДРУЖАВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ В
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ**

Александра Вълчева 264

**ЗА ПРАВОТО НА ГРАЖДАНИТЕ ДА НЕ БЪДАТ ЗАБЛУЖДАВАНИ ПО
ВЪПРОСИТЕ НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ**

Георги Кръстев 271

КИБЕРСИГУРНОСТТА: МЕЖДУ КОНТРОЛА, ПРАВАТА И СИГУРНОСТТА

УПРАВЛЕНИЕТО НА КИБЕРСИГУРНОСТТА: МИСИЯТА СТАВА СПЕШНА

Юлиана Хаджичонева, Пламен Мандаджиев 283

ЗАЩО НИ Е НЕОБХОДИМА КИБЕРСИГУРНОСТ

Цветомир Алексов 299

**СИСТЕМА ЗА ЕЛЕКТРОННО НАБЛЮДЕНИЕ НА ПРАВОНАРУШИТЕЛИТЕ –
ПРАВО ЗА ЗАЩИТА НА ЖЕРТВИТЕ ОТ ДОМАШНО НАСИЛИЕ**

Росен Кирилов 307

**ВИРТУАЛНАТА ЖЕЛЯЗНА СТЕНА: КИТАЙСКИЯТ ДИГИТАЛЕН
АВТОРИТАРИЗЪМ И НЕГОВИТЕ ПОСЛЕДИЦИ ВЪРХУ ПРАВАТА НА
ЧОВЕКА**

Мариан Нинов, Ралица Борисова 313

**ИЗКУСТВОТО НА ПЕРЦЕПЦИЯТА: ВИЗИЯ НА КИТАЙ ЗА КОГНИТИВНО
ВЛИЯНИЕ И ПОСЛЕДИЦИТЕ ВЪРХУ ГЛОБАЛНАТА СИГУРНОСТ**

Мариан Нинов, Ралица Борисова, Силвия Драгова 322

**РЕГУЛИРАНЕ НА МЕТАДАННИТЕ: В ТЪРСЕНЕ НА БАЛАНС МЕЖДУ
ПРАВОТО НА ЛИЧНА НЕПРИКОСНОВЕННОСТ И СИГУРНОСТТА**

Деница Топчийска 331

**ИЗСЛЕДВАНЕ ПРАВАТА НА ПОТРЕБИТЕЛИТЕ В УСЛОВИЯТА НА
ДИГИТАЛЕН МАРКЕТИНГ**

Елмира Атанасова, Надежда Димова 344

ЧОВЕШКИ ПРАВА И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ: ДИЛЕМИ И ПОДХОДИ

THE NEW INTERNATIONAL TRIANGLE: HUMAN RIGHTS-DIGITALIZATION-SECURITY	
<i>Cristina Elena Popa Tache</i>	352
CLIMATE CHANGE AS A THREAT TO INTERNATIONAL SECURITY	
<i>Milena Palczewska</i>	365
CORRELATION OF HUMAN RIGHTS AND STATE SECURITY: MODERN CHALLENGES AND THREATS	
<i>Garik Khudoyan</i>	369
PROTECTION OF NATIONAL SECURITY THROUGH PREVENTIVE POLICE ACTIVITIES AGAINST THE PERPETRATORS OF CRIMINAL CODE OFFENCES RELATED TO ILLEGAL CROSSING, SMUGGLING AND ASSISTING FOREIGNERS TO CROSS AND RESIDE IN THE REPUBLIC OF BULGARIA	
<i>Ana Filibeva, Stoyno Tsvetkov</i>	373
THE INTERNATIONAL LAW AND SECURITY ON THE BALKANS AFTER THE FIRST WORLD WAR	
<i>Aleksandar Andonov</i>	381
Приложение 1. Резюмега Abstracts	386

АНОТАЦИЯ

Права и сигурност са две свързани концепции. Днес е популярно да провокираме съдържанието им, като понякога ги поставяме в опозиционни и дори парадоксални позиции. Нарастващата секюритизация на политиките не води до повишаване защитата правата на човека, напротив, наблюдаваме по-скоро елементи на ограничаване и дори нарушаване на човешки права в името на сигурността.

Настоящият сборник е резултат от международна научна конференция „Права и сигурност“, която отбелязвайки 75 години от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека се ангажира да разгледа в широк интердисциплинарен диалог съвременните измерения на връзката между права и сигурност. Събитието събра в рамките на два дни над 60 участници от 15 университета и 6 държави. Текстовете, които са намерили място в тази колективна книга, изграждат един уникален калейдоскоп от оригинални ракурси към описаното аналитично поле. Резултатът е впечатляващ по своя мащаб, в който 47 утвърдени и млади учени и практики дават отговор на актуални и класически търсения за успехите и неуспехите в защитата правата на човека и националната сигурност.

От редакторите

Откриващо слово от Таня Михайлова, директор на Дипломатическия институт към МВнР

Уважаема госпожо заместник-ректор,
Уважаеми госпожи и господа, гости, студенти,

Благодаря на организаторите от Нов български университет и най-вече на Департамент „Национална и международна сигурност“ за организирането на тази конференция.

Бих искала да честитя 20-годишнината на Департамента и да споделя, че и Дипломатическия институт ще отбележи през тази година своите първи 20 години....

През 2023 г. отбелязваме 75 години от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека. Наред със своя универсален характер и недвусмислено съдържание, декларацията е известна и с това, че се е превърнала в най-превеждания документ, а при изготвянето ѝ участие са взели множество жени, вкл. г-жа Елеонор Рузвелт. Излишно е да коментирам, че през 40-те години на XX век активната роля на жените в процеса на вземане на решения не е било така широко приета и утвърдена като днес.

Периодът, в който Всеобщата декларация е изготвена и приета, представлява исторически вододел, тъй като непосредствено след Втората световна война светът става свидетел на множество изобретателни и прогресивни за времето си идеи, сякаш хората се стремят да съпреживяват колективен катарзис. В следвоенния период, предвид колосалната загуба на човешки живот, възлизаща на 3% от световното население и цели 10% от европейското, човекът поставя себе си в центъра на Всеобщата декларация, отвърнат от опустошителните последици на войната. Просвещенските идеали, залегнали в основата на текста, смея да твърдя, са заложили и при учредяването на ООН и приемането на неговия Устав, но се проявяват и на регионално равнище – вкл. при създаването за Съвета на Европа и Европейска общност за въглища и стомана, която предшества нашия ЕС.

Като директор на Дипломатическия институт, който е обучителна институция и чието мото е “Docendo discimus”, бих желала да напомня, че единствената употреба на думата „задължително“ в рамките на декларацията е в контекста на образованието. А множеството изследвания отдават значителния растеж на глобалната икономика през 20 век именно на масовизацията на образованието.

С хода на времето документът се трансформира от по-скоро амбициозен идеал в широкообхватен еталон от стандарти, въплътен на практика във всеки отрасъл на международното право и внедрен в националното законодателство. Атестат за прогресивния характер на документа е и фактът, че той остава релевантен с течение на годините и навлизането на нови технологии, отчитайки социалните, политически и икономически развития от последните преди 75 г. Изконните принципи на Всеобщата декларация са все така приложими, вкл. и към новите предизвикателства - те предоставят рамкови решения, които могат напр. да се ползват за противодействие срещу въздействието на измененията на климата върху човека. Заложените в текста фундаменти са приложими и при концептуализиране на управлението на изкуствения

интелект и дигиталния свят. Макар и авторите на Декларацията да не са предвидили назриващи днес предизвикателства като регулацията на „Метавселената“ и „ChatGPT“, техният интелектуален принос продължава да ни предоставя права 75 г. по-късно.

Светът, който ни заобикаля днес, е наситен на кризи от разнороден характер, в името на които правата на човека често биват нарушавани, докато историята ни демонстрира, че именно спазването им е *conditio sine qua non* за разрешаването на всякакви конфликти. Правата на човека следва да са гаранцията в кризисни времена, защото Декларацията - рожба на войната, поставя граници за силните и вдъхва надежда на безсилните. Нейна цел е да предотврати друга война, като дефинира еднакви права, които всеки човек може да изисква просто защото съществува, и да посочи какво не може да се прави на човешки същества. Съгласно декларацията се раждаме „свободни и равни“, но в редица държави това разбиране се поставя под въпрос. Затова е необходимо отстояваме правата, които Декларацията гарантира – не само нашите, но и на хората по целия свят.

Уважаеми госпожи и господа,

Тази година честваме диамантеният юбилей от приемането на Всеобщата декларация. Към днешна дата средната продължителност на живота в София е приблизително 75 г. Това означава, че цяло едно поколение, на съвременниците на Декларацията, живее своя живот с определени гаранции. Само за справка, при приемането на Декларацията от страна на ООН, средната възраст в България е била приблизително 50 г.

Ще си позволя да завърша така, както започва самата Декларация, с гръмко обещание, но и с предупреждение, от първите редове на нейния преамбюл: „...че пренебрегването и неуважението на правата на човека доведоха до варварски деяния, които потресоха съвестта на човечеството, и че създаването на един свят, в който хората ще се радват на свобода на словото и убежденията си и ще бъдат свободни от страх и лишения бе провъзгласено за най-съкровения стремеж на човека...“ и „... е необходимо правата на човека да бъдат закриляни от закона така, че човек да не бъде принуждаван да прибегва към бунт срещу тиранията и потисничеството, като последен изход“.

Благодаря за вниманието и успех на конференцията!

**ПРАВА И СИГУРНОСТ: НОВИ
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА**

БОРБАТА С ТЕРОРИЗМА И ПРАВОТО НА ЕФЕКТИВНА СЪДЕБНА ЗАЩИТА

Александър Корнезов¹

Темата на настоящия доклад е пример за известната дилема между националната сигурност и правата на човека. И каква е ролята на съдията в тази дилема? Може ли и следва ли съдът да отмени санкции, наложени на лица и организации, предполагаемо свързани с тероризма, на основание че човешките права на тези лица и организации са били нарушени? И подобно съдебно решение не подкопава ли националната сигурност?

Обществената памет несъмнено помни ексцесиите в Гуантанамо и Абу Граиб – имена, станали символ на произвола в борбата с тероризма. Борбата с тероризма при все това остава обвита в мистерия и тайни, запечатани с клеймото „строго секретно“, което сякаш по презумпция дава картбланш за незачитането на основните права на човека, въпреки че те от векове представляват опората на всяко модерно гражданско и демократично общество.

Разбира се, заплахата от тероризма не може и не трябва да бъде подценявана. Основание ли е това обаче да загърбим вековната еволюция на модерното общество към правов ред, основан на зачитането на правата и свободите на гражданина? Готови ли сме да отречем на заподозрените за терористи всяко право да бъдат изслушани, да им бъде обяснено в какво са обвинени и в крайна сметка правото им на справедлив съдебен процес? И гарантирането на тези основни права води ли в действителност до пробойни в борбата с тероризма?

Аз предлагам да се върна на тези въпроси в края на моя доклад. Но още сега бих искал да подчертая, че дилемата между националната сигурност и правата на човека, ми се струва силно опростена, дори бих казал популистка.

Поради това, бих искал основен научен акцент в текста да бъде взаимоотношението между защитата на правата на човека в системата на ООН, от една страна, и на Европейския съюз, от друга страна, в контекста на продължаващата борба на международната общност с тероризма. Тази проблематика е особено релевантна, тъй като тя поставя трудния въпрос за съотношението между международното публично право, по-конкретно резолюциите на Съвета за сигурност на ООН, и правото на ЕС.

В текста няма да взема отношение по широко дискутирания въпрос за предимството на актовете на Съвета за сигурност на ООН пред актовете на институциите на ЕС в случай на конфликт.² И причината за това е, че според мен, свеждането на проблематиката, свързана с правата на човека, до догматичните понятия за „йерархия“ между правни норми и правопорядъци, рискува да опрости прекомерно теоретичния дебат за мястото на правата на човека в съвременния многопластов правен ред. В действителност разглежданата проблематика далеч надхвърля пределите на

¹ Съдия в Общия съд на Европейския съюз, председател на 8-ми състав.

² Вж. чл. 103 от Хартата на ООН. Според Международния съд обвързващите резолюции на Съвета за сигурност на ООН също имат предимство пред противоречащите им международни договори - вж. делото Либия / САЩ (Локърби), ICJ, 1992, р. 3.

схоластичното схващане за „предимството“ като вид автоматизирано правило за избор между две противоречащи норми.

Нещо повече, както ще обясня след малко, подобно схващане не е в състояние да обясни влиянието на правото на ЕС върху механизмите за защита на правата на човека в системата на ООН.

Всъщност, тезата, която ще развия в настоящия доклад, е че еволюцията на защитата на правата на човека в системата на ООН е пример за интензивното влияние на правото на ЕС върху международното публично право посредством явлениято *cross fertilization* (взаимно проникване) и посредством понятието за *jus cogens*.

Нека дам следния пример от съдебната практика на Съда на ЕС.

В инструментариума на международната политика, постепенно се налагат механизми, за които се счита, че са далеч по-ефикасни от използваното в по-далечното минало ембарго, налагано на определени държави. Става дума за т.нар. „*smart sanctions*“ или „умни санкции“, като особеното при тях е, че те визират не отделни държави като цяло, а определени физически или юридически лица, които са част от съответния режим или на които режимът се осланя, или лица и организации, свързани с определен въоръжен конфликт – например запор на банкови сметки и други финансови ресурси на определени лица или организации, забрана за пътуване в чужбина и пр.³

Такива санкции се прилагат на различни нива - национално, наднационално (напр. на ниво Европейски съюз) и глобално.

В системата на ООН, Съветът за сигурност е компетентен да приема резолюции, с които налага такива санкции.

В сферата на борбата с тероризма, тези санкции започват да се прилагат масово след падането на режима на талибаните през 2001 г. (т.нар. мерки от „второ поколение“).⁴ В изпълнение на тези резолюции Комитетът по санкциите към Съвета за сигурност на ООН изготвя поименен списък от лица и организации, за които се предполага, че са свързани с Осама бин Ладен, мрежата на Ал Кайда и талибаните. По силата на тези резолюции държавите членки на ООН са длъжни да запорират финансовите и икономическите ресурси на тези лица, както и да им наложат забрана за пътуване.

Първоначално системата на ООН не предвижда механизъм, който да позволява на лицата, попаднали в списъците, да оспорят включването си в тях. Това поставя с особена острота проблема за липсата на ефективни средства за защита в системата на ООН на лицата и организациите, уличени в подпомагане на тероризма.

За да отговори на тези основателни критики, с Резолюция № 1730 от 2006 г. Съветът за сигурност на ООН решава да създаде т.нар. *focal point* (координационен център) към Съвета за сигурност.⁵ По силата на тази резолюция всяко лице или организация, включени в списъците, одобрени от Комитета по санкциите към Съвета за сигурност на

³Smart sanctions са само един от инструментите за борба с тероризма. В сферата на защитата на личните данни напр. вж.: А. Кашъмов. Защитата на личните данни и борбата с тероризма: българският и европейският прочит. Общество и право, 5/2008. Вж. също Larissa van den Herik and Nico Schrijver, *Eroding the Primacy of the UN System of Collective Security: The Judgment of the European Court of Justice in the Case of Kadi and Al Barakat*, *International Organisations Law Review* 5 (2008), p. 332.

⁴ Резолюция 1390/2002 от 29 януари 2002 г. и Резолюция 1453/2002 от 24 декември 2002 г.

⁵Вж. Резолюция на Съвета за сигурност на ООН № 1730 (2006) от 19 декември 2006 г.

ООН, може да подаде молба до координационния център за заличаването си от съответния списък. Координационният център започва работа през март 2007 г.

Как стои въпросът в рамките на ЕС?

В рамките на Европейския съюз, санкциите стават задължителни по силата на регламент на Съвета на ЕС, с които се прилагат резолюциите на Съвета за сигурност на ООН. На практика, те копират списъка, одобрен от Съвета за сигурност на ООН.

В придобилите световна известност дела Кади и Ал Баракаат, жалбоподателите оспорват пред съдебните органи на Европейския съюз именно такъв регламент, приет в изпълнение на резолюция на Съвета за сигурност на ООН, съдържаща поименен списък на лицата и организациите, свързани с Осама бин Ладен, Ал Кайда и талибаните. При приемането на оспорвания регламент лицата, включени в списъка, не са били известени за включването си в него, не са им били съобщени причините, поради които са попаднали в този списък, и не им е била дадена възможност да бъдат изслушани. Техен основен довод е, че въпросните актове на Съвета на ЕС нарушават правото им на защита.

В първото си решение по делото Общият съд на ЕС отхвърля жалбата с мотива, че обжалваният регламент прилага резолюция на Съвета за сигурност на ООН, приета на основание глава VII от Устава на ООН, която не позволява изключения или дерогации. Според Общия съд, оспореният регламент трябва следователно да се ползва от съдебен имунитет относно неговата вътрешна законосъобразност, освен що се отнася до съвместимостта му с нормите, спадащи към jus cogens.⁶ Логиката на това решение по същество почива на обстоятелството, че Устава на ООН има предимство над правото на ЕС и следователно актовете на ЕС, които прилагат решения на СС на ООН, не могат да подлежат на съдебен контрол.

Съдът на ЕС обаче отменя това решение и мисля, че всеки уважаващ себе си юрист, специализиращ в областта на защитата на правата на човека, трябва често да препрочита това решение, което се отличава със своята категоричност и прогресивност. Съдът на ЕС постановява по същество, че оспорваният регламент трябва да бъде предмет на пълен съдебен контрол от страна на Съда на ЕС, дори и когато той прилага резолюции, приети от Съвета за сигурност на ООН на основание глава VII от Устава на ООН.⁷

Този извод е от части обоснован с липсата на ефективни правни средства за защита в системата на ООН. В тази връзка Съдът на ЕС разглежда подробно средствата за защита на лицата и организациите, включени в съответните списъци, пред координационен център в системата на ООН, и заключава, че съществуващите към онзи момент процедури, не осигуряват ефективни правни средства за защита на тези лица.

В допълнение на това, когато приема оспорения регламент, Съвета на ЕС също не е зачел основните права на жалбоподателите като нито им е съобщил причините, поради които са попаднали в този списък, нито им е дал възможност да се защитят. На тези основания Съдът на ЕС отменя оспорвания регламент.

⁶Решения от 21 септември 2005 г., Kadi/Съвет и Комисия, T-315/01, EU:T:2005:332 и Yusuf и Al Barakaat International Foundation/Съвет и Комисия, T-306/01, EU:T:2005:332.

⁷ Решение от 3 септември 2008 г., Kadi и Al Barakaat International Foundation/Съвет и Комисия, C-402/05 P и C-415/05 P, EU:C:2008:461.

Отговорът на Съвета за сигурност на ООН не закъснява. Той приема няколко резолюции, с които цели, от една страна, да подобри условията за достъп на засегнатите лица до основанията за включването им в съответния списък, и, от друга страна, създава на нов орган – омбудсман, който да следи за обективното протичане на процедурата по заличаване и да подпомага Комитета по санкциите при разглеждането на тези искания и който може да предложи на Комитета по санкциите заличаването на молителя.⁸

След като е сезиран отново, във второто си решение по делото Кади и Ал Баракаат, Общият съд на ЕС обаче заключава, че така направените промени в системата на ООН не са достатъчни, за да отговорят на изискуемия стандарт за защита на основните права, установен в ЕС.⁹ Въпреки създаването на службата на омбудсмана Съветът за сигурност на ООН все още не е предприел мерки за създаването на независим и безпристрастен орган, който да се произнася по жалбите срещу индивидуалните решения на Комитета по санкциите и който да е компетентен да проверява как той е установил фактите и е приложил правото. Освен това решението за заличаването на името на дадено лице от списъка на Комитета по санкциите все още изисква консенсус в рамките на комитета. В допълнение Общият съд подчертава, че изборът на доказателствата, които могат да бъдат съобщени на заинтересованото лице, продължава да зависи изцяло от преценката на държавата, която е поискала включването на това лице в списъка на Комитета по санкциите, и не съществува механизъм, който да осигури на това лице достатъчно информация, за да се защити надлежно. От друга страна, в рамките на Европейския съюз, като приема оспорения регламент, Съветът на ЕС не предоставя допълнителни гаранции за защита, които да неутрализират констатираните недостатъци в системата на ООН. На тези основания, Общият съд на ЕС отново отменя регламента на Съвета на ЕС.

И този път отговорът на Съвета за сигурност на ООН не закъснява. Той приема впоследствие нови резолюции, чиято цел е да засили ролята на омбудсмана в процедурата за заличаване в качеството му на трето независимо лице.¹⁰ Така напр. съгласно тези резолюции омбудсманът изготвя препоръка за заличаването, съответно оставането в списъка на молителя, която представя на Комитета по санкциите. От особена важност е предвиденото нововъведение, според което, ако омбудсманът препоръча заличаване, ограничителните мерки спрямо лицето спират да се прилагат в 60-дневен срок, след като Комитетът по санкциите е разгледал доклада на омбудсмана, освен ако комитетът не реши обратното с консенсус или ако се направи искане за изпращане на преписката пред Съвета за сигурност. По този начин заличаването вече не записи от единодушното съгласие на членовете на Комитета по санкциите. Освен това задълженията за мотивиране и прозрачност на Комитета по санкциите в случай на отхвърляне на препоръката на омбудсмана са допълнително засилени. Резолюцията също така подобрява достъпа на омбудсмана до поверителни данни и предвижда възможността омбудсманът да оповестява от коя държава изхожда искането за вписване. Засилва се и ролята на засегнатото лице в процедурата, като изрично се предвижда възможността то да бъде изслушано от омбудсмана.

⁸Вж. Резолюция 1904 на Съвета за сигурност на ООН от 17 декември 2009 г.

⁹Решение от 30 септември 2010 г., Kadi/Комисия, T-85/09, EU:T:2010:418.

¹⁰Вж. Резолюции на Съвета за сигурност на ООН № 1989 (2011), № 2083 (2023) и № 2161 (2014).

Защо разказвам всичко това?

Защото е очевидно, че описаните промени в правната рамка на ООН, са предизвикани от развитието на стандартите за защита на човешките права в Европейския съюз.

И така се връщам на основния акцент в доклада: как би могло да се концептуализира това явление?

На първо място, примерът, който дадох, свидетелства за своеобразния диалог през годините между Съвета за сигурност на ООН и Съда на ЕС.

Този диалог е един от най-позитивните примери за явлението cross-fertilization между управопорядъци от различно естество. Това е аналитично понятие, което описва процеса на взаимно проникване на правни норми, концепции и дори теории от един правен ред в друг, без да съществува правно задължение в този смисъл. Нещо повече, правопорядък от по-висок ранг може - посредством явлението cross-fertilization - да бъде повлиян от правопорядък, който по принцип му е подчинен.¹¹

В разглежданата хипотеза се наблюдава едностранен низходящ cross-fertilization, при който правопорядъкът на ООН отчита и възприема поне частично някои от достиженията на правото на ЕС в областта на защитата на правата на човека. Обстоятелството, че резолюциите на Съвета за сигурност на ООН са задължителни за ЕС - доколкото, съгласно чл. 25 от Хартата на ООН, държавите членки на ООН са длъжни да изпълняват решенията на Съвета за сигурност на ООН - тук е без значение. Това се обяснява с неформалния и доброволен характер на това явление, при което един правопорядък заимства решения от друг правопорядък, за които се счита, че представляват особено достижение на правото и че отговарят на икономическите и политическите ценности на възприемачия ги правопорядък. В действителност явлението cross-fertilization няма отношение към евентуалната йерархия между правопорядъци, а се основава единствено на убеждението, че възприетите решения в друг - бил той и „подчинен“ - правопорядък следва да бъдат отчетени, тъй като отразяват определени ценности на възприемачия ги правопорядък.

На второ място, разглежданата еволюция в системата на ООН би могла да се разглежда не само като следствие от crossfertilization, но и като резултат от все по-прогресивното трансформиране на определени категории човешки права в jus cogens.

Виенската конвенция за правото на договорите определя jus cogens като императивна норма на общото международно право, която изцяло се приема и признава от международната общност на държавите като норма, отклонението от която е недопустимо и която може да бъде изменена само с последваща норма на общото международно право от същия характер.

При все това, jus cogens е динамично понятие, чието съдържание може да еволюира в зависимост от развитието на правото и съпътстващите го обществени ценности.¹²

¹¹Вж. F. Jacobs, *Judicial Dialogue and the Cross-Fertilization of Legal Systems: the European Court of Justice*. *Texas international law journal*. Vol. 38 (2003), no. 3, p. 547-556.

¹²Вж. R. Kolb, *Peremptory International Law: Jus Cogens: a General Inventory*. Oxford: Hart, 2015; G. Cohen-Jonathan, *Le jus cogens et le droits de l'homme*. *Mélanges en l'honneur de Jean Charpentier*. 2009, p. 61-72; J. A.E. Vervaele, *Violations graves des droits de l'homme et crimes internationaux: du jus (non) puniendi de l'État*

В тази връзка би могло да се твърди, че закрилата на онези категории права на човека, които днес се считат за общоприети и общопризнати, следва да се разглежда като неделима част от *juscogens*. В действителност,

Първо, Хартата на ООН отдава приоритетно значение на защитата на правата на човека – например, съгласно чл. 1, т. 3 от хартата, ООН си поставя за цел да подкрепя и утвърждава „зачитането на човешките права и основните свободи за всички, без разлика по отношение на раса, пол, език или религия“. Този ангажимент обвързва както всички държави членки на ООН, така и Съвета за сигурност.

Второ, еволюцията в стандартите за защита на човешките права на национално и наднационално ниво свидетелства за тяхното прогресивно приемане и признаване от все по-голяма част от международната общност.

От особено значение в това отношение са международните инструменти за защита на правата на човека, в частност Всеобщата декларация за правата на човека, приета от Общото събрание на ООН на 10 декември 1948 г. Декларацията е първият глобален инструмент, прогласяващ права, чиито носители са всички човешки същества. В системата на ООН е създадена и специална Комисия по правата на човека. Към днешна дата съществуват и редица правно обвързващи регионални инструменти за защита на правата на човека, като например Африканската харта за правата на човека, Американската конвенция за правата на човека, Европейската конвенция за правата на човека и, разбира се, Хартата на основните права на ЕС.¹³

По-деликатен обаче е въпросът кои категории права следва да се считат за част от *juscogens*. Към днешна дата в теорията се счита за сравнително безспорно, че към тази категория спадат т.нар. неотменими абсолютни права (право на живот, забрана на робството, забрана на изтезанията и на нечовешкото или унижително отношение или наказание), както и повечето норми на международното хуманитарно право.¹⁴

Макар да е вярно, че правото на справедлив съдебен процес и на ефективни средства за защита не се числи към категорията на абсолютните права, това – според мен – не е основание да се твърди, че то не може да бъде част от *juscogens*.¹⁵

Аз застъпвам тезата, че член 53 от Виенската конвенция, според който са недопустими отклонения от нормите *juscogens*, не би трябвало да се тълкува като визиращ единствено и само абсолютните права, а също така и правата, които, макар и да могат да бъдат ограничавани при определени условия, не могат да бъдат напълно

nationan à un deberpuniendi impératif tiré du jus cogens. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*. 3 (2014), p. 487-521.

¹³Вж. в тази връзка А. А. CaçadoTrindade, *The Expansion of the Material Content of JusCogens: the Contribution of the Inter-American Court of Human Rights. The European Convention on Human Rights: essays in honor of Christos L. Rozakis*. 2011, p. 27-46.

¹⁴Вж. решенията на Международния наказателен трибунал за бивша Югославия 10 декември 1998 г., в делото *Furundžija* (IT-95-17/1, пар. 153-157), от 14 януари 2000 г. в делото *Kupreškićetal.* (IT-95-16, пар. 520) и на Международния съд в делото за въоръжените действия на територията на Конго (Демократична република Конго / Руанда, 3 февруари 2006 г., пар. 64).

¹⁵¹⁵¹⁵В обратния смисъл вж.: Федерален съд на Швейцария, решение от 14 ноември 2007 г., *Nada c. SECO*, по 1^a.45/2007, и имплицитно: Общ съд на ЕС в решения от 21 септември 2005 г., *Kadi/Съвет и Комисия*, T 315/01, EU:T:2005:332 и *Yusuf и AlBarakaat International Foundation/Съвет и Комисия*, T-306/01, EU:T:2005:331.

отричани. Към тази категория се числи именно правото на справедлив съдебен процес, поне що се отнася до неговото твърдо ядро.

Много са елементите, които потвърждават това:

- първо, Комитетът по правата на човека на ООН посочва изрично, че е недопустимо държавите да правят общи резерви по отношение на правото на справедлив съдебен процес, тъй като последното представлява „императивна норма на общото международно право“¹⁶;
- второ, член 10 от Всеобщата декларация за правата на човека гласи, че „всеки човек има право, при пълно равенство, на справедливо и публично разглеждане на неговото дело, от независим и безпристрастен съд, за установяване на неговите права и задължения“;
- трето, редица международни съдилища посочват, че правото на справедлив съдебен процес е общопризнато. Така например според Европейския съд за правата на човека правото на достъп до съд е „универсално признато“¹⁷;
- четвърто, Междумериканският съд за правата на човека изрично посочва, че правото на достъп до съд се числи към *juscogens*¹⁸;
- пето, в част от литературата също се приема, че правото на достъп до съд би могло да се разглежда като *juscogens*.¹⁹

Безспорно в това отношение е огромното влияние на европейските инструменти за защита на правата на човека. В сравнителен план Хартата на основните права на ЕС е вероятно най-прогресивния съвременен инструменти за защита на правата на човека, подплатен с изключително богата съдебна практика, чието влияние – както видяхме – далеч надхвърля пределите на Европейския съюз. Приносът на Хартата, и по-конкретно, на юриспруденцията на Съда на ЕС, за превръщането и възприемането на дадено право като *juscogens* е повече от съществен.

В заключение, нека отговоря на въпроса, с който започнах. Пълният съдебен контрол върху мерките за борба с тероризма не отслабва ли в крайна сметка именно борбата с тероризма и националната сигурност?

Отговорът на поставения въпрос всъщност зависи от отговора на друг далеч по-важен въпрос, а именно в какво общество искаме да живеем днес? В общество, основано на равенството пред закона и на върховенството на правото, в което всеки човек – без изключение – има права, чиято закрила може да търси пред независим и безпристрастен съд, или в общество, основано на държавен или частен произвол.

Оставам на вас да помислите по този въпрос.

¹⁶Общ коментар № 24 (52), т. 18.

¹⁷Golder / Обединено кралство, 21 февруари 1975 г., т. 35.

¹⁸La Cantuna c. Perù, 29 ноември 2006 г.

¹⁹G. Cohen-Jonathan, le *juscogens* et les droits de l'homme, Mélanges en l'honneur de J. Charpentier. 2009, p. 68.

Библиография

- А. Кашъмов. Защитата на личните данни и борбата с тероризма: българският и европейският прочит. Общество и право, 5/2008.
- Резолюции на Съвета за сигурност на ООН № 1989 (2011), № 2083 (2023) и № 2161 (2014).
- Резолюция 1390/2002 от 29 януари 2002 г. и Резолюция 1453/2002 от 24 декември 2002 г.
- Резолюция 1904 на Съвета за сигурност на ООН от 17 декември 2009 г.
- Резолюция на Съвета за сигурност на ООН № 1730 (2006) от 19 декември 2006 г.
- Решение от 30 септември 2010 г., Kadi/Комисия, T-85/09, EU:T:2010:418.
- Решение от 3 септември 2008 г., Kadi и Al Barakaat International Foundation/Съвет и Комисия, C-402/05 P и C-415/05 P, EU:C:2008:461.
- Решения от 21 септември 2005 г., Kadi/Съвет и Комисия, T 315/01, EU:T:2005:332 и Yusuf и Al Barakaat International Foundation/Съвет и Комисия, T 306/01, EU:T:2005:332.
- Хартата на ООН. Според Международния съд обвързващите резолюции на Съвета за сигурност на ООН също имат предимство пред противоречащите им международни договори - вж. делото Либия / САЩ (Локърби), ICJ, 1992, р. 3.
- А. А. Cançado Trindade, The Expansion of the Material Content of Jus Cogens: the Contribution of the Inter-American Court of Human Rights. The European Convention on Human Rights: essays in honor of Christos L. Rozakis. 2011, р. 27-46.
- F. Jacobs, Judicial Dialogue and the Cross-Fertilization of Legal Systems: the European Court of Justice. Texas international law journal. Vol. 38 (2003), no. 3, р. 547-556.
- G. Cohen-Jonathan, le jus cogens et les droits de l'homme, Mélanges en l'honneur de J. Charpentier. 2009, р. 68.
- Golder / Обединено кралство, 21 февруари 1975 г., т. 35.
- La Cantuna c. Perù, 29 ноември 2006 г.
- Larissa van den Herik and Nico Schrijver, Eroding the Primacy of the UN System of Collective Security: The Judgment of the European Court of Justice in the Case of Kadi and Al Barakaat, International Organisations Law review 5 (2008), р. 332.
- R. Kolb, Peremptory International Law: Jus Cogens: a General Inventory. Oxford: Hart, 2015; G. Cohen-Jonathan, Le jus cogens et les droits de l'homme. Mélanges en l'honneur de Jean Charpentier. 2009, р. 61-72; J. A. E. Vervaele, Violations graves des droits de l'homme et crimes internationaux: du jus (non) puniendi de l'État nationan à un deber puniendi impératif tiré du jus cogens. Revue de science criminelle et de droit pénal comparé. 3 (2014), р. 487-521.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД НАТО ПРИ ВЪВЕЖДАНЕ ПОЛИТИКА НА „ЕДИНСТВЕНАТА ЦЕЛ“ ОТ САЩ

Йордан Бакалов¹

Във „Временните насоки за национална сигурност“, представени от администрацията на президента Байдън се вижда, предложение за ограничаване ролята на ядрените оръжия в политиката за сигурност на САЩ и предложение за налагане на политика с „единствена цел“, независимо че в последно време се наблюдава желание от държави, притежаващи ядрени оръжия, да ги модернизират, а други, които не притежават ядрени оръжия, да ги придобият.

Президентът Байдън се ангажира да наложи политика, която ще промени изцяло целта на използване на ядрените оръжия на САЩ „за възпиране и ако е необходимо, отмъщение срещу ядрени атаки²“. Налагането на такава политика фундаментално ще промени визията за начина на използване на ядрените оръжия и ще срещне, както сериозен отпор така и подкрепа, но при всички случаи ,ще има дълготрайни последици. Опит за приемане на такава декларирана политика има и по време на управлението на президента Барак Обама и при двете му администрации, но поради нарастващата роля на ядрените оръжия в днешната среда за сигурност и силното противодействие на отбранителната общност, той се въздържа от приемането на политика с „единствена цел“. Подобна декларация и прилагането на такава политика ще подкопае възпиращата роля на ядрените оръжия на САЩ и ще притесни съюзниците, но може да въодушеви противниците. Според Байдън, ядрени оръжия могат да се прилагат само при военен отговор, това означава, че те могат да се използват само като ответна реакция при атака и забрана за първо използване, което изключва възможността САЩ да бъдат първи, които да използват ядрени оръжия в конфликт.

Целта на досегашната политика на САЩ е да остави противниците да гадаят за условията, при които Америка може да използва ядрени оръжия, т.е. прилагане принципа на „стратегическата неяснота“. Основната неяснота в тази стратегия на САЩ е свързана преди всичко с неяснотата дали те биха използвали ограничени ядрени удари при конвенционален конфликт, като крайната цел на тази неяснота е да накара противниците да се въздържат от военни решения. Прилагането на политика с „единствена цел“ има точно обратна задача, а именно да информира включително и противниците на САЩ и да сведе до минимум опасността от погрешни и предизвикателни решения от тяхна страна, като се минимализира опасността от непредизвикан ядрен удар.

При положение че, президентът Байдън успее да прокара и започне да прилага политика с „единствена цел“, НАТО ще трябва да преразгледа собствената си стратегия за прилагането на нова политика за използване на ядрени оръжия за възпиране, по отношение на неядрени заплахи, което за партньорите на САЩ от Европа ще

¹ Професор в департамент Национална и международна сигурност на НБУ, jbakalov.nbu@gmail.com

² How bidens,s plan to limit the role of nuclear weapons,a challenge for NATO.Sophia Becker and Elisabeth Suh. German Council on Foreign Relations (DGAP)17.12.2021

представлява сериозен проблем за тяхната сигурност. Всичко това се дебатира по време на кризата в отношенията между Украйна и Русия, но това може да принуди държавите от Алианса, притежаващи ядрени оръжия, да си партнират още повече, защото тази стратегия на САЩ няма да ги удовлетворява напълно. От създаването на ядрените оръжия и особено след като започна да се прилага политиката на сдържане от употреба, те играят жизненоважна роля в стратегията на НАТО. От времето на Студената война Алианса никога не е изключвал вариант, при който той да може пръв да използва ядрени оръжия, при положение че има опасност от провеждане на широкомащабни конвенционални атаки.

НАТО се опитва с действия и провеждане на целенасочени политики да възпре нарастващите заплахи от неядрени източници, включително и актуалните в последно време кибератаки, като разширява ролята на ядрените оръжия. Русия също са двусмислени при прилагането на стратегията си за възможно използване на ядрени оръжия за възпиране на конвенционални атаки. Същевременно няма руски еквивалент на американския „Преглед на състоянието на ядрените сили“, който Вашингтон публикува през няколко години. Успоредно с това може да се предположи, че вероятно голяма част от реториката в Москва относно ядрените оръжия има и за цел да влияе върху поведението на други държави, като вид индиректно сплашване. През последното десетилетие има редица примери, в които Москва открито заплашва други държави, ако се присъединят към програмите за противоракетна отбрана на САЩ. При положение че Съединените щати приемат доктрината с „единствена цел“, НАТО няма да могат да използват ефективно ядрените оръжия за възпиране, при неядрени атаки и възможностите му, ще бъдат ограничени. Въпреки всичко за сега няма друг тип разрушителни оръжия, които да заместят ядрените оръжия ,като възпиращи, при конвенционални заплахи. Разбира се ядрените оръжия, могат да се използват като възпиращи, само и единствено в краен случай, при съразмерна заплаха. При прилагането на политика с „единствена цел“, ще се създаде проблем и с прилагането на споразумението за споделяне на ядреното оръжие на НАТО. В пет държави членки на НАТО има разположени стратегически ядрени оръжия на САЩ– Белгия, Нидерландия, Германия, Италия и Турция. Споразумението за споделяне на ядреното оръжие служи ,за възпиране на враждебни неядрени действия и успокояване на съюзниците от НАТО.

В Германия някои членове на вече управляващата социалдемократическа партия поставят под въпрос участието на страната в споразумението на НАТО за споделяне на ядреното оръжие, а и в програмата на Зелената партия винаги е имало искане за изтегляне на ядрените оръжия на САЩ от Германия. В Белгия и Нидерландия, също има подобно искане по отношение на ядрените оръжия. При положение че САЩ приемат прилагането на стратегията за „единствена цел“, по отношение на ядрените оръжия, използването им само при отговор на ядрена атака на противника, то тогава възпиращата цел на споразуменията за споделяне на ядрено оръжие ще бъде поставена под въпрос. Втората цел на разгърнатите напред ядрени оръжия - сигурността на съюзниците ще трябва да се преосмисли. Всичко това ще „налее вода във воденицата“ на противниците на споразумението на споделяне на ядреното оръжие и те ще засилят натиска за изтегляне на ядрените оръжия. Всичко това може да доведе до разделение, а не до

сближаване позициите на държавите членки на НАТО, по отношение на ролята на ядрените оръжия при възпиране. Евентуалното приемане от страна на Вашингтон на политика с „единствена цел“ ще доведе до по-голямо разделение между членовете на НАТО, а не до тяхната консолидация. Тази политика сериозно може да притесни новоприетите източноевропейските страни, докато други по-стари членки биха го подкрепили, като Испания и Нидерландия. Други държави, които помагат със своите ядрени сили за възпиращата роля на НАТО, като Франция и Великобритания, биха се възпротивили на прилагането на политика с „единствена цел“ и нито една от двете страни не е заявявала, че има намерение да коригира собствената си стратегия и да я синхронизира с Вашингтон, намалявайки ролята на своите ядрени оръжия. Ангажиментите на САЩ към НАТО не могат да бъдат заменени изцяло от Великобритания и Франция, ако Вашингтон намали ролята на ядрените си оръжия за европейската сигурност. Политическото доверие и военната ангажираност са важен елемент на политическата отговорност, военната готовност и ефективното възпиране.

За да се въведе политика с „единствена цел“ от САЩ, е необходимо да се проведе задълбочен дебат, който да засегне ангажиментите за взаимна защита и разширено възпиране, което представлява основата на блока. Това са въпроси, които засягат самата същност на НАТО. Джо Байдън, още като кандидат за президент, пое ангажимент да проведе дебат по въпроса за декларацията с „единствена цел“ със съюзниците на САЩ. Америка със силата си и възможностите си трябва да продължи да гарантира възпиращата и отбранителна политика във все по-враждебната среда за сигурност. НАТО може да съгласува промените в декларативната политика на САЩ със цел засилване на единодействието в Алианса и гарантирането на изпълнимостта на своята възпираща и отбранителна позиция. Споделените рискове и отговорностите на възпиращата позиция на НАТО, солидарността между съюзниците са важни аспекти, които трябва да се имат предвид, когато трябва да се обсъждат последиците от нова декларативна политика и бъдещето на споразуменията за споделяне на използването на ядрените оръжия.

Евентуалното приемане на политика с „единствена цел“ от САЩ не означава автоматично край на изнесените ядрени оръжия, но ще промени тяхната роля. При положение че Вашингтон намали ролята на ядрените си оръжия, той трябва да информира съюзниците си за това какво ще е въздействието при възпиране на неконвенционални заплахи. САЩ са изправени пред все по-агресивните заплахи от страна на Русия, но според тях особено през последните години все по-голямо внимание трябва да се обръща на агресивната политика на Китай. Точно заради това САЩ започнаха да обръщат повече внимание на Китай, но войната в Украйна отново ги „върна“ в Европа. Това включи призив на САЩ към партньорите им от НАТО за реализиране на значителни инвестиции в отбраната, както и повишаване нивото на военната помощ за Украйна. С концепцията на НАТО-2030 и нейния преглед се предлага възможност за открито и конструктивно обсъждане на ядреното възпиране от страна на НАТО, като основната теза е да не се дава възможност за разделение в Съюза, а консолидация между Европа и САЩ. НАТО и САЩ са изправени пред все повече и всеобхватни предизвикателства – както външни, така и вътрешни, които изискват

иновативност и адаптивност. Тяхното адресиране и преодоляване изисква оптимални нива на сътрудничество както вътре в съюза, така и с ЕС.

Библиография

How Bidens's plan to limit the role of nuclear weapons: A challenge for NATO. Sophia Becker and Elisabeth Suh. German Council on Foreign Relations (DGAP) 17.12.2021

ГАРАНТИРАНЕ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛНА ЗДРАВНА КРИЗА

Мария Христозова¹

Зачитането, утвърждаването и опазването на основните права и свободи на човека е процес, който следва да търпи непрекъснато развитие и прилагане на последователни политики и действия от страна на международната общност, ЕС и суверенните държави. Правата на човека не са даденост, а висша ценност за цялото общество, която трябва да бъде закриляна от новите рискове, с които се сблъсква човечеството. Такива са безспорно заразните болести, които имат потенциал да предизвикат глобални здравни кризи. Този вид сериозни трансгранични заплахи изискват конструиране на нов модел на противодействие, който да осигури ефективни гаранции за защита на фундаменталните човешки права и свободи и на общественото здраве. Посочената необходимост се открил съществено по време на пандемията от COVID-19, която събуди обществото и му показа, че най-важните ценности винаги са били и винаги ще бъдат животът, здравето и неотменимите права и свободи на човека. Пандемията предизвика преосмисляне на приоритетите и промяна в убеждението на правните субекти, че вече изградените системи за закрила на човешките права са достатъчно адекватни за преодоляване на новите глобални рискове. Несъмнено тези системи послужиха като добра основа за формулиране на подходящи решения досежно ответните действия в борбата с непознатия коронавирус. Съвременните предизвикателства обаче изискват приемане на нови стратегии за здравната сигурност, които да предложат конструктивни решения за гарантиране както на личните права и свободи на гражданите, така и на общественото здраве.

Пандемията от COVID-19 се превърна в катализатор за редица промени в глобалната, европейската и националните политики за здравна сигурност. Тя разкри редица недостатъци и пропуски в правната рамка и в механизмите за противодействие на сериозните трансгранични заплахи за здравето, установени от международната общност, ЕС и държавите членки. Изключително съществен проблем, който възникна още в началните етапи на пандемията, беше ограничаването на фундаментални права и свободи на гражданите. Под натиска на непрекъснато нарастващия брой жертви и бързото разпространение на коронавируса *SARS-CoV-2*, правителствата на засегнатите държави предприеха безпрецедентни мерки, които засегнаха упражняването на редица изконни човешки права и свободи. Такива бяха например, мерките за ограничаване на свободното движение на хора и за физическото и социалното дистанциране, преустановяването на образователния и работния процес, въвеждането на задължителна ваксинация за определени професионални групи в някои държави членки на ЕС (напр. за лекари, здравни работници, служители в социални институции) и др.² Макар и

¹ Гл. асистент, Факултет по обществено здраве, Катедра „Управление на здравните грижи”, МУ-Пловдив, email: mariahr11@abv.bg

² Мавров, М., Христозова, М. (2021). Действия на Европейския съюз за защита на общественото здраве в условията на COVID-19. В: *Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция, 27-28 май*

предприети с цел овладяване и управление на здравната криза, изброените мерки доведоха до накърняване същността на редица основни човешки права и свободи, и по-специално на:

- правото на свободно придвижване;
- правото на свобода и сигурност;
- правото на зачитане на личния и семейния живот;
- свободата на мисълта, съвестта и вероизповеданието;
- свободата на изразяване;
- правото на информация;
- правото на здраве³;
- правото на равен достъп до медицинска помощ и здравни грижи, включително до лекарства и ваксини срещу COVID-19⁴;
- правото на информирано съгласие;
- правото на труд и свобода на стопанската дейност;
- правото на образование;
- правото на защита на личните здравни данни на гражданите⁵;
- правото на ефективни правни средства за защита;
- правото на справедлив съдебен процес⁶.

По време на глобалната пандемия се увеличиха значително случаите, свързани с нарушения на забраната за дискриминация⁷. Особено съществено бяха засегнати правата

2021 г., Научно направление „Социални, стопански и правни науки“. Велико Търново: НВУ „Васил Левски“, № 8, 37-47.

³ Вълчева, А. (2021). Закрила на правото на здраве в условията на пандемията от COVID-19. В: *Сборник с доклади от научна конференция с международно участие „Основни права и медицинско право“*. София: Институт за държавата и правото при БАН, с. 231-242.

⁴ UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *Human Rights and access to COVID-19 vaccines, Topics in focus access to COVID-19 vaccines*, 17 December 2020, p. 1, [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/human-rights-and-access-covid-19-vaccines-guidance>.

⁵ Мавров, М., Христозова, М. (2021). Защита на личните данни в условията на пандемията от COVID-19. *Манаг Едис.*, № 17(6), 135-141; Вълчева, А. (2023). *Права на субектите в областта на здравеопазването в Европейския съюз*, София: Издателски комплекс на УНСС, 277 с.

⁶ Цит. с. Мавров, М. (2023). *Правни аспекти на общественото здравеопазване в условията на пандемичните ефекти при заразните болести. Анализ на нормативната база и практиката. Предложения за оптимизация*, с.210-213; Мавров, М., Христозова, М. (2021). Пандемията от COVID-19 и нейното отражение върху основните права на човека. В: *Сборник доклади „Предизвикателства към правото. Научни четения в памет на Кристиан Таков“*. София: Нов български университет, 199-204.

⁷ Вълчева, А. (2021). Принципът на равно третиране в правото на Европейския съюз и юриспруденцията на Съда на Европейския съюз, *Управление и образование*, № 4 (17), с. 61-68.

на по-уязвимите или изложени на риск групи от населението, като например на възрастните хора⁸, децата⁹, хората с увреждания¹⁰, жените¹¹, бежанците и др.¹²

Всички изброени по-горе човешки права и свободи са закриляни от десетилетия чрез нормите на редица международни и европейски актове, сред които са Всеобщата декларация за правата на човека 10 декември 1948 г.¹³, Международният пакт за граждански и политически права от 1966 г.¹⁴, Международният пакт за икономически социални и културни права от 1966 г.¹⁵, Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г.¹⁶, Конвенцията за правата на човека и биомедицината (т.нар. Конвенция от Овiedo) от 1997 г.¹⁷, Учредителните договори на ЕС, Хартата на основните права на ЕС от 2000 г.¹⁸, Европейската социална харта (ревизирана) от 1996 г.¹⁹ и др. Тези актове въвеждат задължение за държавите да закрилят индивидуалните права и свободи на всеки човек, а част от тях и задължение за закрила на общественото здраве. В тази връзка, по време на пандемията от COVID-19 правителствата на засегнатите държави, както и органите на ЕС, обосноваха налагането на различните видове ограничителни мерки със закрилата на общественото здраве²⁰.

⁸ UN, *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons*, May 2020, p. 1-16 [accessed 20 May 2023]. Available at: <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-older-persons>

⁹ United Nations Children's Fund (UNICEF), *PREVENTING A LOST DECADE. Urgent action to reverse the devastating impact of COVID-19 on children and young people*, December 2021, p. 1-44, ISBN: 978-92-806-5310-6 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.unicef.org/media/112891/file/UNICEF%2075%20report.pdf>

¹⁰ UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES: GUIDANCE*, 29 April 2020, p.1-11 [accessed 20 May 2023]. Available from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf

¹¹ UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND WOMEN'S HUMAN RIGHTS: GUIDANCE*, 15 April 2020, p. 1-10 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/covid-19-and-womenshuman-rights-guidance>

¹² European Union Agency for Fundamental Rights, *BULLETIN #1. CORONAVIRUS PANDEMIC IN THE EU - FUNDAMENTAL RIGHTS IMPLICATIONS*, 1 February-20 March 2020, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020, p. 5, p. 1-60, ISBN 978-92-9474-948-2; UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND THE HUMAN RIGHTS OF MIGRANTS: GUIDANCE*, 7 April 2020, p. 1-4 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/covid-19-and-human-rights-migrants-guidance>; UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES: GUIDANCE*, 29 April 2020, p. 1-11 [accessed 20 May 2023]. Available from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf

¹³ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III).

¹⁴ UN General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171.

¹⁵ UN General Assembly, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3.

¹⁶ Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, 4 November 1950, ETS 5.

¹⁷ Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (ETS No 164)*, Oviedo, 4.IV.1997 17.

¹⁸ European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 26 October 2012, 2012/C 326/02

¹⁹ Council of Europe, *European Social Charter*, 18 October 1961, ETS 35.

²⁰ Цит. с. Мавров, М (2023). *Правни аспекти на общественото здравеопазване в условията на пандемичните ефекти при заразните болести. Анализ на нормативната база и практиката. Предложения за оптимизация*, с. 208.

Факт е, че изрични разпоредби от визираните правни актове допускат ограничения на основни човешки права и свободи, включително на засегнатите по време на здравната криза, но само при наличието на разписаните в тях предпоставки²¹. В този смисъл, в правната доктрина е утвърдено становището, че ограниченията на неотменимите човешки права и свободи могат да се приемат за допустими, само когато са законоустановени, доказано необходими и пропорционални, зачитат основното съдържание на същите права и свободи, гарантирана е възможност за навременен съдебен контрол върху тях²² и зачитат принципа на недискриминация²³. Предвид изложеното, оценката на характера и допустимостта на мерките, наложени по време на пандемията от COVID-19, следва да се прави съобразно изброените критерии за всеки конкретен случай.

Освен допустимостта на ограничителните мерки, наложени по време на световната здравна криза, друг важен проблем, който ангажира вниманието на представителите на доктрината, беше възникналата колизия между закрилата на общественото здраве и тази на индивидуалните права и свободи на гражданите. В този смисъл, международното право и правото на ЕС въвежда, от една страна, задължение за държавите да зачитат личните права и свободи на гражданите, и от друга страна, задължение да закрилят общественото здраве, включително чрез мерки за предотвратяване и лечение на епидемичните, ендемичните, професионалните и други заболявания, както и борбата с тях²⁴. Така например, ревизираните Международни здравни правила от 2005 г., представляващи единственият универсален правнообвързващ набор от разпоредби за държавите членки на Световната здравна организация (СЗО), регламентират глобално наблюдение на инфекциозните заболявания и задължения за държавите да прилагат

²¹ Напр. в чл. 8, §2 от ЕКПЧ, който регламентира правото на зачитане на личния и семейния живот, е посочено, че: „Намесата на държавните власти в упражняването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и общественията сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.“, като защитата на здравето е визирано като предпоставка за ограничаване на други основни права и свободи още в чл. 10 и чл. 11 от ЕКПЧ, както и в други международни и европейски актове за закрила на основните човешки права и свободи. Също така, в чл. 15 от ЕКПЧ е регламентирана хипотеза за дерогиране при извънредно положение, като разпоредбата гласи: „1. По време на война или на извънредно положение, застрашаващи съществуването на нацията, всяка от Високото договарящите страни може да предприеме действия, освобождаващи я от изпълнението на нейните задължения по тази Конвенция, но строго в пределите на изискванията на положението, при условие че тези действия не са несъвместими с другите ѝ задължения по международното право“.

²² Цит. с. Мавров, М. (2023). *Правни аспекти на общественото здравеопазване в условията на пандемичните ефекти при заразните болести. Анализ на нормативната база и практиката. Предложения за оптимизация*, с. 215.

²³ UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *Emergency measures and COVID-19: Guidance, Human Rights at The Heart of Response, Topics in focus, Emergency measures and COVID-19*, 27 April 2020 p. 1-5 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/emergency-measures-and-covid-19-guidance>.

²⁴ Hristozova, MV, Semerdjieva, MA, Mavrov, MS, Bakova, DR (2023) Compulsory vaccination against COVID-19 in the context of the principles of the convention on human rights and biomedicine. *Folia Medica*, 65(1): 111-115 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://doi.org/10.3897/folmed.65.e76037>. Аргументирано е становище за прилагане на посочените мерки на основание чл. 12, ал. 2, б. „с“ на МПИСКП, чл. 11, ал. 3 на ЕСХ.

специфични ответни мерки при разпространение на този вид болести²⁵. Европейските органи и институции, в рамките на тяхната компетентност²⁶, имат право да приемат допълващи действия и насърчителни мерки в областта на общественото здраве, включително такива насочени към борбата със заразните болести и сериозните трансгранични заплахи за здравето. Те се реализират на основание норми от първичното общностно право, а именно: чл. 9²⁷ и чл. 168, §1 и §5 от ДФЕС²⁸, както и чл. 35 от ХОПЕС²⁹.

Известно е, че в хода на пандемията правителствата на държавите поставиха публичния интерес над личния, т.е. те отдадоха приоритет на закрилата на общественото здраве пред закрилата на личните права и свободи на гражданите. Този труден избор получи както одобрение, така и редица критики от членовете на обществото. Едва ли може да се даде еднозначен отговор дали той е правилен и справедлив, тъй като могат да се обосноват аргументи както в негова подкрепа, така и в противоположна насока. Не бива да се забравя обаче, че задължението на международната общност, ЕС и суверенните държави за опазване на общественото здраве, е равностойно на задължението им да зачитат и уважават свободата на отделния индивид, неговото

²⁵ WHO (2008). *International Health Regulations (2005)*, 2nd edition. Geneva, Switzerland: World Health Organization, p. 1-84 [accessed 20 May 2023]. Available from: http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241580410_eng.pdf; Цит. с. Мавров, М. *Правни аспекти на общественото здравеопазване в условията на пандемичните ефекти при заразните болести. Анализ на нормативната база и практиката. Предложения за оптимизация*, с. 27; Мавров, М., Христовова, М. (2020). Международните здравни правила: правният инструмент за осъществяване на международен контрол върху разпространението на заразните болести. *Manag Educ.*, № 16(6), 62-66.

²⁶ Виж: Коларов, Т. (2018). *Смесените договори на Европейския съюз*, София: Нов Български университет, 247 с.

²⁷ Чл. 9 от ДФЕС гласи: „При определянето и осъществяването на своите политики и дейности Съюзът взема предвид изискванията, свързани с насърчаването на висока степен на заетост, с осигуряването на адекватна социална закрила, с борбата срещу социалното изключване, както и с постигане на високо равнище на образование, обучение и опазване на човешкото здраве.“

²⁸ Чл. 168, §1 от ДФЕС гласи: „При разработването и изпълнението на всички политики и дейности на Съюза се осигурява високо равнище на закрила на човешкото здраве. Действията на Съюза, които допълват националните политики, са насочени към подобряването на общественото здраве, предотвратяването на болестите и заболяемостта при хората и на източниците на опасност за физическото и психичното здраве. Тези действия обхващат също борбата с големите заплахи за здравето, като поощряват научните изследвания относно техните причини, пренасяне и предотвратяване, а също така и здравната информация и просвета, както и наблюдението на сериозните трансгранични здравни заплахи, ранното оповестяване в случай на такива заплахи и борбата с тях. Съюзът допълва действията на държавите-членки за намаляване на вредата от наркотиците за здравето, включително посредством информация и превантивни мерки.“; Чл. 168, §5 от ДФЕС гласи: „Европейският парламент и Съветът, в съответствие с обикновената законодателна процедура и след консултация с Икономическия и социален комитет и с Комитета на регионите, могат освен това да приемат насърчителни мерки с цел опазване и подобряване на човешкото здраве, и по-специално за борба с тежките трансгранични проблеми, както и мерки за наблюдение на сериозните трансгранични здравни заплахи, ранното оповестяване в случай на такива заплахи и борбата с тях, както и мерки, които имат за непосредствена цел опазването на общественото здраве по отношение на употребата на тютюн и злоупотребата с алкохол, като се изключва всякакво хармонизиране на законовите и подзаконовите разпоредби на държавите-членки.“

²⁹ Чл. 35 от ХОПЕС гласи: „Всеки има право на достъп до здравна профилактика и да ползва медицински грижи при условията, установени от националните законодателства и практики. При определянето и осъществяването на всички политики и действия на Съюза се осигурява висока степен на закрила на човешкото здраве.“; Мавров, М. (2020). Законодателство на Европейския съюз за защита на гражданите от сериозни трансгранични заплахи за здравето. *Manag Educ.*, № 16(6), 22-25.

достойнство и всички други основни и неотменими права на човека³⁰. Съхраняването на посочените фундаментални ценности и преодоляването на колизията между тях изисква прилагане на балансиран подход, особено в условията на сериозна здравна криза. В тази връзка, след затихване на пандемията от COVID-19 международната общност и ЕС проведоха анализ на действията си, като установиха редица пропуски и несъвършенства в действащата международна и европейска правна рамка и в институционалния механизъм за противодействие на заразните болести. Посочените констатации доведоха до разработване на нови инициативи за укрепване на глобалната и европейската здравна сигурност. По-конкретно, международната общност чрез СЗО стартира процес по изготвяне и договаряне на международен универсален акт, който да допринесе за засилване на превенцията, готовността и реакцията при пандемии³¹. Европейските органи и институции приеха в общностното право четири ключови акта, чиято основна цел е укрепване на здравната сигурност в Европа, а именно: Регламент (ЕС) № 2022/123 на Европейския парламент и на Съвета от 25 януари 2022 г. относно засилена роля на Европейската агенция по лекарствата в готовността за действия при кризи и управлението на кризи по отношение на лекарствените продукти и медицинските изделия³², Регламент (ЕС) 2022/2370 на Европейския парламент и на Съвета от 23 ноември 2022 г. за изменение на Регламент (ЕО) № 851/2004 за създаване на Европейски център за профилактика и контрол върху заболяванията³³, Регламент (ЕС) 2022/2371 на Европейския парламент и на Съвета от 23 ноември 2022 г. относно сериозните трансгранични заплахи за здравето и за отмяна на Решение № 1082/2013/ЕС³⁴ и Регламент (ЕС) № 2022/2372 на Съвета от 24 октомври 2022 г. относно рамка от мерки за гарантиране на доставките на медицински мерки за противодействие от значение при криза в случай на извънредна ситуация в областта на общественото здраве на равнището на Съюза³⁵. С посочените правни инструменти ЕС постави основите на изграждането на Европейския здравен съюз. Държавите членки на ЕС също насочиха усилията си към модернизиране на националните механизми за превенция и противодействие на заразните болести, тъй като те носят отговорност за опазването на живота и здравето на гражданите си и за организацията и управлението на националните здравни системи. Действията на всички посочени субекти следва да бъдат насочени както към

³⁰ Cit. Hristozova, MV, Semerdjieva, MA, Mavrov, MS, Bakova, DR (2023). Compulsory vaccination against COVID-19 in the context of the principles of the convention on human rights and biomedicine, p. 112-113.

³¹ WHO. *Pandemic prevention, preparedness and response accord* [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/pandemic-prevention--preparedness-and-response-accord>

³² Regulation (EU) 2022/123 of the European Parliament and of the Council of 25 January 2022 on a reinforced role for the European Medicines Agency in crisis preparedness and management for medicinal products and medical devices (Text with EEA relevance).

³³ Regulation (EU) 2022/2370 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 amending Regulation (EC) No 851/2004 establishing a European centre for disease prevention and control, PE/82/2021/REV/1, *OJ L 314*, 6.12.2022, p. 1-25.

³⁴ Regulation (EU) 2022/2371 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 on serious cross-border threats to health and repealing Decision No 1082/2013/EU (Text with EEA relevance), PE/40/2022/REV/1, *OJ L 314*, 6.12.2022, p. 26-63.

³⁵ Council Regulation (EU) 2022/2372 of 24 October 2022 on a framework of measures for ensuring the supply of crisis-relevant medical countermeasures in the event of a public health emergency at Union level, *OJ L 314/64*, 6.12.2022, p. 64-78.

обезпечаване на здравната сигурност, така и към гарантиране на неотменимите човешки права и свободи.

Пандемията от COVID-19 показва на международната общност, ЕС и всички засегнати държави, че новите рискове пред човечеството изискват усъвършенстване на стратегиите за здравна сигурност на международно, европейско и национално равнище. Необходими са нови механизми и инструменти за ефективно управление на сериозните здравни кризи, породени от разпространението на заразни болести. Те следва да осигуряват адекватни гаранции за опазване на индивидуалните права и свободи на гражданите и разумни решения за преодоляване на колизията между тяхната закрила и тази на общественото здраве³⁶.

Библиография

- Вълчева, А. (2023). *Права на субектите в областта на здравеопазването в Европейския съюз*, София: Издателски комплекс на УНСС, 277с.;
- Вълчева, А. (2021). Закрила на правото на здраве в условията на пандемията от COVID-19. В: *Сборник с доклади от научна конференция с международно участие „Основни права и медицинско право“*. София: Институт за държавата и правото при БАН, с. 231-242;
- Вълчева, А. (2021). Принципът на равно третиране в правото на Европейския съюз и юриспруденцията на Съда на Европейския съюз, *Управление и образование*, № 4 (17) с. 61-68;
- Коларов, Т. (2018). *Смесените договори на Европейския съюз*, София: Нов български университет, 247 с.;
- Мавров, М. (2023). *Правни аспекти на общественото здравеопазване в условията на пандемичните ефекти при заразните болести. Анализ на нормативната база и практиката. Предложения за оптимизация*, София: Сиела, 268 с.;
- Мавров, М., Христовозова, М. (2021). Защита на личните данни в условията на пандемията от COVID-19. *Manag Educ.*, № 17(6), 135-141;
- Мавров, М., Христовозова, М. (2021). Действия на Европейския съюз за защита на общественото здраве в условията на COVID-19. В: *Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция, 27-28 май 2021 г., Научно направление „Социални, стопански и правни науки“*. Велико Търново: НВУ „Васил Левски“, № 8, 37-47;
- Мавров, М., Христовозова, М. (2021). Пандемията от COVID-19 и нейното отражение върху основните права на човека. В: *Сборник доклади „Предизвикателства към правото. Научни четения в памет на Кристиан Таков“*. София: Нов български университет, 199-204;
- Мавров, М., Христовозова, М. (2020). Международните здравни правила: правният инструмент за осъществяване на международен контрол върху разпространението на заразните болести. *Manag Educ.*, № 16(6), 62-66;
- Мавров, М. (2020). Законодателство на Европейския съюз за защита на гражданите от сериозни трансгранични заплахи за здравето. *Manag Educ.*, № 16(6), 22-25;
- Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine*, Oviedo, 4.IV.1997 17;
- Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, 4 November 1950, ETS 5;
- Council of Europe, *European Social Charter*, 18 October 1961, ETS 35;

³⁶ Цит. с. Мавров М. (2023). *Правни аспекти на общественото здравеопазване в условията на пандемичните ефекти при заразните болести. Анализ на нормативната база и практиката. Предложения за оптимизация*, с. 216.

- Council Regulation (EU) 2022/2372 of 24 October 2022 on a framework of measures for ensuring the supply of crisis-relevant medical countermeasures in the event of a public health emergency at Union level, *OJ L 314/64*, 6.12.2022, p. 64-78;
- European Union Agency for Fundamental Rights, *BULLETIN #1. CORONAVIRUS PANDEMIC IN THE EU - FUNDAMENTAL RIGHTS IMPLICATIONS*, 1 February-20 March 2020, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020, p. 1-60, ISBN 978-92-9474-948-2;
- European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 26 October 2012, 2012/C 326/02;
- Hristozova, MV, Semerdjieva, MA, Mavrov, MS, Bakova, DR (2023) Compulsory vaccination against COVID-19 in the context of the principles of the convention on human rights and biomedicine. *Folia Medica*, 65(1): 111-115 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://doi.org/10.3897/folmed.65.e76037>;
- Regulation (EU) 2022/123 of the European Parliament and of the Council of 25 January 2022 on a reinforced role for the European Medicines Agency in crisis preparedness and management for medicinal products and medical devices (Text with EEA relevance);
- Regulation (EU) 2022/2370 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 amending Regulation (EC) No 851/2004 establishing a European centre for disease prevention and control, PE/82/2021/REV/1, *OJ L 314*, 6.12.2022, p. 1-25;
- Regulation (EU) 2022/2371 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 on serious cross-border threats to health and repealing Decision No 1082/2013/EU (Text with EEA relevance), PE/40/2022/REV/1, *OJ L 314*, 6.12.2022, p. 26-63;
- UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III);
- UN General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171;
- UN General Assembly, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3;
- UN, *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons*, May 2020, p. 1-16 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-older-persons>;
- UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES: GUIDANCE*, 29 April 2020, p. 1-11 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/ohchr-guidelines-covid-19-and-rights-persons-disabilities>;
- UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND WOMEN'S HUMAN RIGHTS: GUIDANCE*, 15 April 2020, p. 1-10 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/covid-19-and-womenshuman-rights-guidance>;
- UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND THE HUMAN RIGHTS OF MIGRANTS: GUIDANCE*, 7 April 2020, p. 1-4 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/covid-19-and-human-rights-migrants-guidance>;
- UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *COVID-19 AND THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES: GUIDANCE*, 29 April 2020, p. 1-11 [accessed 20 May 2023]. Available from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf;
- UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *Emergency measures and COVID-19: Guidance, Human Rights at The Heart of Response, Topics in focus, Emergency measures and COVID-19*, 27 April 2020, p. 1-5 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/emergency-measures-and-covid-19-guidance>;
- UN, Office of the High Commissioner for Human Rights, *Human Rights and access to COVID-19 vaccines, Topics in focus access to COVID-19 vaccines*, 17 December 2020, p. 1-5 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/human-rights-and-access-covid-19-vaccines-guidance>;
- United Nations Children's Fund (UNICEF), *PREVENTING A LOST DECADE. Urgent action to reverse the devastating impact of COVID-19 on children and young people*, December 2021, p. 1-44, ISBN: 978-92-806-5310-6 [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.unicef.org/media/112891/file/UNICEF%2075%20report.pdf>;

WHO (2008). *International Health Regulations (2005)*, 2nd edition. Geneva, Switzerland: World Health Organization, p. 1-84 [accessed 20 May 2023]. Available from: http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241580410_eng.pdf;

WHO. *Pandemic prevention, preparedness and response accord* [accessed 20 May 2023]. Available from: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/pandemic-prevention--preparedness-and-response-accord>

ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ НА ФОНА НА ВОЕННАТА АГРЕСИЯ НА РУСИЯ В УКРАИНА

Четин Казак

ВЪВЕДЕНИЕ

От края на миналия век досега Западните Балкани постигнаха известен напредък по пътя към икономически и политически преход. Някои от страните в региона станаха членове на НАТО. Този факт е истински източник на стабилност и потвърди, че много, ако не и всички държави в региона обмислят бъдещето си в евроатлантическата общност. Но напредъкът, постигнат в тази насока, варира значително от една страна в друга и остават тревожни пукнатини в региона, както и известни колебания в някои страни от Западна Европа. Тези фактори забавят процеса на трансформация и интеграция, дори понякога се наблюдава известен регрес.

През последното десетилетие членовете на ЕС и НАТО безспорно са приели прехода към демокрация в този регион за даденост до известна степен и, въпреки че остават формално ангажирани с него, те не са така амбицирани към приобщаването на страните от Западните Балкани, както преди. Умората от по-нататъшното разширяване на Европейския съюз замъгли перспективите за бърза интеграция, точно както навреди на мотивацията за прокарване на трудни реформи и за справяне с проблема на социалното напрежение и противоречивите визии, наследени от миналото, както и техните последици, които все още са налице в няколко страни. Разривите – етнически, национални, конфесионални и политически, обаче са дълбоки и се използват от национални и международни геополитически фактори, които не споделят тези цели за интеграция и демокрация.

Тази неспособност да се продължи напред увеличи степента на влияние на Русия, Китай и други неевропейски геополитически сили, които биха искали да насочат региона по пътища, които са много по-малко благоприятни за стабилност, демократичен преход и добро управление. Следователно това състояние на нещата отново се превърна в източник на нарастваща загриженост, както в Европа, така и в Съединените щати, поради което през последните две години се появи промяна в подхода с подновен фокус върху региона.

Водената от Русия война в Украйна добавя към списъка с подобни опасения. Русия отдавна е гледала на тази част от света като на Ахилесовата пета на Запада и се е възползвала от тази уязвимост в своя полза. Всъщност начинът, по който някои от тези страни гледат на Русия, обяснява множеството дълбоки разломи в региона. Русия например е важен доставчик на енергия за Сърбия и Москва никога не се е колебала да използва тази зависимост за политически и дипломатически цели. Ето защо днес има голяма несигурност относно ролята, която Русия ще играе в региона, като се има предвид бруталната война, която води срещу украинските градове и цивилни, и тежките международни санкции, които са ѝ наложени. Със сигурност е възможно тази ситуация да позволи на Западните Балкани да прогледнат за действителния облик на политиката

на Москва, но това е период с много висок риск, благоприятен за подновяване на напрежението.

Неморалната и неоправдана война, водена от Русия срещу Украйна, сега дава възможност на Западните Балкани да отворят очите си. Различният път, който Русия някога предложи на някои участници в региона, сега изглежда по-скоро като задънена улица: това е визия за nihilistisch, авторитарно, разрушено и изпълнено с насилие бъдеще. Как обаче регионът реагира, ще бъде много показателно за посоката, която поема. От своя страна трансатлантическата общност ще трябва да отвори вратата за пълна интеграция за тези страни, които са решително готови да направят промените, които в крайна сметка ще послужат като основа за мир, сигурност, демокрация и просперитет.

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД РЕГИОНА

Пандемията от Covid-19 удари Западните Балкани, точно когато икономическият растеж на региона беше започнал да се ускорява след финансовата криза от 2008 г.¹ Вместо този ръст да продължи, регионалният растеж се сви до 3,1% през 2020 г. поради Covid-19. Всъщност положителните икономически резултати, регистрирани в Западните Балкани между 2010 г. и 2019 г., обърнаха тенденцията, отдавна диктувана от редица структурни слабости, които възпрепятстваха развитието на региона. Политическото напрежение в някои държави, включително дипломатическото напрежение, както и разрушителната роля на Русия, злонамерен външен актьор, който се стреми да сее проблеми в този крехък регион, остават основни пречки пред дългосрочната стабилизация. и спират икономическия потенциал на Западните Балкани. Пандемията, скъпите и проблемни за околната среда китайски инвестиции, а сега и войната в Украйна, подчертаха и изостриха тези уязвимости. Значителното влошаване на вътрешното и външното търсене на стоки и услуги по време на пандемията от Covid-19 допринесе за икономическите трудности в региона. Внезапният спад в търсенето, свързан с ограниченията за придвижване по света, причини сериозни проблеми с паричните потоци в много страни от Западните Балкани. Освен това регионът не беше пощаден от глобалната криза на доставките. Недостигът на стоки и суровини оказва значително негативно въздействие върху малките и средни предприятия (МСП), които са от решаващо значение за региона.²

Широкото разпространение на черния и сивия пазар остава сериозен проблем на Западните Балкани. С тази паралелна икономика голяма част от работната сила в региона не може да се възползва от мерките за социална закрила, които обикновено се предлагат на заетите в официалния пазар на труда. Заетите в сивия сектор лица бяха изложени на по-голям риск от експлоатация по време на пандемията, тъй като много от тях нямаха социални осигуровки. Това явление също лишава правителствата в региона от основни данъчни приходи и подкопава върховенството на закона.

¹ Беше достигната стойност от 2,5% среден икономически ръст за региона за десетилетието след 2010 г., а през 2018 г. процентът скочи до 3,8% и се очакваше среден ръст от 3,7% за следващите две години (Световна банка, 2021 г.).

² МСП представляват 73% от заетостта в частния сектор там (доклад на ОИСР, 2020 г.).

Пандемията също така допринесе за изострянето на вечния проблем с корупцията в Западните Балкани. Европейската комисия изрично свързва този всеобхватен проблем с известно отстъпление на демокрацията в региона. Незначителната роля на парламентите и отслабването на бдителността на журналистите влошиха ситуацията. Системната корупция отдавна е предизвикателство за възникващите демокрации на Западните Балкани, като им пречи да реализират своя икономически потенциал. Този бич действа и като катализатор за конфликти, тъй като някои елити подклаждат етнически и религиозни разделения, както за да запазят властта си, така и за да отклонят вниманието от вътрешни злоупотреби и лошо управление.³ Корупцията допринася за дискредитирането на обществените институции и демократичните правителства, поспециално защото създава впечатлението, че участието в демократичния живот е по-малко ефективно от финансовите злоупотреби за постигане на целите.⁴ Върховенството на закона и правилното функциониране на правните и демократични норми са от съществено значение за демократичното управление, особено когато една страна е засегната от икономическа криза.

Безработицата остава основен дългосрочен икономически, социален и политически проблем на Западните Балкани.⁵ Той предизвика масово изтичане на работна ръка, главно към ЕС, което със сигурност генерира определен обем валутни приходи с парични преводи от емигрантите, но което също води до голямо изтичане на мозъци, което отслабва икономическия потенциал на региона, особено когато най-образованите и най-квалифицираните елементи никога не се завръщат в страната си. Проблемът стана особено сериозен в Босна и Херцеговина (БиХ), където младите хора не виждат друга алтернатива, освен да избягат от общество, което все повече е поразено от корупция и не може да обещае бъдеще на онези, които се стремят към него. Те по същество гласуват „с краката си“ и чувстват, че не могат повече да си позволят да чакат положителна промяна и възникване на икономически възможности, докато силно контролираната от държавата национална икономика се експлоатира от корумпирани лидери, които в същото време потискат частния сектор - единствената реална надежда за устойчиво икономическо развитие на страната.

Енергийните въпроси също заслужават сериозно внимание. Днес Западните Балкани се оказват изправени пред предизвикана от войната ценова енергийна криза. Северна Македония и Босна и Херцеговина са напълно зависими от руския газ, въпреки че газът не представлява висок процент от тяхното потребление на енергия. Основната първопричина за енергийните проблеми в целия регион не е зависимостта от газ като такава (която е минимална, с изключение на Сърбия), а по-скоро растящите цени на електроенергията и остарялостта и неефективността на електроцентралите. Необходимо

³ Преди всичко корупцията тежи финансово върху компаниите в региона, отслабва публичните инвестиции и увеличава рисковите премии, като същевременно обезсърчава местните и чуждестранните инвестиции (Baldwin, 2022).

⁴ Например, въвеждането на извънредното положение в Сърбия беше въприемано повече като подриване на демократичното управление и основните свободи, отколкото като ефективен начин за управление на кризата (Cavdarevic, 2020).

⁵ Нивото на младежката безработица в Западните Балкани е около 32% през 2019 г. (Световна банка, 2020 г.) Днес то се е повишило до около 37%.

е целият регион да се ангажира с пълен преход към ефективност на своята енергийна система и да има съгласувана политическа рамка, за да го осъществи.

Високите разходи за енергия и евентуален енергиен недостиг са огромни рискове за сигурността, тъй като те също допринасят за високата инфлация и нарастващите цени на храните.⁶ Въпреки тази зависимост от руския газ, голяма част от региона заема ясна позиция срещу войната на Русия срещу Украйна. От тази гледна точка Сърбия отново е изключение, защото поддържа повече или по-малко тесни връзки на военно сътрудничество, както с Русия, така и с НАТО. Страните от региона са приели, с изключение на Сърбия и БиХ, режима на санкции, наложен от ЕС. Трябва да се отбележи обаче, че регионът извлича голяма част от енергията си от изкопаеми горива, особено въглища.

В по-общ план войната и санкциите имаха изключително отрицателно глобално икономическо въздействие и повлияха на цените на суровините, петрола, газа, електричеството, торовете и хранителните продукти, като същевременно донякъде разстройват и глобалните вериги за доставки. Западните Балкани вероятно ще бъдат особено засегнати от тези отрицателни икономически ефекти. Но икономическата тежест на Русия в тази част на света често се надценява. Всъщност през последните 25 години регионът значително преориентира своите търговски отношения с ЕС и страните от Съюза сега са основните инвеститори там. И въпреки че Сърбия е най-близкият регионален партньор на Русия, търговията с Русия и инвестициите от тази страна представляват само относително малък дял от нейния БВП.⁷

Китай наскоро се появи като трета страна на Западните Балкани и въпреки че неговите интереси в региона първоначално изглеждаха предимно икономически, това може да се промени. Пекин разбра, че може да се възползва от този регион, като го включи в своята инициатива за „дипломатия на маските“ с развитието на пандемията Covid-19. Това по-късно се превърна в доставка на произведени в Китай ваксини. Сърбия работи за насърчаване на китайските инвестиции и Китай се превърна в ключов източник на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) в тази страна. Въпреки че Сърбия остава символично ангажирана с членството в ЕС, тя очевидно се стреми да укрепи своите привилегирани отношения с Китай.

Въпреки това икономическият отпечатък на Китай в Западните Балкани като цяло остава сравнително малък и страната представлява само 6% от търговията в региона. Пекин смята, че Западните Балкани заемат стратегическа позиция по протежение на развития търговски път между Китай и Европа в рамките на своята инициатива „Един пояс, един път“⁸. Страната също се превърна във все по-важен играч на обществените поръчки за изграждане и модернизация на инфраструктурата, както от гледна точка на строителството, така и от гледна точка на финансирането. Но условията на споразуменията, сключени в тази рамка, сега подлежат на внимателно преразглеждане.

⁶ Сърбия внася 90% от своя газ от Русия, която също така доставя две трети от газа, консумиран в Хърватия, и половината от газа, консумиран в Словения (Vale, 2022 г.). (Словения наистина не се счита за страна от Западните Балкани от ЕС, но е била част от Югославия).

⁷ От друга страна, преките инвестиции на Русия в Черна гора представляват около 30% от БВП на тази страна. Тази цифра е много по-ниска за други страни в региона (Vale, 2022 г.)

⁸ *Belt and Road Initiative (BRI)*

ОТРАЖЕНИЕТО НА ВОЙНАТА НА РУСИЯ СРЕЩУ УКРАИНА ВЪРХУ РЕГИОНА НА ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

Потенциалните последици от незаконното нахлуване на Русия в Украйна са многобройни, включително възможно нарастване на напрежението в части от Европа, където Русия има известна степен на влияние. За съжаление това може да се случи в Западните Балкани. Чрез организирането на единен и бърз отговор на руската агресия, включително силна подкрепа за Украйна, засилване на позицията ѝ за възпиране и потвърждаване на ангажимента си към сигурността и стабилността на европейския континент и региона, международната общност би могла в крайна сметка да предотврати възможността от възраждане на насилие и конфликти в Западните Балкани. Високата цена, която Русия ще плати за тази грешна преценка, може да има мощен смразяващ ефект върху онези, които планират да последват примера на Путин или които все още са под негово влияние.

Русия на Путин отдавна се опитва да използва нестабилността в региона, за да укрепи своето геостратегическо предимство. Режимът поддържаше особено тесни връзки със Сърбия и сръбските сепаратистки лидери в Босна и Херцеговина и играеше със споделеното им чувство за несправедливост, което отдавна е движещата сила на сръбския национализъм. НАТО е на прицела и на двете страни: в тази на Сърбия, която я упреква за намесата ѝ по време на войната в Косово, и в тази на Русия, която отдавна гледа на разширяването му с негативно око и която продължава да поддържа спомени за Студената война. Кремъл култивира и използва това чувство за несправедливост и се представя като единствения истински защитник на сръбските интереси. В действителност в Западните Балкани разделението често е верско и националистическо по своята същност и е предизвиквало насилие и войни в миналото. Използвайки тези чувства, Путин е наясно с техния експлозивен потенциал. Легитимни са опасенията, че войната, започната от Русия, ще насърчи нови опити за поляризиране на регионалната политика или дори за преначертаване на границите от националистически политически сили и които могат да доведат до насилие и въоръжени конфликти в тази крехка област.

Проблемът е особено сериозен в Босна и Херцеговина, където правителството на областта със сръбско мнозинство в страната, Република Сръбска, сега активно се стреми да се откъсне от федералните държавни структури, които държат страната единна след подписването на Дейтънското мирно споразумение. Преди да избухне войната в Украйна, парламентът на Република Сръбска даде знак за намерението си да излезе от федералната данъчна, съдебна и военна системи и да ги замени със свои собствени. Силните сепаратистки настроения в Република Сръбска и недоволството от изборителната система доведоха до парализа на правителството и замразяване на бюджета. Тази безизходица възпрепятства демократичното и икономическо развитие на страната по различни начини. Конституционният ред, въведен от Дейтънското споразумение, не може да функционира без междуобщностно сътрудничество. Такова обаче днес просто не съществува. На практика Република Сръбска предприе усилия за изграждане на паралелни институции, които ще доведат до фактическо отцепване. Хърватските партии също не одобряват изборното законодателство, чиито разпоредби

бяха обявени за противоконституционни от Конституционния съд на Босна и Херцеговина.

Сърбия и Беларус са сред европейските страни, които не са наложили санкции на Русия. Сърбия дори видя в изолацията на Русия възможност да увеличи полетите на Air Serbia до Русия. Вътрешните конфликти и противоречия, разделящи Черна гора и Босна и Херцеговина, досега възпрепятстваха приемането на санкции, за разлика от Северна Македония, Косово и Албания, които последваха примера на ЕС и Съединените щати. След началото на руската инвазия президентът на Сърбия Александър Вучич заяви, че „накърняването на териториалната цялост на една държава е много лошо нещо“, като добави, че Сърбия има „свои жизненоважни и свои традиционни приятели“ и затова няма да наложи санкции на Москва. Белград подкрепи резолюцията на ООН, осъждаща агресията на Русия, но нежеланието му да участва в санкциите срещу Русия разочарова правителствата на ЕС. Русия отдавна подкрепя Сърбия по редица въпроси, включително Косово. След години на пропутинска реторика, за сръбското правителство е много трудно да преразгледа позициите си относно отношенията с Русия. Ако такава връзка съществува с Русия, това не е защото сръбите имат чак толкова положителни чувства към руснаците, а по-скоро защото таят истинско негодувание към Запада и особено към НАТО. Кремъл се възползва от тази ситуация и се стреми да идентифицира потенциални съюзници в рамките на определени малки групи от сръбското националистическо движение. Този сръбски възглед за Русия е в противоречие с европейския консенсус, където дори политици, които някога са се хвалели със специалните си връзки с руския президент, са били принудени да се откажат, а сега да го отхвърлят повече или по-малко радикално.

Има признаци, че тази криза сериозно ще усложни процеса на присъединяване на Сърбия, особено ако последната продължи да се противопоставя на европейския консенсус за санкциите и ако нейното население възприема ЕС в толкова негативна светлина. Позицията на Сърбия става все по-несъстоятелна, тъй като престъпленията на Путин стават все по-фрапиращи и ужасяващи. Рискът е от нарастваща изолация на сръбското правителство в Европа. Както подсказва резолюцията на Европейския парламент от 1 март 2022 г.,⁹ перспективата за евентуално бъдещо членство на Сърбия в ЕС, която и без това беше крехка, сега е още по-застрашена.

РОЛЯТА НА ЕС В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

Партньорството на Европейския съюз със Западните Балкани се роди от подкрепата, предоставена за стабилизирането на региона чрез процеса на партньорство, интеграция и евентуално присъединяване.¹⁰ През 1999 г. ЕС стартира двупистов подход, съчетаващ стабилизиране на региона и по-тясно привеждане на правните регулации на страните от региона в съответствие с ЕС. Тези две амбиции трябваше да се допълват, тъй като чрез

⁹ Резолюция на Европейския парламент от 1 март 2022 г. относно руската агресия срещу Украйна (2022/2564(RSP)) (2022/C 125/01)

¹⁰ ЕС структурира сътрудничеството си с региона по такъв начин, че да насърчава ефективно политическо и икономическо управление, зачитане на върховенството на закона, насърчаване на свободата на медиите и динамично и автономно гражданско общество (Европейска служба за външна дейност, 2022 г.).

постепенното приемане на достиженията на правото на Общността страните от региона ще преминат към насърчаване на доброто управление и най-добрите практики, като същевременно укрепват националните институции и практики, които са от съществено значение за стабилността и икономическото развитие (Rant et al, 2020 г.). Досега обаче единствените бивши републики от бившата Социалистическа федеративна република Югославия, които са се присъединили към ЕС, са Словения (2004 г.) и Хърватия (2013 г.).

За другите страни в региона напредъкът към присъединяване се оказва бавен. След „големия взрив“ на присъединяването на страните от Централна и Източна Европа от 2004 г. и 2007 г. критериите за членство бяха затегнати поради поуките, извлечени от първите кръгове на разширяването. Това значително забави процеса. През този период самият Европейски съюз се изправи пред други предизвикателства, включително глобалната икономическа и финансова криза, започнала през 2008 г., Брексит, който привлече вниманието на Съюза за няколко години, и тревожни признаци на ерозия на демокрацията в региона. Присъединяването на Хърватия през 2013 г. беше забележително изключение от това, което мнозина видяха като поредица от тревожни събития за региона.

В момента Сърбия, Черна гора, Северна Македония и Албания са кандидати за членство в ЕС, за разлика от БиХ, която не е поискала да започне преговорния процес. Сърбия и Черна гора са единствените две от тези страни, които са започнали преговори за присъединяване, но дискусиите напредват много бавно. Въпреки че получи официален статут на страна кандидат през 2012 г., Сърбия постигна малък напредък в затварянето на преговорните глави.¹¹ Тя ще трябва да постигне по-съществен напредък по отношение на независимостта на съдебната система, върховенството на закона, свободата на медиите и борбата с корупцията и организираната престъпност, но също и на хуманитарно ниво, по-специално за да разкрие най-накрая съдбата на хора, изчезнали по време на конфликтите от 1990 г. Проблемът с Косово тежи в този процес и сериозно възпрепятства напредъка на преговорите. През 2017 г., докато мнозинството от сръбското население потвърди отново целта за членство в ЕС, преобладаващото мнозинство е против признаването на независимостта на Косово. Това си остава истински препъни камък. Отношенията с Прищина остават изключително напрегнати до такава степен, че дори бюрократични инициативи, като решението на косоварите да приемат свои собствени регистрационни номера, предизвикаха насилие през лятото на 2022 г.

Въпреки че Комисията отбеляза напредъка на Косово в подобряването на върховенството на закона и борбата с корупцията, кандидатурата на страната остава блокирана поради факта, че няколко държави-членки на ЕС не я признават и че спорът на Косово със Сърбия очевидно остава важен повод за загриженост. Последният потенциален кандидат, Босна и Херцеговина, също е постоянен източник на безпокойство за ЕС. И това безпокойство дори се влоши. Въпреки че Комисията отбеляза

¹¹ През декември 2021 г. Белград отвори четири глави едновременно в преговорния процес, с което броят на отворените преговорни глави от 35 достигна 22, но само две бяха временно затворени (Радио Свободна Европа, декември 2021 г.).

напредък в доклад от 2019 г., докладът от 2021 г. показва неуспех.¹² Този доклад подчертава малкия напредък, постигнат от законодателните и изпълнителните власти в БиХ, поради политическата поляризация и противоречията, причинени от пандемията.

Сега Европейската комисия се стреми да поднови процеса на разширяване, опасявайки се, че статуквото може да създаде сериозни рискове за регионалната стабилност и европейската сигурност. Фактът, че Хърватия председателства Съвета на ЕС през първите шест месеца на 2020 г. и че среща на върха ЕС - Западни Балкани се проведе в Загреб, друга в Словения през октомври 2021 г. и още една в Брюксел през юни 2022 г. показва, че регионът отново се появи на радарите на Брюксел. ЕС предостави значителна подкрепа на региона, за да му помогне да преодолее пандемията от Covid-19, и обеща значително финансиране по Икономическия и инвестиционен план за укрепване на основите за устойчив растеж в региона. Тези действия са част от по-широките усилия на Европейската комисия да определи ясни траектории за незабавно стабилизиране и бъдещо членство.

Нахлуването на Русия в Украйна очевидно повиши залозите за Европа и направи стабилизирането и интеграцията на Западните Балкани още по-критично важни. Украйна беше пределно ясна, че иска бърза писта към членство в ЕС, доказвайки, че тези, които виждат демокрацията в опасност, същевременно гледат на ЕС като на пристан за демокрацията. Отзвукът, което това ще има в Западните Балкани, ще бъде показателен, но вече е поучително да се отбележи, че повечето страни в региона застанаха на страната на ЕС по отношение на санкциите.

РОЛЯТА НА НАТО В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

В продължение на 25 години НАТО играе основна роля в стабилизирането на Западните Балкани и работи за прекратяване на насилието там. Тя употреби военна сила за първи път в историята си, когато се намеси по време на войната в Босна и Херцеговина. През 1999 г. тя проведе и въздушна кампания срещу режима на Милошевич, за да сложи край на насилието в Косово. Мисията на стабилизиращите сили (SFOR), създадена през декември 1996 г., трябваше да изпрати многонационални мироопазващи сили в разкъсаната от война Босна и Херцеговина, сила, която остана активна до 2004 г., преди да бъде заменена от EUFOR Althea през декември същата година. Въпреки това НАТО поддържа малък щаб в Сараево за организиране на обучителни дейности и подкрепа на ръководената от ЕС операция EUFOR Althea.

Мисията на НАТО КФОР беше разгърната през 1999 г. съгласно Резолюция 1244 (1999) на Съвета за сигурност на ООН и продължава и днес, за да помага за поддържането на безопасна и сигурна среда в Косово и за запазване на свободата на движение в полза на всички. Сега КФОР е мисия, адаптирана към всеки тип ситуация, която играе съществена роля в поддържането на регионалния мир и сигурност. НАТО играе и консултативна роля и чрез различни инициативи насърчава политики като граждански надзор на сектора за сигурност, стратегически комуникации и управление

¹² „Bosnia and Herzegovina 2021 Report“ (Доклад за Босна и Херцеговина за 2021 г.) (SWD(2021)0291)

на човешките ресурси.¹³ Усилията на НАТО в региона обаче се простират далеч отвъд тези две важни мисии и включват широк набор от инициативи за повишаване на сигурността и, което е важно, самия процес на присъединяване. Словения, Албания, Хърватия, Черна гора и Република Северна Македония вече са пълноправни членове на НАТО. Трябва да се добави, че Русия се опита с всички средства, видими и скрити, да блокира присъединяването на Черна гора и Република Северна Македония, но в крайна сметка се провали в усилията си. Не е случайно, че най-сериозните и постоянни заплахи за сигурността в региона са извън зоната на членство в НАТО: сегашното напрежение между Сърбия и Косово и осезаемото латентно напрежение в Босна и Херцеговина продължават да бъдат голяма загриженост. От своя страна Босна и Херцеговина преговаря с НАТО повече от десетилетие и получи покана да се присъедини към Плана за действие за членство (ПДЧ) през 2010 г. Но лидерът на Република Сръбска, Милорад Додик, енергично се противопоставя на това членство и заплашва все по-осезаемо с напускане на федерацията. Когато Русия нахлу в Украйна през февруари 2022 г., външният министър на Босна и Херцеговина предупреди за заплахата, която това представлява за неговата страна. Наистина войната в Украйна промени дипломатическата динамика на региона. По време на пресконференцията, която даде след нахлуването в Украйна от Русия, генералният секретар на НАТО Йенс Столтенберг искаше да успокои Босна и Херцеговина и да потвърди отново политиката на отворените врати на НАТО.¹⁴

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Западните Балкани продължават да са изправени пред сериозни предизвикателства по отношение на мира и сигурността, стабилността, демокрацията и икономическото развитие. Руското нахлуване в Украйна рискува да засили поляризацията в този все още нестабилен регион, но също така предоставя възможност за отрезвяване и придобиване на една по-голяма далновидност от страна на лидерите в региона, които биха изпитали сериозни затруднения да продължат да залагат на руската карта, тъй като Русия се превърна в парий на международна сцена. Това може да направи живота по-труден за антидемократичните фигури в региона, които са виждали в Русия на Путин опора за подкрепа на техните действия, смесени с ултранационализъм и авторитаризъм, използвани за целите на завладяването на държавата. Режимът на Путин разкри истинското си лице. Ето защо е изключително важно евроатлантическата общност да продължи да води региона по пътя към регионална стабилност, помирение, демокрация и икономическа интеграция.

Желанието на народите от Западните Балкани за присъединяване към Европейския съюз е циментът, който обедини целия регион. ЕС трябва да продължи да играе водеща

¹³ НАТО разполага с 3770 войници, които действат в Косово като част от мироопазващите операции. Те са предимно на север, където около 50 000 местни сърби не признават косовските власти (EURACTIV, 2022 г.).

¹⁴ „Кремъл се опитва да накара НАТО и ЕС да намалят подкрепата си за нашите партньори. Следователно нашият колективен отговор трябва да бъде засилен подкрепа за страни като Грузия, Република Молдова и Босна и Херцеговина. Да им помогнем да успеят в своите демократични реформи и да продължат по пътя, който са избрали свободно“ (НАТО, 2022 г.).

роля в консолидирането на демокрациите в региона и в демонстрирането, че демократичното развитие би служило на общия интерес на тези общества. Войната в Украйна и желанието на последната да се присъедини към ЕС възможно най-бързо може да промени сегашната динамика. Следователно ще трябва да се удвоят усилията за разрешаване на някои от нерешените спорове в региона, като ЕС би могъл да помогне за вдъхване на увереност в обществата, като направи ползите от интеграцията осезаеми, като същевременно настоява, че това ще изисква компромиси между всички участващи страни. Това, което се случи в този регион през 90-те години на миналия век и това, което се случва в момента в Украйна, трябва да напомня на всички за проблемите, които съществуват.

НАТО от своя страна също следва да обмисли засилване на военното си присъствие в този регион, с цел възпиране на агресията и насилието във време, когато международното напрежение е в своя пик. Трябва да бъде изпратен силен сигнал, че стабилността в региона представлява жизненоважен интерес за евроатлантическата общност и че нито на Русия, нито на нейните агенти ще бъде позволено да дестабилизируют тази важна част от Европа, включително чрез засилване на присъствието на НАТО там.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ИЗПИРАНЕТО НА ПАРИ ОТ ПОЛИТИЧЕСКИ ЛИЧНОСТИ – ОГРАНИЧЕНИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА ИЛИ НЕОБХОДИМА МЯРКА В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

Андрей Михайлов¹

Видните политически личности (ВПЛ) или най-общо казано – политиците, са пресечна точка между наднационалните рискове от изпиране на пари, специфичните национални рискове и особености, политическата нестабилност и използването на законни средства с превратна цел – инструменти за изпиране на пари. Темата за този особен риск е чувствителна – въпросът за сделки, извършвани от ВПЛ, не е изследван достатъчно в доктрината, вероятно защото няма достатъчно казуси, които от една страна, да предизвикат вниманието на обществото като цяло и научната общност в частност, а от друга – да предложат достатъчен обем общодостъпни доказателства, които да бъдат изследвани.

Независимо от това, проблемът заслужава повече внимание чрез прилагане на съчетание на научен и практически подход, за да се направят изводи и препоръки. Уредбата на изпирането на пари от ВПЛ на пръв поглед води до ограничаване на правата на личността, но дали това ограничение е оправдано или е дължимата реакция на обществото и законодателя срещу съвременните рискове. Политиците са особена категория, която (поради факта на заеманата длъжност и властнически правомощия) са уязвими от участие в сделки по изпиране на пари, поради тази причина контролът върху техните финансови сделки е обоснован.

ИЗЯСНЯВАНЕ НА ПОНЯТИЕТО „ВИДНА ПОЛИТИЧЕСКА ЛИЧНОСТ“², КРИТИКА КЪМ НОРМАТИВНИЯ ПОДХОД И ПРЕДЛОЖЕНИЯ DE LEGE FERENDA

Понятието за ВПЛ е разгледано в нормативната уредба, като в чл. 36 от Закона за мерките срещу изпиране на пари (ЗМИП)³ е избран особен нормативен подход –

¹ Юрист, докторант във ВА „Г.С. Раковски“, andrew_mihaylov@abv.bg

² В чуждоезичната литература и нормативна уредба се използва „Politically Exposed Person“ (PEP). Greenberg, T., Gray, G., Schantz, D., Latham, M., Gardner, C. 2010, *Politically Exposed Persons A Policy Paper on Strengthening Preventive Measures*, pp. 25-29, Washington DC, USA

³ Разпоредбата на чл. 36, ал. 2 от ЗМИП предвижда, че видни политически личности са физически лица, които изпълняват или на които са били поверени следните важни обществени функции:

1. държавни глави, ръководители на правителства, министри и заместник-министри или помощник-министри;
2. членове на парламенти или на други законодателни органи;
3. членове на конституционни съдилища, на върховни съдилища или на други висши органи на съдебната власт, чиито решения не подлежат на последващо обжалване освен при изключителни обстоятелства;
4. членове на сметна палата;
5. членове на управителни органи на централни банки;
6. посланици и управляващи дипломатически мисии;
7. висши офицери от въоръжените сили;

изчерпателно изброяване на „важни обществени функции“, които са били поверени на конкретни физически лица. Това означава, че критерият е обществената функция, която е поверена на даден субект, съгласно „каталог“, който изчерпателно е уреден на законово нормативно равнище.

Избраният законодателен подход е правилен, но е възможно да бъде подобрен като се групират категориите ВПЛ според това дали са политически избрани (например народни представители) или са назначени според професионални качества и оценка. Това предложение *de lege ferenda* ще донесе повече систематизация в легалната дефиниция за ВПЛ. Предложението се мотивира лесно като се даде пример с „висши офицери от въоръжените сили“ (категория по чл. 36, ал. 2, т. 7 от ЗМИП), но тези висши офицери не са политически назначения, тъй като въоръжените сили са деполитизирани. Ясно е, че те са назначени поради израстване в кариерата и професионални качества, но не следва да са в общия „каталог“ на ВПЛ наред с народните представители – механизмът на избор/назначаване е различен, функциите също. Нелогично би било да бъдат изключени от списъка, но и също така непрактично е да бъдат приравнени на политически избрани длъжности. Именно поради това предложението *de lege ferenda* за категоризиране на списъка от ВПЛ е обосновано и ще държи сметка за спецификата на определени длъжности и функции.

Нормативните изисквания за ВПЛ обаче не са ограничени само до изпълняваната „важна обществена функция“ (критика може да се направи и по отношение на нормативния език относно думата „важна“, която може да отпадне, защото не носи правна тежест – наивно е да се смята, че лица с „неважни“ обществени функции не може да извършват изпиране на пари), но и по време. Времевият критерий е важен, защото той определя до кога едно физическо лице ще има качеството ВПЛ, съответно върху него ще лежат определени задължения, а също и задължения за субектите по ЗМИП. Този времеви критерий е „период не по-малък от една година“ (съгласно чл. 37, ал. 1 от ЗМИП) от прекратяване на функциите по изчерпателно изброените длъжности. Приема се, че това е минималният срок, в който обичайната професионална подозрителност ще престане да бъде толкова голяма към тези физически лица.

Разширителният подход при ВПЛ е особено важен, защото ограниченията лесно може да бъдат избегнати от едно лице, имащо качеството ВПЛ, ако извършва сделки чрез свързани лица. Именно затова утвърден стандартен подход е да се изследват свързаните с ВПЛ лица. Много по-голям интерес биха предизвикали свързаните лица, тъй като не е логично да се очаква (или поне е малко вероятно) ВПЛ да започне да извършва подозрителни сделки самостоятелно, много по-вероятно е обаче да използва своеобразен „*proху* метод“ чрез свързани лица като изброените в ЗМИП:

8. членове на административни, управителни или надзорни органи на държавни предприятия и търговски дружества с едноличен собственик - държавата;

9. кметове и заместник-кметове на общини, кметове и заместник-кметове на райони и председатели на общински съвети;

10. членове на управителните органи на политически партии;

11. ръководители и заместник-ръководители на международни организации, членове на управителни или надзорни органи в международни организации или лица, изпълняващи еквивалентна функция в такива организации. Категориите, определени в т. 1 - 7, включват съответно и доколкото е приложимо длъжности в институциите и органите на Европейския съюз и в международни организации.

- съпрузи или лицата, които живеят във фактическо съжителство на съпружески начала;

- низходящи от първа степен и техните съпрузи или лицата, с които низходящите от първа степен живеят във фактическо съжителство на съпружески начала;

- възходящи от първа степен и техните съпрузи или лицата, с които възходящите от първа степен живеят във фактическо съжителство на съпружески начала;

- роднините по сребрена линия от втора степен и техните съпрузи или лицата, с които роднините по сребрена линия от втора степен живеят във фактическо съжителство на съпружески начала;

- всяко физическо лице, за което се знае, че е действителен собственик съвместно с ВПЛ на юридическо лице или друго правно образувание или се намира в други близки търговски, професионални или други делови взаимоотношения с ВПЛ;

- всяко физическо лице, което е едноличен собственик или действителен собственик на юридическо лице или друго правно образувание, за което се знае, че е било създадено в полза на ВПЛ.

Много интересни са свързаните лица, защото на практика те обхващат изключително широк кръг правни субекти, като целта е да се обхване почти всеки от обкръжението на ВПЛ, за да се блокира евентуално незабелязано сключване на сделки или придобиване на имущество. Не може да се твърди, че режимът за извършване на проверки на ВПЛ е квази презумпция за виновност на тези лица, обосновката за това е, че те заемат важна длъжност с потенциално висок корупционен риск (често пъти разходват и разполагат със значителни държавни или общински средства), което мотивира много по-внимателния и детайлен подход при встъпването им в делови взаимоотношения, в най-общия смисъл, и при сделки с финансови инструменти, в частност. С риск да се напусне обичайната правна и професионална терминология, може да се направи заключение, че всички близки роднини, съдружници и приятели са обхванати от изискванията за проверка, ако действат в интерес на ВПЛ. Това е едновременно силна и слаба страна на понятието за ВПЛ – силна е защото дава законова уредба за проверки по отношение на много субекти, но слаба – защото разширеният кръг лица е изключително голям и пропуските са практически неизбежни, а понякога умишлени.

През последните няколко десетилетия ВПЛ се превърнаха в дълбоко неразбирана клиентела на финансовата общност (най-общо казано на дружествата, които предлагат и извършват сделки с финансови инструменти). **Принципно е положението, че няма нищо противоправно във встъпването в делови отношения с ВПЛ, при условие че са изпълнени редица критерии за надлежна разширена комплексна проверка на текуща (регулярна) основа. ВПЛ в никакъв случай не бива да се възприемат непременно като „перачи на пари“⁴, нито като лица, автоматично участващи в корупционни практики. Това, което отличава ВПЛ от другите категории потребители на финансови инструменти, е тяхното положение в рамките на**

⁴ World Check, 2008, *Politically Exposed Person Refining the PEP Definition*, Edition II, Global Objectives Limited

държавата или връзката им с политически назначен служител. Не може да се застъпва позицията, че ВПЛ са изначално предразположени към извършване на финансови престъпления, а по-скоро, че тяхната позиция, по отношение на управлението на държавните средства, значително увеличава риска те да извършат противоправно действие. ВПЛ са носители на репутационен риск за дружества, предоставящи финансови услуги, защото и най-малката сянка на съмнение може да увреди доброто име на определено дружество. Доброто име на ВПЛ е негова лична отговорност и не е предмет на изследване. Повишеният риск при ВПЛ произтича не от конкретното физическо лице (няма презумпция за виновност на конкретен субект), а от позицията му на влияние в рамките на специфични държавни структури (или връзката с някой в такава позиция). Рискът също е до голяма степен повлиян от финансовите, геополитическите и управленските особености, свързани с конкретна страна на произход. Въз основа на изложеното, рискът се намалява чрез прилагане на основни (ясно разписани и утвърдени през годините) практики за разширена проверка на клиента ВПЛ – те се превръщат в ключово задължение за задължените лица по ЗМИП, които желаят да имат за клиенти тази категория хора, които (без съмнение) са силно влиятелни и често доста богати.

ПРАКТИЧЕСКИ АСПЕКТИ

Практиката днес е различна от теорията – понякога ВПЛ дори **не се разкриват** (дали по вина на задължените лица по ЗМИП или поради недеklarиране на обстоятелства от самите ВПЛ, е въпрос на отделна преценка) или предпочитат да извършват сделките **чрез трети лица**. Нито един от двата практически подхода е приемлив. Ако дадено лице има качеството на ВПЛ, то това следва да се установи категорично, както беше посочено – ВПЛ не са под своеобразно юридическо запрещение, но са под особен режим. Няма пречка ВПЛ да извършват сделки, те не са забранени, а парите на ВПЛ не са изключени от гражданския оборот, но произходът на средствата следва да е ясен, ако това бъде установено – тогава опасност от изпиране на пари няма. С пълна сила се прилага и обратната логика – при неизясняване на произхода на средствата – опасността от изпиране на пари (или корупционно престъпление) става неимоверно висока. Точно такъв е смисъла на разпоредбата на чл. 39 от ЗМИП – задължените лица да предприемат подходящи действия за установяване произхода на средствата, използвани в деловите взаимоотношения и сделките, извършвани в рамките на такива взаимоотношения.

Практиката налага определени действия, за да не остане незабелязана дадена сделка с ВПЛ (или свързано с ВПЛ лице). Необходимо е да се събере подробна информация за характера на сделките (изясняване на страни, задължения, вид, срок) като се съпостави с имущественото състояние на ВПЛ (например финансови отчети, декларации пред КПКОНПИ). Не е маловажно и обстоятелството колко често се правят даден вид сделки – ако са еднократни и на малка стойност, не се откриват рискови индикатори, но ако са регулярни и на висока стойност, то тогава ще е налице подозрителна повтаряемост. Следва да се отчита и обичайната дейност на клиент, който е ВПЛ (или собственост на ВПЛ) – при много на брой сделки с финансови инструменти, които са нетипични за обичайния и регистриран предмет на дейност, определено може да се говори за силно

рисково обстоятелство. На практика следва да се търси търговската логика зад всяка сделка – ясно е, че тя се сключва, за да има печалба (или поне стремеж към такава), но механизмът на сделката не трябва да е необяснимо усложнен. Всяко необяснимо усложнение и използване на труден за разбиране правен инструментариум следва да предизвика професионалното внимание на задължените лица по ЗМИП.

ВПЛ не са „забранени клиенти“ и гражданските им права не са ограничени, но именно поради функцията, която изпълняват са длъжни да търпят изискванията на действащото законодателство срещу изпирането на пари. Често пъти ВПЛ желаят да избегнат това – не искат да декларират каквото и да било допълнително обстоятелство или имущество, предпочитат получаване на пари в брой, а не по сметка или използват трети лица за сключване на сделки. Именно рискът с използване на трети лица може да се оцени като най-висок, защото тези субекти не са ВПЛ и дори не са роднини или съпрузи на ВПЛ. На практика третите лица са „невидими“ за цялата система за противодействие на изпирането на пари, особено ако имат законен бизнес, т.е. управители, собственици или акционери/съдружници в юридически лица с доказан доход. Най-рисковата хипотеза е такава, при която средствата на ВПЛ се „управляват“ и „инвестират“ от трети лица или дружества, нямащи формално нищо общо с ВПЛ. Често пъти това може да са връзки, базирани на стари приятелски отношения или (още по-непроследимо) връзки с прикрито заплащане без предходно познанство (т.нар. „трето лице под наем“). Причината ВПЛ да искат да избегнат всякакво деклариране на имущество и сделки с него не винаги е престъпна (както и средствата не винаги са с незаконен произход), но самото прикриване е противоправно. Мотивацията на ВПЛ може да е най-обикновен житейски страх от това да се разкрие какво точно притежават или срам пред избирателите за това, че са доста имотни граждани, а избирателите – не са такива. Не случайно в декларациите пред КПКОНПИ някои ВПЛ декларират налични и съхранявани у тях суми в брой (до около 50 000 лева), наричайки ги спестявания, което улеснява сделките с разплащания в брой, а не чрез преводи. Причините и мотивите обаче са по-скоро криминологичен въпрос или въпрос на психологическа настройка на конкретната личност и не са обект на настоящото изследване. Безспорно е (каквито и да са мотивите), че недеклариране на обстоятелството, че дадено лице е ВПЛ противоречи на действащата правна уредба.

Опасна практическа хипотеза е такава, при която бизнесът не иска „да си има работа“ с ВПЛ (поради регулаторни ограничения, необходими допълнителни разрешения, докладване на това обстоятелство, неправилно разбрана дискретност или други причини) и по този начин косвено подтиква ВПЛ да се прикриват зад трети лица или дори по-опасно – негласно съветва ВПЛ да използват трети лица или плащания в брой. По този начин се постига перфектна заблуда за регулаторните органи – самите ВПЛ искат да се прикрият зад трети лица, а и бизнеса негласно ги „консултира“ да постъпят именно по този неправилен начин. Ефектът е симбиоза между интересите на ВПЛ и задълженото лице по ЗМИП в ущърб на регулаторния режим като цяло.

На начина на мислене на ВПЛ не може да се повлияе, тъй като той е строго индивидуален за всяко лице (мнозинството хора, заемащи важни обществени длъжности нямат престъпно съзнание и строго спазват закона), но може да се повлияе на

задължените субекти по ЗМИП (банки, инвестиционни посредници, застрахователи и др.) чрез препоръки, насоки и императивни законови правила. ДАНС е приела Насоки за установяване и идентифициране на ВПЛ⁵, в които са дадени практически препоръки за извършване на проверка. Именно проверката е основният инструмент за идентифициране на ВПЛ и минимизиране на рисковете от сделки с такива лица. Оценката на ДАНС по отношение на ВПЛ е много категорична: „факторите, които определят отношенията с ВПЛ като такива с повишен риск са свързани с това, че тези лица могат да използват контролирани от тях сметки, за да прикрият средства или активи, които са били присвоени в резултат на злоупотреба със служебно положение или корупция. Освен това, нивото на риск се определя като „краен“, тъй като не са налице достатъчно ефективни механизми за възстановяване на евентуално причинени щети“. В цитираното заключение на ДАНС впечатление прави своеобразно „признание“ – не са налице достатъчно ефективни механизми за възстановяване на вредите, а може да се добави – също и за ефективно противодействие. ВПЛ са влиятелни, а това понякога скована и цялата имунна система на държавата поради страх да не бъдат „разгневени“, съответно държавните служители да загубят позициите си. Това е вътрешната заплаха, която се идентифицира – нерешителност на държавните органи поради страх да проучват ВПЛ.

С цел да се намали риска следва всеки субект, който има задължения по ЗМИП, да извърши проверка във всички достъпни му системи и бази данни за ВПЛ. Това могат да бъдат справки в регистъра на КПКОНПИ, но при честата смяна на състава на държавни органи (министерства или други ведомства) и при промяна на състава на Народното събрание, изисква прецизност и доста чести проверки (може да се определи като практически риск от повърхностни и формални проверки или пропуски на дадени лица). Също така и проверки в имотен регистър, търговски регистър, правно-информационни системи или в чуждестранни платформи/софтуерни продукти (законовият израз е „вътрешни и външни бази данни“), но рискът от пропуски и тук съществува – лица, които са само познати на ВПЛ, но не са в съпругески или роднински отношения, ще останат неразкрити. ДАНС препоръчва и проверка в медии, но това е само условен източник – безспорно работата с открити информационни източници е важна, носи сведения за дадено лице, но не е надеждна, нито пък юридически обоснована, тъй като може и да не е проверена или дори умишлено увреждаща доброто име на ВПЛ (както беше посочено – не бива изначално да презумираме виновност на дадено физическо лице).

Като важно обстоятелство следва да се посочи, че при проверката е необходимо да се изследват всички чуждестранни лица (ако клиентът е такъв, разбира се) дали не попадат в санкционни списъци. В настоящата политическа обстановка в Европа, подобен тип проверка може да се оцени като ключова. Практическият риск тук обаче е, че роднини на чуждестранна ВПЛ може да не попадат в санкционните списъци на ЕС, САЩ или ООН, но да оперират със значителни средства. Сериозно предизвикателство е

⁵ Насоки за установяване и идентифициране на видни политически личности, свързаните им лица и специалните изисквания за комплексна проверка по отношение на тази категория лица, ДАНС, 2021 г. [онлайн]. [прегледан на 20 март 2023]. Достъпен на: https://dans.bg/images/stories/FID/Ukazania_2020/Nasoki_VPL.pdf

невъзможността да се осигури достъп до чуждестранни регистри на ВПЛ от държави извън ЕС, което лишава служителите на инвестиционните посредници, банките и другите задължени лица по ЗМИП от важен инструментариум. Същото се отнася и до хипотеза, при която клиентът (или действителният собственик на клиента) е от държава, за която е налична информация за високи нива на корупция. Проблем биха били чуждестранни ВПЛ, идващи от държава, която е идентифицирана от FATF като такава със стратегически недостатъци в режима за противодействие на изпирането на пари (съседна на нас такава държава е Турция).

Практическа препоръка е служителите на задължените лица по чл. 4 от ЗМИП (инвестиционни посредници, банки и др.) да имат чувствителност по темата за идентифициране на ВПЛ – на каква позиция, кои са точно, какви възможности имат, какви са свързаните с тях лица. Ако се пропусне първата стъпка „идентифициране“⁶ на ВПЛ, то последващите действия ще са крайно неефективни, а понякога дори безсмислени (сделката вече ще е факт, а вероятно и потенциалното изпиране на пари). Идентифицирането на ВПЛ не следва да се извършва единствено въз основа формална декларация от самото лице – не е допустимо да се разчита само на добросъвестното попълване на декларацията дали клиента е ВПЛ или не – необходима е проверка. За да се извърши старателно проверката е нужна тази професионална чувствителност, която бе посочена по-горе. Тази чувствителност се възпитава с месеци, а дори и с години, за да има ефективност, но никога не бива да се забравя човешкият фактор, че ВПЛ понякога умишлено ще търсят дружества, правещи повърхностни проверки в името на „добрата сделка“ без значение с кого точно е сключена тя. В случая идентифицираното слабо място е човешкият фактор при проверката, а не липсата на правна уредба, методически указания или насоки.

Противодействието на изпирането на пари при ВПЛ е начин на мислене, целенасочен и дори (на моменти) с доза подозрителност при проверките⁷. Сблъсъкът между мотивацията за успешна търговска сделка с ВПЛ (с произтичащата от това печалба с голям бизнес успех) и пунктуалното спазване на тежките регулаторни изисквания ще продължава да бъде основната пречка за успешно противодействие на опити за изпиране на пари от ВПЛ или свързани с тях лица.

В случай, че се установи, че потенциален клиент е ВПЛ или свързано с него лице, от задължените субекти по чл. 4 от ЗМИП се очаква одобрение на сделката от служител

⁶ Идентифицирането на ВПЛ е предвидено в правната уредба, но нормативният текст е сравнително кратък и не предоставя подробно описание на използваните средства. Съгласно разпоредбата на чл. 42 от ЗМИП въз основа на оценката на риска задължените лица са длъжни да разработват ефективни вътрешни системи, които да им позволят да установят дали потенциален клиент, съществуващ клиент или действителен собственик на клиент - юридическо лице е ВПЛ. Вътрешните системи могат да се основават на един или повече от следните източници на информация:

1. информация, получена чрез прилагане на мерките за разширена комплексна проверка;
2. писмена декларация, изискана от клиента, с цел установяване дали лицето попада в някоя от категориите за ВПЛ;
3. информация, получена чрез използването на вътрешни или външни бази от данни.

⁷ Проверките, извършвани от държавни органи например в небанкови институции – инвестиционни посредници и възможни измами с ценни книжа са подробно разгледани от Михайлов, А. в статията Измами с ценни книжа, сп. „Пазар и право“, кн. 1 за 2006 г., стр. 66-74 и Проверки на инвестиционни посредници, правомощия на Комисията за финансов надзор, сп. „Пазар и право“, 2006, кн. 9

на висша ръководна длъжност. Това е добра и ясно мотивирана мярка, но позволява да се установи и субект, който може да е основният проблем – ръководните служители в банки, инвестиционни посредници или застрахователни дружества. Дадено им е по-закон за одобряват сделки с ВПЛ и носят отговорност за това, но същевременно се превръщат и в основните заподозрени лица за неправилно оценяване на ВПЛ. Именно ръководните служители е възможно да бъдат и обект на внимание и целенасочено „мотивиране“, за да извършат пропуски при вътрешните проверки.

След като бъде идентифициран даден клиент като ВПЛ следва да се извършат две важни проверки – **установяване произхода** на средствата за конкретната сделка и **изясняване източника** на цялостното имуществено състояние на клиента, който е ВПЛ (на практика това е нерешим въпрос, защото изисква да се установи източника на цялото богатство на ВПЛ). Независимо от трудностите, следва да се положат усилия за установяване на източника на имущественото състояние на ВПЛ, а заедно с това да се съберат и необходимите доказателства. За целта в Насоките на ДАНС са описани добри практики, например – за установяване на спестявания се събират данни от какви доходи са те; за заеми се изискват договори с банки; за дарения – договор за дарение с идентифициране на дарителя; за дивиденди – от кои дружества и каква е дейността, източниците са безкрайни и въпросите за установяване също. Няма да бъдат посочвани в детайли препоръките и методите, тъй като те са подробно описани в Насоките, но общият извод е, че работата е обемна и често пъти е свързана с дълго и уморително сравнение на документи и правене на връзки между лица. Това се отчита като демотивиращ фактор в дейността на служителите на банки или инвестиционни посредници, които се ограничават до бърз и формален подход. Водеща обаче следва да бъде правната и житейска логика, за да може да се установи източника на цялостното имуществено състояние на ВПЛ. Следва да се подчертае обаче, че задължените субекти по ЗМИП, които имат делови отношения или предоставят услуги на ВПЛ, както и на свързани с тях лица, нямат и не може да имат задължения по добиване на информация за източника на имуществено състояние на ВПЛ посредством информатори⁸ или чрез други негласни средства.

ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Предвид изложените рискове от изпиране на пари при сделки с ВПЛ, може да бъдат направени някои основни изводи:

- Видна политическа личност е физическо лице, което извършва обществени функции (изчерпателно посочени в закона), а също и свързани съпрузи или роднини;

- **Няма ограничаване на човешките права, а само регулаторни изисквания и завишен контрол**, което отговаря на обществената необходимост от предотвратяване на изпиране на пари от политически личности;

⁸ За понятието „информатор“ и тактиката на използване на информатори виж Михайлов, Антон. „Работата с информатори в американските военни и цивилни агенции. Поуки за Република България“, ISBN 978-619-1855-23-0, 2022.

- За ВПЛ се считат и лица, които нямат съпругеска или роднинска връзка, но са съдружници на ВПЛ или имат търговски, професионални или делови взаимоотношения – установява се широк обхват на понятието за ВПЛ;

- „Подставените лица“ са приравнени на ВПЛ за целите на противодействието на изпирането на пари в определена хипотеза – ако физическо лице е действителен собственик на търговско дружество, за което се знае, че е било създадено в полза ВПЛ;

- Необходими и обосновани са законодателни изменения за систематизиране на легалното определение за ВПЛ;

- Най-рисковата хипотеза е такава, при която средствата на ВПЛ се „управляват“ и „инвестират“ от трети лица или дружества, нямащи формално нищо общо с ВПЛ;

- На практика е невъзможно да се установи дали дадено чуждестранно физическо лице е ВПЛ в неговата страна (освен ако не е поставен в официален санкционен списък). Липсата на достъп до чуждестранни бази данни пречатства обективната проверка;

- Използването на трети лица от страна на чуждестранни ВПЛ е много вероятно да остане незабелязано от служителите от Специализираната служба по ЗМИП в банки или инвестиционни посредници;

- Идентифицираното слабо място при противодействието на изпиране на пари с участие на ВПЛ е човешкият фактор при вътрешната проверка, а не липсата на правна уредба;

- Противодействието на изпирането на пари при ВПЛ е целенасочен и законосъобразен начин на мислене, култивиран в служителите на инвестиционните посредници, банките и всички задължени по ЗМИП лица. Прилагането на този начин на мислене в хода на три последователни проверки (**идентифициране на ВПЛ; установяване произхода на средствата за конкретната сделка; изясняване източника на цялостното имущество**) са практически работещ алгоритъм за противодействие на изпирането на пари от ВПЛ.

Библиография

Закон за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП), обн. ДВ, бр. 27 от 27 март 2018 г., последно изм. ДВ, бр. 31 от 26 април 2022 г.

Насоки за установяване и идентифициране на видни политически личности, свързаните им лица и специалните изисквания за комплексна проверка по отношение на тази категория лица, ДАНС, 2021 г. [онлайн]. [прегледан на 20 март 2023]. Достъпен на: https://dans.bg/images/stories/FID/Ukazania_2020/Nasoki_VPL.pdf

МИХАЙЛОВ, А., *Измами с ценни книжа*, сп. „Пазар и право“, кн. 1 за 2006 г., стр. 66-74

МИХАЙЛОВ, А., *Проверки на инвестиционни посредници, правомощия на Комисията за финансов надзор*, сп. „Пазар и право“, 2006, кн. 9

МИХАЙЛОВ, А. *Работата с информатори в американските военни и цивилни агенции. Поуки за Република България*, ISBN 978-619-1855-23-0, За буквите, 2022

GREENBERG, T., Gray, G., Schantz, D., Latham, M., Gardner, C. 2010, *Politically Exposed Persons A Policy Paper on Strengthening Preventive Measures*, Washington DC, USA

FINANCIAL ACTION TASK FORCE (FATF), 2013, *Guidance Politically exposed person. Recommendations* (12 and 22)

FINANCIAL CONDUCT AUTHORITY (FCA), 2017, *Finalised guidance FG 17/6 The treatment of politically exposed persons for anti-money laundering purposes*,
MCGLYNN, S., 2012, *Measures for Politically Exposed Persons Anti-Money Laundering*, Hong Kong Monetary Authority, Presentation
PRELEC, T., 2022, *Russian IFF and political influence in South Eastern Europe: How financial flows and politics intersect in Montenegro and Serbia*, SOC ACE

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА XXI - ВЕК И СЪВРЕМЕННИТЕ УПРАВЛЕНСКИ МОДЕЛИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА МОТИВАЦИЯТА НА СЛУЖИТЕЛИТЕ ОТ СЕКТОР „СИГУРНОСТ“

Валентин Василев¹, Емил Стоилков²

Повишаване на мотивацията на служителите е от съществено значение за организациите за да могат да оцелеят и просперират в динамично изменящата се среда. Те трябва да разчитат на своите служители – на уменията и способностите им, както и на техните усилия и на желанието им да вложат енергията си на работното място.

Живеем в епохата на знанието, което се превръща в ключов фактор за успеха на всяка организация. За разлика от Индустриалната епоха в епохата на знанието, светът ни предизвиква да дадем нашия принос³. В Индустриалната епоха работниците и служителите, бяха възприемани като машини със съответните „упълнения за употреба“, наречени длъжностни характеристики. От тях не се изискваше да допринасят с нещо уникално за постигане на общите цели, а просто механично да изпълняват своите служебни задължения. Те не се чувстваха удовлетворени и поради това влагах минимални усилия за изпълнение на възложените им задачи. Днес основния въпрос пред служителите е не какво ми дава структурата, а какво мога аз да и дам⁴, какви качества трябва да развия за да бъда полезен и да допринеса за постигане на общите цели.

Значима е мотивацията не само в организациите в частния, а и в тези в публичния сектор, поради което тя има водеща роля при разработване на стратегиите за управление на човешките ресурси, не само в сферата на държавната и общинската администрация, а също така и при управление на системите в сектор „Сигурност“.

Методи за управление на персонала и съвременни теории за мотивация на служителите

Структурите от сектор „Сигурност“ поради своята специфика на работа, като цяло са силно консервативни и промените при тях се случват много по-бавно в сравнение с останалите организации от публичната сфера. При тях има силно изразена йерархическа зависимост и в повечето случаи липса на възможност за самостоятелно взимане на решения при изпълнение на възложените задачи от служителите. Все още в част от организациите се прилагат подходите от вече остарелия и неефективен метод за управление на персонала наречен „Мениджмънт 1.0“, при който се прилага командно – доминиращия подход на ръководене, внимателно планиране, комуникация „отгоре-надолу“ и строги системи за контрол на служителите. В по-голяма част от структурите на сектор „Сигурност“ се прилага системата за управление „Мениджмънт 2.0“. Тази

¹ Проф. д-р, Висше училище по сигурност и икономика, Пловдив, Факултет „Национална сигурност“, e-mail – valentin.vasilev@vusi.bg

² Докторант, Висше училище по сигурност и икономика, Пловдив, Факултет „Национална сигурност“, e-mail – emil_stoilkov@abv.bg

³ Кови, С, Супер работа, супер кариера; 2011; стр. 22

⁴ Кови, С, пак там; стр. 44

система е по-съвременна, при нея е преодоляно виждането от Индустриалната епоха, че хората са машини и на служителите вече се гледа като на най-ценния капитал, а ръководителите трябва да бъдат лидери или казано по друг начин “пръв сред равни”. Тяхна задача е да създават добра работна среда, добър микроклимат, без да доминират. Този модел за управление на човешкия ресурс, дава сравнително добри резултати, но тъй като и при него се запазва йерархията и пълната отговорност за вземане на решенията от ръководителя, не се стимулира в достатъчна степен инициативността, креативността и творческото мислене на служителите. Тази система за управление в голямата си степен е подходяща за силовите структури, поради спецификата на работа, но и тя не е достатъчно ефективна по отношение на вътрешното мотивиране на служителите и желанието им да дадат максимума на възможностите си, за постигане на общата цел на организацията. В съвременния забързан и бързо променящ се свят, където като приоритет е изведен човека, личността със своите права, нужди и интереси, за да бъдат конкурентно способни организациите от сектор „Сигурност“ ще бъде най-добре да се приложат по-голяма част от похватите на системата за управление „Мениджмънт 3.0“. Основния подход при нея е, че вместо да управляваме хората трябва да управляваме системите⁵, като по този начин създаваме среда в която служителите се чувстват по ангажирани, проявяват креативност и показват много по-добри резултати при изпълнение на служебните си задължения. В основата на този тип организация е, че при него имаме сбор от индивиди, които търсят най-добрия начин за постигане на дадена цел. Тук ролята на ръководителя, не е да бъде авторитарен, а да бъде част от цялото, да създаде подходящия микроклимат, който да позволи на всеки един служител да развие своя творчески и интелектуален потенциал. От друга страна, изискванията, пред които се изправя глобалното общество, отразяват нарастващия консенсус, че колективната сигурност не е възможно да бъде дефинирана тясно като липса на въоръжен конфликт, независимо дали се касае за конфликт между държави или в рамките на една държава⁶.

Ролята на лидерската комуникация е ключова в тези процеси. Лидерската комуникация като част от една комуникационна програма и вътрешни взаимоотношения, предполагащи комуникационен модел, изграден върху виждането, при което служителите не са пасивни получатели на сведения за изпълнение, а активни участници, които предприемат свои собствени инициативи, опитвайки се да осмислят кризисните ситуации и в известна степен мобилизират комуникативно организацията в криза чрез явно изразяване на позиции. Комуникацията, присъща за лидерите, определена като значима, подкрепяща, вдъхновяваща, отговорна и водеща, е комплексен процес, с който започва овладяването на кризите⁷.

За да се реализират идеите на „Мениджмънт 3.0“, служителите трябва да се

⁵ Христов, Т.; Мениджмънт 3.0.; www.novavizia.com/model-champfrogs-za-vytreshna-motivatsiya-na-apelo/ последно видян на 10.05.2023/

⁶ Сидова, Д. (2022) Ключови етапи от развитието на концепцията за човешката сигурност; X International Scientific Conference “Technics. Technologies. Education. Safety”, 6-9.06.2022; Том 2; стр.162-165; Издател: Scientific Technical Union of Mechanical Engineering “Industry-4.0”, Sofia, Bulgaria, ISSN 2535-0315 (Print), ISSN 2535-0323 (Online), <http://techtos.net/sbornik/2-2022.pdf>; стр. 164

⁷ Стефанова, Д. & Василев, В., (2022). Ефективна лидерска комуникация в мениджмънта на кризи – в търсене на комплексен модел с фокус към бъдещето. Сигурност и отбрана, Ноември, Брой 1, с. 103; <https://institute.nvu.bg/bg/node/24>

асоциират с целите и дейността на организацията. Следователно, нужно е да се работи върху тяхната мотивация.

Нарасналите очаквания на гражданите и бизнеса налагат разработването на нова интегрирана стратегия за развитие както на служителите в администрацията, така и на управлението на човешките ресурси и мотивацията. Като фундамент стои въпросът за по-доброто изпълнение на служителите. Той е в колаборация с дейностите по мотивация на персонала и изграждане на добри работни взаимоотношения. Въпросът с доверието в организацията не може да бъде разглеждан извън контекста на добрата организационна култура за постигане на желани резултати. Следователно мотивацията на служителите, като набор от инструменти за повишаване на производителността, включва изграждане на доверие и прилагане на приемливи ценности от всички членове на организацията⁸.

В тази връзка използването на екипния и лидерски подход в организациите еволюира чувствително като управленска концепция и се наложи в практиката⁹.

Съвременни теории за мотивиране на служителите и възможности за приложението им

В търсене на иновативни решения представяме на вашето внимание някои такива сравнително нови и малко познати теории, които са силно приложими в изследваната от нас област.

Моделът „CHAMPFROGS“ за вътрешна мотивация е дело на Юрген Апело – консултант по мениджмънт от Нидерландия. Този модел се стреми да даде отговор на въпроса защо толкова много служители не са достатъчно ангажирани на работа и какво могат да направят ръководителите не само да подържат, но и да повишат мотивацията и ангажираността на служителите на високо ниво¹⁰.

Моделът откроява 10 фактора на вътрешната мотивация, които Апело нарича “мотиватори”:

Любопитство (Curiosity) -Работата на служителите, трябва да бъде така разпределена от ръководителя, че тя да предизвиква неговата мисловна дейност за решаване на даден казус. Скучната и еднообразна работа води до рутина, демотивиране и ниска ангажираност.

Чест (Honor) - Задачите които се възлагат на служителите не трябва да са в противоречие с неговата ценностна система, тъй като той ще ги извършва формално, без желание и само поради факта, че са му възложени и трябва да го направи.

Приемане (Acceptance) - Психологическият климат в организацията трябва да бъде такъв, че служителите да се чувстват добре в колектива, да бъдат себе си и да проявяват своята същност, без да се притесняват от реакцията на останалите.

⁸ Ичева, М., Д.Огнянски; В.Василев (2022). Ролята на социалната отговорност в мениджмънта на кризи – от организационен редизайн към устойчиви практики”; /съавтори: М.Ичева; Д.Огнянски;/ стр. 10; списание „Публични политики.bg“; VOL 14, NO 1; <http://www.ejpp.eu/index.php/ejpp/article/view/4>

⁹ Борисов, Т., В.Василев (2022). Кризисни ситуации в съвременен организационен контекст и приложение на екипен подход в управлението им“; Годишник; Том XVIII, 2021; Висше училище по сигурност и икономика; Пловдив; ISSN:2367-8798; стр.144; <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1097948>

¹⁰ <https://management30.com/practice/moving-motivators/> /последно видян – 11.05.2023/

Майсторство (Mastery) - Този мотиватор се развива, когато структурата създаде условия за показване и развиване на индивидуалните способности на отделния служител. Дава му се възможност да покаже и приложи своите компетентности, работейки по интересни според него задачи.

Власт (Power) - Даване на възможност на служителите да участват при вземането на решения не само по въпроси които ги касаят пряко, но и свързани с организационната култура на организацията. Делегиране на права за решаване на определени задачи.

Свобода (Freedom) - Създаване на условия, при които служителите самостоятелно да определят своето поведение при изпълнение на определена задача, т.е. да имат оперативна свобода.

Свързаност (Relatedness) - Добрата комуникация, ведрата работна атмосфера и позитивното отношение между служителите, повишава мотивацията и ангажираността им, тъй като те се чувстват част от едно цяло.

Ред (Order) - Ясни правила и спазване на дисциплината. Добра организация на работния процес, която да създаде ясна структура, в която да работят служителите.

Цел (Goal) - На служителя трябва да се възлагат задачи, които са смислени според тяхното виждане, а освен това трябва да считат, че след тяхното изпълнение са допринесли за постигане на друга по-голяма цел на организацията.

Статус (Status) - Този мотиватор е свързан с позицията, която заемаме в структурата. Тя трябва да бъде разпознаваема от другите и те трябва да се съобразяват с нея, при контактите с нас.

Основната идея на модела CHAMPFROGS е, че всяка организация трябва да се стреми да осигури колкото се може повече от тези мотиватори, за да може служителите в нея да се чувстват вътрешно мотивирани и ангажирани с целите на организацията¹¹. Независимо, че тези мотиватори са за повишаване на вътрешната мотивация на служителите, за тяхното осигуряване водеща роля имат ръководителите, поради което те трябва да създадат подходяща парадигма, за да могат служителите да са повече ангажирани с целите на структурата.

Модел „Мотивация 4.0“ с автори Валентин Василев и Моника Ичева, е представен през 2022 г. В него се защитава тезата, че освен в утвърдените области на управление на човешките ресурси, в съвременната работна среда все по-често се появява и необходимостта от приложението на нови управленски характеристики, свързани с човешките ресурси като управление на талантите, управление на стреса и конфликтите в организацията, емоционална интелигентност и други. Поради тази причина и с оглед резултатите от направено практическо проучване е разработен авторова концепция и практически модел, съобразен с технологичният прогрес, нужните на служителите и стремежът на организациите за развитие, наречен „Мотивация 4.0“. Основни елементи на модела са: социалната отговорност, зеленото управление на човешките ресурси, бенчмаркинг и емоционалната интелигентност.

Следва да отбележим, че моделът може да бъде мултиплициран в организации от публичния и частния сектор, като бъде съобразен с нужните на служителите след

¹¹ <https://noop.nl/2013/02/champfrogs.html> последно видян – 11.05.2023/

предварително проучване. Всеки един от конкретните елементи в него може да бъде приложен с определени действия, практики и публични политики спрямо потребностите, ресурсите и нагласите на ръководители и служители. Именно това е и едно от предимствата на мотивационния модел – неговата пластичност. Разработката е представена за пръв път на Годишната среща на експертите по управление на човешките ресурси в държавната администрация и получава отични оценки¹².

С оглед динамичността на средата следва да бъдат провеждани периодични изследвания на мотивационната среда на организацията, в която бива използван модела, за да може отделните негови елементи да бъдат допълвани и изменени с определени дейности, актуални в настоящия момент. Моделът е приложен пилотно през 2022 в Общинска администрация – Карлово, като е номиниран и печели награда в годишния конкурс за добри практики в публичната администрация, организиран от Института по публична администрация¹³. През 2023 година е представен и в общинските администрации на Мъглиж и Николаево, като интересът към него се динамизира и предстои по-широкото му апробиране.

В обобщение на казаното по-горе, може да посочим, че за да има висока вътрешна мотивация и ангажираност на служителите, ръководителите на организациите трябва да изградят и подържат модел на организационно поведение, който да стимулира тяхната креативност, творчество и инициативност. Да го актуализира съобразно непрекъснато променящата се социално икономическа среда, за да се избегне понижаване на мотивацията им.

Предизвикателствата на XXI век и приложение на съвременните методи за повишаване на мотивацията на служителите от сектор „Сигурност“

Както вече бе посочено, организациите от сектор „Сигурност“ поради своя специфичен характер на дейност са много по-трудно податливи на нововъведения, но промените които настъпват с бързи темпове в социално икономическия живот на XXI в. неминуемо водят до необходимостта от промени и адаптиране съобразно новите изисквания.

От извършения анализ на база сравнителни компоненти от посочените съвременни теории за мотивиране на служителите от силовите структури, може да бъде направен извода, че мотивацията на служителите и тяхната ангажираност към изпълнение на служебните им задачи, не е на необходимото ниво. За повишаване на вътрешната мотивация е необходимо да бъдат направени необходимите промени в самата система за управление на човешките ресурси в редица направления.

Една от най-често срещаните грешки при ръководителите е липсата на гъвкав стил на управление. Те управляват по един и същ начин всички без да оценяват тяхната

¹² Ичева, М.; Василев, В. (2022) Мотивация 4.0. – от високи резултати към устойчиво развитие в индивидуален и организационен контекст; https://www.researchgate.net/publication/361367463_MOTIVATION_40_-_FROM_HIGH_SCORES_TO_SUSTAINABLE_DEVELOPMENT_IN_AN_INDIVIDUAL_AND_ORGANISATIONAL_CONTEXT

¹³ https://www.ipa.government.bg/bg/publications#cbp=/bg/sbornik-s-dobri-praktiki-2022_/последно_видян_-14.05.2023/

позиция в организацията, техния трудов стаж и притежавани компетенции.

Тук бихме насочили вниманието и към ролята на Емоционалната интелигентност /ЕИ/ в управлението на човешките ресурси. ЕИ е начин за разпознаване, разбиране и избор на това как мислим, чувстваме и действаме. Оформя взаимодействието ни с другите и разбирането ни за себе си. Тя определя как и какво научаваме; тя ни позволява да определяме приоритети; тя определя по-голямата част от ежедневните ни действия. Изследвания сочат, че тя формира 80 процента от „успеха“ в живота ни, а успешният човек е здрав и оптимистичен! Ролята на ЕИ в мениджмънта на човешките ресурси е съществена и безспорно емоционално интелигентният лидер, който осъзнава и владее собствените си емоции, не би трябвало да допусне да се стигне до кризисни последици¹⁴.

Основните тези заложи в посочените съвременни модели за мотивиране на персонала са подходящи за прилагане и при мотивиране на служителите от сектор „Сигурност“, разбира се не автоматично, а след адаптирането им според спецификата на работа на отделните структури. Ако трябва да бъде направен обобщен извод, може да бъде посочено, че основните направления на повишаване на вътрешната мотивация на служителите са:

Самостоятелност

Един от основните проблеми който се наблюдава в структурите от сектор сигурност е липсата на възможност служителите в достатъчна степен да участват в процеса на взимане на решения. Заповедите им се спускат по вертикалата от служителите на ръководни позиции и в повечето случаи те ги изпълняват механично, без да прилагат необходимото старание, нямайки ангажираност към постигане на по-голямата и важна цел. Голяма част от служителите, които нежелаят да се развиват, този метод на работа ги устройва тъй като по този начин носят много по-малка отговорност, работят на минимума на своите възможности и се стремят да бъдат колкото се може по-малко натоварени със задачи. За съжаление анализите показват, че този стил на мислене от страна на служителите с повече опит се предава и на новоназначените служители и те много бързо приемат този начин на работа. За промяна на този начин на работа е необходимо да бъде променен самия модел на организационно поведение. В ерата на познанието основния акцент е личността със своето желание за развитие, обучение и принос за организацията, затова на служителите трябва да бъде дадена възможност да покажат своите способности и компетентности, включвайки ги активно в процеса на взимане на решения. Това включване, даване на възможност свободно да изкажат и защитават своите становища и осигуряването им на оперативна свобода, при изпълнение на възложените им задачи в много по-голяма степен, ще доведе до асоциирането им с целите и интересите на организацията. Те ще чувстват, че техните знания, възможности и умения се оценяват от ръководителите и разбират, че усилията които са вложили при

¹⁴ Кардашева, А.; В.Василев (2022). Емоционална интелигентност и организационно развитие – добри практики и решения в кризисни времена“; СБОРНИК с доклади от международната научна конференция „Изкуственият интелект в сферата на сигурността – предимства и заплахи“, ИК ВУСИ – Пловдив, 30 септември 2022 г.; ISBN 978-619-7343-71-7; стр. 273; <https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=1113139>

изпълнение на задачата не са били напразни. Тук е съществено да бъде посочено, че даването на по-голяма самостоятелност не означава липсата на контрол от страна на ръководителя, а на против с нея се цели повишаване на отговорността на служителя да изпълни задачата съобразно приетите правила, норми или заповеди, които регламентират дейността на съответната организация. Според няколко неотдавнашни изследвания на поведенческата наука самостоятелната мотивация спомага за по-доброто концептуално разбиране, по-високи оценки, повече упоритост в ученето ... повишена производителност, по-малко изтощение и по-високи нива на психическо благополучие.¹⁵

Постижения и развитие на кариерата

Хората от „ерата на знанието“ искат да вършат смислена и полезна работа и да бъдат признати за това. Това изискване се negliжира в голяма част от структурите от системата за сигурност. Постиженията на служителите или не се отчитат или се признават след определено време, при което го няма ефекта на мотивация или е минимален. Широко разпространено е виждането на ръководителите, че трябва да се обръща основно внимание на пропуските на служителите, за да не се допускат нарушения. Това има своята логика, но в съвременните условия на XXI в., където личността има водеща роля за всяка организация, оценката за нейния принос е основен мотивиращ фактор. Ролята на съвременния ръководител е да подкрепя усилията на служителите, показвайки техните заслуги за издигане на авторитета на организацията.

Въпросът с осигуряване на възможност за развитие и израстване в кариерата е основен сред служителите от системите за сигурност. Същността на работа е такава, че на служителите не се разрешава да работят допълнително или да притежават търговски дружества. Единствената възможност за повишаване на техните доходи е израстване в кариерата. Като вземат под внимание този факт, организациите трябва да разработят подходяща система за обучение и кариерно развитие на служителите.

При сега действащото законодателство, регламентиращо дейностите на сектора и даване на възможност на служителите на пенсионна възраст да получават пенсия и в същото време да работят в структурите на сектор сигурност, вероятността за кариерно израстване на младите служители значително се ограничава, което е един демотивиращ фактор за тях. Самите служители в пенсионна възраст, дават голям отпор за извършване на необходимите промени в организациите и понижават своята мотивация за работа, поради факта, че от една страна тази ситуация ги устройва, изпитват финансова сигурност, а от друга не желаят и не виждат смисъл да се обучават и да придобиват нови знания и умения, необходими за да бъдат конкурентоспособни в съвременния свят на информационните и смарт - технологии, които вече навлизат във всяка една част на обществото.

Взаимоотношения /добър психологически климат/

Всеки служител ще бъде мотивиран да приложи пълния си потенциал от знания и способности в процеса на работа, когато се чувства добре приет от колектива. Това може да бъде постигнато когато психологическият климат в организацията е на необходимото

¹⁵ Пинк Д.; Мотивацията; изд. „Изток-запад“, 2012г.; стр. 96

ниво, има добра комуникация и взаимно доверие. Същността на работа в сферата на сигурността е такава, че голяма част от изпълнението на служебните задачи е колективна, а не индивидуална, поради което изграждането на добри взаимоотношения и доверие трябва да бъде основна цел пред ръководителите на структурите. Липсата им може да доведе до инциденти или в най-лошия случай до смърт на служител или невинен гражданин. В повечето случаи загубата на доверие се получава поради не добра комуникация и липсата на емпатия сред служителите. Този пропуск може да бъде преодолян като едновременно със задължителните обучения по различните направления на дейност, се обърне по-голямо внимание на обучението по т.н. „меки умения“, свързани с комуникацията, решаване на конфликти, лидерство, действия при извънредни и кризисни ситуации и работа в екип¹⁶.

Направените анализи показват, че в по-голяма част от структурите на сектор сигурност, липсва екипната работа, която е заменена с работа в малки групи. Това е една от основните причини за не достатъчно добър микроклимат.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мотивирането на служителите към постигане на по-високи резултати е особено важно за успешното реализиране на основните цели на организациите от системата за сигурност, а именно да гарантират спазване на основните права на гражданите, както и да осигурят тяхната сигурност.

В по-голяма част от структурите на сектор „Сигурност“ все още основно се прилагат инструменти за външна мотивация на служителите, която включва повишаване на основната заплата, увеличаване на средствата за изпълнение на специфични служебни дейности, по-голяма сума за храна и др. Тези външни мотиватори не само, че не повишават ентузиазма и ангажираността на служителите, но системното им и административното им повишаване се приема от тях като даденост, нещо очаквано, без то да е обвързано с положените усилия и постигането на определени успехи в работата. Разбира се възнаграждението е основен стимул за служителите, но неговото повишение и най-вече получаваните допълнителни средства трябва да бъдат обвързани с постигане на определени резултати, за да се повиши мотивацията на служителите за полагане на допълнителни усилия и по-голяма ангажираност към постигане на целите на организацията.

Можем да обобщим, че в съвременната епоха на знанието усилията на ръководителите трябва да бъдат насочени към повишаване на вътрешната мотивация на служителите. Хората, които са вътрешно мотивирани, ценят дейността, с която се занимават и се интересуват, се ангажират с нея поради причини отвътре, като дълбок интерес към даден проект или чувство за ангажираност към ценностите на организацията.¹⁷ Трябва да бъде променена системата и парадигмата на управление на човешкия ресурс и в частност методите за мотивирането на състава, отчитайки новите

¹⁶ Василев, В., К.Георгиев (2019). екипи и екипна ефективност. теоретичен навигатор и практически наръчник“, изд. „Пропелер“; ISBN 978-954-392-566-7; стр. 69-70; <https://plus.bg.cobiss.net/opac7/bib/39926792>

¹⁷ Nikolaeva, V., 2020, pp.137-146

социално – икономически условия. Разгледаните съвременни теории за повишаване на вътрешната мотивация на служителите от сектор сигурност, показват много добри резултати, наблюдава се повишаване на ентузиазма и тяхната ангажираност, а от там и ефективността на техните действия.

Библиография

- Борисов, Т., В.Василев (2022). Кризисни ситуации в съвременен организационен контекст и приложение на екипен подход в управлението им“; *Годишник; Том XVIII*, 2021; Висше училище по сигурност и икономика; Пловдив; ISSN:2367-8798; стр.143-154; <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1097948>
- Василев, В., К.Георгиев (2019). *Екипи и екипна ефективност. теоретичен навигатор и практически наръчник*, изд. „Пропелер“; ISBN 978-954-392-566-7; стр. 69-70; <https://plus.bg.cobiss.net/opac7/bib/39926792>
- Ичева, М., Д.Огнянски; В.Василев (2022). Ролята на социалната отговорност в мениджмънта на кризи – от организационен редизайн към устойчиви практики“; стр. 3-12; списание „Публични политики.bg“; VOL 14, NO 1; <http://www.ejpp.eu/index.php/ejpp/article/view/469>
- Ичева, М.; Василев, В. (2022). *Мотивация 4.0. – от високи резултати към устойчиво развитие в индивидуален и организационен контекст*; Достъпен на: https://www.researchgate.net/publication/361367463_MOTIVATION_40_-_FROM_HIGH_SCORES_TO_SUSTAINABLE_DEVELOPMENT_IN_AN_INDIVIDUAL_AND_ORGANISATIONAL_CONTEXT
- Кардашева, А.; В.Василев (2022). Емоционална интелигентност и организационно развитие – добри практики и решения в кризисни времена“; *СБОРНИК с доклади от международната научна конференция „Изкуственият интелект в сферата на сигурността – предимства и заплахи“*, ИК ВУСИ – Пловдив, 30 септември 2022 г.; ISBN 978-619-7343-71-7; стр. 268-274; <https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=1113139>
- Кови, С. (2010). *Седемте навика на високо ефективните хора*; изд. „КИБЕА“
- Кови, С. (2011). *Супер работа, супер кариера*, изд. „КИБЕА“
- Кови, С. (2012). *Осмият навик*; изд. „КИБЕА“
- Мюелфайт; Я, Кости, М. (2022). *Позитивният лидер*; Фондация “Център за обществено развитие“
- Найденев, С. (2020). Нови изисквания и възможности пред управлението на вътрешната мотивация в среда на пандемия от Covid-19; https://ejournal.vfu.bg/pdfs/S_Naidenov_PYAmukova .
- Пинк Д. (2012). *Мотивацията*; изд. „Изток- запад“
- Сидова, Д. (2022). Ключови етапи от развитието на концепцията за човешката сигурност; X International Scientific Conference “Technics. Technologies. Education. Safety”, 6-9.06.2022; Том 2; стр.162-165; Издател: Scientific Technical Union of Mechanical Engineering “Industry-4.0”, Sofia, Bulgaria, ISSN 2535-0315 (Print), ISSN 2535-0323 (Online), <http://techtos.net/sbornik/2-2022.pdf>
- Стефанова, Д. & Василев, В., (2022). Ефективна лидерска комуникация в мениджмънта на кризи – в търсене на комплексен модел с фокус към бъдещето. *Сигурност и отбрана*, Ноември, Брой 1, с. 96-104; <https://institute.nvu.bg/bg/node/24>
- Христов,Т.; Достъпно на: <https://www.novavizia.com/model-champfrogs-za-vytreshna-motivatsiya-na-apelelo/> (последно видян на 08.05.2023 / Adams, J. Stacy (1965). Inequity In Social Exchange“ in the magazine „Advances in Experimental Social Psychology“, Volume 2
- McClelland'S Human Motivation Theory/Discovering What Drives Members of Your Team; Достъпен на: <https://www.mindtools.com/pages/article/human-motivation-theory.htm>)
- Nikolaeva, V. (2020). Leadership, Coaching and Emotional Intelligence of the Leader - Possible Relations, Dissonances and Realizations. *Izvestia Journal of the Union of Scientists - Varna. Economic Sciences Series*.
- Pink, D. (2012). *Motivation*, East-West Publishing House.
- Sirota, D, Louis; A. Mischkind; M. Meltzer (2005). *The Enthusiastic Employee: How Companies Profit by Giving Workers What They Want* By: David Sirota, Louis A. Mischkind, and Michael Irwin Meltzer, New York

City Bureau. <https://management30.com/practice/moving-motivators/> последно видян 11.05.2023/
Достъпен на: <https://www.ipa.government.bg/bg/publications#cbp=/bg/sbornik-s-dobri-praktiki-2022>
[/последно видян - 14.05.2023/](#)
Достъпен на: <https://www.tutor2u.net/business/reference/motivation-pink-three-elements-of-intrinsic-motivation> /последно видян – 11.05.2023/

ВЛИЯНИЕТО НА КОВИД ДАНЪЧНИТЕ ОБЛЕКЧЕНИЯ ВЪРХУ ВЕРИГАТА „ПРОИЗВОДСТВО – ПОТРЕБЛЕНИЕ“

Даниел Милев¹

Една от по-модерните дефиниции за данък го определя като „система за преразпределение на бюджетните задължения“. В тази кратка формулировка са вплетени няколко от фундаменталните схващания, цели и задачи, с които е натоварен всеки данък. Сред тях е и регулиране на фискалното натоварване, на което биват подлагани различните данъчни субекти. Заедно с фискалното натоварване, напрежение с финансов характер върху данъчните субекти могат да окажат много други фактори, някои от които кризисни. Пример за такъв е Ковид пандемията, по време на която въведените ограничения във всекидневния човешки живот създадоха предпоставки за огромно финансово напрежение върху цели икономически отрасли. Подобни кризи налагат намесата на държавата, а данъчната система е сред най-мощните държавни инструменти за финансова намеса в обществения живот. Сред конкретните прийоми, с които държавата в качеството си на данъчен кредитор разполага, са данъчните облекчения, които може да въвежда за всички или за отделни групи субекти.

Съществуват различни видове данъци с различна тежест на влиянието, което оказват върху данъчните субекти, респективно и върху държавния бюджет. За целите на настоящия доклад ще бъде разгледан само безспорния лидер в това отношение за Република България, а именно данъка върху добавената стойност (ДДС) и как облекчаването на облагането с него повлиява обществото и отделните граждани на страната.

Изборът за разглеждане на представител на данъчната система пада върху ДДС по две причини. На първо място той носи най-голямо количество приходи в държавния бюджет, което означава, че той събира най-голямо количество пари от данъчните субекти в сравнение с всички други данъци. На второ място като фактор за неговото избиране в настоящия доклад е неговият данъчен период, а именно – честотата, с която се събира. В сравнение с по-голямата част от другите данъци, които биват събирани веднъж в годината (на годишна основа), ДДС се събира всеки месец (на месечна основа). Това означава, че като инструмент на държавата за фискално въздействие, ДДС е най-мощният с оглед на финансовия обем, в който въздейства, като в същото време е най-бързият с оглед на краткия срок, в който могат да бъдат реализирани първите резултати от мерки, приложени чрез него. Ако облекченията, приложени с повечето други данъци ще дадат резултат чак след една година, то облекченията, въведени чрез ДДС могат да се проявят още през месеца, следващ месеца на въвеждането им.

Гореописаните предимства на ДДС не съществуват сами по себе си. Тяхното влияние като фактор е обусловено от обекта на ДДС. Легалната дефиниция на обекта на облагане с ДДС може да бъде намерена в чл. 2 от Закона за данък върху добавената

¹ Докторант, Департамент „Национална и международна сигурност“, НБУ

стойност. За целите на доклада ще бъде използвана по-популярна формулировка за него-веригата „производство-потребление“. С нея се обозначава съвременния цикъл на търговски взаимоотношения, възникващи и съществуващи, за да задоволят потребностите от всякакъв тип на световното човешко население. Това означава наличието на огромен търговски оборот и съответно огромна данъчна основа, върху която да бъде налаган ДДС в юрисдикциите, в които е въведен (каквато е Република България).

Веригата „производство-потребление“ е толкова мощно социално-икономическо явление, че твърденията за нейната самостоятелна посока на развитие и характер не са лишени от аргументи. В същото време тази верига е изключително уязвима. Докато развитието ѝ се осъществява в условията на стабилност и умереност на промените в средата, в която функционира, се наблюдава тенденцията на последователно търсене и регулирано предлагане. Появата на всяко сътресение в средата на системата на търсенето и предлагането на стоки и услуги води до стресово нарушаване на баланса на веригата. През 2020г. световните правителства възприеха Ковид-19 като заплаха за съществуването на човешката цивилизация и предприеха поредица от непопулярни за гражданите си мерки, целящи да борба със заразата. Една от най-масовите такива мерки, прилагани в почти всички държави, бе забраната за посещение на ресторанти и други заведения, предлагащи сервиране на храна и/или напитки. Това означаваше моментално затваряне на заведенията и преустановяване на формата, в която до сега бяха функционирали те. Ресторантьорският бранш бе изправен пред предизвикателство – адаптиране към новото „нормално“ или погиване. Докато множество увеселителни и заведения за хранене спряха работа, други заложиха на предлагане на храна и напитки „за вкъщи“ или доставка по домовете, които не попадаха под забраната на анти-вирусните мерки. И така ресторантьорите, които се опитаха да оцелеят в бизнеса при новите условия, бяха поставени пред предизвикателството за фундаментална трансформация. Сервитьорите трябваше да бъдат освободени или да се преквалифицират в разносвачи на храна по домовете, книжните менюта трябваше да бъдат заменени с електронни, за да достигнат до затворените по домовете си желаещи да консумират храна, приготвена в заведение, а за приемане на поръчки трябваше да бъдат изградени необходимите електронни комуникации, които да издържат на информационния трафик.

Всичко гореописано е пример за финансово натоварване върху конкретен икономически бранш, породено от кризисен фактор. Той до известна степен бе създаден от държавата и съответно налагаше намесата на държавата. В средата на 2020г. в разгара на забраните за посещаване на публични заведения и събирания от частен характер на големи групи хора, бе въведена намалена данъчна ставка 9% спрямо стандартната 20% за ДДС в облагането на ресторантьорски и кетеринг услуги, които не включват обикновената доставка на храна по домовете. Половин година по-късно, през месец Декември на същата година, ставката от 9% бе въведена и за доставката на храна по домовете, за да съответства на новата бизнес обстановка, в която оперираха ресторантьорите. До колко тази мярка е била ефективна или е съответствала като усилие на фона на трудностите, пред които е бил изправен ресторантьорският бранш, е предмет

на друго изследване. За настоящия доклад интерес представлява една слабо изразена обществена реакция от страна на крайните потребители на ресторантьорски услуги от същия период. А тя се изразяваше в недоумението от това, че държавата намалява данъка върху ресторантьорите, но цените на предлаганите от тях блюда не намалява респективно. Мнозина съзряха в това злоупотреба от страна на заведенията с инициативата на държавата.

За тази липса на благоприятен за крайния потребител резултат от финансовата намеса на държавата в ресторантьорския бизнес съществува обяснение, състоящо се от няколко компонента. На първо място е винаги валидният факт, че крайният потребител стои на най-финансово неизгодното място във веригата „производство-потребление“. Всички други икономически оператори в нея са субекти на облагане с ДДС, а неговият механизъм е така устроен, че да предлага справедливо облагане на всеки един от тях по веригата. С цел избягване на двойното данъчно облагане, всеки оператор има правото да приспадне от своите задължения по ДДС сумата на данъка, начислена от неговия доставчик. Казано на по-популярен език, всеки оператор ще дължи ДДС само върху надценката, която той е поставил, за да извлече печалба от дейността си, а не върху цялата сума, за която е продал стоката или услугата си на следващия оператор по веригата. Крайните потребители са лишени от подобна привилегия. С тях формално веригата „производство-потребление“ приключва и те плащат крайната цена на продуктите, формирана от сбора на надценките на всички икономически оператори във веригата преди тях. Крайните потребители в качеството си на физически лица нямат възможност за приспадане на данъчен кредит, защото те самите не са субекти на ДДС, респективно не са в групата на данъчно задължените лица.

Като извод от първия компонент в разяснението за неблагоприятния ефект за крайните потребители от данъчната намеса на държавата във веригата „производство-потребление“ може да бъде прието, че при равни други условия, крайните потребители плащат най-високата цена в рамките на цялата верига.

На следващо място е необходимо да бъде обърнато внимание на задачата, която държавата опитва да реши чрез конкретните въведени облекчения. Когато тя е в състояние да формулира ясни цели, следва да определи конкретни задачи, стратегия и тактика за тяхното постигане. Ако държавата е преценила, че застрашена брѝнка на веригата „производство-потребление“ е ресторантьорският бизнес, то задачата пред нея е да подпомогне този конкретен бранш. Разбира се, помощта не следва да е за сметка на други участници във веригата, до колкото това е постижимо. Но в същото време ако целта е да бъдат финансово облекчени ресторантьорите, не следва да се очаква с решаването на тази задача да бъдат подпомогнати и други участници във веригата, които не попадат в една ясно формулирана цел. Ясната държавна цел от своя страна е от решаващо значение да бъде и ясно комуникирана. Оповестяването в средствата за масова информация на въвеждане на намалена данъчна ставка за определени доставки на стоки и услуги само по себе си не е достатъчно за формирането на ясно разбиране у гражданите (сред които и крайните потребители) какво точно цели и какво-не държавата.

Като извод от втория разяснителен компонент може да бъде открито важно значение на комуникацията, която държавата осъществява с гражданите при прилагането на кризисни и други управленски мерки.

На трето място място в настоящия доклад ще бъде посочено неправилното разбиране в обществото относно ценообразуването, прилагано от държавни и частни икономически оператори и участието на държавата в процеса. При частните икономически оператори основен фактор при формирането на цените, които обявяват на потребителите си, е естественният баланс, възникващ във веригата „производство-потребление“. Ако частният бизнес обяви твърде високи цени с цел голяма печалба, интересът към продукцията му ще намалее, а потребителите ще потърсят по-евтини алтернативи. Ако обяви твърде ниски цени, за да привлече повече на брой потребители, печалбата може да не отговори на вложените материални и нематериални усилия. Това са горната и долната граница на пазара, които поддържат частния бизнес в рамки. Формално демократичната форма на управление на Република България по определение не позволява на държавата да се намесва в тоталитарно в икономическите отношения, а обратното – да създава благоприятни условия за формиране и развитие на свободен пазар, който търсенето и предлагането естествено да регулират.

По различен начин стоят нещата при държавните предприятия и секторите, силно регулирани от държавата (например енергийния). Там, където държавата не може изцяло да отстъпи управлението на частната инициатива, са предвидени инструменти, с които властите да могат да повлияят на цените, на които да бъде предлагана определен тип продукция. Енергетиката, както и някои други икономически сектори са от стратегическа важност за населението и съответно държавата е предпочела да се включва в отговорността за ценообразуването без да бъдат коментирани последиците от това. Все пак има голяма разлика с колко ще покаже сметката за отопление на едно семейство и с колко ще покаже екзотично блюдо в ресторантите.

Изводът от третия компонент е, че гореописаното участие на държавата в ценообразуването на някои продукти и услуги от първа необходимост оставя впечатление у крайните потребители, че държавата властва в определянето на цената на всичко, което се предлага във веригата „производство-потребление“. Също така в гражданите се формира очакване, че всяка мярка за финансово облекчение, която държавата предприеме, следва да окаже задължителен благоприятен резултат върху крайния потребител.

От една страна Ковид данъчните облекчения, въведени от българската държава спрямо веригата „производство-потребление“ бяха възприети противоречиво. Ресторантьорският бизнес получи някаква форма на финансова подкрепа след противопандемичните мерки, които го поставиха незавидно положение. Други икономически браншове се почувстваха пренебрегнати, а крайните потребители бяха недоволни както от ограничените им права да посещават публични заведения, така и от недостигналия до тях ефект от подпомагането на ресторантьорския бранш.

От изложеното в настоящия доклад може да бъде обобщено, че веригата „производство-потребление“ е огромна, но крехка икономическа структура, която в умерени и стабилни условия може да вирее добре относително автономно. В отсъствието

на такива условия грижата от страна на държавата е задължителна, но още по-задължително е тя да бъде прецизно замислена, проведена и комуникирана.

Библиография

Закон за данък върху добавената стойност, Обн. ДВ. бр.63 от 4 Август 2006г., последно изменен ДВ. бр.58 от 23 Юли 2022г., изм. и доп. ДВ. бр.102 от 23 Декември 2022г.

Кондарев, Ивайло (2021) „Какво предвиждат промените в ЗДДС, които влизат в сила през декември 2020 г. и от 1 януари 2021 г.“, Издателски комплекс „Труд и право“, Дайджест "Счетоводство, данъци и право", 2021 г., кн. 01. Достъпен на: <http://trudipravo.bg/mesechni-spisania/mesechno-spisanie-schetovodstvo-danaci-i-pravo/menucontfp1/3817-kakvo-predvizhdad-promenite-v-zdds-koito-vlizat-v-sila-prez-dekembri-2020-g-i-ot-1-yanuari-2021-g>

ПРОБЛЕМЪТ С УПОТРЕБАТА НА ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА В КОНТЕКСТА НА РЕСТРИКТИВНАТА МЕЖДУНАРОДНА, ЕВРОПЕЙСКА И НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ

Галина Стоянова¹

Когато на чатбота от придобилата популярност интернет платформа Chat GPT беше зададен въпрос относно световната наркополитика, той отговори, че *употребата*, притежанието и разпространението на наркотични вещества е престъпление. Изкуственият интелект е логичен по много рационален начин и той настоятелно твърдеше, че щом притежанието е незаконно, то употребата също би следвало да е такава. Едва след изричното настояване, че ЕС и много други държави в световен мащаб не наказват употребата, Chat GPT се извини за грешката си и призна шизофреничната истина, че хората, които употребяват наркотични вещества, не подлежат на наказание за това. Условието е веществото да е изконсумирано. Ако правоприлагащите органи са осъществили арест преди това, шансът зависими лица да бъдат подведени под отговорност за притежание на наркотици е сериозен и последствията варират значително в различните държави по света, независимо от факта, че световната регулация е една и тя би следвало да е унифицирана от всички държави. Тази вариативност на присъдите по дела, свързани с притежание на малки количества вещества е съществена дори в рамките на България. А в световен мащаб придобива гротескно изражение - от абсолютно никакви последствия за употребяващите - до смъртна присъда.

Независимо от мнението на множество специалисти в областта на наркополитиките, че *репресивният подход* не работи по отношение редуцирането на наркозависимостите, всъщност трябва да признаем, че това не е точно така. Историята дава много показателни примери за обратното - например в периода на комунистическото управление на Мао Дзъдун в Китай, както и при други тоталитарни режими (вкл. и в България) нивото на употреба на незаконни ПАВ е сведено до минимум, доколкото такава изобщо съществува.

Известно е, че в имперски Китай пушенето на опиум е било масова практика сред широки слоеве на населението. Причините са тясно свързани с високодоходната, но недалновидна европейска политика (японска в периода на Втората световна война), наложила със силови средства търговията с опиум в Китай. Тежките рестриктивни мерки, предвиждащи смъртно наказание не само за контрабанда и разпространение, но и за употреба на опиум и производния му хероин, водят до рязко понижаване нивото на употреба в Китай през периода на комунистическото управление. Оценките за жертвите в този процес варират значително, но поне 2 млн. души губят живота си.

“Войната с наркотиците” във Филипините от 2011 г., която продължи до началото на Ковид-пандемията и към момента е в процес на разследване от Международния наказателен съд (ICC), доведе до смъртта на поне 6 000 души (според официалната

¹ Департамент „Национална и международна сигурност“ НБУ

статистика на Филипините), голяма част от които екскутирани без съдебен процес от органите на полицията в рамките на 24 часа от задържането им. Според правозащитни организации жертвите на престъпния режим на президента Родриго Дутерте са повече от 30 000.

През 2023 г. жена беше екскутирана в Сингапур за притежание на 30 гр. хероин.

В рамките на тоталитарни режими и в условията на дългогодишни военни конфликти са избити много хора с различни варианти на девиантно (според разбиранията на обществото) поведение. Според редица изследвания подобно поведение има връзка с генетичната предразположеност на част от хората към антисоциално поведение и хиперактивност². Както е известно, генетичният фактор играе значителна роля за това дали ще възникне зависимост, девиантно или криминално поведение³. Съответно намаляването на популацията с такъв тип гени в комбинация със затруднената достъпност до психоактивни субстанции, на практика постига значително ограничаване на употребата на ПАВ и редица други антисистемни или престъпни прояви сред населението в периоди на авторитарни режими. Това се случва в условията на безогледно и грубо нарушаване на човешките права – нещо недопустимо в рамките на съвременния демократичен подход и противоречащо на принципите, заложиени в Хартата за основните човешки права.

Изводите, които могат да бъдат направени от тези исторически данни са еднозначни – репресивният подход работи донякъде, но само в рамките на тоталитарни общества. В условията на съвременния тип демокрация този подход е контрапродуктивен и създава допълнителни вредни последици за обществото.

Сухият режим в САЩ през 20-те години на миналия век е пореден показателен пример за това, подробно анализиран във финансов и криминогенен план. Той безспорно редуцира употребата на алкохол (за кратък период от време), но продуцира безпрецедентно покачване на престъпността и лишава държавата от жизнено необходими финансови ресурси точно преди тежката икономическа депресия от 30-те години на миналия век.

Съвременните научни подходи към проблема не дават категоричен отговор на много от въпросите, касаещи употребата на психоактивни субстанции, но успяват да достигнат до редица изводи релевантни към зависимото поведение. Изследванията в сферата на невробиологията и психологията установяват множество индивидуални фактори, които корелират до различна степен с вероятността от възникване на зависимост. Социологичните науки от своя страна съумяват да изследват груповото поведение и отражението, което имат определени социални фактори и обстоятелства, по отношение на различните варианти на употреба на ПАВ – включително алкохол, тютюн и лекарствени субстанции.

В изцяло хипотетичен план множество държавни и корпоративни структури не би трябвало да са мотивирани да създават и прилагат *превантивни системи*, които да решат генерално проблема с употребата на психотропни и упойващи вещества, колкото крайно

²Thapar, A., Cooper, M., Jefferies, R., Stergiakouli, E., 2011, What causes attention deficit hyperactivity disorder?

³Wertz, J. et al., 2018, Genetics and Crime: Integrating New Genomic Discoveries Into Psychological Research About Antisocial Behavior.

и утопично да звучи една такава теория. Съвременната *медицина* до голяма степен е насочена към лечение на заболявания, а превенцията им обичайно се negliжира от здравните структури. *Фармацията* продава медикаменти, които са в пряка конкуренция с голяма част от незаконните психоактивни субстанции. Същото е валидно и за *търговията с алкохол и тютюневи изделия*, която освен печалба за търговските дружества, генерира и огромни данъчни облаги за съответните държави. *Хазартът, вредните храни, електронните устройства и развитието на модната индустрия* са предпоставка за развитието на други видове зависимо поведение, а *медиите* се издържат от рекламите на всички тези продукти и дейности.

Голяма част от *системата на правоприлагането* функционира поради наличието на престъпни групировки и лица, извършващи криминални деяния по линия на наркопрестъпността.

Изводите са еднозначни и те са свързани с необходимостта от широкообхватна превантивна система от дейности и мерки, която да ограничи възможностите за *развитие на зависимо поведение*.

Холистичният и балансиран подход към адиктивното поведение е единственият възможен вариант за адекватна реакция от страна на обществото. За целта е необходимо да се отчитат съществените разлики между експериментална, рекреативна, вредна употреба и зависимост, както и правните нюанси в понятията за декриминализиране, легализиране, медицинска употреба и пр.

В рамките на едно разумно общество, изградено от достатъчно добре интегрирани групи от хора, които успяват да поддържат хармонични междуличностни, семейни и социални взаимоотношения, няма място за репресия. Единствено чрез балансиран мерки могат да бъдат имплементирани ясни правила, ограничаващи подрастващите от употреба на вредни вещества в процеса на развитието си до разумната възраст, в която зрелите индивиди могат да вземат осъзнато и отговорно решението дали да употребяват психоактивни субстанции, в какво количество и от какъв вид.

РЕПРЕСИЯТА В КОНТЕКСТА НА СВЕТОВНАТА ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ

Законовата база, която регламентира контрола върху наркотичните вещества, включва три конвенции на ООН. Единната конвенция за упойващите вещества от 1961 г., изменена с Протокола от 1972 г. („*Конвенцията по упойващите вещества*“), Конвенция на ООН за психотропните вещества от 1971 г. („*Конвенцията за психотропните вещества*“) и Конвенция на ООН за борба срещу незаконния трафик на упойващи и психотропни вещества от 1988 г. (*Конвенцията за борба с трафика на наркотици*).

Трите конвенции на ООН са фундаментът на световната наркополитика. В контекста на времето, в които са били създадени и ратифицирани от множество държави, това е безспорно достижение на дипломатията и здравия разум. В условията на т.н. Студена война регламентирането на подобен тип взаимоотношения между множество държави и постигане на съгласие относно контрола върху търговията с психоактивни субстанции и международното сътрудничество по линия на противодействието срещу

незаконния трафик на наркотици е особено важен момент в развитието на концепцията относно единна наркополитика.

50 години след влизането на конвенциите по наркотиците в сила, социалната действителност е коренно променена и този консервативен подход създава повече проблеми, отколкото решава. *Етиктирането* на експериментирани с психоактивни субстанции младежи или зависими лица като криминално проявени се възприема от множество специалисти за контрапродуктивно.

Чл.3, т.2 от Конвенцията за борба с трафика на наркотици от 1988 г. предвижда криминализирането на деяния с ниска степен на обществена опасност, които в редица европейски държави не се преследват.

“Отчитайки своите конституционни принципи и основни положения на своята правна система, всяка страна взема такива мерки, които могат да бъдат необходими, за да признае за престъпление в съответствие с националното си законодателство, когато действието е извършено преднамерено, държането, закупуването и култивирането на *упойващи или психотропни вещества за лична употреба* в нарушение на разпоредбите на Конвенцията от 1961 г., изменената Конвенция от 1961 г. или Конвенцията от 1971 г.”

Втори текст от същия член предвижда и по-меки подходи към употребата: “Страните могат да предвидят вместо осъждане или наказание, или като допълнение към осъждане или наказание за нарушение, установено съгласно т. 2, взимането на мерки за лечение, възпитаване, постлечебно наблюдение, възстановяване на трудоспособността и социалната реинтеграция на нарушителя.”

Трети текст от същата конвенция (чл.24) не възразява срещу още по- репресивни мерки: “Страните могат да приемат по-сурови или по-строги от предвидените в тази конвенция мерки, ако те считат, че това е желателно или необходимо с цел предотвратяване или премахване на незаконния трафик”.⁴

От десетилетия редица държави се опитват и успяват донякъде да заобиколят този рестриктивен регламент, който противоречи на идеята, че зависимите от психоактивни субстанции са хора, подлежащи на лечение, а не на наказание, че употребяващите са жертви, а не престъпници. Според европейската и американската класификация на болестите (МКБ-11 и DSM-5) зависимостта към наркотици е дефинирана като болестно състояние. Стратегията на ЕС относно наркотиците заявява, че “всички жени, мъже и деца, включително хората с разстройства, свързани с употребата на наркотици, имат право да се ползват от най-високия достижим стандарт на физическо и психическо здраве, включително живот без насилие”⁵.

На практика държавата наказва онези лица, които са закупили незаконни ПАВ от дилъри, които системата на сигурността не успява да неутрализира. И когато държавата не съумява да предпази гражданите си (особено малолетните и непълнолетните) чрез адекватни мерки за сигурност по отношение на незаконния трафик и разпространение на наркотични вещества, тя ги наказва за този свой пропуск с присъди, независимо, че употребата на част от незаконните психоактивни субстанции не се асоциира с криминално поведение.

⁴ Конвенция на ООН за борба срещу незаконния трафик на упойващи и психотропни вещества от 1988 г.

⁵ Стратегия на ЕС относно наркотиците за периода 2021—2025 г. (2021/C 102 I/01).

Криминогенният фактор, свързан с употреба на наркотици, присъства по три направления – извършване на дребни правонарушения в опит да се сдобият с поредната доза наркотик при зависими от опиати лица, агресивно поведение при употреба на различни видове стимуланти и шофиране под въздействие на наркотични вещества. Подобен криминогенен потенциал притежава и злоупотребата с алкохол, без да е криминализирана употребата му в разумни граници и при определени условия.

Наркотърговията е подвластна на стандартните пазарни механизми – високото предлагане води до повишено търсене и обратно – активното търсене води до повишено предлагане. Без балансирана политика, които да *ограничават със сходен интензитет* двете основни оси в ограничаване на търсенето и предлагането на наркотични вещества, не е възможно позитивен тренд в разрешаването на проблема.

Периодичните затруднения в доставките на конкретни вещества на наркопазара и повишената репресия по отношение на включените в списъците към конвенциите субстанции, води до налагане на заместващи продукти и нови ПАВ – много често още по-опасни от конвенционалните наркотици. Актуален пример е фентанила и неговите производни, които все по-активно заместват или се добавят в намаляващия на черния пазар хероин, поради наложената забрана за отглеждането му в Афганистан от талибаните. В САЩ употребата на фентанил през последните няколко години се свързва с повишаването на смъртните случаи до над 100 000 човека годишно. Европейски държави периодично докладват смъртни случаи, асоциирани с употреба на нови ПАВ. За повишаване нивото на смъртните случаи от свръхдоза започна да се говори и в България през последните месеци. Изводите, които трябва да бъдат направени от тази констатация са ясни и свързани с необходимостта от превенция, програми за намаляване на вредите от злоупотреба с наркотични вещества, лечение и рехабилитация на зависими лица.

През 2016 г. в Ню Йорк беше проведена специална сесия на Общото събрание на ООН по наркотиците. Девизът на предишната сесия от 1998 г. беше “Свят без наркотици: можем да го направим”. 18 г. по-късно се оказва, че това е утопия. Последната сесия се състоя под наслов “Не на войната срещу наркотиците”. Редица държавни ръководители и специалисти по наркополитики отправиха сериозни критики към продължаващата репресия в сферата на световната наркополитика, която не само, че не успява да ограничи употребата на ПАВ, но и продуцира безпрецедентно насилие и разрастване на организираната и транснационална престъпност. Беше взето решение за реформиране на подхода към употребата на наркотични вещества.

Към настоящия момент, седем години по-късно, единствената реализирана промяна е по отношение мястото на канабиса в списъците към Конвенцията по упойващите вещества, която дори не е задължителна за страните, които са я ратифицирали. За да стане ясно колко тровава и консервативна е системата, свързана с промени в световната наркополитика, можем да разгледаме механизма, по който се извършват дори и козметични ревизии на статуквото.

Този дълъг и тровав процес, в който участват стотици ратифицирали трите конвенции държави, с несъвместими разбирания по отношение на наркопроблема и при липса на реално функциониращ механизъм, с който да бъдат задължени да спазват

международните договорености, не притежава капацитет да ревизира и наложи единен стандарт в световен аспект.

През януари 2019 г. СЗО на 41-то заседание на нейната експертна комисия⁶ издаде шест препоръки след критичен преглед по наркозависимостите, във връзка с канабиса и свързани с него вещества.

Съгласно чл. 2 от Конвенцията за психотропните вещества, Комисията за упойващите вещества на ООН може да взема решения за добавяне или за изваждане на вещества от списъците към тази конвенция само въз основа на мотивирано предложение на СЗО. Промените в списъците към двете конвенции по наркотиците имат преки последици за приложното поле на правото на ЕС в областта на контрола на наркотиците. Рамково решение 2004/757/ПВР на Съвета на ЕС се прилага за всички вещества към списъците към тези конвенции⁷. Поради това всяка промяна в тях се включва директно в общите правила на Съюза.

ЕС не е страна по двете конвенции на ООН (всички страни-членки на ЕС са), но има статут на наблюдател в Комисията по наркотичните вещества, в която по време на нейната шестдесет и трета сесия 12 държави членки на съюза са членове с право на глас. Поради това Съветът на ЕС оправомощи тези държави членки да изразят позицията на ЕС по отношение на включването на вещества в списъците към конвенциите, като се има предвид, че решенията относно международното включване на вещества в списъците са в обхвата на компетентността на ЕС⁸.

Според оценката на експертната комисия към СЗО канабисът и хашишът (смола от канабис) не могат лесно да доведат до отрицателни последици за здравето, характерни за всички други вещества от списък IV към Конвенцията по упойващите вещества. Освен това перорални препарати от канабис са проявили терапевтичен потенциал за лечението на болка и редица заболявания, като например облекчаване симптомите на епилепсия и двигателни нарушения, дължаща се на множествена склероза.

Съгласно тази оценка канабисът и хашишът следва да бъдат включени в списък с равнище на контрол, което създава предпоставки за предотвратяване на вредите, асоциирани с употребата на канабис, и което същевременно няма да бъде пречка пред достъпа до достатъчно количество канабис с цел проучвания и разработване на канабисови препарати за медицинска употреба. Поради това комисията на СЗО стига до извода, че включването на канабиса и хашиша в списък IV на Конвенцията по упойващите вещества не е в съответствие с критериите за включване на наркотично вещество в посочения списък (особено опасни вещества без медицинско приложение).

Тази препоръка не променя нивото на международния контрол на канабиса и хашиша, които продължават да бъдат контролирани вещества ката част от Списък I на същата конвенция. Отчитайки научните достижения в тази област от момента на първоначалното въвеждане на канабиса и хашиша в Конвенцията по упойващите

⁶ Cannabis recommendations of WHO, (2019)

⁷ Рамково решение 2004/757/ПВР на Съвета от 25 октомври 2004 г. за установяване на минималните разпоредби относно съставните елементи на наказуемите деяния и прилаганите наказания в областта на трафика на наркотици (ОВ L 335, 11.11.2004 г., стр. 8).

⁸ Решение (ЕС) 2021/3 на Съвета от 23.11.2021 г. относно позицията, която трябва да се заеме от името на Европейския съюз на подновената шестдесет и трета сесия на Комисията за упойващите вещества.

вещества, се приема, че заличаването на двете вещества от списък IV би могло да бъде от полза за развитието на колективните познания както по отношение терапевтичната полза от канабиса, така и относно свързаните с него вреди.

Същият доклад на експертната комисия към СЗО твърди, че делта-9-тетрахидроканабинол и неговият активен стереоизомер дронабинол, особено в незаконно добити форми и с висока чистота, могат да доведат до отрицателни последици за здравето, зависимост и потенциал за злоупотреба, които са поне толкова големи, колкото тези, свързани с канабиса, който вече е включен в списък I на Конвенцията по упойващите вещества. Вещество, което може да доведе до злоупотреби и да породи отрицателни последици за здравето, подобни на тези от вещество, което вече е включено в списък на Конвенцията по упойващите вещества, следва по принцип да бъде включено в списъка по същия начин като това вещество. Тъй като веществото делта-9-тетрахидроканабинол може да доведе до подобни злоупотреби като канабиса, както и да породи подобни отрицателни последици за здравето, то отговаря на критериите за включване в списък I на Конвенцията по упойващите вещества.

СЗО е установява, че включването на делта-9-тетрахидроканабинола в обхвата на същата Конвенция и в същия списък като канабиса, т.е. списък I на Конвенцията по упойващите вещества, би улеснило значително прилагането на международните договорености в държавите, ратифицирали Конвенцията по упойващите вещества и Конвенцията за психотропните вещества. Поради това СЗО препоръчва делта-9-тетрахидроканабинол и дронабинола да бъдат включени в списък I на Конвенцията по упойващите вещества и, ако посочената препоръка бъде приета, да бъдат заличени от списък II на Конвенцията за психотропните вещества, без да се променя равнището на контрол на двете вещества. Това би могло също да улесни прилагането на мерките за контрол в държавите членки.

Според оценката на експертната комисия към СЗО различните психотропни свойства на екстрактите и тинктурите от канабис, изложени в Конвенцията по упойващите вещества, се дължат основно на различните концентрации на съдържащия се в тях делта-9-тетрахидроканабинол. Някои екстракти и тинктури от канабис без психотропни свойства и съдържащи предимно канабидиол притежават обещаващи терапевтични приложения. Фактът, че различни препарати с променлива концентрация на делта-9-тетрахидроканабинол се контролират в рамките на едно и също вписване „Екстракти и тинктури“ и са включени в един и същ списък, представлява предизвикателство за отговорните органи, прилагащи мерки за контрол в държавите. Освен това определението за препарати съгласно Конвенцията по упойващите вещества може да обхваща всички продукти, представляващи екстракти и тинктури от канабис, като например „препарати“ от канабис, а така също, ако препоръката на експертната комисия на СЗО за преместването на дронабинола в списък I на Конвенцията по упойващите вещества бъде приета, те могат да се считат и за „препарати“ от дронабинол и неговите стереоизомери. Поради това СЗО препоръчва екстрактите и тинктурите от канабис да бъдат заличени от списък I на Конвенцията по упойващите вещества.

Съгласно оценката на експертната комисия към СЗО веществото канабидиол се открива в канабиса и хашиша, но няма психотропни свойства, не притежава потенциал

за злоупотреба, зависимост и значителни отрицателни последици за здравето. Освен това е установено, че канабидиолът има ефективно действие при някои неподатливи на лечение епилептични заболявания, започващи през детството.

СЗО отбелязва, че лекарства без психотропно въздействие, които се произвеждат като препарати на растението канабис могат да съдържат следи от делта-9-тетрахидроканабинол и признава, че химичният анализ на делта-9-тетрахидроканабинол с точност до 0,15 % може да бъде затруднен за извършване дори в някои държави членки на ЕС. Поради това СЗО препоръчва в списък I на Конвенцията по упойващите вещества да бъде добавена бележка под линия към вписването за канабис и канабис — смола, която да гласи следното: „Препарати, съдържащи предимно канабидиол и не повече от 0,2 % от делта-9-тетрахидроканабинол, не подлежат на международен контрол.“

Тази препоръка не е приета от Съвета на ЕС, понеже е възможно понижаване на настоящото равнище на контрол за тези препарати. Освен това установяването на посоченото ограничение от 0,2 % от делта-9-тетрахидроканабинол не е подкрепено в достатъчна степен от научни доказателства и формулировката на посочената препоръка не изключва възможни различни тълкувания относно начина на изчисляване на посочения лимит от 0,2 % от делта-9-тетрахидроканабинол, и техническото изпълнение на посочената препоръка ще бъде трудно от гледна точка на техническия и административния капацитет на държавите от ЕС. Различното третиране на канабидиола в сравнение с други канабиноиди не е в съответствие с настоящата структура на списъците на Конвенцията по упойващите вещества и Конвенцията за психотропните вещества. Поради това позицията на ЕС е против препоръката за добавяне на бележка под линия относно „препарати, съдържащи предимно канабидиол и не повече от 0,2 % от делта-9-тетрахидроканабинол“, при вписването за канабис и хашиш в списък I на Конвенцията по упойващите вещества.

ЕС заявява готовност за допълнителни консултации с всички имащи отношение заинтересовани страни относно въвеждане на подходяща степен на международен контрол върху препаратите от канабис с ниско съдържание на делта-9-тетрахидроканабинол, като същевременно се гарантира защитата на общественото здраве и благосъстояние и като се вземат предвид съществуващата структура на международната система за контрол на наркотиците и необходимият технически и административен капацитет за изпълнението на такава препоръка.

Съгласно експертната оценка на СЗО лекарствата, съдържащи делта-9-тетрахидроканабинол не водят до злоупотреба или зависимост и не се отклоняват с цел немедицинска употреба. Освен това СЗО установява, че изготвянето на тези препарати не се асоциира с вероятност за злоупотреби или отрицателни последици за здравето до степен, която би оправдала настоящото равнище на контрол в списък I на Конвенцията по упойващите вещества, или равнището на контрол от нивото на списък II на Конвенцията за психотропните вещества. Поради това СЗО препоръчва в списък III на Конвенцията по упойващите вещества да се добавят препарати, произведени чрез химичен синтез и препарати от канабис, съставени като фармацевтични препарати с една или повече други съставки и по такъв начин, че делта-9-тетрахидроканабинолът не може

да бъде възстановен с леснодостъпни средства или в количество, което би представлявало риск за общественото здраве.

Според ЕС формулировката на тази препоръка за фармацевтични препарати не се основава на нито един термин, определен в Конвенцията по упойващите вещества. Освен това тази препоръка може доведе до допълнителна регулаторна тежест за държавите членки на ЕС, които ще трябва да дадат определения на понятията, използвани в посочената препоръка, за да се гарантира еднакво прилагане в рамките на съюза. Ще се наложи и проверка на всеки продукт дали е изпълнено условието за невъзможно възстановяването с леснодостъпни средства. Поради това позицията на ЕС е против горепосочената препоръка на СЗО.

На подновената шестдесет и трета сесия на Комисията по наркотичните вещества на ООН, състояла се в началото на декември 2020 г., от всички гореизброени предложения на СЗО за правния статус на канабиса и неговите производни, е приета единствено тази за заличаването на канабиса от списък IV и оставането му само в списък I на конвенцията. Въпросното решение беше взето с минимално мнозинство (27 срещу 25 гласа и един въздържал се) от Комисията, в която 11-те членки на ЕС съюз трудно получават подкрепа за либерализация на политиките, независимо от наличието на научно мотивирани предложения от страна на СЗО. Предвид отказа на голяма част от държавите, ратифицирали конвенцията да включат тази промяна в собствените си законодателства, тя остава пожелателна, а не задължителна.

Независимо от становището на ЕС и ООН по темата относно мястото на канабиса в списъците на конвенциите, към момента в България все още не е отменен статута на канабиса от списък IV като особено опасно вещество без потенциал за медицинска употреба. Това не е предвидено и в нов проект на Постановление на МС от 2023 г. относно включването на нови ПАВ⁹ в Наредбата за реда за класифициране на растенията и веществата като наркотични¹⁰, функционираща към ЗКНВП, качен за обществено обсъждане на портала на МС.

РЕПРЕСИЯТА В ЕВРОПЕЙСКАТА И БЪЛГАРСКАТА ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ

През последните 30 години посоката, в която се движи европейската правна регулация, свързана с употребата на наркотици е към по-либерален подход по отношение на проблема, независимо от заложеното втвърдяване на регулацията в Конвенцията за борба с трафика на наркотични вещества от 1988 г. Разбира се, не липсват примери за кратки “обратни завои”, най-вече под натиска на обществените нагласи, дори в държави като Чехия и Нидерландия.

В България краткият опит за либерализация през 2000-2004 г., когато притежанието на малки количества наркотици за лична употреба беше декриминализирано, се оказва крайно неуспешен поради множество фактори, най-вече свързани с липса на подходящи условия и допълнителни мерки, които да подпомогнат процеса.

⁹ Проект на Постановление на Министерския съвет за допълнение на Наредбата за реда за класифициране на растенията и веществата като наркотични от 26.7.2023 г.

¹⁰ Наредба за реда за класифициране на растенията и веществата като наркотични, ДВ, бр. 87 от 2011 г.

Независимо от опитите за унифициране на европейското законодателство по отношение на наркополитиката, трябва да признаем, че твърде големите различия в етапите на развитие, народопсихологията и посоката, в която се развиват отделните държави, дават възможност за уеднаквяване на правната регулация и общ подход само по отношение на борбата с тежката организирана и транснационална престъпност. Отношението към употребата на различни видове легални и нелегални ПАВ варира значително.

В Нидерландия пушенето на канабис е напълно легално в обособените за целта места, а в рамките на социалната система функционират специализирани старчески домове за наркозависими. В България можеш да бъдеш арестуван и съден за една цигара марихуана, а за влизане в държавната метадонова програма се чака с години. Разликата в нивото на употреба на наркотични средства сред младежите в Нидерландия и България се измерва в десетки проценти и категорично не е в наша полза.

Опитите на европейските институции да функционират в синхрон и да прилагат политики, основани на научен подход и въз основа на комплексен анализ на натрупаните познания в сферата на зависимостите не са напълно успешни.

Необходимо е създаването на условия за ранно диагностициране на рисковите групи¹¹ и активна селективна и индикативна превенция под формата на индивидуална, семейна и групова терапия. Колкото по-рано започне терапията по отношение на девиантно поведение при подрастващите, толкова по-големи са шансовете за позитивно повлияване. Интервенциите, които могат да бъдат прилагани са в широк спектър от мерки – дългосрочни и целенасочени - в рамките на здравна, образователна и правоприлагаща система.

Развитието на *масовия спорт* сред подрастващите от десетилетия не е приоритет за управляващите в България, а това е една универсална (екологична) превенция, която създава редица позитивни предпоставки за хармоничното развитие на децата и предпазва не само от развитие на наркозависимостите. Физиологичното развитие на мозъка при младежите, както и възстановяването на нервни клетки при възрастните индивиди е свързано с необходимостта от достатъчно физическа активност.

Редица изследвания доказват безспорното предимство на превенцията пред последващи репресивни действия както във финансов, така и в социален план. Пример за репресия, осъществявана на държавно ниво е авторитарното решение за закриване на Националния център по наркомании (НЦН) в грубо противоречие със закона. *Закриването на НЦН* през 2019 г., който продължава да присъства в ЗКНВП като основен орган от държавната наркополитиката, по един крайно незаконосъобразен начин с подзаконов нормативен акт е показателен пример за това как от една страна държавните институции не спазват собствените си закони и от друга – негативен и нецелесъобразен начин за спестяване на средства за сметка на психичното здраве на гражданите.

Цялостното negliжиране на *психиатричната помощ*, която трудно може да изплаща инвестициите в нея по един бърз, видим и измерим начин, и в рамките на

¹¹ Whipp, A. et al., 2019, Early adolescent aggression predicts antisocial personality disorder in young adults: a population-based study

търговския подход, който държавата предприе в сферата на здравеопазването, е друга причина за трагичното положение по линия на ограничаване употребата на ПАВ.

По другата линия, свързана с ограничаване предлагането на ПАВ, репресивният подход също има своето негативно влияние. От десетки години регионалните структури на *МВР задържат и регистрират пълнолетни и непълнолетни лица за притежание на минимални количества наркотични вещества за лична употреба* в опит за повишаване на разкриваемостта по линия на наркопрестъпността, вместо да съсредоточат усилията си в разследване на дилъри и ОПГ.

Репресивният подход в (крайно неуспешен) опит за редуциране *употребата на алкохол и наркотици при управление на МПС* е друг много характерен белег за българската наказателна политика. Ригидното поведение, свързано с рецидивни прояви при управление на МПС под въздействие на алкохол или наркотични вещества, може и трябва да бъде подложено на безкомпромисна репресия, но едва след изчерпване на всички останали меки подходи, свързани с прилагането на редица превантивни и рехабилитационни мерки като психотерапия, диагностика и лечение на зависимост, възможност за пренасочване към задължително или доброволно лечение (самостоятелно или в комбинация с административно наказание), медиация между пострадали и извършители и пр. – подходи, които в съвременните демократични общества постигат положителен ефект в редуцирането на престъпността.

Законодателната практика в България и в редица европейски страни по отношение на шофирането под въздействие на алкохол и наркотични вещества по принцип има несъвършенства. За разлика от казусите, свързани с употреба на алкохол, законът не указва граници на позволена концентрация в кръвта при употреба на наркотици. Тестовите, които МВР използва, улавят следи от тях понякога дни след употребата, когато те отдавна нямат никакво психоактивно въздействие. Широкоизвестен е фактът, че след употреба на алкохол, поради бързото разграждане на метаболитите, часове след употребата тестовите не отчитат наличие на алкохол, независимо от негативното остатъчното въздействие върху организма, което е може да бъде причина за неадекватни реакции при управление на МПС.

Държавите в Европа имат различен подход при криминализирането на шофиране след употреба на наркотични вещества. В част от тях се прилага т. нар. подход „повлияване/въздействие“ (impairment), при който следва да се докаже освен употреба на ПАВ и психическо повлияване на водача от наркотичното вещество. Изследването на повлияването изисква участието на психолози или психиатри в процеса на комплексна оценка на лабораторни резултати от изследване на кръв и урина, заедно с това доколко адекватно е лицето в психологичен аспект. Другият подход – т.н. „нулев толеранс“ се характеризира с това, че за съставомерност на деянието и наказателно преследване е необходимо единствено да се установи употреба на наркотично вещество от водача на МПС.

България е част от групата на страните, възприели „пълно нулев толеранс“, доколкото в чл. 343б, ал. 3 Наказателния кодекс (НК) не е предвидено изискване от обективна страна да се установи повлияване на водача от наркотичното вещество. Разпоредбата се оценява от редица експерти като изключително неточна, понеже

формулировката “след употреба” на наркотици може да означава от няколко часа до няколко дни. Съответно моментът, в който тестовете на Пътна полиция-МВР, кръвните тестове и най-вече изследванията на урината отчитат наличието на наркотици в организма на водача, могат да надвишават със седмици времето, през което същите тези наркотици въздействат на способността му за шофиране. Метаболити на канабиса могат да останат в урината месец след употреба. В същия момент голяма част от новите психоактивни субстанции не могат да бъдат засечени нито от тестовете, с които полицейските органи разполагат, нито от най-съвременната медицинска техника (докато веществото не бъде установено, включено в забранителните списъци към ЗКНВП, доставено и заложено физически в хроматографа на съответната болница).

Друг аспект на проблема е свързан със зачестилите случаи на фалшиви позитивни тестове, които създават усещане за неефективност на системата за контрол. Изследване на Университетска болница в Осло¹² твърди, че (използваните от българската полиция) полеви тестове и тест касети, употребявани за работа с уред „Draeger DrugTest 5000” не са убедителни в абсолютното доказване на нарушители, поради големия дял на фалшиви положителни и фалшиви отрицателни резултати в сравнение с данните от кръвни проби. Норвежките лекари твърдят, че в 14.5% от случаите тестерът дава фалшиви позитивни резултати за канабис; в 23.2% за амфетамин; в 87.1 % за кокаин; в 65.9% за опиати. Фалшивите отрицателни са с най-висок процент при канабис - 13.4 %, амфетамин - 4.9% и бензодиазепин - 18.8% . Така значителен процент от тестваните водачи на МПС или ще получат обвинение, без да са виновни, или ще са реално опасни за движението, но няма да бъдат санкционирани.

През 2017 г. бяха приети промени в Наказателния кодекс, съобразно които при установяване на шофиране след употреба на наркотици, деецът не може да бъде освободен от наказателна отговорност с налагане на административно наказание. Това създава реални предпоставки за осъдителни присъди дори и на лица, употребяващи предписани от лекар психоактивни медикаменти.

Проблемът с шофирането след употреба на наркотични вещества, изписани с рецепта, се поставя в цял свят. Решенията са различни – пълна забрана, която обаче е придружена с ниски санкции, въвеждане на допустими дози или пък пълно допускане на използването им от водачите, щом са предписани от лекар. Много юристи са на мнение, че трябва да се промени законът така, че да не слагат под общ знаменател забранените наркотични вещества и разрешени за употреба лекарства, като тежките наказания да бъдат предвидени за първите, а за медикаментите да бъде възприет друг, по-балансиран подход.

Повишаване нивото на репресия за ограничаване на предлагането, без предоставянето на алтернатива и в дисонанс с мерките по ограничаване на търсенето, води след себе си значителни негативни ефекти. Все по-мощното навлизане на нови психоактивни вещества, които са с потенциал да бъдат много по-опасни от класическите наркотици, е пряко следствие от тази продължаващата репресия в рамките на световната наркополитика. Комбинацията от ограничена достъпност до класическите ПАВ с

¹² Gjerde, H., Clausen, G. B., Andreassen, E., Furuhaugen, H., 2018, Evaluation of Draeger DrugTest 5000 in a Naturalistic Setting.

повишената им цена водят до предпоставки за разпространение на евтини и законни заместители, произвеждани в страни от азиатския и африканския регион - т.н. НПАВ. Процесът по установяването и вкарването им в регулаторния режим продължава години, отнема сили и средства от ограничения обществен ресурс и не съумява адекватно да противодейства на проблема.

Национални медии продължават да преекспонират различни етапи и аспекти на наказателното производство, свързани с прилагане на репресия, без да обясняват по ясен и категоричен начин какво представлява и каква е целта на всички предвидени в наказателния закон мерки. От криминалните хроники и предавания в медии и интернет платформи не става ясно, че предварителните мерки в правораздаването не са наказания, а начин за гарантиране присъствието на заподозрения в процеса; размерът на паричната гаранция се налага според имотния ценз, а не според тежестта на извършеното правонарушение; на какви основания се иска и потвърждава постоянната мярка за задържане и пр. Наказателният популизъм и характерната за него тенденция към завишаване на предвидените наказания са любимо средство на политици и журналисти за повишаване на рейтинга в обществените нагласи и води след себе си още по-негативни последици за обществото.

Пълните затвори не гарантират понижаване на престъпността, напротив – създават рецидивисти, които след поредната изтърпяна присъда, се връщат в обществото и повишават експоненциално нивото на насилие. Част от тези лица, неспособни да се интегрират пълноценно в социума, извършват правонарушения, дори и само за да бъдат върнати в местата за изтърпяване на наказания. Липсата на качествени програми за превенция в затворите е друга особено болезнена тема, по която почти не се говори.

Голяма част от обществото няма елементарни познания за наркотиците като цяло, друга част употребява по вреден начин и насърчават употребата на законни психоактивни субстанции (като алкохол, например) в семейна среда, включително и по отношение на малолетни и непълнолетни лица. Такъв тип поведение, дълбоко вкоренено като част от народопсихологията не може да бъде повлияно само с репресивни мерки и се превръща във “входна врата” към развитието на редица антисоциални девиации в поведението.

Критичният подход и признаването на слабостите и пропуските в прилагането на политики, както и способността да анализираме адекватно и рационално условията и предпоставките за развитие на зависимо поведение, е фундаментален подход за повишаване на обхвата, капацитета и качеството на наркополитиките в България.

Гражданските структури би трябвало да бъдат основен стожер в реализирането и оценката на дейностите, свързани с ограничаване търсенето на психоактивни субстанции. Те обаче нямат експлицитно заявена роля в действащата Стратегия за наркотиците, както в изпълнението, така и в мониторинга на дейностите по различните видове превенция, лечение и психосоциална рехабилитация. Със своята иновативност, гъвкавост, мотивираност и близост до общността именно в тези сфери НПО трябва да бъдат ключови партньори. Това следва да е обвързано и с адекватни механизми за финансиране, които да позволяват ефективно участие на гражданските структури в изпълнението на проекти и инициативи с държавни средства в унисон със заложеното в

Стратегията „интензифициране на сътрудничеството с НПО“. Такъв подход е единственият възможен, когато се таргетират употребяващите незаконни психоактивни вещества. Поради дългогодишния репресивен подход от страна на държавата, мнозинството от употребяващите нямат доверие на държавни структури и единственият възможен подход към тях е през граждански организации и доброволчески структури като АА, нископрагови центрове за подкрепа на социалнослаби и маргинализирани лица, благотворителни инициативи към религиозни структури и пр.

Библиография

- Всеобща декларация за правата на човека, 1948 г.
- Единна конвенция за упойващите вещества от 1961 г., изменена с Протокола от 1972 г.
- Конвенция на ООН за психотропните вещества от 1971 г.
- Конвенция на ООН за борба срещу незаконния трафик на упойващи и психотропни вещества от 1988 г.
- Наредба за реда за класифициране на растенията и веществата като наркотични, ДВ, бр. 87 от 2011 г.
- Проект на Постановление на Министерския съвет за допълнение на Наредбата за реда за класифициране на растенията и веществата като наркотични от 26.7.2023 г., достъпен на <https://strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?Id=7736#:~:text=> последно посетен на 27.07.2023 г.
- Рамково решение 2004/757/ПВР на Съвета от 25 октомври 2004 г. за установяване на минималните разпоредби относно съставните елементи на наказуемите деяния и прилаганите наказания в областта на трафика на наркотици (ОВ L 335, 11.11.2004 г., стр. 8).
- Решение (ЕС) 2021/3 на Съвета от 23.11.2021 г. относно позицията, която трябва да се заеме от името на Европейския съюз на подновената шестдесет и трета сесия на Комисията за упойващите вещества.
- Стратегия на ЕС относно наркотиците за периода 2021—2025 г. (2021/C 102 I/01).
- Cannabis recommendations of WHO, (2019) достъпна на https://cdn.who.int/media/docs/default-source/controlled-substances/ungsg-letter-ecdd41-recommendations-cannabis-24jan19.pdf?sfvrsn=6070292c_2&download=true последно посетен на 27.07.2023 г.
- CND votes on recommendations for cannabis and cannabis-related substances, (2020), достъпен на сайта на ООН https://www.unodc.org/documents/commissions/CND/CND_Sessions/CND_63Reconvened/Press_statement_CND_2_December.pdf , последно посетен на 27.07.2023 г.
- Gjerde, H., Clausen, G. B., Andreassen, E., Furuhaugen, H., Evaluation of Dräger DrugTest 5000 in a Naturalistic Setting, Journal of Analytical Toxicology, Volume 42, Issue 4, May 2018, Pages 248–254
- Thapar, A., Cooper, M., Jefferies, R., Stergiakouli, E. What causes attention deficit hyperactivity disorder? (First pub. online September 7, 2011), достъпен на <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3927422/> , последно посетен на 27.07.2023 г.
- Whipp, A. et al., 2019, Early adolescent aggression predicts antisocial personality disorder in young adults: a population-based study, European Child & Adolescent Psychiatry volume 28, pages341–350 достъпен на <https://link.springer.com/article/10.1007/s00787-018-1198-9> последно посетен на 27.07.2023 г.
- Wertz, J. et al., Genetics and Crime: Integrating New Genomic Discoveries Into Psychological Research About Antisocial Behavior, (first pub. online March 7, 2018), достъпен на <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0956797617744542> , последно посетен на 27.07.2023 г.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЕЛЕКТРИЧЕСКИ ТРОТИНЕТКИ ОТ ПОЛИЦЕЙСКИТЕ СЛУЖИТЕЛИ

Петър Арабаджийски¹

УВОД

Актуалността на темата за възможността за използване на електрически тротинетки от полицейски служители произтича от проблемите, които съществуват при прилагането на съществуващите нормативни регулации за осъществяването на ежедневната административна дейност на полицейските служители, които биха могли да използват електрически тротинетки за изпълнение на служебните им задължения.

Обект на изследване са възможностите за използване на електрически тротинетки от полицейски служители от охранителна полиция – осъществяващите патрулно-постова дейност, районните и младши районни инспектори.

Предмет на изследване са видовете електрически тротинетки и техните основни характеристики, които могат да се използват за осъществяване на патрулно-постова дейност за охрана на обекти, масови мероприятия или за бързо придвижване при посещения на адреси на граждани.

Основна *цел* на доклада е да се изследват перспективите за използване на електрически тротинетки от българските полицейски служители, като се изведат някои проблеми на нормативните регулации за тяхното използване.

За постигането на посочената цел са решени следните *задачи*:

- представени са отделните видове електрически тротинетки според тяхното предназначение и основни характеристики;
- извършен е анализ за придобиване на реална представа за размера на глобалния пазар на електрически тротинетки;
- представени са примери от практиката на чуждестранни и български полицейски служители, които използват електрически тротинетки в своята дейност;
- извършен е анализ на действащите нормативни регулации за използване на електрически тротинетки, като са открити някои проблеми, свързани с прилагането им;
- предложени са мерки за усъвършенстване на регулациите за използване на електрически тротинетки от гражданите и от полицейските служители.

За набиране на емпирична информация са използвани следните *методи*:

- *анализ на литературни източници* - чрез този метод са изяснени видовете и основните характеристики на електрическите тротинетки;
- *проучване на информационни източници* – този метод се използва за получаване и анализиране на информация от публикации и радиопредавания,

¹ Департамент „Национална и международна сигурност“, Нов български университет, Имейл: parabadzhiyski@gmail.com

достъпни в Интернет, отразяващи възможности за използването на електрически тротинетки от полицейските служители в Република България;

- *сравнителен анализ* – чрез този метод се открояват някои проблеми при прилагането на действащи нормативни актове, регламентиращи регулациите за използването на електрически тротинетки в Република България, както и приетите международни регламенти за тях.

В доклада се прави опит да бъде защитена *основната теза*, че в съвременни условия използването на електрически тротинетки от полицейски служители в Република България не се осъществява, а въвеждането им, като съвременно превозно средство в дейността им се възприема, като „забавление“. Добри практики на чуждестранни полицейски служби доказват, че електрическите тротинетки са ново надеждно техническо средство, с което значително може да се повишава ефективността при изпълнението на служебните задачи на полицейските служители за осигуряване на обществения ред и противодействието на престъпността.

Електрическите тротинетки са перспективни и надеждни технически средства. Целесъобразно е те да се използват все повече от полицейските служители и в Република България при осъществяване на охранителна дейност. Въвеждането им от ръководството на Министерството на вътрешните работи, като ново материално-техническо средство в дейността на част от охранителните полицаи ще повиши ефективността им за осигуряване на обществената безопасност, общественото спокойствие и противодействието на престъпността.

ВИДОВЕ И ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕЛЕКТРИЧЕСКИТЕ ТРОТИНЕТКИ

Електрическата тротинетка е превозно средство, което се движи с помощта на електрически мотор. Тя е компактна, лесна за управление и предлага бързо и удобно преминаване през градските улици. Тротинетката се захранва с батерия, която може да се зарежда от обикновена електрическа мрежа за кратък времеви период. Изобретението на електрическата тротинетка не може да бъде преписано на един конкретен изобретател. Съществуват множество ранни прототипи и експерименти, които са допринесли за развитието на електрическата тротинетка, която познаваме в съвременни условия.

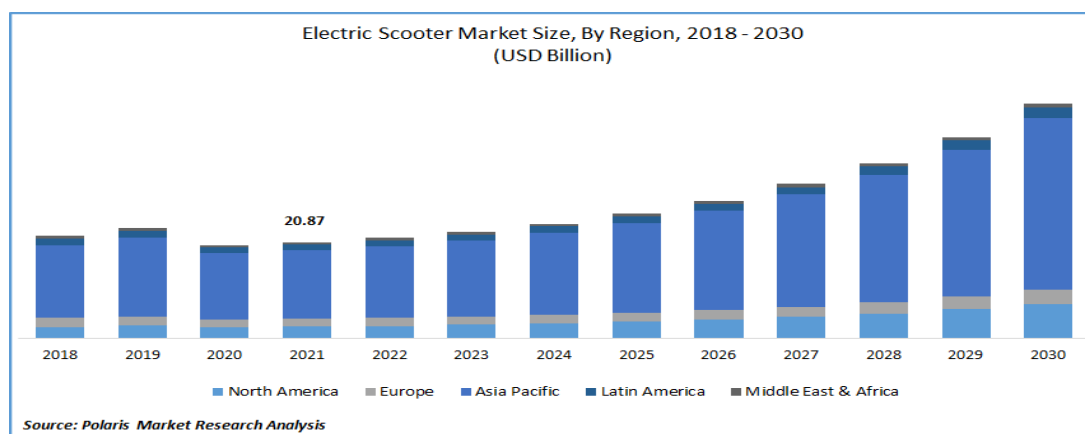
Електрическите тротинетки могат да бъдат класифицирани в няколко категории в зависимост от различните им характеристики и приложения.

А. Според *предназначението* електрически тротинетки биват:

- Градски тротинетки - тези тротинетки са подходящи за използване в градски условия. Те са компактни, с малки колела и са лесни за съхранение и пренасяне, като имат ограничена скорост от 25 км/час.
- Спортни тротинетки (тротинетки за състезания) - тези тротинетки са мощни и могат да постигнат по-висока скорост. Те са подходящи за използване на планински пътеки и други неравни терени. Спортните тротинетки имат по-големи колела, които правят карането по-гладко и по-устойчиво.

- Тротинетки за деца - тези тротинетки са специално проектирани за деца над 8 години. Те са по-малки от обикновените тротинетки и имат ограничена мощност и скорост, за да ги направят по-безопасни за използване от деца.
 - Тротинетки за хора с увреждания - тези тротинетки са специално проектирани за хора с увреждания. Те имат по-широки колела, за да осигурят по-голяма устойчивост и по-гладко каране. Тези тротинетки могат да имат допълнителни функции, като например подплатени седалки и дръжки за по-голяма стабилност.
 - Тротинетки за доставки - тези тротинетки са по-големи от градските тротинетки и са предназначени за доставки на храна и други стоки в градски условия. Те имат кошници или кутии за товарене на стоки.
 - Тротинетки за неравен терен - тези тротинетки са силни и устойчиви на неравните терени и са подходящи за използване на планински пътеки.
 - Тротинетки за туризъм - тези тротинетки са по-големи и могат да преминават по-големи разстояния, като същевременно осигуряват комфорт на каране за туристи.
 - Служебни електрически тротинетки - те се използват от служители на обществени места, като тези от полицейски служби, от противопожарни служби, от служби за медицинските услуги, от частни охранителни фирми и др. Тези тротинетки са специално проектирани да отговарят на специфичните нужди на службата, като осигуряват бързо и ефективно движение на служителите до мястото на събитието или инцидента. Тези тротинетки са по-големи и по-мощни от градските електрически тротинетки, като често са оборудвани с допълнителни аксесоари, като светлини, сирени и други.
- В. Електрическите тротинетки се делят на различни категории в зависимост и от техните *характеристики*:
- Мощност - това са тротинетки, които имат различна мощност на мотора. Най-често се срещат тротинетки с мощност между 250W и 1000W.
 - Максимална скорост - това са тротинетки, които имат различни максимални скорости. Най-често се срещат тротинетки с максимална скорост между 15 км/ч и 40 км/ч.
 - Размер на колелата - това са тротинетки, които имат различни размери на колелата. Най-често се срещат тротинетки с колела с диаметър между 6 и 12 инча.
 - Батерия - това са тротинетки, които имат различен капацитет на батерията. Най-често се срещат тротинетки с капацитет на батерията между 2000mAh и 15000mAh.
 - Тегло - това са тротинетки, които имат различно тегло. Най-често се срещат тротинетки с тегло между 5 и 30 килограма.
 - Дистанция на пътуване - това са тротинетки, които могат да изминат различни дистанции с едно зареждане на батерията. Най-често се срещат тротинетки, които могат да изминат между 10 и 50 километра на едно зареждане.

През последното десетилетие пазарът на електрически тротинетки бележи възход. Реална представа за размерът на глобалния пазар на електрически тротинетки според справка от 2022 г. може да се добие от (Графика 1), според която той е оценен на 20,87 милиона USD през 2021 г. и се очаква да нарасне със смесения годишен темп на растеж от 11,2% през прогнозния период. Нарастващото приемане на услуги за споделяне на електрически тротинетки в страни като САЩ, Германия, Франция и Испания мотивира търсенето на двуколесни превозни средства, задвижвани от батерии. Поради повишаването на цената на петрола се очаква търсенето на пазара на електрически тротинетки да нарасне.²

Графика 1

Глобалният пазар на електрически тротинетки е бързо развиващ се сектор на икономиката. Той представлява растяща индустрия в много страни по света. Тези нови технически устройства за бързо и екологично придвижване на къси разстояния са станали популярни, особено в големите градове.

Данните от графиката показват, че пазарът на електрически тротинетки в световен мащаб ще нарасне многократно до 2030 г., като растежът му ще се дължи на фактори, като нарастващия брой на градовете с проблеми в уличното движение, увеличаващата се осведоменост за запазването на екологията на околната среда и търсенето на по-евтин и удобен начин за транспорт.

Някои от най-големите компании, които предлагат отдаване под наем на електрически тротинетки в България, са: „Bird“, „Lime“, „Voi“, „Tier“, „Bolt“, „Spin“, „Jump“, „Lyft“, „Uber“. Те могат да бъдат намерени в центъра на по-големите градове, като потребителите могат да ги използват за кратки разстояния вместо да ползват кола или градски транспорт.

ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ЕЛЕКТРИЧЕСКИ ТРОТИНЕТКИ ОТ ПОЛИЦЕЙСКИ СЛУЖИТЕЛИ

² Вж. *Electric Scooter Market Share, Size, Trends, Industry Analysis Report, By Type (Plug-in, Battery-based); By Product (Retro, Self-balancing, Folding); By Battery (Sealed Lead-acid, Li-ion, NiMH); By Voltage (24V, 36V, 48V, Greater than 48V); By Region; Segment Forecast, 2022 – 2030* [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.polarismarketresearch.com/industry-analysis/electric-scooter-market>

Използването на електрически тротинетки е съпроводено и с някои проблеми. Съществуват предизвикателства, свързани както с безопасността на уличното движение, включително чести катастрофи, причинени от неправилното използване на тротинетки, така и проблеми със законодателството и правилата за движение по пътищата в държавите, в които са разрешени. Въпреки проблемите електрическите тротинетки могат да се използват за много повече от „забавление“. Те са удобни и ефективни транспортни средства, които могат да бъдат използвани за множество цели, включително и професионални.

Проучването на различни информационни източници в Интернет, в които са публикувани мнения на автори за професионалните възможности за използване на електрически тротинетки от полицейските служители са оскъдни. Не се установяват и научни разработки за тяхното използване от полицейските служители на територията на Република България. В Интернет е налична оскъдна информация за използването на електрически тротинетки от някои от чуждестранни полицейски служители, като допълнително средство за придвижване в пешеходните зони и възможност за по-бърза реакция при нужда от помощ или следене на лица, подготвящи се да извършат или извършили публично нарушения на обществения ред или престъпления. Тротинетките успешно се използват от полицаи в Испания, Франция, Италия, Швейцария, Швеция, Белгия, Дания, Нидерландия и Германия - *вж. Фотография*³

Използването на електрически тротинетки от полицейски служители в Република България все още не е широко разпространено. Въпреки това, има някои проекти и лични инициативи на полицейски служители за въвеждане на електрически тротинетки в тяхната дейност в един от големите градове - Бургас. Използването на електрически тротинетки от полицията в гр. Бургас е само един пример за това как те могат да помогнат за подобряване на безопасността и наблюдението в градовете.⁴ Във все повече градове

³ Източник на фотографията: Auf Streife mit Rollern: Polizei von Norderney bekommt E-Scooter(Патрул със електрическа тротинетка: полицията в Нордерней получава електрически тротинетки), [онлайн], [посетен на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.rnd.de/panorama/norderney-polizei-ab-sofort-mit-elektroscootern-unterwegs-NK4ERPDRJBEX2LQQMIFFIGWVE.html>

⁴ Вж. *Полицаи на ел. скутери следят за реда в Морската градина в Бургас*, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://kmeta.bg/polica-i-na-el-skuteri-sledyat-za-reda-v-morskata-gradina-v-burgas/>

по света полицията започва да използва електрически тротинетки, като средство за патрулиране на градските улици. Те са особено ефективни в градските условия, където е необходимо бързо реагиране и лесно маневриране в трафика. Електрическите тротинетки са екологични и икономични, което прави тяхното използване още по-добър избор за полицията. Те могат да допринесат за екологичната сигурност, като намалят замърсяването на околната среда и предотвратят социална нестабилност, породена от влошаване на екологичната обстановка.⁵

Използването на електрически тротинетки позволява на полицейските служители да достигнат по-бързо до местопрестъпления или инциденти, особено в гъсто населени градски райони, където леките автомобили трудно достигат. Те биват използвани и за патрулиране на обществени места като паркове, пешеходни зони, училища, университети и други.

В Република България все още няма ясни национални политики или стратегии за въвеждане на електрически тротинетки в полицейската дейност, за разлика от някои европейски държави, в които електрическите тротинетки вече са част от екипировката на полицията. Във Франция, Германия, Италия, Швейцария, Швеция и Испания полицията използва електрически тротинетки, за да подобри бързината на патрулирането в градска среда и да улесни контрола на трафика. В други държави, като Дания, Нидерландия и Белгия, електрическите тротинетки все още са в изпитателен период в полицейските служби, но се очаква да станат все по-популярни в бъдеще.⁶

В различните европейски държави има различни правила и ограничения по отношение на използването на електрически тротинетки от полицията, включително ограничения на максималната скорост и местата, където могат да се използват. Въпреки това, в много случаи електрическите тротинетки са се доказали, като полезни превозни средства за полицията при осигуряването на обществения ред и противодействието на престъпността. Освен полицията, електрическите тротинетки са все по-популярни и сред други служби, като например екипите за спешна помощ,⁷ защото позволяват на служителите да бъдат по-бързи и по-лесно маневрени, когато са в необходимост от бързо реагиране в градската среда.

и *Екополицаи в Бургас*, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: https://bntnews.bg/bg/a/102555-ekopolicai_v_burgas

⁵ Вж. По-подробно за „екологичната сигурност“ вж. Иванова, Ем., Д. Сидова, (2023). *Политики на Европейския съюз за екологична сигурност в условията на пандемична криза*. Сборник-доклади „Политики и управление по време на кризи“. София: Авангард Прима, ISBN 978-619-239-848-4, [онлайн], [посетен на 10 април 2023]. Достъпен на:

https://www.researchgate.net/publication/367408138_Politiki_i_upravlennie_po_vreme_na_krizi, стр. 22

⁶Вж. *Мотоциклети и скутери: Бъдещето на полицията на 2 колела?*, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://kustomsignals.com/blog/e-bikes-e-motorcycles-e-scooters-the-future-of-policing-on-2-wheels>

⁷ *PLEV's Authorities United Hatzalah Launching Faster Emergency Medical Response on Electric Scooter - JewishExpress.com*. (United Hatzalah стартира по-бърза спешна медицинска помощ на електрическа тротинетка), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.robhitch.com/micromobility-blog/20th-july-2020-jewishexpresscom-united-hatzalah-launching-faster-emergency-medical-response-on-electric-scooter>

Като причини, които възпрепятстват в съвременни условия използването на електрически тротинетки от полицейските служители в Република България могат да бъдат посочени:

- липса на законодателство, което да регулира употребата на електрически тротинетки от полицейските служители;
- ограничени финансови средства, които биха могли да бъдат използвани за закупуване на електрически тротинетки и обучение на полицейските служители за използването им;
- недостатъчно развитие на инфраструктурата за каране на тротинетки, която би могла да предостави безопасни условия за движение на полицейските служители с електрически тротинетки;
- липса на култура на използването на електрически тротинетки в България, която би могла да затрудни приемането на такава промяна в екипировката на полицията;
- полицията разполага с други превозни средства – мотоциклети, леки автомобили, джипове, микробуси, рейсове, велосипеди, моторни лодки и катери;
- използването на електрически тротинетки е възможно само през определени сезони през годината.

Обобщеният извод, който може да бъде направен е, че използването на електрически тротинетки от полицейските служители в Република България все още не е широко разпространено поради наличието на посочените причини. Тяхното разрешаване от ръководството на Министерството на вътрешните работи ще осигури необходимите условия за възможността от използване на електрически тротинетки от полицейските служители за определени административни дейности. В тази връзка подкрепяме твърдението, че е необходимо изграждането на система, в която са включени всички средства в интерес на сигурността.⁸ Такива са и електрическите тротинетки, като една нова иновация.

Бъдещите перспективи за използването на електрически тротинетки от полицейските служители могат да включват:

- *по-бързо и ефективно реагиране* - електрическите тротинетки могат да помогнат на полицейските служители да стигнат по-бързо до местата на инциденти, свързани с нарушаването на обществения ред и да реагират по-ефективно;
- *улеснено патрулиране* - електрическите тротинетки могат да бъдат използвани за патрулиране на пешеходните зони в градове и села, паркове, стадиони, увеселителни обекти, хотелски комплекси и други места, където е трудно да се достигне с автомобил или джип;

⁸ Вж. Димитров, М. (2013) *Проблеми на сигурността и възможности за решаването им в местното самоуправление*. Сборник доклади от „Кръгла маса – Проблеми на сигурността и възможност за решаването им в местното самоуправление”, София, 2012 г., ISBN 978-954-535-773-2 [онлайн], [прегледан на 15 април 2023]. Достъпен на: <https://ebox.nbu.bg/sec2013/>

- *екологичност* - електрическите тротинетки са екологично приемливи, тъй като не произвеждат вредни емисии;
- *спестяване на разходи* - използването на електрически тротинетки може да помогне за спестяване на разходи за гориво и поддръжка на автомобили;
- *иновации и технологии* - развитието на технологиите може да се появят нови функционалности и иновации в електрическите тротинетки, които да помогнат на полицейските служители да изпълняват своите задачи по-ефективно и безопасно.

Електрическите тротинетки могат да се използват за осъществяване на охрана на масови мероприятия - събори, митинги, спортни мероприятия, концерти, както и обекти като метрото, националните паркове, гробища, културно-исторически обекти и туристически обекти, а също така и за посещение на домовете на граждани - при скандали, за връчване на призовки, покани и др.

Изводът, който може да се направи е, че електрическите тротинетки биха били най-полезни и подходящи за употреба от полицейски служители от охранителна полиция - патрулно постови полицаи, както и от районни и младши районни инспектори.

РЕГУЛАЦИИ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЕЛЕКТРИЧЕСКИ ТРОТИНЕТКИ

В България електрическите тротинетки се регулират от *Закона за движение по пътищата*.⁹ В него те се дефинират като "индивидуално електрическо превозно средство", което е пътно превозно средство, оборудвано с електрически двигател/и и максимална конструктивна скорост, надвишаваща 6 km/h, без или със място за сядане с височина на точка R (референтна точка на седене), ненадвишаваща 540 mm, когато превозното средство е с не повече от две колела или с височина на точка R, ненадвишаваща 400 mm, когато превозното средство е с три или повече колела, със собствена маса до 50 kg. Не са индивидуални електрически превозни средства инвалидните колички, обслужващи лица с увреждания.

За да бъдат използвани на пътя, електрическите тротинетки трябва да отговарят на някои изисквания за безопасност. Те трябва да бъдат оборудвани със спирачки; механичен или електронен звънец и да няма друг звуков сигнал; устройство за излъчване на бяла или жълта добре различима светлина отпред и устройство за излъчване на червена светлина отзад.¹⁰ Водачите на такива превозни средства са длъжни да се движат и по изградената велосипедна инфраструктура, а при липса на такава – възможно най-

⁹ Вж. Закон за движение по пътищата, обн. ДВ. бр.20 от 5 Март 1999 г., с посл. изм. и доп. ДВ. бр.14 от 10 Февруари 2023 г. - Допълнителни разпоредби, § 18б. (нова - ДВ, бр. 60 от 2020 г., в сила от 07.07.2020 г.)

¹⁰ Вж. Официален сайт на Държавна агенция „Безопасност на движението по пътищата“, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на:

<https://www.sars.gov.bg/%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%82%d1%80%d0%b8%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%ba%d0%b8-%d1%82%d1%80%d0%bc%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b5%d1%82%d0%ba%d0%b8-%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b8%d0%bb%d0%b0-%d0%b8-%d1%81%d1%8a/?fbclid=iwar1e2luzwx-uywyjsieczrsrdmf8knj7owjpy1zi4zzughzb0tyyekxbxs4>

близо до дясната граница на платното за движение.¹¹ При нарушаване на *Закона за движение по пътищата*, шофьорите на електрически тротинетки могат да получат глоба или други административни наказания, съгласно въведените правила.

Въпреки че в Република България със *Закона за движение по пътищата* се регламентира използването на превозни средства на пътищата, включително електрически тротинетки, няма издаден от министър на вътрешните работи конкретен подзаконов акт, който да регламентира подробно използването на електрически тротинетки от полицейски служители.

Регламентирането на използването на електрически тротинетки може да варира в зависимост от държавата и града, като правилата обикновено са определени на местно ниво. Например, в големите градове **във Франция**, където използването на електрически тротинетки е много популярна, правилата са по-строги от колкото в други държави. Ползващите електрически тротинетки трябва:

- задължително да носят каска;
- забранено им е да карат по тротоарите;
- забранено им е да карат по определени улици и квартали в центъра на града;
- имат ограничения за максималната скорост на електрическите тротинетки;
- задължително да предоставят GPS на електрическите тротинетки, за да може полицията да контролира движението им.¹²

Въпреки наличието на подобни правила за гражданите от 1 септември 2023 г. се забранява отдаването под наем на електрически тротинетки. Решението е на кмета на френската столица Париж и идва след като се е провел референдум по темата „За“ забрана на електрическите тротинетки. В референдума са участвали едва 7% от имащите право на глас, от които 89% са подкрепили забраната. Забраната ще засегне само електрическите тротинетки под наем, като използването на частни електрически тротинетки няма да бъде засегнато.¹³

Полицейските служители във Франция трябва да спазват правилата за движение на електрически тротинетки, заложили във френското законодателство, което важи за всички граждани.

В Германия използването на електрически тротинетки е също много популярно, както и е строго регламентирано. Ползващите електрически тротинетки трябва:

¹¹ Вж. „*Кой може да кара е-тротинетка, с каква скорост, от колко години, а и къде? Вижте*“, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://bntnews.bg/news/koi-mozhe-da-kara-e-trotinetka-s-kakva-skorost-ot-kolko-godini-a-i-kade-vizhte-1061965news.html>

¹² Вж. официален сайт на Министерство на екологичния преход и териториалното сближаване. Министерство на енергийния преход на Френското правителство (Ministère de la Transition écologique et de la Cohésion des territoires Ministère de la Transition énergétique), Електрически тротинетки, моноколеса, жироходи, ховърбордове... част от правилата за движение по пътищата! (Trottinettes électriques, monoroues, gyropodes, hoverboards... entrent dans le code de la route !), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.ecologie.gouv.fr/jean-baptiste-djebbari-salue-linscription-des-trottinettes-electriques-et-autres-nouveaux-engins>

¹³ Вж. Сайт на регионална информационна агенция Marica.bg, След референдум: Париж забранява електрическите тротинетки, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.marica.bg/svqt/sled-referendum-parij-zabranqva-elektricheskite-trotinetki>

- задължително да имат застраховка за гражданска отговорност за всички електрически тротинетки;
- забранено им е да карат по тротоарите;
- забранено им е да карат по някои улици и площади в градовете;
- имат ограничения за максималната скорост на електрическите тротинетки.¹⁴

Въпреки строгостта на правилата и тук не съществува подзаконов нормативен акт, който да регулира изрично употребата на електрически тротинетки от полицейските служители. Те прилагат общите правила и законови изисквания за безопасност, заложи в съществуващите закони за пътното движение на Германия.

Регулациите в **Италия** на електрическите тротинетки след приетия нов Закон 15/2022¹⁵ се доближават до тези в Германия по отношение на класификацията на тротинетките, като транспортни средства и налагането на изисквания за регистрация, застраховка и лиценз за управление. Въпреки това, някои други аспекти на регулациите, като например „забраната за движение на тротинетките по тротоари и в пешеходни зони“, се различават в двата законодателни режима на Италия и Германия.¹⁶

Полицейските служители в Италия трябва да спазват правилата, заложи в този закон, когато използват електрически тротинетки.

В **Испания** има различни правила за използването на електрически тротинетки в различните населени места. Например, в Барселона е разрешено карането на електрически тротинетки по тротоарите, но същевременно е забранено карането им по някои улици и площади. В Мадрид също е разрешено карането на електрически тротинетки по тротоарите, но в центъра на града има ограничения.¹⁷

Полицейските служители в Испания трябва да спазват правилата, установени в закона за движение по пътищата, когато използват електрически тротинетки.

В някои държави се наблюдават и съществени различия в регулациите за възрастта на използващите електрически тротинетки, посочени в таблицата.¹⁸

¹⁴ Вж. Официален сайт на Федерално министерство на цифровите технологии и транспорта на Германското правителство (Federal Ministry of Digital and Transport), Лични леки електрически превозни средства – въпроси и отговори (Personal Light Electric Vehicles – Questions and Answers), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на:

<https://bmdv.bund.de/SharedDocs/EN/Articles/StV/Roadtraffic/light-electric-vehicles-faq.html>

¹⁵ Вж. Сайт Международна правна кантора Boccadutri (Boccadutri International Law Firm), Електрически тротинетки нови правила (Elektrik scooters new rule), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на:

[https://www.boccadutri.com/electric-scooters-the-new-rules/?utm_source=mondaq&utm_medium=syndication&utm_term=Transport&utm_content=articleoriginal&utm_campaign=article#The new rules introduced by Law 152022](https://www.boccadutri.com/electric-scooters-the-new-rules/?utm_source=mondaq&utm_medium=syndication&utm_term=Transport&utm_content=articleoriginal&utm_campaign=article#The%20new%20rules%20introduced%20by%20Law%20152022)

¹⁶ Вж. Сайт на Адвокатско дружество Sugamele (Studio Legale Sugamele), Електрически тротинетки: Министерството най-накрая обяви техническите изисквания (Monopattini elettrici: il Ministero finalmente rende noti i requisiti tecnici), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на:

<https://www.studiolegaletrapani.it/contenuto.php?id=19728&redirected=19916802db7c6595e488dd465d4ecadc>

¹⁷ Вж. Официален сайт на Генерална дирекция по транспорта на Испанското правителство (Dirección General de Tráfico), на тротинетка (En patinete), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на:

<https://www.dgt.es/muevete-con-seguridad/viaja-seguro/en-patinete/>

¹⁸ Вж. Източник: *The 6 Best Countries For Electric Scooter Ownership*, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://electric-scooter.guide/guides/best-countries-for-electric-scooter-ownership/>

Държава	Законни ли са частните електрически тротинетки?	Обществени пътища	Велосипедни алеи	Тротоар	Възрастово ограничение за години
Белгия	да	да	да	не	16
Франция	да	да	да	не	8
Германия	да	да	да	не	14
Австрия	да	да	да	не	12
Сингапур	да	не	да	не	16
САЩ	да	повечето щати	да	не	12-17

Изводът, който може да бъде направен е, че в посочените национални държави изискванията въведени чрез правни регулации за използване на електрически тротинетки от гражданите съществено се различават само по отношение на възрастово ограничение. Целесъобразно е да се уеднаквят правните регулации на електрическите тротинетки във всички държави-членки на Европейския съюз чрез прилагане на “доктрината на директния ефект“. Тя се състои в това, че държавите може да сключат международен договор, който да създаде индивидуални права, на които частноправни субекти могат да се позовават във вътрешния правен ред.¹⁹

Полицейските служители, които използват електрически тротинетки за изпълнение на служебните им задължения трябва да спазват общите правила и законови изисквания за безопасност, заложи в съществуващите национални закони за пътното движение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вследствие на извършения анализ на възможността за използването на електрически тротинетки от полицейските служители в Република България и действащите нормативни регламенти, могат да се направят следните *обобщени изводи и препоръки*:

- Констатира се, че в някои от държавите-членки на Европейския съюз (Испания, Франция, Италия, Швейцария, Швеция, Белгия, Дания, Нидерландия и Германия) полицейските служители използват електрически тротинетки, за да подобрят ефективността на дейността си.
- Не се констатира съществени различия в регулациите за използването на електрическите тротинетки в различните държави в Европа с изключения във възрастовите ограничения на използващите ги, както и регистрацията и застраховането им.
- Препоръчително е да се уеднаквят правните регулации на електрическите тротинетки във всички държави-членки на Европейския съюз. Това би позволило на производителите да стандартизират производството си, на потребителите да знаят какво да очакват, когато пътуват от една държава

¹⁹ Цит. Коларов, Т. (2018) *Смесените договори на Европейския съюз*. София, Издателство: Нов български университет, с.147

в друга, и на правителствата да гарантират безопасността на пътниците и пешеходците.

- Препоръчително е в *Кодекса за застраховането* да се регламентират застраховките „Гражданска отговорност на индивидуално електрическо превозно средство - електрическа тротинетка“ и „Каско на индивидуално електрическо превозно средство - електрическа тротинетка“.
- Препоръчително е да се утвърди от министъра на вътрешните работи подзаконов нормативен акт – *инструкция за използването на електрически тротинетки от полицейски служители*. Тя следва подробно да регламентира възможните технически характеристики на тротинетките, длъжностите на полицейските служители, които ще могат да ги използват, обучението им за използване, времето през годината за използване, територия и обекти в които да се използват, места за зареждане и поддръжка, административни наказания при неправилно използване.

Библиография

- Димитров, М. (2013) Проблеми на сигурността и възможности за решаването им в местното самоуправление. Сборник доклади от „Кръгла маса – Проблеми на сигурността и възможност за решаването им в местното самоуправление“, София, 2012 г., ISBN 978-954-535-773-2 [онлайн], [прегледан на 15 април 2023]. Достъпен на: <https://ebox.nbu.bg/sec2013/>
- Екополицаи в Бургас, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: https://bntnews.bg/bg/a/102555-ekopolicai_v_burgas
- Закон за движение по пътищата, обн. ДВ. бр.20 от 5 Март 1999 г., с посл. изм. и доп. ДВ. бр.14 от 10 Февруари 2023 г. - Допълнителни разпоредби, § 18б. (нова - ДВ, бр. 60 от 2020 г., в сила от 07.07.2020 г.)
- Иванова, Ем., Д. Сидова (2023). Политики на Европейския съюз за екологична сигурност в условията на пандемична криза. В Сидова, Д., Стайкова, Е., & Хаджичонева, Ю. Политики и управление по време на кризи. София: Авангард Прима, 19-29, ISBN 978-619-239-848-4 (електронно издание https://www.researchgate.net/publication/367408138_Politiki_i_upravlenie_po_vreme_na_krizi) , стр. 22
- Кодекс за застраховането, Обн. ДВ. бр.102 от 29 Декември 2015 г., с посл. изм. и доп. ДВ. бр.25 от 29 Март 2022 г.
- „Кой може да кара е-тротинетка, с каква скорост, от колко години, а и къде? Вижте“, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://bntnews.bg/news/koi-mozhe-da-kara-e-trotinetka-s-kakva-skorost-ot-kolko-godini-a-i-kade-vizhte-1061965news.html>
- Коларов, Т. (2018) Смесените договори на Европейския съюз. София, Издателство: Нов български университет
- Мотоциклети и скутери: Бъдещето на полицията на 2 колела?, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://kustomsignals.com/blog/e-bikes-e-motorcycles-e-scooters-the-future-of-policing-on-2-wheels>
- Официален сайт на Генерална дирекция по транспорта на Испанското правителство (Dirección General de Tráfico), на тротинетка (En patinete), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.dgt.es/muevete-con-seguridad/viaja-seguro/en-patinete/>
- Официален сайт на Държавна агенция „Безопасност на движението по пътищата“, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.sars.gov.bg/%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%>

[87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%B8-%D1%81%D1%8A/?fbclid=IwAR1e2LUZwx-UyWYJsJEezrSRdMf8Knj7owJPylzi4ZZUGHzB0TyYEkxBxs4](https://www.ecologie.gouv.fr/jean-baptiste-djebbari-salue-linscription-des-trottinettes-electriques-et-autres-nouveaux-engins)

Официален сайт на Министерство на екологичния преход и териториалното сближаване. Министерство на енергийния преход на Френското правителство (Ministère de la Transition écologique et de la Cohésion des territoires Ministère de la Transition énergétique), Електрически тротинетки, моноколеса, жироходи, ховърбордове... част от правилата за движение по пътищата!(Trottinettes électriques, monoroues, gyropodes, hoverboards... entrent dans le code de la route !), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.ecologie.gouv.fr/jean-baptiste-djebbari-salue-linscription-des-trottinettes-electriques-et-autres-nouveaux-engins>

Официален сайт на Федерално министерство на цифровите технологии и транспорта на Германското правителство (Federal Ministry of Digital and Transport), Лични леки електрически превозни средства – въпроси и отговори (Personal Light Electric Vehicles – Questions and Answers), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://bmdv.bund.de/SharedDocs/EN/Articles/StV/Roadtraffic/light-electric-vehicles-faq.html>

Полици на ел. скутери следят за реда в Морската градина в Бургас, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://kmeta.bg/polica-na-el-skuteri-sledyat-za-reda-v-morskata-gradina-v-burgas/>

Сайт на Адвокатско дружество Sugamele (Studio Legale Sugamele), Електрически тротинетки: Министерството най-накрая обяви техническите изисквания (Monopattini elettrici: il Ministero finalmente rende noti i requisiti tecnici), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.studiolegaletrapani.it/contenuto.php?id=19728&redirected=19916802db7c6595e488dd465d4ecadc>

Сайт на Международна правна кантора Boccadutri (Boccadutri International Law Firm), Електрически тротинетки нови правила (Elektrik scooters new rule), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: https://www.boccadutri.com/electric-scooters-the-new-rules/?utm_source=mondaq&utm_medium=syndication&utm_term=Transport&utm_content=articleoriginal&utm_campaign=article#The_new_rules_introduced_by_Law_152022

Сайт на регионална информационна агенция Marica.bg, След референдум: Париж забранява електрическите тротинетки, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.marica.bg/svqt/sled-referendum-parij-zabranqva-elektricheskite-trotinetki>

Electric Scooter Market Share, Size, Trends, Industry Analysis Report, By Type (Plug-in, Battery-based); By Product (Retro, Self-balancing, Folding); By Battery (Sealed Lead-acid, Li-ion, NiMH); By Voltage (24V, 36V, 48V, Greater than 48V); By Region; Segment Forecast, 2022 – 2030 [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.polarismarketresearch.com/industry-analysis/electric-scooter-market>

PLEVs Authorities United Hatzalah Launching Faster Emergency Medical Response on Electric Scooter - JewishExpress.com.(United Hatzala стартира по-бърза спешна медицинска помощ на електрическа тротинетка), [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://www.robhitch.com/micromobility-blog/20th-july-2020-jewishexpresscom-united-hatzalah-launching-faster-emergency-medical-response-on-electric-scooter>

The 6 Best Countries For Electric Scooter Ownership, [онлайн], [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://electric-scooter.guide/guides/best-countries-for-electric-scooter-ownership/>

**ПРАВНИ АСПЕКТИ НА ПРАВАТА И
СИГУРНОСТТА**

ПРАВОТО НА ЗАЩИТА, ПРАВНА СИГУРНОСТ И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Елка Пороминска¹

„Сигурността е отсъствие, липса на опасност”²

Гарантиране на сигурността обикновено се отъждествява с част от функциите на държавата. Задача на националната сигурност е да осигури състояние на обществото и държавата, при което са защитени основните права и свободи на гражданите, териториалната цялост, независимостта и суверенитетът на страната. В днешно време, обаче, сигурността излиза от рамките на всяка една държава и става грижа на световния ред.

Адвокатите допринасят за постигането на справедливост чрез защитата на правата и законните интереси на лицата, които им се доверяват за правна защита и съдействие. Тази защита, обаче, във всички случаи следва да бъде в светлината на интереса на правната държава, на правната сигурност и с това – в унисон и с националната сигурност. Конституционно защитеното съдържание на правото на защита, според Конституционния съд, се проявява в правото на самостоятелни правни действия на засегнатото лице, които всички следва да зачитат, *щом са в границите на Конституцията и законите*. Следователно, гарантираното право на защита, както и тайната на клиента, са защитими до колкото действията на последния и неговите интереси са в рамките на закона, но не и когато го заобикалят или нарушават.

ПРАВО НА ЗАЩИТА И ТАЙНАТА НА КЛИЕНТА (т. нар. „адвокатска тайна”, също така – „професионална тайна”)

Правото на защита и на справедлив съдебен процес според Съда на ЕС представлява *основен принцип* на правото на ЕС, като такова е заложено в Хартата за основните права на Европейския съюз³ (ХОПЕС), чл. 47 и сл. Съгласно международното право и съдебна практика, държавите трябва да бъдат усърдни в осигуряването на „действително и ефективно“ упражняване на правата по член 6 от Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, известна и като Европейска конвенция за правата на човека (ЕКПЧ)⁴. Така, според Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) **понятието за „справедлив съдебен процес“, по смисъла на член 6 от ЕКПЧ, се състои от различни елементи, сред които са по-специално правото на защита, принципът на равните процесуални възможности, правото на достъп до правосъдие, както и правото на**

¹ Докторант в Институт за държавата и правото, БАН, elkarporominska@abv.bg

² Български гълковен речник

³ Ратифицирана със закон, приет от Народното събрание на 31 юли 1992 г. - ДВ, бр. 66 от 1992 г. В сила за Република България от 7 септември 1992 г публ. на сайта на Официален вестник на ЕС от 07.06.2016г., с. 393-405. [прегледан на 23.04.2023]. достъпен на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ET>, Обн. ДВ. бр.80 от 2 Октомври 1992г., изм. ДВ. бр.137 от 20 Ноември 1998г., попр. ДВ. бр.97 от 9 Ноември 1999г., изм. ДВ. бр.38 от 21 Май 2010г.

⁴ ЕСПЧ, *Staroszczyk срещу Полша*, № 59519/00, 22 март 2007 г., точка 128, [прегледан на 23.04.2023]. достъпен на: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-79879"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

достъп до адвокат в граждански и наказателни дела⁵. Адвокатът не би могъл да изпълнява по подходящ начин задачата си да съветва, защитава и представлява клиента си и следователно последният би бил лишен от правата, които са му предоставени с член 6 от ЕКПЧ, ако в рамките на съдебно производство или на подготовката му адвокатът бъде задължен да съдейства на държавните органи, като им предоставя информация, получена по време на правни консултации, проведени в контекста на такова производство.(т. 31 и 32 от Решение по дело С-305/05)⁶.

Правото на защита е прогласено и в чл. 14 от Международния пакт за граждански и политически права⁷. За осъществяване на своите права правните субекти обикновено се нуждаят от адвокатска защита и правна помощ в широкия (от нает адвокат) и в тесния (по Закона за правната помощ) смисъл на думата. Защитата на професионалната тайна изрично се припомня в член 41 от Хартата на основните права на Европейския съюз (ХОПЕС)⁸.

Правото на защита е основно гражданско право и по българската Конституция⁹ (КРБ), съгласно чл. 56 от Глава втора „Основни права и задължения на гражданите“¹⁰. Чл. 122, ал. 1 КРБ, гласи, че гражданите и юридическите лица имат право на защита във всички стадии на процеса, като редът за упражняване правото на защита се определя със закон. Според Решение № 14 от 17 ноември 2022 г. по конституционно дело № 14 от 2022 г¹¹:

„Правото на защита е лично, основно и неотменимо право на гражданите с процесуален характер, което, въпреки че би могло да действа самостоятелно, е по-скоро предназначено да служи за универсална гаранция на останалите конституционно установени материални права на гражданите (Решение № 10 от 2010 г. по к.д. № 10 от 2010 г.)“

Защитата на правата на гражданите и юридическите лица е немислима без участието на Адвокатурата в този процес. Адвокатурата е свободна, независима и самоуправляваща се, съгласно чл. 134 от Конституцията. Тя подпомага гражданите и

⁵ вж. ЕСПЧ, Решение от 21 февруари 1975 г. по дело Golder c/y Обединеното кралство, серия А № 18, § 26—40, Решение от 28 юни 1984 г. по дело Campbell и Fell c/y Обединеното кралство, серия А № 80, § 97—99, § 105—107 и § 111—113, както и Решение от 30 октомври 1991 г. по дело Borgeers c/y Белгия, серия А № 214 В, § 24).

⁶ Дело С-305/05 (преюдициално запитване, отправено от Cour d'arbitrage (Белгия) „Предотвратяване използването на финансовата система за изпиране на пари — Право на справедлив съдебен процес — Задължение на адвокатите да информират органите, отговарящи за борбата срещу изпирането на пари“, [прегледан на 23.04.2023]. достъпен на <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=BB16A4F252C8537911CCBC7B5D16049E?text=&docid=64724&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2745563>

⁷ Ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г., публ.ДВ, бр. 60 от 1970 г. В сила за България от 23.03.1976 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн., ДВ, бр. 43 от 28 май 1976 г.

⁸ чл. 41 ХОПЕС се отнася до „правото на достъп на всяко лице до документите, които се отнасят до него, като се зачитат легитимните интереси, свързани с поверителността и професионалната и служебна тайна“.

⁹ Обн. ДВ, бр.56 от 13 Юли 1991г., посл. изм. и доп. ДВ, бр.100 от 18 Декември 2015г. ., [прегледан на 23.04.2023]. достъпен на <https://www.justice.government.bg/home/normdoc/521957377>

¹⁰ Чл. 56. Всеки гражданин има право на защита, когато са нарушени или застрашени негови права или законни интереси. В държавните учреждения той може да се явява и със защитник.

¹¹ Обн. ДВ, брой: 94, от 25.11.2022 г.

юридическите лица при защитата на техните права и законни интереси. Предвидено е, че организацията и редът на дейността на адвокатурата се уреждат със закон, съгласно ал. 2 на чл.134 КРБ. В Определение № 1 от 30 март 2021г.¹² на Конституционния съд на Република България (КС) по Конституционно дело (КД) № 2/2021г. съдът е посочил, че конституционно заложената **функция на адвокатурата по чл. 134, ал. 2 КРБ да подпомага** гражданите и юридическите лица при защитата на техните права и законни интереси, „*представлява проекция на материалната справедливост като елемент на правовата държава*”.

Тайната на клиента - Законът за адвокатурата¹³ в чл. 45 повелява като основно задължение на адвоката **да пази тайната на своя клиент** без ограничение във времето. Адвокатът, както и адвокатът от Европейския съюз няма право като свидетел да разкрива обстоятелства, които са му били поверени в качеството му на адвокат от негов клиент или от друг адвокат относно клиент. Според съдебно решение¹⁴ на Административен съд София-град, липсва легална дефиниция на това понятие в българското законодателство, но неговото съдържание би могло да се изведе чрез тълкуване на Закона за адвокатурата. **Субект** на тези задължения е единствено лице, притежаващо качеството „адвокат”. Този извод произтича и от систематичното място на тази разпоредба в глава IX на Закона за адвокатурата, озаглавена „Задължения на адвоката”.

Един от най-известните български адвокати – адв. Даниела Доковска казва: „*Без адвокатура няма правосъдие, а адвокатурата е немислима без адвокатската тайна. Лоялността към клиента е първото качество на адвоката. В основата на отношението адвокат-клиент лежи доверието. Абсолютният характер на адвокатската тайна гарантира абсолютното доверие.*”¹⁵. Нов прочит на „абсолютния характер” на тайната на клиента, обаче, се налага от изискванията на Европейския правен ред. Той не приема абсолютния характер на това субективно право и задължение като цяло, или го приема само за една част от адвокатските дейности.

По въпроса относно тайната на клиента и изискването за общностна защита на адвокатската тайна, **Генералният адвокат по Дело С-305/05** в своето Заключение¹⁶ по преюдициалното запитване пред съда на ЕС дава отрицателно становище относно абсолютния характер на това право. Приема, че правилото за професионалната тайна се схваща като задължение за пазене на тайна, което е част от професионалната етика. Твърди се, също така, че практиката на съда на ЕС „*не може да се задоволи нито с обществена аксиома, нито с професионално правило. Съществуването и необходимостта от съществуване са две съвсем различни неща.*” (т. 38). Също там (в

¹²Обн.ДВ, бр. 30 от 13 април 2021г.,[прегледан на 23.04.2023].достъпен на <https://www.constcourt.bg/bg/act-6936>

¹³ Обн. ДВ. бр.55 от 25 Юни 2004г., посл. изм. и доп. ДВ. бр.17 от 26 Февруари 2021г., [прегледан на 23.04.2023], достъпен на: <https://justice.government.bg/home/normdoc/2135486731>

¹⁴ Решение от 16.06.2009г.по адм. дело № 1884/2009 АССГ, 33с-в, [прегледан на 31.05.2023], достъпен на: https://www.aip-bg.org/pdf/reshenie%20assg_hitrov.pdf

¹⁵ Изказване на конференция в чест на 25-годишнината от ратифицирането на ЕКПЧОС: Адвокатурата и правата на човека, Пловдив, 13-15 октомври 2017 г., Издание на ЦОА „Кръстю Цончев” „ 2018

¹⁶ ЗАКЛЮЧЕНИЕ НА ГЕНЕРАЛНИЯ АДВОКАТ Г-Н ROJARES MADURO представено на 14 декември 2006 година по Дело С-305/05 [прегледано на 23.05.2023], достъпен на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=CELEX:62005CC0305>

т.41) Генералният адвокат по Дело С-305/05 цитира и практиката на ЕСПЧ, в която професионалната /адвокатската/ тайна се възприема като такава, „защитаваща гражданина от недискретни разкрития, които биха могли да накърнят честта и доброто му име”, но не и като основание за действия, прикрити под претекст за спазване на същата, водещи до улесняване или съдействие в прането на пари, или съдействие за съмнителни сделки. Горното дава основание той да изложи становището си, че следва да се признае съществуването в общностното право на принцип за защита на адвокатската тайна, но това изобщо не трябва да налага извода, че става дума за абсолютно право, признато на адвокатската професия (т.46).

По-нататък в Заключението на Генералния адвокат по **дело С-305/05** на Съда на ЕС (в т. 70) се казва, че ако целта на правната помощ е само да се помогне на клиента да организира „законосъобразно“ своите дейности и да подчини целите си на правните норми, то тя трябва да се счита за *дейност по предоставяне на съвет* и да бъде освободена от всякакво задължение за предоставяне на информация, независимо от контекста, в който тя се предоставя. Ако, обратно, съществената цел на оценката е *да се осъществи или подготви търговска или финансова сделка* и ако оценката е обвързана с инструкциите на клиента, по-специално с оглед на намирането на икономически най-изгодното разрешение, то **адвокатът действа не по-различно от „търговски пълномощник“, който изцяло поставя своите познания в служба на една неюридическа дейност, и няма основание за прилагане на професионалната тайна: „В този случай адвокатът не действа като независим адвокат, а е в идентично положение с финансов съветник или юрисконсулт. Във връзка с това изниква опасността адвокатите, подобно на други професии, да се заемат „да отварят врати“, които позволяват на перачите на пари да постигнат незаконните си цели.**“ Следователно, само в случаите, когато е явно, че адвокатът е нает да изпълнява функция, която поставя под съмнение неговата независимост, следва да се счита, че може да му бъде наложено предвиденото в директивата задължение за предоставяне на информация. Тази преценка трябва да се прави за всеки отделен случай, като се гарантира съдебният контрол.

Решението на Съда на ЕС по дело С-305/05¹⁷ в т. 32 признава, че адвокатът не би могъл да изпълнява по подходящ начин задачата си да съветва, защитава и представлява клиента си и следователно последният би бил лишен от правата, които са му предоставени с член 6 от ЕКПЧ, **ако в рамките на съдебно производство или на подготовката му адвокатът бъде задължен да съдейства на държавните органи, като им предоставя информация,** получена по време на правни консултации, проведени в контекста на такова производство.

Аналогично разрешение се намира в **Определение № 1/30.03.2021г. по КД 2/21г.**¹⁸ на КС на Република България, в което се казва следното:

¹⁷<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A62005CJ0305> , [прегледан на 23.04.2023], достъпен на 27.05.2023г.

¹⁸ Обн. - ДВ, бр. 30 от 13. април 2021 г., <https://www.constcourt.bg/bg/act-6936>, [прегледан на 27.04.2023], достъпен на достъпен на 27.05.2023г

„Тъй като в правовата държава съдебната защита е основна форма на защита, дейностите по процесуално представителство и предоставяне на юридически съвети, които са свързани със съдебно производство или с подготовката му, в най-голяма степен формират същностното съдържание на правото на адвокатска защита и очертават конституционно търпимия предел на свободата на законодателна преценка в материята.”

ЗАДЪЛЖЕНИЕ ЗА ДОКЛАДВАНЕ ПО ЗМИП И ДИРЕКТИВИТЕ. Ограничения при спазване тайната на клиента /професионалната, адвокатската тайна/

Адвокатите са задължени лица по чл. 4, т. 15 / в определени случаи и по т. 16/ от Закона за мерките срещу изпиране на пари (ЗМИП)¹⁹. Чрез ЗМИП, приет през март 2018 г. в българския правен ред се транспонират **3-та Директива 2006/70/ЕО на Комисията от 1 август 2006 г. и 5-та Директива 2018/843** относно борбата срещу изпирането на пари за изменение **4-та Директива 2015/849**.²⁰

Изключенията от запазване тайната на клиента са **законово регламентирани**²¹, така и дефинирани чрез решения на Съда на ЕС и ЕСПЧ във връзка със задълженията за докладване и доверителните отношения между адвокат и клиент. Адвокатът може да разкрие поверителна информация само доколкото това е необходимо, за да се защити в хода на съдебни, дисциплинарни и други производства между него и клиента му.

Становището на адв. Доковска в цит. по-горе доклад е, че: *„Според европейската традиция адвокатската тайна може да бъде разгласена единствено в дисциплинарно или друго производство срещу самия адвокат, но само дотолкова, доколкото това е необходимо за защита на самия адвокат, и то при закрити врата. Това изключение е предвидено, доколкото **правото на защита на адвоката е също гарантирано**. Това обаче е въпрос на тежък морален избор – адвокатът трябва да прецени значимостта на интереса. Защото предателството на интересите на клиента е най-тежкото провинение срещу професията и обществото както по силата на адвокатската етика, така и по силата на културната традиция”*, като практиката на ЕСПЧ изобилства с дела, по които адвокати са сезирали Съда за нарушения срещу конфиденциалността²².

¹⁹Обн., ДВ, бр.27 от 27 Март 2018г., последно изменен и допълнен – ДВ., бр.32 от 26 Април 2022г [прегледан на 23.04.2023]. достъпен на <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137182924>

²⁰ Очаква да бъде приет шести пакет от мерки за борба срещу прането на пари, който е обект на дебати в европейските институции и в публичното пространство от 2019 г. насам, като една от централните теми е създаването на европейска Агенция за борба срещу прането на пари с приемането за целта на нов европейски регламент - Предложение [2021/0240\(COD\)](#) от **20/07/2021** за нов Регламент, създаващ европейската Агенция за борба срещу прането на пари.

²¹ Етичен кодекс на адвоката- Приет с Решение № 324 на Висшия адвокатски съвет от 8.07.2005 г., обн., ДВ, бр.60 от 22.07.2005 г., доп., бр. 43 от 8.06.2010 г., уредбата е в чл. 5, ал. 4: *„Адвокатът може да разкрие поверителна информация само доколкото това е необходимо, за да се защити в хода на гражданско-правни, административно-правни, наказателно-правни, дисциплинарни или други производства, свързани със спор между него и неговия клиент.”*

²² Цит. по Доковска:Бонзи срещу Швейцария, 1977; Артико срещу Италия, 1980; Кемпбъл срещу Обединеното кралство, 1982; Якоп срещу Швейцария, 1998 – защита на телефонните разговори; Нимитц срещу Германия(решение от 16.12.1992 г., № 13710/88); Тамосиус срещу Обединеното кралство, 2002 – защита на конфиденциални документи при претърсване; Бренан срещу Обединеното кралство, 2002; Ланц срещу Австрия, 2002; Андре и др. срещу Франция (решение от 24.07.2008 г., № 18603/03); Ремен и Шмит срещу Люксембург (решение от 25.02.2003 г., № 51 772/99); Петри Салинен и др. срещу

Въпросът относно ограничаване на правата на гражданите общо, а в частност – включващо и ограничаване правото на тайната на клиента, е разглеждан в множество решения на КС²³. В унисон с принципите на правото на ЕС, българският съд приема като необходими и задължителни условия за горното:

- да е налице **легитимна цел** за това (само в случай, когато това се налага, за да бъдат съхранени висши конституционни ценности, както и при необходимост да се предотврати засягането на други обществено значими интереси).

По делото **C-544/19**, (EU:C:2021:803), ЕКОТЕКС БЪЛГАРИЯ с/у ТД НАП-София, от 6 октомври 2021²⁴ г., се казва: *„Целта на борбата срещу изпирането на пари е свързана със защитата на обществения ред и затова може да обоснове ограничение на основните свободи, (вкл. и свободното предоставяне на услуги), гарантирани както от Договорите, така и от Хартата на основните права на ЕС”*. Такава цел може да се открие в мотивите на цит. по-горе Определение № 1/2021 на КС: *„Използването на финансовата система на държавата за целите на изпирането на пари е в ярък дисонанс с представите за справедливост в едно съвременно демократично общество. Поради това и изискването за справедливост ще бъде чувствително накърнено, ако не се инвестира нормотворчески ресурс за превенция на дейностите по прикриване на произхода на доходи, генерирани от престъпления. Потоците от „мръсни пари“ увреждат стабилността и репутацията на финансовия сектор и на икономиката в цялост и подхранват разпространението на корупция, организирана престъпност и тероризъм. Мащабът на такива последици предполага наказателните норми, насочени към санкциониране на изпирането на пари, да се съчетаят със специален механизъм за превенция.”*

- основанието да е **установено със закон**, в рамките на предвиденото в Конституцията ограничение. Задължението за докладване, съгласно Определение №1/21 КС по КД 2/21, е установено със закон (ЗМИП), като КС приема, че *„отпадане на адвокатите от каталога със задължени лица по чл. 4 ЗМИП, което ще отнеме значителна част от ефективността на превантивния*

Финландия(решение от 27.09.2005 г., № 50882/99); Кастравет срещу Молдова(решение от 13.03.2007 г., № 23393/05) – стъклена преграда при адвокатски свиждания; Истратии и др. срещу Молдова, 2007; Наускас срещу Литва, 2005 – конфиденциалност на кореспонденцията; Смирнов срещу Руската федерация (решение от 7.06.2007 г., № 71362/01); Визер и дружество „Бикос Бетайлигунг ГмБХ против Австрия (решение от 16.10.2007 г., № 74336/01) – изземване на електронни данни; Моисеев срещу Руската федерация (решение от 9.10.2008 г., № 62963/00) – жалбоподателят не получава обвинителния акт, който се пази в специален сейф, където се пазят и всички бележки, направени съвместно от адвоката и подсъдимия; Смирнов против Руската Федерация (решение от 7.06.2007 г., № 71362/01) – претърсване на жилище на адвокат; Алексанян срещу Руската федерация(решение от 22.12.2008 г. № 46468/06) – претърсване на жилище на адвокат; Колесниченко срещу Руската федерация (решение от 9.04.2009) – претърсване на жилище на адвокат.

²³ Решение № 20 от 1998 г. по к.д. № 16 от 1998 г., Решение № 15 от 2010 г. по к.д. № 9 от 2010 г., Решение № 2 от 2011 г. по к.д. № 2 от 2011 г., Решение № 7 от 2016 г. по к.д. № 8 от 2015 г., Решение № 8 от 2016 г. по к.д. № 9 от 2015 г., Решение № 3 от 2019 г. по к.д. № 16 от 2018, Решение № 14 от 17 ноември 2022 г. по Конституционно дело № 14 от 2022 г. и др./

²⁴ Също така: Jyske Bank Gibraltar от 25 април 2013 г., (C-212/11, EU:C:2013:270) и Zheng от 31 май 2018 г., (C-190/17, EU:C:2018:357) <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&td=ALL&num=> , C-544/19 , [прегледан на 28.04.2023]. достъпен на 27.05.2023г.

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=16641CF8C2EA4C414FEA68A3472D4330?text=&docid=247051&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1529788>

механизъм по ЗМИП, доколкото поради естеството на адвокатската професия, включваща предоставяне на съвети или друг вид правна помощ и съдействие, е вероятно адвокатите да се натъкнат в практиката си на дейности по изпирание на пари.

ЕКПЧ не забранява вменяването на адвокатите на някои задължения, които може да засегнат взаимоотношенията им с техните клиенти, по-специално когато бъдат открити достоверни доказателства за участието на адвокат в престъпление или във връзка с усилията за борба с определени практики. Според съда, обаче е жизненоважно „за такива мерки да бъде предвидена строга рамка, тъй като адвокатите заемат централно място в правораздаването и поради ролята им на посредници между страните по делата и съдилищата могат да бъдат окачествени като сътрудници на правосъдието (André and Another v. France, no. 18603/03, § 42)”²⁵.

Пак там съдът заключава, че е необходимо да съществуват специфични процедурни гаранции, когато трябва да се защити поверителността на обмяната на информация между адвокатите и техните клиенти, като липсата на процедурни гаранции, отнасящи се конкретно за защитата на адвокатската / професионалната тайна е достатъчна, за да се заключи, че изискването намесата да бъде предвидена в закона по смисъла на чл. 8, § 2 от Конвенцията в конкретния случай по това дело не е изпълнено²⁶.

Предстои приемане на допълнително ограничаване на професионалната тайна по повод приемане на изменения в ЗМИП и във връзка с тези изменения – съответно в Закона за Комисията за финансов надзор. В мотивите към ЗИД²⁷ на последните се предвижда да се направи допълнение в закона, с което информацията, представляваща професионална тайна може да бъде разкривана и пред съда в граждански и административни производства, образувани във връзка с нормативните актове, по които Комисията за финансов надзор има правомощия с оглед на това да бъдат обхванати и хипотезите, описани в чл. 57а, параграф 3, буква „в“ от Директива (ЕС) 2015/849. Това е пример за хипотеза, в която предстои ново законово ограничаване на пределите на професионалната/адвокатската тайна²⁸; Същото е направено с оглед § 24 от ЗИД ЗМИП, където се казва, че този закон въвежда изисквания на Директива (ЕС) 2018/843 на Европейския парламент и на Съвета от 30 май 2018 г. за изменение на Директива (ЕС) 2015/849 за предотвратяване използването на финансовата система за целите на

²⁵ Решение по делото *Särgava v. Estonia* (no. 698/19), Бюлетин Съдебна практика по правата на човека, изд. на БАПЧ, бр. 65/2021г., електронно издание, с.24-29, [прегледан на 27.04.2023], достъпен на https://www.blhr.org/media/documents/Bulletin_65_November_2021.pdf.

²⁶ Цитирани са следните решения: *Saber v. Norway*, no. 459/18, § 51, и *Sommer v. Germany*, no. 73607/13, § 56; *Kadura and Smaliy v. Ukraine*, nos. 42753/14, 43860/14, §§ 144-45 Съдът е потвърдил (*Saber v. Norway*, no. 459/18, § 51, и *Sommer v. Germany*, no. 73607/13, § 56

²⁷ Сайт на Министерски съвет -Поргал за обществени консултации [посетен на 29.05.2023г.]. достъпен на <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=7451>

²⁸ Законопроект за изменение и допълнение на Закона за мерките срещу изпирането на пари, № 49-302-01-30, внесен от Министерски съвет на 28 април 2023 г., разгледан на 25.05.2023г. в Комисия по вътрешна сигурност и обществен ред при Народното събрание, [прегледан на 29.05.2023]. достъпен на <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164769>

Проект за ЗИД на Закона за Комисията за финансов надзор - в чл. 25, ал. 1, се създава нова т. 17: „17. пред съда в граждански и административни производства, образувани във връзка с нормативните актове, посочени в чл. 12;“

изпирането на пари и финансирането на тероризма и за изменение на директиви 2009/138/ЕО и 2013/36/ЕС (ОВ, L 156/43 от 19 юни 2018 г.).

- *да е спазен принципът за пропорционалност* (съразмерност) на преследваната цел. Изискването за пропорционалност (забраната за прекомерност) е проявление на принципа на правовата държава. Според това изискване ограничаването на правата е съразмерно средство за постигане на определена цел, когато не се надхвърля степента на допустимото му ограничение, съизмерено със значимостта на защитавания интерес, и когато няма необосновано спрямо защитата на други конституционни ценности разширяване на основанията за допускане на ограничения на правата на гражданите. По силата на принципа на пропорционалност ограничения на адвокатската тайна могат да се въвеждат само ако са необходими.

В **Определение №1 по КД 2/2021г.**²⁹ се излагат аргументи на КС по отношение оспорените разпоредби на ЗМИП от страна на Висшия адвокатски съвет по реда на чл.150 КРБ³⁰ и в тях виждаме проявлението на принципа на пропорционалност, тоест ограничаване на тайната на клиента в името на общия интерес и постигане на определени цели в името на обществения интерес. Общоприето е, че изпирането на пари представлява риск за цялото общество, за което КС излага подробни мотиви.

Степента, в която е конституционно допустимо ограничаването на правото, е в зависимост от значимостта на интереса, преценен като също подлежащ на конституционна закрила дотолкова, че да позволява изключение (**Решение № 7 от 1996 г. по КД № 1 от 1996 г.**), за което преценката е *ad hoc* (във всеки отделен случай)³¹.

Спорното задължение за адвокатите като задължени лица е придружено с определени гаранции, отчитащи спецификата на адвокатската професия: „В това отношение директивата (Директива 2001/97/ЕО-бел. моя) предвижда два вида гаранции. На първо място, по смисъла на член 6, параграф 3, първа алинея държавите-членки могат да посочват подходящия орган за саморегулиране на съответната професия като органа, който трябва да бъде информиран в случай на докладване. На второ място, член 8 от

²⁹ Определение №1 по КД 2/2021г Обн. ДВ, бр. 30 от 13 април 2021г, Обн. - ДВ, бр. 30 от 13.04.2021:

„Изпирането на пари представлява риск за цялото общество, за устоите на конституционния демократичен ред и управление и с негативно влияние върху икономиката, водещи до намаляване на ефективността на финансовата система, възпрепятстване на използването на европейските фондове, разрушаване на конкурентната среда и отслабване на силата на стимулите за икономически растеж в страната. Изпирането на пари създава условия и за корумпиране на бизнеса, финансовите институции и държавната администрация и подхранва организираната престъпност и тероризма.... Приетият Закон за мерките срещу изпиране на пари се вписва в правотворческите усилия на демократичната международна общност за създаване на цялостна и хомогенна правна рамка за организирано противопоставяне срещу изпирането на пари.“

[прегледан на 23.04.2023]. достъпен на <https://www.constcourt.bg/bg/act-6936>

³⁰ **Искането е отклонено поради недопустимост-/бел. моя/**, но се поставя въпросът, дали адвокатската общност, представляваща също част от обществото, граждани, които защитават освен интересите на клиентите си, така и своите, не биха могли да искат защита на правата си и тяхното застъпничество чрез конституционна жалба, отправена от Висшия адвокатски съвет и това не представлява ли вид дискриминация по отношение на тази част от обществото.

³¹ Решение № 14 от 17 ноември 2022 г. по конституционно дело № 14 от 2022 г., публ. ДВ , бр. 94 от 25 ноември 2022 г, стр. 11, [прегледан на 23.04.2023]. достъпен на <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=180342>

директивата предвижда, че държавите-членки не са задължени да прилагат по отношение на адвокатите забраната за разкриване пред техните клиенти на факта, че дадена информация е предадена на компетентните органи в приложение на директивата. Това позволява да се запази отношението на доверие и лоялност към клиентите, условие за упражняването на адвокатската професия.”³².

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС И ЗАДЪЛЖЕНИЯ ПО ДИРЕКТИВИТЕ

Решение по дело C-305/05 от 26 юни 2007г. на Съда на ЕС във връзка с Директива 2001/97/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 4 декември 2001 година.

Преюдициалният въпрос, отнесен пред Съда на ЕС на основание на член 234, трета алинея от договора на ЕО е следният:

„Съответства ли на общностното право и на основните принципи, които то защитава, налагането на задължение на адвокатите да информират компетентните органи за всеки факт, който би могъл да бъде показател за изпиране на пари — както предвижда Директива 2001/97/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 4 декември 2001 година за изменение на Директива 91/308/ЕИО на Съвета относно превенцията на използването на финансовата система за целите на изпирането на пари? *Целта на въпроса, повдигнат по настоящото дело, е Съдът да разгледа една от основните ценности на правовите държави, които формират Европейския съюз, а именно адвокатската тайна.* Въпреки че тази ценност изглежда безспорна, правната уредба на нейната защита все пак е неустановена и противоречива. На каква основа трябва да бъде предоставяна тази защита? Допустима ли е дерогация от нея и при какви условия? Според какъв критерий следва на практика да се прокарва границата между обхванатото и необхванатото от професионалната тайна?”

Безспорно е, че правото на достъп до адвокат и принципът на адвокатската тайна са елементи от съдържанието на понятието „*справедлив съдебен процес*“. Както според Генералния адвокат, така и според Съда на ЕС, **принципът на адвокатската тайна** „*е най-пряко застрашен от задължението за предоставяне на информация*”, предвидено в спорната директива.

Лицата, извършващи правни консултации имат вменени от закона задължения (макар и неприсъщи на професията им, по мнение на автора), *за събиране на информацията относно сделката или операцията*, комплексна проверка на клиента и т. н., както и информиране на надлежните държавни органи за това, при съмнение за пране на пари. Изключение от изпълнение на тези задължения са случаите, при които информацията е станала известна преди, по повод, в самото съдебно производство или след него, което ще бъде разгледано по-долу в статията. Липсва легално определение на „*съмнение*” за пране на пари, което следва да бъде преодоляно по законодателен път.

Според решението на Съда на ЕС, наложените на адвокатите задължения с член 2а, точка 5 от тази директива, като се има предвид член 6, параграф 3, втора алинея от нея, **не нарушават правото на справедлив съдебен процес**, гарантирано с член 6 от ЕКПЧ и

³² Из мотивите на генералния адвокат г-н POIARES MADURO от 14 декември 2006 година по дело C - 305/05 във връзка с Директива 2001/97/ЕО, във връзка с преюдициалното запитване по делото –г. 82.

член 6, параграф 2 ЕС. По аргумент от мотивите в т. 32, където съдът казва, че: „Адвокатът не би могъл да изпълнява по подходящ начин задачата си да съветва, защитава и представлява клиента си и следователно последният би бил лишен от правата, които са му предоставени с член 6 от ЕКПЧ, ако в рамките на съдебно производство или на подготовката му адвокатът бъде задължен да съдейства на държавните органи, като им предоставя информация, получена по време на правни консултации, проведени в контекста на такова производство”, може да се направи изводът, че според решението и аргументите по него, **професионалната тайна трябва да се ограничава до същинските адвокатски функции**. Тези функции включват най-вече процесуалната защита и свързаните преди и след нея действия и получената информация във връзка с това³³. В цитираните източници се признава съществуването в общностното право на „принцип за защита на адвокатската тайна”, но според тях, това изобщо не трябва да налага извода, че става дума за абсолютно право, признато на адвокатската професия.

Не бива да се смесва въпросът относно спазването на т. нар. „адвокатска тайна” („тайната на клиента” според чл. 45 от българския Закон за адвокатурата), с **правото на справедлив процес**, съгласно чл. 6 ЕКПЧОС и чл. 47 и сл. ХОПЕС, въпреки че запазването на тайната на клиента е съществен елемент от осъществяването на правото на справедлив съдебен процес. От изложеното обаче е очевидно, че правото на справедлив съдебен процес включва в имплицитно в себе си задължителното спазване на тайната на клиента и според автора там тя има характер на „абсолютно право”.

Според Съда на ЕС, видно от решението по Дело С-305/05, с възлагане на задълженията по директивите и стесняване на приложимостта на тайната на клиента не се нарушава правото на справедлив съдебен процес, тъй като тази тайна не може да бъде нарушавана при наличие на отношения с клиента по повод съдебен процес. В анализите, във връзка с постановяване на съдебното решение се излагат аргументите, че същността на адвокатската тайна се намира изцяло в сферата на „състезателните“ производства, където по никакъв начин адвокатската тайна не може да бъде ограничена. Ето защо, приема се, че директивите не засягат правото на справедлив съдебен процес, тъй като в тази област на действие на адвокатите те са неприложими.

Директивите са приложими и тайната на клиента се засяга при дейности на адвоката, само доколкото те **подпомагат клиента си в планирането или извършването на някои сделки, основно от финансов характер или такива с недвижимо имущество, посочени в чл. 2а, т. 5 от изменената Директива 91/308, или когато действат от името и за сметка на клиента си във финансовите сделки или сделките с недвижимо имущество**

³³ В същия смисъл е и Предложението на генералния адвокат за отговор на поставения преюдициален въпрос по делото, а именно: „Член 2а, точка 5 и член 6 от Директива 91/308/ЕИО на Съвета от 10 юни 1991 година за предотвратяване използването на финансовата система за изпиране на пари, изменена с Директива 2001/97/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 4 декември 2001 година, са действителни, стига съгласно съображение 17 от посочената директива и при спазване на основното право за защита на адвокатската тайна да се тълкуват в смисъл, че **информацията, получена преди, по време на или след дадено съдебно производство или при предоставяне на юридически съвети, следва да се изключи от всякакво задължение за докладване.**”.

(тоест адвокатът не е „независим“³⁴ в тези случаи) и до колкото това е обосновано с необходимостта от ефикасна борба срещу изпирането на пари, свързано с разрастване на организирана престъпност (в т. ч. тероризъм), които на свой ред представляват заплаха за общественния ред в държавите-членки.

Съдът приема също така, че когато текст от вторичното общностно право може да се тълкува по няколко начина, ще следва да се предпочете тълкуването, което съответства на правната норма от по-висок правен ред, какъвто Договорът за Европейската общност³⁵. По-нататък съдът казва, че: „Държавите-членки са длъжни не само да тълкуват националното си право по начин, който да съответства на общностното право, но и да не допускат да се основават на тълкуване на текст от вторичното право, което би влязло в конфликт с основните права, защитавани от общностния правен ред, или с останалите общи принципи на общностното право.“³⁶.

Допълнителен елемент, неразривно свързан с тайната на клиента е и поверителният характер на разговорите и кореспонденцията между адвоката и неговия клиент³⁷. Както се посочи по-горе, съгласно Решение № 7 от 1996 г. по КД № 1 от 1996 г.),

³⁴ По въпроса за „независим адвокат“ – също така: Kolarov, T. ((2023), Legal Professionals’ Effectiveness as Anti-money Laundering “ Gatekeepers Legal Professionals’ Effectiveness as Anti-money Laundering“, Gatekeepers Doctrina et Usu in Business Law, ADJURIS – International Academic Publisher, Bucharest, Paris, Calgary, ISBN 978-606-95351-6-5 (E-Book), p.165, [прегледан на 27.05.2023г.]. достъпен на <https://econpapers.repec.org/bookchap/sjaebooks/26.htm> Там авторът казва:

„В AM & S срещу Комисията (C-155/79) Съдът на ЕС мотивира, че националните закони на Държавите членки защитават поверителността на писмените комуникации между адвокат и клиент, „при условие, че, от една страна, такива комуникациите се правят за целите и в интерес на правата на защита на клиента и, от друга страна, те произлизат от независими адвокати, тоест адвокати, които не са обвързани с клиента чрез трудово правоотношение.“ Критерият „за целите и в интерес на правото на защита на клиента“ е обсъден по-горе в *Ordre des barreaux francophones and germanophones & Others v Con-seil des Ministres*. Съдът на ЕС потвърди отново другото предварително условие, формулирано в *Akzo Nobel Chemicals и Akros Chemicals срещу Комисията (T-125/03 & T-253/03)* - **само тези документи, представени от независим адвокат за неговите клиенти са привилегирани.**”

³⁵ Решението е постановено преди влизането в сила на Договора от Лисабон на 1 декември 2009 г., след което Европейският съюз придобива правосубектност и получава компетентността, предоставена преди това на Европейската общност. Общностното право става право на Съюза, което включва и всички разпоредби, които вече са приети на основание на Договора за Европейския съюз в редакцията му преди изменението с Договора от Лисабон. Продължава да се използва, обаче, терминът „общностно право“, когато става дума за практиката на Съда преди влизането в сила на Договора от Лисабон.

³⁶Решение от 6 ноември 2003 г. по дело Lindqvist, C 101/01, Recueil, стр. I -13024, точка 87 , [посетено на 27.05.23г.]. достъпно на 27.05.23г <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=906A8683DDF5E911AC05168EDC21B918?text=&docid=48382&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=16017105>

³⁷ Закон за адвокатурата , Обн. ДВ. бр.55 от 25 Юни 2004г, посл. изм и доп. ДВ. бр.17 от 26 Февруари 2021г.: чл. 33 (1) Адвокатските книжа, досиета, електронни документи, компютърна техника и други носители на информация са неприкосновени и не подлежат на преглеждане, копиране, проверка и изземване.

(2) Кореспонденцията между адвоката и неговия клиент, без оглед на начина, по който се осъществява, включително по електронен път, не подлежи на преглеждане, копиране, проверка и изземване и не може да бъде използвана като доказателство.

(3) Разговорите между адвокат и негов клиент не могат да се подслушват и записват. Евантуално направените записи не могат да се използват като доказателствени средства и подлежат на незабавно унищожаване.

(4) Адвокатът не може да бъде разпитван в процесуално качество относно: разговорите и кореспонденцията му с клиент; разговорите и кореспонденцията му с друг адвокат; делата на клиент; факти и обстоятелства, които е узнал във връзка с осъществяваната защита и съдействие

преценката следва да се прави е ad hoc (във всеки отделен случай). Интересен и актуален въпрос се обсъжда в същото решение във връзка със спазване на тайната на клиента в условия на пандемия и предвидено разглеждане на дело чрез видео-конферендна връзка: „От друга страна, липсата на възможност за непосредствен контакт между защитник и задържаното лице поставя под въпрос и дали въобще е възможно да бъде реализирано правото на непосредствен и необезпокояван контакт и обусловеното от него **право на тайната на комуникацията** между тях чрез средствата на видеоконферендната технология.” КС смята, че в такива случаи, тази тайна се нарушава. Съдът цитира и практиката на ЕСПЧ, в която в подобни ситуации се приема, че липсата на контакт и комуникация между защитника и неговия довереник рефлектира върху самата същност на правото на справедлив процес по чл. 6 КЗПЧОС, защото се явява съществена пречка за пълната реализация на процесуалните им права (X and Y v. Croatia, № 5193/09, § 65 и сл.; Winterwerp v. the Netherlands, № 6301/73, § 60; Shtukaturov v. Russia, № 44009/05, § 71).

По дело **C-155/79 - AM & S v Commission, с. 1619-1642 , решение с 1577- 1616, C-155/79**, Генералният адвокат е отбелязал, че „става дума за право, което е признато по общ начин от законодателствата на цивилизованите държави, право, което не може лесно да бъде отречено, но не и право, което се ползва от такава защита в Общността, че Съветът в никакъв случай да не може да предвиди изключение от него или да го промени по пътя на законотворчеството”³⁸. Възприема се, че не е изключена възможността при определени конкретни обстоятелства професионалната тайна да отстъпва пред императивните изисквания на обществен интерес от по-висш порядък.

Този, а и предходните въпроси, са разгледани подробно в публикацията на доц. д-р Тодор Коларов, в която във връзка с тайната на клиента /адвокатската, професионалната тайна/ авторът приема, че са налице два спорни елемента: първо, кога се прилага привилегията адвокат-клиент и второ, дали тя може да бъде обект на законови ограничения³⁹: „Съдът на ЕС мотивира, че съгласно режима на ЕС за борба с изпирането на пари задълженията за докладване попадат извън обхвата на съдебните

³⁸ Заключение на генералния адвокат Warner, предшествашо решението по дело AM & S, C-155/79 - AM & S v Commission, с. 1619--1642 , решение с 1577- 1616, [посетено на 27.05.23г.]. достъпно на: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&jur=C,T,F&num=155/79&td=ALL>,

³⁹ Kolarov, T., Legal Professionals' ..., с. 165: *Има два известни случая, които разглеждат тези въпроси. Единият е делото на Европейския съд по правата на човека Мишо срещу Франция (Жалба № 12323/11). Г-н Мишо, френски адвокат, оспори решението на Националния адвокатски съвет за приемане на разпоредби относно вътрешните процедури за прилагане на задължението за борба с изпирането на пари, което също установява изискване за докладване и механизъм за вътрешен надзор. Г-н Мишо твърди, че разпоредбите нарушават член 8 от Европейската конвенция за правата на човека. Другият забележителен случай е делото на Съда на ЕС *Ordre des barreaux francophones et germanophones* и други срещу *Conseil des ministres (C-305/05)* Жалбоподателят твърди, че задължението за докладване на АМЛ за юристи, част от режима на ЕС, засяга правото на справедлив процес.” Двете съдилища разискваха по сходен начин и достигнаха до сходни заключения, съгласно които задълженията на адвокатите като „пазач“ *per se* не нарушават законовите професионални привилегии и правото на справедлив процес.” ... Европейският съд по правата на човека заключи, че въпреки че задължението за докладване ограничава привилегията адвокат-клиент, в светлината на „преследваната законна цел и особеното значение на тази цел в едно демократично общество“, задължението на адвокатите да докладват подозрения, ... не представлява непропорционална намеса в професионалната привилегия на адвокатите“ (параграф 131).*

производства и следователно извън обхвата на правото на справедлив процес. С други думи, както се подкрепя от FATF⁴⁰, задълженията на адвокатите за докладване са най-силно изразени в определени дейности, за които е емпирично доказано, че са неподатливи на изпиране на пари, „защото включват движение или управление на клиентски активи“. В заключение авторът приема, че задълженията на адвокатите като „пазач на портата“ не се прилагат, ако адвокатът представлява клиента в съдебно производство, както и че комуникацията между адвокат и клиент е законно поверителна, ако адвокатът е независим. Задълженията на адвоката като „пазач“ влизат в сила, ако той съветва своите клиенти при подготовката или изпълнението на финансови трансакции или трансакции с недвижими имоти или когато действа от името и за своя клиент при такива сделки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От изложеното дотук можем да направим извода, че професионалната тайна не може да бъде „притежание на адвоката“. Тя следва по-скоро да се счита за ценност и отговорност и тя има смисъл само ако обслужва интересите на правосъдието и спазването на правото. Тайната е поверена на адвоката единствено в качеството му на представител на правосъдието.

1. Адвокатската тайна представлява основен принцип, който засяга пряко правото на справедлив съдебен процес и правото на зачитане на личния живот. Ето защо нейното ограничаване може да бъде допуснато само в изключителни случаи и като се предвидят подходящи и достатъчни законови гаранции срещу прекомерното и непропорционалното ѝ засягане.

2. В правовата държава съдебната защита е основна форма на защита, поради което дейностите по процесуално представителство и предоставяне на юридически съвети, които са свързани със съдебно производство или с подготовката му, в най-голяма степен формират същностното съдържание на правото на адвокатска защита и очертават „конституционно търпимия предел“ на свободата на законодателна преценка в материята. Макар и в общностното право да се признава съществуването на принцип за защита на адвокатската тайна, то според него не може да се приеме, че това право е абсолютно право, признато на адвокатската професия, а **същото е ненаруσιμο само при наличие и във връзка със състезателни производства, в които участва адвоката**. Това право съществува и в случаите, когато се защитава неприкосновеността на кореспонденцията между адвокат и клиент и книгата, но – „само тези документи, представени от независим адвокат за неговите клиенти, са привилегирани. (Akzo Nobel Chemicals и Akros Chemicals срещу Комисията (T-125/03 & T-253/03))“.

⁴⁰ FATF (2019), Guidance for a Risk-Based Approach for Legal Professionals, FATF, Paris, [прегледан на 28.05.2023г.], достъпен на www.fatf-gafi.org/publications/documents/Guidance-RBA-legal-professionals.html Примерно изброени са дейности, нетипични за адв. професия, при които е неприложим принципът на адвокатската тайна: „Тези посочени дейности включват: а) покупка и продажба на недвижими имоти; б) управление на клиентски пари, ценни книжа или други активи; в) управление на банкови, спестовни или сметки за ценни книжа; г) организиране на приноси за създаването, функционирането или управление на фирми; и д) създаване, опериране или управление на юридически лица или договорености и покупка и продажба на стопански субекти.“

3. Същевременно не може да се отрече, че **на адвокатите се възлага несъразмерна тежест по издирване на документи и информация**, анализирани на същата, комплексни проверки на клиенти, действия по съставяне на множество документи и протоколи, докладване пред надлежните органи, което води до нетипична на тази професия дейност, изискваща сериозни времеви и парични ресурси за изпълнение на директивите и ЗМИП⁴¹. Това се усложнява и от факта, че на тези професионалисти, упражняващи свободна професия по никакъв начин не е предоставен свободен достъп до бази данни, съдържащи лични и други данни, до които имат достъп други правни професии (напр. нотариусите и частните съдебни изпълнители и др.), Налице е сериозен дисбаланс между възложените с директивите и ЗМИП задължения на адвокатите и дадените правни възможности за тяхното осъществяване, както и липсата на предвидени допълнителни облекчения за професията, предвид допълнителната материална тежест. В известна степен приетото изменение в чл. 29, б. „г“ (нова) ЗДФЛ⁴² на размера на разходи за дейността (отчисленията от доходите преди облагането им) би могло частично да компенсират тази финансова тежест. Същото е влязло в сила считано от 01.01.2023г. и ще може да се използва едва през 2024г. за придобитите през 2023г. и следващите я години доходи. Ето защо, авторът възприема изцяло извода, направен в цитирания труд на доц. Коларов⁴³, че с оглед подобряване режима, включващ задълженията на адвокатите във връзка с борбата срещу изпирането на пари, е необходимо да се избегне „*претоварването на адвокатите с бюрократична тежест*“, където съществена роля играе законодателният орган.

4. Изложеното дава основание да направим следните предложения **de lege ferenda**, имащи отношение към задълженията за проверки и докладване свързани със сигурността, съотнесени към тайната на клиента и нейното спазване:

4.1. Да се предвидят законови гаранции за **безплатен достъп на адвокатите до бази данни**, поддържани от държавата, имащи отношение към дължимите проверки на клиента, действителния собственик и т. н.;

4.2. Да се внесе в съответните актове **законова дефиниция** за същинския **предмет на адвокатската дейност**, който представлява изключителна адвокатска дейност, [съществено съдържание на която е процесуалното представителство и защита, осъществявано от адвокати], както и недосегаема при налагане на ограничения при спазване тайната на клиента, до колкото професионалната тайна би могло да има

⁴¹ В този смисъл е и Становището на Висшия адвокатски съвет изх. № 226/27.03.2023г. „Относно: Законопроект за изменение и допълнение на Закона за мерките срещу изпирането на пари, качен на Портала за обществени консултации към Министерския съвет на 27.02.2023 г.“: „*Прави впечатление и че предложените изменения в голяма част има за резултат създаването на непропорционални с оглед на преследваната от закона цел задължения в тежест на задължените субекти, в това число и на адвокатите, които предполагат извършване на дейности и проверки, за които адвокатите нямат компетентност или ресурси за тяхното осъществяване. Това налага взимане на критично становище от страна на Висшия адвокатски съвет по направените предложения за изменения на ЗМИП.*“, стр. 2, [прегледан на 28.04.2023]. достъпен на 27.05.2023г. <https://www.vas.bg/p/s/t/stanovishche-zmip-032023-12750.pdf><https://www.vas.bg/p/s/t/stanovishche-zmip-032023-12750.pdf>

⁴² Обн. ДВ. бр.95 от 24 Ноември 2006г, цит. изменение е обн. ДВ. бр.52 от 5 Юли 2022г

⁴³ Коларов, Т. , Legal Professionals’..., с. 173

характер на „абсолютно право” според европейския правен ред само по отношение същинските адвокатски функции;

4.3. Липсва легална дефиниция и на **понятието „адвокатска тайна”** в българското законодателство, което е **нужно да се дефинира по законов ред**;

4.4. Да се зададат нормативно определени **границы на т. нар. „основателно съмнение”** във връзка с проверката на клиента и

4.5. Законодателно **да се ограничи/редуцира бюрократичната тежест** върху адвокатите, свързана с техните задължения по ЗМИП и директивите.

ТРУДОВИТЕ И СОЦИАЛНИТЕ ПРАВА В ИСТОРИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА ИДЕЯТА ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Ивайло Стайков¹

Правно-историческият метод на научно изследване е най-подходящ за разкриване на смисъла, съдържанието и социално-правното предназначение на трудовите и социалните права. Съвременните трудови и социални права на човека, които са уредени в международноправните актове, националните конституции и вътрешните законодателства, както и в правото на Европейския съюз, са резултат на дълго историческо установяване и юридическо уреждане, като част от развитието на идеята за правата на човека изобщо. Исторически погледнато, самата идея за трудовите и социалните права е пряко свързана с идеята за социалната държава².

Решаващ етап в развитието на идеята за правата на човека, и в частност на трудовите и социалните права, са буржоазно-демократичните революции през XVII–XVIII век, които прогласяват не само широк набор отделни права на човека, но и формулират принципите за свобода на човека и формалното равенство между хората, които стоят в основата на универсалността на правата на човека. За установяването на правата и свободите на човека, в т. ч. на трудовите и социалните права, огромно значение има тяхното идеологическо и доктринално обосноваване – учението за естествените и по

¹ Департамент „Право“, Нов български университет

² За трудовите и социалните права на човека и за същността на социалната държава виж **Танчев, Е.** Проблеми на социалната държава в модерния конституционализъм. – Правна мисъл, XXXV, 1994, № 2, с. 3-13; **Маркова, Пл.** Съответствие на българското законодателство с международните норми, уреждащи трудовите и икономическите права. – Правата на човека, I, 1997, № 1, с. 43-50; **Йосифов, Н.** Конституционното право на труд и неговото реализиране. – В: Конституционализмът и съвременното развитие на България. 10 години от приемането на Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2002, с. 100-115; **Друмева, Е.** Трудовите права са основни права (конституционноправни аспекти). – В: Юбилеен сборник, посветен на 80-годишнината на проф. д.ю.н. Васил Мръчков. С.: ИК „Труд и право“, 2014, с. 57-70; **Мръчков, В.** Субективно право и субективни трудови права. С.: Сиби, 2017, с. 157-172; **от него:** За „социалното“ в българската конституция. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том IX. Право и социална политика. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017, с. 40-56; Социални права на българските граждани. 2. доп. изд. С.: Сиела, 2022, 452 с.; **Мингов, Е.** За субективния характер на социалните права. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и напред. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право“, НОИ, МТСП и др., 2020, с. 116-122; **Киселова, Н.** „Второто поколение“ основни права на човешката личност в Конституцията на Република България. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том X. Социално подпомагане – проблеми и перспективи. В чест на 65-годишнината на проф. д-р Красимира Средкова и проф. д-р Емил Мингов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2018, с. 35-51; **Никитинский, В. И., В. А. Вайпан.** Социальная справедливость и трудовое право. – Советское государство и право, 1987, № 10, с. 60-68; **Иваненко, В. А., В. С. Иваненко.** Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. Санкт-Петербург: Издательство „Юридический центр Пресс“, 2003, 422 с.; **Нелюбина, Е. В.** Понятие и место социальных прав в системе прав человека и гражданина. – Государство и право, 2009, № 8, с. 101-106; **от нея:** Международное-правовое закрепление социальных прав человека и гражданина. – Государство и право, 2010, № 2, с. 99-104; **Синельщиков, Г. С.** Трудовые права как социально-экономические права. – В: Трибуна молодых учёных. Сборник статей II Международной научно-практической конференции, г. Пенза, 05 июня 2023 года. Отв. редактор Гуляев, Герман Юрьевич. Пенза: Издательство „Наука и Просвещение“, с. 225-227.

рождение права на човека, от една страна, и юридико-позитивистичното учение за правата на човека, от друга.

В основата на естествено-правната концепция за правата на човека стоят принципите за свободното поведение на човека в отношенията му с държавата и другите хора; ограничаване на вмешателството на държавата и другите хора в частната сфера на отделния човек; определяне на границите на позволеното на отделния човек и на позволеното на другите в отношенията му с него³.

Идеята за естествените и неотчуждаеми права на човека стават мощен фактор за самата Велика френска революция и за създаването на нейния най-значим правен акт – Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г. Така естествено-правната доктрина се явява революционен поврат в общественото съзнание. Индивидът, който преди това е изцяло подчинен на държавата и зависим от нея, придобива автономия, както и правото на ненамеса на държавата в неговата свобода, която му е дадена от закона, получава гаранции за държавна защита при нарушаване на неговите права и свободи. Великата френска революция преминава под лозунга „Свобода, равенство, братство“. Именно противоречието между свободата и равенството става един от главните предмети на изследване за много социални науки, в т. ч. и за правната наука.⁴

Едно от проявленията на икономическата свобода на човека става и свободата на труда. Тя е постулирана още в XVIII век от класиците на икономическата мисъл англичаните Адам Смит (1723–1790), Ричард Кантълон (около 1680–1734), Дейвид Рикардо (1772–1823), и французите Анн Робер Жак Тюрго (1727–1781), Франсуа Кене (1694–1774). В края на същия век френските социалисти утописти Гракх Бабоф и Шарл Фурие за първи път поставят въпросът за правото на човека на труд. Гракх Бабоф (1760–1797) отбелязва следното: „Обществото е длъжно да обезпечи на своите членове работа и определена работна заплата в съответствие с цените на всички стоки, така че работната заплата да бъде достатъчна за придобиване на продоволствие и за удовлетворяване на потребностите на всяко семейство“. Тази мисъл ясно определя връзката между правото на съществуване с правото на определена работна заплата на наемните работници. Шарл Фурие (1772–1837) изказва идеята, че правото на съществуване на човека в обществото трябва да бъде заменено с тези основни естествени права, които човекът е имал до образуването на обществото.⁵

Швейцарският историк, икономист и социал-реформатор Жан-Шарл-Леонар Симонд ди Сисмонди (1773–1842) в 1819 г. в своето класическо произведение „Новите начала на политическата икономия или за богатството и неговото отношение към народонаселението“ посочва, че работната заплата трябва да бъде повече от оскъдните средства за преживяване и трябва да обезпечава работещия и в детството, и в старостта,

³ Виж и **Рассказов, Л. П., И. В. Упоров.** Естественное и позитивное право в контексте общественного развития. – Философия права. Научно-теоретический журнал [Ростов-на-Дону: Издательство Рост. юрид. ин-та МВД России], 2000, № 1, с. 36-42; **от тях:** Естественные права человека. Санкт-Петербург: Издательство „Лексикон“, 2001, 96 с.

⁴ Виж и прегледа в **Олейник, Н. Н., А. Н. Олейник.** Генезис права на труд в мире. – Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право, 2014, № 4, с. 160-173.

⁵ Цит. по **Мионов, В. И.** Законодательство о труде: теория и практика. Учебное пособие. Москва: Издательство „Р. Валент“, 2000, с. 16.

и по време на почивка, и при временна загуба на трудоспособност. Симонд ди Сисмонди разглежда държавата като гарант за правото на съществуване на човека и предлага цял комплекс мерки за постигане на целта: забрана на детския труд; ограничаване на продължителността на работния ден; заплащане при болест и безработица, пенсии при старост, и други. По този начин той практически обосновава идеята, че правото на труд и правото на съществуване трябва да бъде обезпечено от социалното законодателство. По мнение на учения при провеждане на социалните реформи, държавата не трябва да пречи и да възпрепятства индивидуалната стопанска инициатива.⁶

Проблемите на правото на труд и правото на съществуване в концентриран вид са представени от гледна точка на правото от австрийския юрист и философ Антон Менгер (1841–1906) в неговото класическо произведение „Правото на пълния доход от труда в историята“ (1891 г.). Естествено-правната теория служи като основание за извеждането от учените на трите взаимосвързани права на работника: свобода на труда; свобода на произведения продукт; свободен обмен на продуктите на труда. Последното Менгер разбира по следния начин: „По силата на правото на труд всеки трудоспособен гражданин, който не може да си намери работа при частния производител, може да иска от държавата или от обществените съюзи (общини и други подобни) обикновена надничарска работа със заплащане на обичайната работна заплата“.⁷ В тази част от възгледите си Менгер доразвива тезите на ирландеца Уилям Томпсън (1775–1833), който още в 20-те години на XIX век в своето „Изследване на принципите на разпределение на богатството“ (1824 г.) обосновава трите теоретични положения относно труда: на труда трябва да се предостави пълна свобода; целият продукт на труда трябва да се гарантира на производителя; обменът на продуктите на труда трябва да бъде свободен.

Известният немски юрист Георг Йелинек (1851–1911) последователно защитава идеята за самоограничаване на пълномощията на държавата по отношение на създаването от нея законодателство. В същото време той отстоява тезата за активната роля на държавата в социалната сфера, като обосновава разделението на субективните права на частни субективни и на публични субективни права. Последните включват в себе си правото на положителни услуги от страна на държавата, която теоретична теза полага основите за приемане на активната роля на държавата в обезпечаването и защитата на правата на човека, в т. ч. и на социалните права.⁸

По този начин осъзнаването, че работниците имат право на живот и на минимални здравословни условия на труд, стимулира началото на научното осмисляне на работническия въпрос. През 1795 г. в гр. Манчестър (Англия) е организиран комитет за изследване на работническия въпрос (станал известен като „Манчестърски съвет по здравеопазване“), а в началото на следващата година, на едно от заседанията на комитета доктор Томас Пърсивал (1740–1804) прави доклад за влиянието на трудовата дейност върху здравето на децата. Показателно е, че преобладаваща част от инициаторите и

⁶ Виж така **Туган-Барановский, М. Ив.** Сисмонди. – В: Очерки из новейшей истории политической экономии. Санкт-Петербург: Издательство журнала „Мир божий“, 1903, с. 159-174.

⁷ Цит. по **Глебов, А.** Общественная работа (социально-политический очерк). Санкт-Петербург, 1906, с. 8.

⁸ Виж основните съчинения на **Еллинек, Г.** Декларация прав человека и гражданина. Москва, 1905; Борьба старого права с новым. Москва, 1908; Социально-этическое значение права, неправды и наказания. Москва, 1910.

защитниците на първите фабрични закони в Англия през 1802⁹, 1819¹⁰, 1825¹¹, 1829¹², 1831¹³, 1833¹⁴ и 1847¹⁵ години, като Сър Роберт Пийл (1788–1850), Роберт Оуен (1771–1858), Джон Фийлдън (1784–1849), Ричард Остлер (1789–1861), Майкъл Томас Садлър (1780–1835), Антъни Ашли Купър (7-ми граф на Шафтсбъри) (1801–1885), наричан лорд Ашли, и други, разработват своите тези именно върху идеята, че работниците притежават определени неотменими права, свързани преди всичко с тяхното здраве и

⁹ Законът за здравето и морала на чираците (наричан и Закон за фабриките) от 1802 г. е създаден от Сър Робърт Пийл, и има за цел да подобри условията на труд на чираците, работещи в памучни фабрики. Законът изисква фабриките за памук да бъдат правилно вентилирани и да бъдат изпълнени основните изисквания за чистота. Чираците трябва да получават основно образование и да посещават религиозна служба поне веднъж месечно. Те трябва да бъдат снабдени с облекло и работното им време е ограничено до не повече от 12 часа на ден (с изключение на почивките за хранене), както и се въвежда забрана те да работят през нощта (между 21 ч. и 6 ч.). Законът не се прилага ефективно и не се отнася до условията на труд на „свободните деца“ (деца, работещи във фабрики, които не са чираци), които бързо започват да надвишават по брой чираците. Историческото значение на Закона на Пийл от 1802 г. е, че чрез този законодателен акт за първи път се признава от държавата вредността на детския труд в памучните фабрики.

¹⁰ Законът за мелниците и фабриките за памук от 1819 г. е първият опит да се ограничи работното време и да се въведе минимална възраст за постъпване на работа на децата в памучната индустрия. Той е изработен от Сър Робърт Пийл и синът му Робърт (бъдещ министър-председател). Той се прилага само за памучната индустрия, но обхваща всички деца, независимо дали са чираци или не. Законът забранява наемането на работа на деца под 9 години. Децата на възраст 9-16 години имат работно време до 12 часа работа на ден и не могат да работят през нощта (между 21 ч. и 6 ч.). Този закон уточнява, че почивката за хранене от един час трябва да се прави между 11 часа и 14 часа. Законът не урежда ефективни средства за неговото прилагане, но той създава прецедент за парламентарна намеса по отношение на условията на заетост, която е последвана от други фабрични закони.

¹¹ Закон за регулиране на памучните мелници от 1825 г. (пълно наименование: Закон за създаване на допълнителни разпоредби за регулиране на мелниците и фабриките за памук и за по-добро запазване на здравето на младите хора, заети в тях). Законът подобрява условията за изпълнение на предходните закони, но запазва 12-часовия работен ден от понеделник до петък с по-кратък ден от 9 часа в събота.

¹² Закон за изменение на законите, свързани с наемането на работа на деца в памучни фабрики от 1829 г.

¹³ Закон за труда в памучните мелници от 1831 г. (Закон на Хобхаус). Законът отменя предишните закони и консолидира техните разпоредби в един закон, като въвежда и допълнителни ограничения за детския труд. Нощният труд е забранен за лица под 21 години и ако мелницата е работила през нощта, тежестта на доказване е върху собственика на мелницата (за да докаже, че никой непълнолетен не е бил нает). Ограничението на работното време до 12 часа вече се прилага за децата до 18-годишна възраст. Законопроектът първоначално обхваща всички текстилни фабрики, но приетият закон отново се прилага само за фабриките за памук.

¹⁴ Закон за регулиране на труда на деца и младежи в мелниците и фабриките на Обединеното кралство от 1833 г. (известен още като Законът на Алторп или Законът за фабриките от 1833 г.) е опит да се установи редовен работен ден в текстилната промишленост. Законът съдържа следните разпоредби: Децата на възраст 9-12 години имат работно време до 48 часа седмично. Деца под 9-годишна възраст нямат право да бъдат наемани във фабрики, освен в копринени мелници. Деца под 18 години не трябва да работят през нощта (т.е. след 8.30 ч. и преди 5.30 ч.). Децата на възраст 9-13 години не трябва да работят повече от 8 часа дневно с един час обедна почивка. Децата на възраст 9-13 години могат да бъдат наети на работа само ако имат удостоверение от учител, че предишната седмица са имали два часа обучение на ден. Децата на възраст 14-18 години не трябва да работят повече от 12 часа на ден с един час обедна почивка. Законът урежда и редовни проверки на фабриките и създава фабричен инспекторат, подчинен на Министерството на вътрешните работи, който да извършва проверки, с право на влизане във фабриката и правомощия да действа като магистрат.

¹⁵ Закон за фабриките от 1847 г. Този закон (известен също като Закон за десетте часа) ограничава работната седмица в текстилните фабрики (с изключение на производството на дантели и коприна) за жени и деца под 18-годишна възраст. Всяка работна седмица съдържа 63 часа, считано от 1 юли 1847 г., и е намалена на 58 часа, считано от 1 май 1848 г. Всъщност този закон ограничава работното време само за жени и деца до 10 часа, чиято продължителност дотогава е 12 часа.

живот¹⁶. Английският историк и философ Томас Карлейл (1795–1881) пише в тази връзка: „Паричното възнаграждение, в размер, който е достатъчен, за да може работникът да живее и да се труди и в бъдеще, е необходимо, както за трудещия се с благородническо потекло, така и за този, който няма такава, ако вие смятате, че той трябва да остане жив”¹⁷. Но за разлика от последователите на Дейвид Рикардо, Карлейл счита, че работната заплата трябва да бъде не минималната, на нивото на физическото съществуване, а справедливата. Томас Карлейл провъзгласява трудът като висша социална ценност, а правото на труд определя като важно неотменимо право на човека. Именно в този контекст авторът разглежда исканията на работниците и тяхната борба за по-добри и справедливи условия на труд в своя най-значим труд „Чартизъм” (1846 г.).

Доктрината за естествените и неотчуждаемите права и свободи на човека не е единствената, която теоретично разглежда взаимоотношенията между човека и държавата. Исторически на нея се противопоставя позитивистичният подход към природата на правата на човека и взаимоотношенията между държавата и човешката личност. Съгласно този подход относно правата на човека, техният обем и съдържание се определят от държавата, което ги „подарява” на човека, като така осъществява по отношение на него патерналистически функции. Противопоставянето в правната наука на естествено-правните и юридико-позитивистичните възгледи за правата на човека продължава повече от две столетия¹⁸.

Неотчуждаемите права и свободи на човека, основните положения на Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г., идеите за правовата държава, намират поддръжка и защита в трудовете на много учени. На свой ред други правници се противопоставят на идеите за човешката свобода, на наличието на естествени права, като отстояват възгледа за „законността”, разбираана като позитивно право и като антипод на естествените права. В борбата между застъпниците на естествено-правната школа и тези на юридическия позитивизъм се ражда идеята за нормативното закрепване на естествените права в действащото законодателство. Именно създаването на самостояйна

¹⁶ За историята на фабричното законодателство в Англия виж подробно **Cooke-Taylor, Richard Whately**. The factory system and the factory acts. London: Methuen, 1894, 244 p. на интернет адрес <https://archive.org/details/factorysystemfac00cookuoft/page/n5/mode/2up> [електронен ресурс].

¹⁷ **Карлейл, Т.** Теперь и прежде. Москва: Издательство „Республика”, 1994, с. 301.

¹⁸ За общотеоретичните аспекти на правата на човека виж **Неновски, Н.** Правата на човека. Общотеоретични въпроси. С.: ИК „Юриспрес”, 1994, 152 с.; **от него:** Правата на човека – историческа еволюция. – Правна мисъл, XXXV, 1994, № 2, с. 20-37; **Друмев, Е.** Още за основните права на гражданите. – Правна мисъл, XXXV, 1994, № 4, с. 3-12; **Стайков, Ив.** Представите за човешкото достойнство и правата на личността във философската и правната мисъл на XIX век. – Правна мисъл, XXXVII, 1996, № 2, с. 180-183; **Сталев, Ж.** Поява, уредба и защита на основните права и свободи на човека. – В: Актуални проблеми на международното право. Сборник от научни трудове посветен на проф. Владимир Кутиков. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2000, с. 34-46; **Стоилов, Я.** Основните права като принципи на правото. – В: Право и права. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2016, с. 40-54; **Карташкин, И. А., Колесова, Н. С., Ларин, А. М., Ледях, И. А., и др.** Общая теория прав человека. Отв. ред. Лукашева, Е. А. Москва: Издательство „Норма”, 1996, 520 с.; **Беляева, З. С., Бринчук, М. М., Васильева, Т. А., Иконицкая, И. А., и др.** Права человека как фактор стратегии устойчивого развития. Отв. ред. Лукашева, Е. А. Москва: Издательство „Норма”, 2000, 320 с.; **Глухарева, Л. И.** Права человека. Гуманитарный курс. Учебное пособие. Москва: Издательство „Логос”, 2002, 176 с.; **Саидов, А. Х.** Общеизвестные права человека. Учебное пособие. Под ред. Лукашук, И. И. Москва: Издательство „МЗ Пресс”, 2002, 267 с.

правна уредба на естествените права се разглежда като средството, чрез което социалният идеал да се преведе на конкретна правна плоскост.

Дореволюционните руски учени проф. Павел Ив. Новгородцев¹⁹ (1866–1924) и проф. Йосиф Ал. Покровский (1868–1920)²⁰ подчертават юридическото значение на естественото право на човека на съществуване и пряко го свързват с „достойното възнаграждение“ за труд на ниво, не по-ниско от това, което е необходимо за преживяване²¹. Друг известен трудовоправник от времето на дореволюционна Русия – проф. Павел Ив. Астров (1866–1920), в своите изследвания пряко свързва законодателната охрана на хората на наемния труд с тяхното право на живот и здраве, които блага не могат да бъдат предмет на договор. Той изхожда от неразривната връзка между личността и наемния труд на работника, а правната защита на трудовите права на личността в процеса на полагане на наеман труд, определя като първостепенна задача на работническото право²². Въз основата на доктрината за естествените права на човека големият руски трудовоправник проф. Лев С. Тал (1866–1933) пише, че „на работната сила, като предмет на задължение, са присъщи всички особености на личните блага. Те не могат да бъдат отчуждавани“. Авторът подчертава, че „съвременното правосъзнание явно е склонно към признаване на работната сила към личната правна сфера на човека и е необходима защитата ѝ от посегателства наравно с другите лична блага“²³.

В края на XIX век и в началото на XX век настъпва повсеместна легализация на правото на труд и на правото на социално осигуряване, обособяването на трудовото право, а впоследствие и на осигурителното право като самостоятелни правни отрасли.

¹⁹ **Новгородцев, П. И.** Право на достойное человеческое существование. – В: Новгородцев, П. И. и Покровский, И. А. О праве на существование. Социально-философские этюды. Санкт-Петербург-Москва: Издание товарищества М. О. Вольф, типография товарищества М. О. Вольф, 1911, с. 4, с. 8, с. 11-12; **от него:** Введение в философию права. Кризис современного правосознания. Санкт-Петербург: Издательство „Лань“, Санкт-Петербургский университет МВД России [Серия „Мир культуры, истории и философии“], (по изд. 1909 г.), 2000, с. 272-274 и др.

²⁰ **Покровский, Й. А.** Естественно-правовые течения в истории гражданского права. Санкт-Петербург: Типография Б. М. Вольфа, 1909, 54 с.; **от него:** Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права (Prolegomena к предстоящему обсуждению проекта обязательственного права). – Вестник Гражданского права [Санкт-Петербург], 1913, № 4 (Апрель), с. 30-50.

²¹ Виж за творчеството и идеите на Павел Ив. Новгородцев и Йосиф Ал. Покровский например **Лушников, А. М.** Право на существование как социально-правовая категория. – В: Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения. Под общей редакцией Тучкова, Э. Москва: Издательство „Проспект“, 2004, с. 78-87; **Абрамов, П. В.** Теоретические основания социально-правовой политики. – Историческая и социально-образовательная мысль. Том 7, № 5, часть 1, 2015, с. 81-83; **Кропанева, Е. М., Москаленко, М. Р.** Достойное человеческое существование в российской дореволюционной историко-философской мысли. – Studia Humanitatis [Международный электронный научный журнал], 2016. № 1, на интернет адрес http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/kropaneva_moskalenko.pdf [електронен ресурс].

²² **Астров, П. И.** Русская фабричная медицина. Критика законопроекта Комиссии Государственной Думы по рабочему вопросу. Москва: Городская типография, 1911, с. 6-9; **от него:** Юридические предпосылки рабочего права. Часть II. Кондикции. Москва: Городская типография, 1911, с. 5-8.

²³ **Таль, Л. С.** Очерки промышленного рабочего права (издание 2-е, значительно дополненное). Москва: Московское научное издательство, 1918, с. 125. Виж и **Лушников, А. М., М. В. Лушникова.** Лев Семенович Таль – отец-основатель российской науки трудового права и ярославской школы ученых-трудовиков. – Вестник трудового права и права социального обеспечения. Вып. 1. Под ред. А. М. Лушниковой и М. В. Лушниковой. Ярославль, 2006, с. 24-48.

В този исторически период започва и оценяването от много изследователи на труда като висша добродетел. В средата на XIX век френският икономист и генерален директор на френските затвори Луи Матурин Моро-Кристоф (1799–1881) в своя труд „Организация на труда и сдружаване” (1845 г.) пише: „Трудът – това е живата материя, от която е съставен животът; той е клетъчната тъкан на всеки социален строй; необходимото условие за жизнеспособността на отделния човек и на цели народи; единственият и правилен източник, от който води началото си и богатството на богатия, и подобряването на положението на бедния, и процъфтяването на цели народи и държави”²⁴. Тези принципни положения не загубват своето значение и актуалност през целия XX век, както и през настоящия XXI век²⁵. Както основателно посочват Орио Джиарини и Патрик М. Лидке „трудът определя облика на човека поради неразривната връзка между труда, човешкия потенциал и достойнство”²⁶.

В края на XVIII век и в началото на XIX век са легализирани вече философски обосноваваните естествени права на човека, отнасящи се преди всичко до гражданските права. Формално равното право на всички хора се урежда в закона, но това положение не оправдава социалните очаквания. Това довежда до криза на естествено-правното учение и снижаване на неговото влияние в общественото правосъзнание. В същото време правото на съществуване на доктринално ниво започва все по-осезаемо да се свързва с правото на труд и с достойно възнаграждение за положения труд.

Така зараждането и правното нормиране на трудовите права става един от социално-политическите фактори, които в значителна степен обединяват и сближават двете основни теоретични учения за правата на човека – естественото право и правният позитивизъм. Още от самото начало на своето развитие трудовите права се обосновават теоретично и се уреждат в нормативни актове на границата на частните и публичните начала на правното регулиране на трудовите отношения. Този своеобразен синтез между основните постулати на естествено-правното учение и юридическия позитивизъм, от една страна, и на публичното и частното право, от друга страна, създава трудовите права като разновидност на социалните права.

Първите специални законодателни актове в сферата на регулирането на трудовите отношения са приети в началото на XIX век (в Англия през 1802 г.), но по-цялостното им публичноправно регулиране започва своето същинско развитие в последната третина на XIX век и в началото на XX век (Франция, Италия, Германия и други държави). Това е исторически период, в който в правната уредба на трудовите отношения има съчетаване на частноправни и публичноправни начала в регулирането на труда, с отчетливо преимущество на първите. В едно или друго съотношение този синтез на

²⁴ **Louis Mathurin Moreau-Christophe**. *L'organisation du travail et l'association*. Paris: A la Librairie sociétaire, 1845, 188 p. виж на <https://archive.org/details/lorganisationdu01briagoog/page/n6/mode/2up> [електронен ресурс].

²⁵ Виж **Рийч, Робърт Б.** Трудът на нациите. Как да се подготвим за капитализма на XXI век. Превод от английски език Владимир Атанасов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992, 284 с.; **Blanpain, R.** *Work in the XXIst Century*. – In: *Law in Motion, World Law Conference*. Kluwer Law International Law, 1997, pp. 883-885; **Hepple, V.** *Rights at work*. – In: *Decent Work: Objectives and Strategies*. Geneva: ILO, 2006, pp. 33-45; **Fuchs, M., Fr. Marhold.** *Europäisches Arbeitsrecht*. Wien-New York: Springer Verlag, 2001, S. 1-3, S. 8-10.

²⁶ **Джиарини, Ор., Лидке, П. М.** Бъдещето на труда (Дилемата за заетостта). С.: Българска асоциация на Римския клуб; ИК „Нови хоризонти“, 2000, с. 7, както и анализа на с. 13-35.

публично и частно право в областта на правната уредба на трудовите отношения съпътства цялостното историческо развитие на трудовото право в световен мащаб, и продължава и до днес.

Трудовото законодателство, т.е. легализацията на трудовите права, в повечето страни, се приема в следната последователност: регулиране на охраната на труда на децата и жените, преди всичко с въвеждане на минимална възраст за постъпване на работа; създаване на някои минимални изисквания в съдържанието на трудовия договор (максимална продължителност на работния ден, в началото за някои, а впоследствие за всички категории работници); в отделни случаи се въвежда минимален размер на работната заплата и периодичност на нейното изплащане; санитарно-хигиенни изисквания към условията на труд. Законодателното регулиране на трудовите права се свежда основно до защитата на наемния работник от прекомерната експлоатация, затова се легализират тези трудови права, които обезпечават преди всичко физическото съществуване на работника в епохата на първоначалното натрупване на капитала.

„Бащата” на полицейското право, видният немски юрист Роберт фон Мол (1799–1875) е един от първите, които употребяват термина „работническо право”, като съвкупност от норми, които регулират обществените отношения, свързани с наемния труд.

През 30-те години на XIX век се създават първите държавни органи за контрол за спазването на трудовото законодателство. Това са фабричните (трудовете) инспекции, чиито функции постепенно се разширяват – от контрол върху условията на труд на малолетните работници до общ контрол върху прилагането на трудовото законодателство. Първата фабрична инспекция е създадена в Англия през 1834 г. в изпълнение на Закона за регулиране на труда на деца и младежи в мелниците и фабриките на Обединеното кралство от 1833 г. (известен също като Законът на Алторп или Законът за фабриката от 1833 г.). Нейният пръв ръководител (главен фабричен инспектор) доктор Александър Редгрейв (1818–1894), както и други фабрични инспектори (Р. Кук-Тейлор, Л. Хорнер и други) могат с основание да се определят като едни от първите изследователи на правното регулиране на трудовите отношения. В същото време започва и създаване на първите органи за разрешаване на трудови спорове с участието на държавата (помирителни камари, арбитражни съдилища и други), като в някои държави техните решения имат задължителна сила²⁷.

По-нататъшното развитие на трудовите права през втората половина на XIX век е свързано със законодателното признаване на трудовите права на работника, които се реализират в колективна форма: право на сдружаване, право да се водят колективни преговори с работодателя, право на стачка. Правната уредба на правото на синдикално сдружаване и на правото на стачка извървява дълъг и труден път – от тяхното изрично забраняване в закона и наказателно преследване до тяхното официално признаване в законодателството.

По такъв начин, в течение на десетилетия, доктриналното обосноваване на намесата на държавата в регулирането на трудовите отношения, т.е. пряката държавна намеса в

²⁷ Виж подробно Лушникова, М. В., А. М., Лушников. Очерки теории трудового права. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс”, 2006, с. 16-82.

либералния пазар на труда чрез създаване на правни норми (легализацията на трудовите права), обслужва и е практическо приложение на юридико-позитивистичният подход към определяне на природата на правата на човека.

В началото на XX век, въз основа на вече създаденото трудово законодателство, в теоретичните изследвания отчетливо се обосновава тезата за дуализма на трудовото право – частно трудово право и публично трудово право. Частното трудово право има две нива – първото е индивидуално-договорното регулиране, чиято реализация се осъществява чрез трудовия договор, а второто, колективно-договорното регулиране, което се реализира чрез колективния трудов договор.

Известният дореволюционен руски трудовоправник проф. Лев С. Тал отнася към частноправните основи на трудовото право, освен горепосочените нива, и т. нар. работодателска власт. Този автор определя частното трудово право като трудово право в тесния смисъл на това понятие или още социално право²⁸.

Публичното трудово право, което в правната литература от началото на XX век се нарича още работническо, фабрично или промишлено право, включва в себе си нормите относно държавните ограничения, забрани и предписания, които оказват влияние преди всичко върху договорната свобода на страните на трудовия договор, и преди всичко на работодателя. Тук се отнасят такива класически институти на трудовото право като държавния надзор и контрол за спазване на трудовото законодателство и разрешаването на трудовите спорове по установен от законодателството ред. Промисленото право, по думите на проф. Лев С. Тал, „представлява неразделна смес от норми на публичното и частното право”²⁹.

Така, в съответствие с юридико-позитивистичния подход към природата на правата на човека, обемът и съдържанието на трудовите права, се определят от държавата, която осъществява по отношение на работника патерналистични функции. Един от бащите-създатели на трудовото право в Западна Европа, немският трудовоправник проф. Хуго Зинцхаймер (1875–1945), в своето фундаментално изследване „Grundzüge des Arbeitsrechts” (Основни положения на трудовото право), обосновава необходимостта да се обособи трудовото право като самостоятелен правен отрасъл, като за основна причина за това, той посочва не толкова особения предмет на правно регулиране – зависимият труд на наемния работник, колкото особеното социално предназначение на този правен отрасъл. Трудовото право се основава на принципа за защита на човешкия труд като възплъщение на човешката личност. Трудовото право в по-голяма степен отчита потребностите на човека от свободен и достоен труд, в сравнение с правото на собственост и свободата на търговията³⁰.

В началото на XX век постепенно започва да се създава трудовото законодателство и в България³¹. Като първи български трудов закон се приема Законът за защита на

²⁸ Тал, Л. С. Очерки промишленното работно право, с. 1-3.

²⁹ Тал, Л. С. Очерки промишленното право. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1916, с. 2.

³⁰ Цит. по The Making of Labour Law in Europe. Edited by Bob Heppit. London: Hart Publishing (UK), 1986, pp. 8-9.

³¹ Радоилски, Л. Трудово право. Историческо развитие. С.: ДИ „Наука и изкуство”, 1957, с. 8-19; Златинчев, Й. Борбата за трудово законодателство в България (1878–1944). С.: Профиздат, 1961, 340 с.; Мръчков, В. Трудово право. Обща част. С.: Сиби, 1996, с. 66-77; Средкова, Кр. Българското трудово

женския и детския труд от 1905 г.³² Непосредствено след приемането на този закон, в същата година проф. Илия Янулов (1880–1962) издава съчинението „Инспекция на труда и социално законодателство. С подробно разглеждане на новия Закон за женския и детския труд, който влиза в сила на 26 септември т. г.“ – едно от първите трудовоуправни изследвания в България след създаването на новата българска държава. В следващите години той пише статии и студии, които са посветени на различни аспекти на зараждащото се трудово право – неговия предмет и източници, контрол за спазване на трудовите закони, профсъюзно движение: *Нашата днешна борба* (1906); *Синдикатите в България. (Една анкета)* (1906); *Конфликти между труда и капитала в България* (1909); *На борба за работнически закони! Разговор на български работник с работници от целия Интернационал* (1910); *Професионалните организации в България* (1911). През 1924 г. излиза от печат първата монография на проф. Ил. Янулов „Социалната политика в чужбина и в България. Причини, развитие, система“. На следващата година излиза и статията „Правата на труда в България“³³. В своите научни съчинения проф. Ил. Янулов изследва социалната същност на труда, нормативната уредба на трудовите и другите социални права, пряката взаимовръзка между икономическите дадености и състоянието на социалната политика и благополучието на трудещите се.³⁴

В продължение на целия XIX век поетапно започва легализацията на трудовите права и другите социални права на човека. Така започва и теоретичното обосноваване, законодателното установяване и като краен резултат – началото на обособяването на трудовото право като самостоятелен правен отрасъл, а впоследствие и на осигурителното право. Още от момента на своето възникване, трудовите права са основани на единството на частноправните и на публичноправните начала при правното регулиране на трудовите отношения. И към днешна дата частноправните и публичноправните елементи в правната уредба на трудовите отношения съществуват в

законодателство – 100 години и след това. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том II. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007, с. 19-58 и цит. там лит.; **от нея:** Трудово право. Обща част. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2010, с. 35-78.

³² **Енчев, В.** Законът за женския и детски труд в индустриалните заведения – пръв акт на трудовото законодателство в България. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“, Юридически факултет. Том 72, 1979, № 2, с. 157-186.

³³ **Янулов, Ил.** Инспекция на труда и социално законодателство. С подробно разглеждане на новия Закон за женския и детския труд, който влиза в сила на 26 септември т. г. С.: Издание на Централната комисия на работническите синдикати в България. (С.: Печатница на Либерален клуб), 1905, 68 с.; *Нашата днешна борба*. С.: Балканска трибуна [Библиотека „За всички работници“], 1906, 31 с.; *Синдикатите в България. (Една анкета)*. – Списание на Българското икономическо дружество [С.: Придворна печатница „Братя Прошекови“], X, 1906, № 10, с. 683-692; *Конфликти между труда и капитала в България*. – Списание на Българското икономическо дружество [С.: Придворна печатница „Братя Прошекови“], XIII, 1909, № 2-3, с. 148-168; *На борба за работнически закони! Разговор на български работник с работници от целия Интернационал*. С.: Печатница „Прогрес“ [Агитационна библиотека, № 6], 1910, 32 с.; *Професионалните организации в България*. – Списание на Българското икономическо дружество [С.: Придворна печатница „Братя Прошекови“], XV, 1911, № 5-6, с. 393-405; *Социалната политика в чужбина и в България. Причини, развитие, система*. С.: Печатница „Радикал“, 1924, IV л.+245 с.; *Правата на труда в България*. – Списание на Българското икономическо дружество [С.: Печатница „Борис Ан. Кожухаров“], XXIV, 1925, № 1-2, с. 14-33.

³⁴ За жизнения път и научното творчество на проф. Ил. Янулов виж подробно **Стайков, Ив.** 140 години от рождението на професор Илия Янулов. – Съвременно право, XXXI, 2020, № 4, с. 74-81.

единство и взаимодействие³⁵. Това положение се отчита не само когато публичната власт пряко взема участие в едно правоотношение, но и тогава когато публичната власт заявява своя интерес и се намесва чрез създаденото от нея законодателство в правните отношения между частноправни субекти (в случая работодател и работник или служител като страни на трудовото правоотношение). Частно-публичната дихотомия в правото е тясно свързана с основните въпроси във философско-правното учение за държавата и нейното устройство и със философията на правото, и особено със философско-правните идеи за естественото право и правния позитивизъм.

Доктриналното обосноваване на правото на труд в исторически аспект се свързва с разрешаването на „основния въпрос“ на философията на държавата и на философията на правото – кои права на човека са първични – естествените или позитивните? Правото на труд, както и производните на него други трудови и социални права са исторически резултат от диалектичното единство на естествените права на човека и на позитивните задължения на държавата за обезпечаването и гарантирането на тези права. Това означава, че трудовите права се основават на принципите за свобода на човека и равенство на всички хора, и поради това са неотчуждаеми и неотменими права на човека. В тази си своя правна характеристика трудовите права се причисляват към естествените права на човека („отбранителни“ или „негативни“ основни права). От друга страна, техният обем и съдържание се определят от волята на държавата, която чрез създаването от нея трудово законодателство ги урежда по позитивен начин („съпричастни“ или „позитивни“ основни права, или още „права на постигнатото“, както и „права-изисквания“). Именно така трябва да се разглеждат в единство естествено-правните и юридико-позитивистичните възгледи за трудовите и социалните права на човека в съвременната демократична и правова държава.

По отношение на съотношението между естествено и позитивно право в съвременната демократична, правова и социална държава, а такава по Конституция (преамбюла и чл. 4, ал. 1) е Република България, те не трябва да се противопоставят едно на друго, а следва да се съотнасят едно към друго като съдържание и форма. Както с основание отбелязва проф. Игор Юр. Козлихин, „нито един съвременен позитивист не отрича моралните страни в съдържанието на правата, но всичките те безусловно разделят либералните ценности. Следователно конфликт съществува не между различните типове праворазбиране, а между типове светогледи“³⁶.

В нашето съвремие е общоприето базисното положение, че правата на човека са висша ценност и в качеството им на такава те се явяват определящият критерий за „човешкото измерение“ при оценката на противоречивите процеси, които протичат днес както в България, така и по целия свят.

Библиография

Абрамов, Павел Васильевич. Теоретические основания социально-правовой политики. – Историческая и социально-образовательная мысль. Том 7, № 5, часть 1, 2015, с. 81-83.

³⁵ Виж и Петров, В. Публичноправни проблеми на трудовото право. С.: Сиела, 2015, 232 с.

³⁶ Козлихин, И. Ю. Позитивизм и естественное право. – Государство и право, 2000, № 3, с. 11.

- Астров, Павел Иванович. Русская фабричная медицина. Критика законопроекта Комиссии Государственной Думы по рабочему вопросу. Москва: Городская типография, 1911, 15 с.
- Астров, Павел Иванович. Юридические предпосылки рабочего права. Часть II. Кондикции. Москва: Городская типография, 1911, 18 с.
- Беляева, Зоя Сергеевна, Михаил Михайлович Бринчук, Татьяна Андреевна Васильева, Ирина Александровна Иконицкая, Владимир Алексеевич Карташкин, Олег Степанович Колбасов, Наталья Сергеевна Колесова, Наталья Валерьевна Колотова, Ирина Андреевна Ледах, Елена Андреевна Лукашева, Александр Валентинович Оболонский, Сергей Владимирович Пчелинцев. Права человека как фактор стратегии устойчивого развития. Отв. ред. Лукашева, Елена А. Москва: Издательство „Норма”, 2000, 320 с.
- Глебов, Алексей. Общественная работа (социально-политический очерк). Санкт-Петербург, 1906.
- Глухарева, Людмила Ивановна. Права человека. Гуманитарный курс. Учебное пособие. Москва: Издательство „Логос”, 2002, 176 с.
- Джирарини, Орио, Лидке, Патрик М. Бъдещето на труда (Дилемата за заетостта). Превод от английски език Олег Иванов. Научен редактор и послеслов доц. д-р Боян Дуранкев. С.: Издание на Българската асоциация на Римския клуб; Издателска къща „Нови хоризонти” ([С.: УНСС]), 2000, 224 с.
- Друмева, Емилия. Още за основните права на гражданите. – Правна мисъл, XXXV, 1994, № 4, с. 3-12.
- Друмева, Емилия. Трудовите права са основни права (конституционноправни аспекти). – В: Юбилеен сборник, посветен на 80-годишнината на проф. д.ю.н. Васил Мръчков. С.: ИК „Труд и право”, 2014, с. 57-70.
- Еллинек, Георг. Борьба старого права с новым. Перевод с нем. Р. К. Ч. С вступ. ст. А. С. Алексеева. Москва: К-во Заратустра, 1908, 52 с.
- Еллинек, Георг. Декларация прав человека и гражданина. Перевод с нем. под ред. А. Э. Вормса. [2-е изд., пересмотр.] (Библиотека для самообразования, Т. 4). Москва, 1905, XIX, 81 с.
- Еллинек, Георг. Социально-этическое значение права, неправды и наказания. Пер. И. И. Власова со 2-го, просмотр. авт. изд. Под ред. А. А. Рождественского. С предисл. П. И. Новгородцева. Москва: [Т-во Печатня С. П. Яковлева], 1910, X, 148 с.
- Енчев, Валентин. Законът за женския и детски труд в индустриалните заведения – пръв акт на трудовото законодателство в България. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски”, Юридически факултет. Том 72, 1979, № 2, с. 157-186.
- Златинчев, Йордан. Борбата за трудово законодателство в България (1878–1944). С.: Профиздат [Издание на Кабинет за история на профсъюзното движение в България], 1961, 340 с.
- Иваненко, Валентина Александровна, Виталий Семёнович Иваненко. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. Санкт-Петербург: Издательство „Юридический центр Пресс”, 2003, 422 с.
- Йосифов, Никола. Конституционното право на труд и неговото реализиране. – В: Конституционализъмът и съвременното развитие на България. 10 години от приемането на Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г. Варна: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”, 2002, с. 100-115.
- Карлейль Томас. Теперь и прежде. Сост., подгот. текста и примеч. Р. К. Медведевой. Москва: Издательство „Республика” [Библиотека этической мысли], 1994, 415 с.
- Карташкин, И. А., Колесова, Н. С., Ларин, А. М., Ледах, И. А., и др. Общая теория прав человека. Отв. ред. Лукашева, Е. А. Москва: Издательство „Норма”, 1996, 520 с.
- Киселова, Наталия. „Второто поколение” основни права на човешката личност в Конституцията на Република България. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том X. Социално подпомагане – проблеми и перспективи. В чест на 65-годишнината на проф. д-р Красимира Средкова и проф. д-р Емил Мингов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2018, с. 35-51.
- Козлихин, Игорь Юрьевич. Позитивизм и естественное право. – Государство и право [Москва: Издательство „Наука”], 2000, № 3, с. 5-11.
- Кропанева, Елена Михайловна, Максим Русланович Москаленко. Достойное человеческое существование в российской дореволюционной историко-философской мысли. – Studia Humanitatis

- [Международный электронный научный журнал], 2016. № 1, на интернет адрес http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/kropaneva_moskalenko.pdf [электронен ресурс].
- Лушников, Андрей Михайлович. Право на существование как социально-правовая категория. – В: Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения. Под общей редакцией Тучкова, Э. Москва: Издательство „Проспект”, 2004, с. 78-87.
- Лушников, Андрей Михайлович, Марина Владимировна Лушникова. Лев Семенович Таль – отец-основатель российской науки трудового права и ярославской школы ученых-трудовиков. – Вестник трудового права и права социального обеспечения. Вып. 1. Под ред. А. М. Лушниковой и М. В. Лушниковой. Ярославль, 2006, с. 24-48.
- Лушникова, Марина Владимировна, Андрей Михайлович Лушников. Очерки теории трудового права. [Монография]. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс” [Типография „Наука”], 2006, 940 с.
- Маркова, Пламенка. Съответствие на българското законодателство с международните норми, уреждащи трудовите и икономическите права. – Правата на човека, I, 1997, № 1, с. 43-50.
- Мингов, Емил. За субективния характер на социалните права. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занаят. С.: Сиби, БАТОО, ИК „Труд и право”, НОИ, МТСП и др., 2020, с. 116-122.
- Миронов, Владимир Иванович. Законодательство о труде: теория и практика. Учебное пособие. Москва: Издательство „Р. Валент”, 2000, с. 16.
- Мръчков, Васил. Трудово право. Обща част. С.: Сиби, 1996, 301 с.
- Мръчков, Васил. Субективно право и субективни трудови права. С.: Сиби, 2017, 344 с.
- Мръчков, Васил. За „социалното” в българската конституция. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том IX. Право и социална политика. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2017, с. 40-56.
- Мръчков, Васил. Социални права на българските граждани. 2. доп. изд. С.: Сиела, 2022, 452 с.
- Нелюбина, Е. В. Понятие и место социальных прав в системе прав человека и гражданина. – Государство и право [Москва: Издательство „Наука”], 2009, № 8, с. 101-106.
- Нелюбина, Е. В. Международное-правовое закрепление социальных прав человека и гражданина. – Государство и право [Москва: Издательство „Наука”], 2010, № 2, с. 99-104.
- Неновски, Нено. Правата на човека. Общотеоретични въпроси. С.: ИК „Юриспрес” (Благоевград: ВПИ „Неофит Рилски”), 1994, 152 с.
- Неновски, Нено. Правата на човека – историческа еволюция. – Правна мисъл, XXXV, 1994, № 2, с. 20-37.
- Никитинский, Василий Иванович, Виктор Алексеевич Вайпан. Социальная справедливость и трудовое право. – Советское государство и право, 1987, № 10, с. 60-68.
- Новгородцев, Павел Иванович. Право на достойное человеческое существование. – В: Новгородцев, П. И. и Покровский, И. А. О праве на существование. Социально-философские этюды. Санкт-Петербург-Москва: Издание товарищества М. О. Вольф, типография товарищества М. О. Вольф, 1911, с. 4, с. 8, с. 11-12.
- Новгородцев, Павел Иванович. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. Санкт-Петербург: Издательство „Лань”, Санкт-Петербургский университет МВД России [Серия „Мир культуры, истории и философии”], (по изд. 1909 г.), 2000, с. 272-274.
- Олейник, Николай Николаевич, Антон Николаевич Олейник. Генезис права на труд в мире. – Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право, 2014, № 4, с. 160-173.
- Петров, Васил. Публично-правни проблеми на трудовото право. С.: Сиела [поредица „Предизвикай правото”], 2015, 232 с.
- Покровский, Йосиф Алексеевич. Естественно-правовые течения в истории гражданского права. Санкт-Петербург: Типография Б. М. Вольфа, 1909, 54 с.
- Покровский, Йосиф Алексеевич. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права (Prolegomena к предстоящему обсуждению проекта обязательственного права). – Вестник Гражданского права [Санкт-Петербург], 1913, № 4 (Апрель), с. 30-50.
- Радоилски, Любомир. Трудово право. Историческо развитие. С.: ДИ „Наука и изкуство”, 1957, VII, 216 с.

- Рассказов, Леонид Павлович, Иван Владимирович Упоров. Естественное и позитивное право в контексте общественного развития. – *Философия права. Научно-теоретический журнал* [Ростов-на-Дону: Издательство Рост. юрид. ин-та МВД России], 2000, № 1, с. 36-42.
- Рассказов, Леонид Павлович, Иван Владимирович Упоров. Естественные права человека. Санкт-Петербург: Издательство „Лексикон“, 2001, 96 с.
- Рийч, Робърт Б. Трудът на нациите. Как да се подготвим за капитализма на XXI век. Превод от английски език Владимир Атанасов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992, 284 с.
- Саидов, Акмал Холматович. Общеизвестные права человека. Учебное пособие. Под ред. Лукашук, И. И. Москва: Издательство „МЗ Пресс“, 2002, 267 с.
- Синельщиков, Геннадий Сергеевич. Трудовые права как социально-экономические права. – В: *Трибуна молодых учёных. Сборник статей II Международной научно-практической конференции*, г. Пенза, 05 июня 2023 года. Ответственный редактор Гуляев, Герман Юрьевич. Пенза: Издательство „Наука и Просвещение“, с. 225-227.
- Средкова, Красимира. Българското трудово законодателство – 100 години и след това. – В: *Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Том II*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2007, с. 19-58.
- Средкова, Красимира. Трудово право. Обща част. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2010, с. 35-78.
- Стайков, Ивайло. Представите за човешкото достойнство и правата на личността във философската и правната мисъл на XIX век. – *Правна мисъл*, XXXVII, 1996, № 2, с. 180-183.
- Стайков, Ивайло. 140 години от рождението на професор Илия Янулов. – *Съвременна право*, XXXI, 2020, № 4, с. 74-81.
- Сталев, Живко. Поява, уредба и защита на основните права и свободи на човека. – В: *Актуални проблеми на международното право. Сборник от научни трудове посветен на проф. Владимир Кутиков*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2000, с. 34-46.
- Стоилов, Янаки. Основните права като принципи на правото. – В: *Право и права. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016, с. 40-54.
- Таль, Лев Семёнович. Очерки промышленного права. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1916, [4], 127 с.
- Таль, Лев Семёнович. Очерки промышленного рабочего права (издание 2-е, значительно дополненное). Москва: Московское научное издательство, 1918, с. 125.
- Танчев, Евгени. Проблеми на социалната държава в модерния конституционализъм. – *Правна мисъл*, XXXV, 1994, № 2, с. 3-13.
- Туган-Барановский, Михаил Иванович. Сисмонди. – В: *Очерки из новейшей истории политической экономии: (Смит, Мальтус, Рикардо, Сисмонди, историческая школа, катедер-социалисты, австрийская школа, Оуэн, Сен-Симон, Фурье, Прудон, Родбертус, Маркс)*. Санкт-Петербург: Издательство журнала „Мир божий“, 1903, с. 159-
- Blanpain, Roger. Work in the XXIst Century. – In: *Law in Motion, World Law Conference. Kluwer Law International Law*, 1997, pp. 883-885.
- Cooke-Taylor, Richard Whately. The factory system and the factory acts. London: Methuen, 1894, 244 p. на интернет адрес <https://archive.org/details/factorysystemfac00cookuoft/page/n5/mode/2up> [електронен ресурс].
- Fuchs, Maximilian, Franz Marhold. *Europäisches Arbeitsrecht*. Wien-New York: Springer Verlag, 2001, XIV, 231 S.
- Hepple, Bob. Rights at work. – In: *Decent Work: Objectives and Strategies*. Geneva: ILO, 2006, pp. 33-45.
- Louis Mathurin Moreau-Christophe. *L'organisation du travail et l'association*. Paris: A la Librairie sociétaire, 1845, 188 p. виж на <https://archive.org/details/lorganisationdu01briagoog/page/n6/mode/2up> [електронен ресурс].
- The Making of Labour Law in Europe. Edited by Bob Heppl. London: Hart Publishing (UK), 1986, 430 p.

АКТУАЛНИ АСПЕКТИ НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА НА КАСАТОРА ПО ТЪЛКУВАТЕЛНО РЕШЕНИЕ 1 ОТ 17.01.2023 Г. ПО ТЪЛКУВАТЕЛНО ДЕЛО 7 ОТ 2021 Г. НА ВЪРХОВНИЯ АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД

Цветана Маркова¹

Тълкувателно дело № 7/2021 г. е образувано по разпореждане от 21.12.2021 г. на председателя на Върховния административен съд по депозирано негово искане относно приемане на тълкувателно решение от Общото събрание на съдиите от колегиите на Върховния административен съд по следния въпрос: „По каква процедура се развива административното производство пред Държавната комисия по сигурността на информацията (ДКСИ) по обжалване на индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация и по-конкретно - по реда на глава V, раздел I АПК „Индивидуални административни актове“ или по реда на чл. 62 - 67 от специалния ЗЗКИ?“.

На заседание на Общото събрание на съдиите от колегиите на Върховния административен съд на 23 февруари 2022 г. е прието да не се отклонява искането от председателя на Върховния административен съд за приемане на тълкувателно решение по поставения въпрос. По поставения въпрос е налице е противоречива съдебна практика, формирана с решения на различни състави на Върховния административен съд, постановени в производства по чл. 68 от Закона за защита на класифицираната информация (ЗЗКИ), относно процедурата, по която се развива административното производство пред ДКСИ по обжалване актове на органите по § 1, т. 5 ДР на ЗЗКИ², с които се отказва издаване на разрешение за достъп до класифицирана информация или издадено разрешение се прекратява и отнема, и по-конкретно - дали е приложим Административнопроцесуалният кодекс (АПК) или специалният Закон за защита на класифицираната информация.

По тълкувателното дело са постъпили писмени становища по реда на чл. 129, ал. 4 ЗСВ от министъра на правосъдието, заместника на главния прокурор при Върховна административна прокуратура, Висшия адвокатски съвет, Инспекторат към Висшия съдебен съвет, Държавна комисия по сигурността на информацията, доктор Невин Фети, Административен съд - Видин, Административен съд - Перник.

Становищата, оформени в съдебната практика на Върховния административен съд (ВАС), се обособяват в две основни групи:

В първата група съдебни актове се приема, че за производството пред ДКСИ по обжалване на административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на разрешение за достъп е приложим специалният ЗЗКИ. Според обобщените становища на съдебните състави специалният закон и по-конкретно разпоредбите на чл. 62 - 67

¹ Доц. д.н., ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий"

² § 1, т 5 от Допълнителни разпоредби на ЗЗКИ "Компетентен орган по издаване, прекратяване, отнемане и отказване на разрешение за достъп до класифицирана информация" са ДКСИ и ръководителите на службите за сигурност и за обществен ред или заместниците им, когато са упълномощени от тях, както и служителите по сигурността на информацията.

ЗЗКИ не вменяват задължение на органа за разглеждане на жалбата в открито заседание, както и за уведомяване на жалбоподателя от самото образуване на производството и в хода на извършените проверки за участие и изразяване на становище по събраните доказателства или за предявяване искания за служебно събиране на други доказателства. Поради това неуведомяването и неучастието на жалбоподателя в това производство за извършване на посочените процесуални действия не представлява съществено нарушение на административнопроизводствените правила по чл. 34, 35 и 36 АПК, както и не е нарушено правото му на защита. Приема се, че оспорващият е реализирал правото си на защита, като е оспорил акта по административен ред пред ДКСИ, а нейното решение - пред ВАС, където е имал възможност да осъществи защитата си, включително и като оспори доказателствата, на които органът е основал своите изводи по реда на чл. 193 ГПК. Приема се, че производството пред ДКСИ е контролно-отменително и се подчинява на специфични процесуални правила по ЗЗКИ, които допускат събирането на нови доказателства, поискани с жалбата или служебно - чл. 65, ал. 4 ЗЗКИ. Изтъква се, че АПК е приложим, доколкото в специалните закони - ЗЗКИ, Правилника за прилагане на Закона за защита на класифицираната информация (ППЗЗКИ) и Закона за Държавна агенция „Национална сигурност“ (ЗДАНС), липсва нормативна уредба, но въпреки това изключват процедурата по чл. 34 - 36 АПК. Поради това оплакванията в жалбите до ВАС срещу решенията на ДКСИ по чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ за допуснато съществено нарушение на административнопроизводствените правила по АПК са оставяни от съдебните състави без уважение като неоснователни.

Във втората група съдебни актове се приема, че за производството пред ДКСИ по обжалване на административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация е приложим АПК и в частност процедурата по АПК за издаване на индивидуални административни актове. Според това становище на съдебните състави производството по чл. 62 - 67 ЗЗКИ е контролно-отменително и то се осъществява от горестоящ административен орган с контролни функции по законосъобразността на актовете по чл. 62 ЗЗКИ. Проверката изисква да бъдат изяснени всички факти и обстоятелства от значение за наличието или липсата на материалноправните предпоставки за издаване на съответния акт. В правомощието на ДКСИ по чл. 65, ал. 4 ЗЗКИ да събира нови доказателства се включва и разглеждане на всички доводи и възражения на жалбоподателя, наведени както в жалбата, така и в хода на производството пред ДКСИ, както и осигуряване на възможност на същия да се запознае с представените с преписката и допълнително събрани доказателства, да изразява становища, да сочи нови доказателства и прави доказателствени искания, свързани с основанията за издаване на обжалвания акт. Едва след като изпълни тези условия, ДКСИ може да пристъпи към постановяване на решението си по чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ.

В тази категория съдебни актове се посочва, че липсата на изрична уредба в ЗЗКИ за реда и условията за провеждане на процедурата по оспорване пред ДКСИ на актовете по чл. 62 ЗЗКИ не дерогира приложението на процедурата по АПК, съставляваща гаранция за законосъобразност на решението и действията на ДКСИ, а именно: чл. 34 (участие на страните в производството), чл. 35 (изясняване на фактите и

обстоятелствата), чл. 36 АПК (събиране на доказателства). Направен е извод, че производството по чл. 62 - 67 ЗЗКИ следва да бъде проведено в открито заседание на Комисията, при гарантирано право на участие и защита на всички засегнати от обжалвания акт страни, в условията на равнопоставеност и състезателност.

В други решения на ВАС от същата група се приема, че събирането на нови доказателства е отделна фаза в производството пред ДКСИ, предхождаща решението ѝ.

Като аргумент в подкрепа на тезата за приложимост на процедурата за издаване на индивидуални административни актове по АПК се посочва и забраната за нови фактически установявания по чл. 220 АПК, поради което доказателствата, исканията по тях и възраженията на жалбоподателя не могат да бъдат предмет на проверка за първи път от касационната инстанция.

За ДКСИ като специален административен орган е приложим принципът на служебното начало по чл. 9 АПК, който го задължава да установи всички факти от значение за издаване на акта, при равнопоставеност на страните в производството и гарантиране упражняването на процесуалните им права.

Със съдебните решения на ВАС от тази група се приема, че всяко нарушение на административнопроизводствените правила по чл. 34, 35 и 36 АПК от страна на ДКСИ в производството по чл. 62 - 67 ЗЗКИ е съществено и обуславя незаконосъобразност на обжалваното решение на ДКСИ.

Общото събрание на съдиите от Първа и Втора колегия на Върховния административен съд, за да се произнесе е взело предвид: Обосноваването на конкретен извод относно поставения за тълкуване въпрос изисква изследване и анализ на предвидената от законодателя процедура в чл. 62 и сл. от Закона за защита на класифицираната информация, развиваща се пред ДКСИ, по обжалване актовете на органите по § 1, т. 5 Допълнителните разпоредби на ЗЗКИ (ДРЗЗКИ), с които се отказва издаване на разрешение за достъп до класифицирана информация или издадено разрешение се прекратява или отнема. Това включва отговор на въпросите относно:

- начина на уреждане на процедурата в чл. 62 - чл. 67 ЗЗКИ;
- приложимите административнопроизводствени правила, в това число приложими ли са норми от АПК в процедурата по чл. 62 - чл. 67 ЗЗКИ;
- какъв е характерът на акта на ДКСИ по чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ - административен или правораздавателен;
- качество и права на страните в производството;
- как се осъществява събирането и преценката на доказателствата от административния орган.

Законодателната уредба в чл. 62 - 67 ЗЗКИ, съдържаща ограничен набор от правила, очертава производството по обжалване на индивидуалните административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация пред Държавната комисия по сигурността на информацията като вид контролно административно производство. Това контролно административно производство по своя характер е специфично за българската административноправна система, а регламентацията му в специалния ЗЗКИ е непрецизна. Началото на контролното производство се поставя с подаването на жалба срещу индивидуалните

административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация пред ДКСИ. Предвидени са изисквания за редовност на жалбата: подава се в писмена форма чрез органа, издал обжалвания акт, и в нея трябва да се посочат органът, до който се подава, името и адресът на жалбоподателя, актът, който се обжалва, органът, който го е издал, оплакванията и искането на жалбоподателя. Посочените изисквания са минимални, като няма пречка към жалбата да се прилагат и писмени доказателства в подкрепа на наведените в нея доводи, както и да са направени искания към ДКСИ за събирането на доказателства за факти, които според жалбоподателя не са били взети предвид при издаване на акта или са настъпили след издаването му. Нормите, уреждащи производството, съдържат изискване за допустимост на жалбата, което изискване по аргумент на чл. 64, ал. 1 ЗЗКИ е само едно - жалбата да е подадена в предвидения в чл. 62 ЗЗКИ 7-дневен срок. Този срок започва да тече за адресата на акта от уведомяването му по правилата на чл. 57, ал. 4, чл. 59, ал. 2 и по чл. 60, ал. 2 ЗЗКИ, според които органът в писмена форма уведомява лицето за издадения акт. Уредбата не изключва необходимостта от наличие на пряк и личен интерес от обжалването. Подалият жалбата субект придобива качеството страна в контролното производство като лице, по отношение на което обжалваният акт е породил правно действие.

В хипотеза на пропуснат срок за обжалване, е предвиден процес относно възстановяване на срока, ако пропускането се дължи на особени непредвидени обстоятелства. Производството по искането за възстановяване на срока се развива пред органа, компетентен да разгледа жалбата – ДКСИ. Специфично при регламентирането на това производство е, че при разглеждане на искането, ако намери същото за основателно, ДКСИ не „възстановява срока“ с отделен акт, а според употребения от законодателя израз „дава ход на жалбата“, съответно при неоснователно искане, жалбата се оставя без разглеждане.

В случая на даване ход на жалбата от страна на ДКСИ, същата трябва да се върне на органа, чрез който е подадена, с оглед упражняване правото му по чл. 65 ЗЗКИ. Касае се за право на отзив, като при евентуално преразглеждане на въпроса, органът може да издаде разрешение за достъп до класифицирана информация или да оттегли акта, с който е отнел издаденото разрешение. Макар и непредвидено изрично, правото на отзив в случая на прекратено действие на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация по чл. 60, ал. 1 ЗЗКИ е допустимо и се изчерпва с оттегляне на акта, с който е прекратено действието на издаденото разрешение. Срокът по чл. 65, ал. 1 ЗЗКИ е преклузивен и с изтичането му се погасява правото на съответния орган, издал обжалвания акт, за преразглеждане. В нормата на чл. 65, ал. 1 ЗЗКИ, изречение последно, е уредено специфично задължение за органа, упражнил правото си на отзив, за уведомяване на заинтересуваните.

Когато органът, издал обжалвания акт, не намери основание за упражняване правомощието си по чл. 65, ал. 1 ЗЗКИ, той изпраща незабавно жалбата заедно с цялата преписка на компетентния според специалния закон орган - Държавната комисия по сигурността на информацията, пред който трябва да се развие производството по обжалване на индивидуалните административни актове за отказ, прекратяване или

отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация.³ При неизпълнение на това задължение, в хипотезата на чл. 65, ал. 3 ЗЗКИ, жалбоподателят може да изпрати препис от жалбата на ДКСИ или да я уведоми за допуснатото забавяне, в който случай за ДКСИ е налице задължение да изиска преписката служебно.

В ЗЗКИ Държавната комисия по сигурността на информацията е определена като колегиален държавен орган, осъществяващ политиката на Република България за защита на класифицираната информация.⁴ На ДКСИ са възложени широк спектър от задачи и функции при осъществяване на дейността му.⁵

Същевременно с разпоредбите на чл. 62 - 67 ЗЗКИ законодателят е възложил на ДКСИ допълнителни функции по упражняване контрол за правилност и законосъобразност на издадените индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация от органите по § 1, т. 5 ДРЗЗКИ.⁶ Правомощията на ДКСИ при упражняване функцията за контрол на издадените индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация от органите по § 1, т. 5 ДР на ЗЗКИ са определени в чл. 66, ал. 2 и ал. 3 ЗЗКИ. Според чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ Държавната комисия по сигурността на информацията се произнася с решение, с което отменя административния акт за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение или отхвърля жалбата, а според чл. 66, ал. 3 ЗЗКИ когато органът противозаконно е отказал да издаде разрешение за достъп до класифицирана информация, ДКСИ може да задължи този орган да започне процедура по проучване, като определи и срок за приключване.

Изводи относно статута на ДКСИ, характера и вида на извършвания от този орган контрол се налагат след логически и систематичен анализ на конкретните норми на специалния ЗЗКИ, включително очертаните в този закон и посочени по-горе правомощия на ДКСИ, при липсата на легално определение на понятието „особена юрисдикция“ и във връзка с разпоредбите на чл. 119, ал. 1 - ал. 3 от Конституцията на Република България (КРБ).

Държавната комисия по сигурността на информацията е административен орган, част от общата система на органите на изпълнителната власт, но при изпълнение на посочените функции ДКСИ не е по-горестоящ административен орган спрямо органите по § 1, т. 5 ДР на ЗЗКИ, защото не е част от обща с тези органи субординирана административна система и не упражнява вътрешноведомствен контрол. За ДКСИ не е налице право на самостоятелно започване на производство за осъществяване на визираната контролна функция (правото на служебно начало), а действа само след сезиране.

Въпреки че съставът на ДКСИ е законово определен в чл. 6, ал. 1 и ал. 2 ЗЗКИ по параметри брой и образование, спорен е въпросът за степента на независимост на ДКСИ

³ Чл. 65, ал. 2 ЗЗКИ

⁴ Глава втора, Раздел I ЗЗКИ

⁵ Нелимитативно изброени в чл. 8, и чл. 9 ЗЗКИ.

⁶ Ръководителите на службите за сигурност и за обществен ред или заместниците им, когато са упълномощени от тях, както и служителите по сигурността на информацията.

като евентуален критерий за извършване на правораздаване от този орган, предвид статута на персоналния му състав и с оглед разпоредбите на чл. 4, ал. 1 и чл. 6, ал. 1 ЗЗКИ, дефиниращи ДКСИ като държавен колегиален орган, осъществяващ политиката на Република България за защита на класифицираната информация, с персонален състав, определян с решение на Министерския съвет по предложение на министър-председателя. За ДКСИ в специалния ЗЗКИ не е предвидено правомощие да пререшава контролираните от нея индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация, при което ДКСИ не се произнася по същество, тоест не действа като инстанция за обжалване по същество.

Съгласно чл. 68, ал. 1 ЗЗКИ решението на ДКСИ подлежи на обжалване пред тричленен състав на Върховния административен съд, а според ал. 3 жалбата не спира изпълнението и се разглежда по правилата на Глава дванадесета от Административнопроцесуалния кодекс, като делото се разглежда при закрити врата. Изричното препращане към правилата на Глава дванадесета от Административнопроцесуалния кодекс при съдебния контрол на решението на ДКСИ означава, че Върховният административен съд действа не като втора инстанция, а като касация. В касационното производство ДКСИ е страна.

Налага се извод, че в производството по чл. 62 - чл. 67 ЗЗКИ е регламентиран административен контрол, осъществяван от държавен орган с обособено място в изпълнителната власт, изрично натоварен от законодателя със специфичната контролна функция върху определена категория административни актове, с оглед особеното естество на възникналите правоотношения при предоставяне на достъп до класифицирана информация⁷, като актът по чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ, с който се произнася този орган при реализиране на контролните си правомощия, е административен.

Правилото на чл. 219 АПК, според което за установяване на касационните основания се допускат само писмени доказателства и не се допускат доказателства за установяване на обстоятелства, несвързани с касационните основания, както и забраната за фактически установявания в касационното производство (чл. 220 АПК), предполага преценката от съда за прилагане на материалния закон да се основава единствено и само на факти, установени в производството, завършващият акт на което, съгласно волята на законодателя, е предмет на касационен контрол. Тази процесуална механика практически изисква да е налице такава законодателна уредба за предходното – в разглеждания случай контролно по своя характер, производство, която да въвежда като част от това производство процедура по доказване с участие на страната с оглед необходимостта и изобщо възможността за произнасяне на контролния орган със законосъобразен акт. В конкретно изследваната процедура за установяването на релевантните за контролното административно производство факти ЗЗКИ предвижда, че след получаване на преписката ДКСИ може да събира нови доказателства⁸. Става въпрос за доказателства, които не са налични по преписката, независимо от причините за това, и с които се установяват относими към предмета на контрол факти. Използваният в

⁷ Чл. 1, ал. 1 ЗЗКИ

⁸ Чл. 65, ал. 4

разпоредбата на чл. 65, ал. 4 ЗЗКИ от законодателя, макар и не в императив, израз „може“ предполага даденото право да бъде осъществявано от контролния орган съобразно целите на доказването в административния процес. В тази връзка събирането на нови доказателства е част, обособена фаза от разглежданото производство, представляващо поредица взаимозависими и обуславящи се едно от друго действия на органа, насочени към определена цел - точно установяване на обективната истина по конкретния случай. Посочената цел изисква това правомощие на ДКСИ да бъде упражнено чрез използване на всички допустими доказателствени средства за установяване законосъобразността или порочността на обжалвания пред този контролен орган акт. Прилагането на тези правила по представянето и събирането на доказателства от контролния орган в тази фаза на производството следва да се извършва при съобразяване спецификата на обществените отношения по защита на класифицираната информация и целта на ЗЗКИ за защита на класифицираната информация от нерегламентиран достъп.

Противопоставянето между упражняване конституционното право на защита⁹ на страната в контролното административно производство и конституционно защитените отношения, свързани със сигурността на нацията, като такива със значима обществена стойност, а именно защитата на националната сигурност, елемент от която е защитата на класифицираната информация от нерегламентиран достъп, се разрешава чрез извършване на необходимата преценка от контролния орган - ДКСИ, относно данните, които следва да се предоставят в контролното административно производство на страната съобразно целите и принципите на специалния закон - ЗЗКИ. Това означава, че страната в контролното административно производство има право да получи достъп до административната преписка, включително да изразява становища пред ДКСИ, да представя доказателства и да иска събирането на такива, но тези процесуални действия на страната следва да се извършват при спазване изискванията за защита на класифицираната информация по чл. 83 ЗЗКИ, Глава шеста, Раздел III „Персонална сигурност“, чрез прилагане принципа „необходимост да се знае“, съобразно разпоредбата на чл. 39а ЗЗКИ. Осигуряването на възможност за ефективно упражняване правото на защита на страната в контролното производство в рамките на установения в чл. 66, ал. 1 ЗЗКИ срок е задължение на административния орган.

Държавната комисия по сигурността на информацията следва да разгледа всички доводи, твърдения, обяснения и възражения на жалбоподателя, наведени както в жалбата, така и в контролното производство след подаване на жалбата, и да събере относимите и допустими релевантни за конкретния казус доказателства, включително представените от жалбоподателя, ако същият в конкретното производство е извършил това процесуално действие. Запознаването на жалбоподателя с фактическите основания, които са причина за постановяване на акта, предмет на контрол пред ДКСИ, с оглед осигуряване конституционното право на защита, трябва да бъде осъществено по начин, изключващ узнаване в детайли на използваните оперативни способности и средства за събиране на данни, които са послужили като основание за издаване актовете по чл. 57, ал. 1 ЗЗКИ, чл. 59, ал. 1 ЗЗКИ и чл. 60, ал. 1 ЗЗКИ, в унисон с даденото разрешение в

⁹ Чл. 56 КРБ

относимите актове на Конституционния съд на Република България и по-конкретно в т. 3 от мотивите на Решение № 3 от 25.09.2002 г. на Конституционния съд на Република България по конституционно дело № 11/2002 г. Това е относимо и към всяка друга информация, получаването на която от страната, включително чрез достъп до нейния материален носител, би могло да се окаже в противоречие с императивното изискване на чл. 57, ал. 3 ЗЗКИ, чл. 59, ал. 3 ЗЗКИ и чл. 60, ал. 3 ЗЗКИ до степен на нарушаване баланса между правото на защита на лицето и защитения обществен интерес, изразен в ограничаване достъпа до определена категория информация, свързана с националната сигурност.

Правилото за закрито заседание на колегиалния орган, въведено с разпоредбата на чл. 11, ал. 3 от Устройствения правилник на Държавната комисия по сигурността на информацията и нейната администрация, при липсата на специална уредба в ЗЗКИ и по аргумент на чл. 11, ал. 5 от цитирания правилник, не изключва възможността за прилагане от ДКСИ разпоредбите на чл. 44 и чл. 45, ал. 1 АПК при преценка на ДКСИ относно тяхната необходимост и значение за изясняване обективната истина.

Решението на ДКСИ се мотивира. Излагането в акта на контролния орган на преценката на доказателствата и доводите по конкретния казус във връзка с извършената от него логическа операция по тълкуване на приложимата материалноправна норма и неговото собствено заключение е следствие от необходимостта от гаранции, които условието за форма дава, и кореспондира с целите на контролното производство. Възприетото от законодателя изключение индивидуалните административни актове за отказ, отнемане и прекратяване на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация да не се мотивират - чл. 57, ал. 3 ЗЗКИ, чл. 59, ал. 3 ЗЗКИ и чл. 60, ал. 3 ЗЗКИ, е неприложимо спрямо акта по чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ.

Очертаните по-горе особености на разглежданото контролно административно производство налагат извода, че пестеливата формална уредба в чл. 62 - 67 ЗЗКИ, в която липсват разпоредби, установяващи забрана или изключване приложението на Административнопроцесуалния кодекс в това производство, и предвид разпоредбата на чл. 2, ал. 1 АПК, обосновават приложимост в контролното производство на административнопроизводствените правила на АПК, гарантиращи законосъобразната дейност на администрацията и правото на защита на заинтересованите страни, при спазване баланса между конституционно установеното право на защита и защитата на националната сигурност.

Прието е, че административното производство пред Държавната комисия по сигурността на информацията по обжалване на индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация се развива по реда на чл. 62 - 67 от Закона за защита на класифицираната информация, който не изключва приложението на общите разпоредби на чл. 34 - чл. 36 и чл. 45 - чл. 46 от Глава пета, Раздел I АПК, относими към правото на участие на адресата на акта и събирането на доказателства в административната фаза на административното производство пред ДКСИ, при спазване принципа „необходимост да се знае“.

УПРАВЛЕНСКИ АСПЕКТИ НА ПСИХИЧЕСКИЯ ТОРМОЗ В ТРУДОВАТА СРЕДА

Олга Чорбаджийска¹

УВОД

Психическият тормоз на работното място е сериозен проблем, който засяга множество служители във всички сектори на икономиката. Управленските аспекти на психическия тормоз в трудовата среда оказват влияние върху организационното развитие. Изключително съществена роля играе превенцията иницирана от ръководството на организацията, с цел предотвратяване появата на психически тормоз в трудовата среда и намиране на ефективни начини, за да се управлява този проблем, ако възникне.

Различни са факторите, които могат да доведат до появата на психически тормоз, включително лошо управление, конфликти между служителите, липса на взаимно уважение, нечестни отношения, множество стресори и др. Също така следва да се акцентира на последиците от психическия тормоз върху здравето на служителите и на функционирането на организациите като цяло, включително намаляване на производителността, намалена удовлетвореност и повишено отсъствие от работа.

Следва да се акцентира и на подходите, които могат да бъдат използвани за предотвратяване и управление на психическия тормоз в работната среда, включително на политики и процедури за предотвратяване на тормоза, изграждане и актуализиране на адекватна нормативна база, обучение на ръководството и служителите за управление на конфликти и стрес, както и създаване на подходяща работна култура и мотивация за служителите.

Активното управление на психическия тормоз в работната среда има ключово значение, като е необходимо да се подчертае, че ръководството на организациите трябва да поеме отговорност за предотвратяването и управлението на този проблем.

ОПИТ ЗА ДЕФИНИРАНЕ НА ПОНЯТИЕТО “ПСИХИЧЕСКИ ТОРМОЗ” В ТРУДОВАТА СРЕДА

Словосъчетанието „психически тормоз” в трудовата среда, известно още като мобинг (mobbing), най-общо включва деструктивни проявления в организациите като: различни психически форми на злоупотреби и малтретиране, целенасочено подхвърляне на слухове (включително чрез използването на съвременните информационни и комуникационни технологии и социални мрежи), клюки, заплахи в различен контекст, злонамерени коментари, пренебрежително отношение и други. Според организационният психолог и консултант по невролингвистично програмиране

¹ Гл. ас. д-р, Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски”, olga_chorbadjiiska@abv.bg.

Магдалена Николова, мобингът може да се охарактеризира като „мръсното оръжие” в организацията, което засяга служителите в емоционален, социален и сексуален аспект².

Думата „моб” от англ. “to mob” се употребява в своето основно значение както в държавите използващи френски език, така и в немскоговорящите страни. Все пак не трябва да забравяме, че българският израз – „тормоз” в работната среда достатъчно конкретно описва проблема. Други термини, конкретизиращи това явление в организационна среда са малтретиране (bulling) и тормоз (harassment). Използва се и думата „босинг” (bossing), която може да се определи като разновидност на мобинг в организацията, осъществяван от страна на ръководител. Освен мобинг и босинг в трудовата среда се срещат още деградивни проявления в поведението на част от работещите като:

- булинг (bulling – от английски грубиян, побойник, хулиган) – представлява форма на мобинг и/или босинг с особено некоректни, груби и безогледни нападения;

- чейринг (chairing) – включва нечестни атаки от ръководни кадри на същото йерархично ниво, т.е. ръководителите работят за това да отрежат „седащия на стола” (от английски chair) необичан колега;

- стафинг (staffing) – атаки на сътрудници срещу отделни ръководни кадри или срещу ръководителите като цяло;

- дифейминг (defaming – от английски to defame – позоря хуля) – непрекъснато унижаване и дискриминиране чрез нечестни атаки срещу обществената репутация на работещите;

- стоукинг (stalking – от английски to stalk – тихо промъкване, преследване) – извършителят репресиращ жертвата чрез постоянно дебнене, силови заплахи или телефонен тормоз³.

Според Н. Ангелова, Е. Куманова и К. Панайотов следва да се направи разграничение между понятията „психическо и емоционално насилие”. При психическите форми на насилие се въздейства върху психиката на индивида, посредством което му се причинява тормоз. Емоционалното насилие представлява целенасочено въздействие върху психиката на дадено лице, като по този начин се влияе върху емоциите му. Това влияние се осъществява посредством преживявания от негативния спектър, например заплахи, „нездрав” контрол, омаловажаване, унижително отношение, обиди и други⁴.

В член 1а) от Конвенция № 190 за премахване на насилието и тормоза в областта на труда на Международната организация на труда от 21.06.2019 г. е записано следното определение: “терминът „насилие и тормоз“ в сферата/областта на труда се отнася до редица неприемливи форми на поведение и практика или заплахата от тях - независимо дали става дума за единичен или повтарящ се случай - целта, резултатът или

² Николова, М. (2007). **Тормоз на работното място: табу или възможност да направим нашата компания по-добро място за живот.** *Мениджър*, №107, 21-25.

³ Fuchs, H., A. Huber. (2009). *Bossing – Wenn der Chef Mobbt: Strategien gegen den Psychokrieg.* Stuttgart: Verlag Kreuz GmbH, 25-30.

⁴ Ангелова, Н., Куманова, Е., К. Панайотов. (2022). Психологическо насилие – медицински, социални и правни проблеми. В: Иванов, К., П. Павлов съст. *Приложена психология и социална практика.* Варна: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, 246-253.

евентуалната последица от които е причиняването на физическа, психологическа, сексуална или икономическа вреда, включително насилие и тормоз, основано на пол”⁵.

Ирена Емилова и Милен Динков в своя студия дават следното определение за понятието „мобинг”: „вид психически тормоз на работното място, обида, социално изключване и негативно влияние върху работните задачи на една личност. Това е ескалиращ процес, в хода на който един работещ се подлага на системни негативни социални въздействия, които се проявяват многократно и редовно (всекидневно, седмично, т.е. за определен продължителен период от време), с цел да се постигне психическа, а понякога и физическа болка”⁶.

Според Л. Шалкрос, С. Рамзи и М. Баркър мобингът, респективно психическият тормоз, може да се определи като умишлен опит към принуждаване на даден работещ да напусне своето работното място чрез използване на тормоз от общ характер, емоционално насилие, унижение и терор⁷.

Както е видно от така дадените определения за вече споменатото понятие, трудно биха могли да се опишат и систематизират всички негови аспекти и проявленията му в трудовата среда. Този факт е предопределен от широкото поле на въздействие, по отношение на психическия тормоз на работното място, респективно в трудовата среда. Общото по отношение на разглежданата проблематика е описанието на едно широко разпространено и деградивно за съвременните организации явление, което е предизвикателство за мениджърите от различните йерархични равнища.

НОРМАТИВНА БАЗА ВЪВ ВРЪЗКА С ПРЕВЕНЦИЯТА И СПРАВЯНЕТО С ПСИХИЧЕСКИЯ ТОРМОЗ В ТРУДОВАТА СРЕДА – НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ ИЗМЕРЕНИЯ

В различни държави съществуват различни законодателства, нормативни актове и други документи, които имат за цел да окажат регулиращи въздействия, относно предизвикателствата свързани със справянето и превенцията на психическия тормоз и насилието в трудовата среда.

Конвенция 190 на Международната организация на труда (МОТ) е международен документ, който се отнася до прекратяването на насилието и дискриминацията на работното място. Това е първата световна конвенция, която признава правото на всички

⁵ Конвенция № 190 за премахване на насилието и тормоза в областта на труда (неофициален превод). *КНСБ* [онлайн], 03 април 2023 [прегледан на 03 април 2023]. Достъпен на: <https://knsb-bg.org/index.php/2021/09/24/kampaniya-za-podkrepa-na-ratifikacziya-na-konvencziya-190-mot/>.

⁶ Емилова, И., М. Динков. (2020). Мобинг – субективно усещане или обективно състояние в организацията. *Годишник на Стопанска академия „Д. А. Ценов”*, №123, 57 – 90.

⁷ Shallcross, L., Ramsay, S., M., Barker. (2008). Workplace mobbing: Expulsion, exclusion, and transformation. In Wilson, M (Ed.) *Managing in the Pacific Century: Proceedings of the 22nd Australian and New Zealand Academy of Management Annual Conference*. Australian and New Zealand Academy of Management, Australia, pp. 1-22.

работещи да се освобождават от насилие и дискриминация, включително сексуално насилие и натиск⁸.

Конвенцията предоставя общи насоки за предотвратяване на насилие и дискриминация на работното място, защитата на жертвите и осигуряването на подкрепа и защита на работещите. Тя може да се използва като инструмент за насърчаване на по-добри практики в тази област както от работодателите, така и от държавите.

Конвенцията може да бъде използвана като ръководство за разработване на национални закони и политики, които да защитават работещите от насилие и дискриминация на работното място. Тя също така може да се използва като основа за преговори между работодатели и работници относно защитата на правата на работещите.

На европейско равнище (респ. Европейския съюз) е приета Директива 89/391/ЕИО, относно безопасността и здравето на работното място, която налага задължения на работодателите да предприемат мерки за предотвратяване на тормоза и насилието на работното място. Съгласно Директивата е задължително работодателите да извършват оценка на риска (включваща здравето и безопасността на работното място) и да въведат мерки за предотвратяване на скритите опасности (онези, които са установени по време на вече споменатата оценка)⁹.

Във Великобритания например са създадени специализирани закони, по отношение на насилието и тормоза на работното място. Такъв е Законът за здравеопазването и безопасността на работното място (Health and Safety at Work Act), който изисква от работодателите да предприемат мерки за предотвратяване на тормоза и насилието на работното място и да осигурят безопасна среда за работещите.

В Съединените американски щати има закони, в които от една страна се забранява насилието на работното място и дискриминацията, каквито са Закона за граждански права (Civil Rights Act) и Закона за американците с увреждания (Americans with Disabilities Act). От друга страна, съществуват закони, които изискват от работодателите да предприемат мерки за предотвратяване на тормоза на работното място, като например Закона за здравеопазването и безопасността на работното място (Occupational Safety and Health Act).

В Република България психическият тормоз на работното място е регулиран от следните нормативни актове:

- Кодекс на труда¹⁰ - (Виж чл. 8, ал. 3; чл. 127, ал. 2), който предвижда задължението на работодателите за недопускането на дискриминация по отношение на работниците си, както и да пази достойнството на работещите по време на изпълнение на работата.

⁸ Конвенция № 190 за премахване на насилието и тормоза в областта на труда (неофициален превод). *КНСБ* [онлайн], 03 април 2023 [прегледан на 03 април 2023]. Достъпен на: <https://knsb-bg.org/index.php/2021/09/24/kampaniya-za-podkrepa-na-ratifikacziya-na-konvencziya-190-mot/>.

⁹ *Европейска агенция за безопасност и здраве при работа* [онлайн]. [прегледан на 24 април 2023]. Достъпен на: <https://osha.europa.eu/bg/legislation/directives/the-osh-framework-directive/the-osh-framework-directive-introduction>.

¹⁰ Кодекс на труда, Обн. ДВ. бр.26 от 01.04.1986 г., в сила от 01.01.1987 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.14 от 10.02.2023 г.

• Закон за здравословни и безопасни условия на труд¹¹ - този закон урежда правата и задълженията на работодателите и работниците по отношение на здравословните и безопасни условия на труд. Той също така предвижда възможността за работниците да се оплачат на инспекцията по труда, ако смятат, че са подложени на психически тормоз.

• Закон за защита от дискриминация¹² - този закон забранява дискриминацията на всякаква основа, включително и по отношение на психическия тормоз на работното място.

• Закона за защита от домашното насилие¹³ - този закон урежда правата и задълженията на работодателите в случаи, когато на работното място се появят прояви на домашно насилие, които могат да доведат до психически тормоз.

• Закон за защита на личните данни¹⁴ - този закон регулира обработката на лични данни и тяхното предоставяне на трети страни. При наличие на психически тормоз на работното място, работодателят може да получи или обработи лични данни на работника, които са свързани с тази ситуация. В този случай, работодателят трябва да спазва правилата и ограниченията, установени в закона за защита на личните данни.

• Кодекс за социално осигуряване¹⁵ - регулира правата и задълженията на работодателите и работниците във връзка със социалното осигуряване. В случаи на психически тормоз на работното място, работникът може да получи медицински помощ и лечение, като тези разходи могат да бъдат покрити от социалното осигуряване.

• Закон за социално подпомагане¹⁶ - този закон определя мерки за защита на лицата с увреждания и допустимостта им за социални услуги, включително за хората, пострадали от психически тормоз на работното място.

• Етичен кодекс на Българската асоциация по психотерапия¹⁷ - този кодекс представлява набор от етични принципи и стандарти за поведение на психолозите, като включва и тяхната работа в контекста на работното място. В случаи на психически тормоз на работното място, работниците могат да потърсят помощ от лицензирани психолози, които спазват тези етични принципи и стандарти.

• Различните етични кодекси на работодатели - тези кодекси включват набор от етични стандарти, които работодателите следва да спазват във връзка с дейността си, включително и по отношение на предотвратяването на психическия тормоз на работното място.

¹¹ Закон за здравословни и безопасни условия на труд, Обн. ДВ. бр.124 от 23.12.1997г., в сила от 04.08.2000 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.100 от 16.12.2022 г.

¹² Закон за защита от дискриминация, Обн. ДВ. бр.86 от 30.09.2003 г., в сила от 01.01.2004 г., последно изм. ДВ. бр.7 от 19.01.2018 г.

¹³ Закон за защита от домашното насилие, Обн. ДВ. бр.27 от 29 Март 2005г., в сила от 22.12.2009 г., последно изм. ДВ. бр.101 от 27.12.2019 г., в сила от 01.01.2002 г.

¹⁴ Закон за защита на личните данни, *Обн. ДВ. бр.1 от 04.01.2002 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.11 от 02.02. 2023 г.*

¹⁵ Кодекс за социалното осигуряване, Обн., ДВ, бр. 110 от 17.12.1999 г., в сила от 01.01.2000 г., последно доп. ДВ. бр.8 от 25.01.2023 г.

¹⁶ Закон за социално подпомагане, Обн. ДВ. бр.56 от 19 Май 1998г., последно изм. и доп. ДВ. бр.102 от 23 Декември 2022г.

¹⁷ *Българската асоциация по психотерапия* [онлайн]. [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://psychotherapy-bg.org/code-ethics-2021/>.

Тези нормативни актове и документи целят да защитят работниците от психически тормоз на работното място и да наложат задължения на работодателите да предприемат мерки за предотвратяване на този вид поведение, включително и мерки относно правата на пострадалите лица в тези случаи.

Посочените закони уреждат психическия тормоз на работното място в България и определят мерки за предотвратяване на такъв тормоз, както и правата на пострадалите лица в тези случаи.

Следва да се направи и конкретизацията, че тези нормативни актове и други документи не представляват изчерпателен списък на възможностите за превенция и защита и в зависимост от конкретната ситуация може да има нужда от прилагане на допълнителни регулационни въздействия. Работниците имат правото да се консултират с адвокат или да потърсят съвет от Инспекцията по труда, ако смятат, че техните права са нарушени и включват психически тормоз в трудовата среда.

Предизвикателството психически тормоз в трудовата среда е сложно и многоаспектно понятие, ето защо изисква постоянно развитие и подобряване на правната рамка, която адекватно да защитава работещите.

В Република България има няколко базови нормативни акта, които защитават работещите в случаите на психически тормоз на работното място, като например Закон за здравословни и безопасни условия на труд¹⁸, Закон за защита от дискриминация¹⁹ и други, които споменах по-горе. Въпреки това, има някои проблеми, свързани с прилагането на тези закони.

Една част от проблемите могат да бъдат:

- Ниска осведоменост на работещите, относно правата им и възможностите за защита от психически тормоз в трудовата среда.
- Недостатъчните пълномощия на институциите, отговорни за наблюдение и прилагане на законите, в резултат на което често се стига до неадекватно прилагане на тези закони или до липсата на прилагането им.
- Недостатъчна защита за работещите, които се излагат на психически тормоз на работното място от страна на работодателите или колегите.

В Република България съществува нормативна база за защита на работниците и служителите от психически тормоз в трудова среда, като все още има място за усъвършенстване, а нейното прилагане следва да бъде по-ефективно.

ВЪЗМОЖНИ ПОСЛЕДИЦИ ОТ ПСИХИЧЕСКИ ТОРМОЗ НА РАБОТНОТО МЯСТО И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ УПРАВЛЕНИЕТО НА ОРГАНИЗАЦИИТЕ

Психическият тормоз на работното място може да има сериозни последици за управлението на организациите. Тези последици могат да включват:

¹⁸ Закон за здравословни и безопасни условия на труд, Обн. ДВ. бр.124 от 23.12.1997г., в сила от 04.08.2000 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.100 от 16.12.2022 г.

¹⁹ Закон за защита от дискриминация, Обн. ДВ. бр.86 от 30.09.2003 г., в сила от 01.01.2004 г., последно изм. ДВ. бр.7 от 19.01.2018 г.

- Намаляване на производителността - работещите, които са жертви на психически тормоз на работното място, могат да бъдат по-малко продуктивни, защото се чувстват депресирани, безпомощни и дискриминирани. Това може да доведе до намаление на производителността и нарушаване на организационните цели.

- Ниското ниво на мотивация - работещите, които са подложени на психически тормоз на работното място, могат да загубят мотивацията си да работят усилено и да постигат целите на организацията. Това може да доведе до по-малка ефективност на работниците и на организацията като цяло²⁰.

- Неудовлетвореност на работните места - работещите, които са жертви на психически тормоз на работното място, може да се чувстват недоволни от работното място и да имат намалена лоялност към организацията. Това може да доведе до висока текучество на кадри и необходимост от постоянно намиране на нови служители.

- Лоша репутация на организацията - ако се разкрие, че в организацията има психически тормоз на работното място, това може да доведе до лоша репутация на организацията и загуба на клиенти и възможности.

- Правни проблеми - ако психическият тормоз на работното място е в нарушение на законите за трудовите права, то това може да доведе до законови санкции, например налагане на значителни глоби, които да причинят загуби за организацията.

Психическият тормоз на работното място има и сериозни последици за здравето на служителите, като:

- Стрес и тревожност - психическият тормоз може да доведе до увеличаване на нивата на стрес и тревожност при служителите. Това често води до здравословни проблеми, като например повишено кръвно налягане, болки в гърба и мускулите, главоболие и други.

- Депресия и емоционална изтощеност, които влияят на жизнения стил и качеството на живот на служителите.

- Проблеми със съня - служителите, които са подложени на психически тормоз, могат да имат проблеми със съня, което може да доведе до умора, липса на енергия и затруднения в концентрацията.

- Увреждане на физическото здраве - психическият тормоз може да доведе до увреждане на физическото здраве на служителите. Например, продължителни периоди на стрес могат да доведат до повишено кръвно налягане, сърдечни проблеми и други здравословни проблеми.

- Загуба на самочувствие и самоуважение - психическият тормоз може да доведе до загуба на самочувствие и самоуважение на служителите, което може да повлияе на тяхната работна ефективност и душевно здраве²¹.

Затова е важно да се предприемат мерки за предотвратяване на психическия тормоз на работното място и да се гарантира, че всички служители се отнасят с нужното уважение към колегите си. Например, може да се предоставят обучения и програми за

²⁰ Василев, В., И. Ефремовски. (2017). *Организационна култура и мотивация на персонала – теоретични основи и добри практики*. София: Пропелер, 241–272.

²¹ Василев, В., Г. Кресналийска, О. Чорбаджийска. (2011). *Ефективен публичен мениджмънт*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 44–100.

усъвършенстване на междуличностните умения, както и да се изгради политика за нулева толерантност към психическия тормоз на работното място.

Освен това, е нужно да се осигури достъп до канали за докладване на случаи на психически тормоз на работното място, като анонимни телефонни линии или електронни форми за докладване. Тези канали трябва да са достъпни за всички служители, за да се гарантира, че никой не се чувства изолиран или оставен на ръба на дискриминацията.

Накрая, управлението на организацията трябва да бъде позитивен пример за стабилно работно място, където се уважават всички служители и се избягва дискриминацията или психическия тормоз. Като се показва такова отношение и се прилагат подходящите мерки, управлението на организацията може да изгради силна култура на работно място и да постигне по-голям успех.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Психическият тормоз на работното място може да се появи във всяка организация, независимо от това дали тя е от обществената или от бизнес сферата. В обществената сфера, например, психическият тормоз може да се появи в образователните институции, здравни и лечебни заведения, правни институции, полиция и т.н. В бизнеса, психическият тормоз може да се появи във всякакъв вид организации - от малки стартъпи до големи мултинационални корпорации.

Въпреки това, има известни фактори, които могат да направят дадена организация по-уязвима за появата на психически тормоз на работното място. Тези фактори включват липса на ясни политики и процедури за предотвратяване на тормоза, лошо управление, липса на взаимно уважение и справедливост в отношенията между служителите, високи нива на конкуренция и стрес, липса на подходяща подкрепа от страна на ръководството, неравенство и дискриминация.

Следователно, всяка организация може да бъде засегната от психически тормоз на работното място, но тези с ниско качество на управлението и лоши практики по отношение на управлението на персонала са по-уязвими за появата на този проблем.

Важно е да се отбележи, че в трудова среда този проблем е сериозен и в голяма част от случаите води до отрицателни последици за психическото и физическото здраве на работниците и служителите, които са подложени на него. Психическият тормоз може да предизвика стрес, депресия, тревожност, злоупотреба с алкохол и наркотици, отказ от работа, социална изолация и други. Затова е следва да се разглежда като сериозно предизвикателство и да се предприемат действия за неговото предотвратяване. Такива могат да бъдат обучение и по-широко информироване на работещите за начините на защита, усъвършенстване на процедурите във връзка с докладване за наличието на психически тормоз в трудова среда, насърчаване на отворената комуникация между работниците, ръководството и други.

В крайна сметка, за да се подобри защитата на работещите от психически тормоз на работното място в България, е необходимо да се вземат мерки за подобряване на законодателството, за насърчаване на практиката и за активно участие на всички заинтересовани страни в борбата с този проблем.

Библиография

- Ангелова, Н., Куманова, Е., К. Панайотов. (2022). Психологическо насилие – медицински, социални и правни проблеми. В: Иванов, К., П. Павлов съст. *Приложна психология и социална практика*. Варна: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, 246-253.
- Българската асоциация по психотерапия [онлайн]. [прегледан на 10 април 2023]. Достъпен на: <https://psychotherapy-bg.org/code-ethics-2021/>.
- Василев, В., Г. Кресналийска, О. Чорбаджийска. (2011). *Ефективен публичен мениджмънт*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 44–100.
- Василев, В., И. Ефремовски. (2017). *Организационна култура и мотивация на персонала – теоретични основи и добри практики*. София: Пропелер, 241–272.
- Европейска агенция за безопасност и здраве при работа [онлайн]. [прегледан на 24 април 2023]. Достъпен на: <https://osha.europa.eu/bg/legislation/directives/the-osh-framework-directive/the-osh-framework-directive-introduction>.
- Емилова, И., М. Динков. (2020). Мобинг – субективно усещане или обективно състояние в организацията. *Годишник на Стопанска академия „Д. А. Ценов“*, №123, 57–90.
- Закон за защита на личните данни, Обн. ДВ. бр.1 от 04.01.2002 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.11 от 02.02.2023 г.
- Закон за защита от дискриминация, Обн. ДВ. бр.86 от 30.09.2003 г., в сила от 01.01.2004 г., последно изм. ДВ. бр.7 от 19.01.2018 г.
- Закон за защита от домашното насилие, Обн. ДВ. бр.27 от 29 Март 2005г., в сила от 22.12.2009 г., последно изм. ДВ. бр.101 от 27.12.2019 г., в сила от 01.01.2002 г.
- Закон за здравословни и безопасни условия на труд, Обн. ДВ. бр.124 от 23.12.1997г., в сила от 04.08.2000 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.100 от 16.12.2022 г.
- Закон за социално подпомагане, Обн. ДВ. бр.56 от 19 Май 1998г., последно изм. и доп. ДВ. бр.102 от 23 Декември 2022г.
- Кодекс за социалното осигуряване, Обн., ДВ, бр. 110 от 17.12.1999 г., в сила от 01.01.2000 г., последно доп. ДВ. бр.8 от 25.01.2023 г.
- Кодекс на труда, Обн. ДВ. бр.26 от 01.04.1986 г., в сила от 01.01.1987 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.14 от 10.02.2023 г.
- Конвенция № 190 за премахване на насилието и тормоза в областта на труда (неофициален превод). *КНСБ* [онлайн], 03 април 2023 [прегледан на 03 април 2023]. Достъпен на: <https://knsb-bg.org/index.php/2021/09/24/kampaniya-za-podkrepa-na-ratifikacziya-na-konvencziya-190-mot/>.
- Николова, М. (2007). **Тормоз на работното място: табу или възможност да направим нашата компания по-добро място за живот**. *Мениджър*, №107, 21-25.
- Fuchs, H., A. Huber. (2009). *Bossing – Wenn der Chef Mobbt: Strategien gegen den Psychokrieg*. Stuttgart: Verlag Kreuz GmbH, 25-30.
- Shallcross, L., Ramsay, S., M., Barker. (2008). Workplace mobbing: Expulsion, exclusion, and transformation. In Wilson, M (Ed.) *Managing in the Pacific Century: Proceedings of the 22nd Australian and New Zealand Academy of Management Annual Conference*. Australian and New Zealand Academy of Management, Australia, pp. 1-22.

НЯКОИ АСПЕКТИ НА НАКАЗАТЕЛНОПРАВНАТА ЗАЩИТА ОТ ТЕРОРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ В СРЕДАТА НА МИНАЛИЯ ВЕК

Ралица Костадинова¹

УВОД

Тероризмът е социален феномен и неговото противодействие изисква ясно и точно дефиниране в националното законодателство. За пръв път думата „тероризъм“ се въвежда в българския Наказателен кодекс през 2002 г. със създаването на новия член 108А. Това насочи изследователския интерес към правната уредба, прилагана в предходните десетилетия. Нейният кратък преглед цели да маркира основните моменти в криминализацията на тероризма в социалистическото наказателно право.

НАКАЗАТЕЛЕН ЗАКОН ОТ 1951 Г.

Думата „терор“ или нейни производни се съдържат на две места в Наказателният закон от 1951 г. (НЗ). Първо, в чл. 71 НЗ, който криминализира държавната измяна чрез терористично действие. Второ, в чл. 70 НЗ, който предвижда наказателна отговорност за участие в особен вид престъпно сдружение, поставящо си за цел да извършва терористични актове. Тези състави на престъпления ще бъдат очертани накратко по-нататък.

През 50-те години на ХХ век в наказателноправната литература като терористичен акт се определя престъплението, описано в точка 3 на чл. 71 от Наказателния закон (НЗ) от 1951 г. (Контрареволуционен терористичен акт). Чл. 71 е систематично разположен в глава Първа, Престъпления против Народната република, раздел 1 „Измяна“ на НЗ от 1951 г. С него е криминализирана държавната измяна чрез посочване на разнообразни начини за нейното осъществяване: опит за преврат, участие в бунт или въоръжено въстание, терористично действие или общоопасно престъпление. Интерес представлява назованото като „терористическо действие“ в т. 3 на чл. 71 НЗ.

Терористическото действие засяга народната власт опосредствено – чрез лицата, които провеждат държавната и партийна политика. Ето защо предмет на престъплението са *физически лица, които имат специфично качество: орган на държавната власт или обществен деятел*. Към онзи момент орган на власт се дефинира като орган на държавна власт и орган на държавно управление, народните съдилища и прокуратурата, както и служителите при тях (Чл. 373, ал. 2 от НЗ 1951 г.). През 50-те години на 20 век по чл. 71, т. 3 НЗ се квалифицират както посегателството срещу партийния секретар и малолетна дъщеря на служител на Министерство на вътрешните работи, така и нападението срещу обществени деятели във връзка с ТКЗС. В наказателноправната литература се приема, че дори нападения срещу близки лица на органа на власт трябва да се квалифицират по разглеждания текст, ако е налице контрареволуционен умисъл (Манчев, 1959, с. 32). Съображението е, че нападението срещу близки лица дава същото отражение върху

¹ Доцент по наказателно право, департамент „Право“, Нов български университет, rkostadinova@nbu.bg

органа на власт, така и ако е насочено към него самия. Това разбиране основателно не се споделя от съвременните автори (Гиргинов, 2005; Велчев, 2014).

Изпълнителното деяние, описано като „извърши терористически действия“, се пояснява в наказателноправната литература като насилие, което може да се изрази във формата на различни престъпления против личността. Указания за това дава и Върховния съд (ВС) през 1955 г., потвърждавайки че терористично действие може да бъде престъпление против личността, което засяга орган на власт или обществен деятел². За неговата довършеност не е необходимо да е настъпила смърт или телесна повреда. В друго свое решение ВС приема, че дори хвърлянето на бомба срещу обществен деятел с цел да бъде сплашен също ще се квалифицира като терористичен акт по чл. 70, т.3 от НЗ (Решение 631 от 1954 г. на I н.о. на ВС).

Субект на това престъпление може да бъде всяко наказателноотговорно лице. Но следва да се има предвид по-тежката наказателна отговорност за случаите, когато деецът е ръководител или организатор на група или организация по чл. 70 НЗ. В тези случаи наказанието е смърт.

От субективна страна престъплението се извършва със специална противодържавна цел: да се подрави или отслаби народнодемократичната власт. Тъй като в този исторически период тя се назовава и „контрареволуционна“, то и престъплението бива определяно като „контрареволуционен терористичен акт“.

Терористичното действие срещу властта има своя първообраз в извънредното наказателно законодателство и по конкретно в Наредба-закон за защита на народната власт от 1945 г.³ (вж. Таблица №1).

Наредба-закон за защита на народната власт от 1945 г.	Наказателен закон от 1951 г.
<p>Чл. 3. (Изм. - ДВ, бр. 97 от 1946 г.) <i>Който, независимо от това дали се числи или не към организация или група по чл. 1, извърши опит за преврат, или извърши бунт, метеж, терористически актове или общоопасни престъпления с посочената в чл. 1 цел, се наказва със строг тъмничен затвор или смърт, а ръководителите и организаторите - със смърт.</i></p>	<p>71. <i>Който независимо от това, дали се числи, или не към организация или група по чл. 70 с посочената в същия член цел:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) <i>участвува в извършване на опит за преврат с оглед на насилствено заемане властта в центъра или по места;</i> 2) <i>участвува в бунт или въоръжено въстание срещу властта;</i> 3) <i>извърши терористически действия срещу органи на държавната власт или обществени деятели и</i> 4) <i>извърши общоопасно престъпление, се наказва с лишаване от свобода не по-малко от 10 години или смърт, а ръководителите и организаторите - със смърт.</i>

Таблица №1. Наказателна отговорност за извършване на терористичен акт/действие в Наредбата-закон за защита на народната власт и в Наказателния закон от 1951 г.

² Решение № 645 от 14.04.1955 г. по н. д. № 1489/1955 г., I н. о. на ВС.

³ Обн. ДВ. бр.62 от 17 Март 1945г., изм. ДВ. бр.97 от 30 Април 1946г., изм. ДВ. бр.254 от 1 Ноември 1947г., отм. ДВ. бр.80 от 7 Април 1948г.

Втората разпоредба от НЗ, в който се споменава тероризъм, е член 70. Той криминализира участието в терористична организация или група. Формите на изпълнително деяние са образуване, ръководене и членуване в организацията или групата. През 50-те години в наказателноправната литература се пояснява, че организация и група са различни понятия, макар и да имат еднакво значение за прилагането на чл. 70 от НЗ. „Под организация следва да се разбира съгласие, сдружение, колективно тяло на поне две лица за постигане на определена цел; не многочислеността, а наличността на една обща воля, която свързва в едно единно цяло членовете на организацията, характеризира последната като едно колективно цяло“ (решение №617 от 1945 г. на Върховния съд, II н.о.). За довършеността на престъплението е достатъчно да се осъществи предварителната и подготвителната престъпна дейност под формата на първоначално съгласуване на волите или пък последващото осъществявяване на ръководни функции – за поставяне на задачи, очертаване на планове и други.

Следва да се отбележи специалната субективна цел на дееца да събори, подрови или отслаби народнодемократичната власт в Народната република. Във връзка с това проф. Ненов пояснява, че това е „политическата власт на работническата класа в съюз с всички трудещи се начело на нейния комунистически авангард“ (Ненов, 1956, с. 57). Тази именно цел определя организацията като контрареволуционна.

Предвидената наказателна отговорност за участие в терористичната група/организация е диференцирана с оглед осъществяваната от дееца дейност. Тя е най-тежка за лицата, които образуват (създават) или ръководят такава организация. За тези случаи се предвиждат в алтернатива две изключително тежки наказания: 20 години лишаване от свобода и смърт. По отношение на лицата, които само членуват, е предвидено наказание не по-малко от 5 години лишаване от свобода.

Предвидени са и две квалифициращи обстоятелства: ако организацията или групата е въоръжена (т.е. разполага с оръжие, взривове или боеприпаси) и ако членовете са „минали в нелегалност“ (т.е. да напусне местожителството си и да се укрива от властта). В тези случаи наказанието е лишаване от свобода не по-малко от 15 години или смърт.

В съдебната практика е поставян въпроса за правната квалификация на деянието в случай, че само един от членовете разполага с оръжие, а останалите не. Приема се, че другите членове, макар да не разполагат с оръжие, трябва да носят отговорност по квалифицирания състав, ако това обстоятелство им е било известно (Манчев, 1959, с. 54). Участието в организация с цел извършване на терористически действия против държавната власт също е било криминализирано в Наредбата-закон за защита на народната власт от 1945 г.⁴ (вж. Таблица №2).

Наредба-закон за защита на народната власт от 1945 г.	Наказателен закон от 1951 г.
Чл. 1. (Изм. - ДВ, бр. 97 от 1946 г.) Който в страната или в чужбина образува или ръководи организация или група, която си поставя за цел	70. Който в страната или в чужбина образува или ръководи организация или група, която си поставя за цел да събори, подрови или

⁴ Обн. ДВ. бр.62 от 17 Март 1945г.

<p>събарянето, подравянето или отслабването на установената власт в държавата чрез преврат, бунт, метеж, терористически действия или общоопасни престъпления, се наказва с доживотен строг тъмничен затвор или смърт.</p> <p>(Доп. - ДВ, бр. 97 от 1946 г.) Членове на подобна организация или група се наказват със строг тъмничен затвор не по-малко от 5 години.</p>	<p>отслаби народнодемократическата власт в Народната република чрез преврат, бунт, метеж, терористически действия или общоопасни престъпления, се наказва с лишаване от свобода за срок 20 години или със смърт.</p> <p>Членовете на такава организация или група се наказват с лишаване от свобода не по-малко от 5 години. Ако организацията или групата е въоръжена, наказанието е лишаване от свобода за срок не по-малко от 10 години, а за членовете ѝ, минали в нелегалност - лишаване от свобода не по-малко от 15 години или смърт.</p>
--	---

Таблица №2. Наказателна отговорност за участие в терористична група/организация в Наредбата-закон за защита на народната власт и в Наказателния закон от 1951 г.

Противодействието на тероризма през разглеждания период се осъществява и посредством поощрението, съдържащо се в чл. 72 НЗ. В него се предвижда, че деецът не се наказва, ако „самоволно се предаде на властта“ и разкрие организацията/групата или важни сведения за нея. Това обаче трябва да се осъществи преди да е осъществено терористично престъпление. По този начин се „дава възможност на неустойчивите елементи, плъзнали се по плоскостта на контрареволуционната дейност, да отстъпят от този път, като се възползват от снизходителността на народната власт“ (Ненов, 1956, с. 80).

НАКАЗАТЕЛЕН КОДЕКС ОТ 1968 Г.

В приетия през 1968 г. Наказателен кодекс⁵ (НК) престъпленията, свързани с терористични дейности, продължават да са част от системата на престъпленията против Републиката. В литературата се отстоява разбирането, че „Престъпленията против Народната Република – като главно оръдие за построяването на социализма и комунизма, за защитата на революционните придобивки на трудещите се, за опазване сигурността и независимостта на страната.“ (Ненов, 1985). Терористичните дейности продължават да се определят като контрареволуционни престъпления, т. е. с контрареволуционен характер. Господващо е виждането, че след Втората световна война и победата на социалистическата революция се установява народна демокрация. Противниците на това и тяхната борба се определя като контрареволуционна и опит за реставрация на буржоазна диктатура (Ненов, 1985). Следователно терористи са всички, които извършват действия против социализма, комунизма и народната демокрация. Всеки, който се противопоставя на постигнатото от социалистическата революция, извършва контрареволуционна дейност и следва да разследван и наказван за терористична дейност.

В НК 1968 г. терористичният акт е формулиран по различен начин в чл. 96:

Чл. 96. (1) Който с цел да подрови или отслаби властта в Народната република лиши от живот държавен или обществен деятел, се наказва с лишаване от свобода двадесет години или със смърт.

⁵ Обн. ДВ. бр.26 от 2 Април 1968г.

(2) *Който със същата цел причини тежка телесна повреда на такова лице, се наказва с лишаване от свобода от пет до петнадесет години.*

Както е видно за довършеността на престъплението се изисква пострадалият (държавен или обществен деятел) бъде лишен от живот или му бъде причинена тежка телесна повреда. Поради тази специфика в съдебната практика назовава „терористично убийство“ (Присъда №1 от 1988 на Върховния съд, цитат по Велчев, 2014, с. 52). За случаите, при които освен смърт се създава и състояние на обща опасност, поради това че извършеното деяние общоопасно (напр. палеж или взрив) правната квалификация е за „масов терористичен акт“ (Гиргинов, 2005) по чл. 96, ал. 3 НК⁶. За случаите, при които терористичните нападения се осъществяват с предателска цел (да предизвика война или международни усложнения), се прилага чл. 99 от НК⁷.

Развитието на въздушния транспорт дава възможност и за ново престъпно явление: „въздушно пиратство“. През 70-те години на 20 век са извършени няколко дръзки нападения на гражданската авиация. Така например през м. май 1972 г. турски студенти отвличат турски пътнически самолет и го принуждават да кацне на българска територия. Целта им е турското правителство да освободи от затвора техни съидейници⁸. През 1975 г. е отклонен български пътнически самолет и принуден да кацне извън територията на страната ни⁹. Същевременно вече са изработени и три международни конвенции за противодействие на този нов вид международна престъпност. След тяхната ратификация в края на 1975 г. са създадени състави на нови престъпления, които криминализират посегателства срещу гражданската авиация¹⁰. Отчита се, че чрез тях също могат да бъдат извършвани терористични нападения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Прегледът на наказателноправната защита от тероризъм през 50-те и 70-те години на миналия век показва, че през този период криминализацията на терористичната

⁶ (3) (Доп. - ДВ, бр. 50 от 1995 г.) *Който с целта по ал. 1 чрез палеж, взрив, наводнение или друго общоопасно деяние причини смърт на едно или повече лица, се наказва с лишаване от свобода от петнадесет до двадесет години, с доживотен затвор или смърт.*

⁷ **Чл. 99. (1)** (Доп. - ДВ, бр. 50 от 1995 г., изм. - ДВ, бр. 153 от 1998 г.) *Който лиши от живот представител на чужда държава с цел да предизвика война или международни усложнения срещу републиката, се наказва с лишаване от свобода от десет до двадесет години, с доживотен затвор или с доживотен затвор без замяна.*

(2) *За тежка телесна повреда на такова лице със същата цел наказанието е лишаване от свобода от пет до петнадесет години.*

⁸ Международният тероризъм в досиетата на Държавна сигурност. *Дарик* [онлайн], 1 декември 2010 [прегледан на 20 юли 2023]. Достъпен на: <https://dariknews.bg/novini/afera/mezhdunarodniqt-terorizym-v-dosietata-na-dyrzhavna-sigurnost-629567>

⁹ Спомени за отвличането на самолета, излетял от Пловдив през 1975 г. *TrafficNews.bg* [онлайн], 11 декември 2022 [прегледан на 20 юли 2023]. Достъпен на: <https://trafficnews.bg/plovdiv/spomeni-otvlichaneto-samoleta-izletial-plovdiv-prez-1975-g-264562/>

¹⁰ Системата на престъпленията против въздушния транспорт включва следните видове престъпления: Умишлено увреждане на въздухоплавателно средство; Застрашаване на въздухоплавателно средство; Противозаконно завладяване на въздухоплавателно средство (т. нар. „въздушно пиратство“. Подробно виж Костадинова, Ралица. (2013) Престъпления срещу сигурността на гражданската авиация. В: Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция, том 6, Велико Търново: Издателски комплекс на Национален Военен университет, с. 76-84; Михайлов, Димитър. (1977). Престъпления против международната гражданска авиация. София: Наука и изкуство.

дейност се е осъществявала по две линии. От една страна престъпления, свързани с тероризъм, се съдържат в наказателния закон, а от друга в извънредното наказателно законодателство.

Краткият обзор на правната уредба насочи и към друга специфика на противодействието на терористичната дейност. Тя се разбира като контрареволуционна, т.е. такава която е насочена към събаряне, подравяне или отслабване на народнодемократичната власт и реставриране на буржуазната държава. Това налага през години създаване на специални структури, които да осъществяват нейното противодействие. Първоначално то се осъществява чрез органите на МВР, а по-късно и чрез специално създаденото направление „Т“, което е част от Управление 06 на Държавна сигурност.¹¹

Библиография

- Велчев, Б. (2014) *Престъпления против Републиката*. София: Сиела.
- Гиргинов, Ант. (2005) *Наказателно право на Република България. Особена част*. Второ основно преработено и допълнено издание. София: Софи-Р.
- Костадинова, Ралица. (2013). Престъпления срещу сигурността на гражданската авиация. В: *Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция*, том 6, Велико Търново: Издателски комплекс на Национален Военен университет, с. 76-84.
- Комисия за разкриване на документите и за обявяване принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. (2020). *Държавна сигурност и терористичните актове в България 1944-1991*, Документален сборник. том 1, София.
- Комисия за разкриване на документите и за обявяване принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. (2020). *Държавна сигурност и терористичните актове в България 1944-1991*, Документален сборник. том 2, София.
- Манчев, Н. (1959). *Престъпления против Народната република*. София: Наука и изкуство.
- Михайлов, Димитър. (1977). *Престъпления против международната гражданска авиация*. София: Наука и изкуство.
- Ненов, Иван (1956). *Наказателно право на НРБ, Особена част*. Том първи. София: Държавно издателство Наука и изкуство.
- Ненов, Иван (1985). *Наказателно право на НРБ, Особена част*. Трето издание. София: ВСШ „Георги Димитров“ МВР.
- Ненов, Иван. (1999). *Въведение в Особената част на наказателното право на престъпления против Републиката*. Нова редакция проф. д-р Тамара Хинова. Варна: Издателски комплекс на ВСУ „Черноризец Храбър“.

¹¹ Вж. Заповед №1-90 на министъра на вътрешните работи на Народна република България от 5 юни 1986 г.

ПРАВОТО НА ЗАЩИТА ПРИ ОТКАЗ, ПРЕКРАТЯВАНЕ ИЛИ ОТНЕМАНЕ НА РАЗРЕШЕНИЕ ЗА ДОСТЪП ДО КЛАСИФИЦИРАНА ИНФОРМАЦИЯ ПО ЗАКОНА ЗА ЗАЩИТА НА КЛАСИФИЦИРАНАТА ИНФОРМАЦИЯ

Станимира Чубатарова – Николова¹

С изменението в Закона за защита на класифицираната информация (ЗЗКИ), (обн., ДВ, бр. 71 от 13.09.2016 г., в сила от 17.09.2016 г.) се направиха важни промени в областта на защитата на правата на лицата при отказ за издаване на достъп до класифицирана информация, отнемане на разрешение за достъп до класифицирана информация или прекратяване на действието на разрешението за достъп до класифицирана информация.

До този момент, на основание [чл. 120, ал. 2 от Конституцията](#) на Република България, общата клауза за обжалваемост на административни актове търпеше изключение, т.к. по изричната законодателна преценка обжалваемостта на тези актове беше изключена със ЗЗКИ (в тази насока [решение № 14 от 04.11.2014 г. на КС по к. д. № 12/2014 г.](#)). Решенията на Държавната комисия по сигурността на информацията (ДКСИ) бяха окончателни, не подлежаха на обжалване по съдебен ред и влизаха в сила в деня на обявяването им.

Законодателната промяна даде възможност за обжалване на решенията на ДКСИ, постановени по жалби срещу отказ за издаване на достъп до класифицирана информация, отнемане на разрешение за достъп до класифицирана информация или прекратяване на действието на разрешението за достъп до класифицирана информация. По този начин се въведе възможност за съдебен контрол на решенията на ДКСИ, издадени по жалби срещу горепосочените актове.

С Тълкувателно решение № 1 от 17.01.2023 г. по тълкувателно дело № 7 от 2021 г., Върховният административен съд даде отговор на въпроса: „По каква процедура се развива административното производство пред Държавната комисия по сигурността на информацията (ДКСИ) по обжалване на индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация и по-конкретно - по реда на глава V, раздел I АПК „Индивидуални административни актове“ или по реда на чл. 62 - 67 от специалния ЗЗКИ?“.

По поставения въпрос беше налице противоречива съдебна практика, формирана с решения на различни състави на Върховния административен съд, постановени в производства по чл. 68 от Закона за защита на класифицираната информация (ЗЗКИ), относно процедурата, по която се развива административното производство пред ДКСИ по обжалване актове на органите по § 1, т. 5 ДР на ЗЗКИ, с които се отказва издаване на разрешение за достъп до класифицирана информация или издадено разрешение се прекратява и отнема, и по-конкретно - дали е приложим

¹ Главен асистент във Висшето транспортно училище "Тодор Каблешков"

Административнопроцесуалният кодекс (АПК) или специалният Закон за защита на класифицираната информация.

В мотивите си Върховният административен съд посочи, че законодателната уредба в чл. 62 - 67 ЗЗКИ, съдържаща ограничен набор от правила, очертава производството по обжалване на индивидуалните административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация пред Държавната комисия по сигурността на информацията като вид контролно административно производство. Това контролно административно производство по своя характер е специфично за българската административноправна система, а регламентацията му в специалния ЗЗКИ е непрецизна.

Началото на контролното производство се поставя с подаването на жалба срещу индивидуалните административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация пред ДКСИ.

Предвидени са изисквания за редовност на жалбата: подава се в писмена форма чрез органа, издал обжалвания акт, и в нея трябва да се посочат органът, до който се подава, името и адресът на жалбоподателя, актът, който се обжалва, органът, който го е издал, оплакванията и искането на жалбоподателя.

Посочените изисквания са минимални, като няма пречка към жалбата да се прилагат и писмени доказателства в подкрепа на наведените в нея доводи, както и да са направени искания към ДКСИ за събирането на доказателства за факти, които според жалбоподателя не са били взети предвид при издаване на акта или са настъпили след издаването му.

Нормите, уреждащи производството, съдържат изискване за допустимост на жалбата, което изискване по аргумент на чл. 64, ал. 1 ЗЗКИ е само едно - жалбата да е подадена в предвидения в чл. 62 ЗЗКИ 7-дневен срок. Този срок започва да тече за адресата на акта от уведомяването му по правилата на чл. 57, ал. 4, чл. 59, ал. 2 и по чл. 60, ал. 2 ЗЗКИ, според които органът в писмена форма уведомява лицето за издадения акт. Уредбата не изключва необходимостта от наличие на пряк и личен интерес от обжалването.

Срокът по чл. 65, ал. 1 ЗЗКИ е преклузивен и с изтичането му се погасява правото на съответния орган, издал обжалвания акт, за преразглеждане.

Когато органът, издал обжалвания акт, не намери основание за упражняване правомощието си по чл. 65, ал. 1 ЗЗКИ, той изпраща незабавно жалбата заедно с цялата преписка на компетентния според специалния закон орган - ДКСИ, пред който трябва да се развие производството по обжалване на индивидуалните административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация (чл. 65, ал. 2 ЗЗКИ). При неизпълнение на това задължение, в хипотезата на чл. 65, ал. 3 ЗЗКИ, жалбоподателят може да изпрати препис от жалбата на ДКСИ или да я уведоми за допуснатото забавяне, в който случай за ДКСИ е налице задължение да изиска преписката служебно.

Според чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ Държавната комисия по сигурността на информацията се произнася с решение, с което отменя административния акт за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение или отхвърля жалбата, а според чл. 66, ал. 3 ЗЗКИ

когато органът противозаконно е отказал да издаде разрешение за достъп до класифицирана информация, ДКСИ може да задължи този орган да започне процедура по проучване, като определи и срок за приключване.

За ДКСИ в специалния ЗЗКИ не е предвидено правомощие да пререшава контролираните от нея индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация, при което ДКСИ не се произнася по същество, тоест не действа като инстанция за обжалване по същество.

Съгласно чл. 68, ал. 1 ЗЗКИ решението на ДКСИ подлежи на обжалване пред тричленен състав на Върховния административен съд, а според ал. 3 жалбата не спира изпълнението и се разглежда по правилата на [Глава дванадесета от Административнопроцесуалния кодекс](#), като делото се разглежда при закрити врата.

Правилото на чл. 219 АПК, според което за установяване на касационните основания се допускат само писмени доказателства и не се допускат доказателства за установяване на обстоятелства, несвързани с касационните основания, както и забраната за фактически установявания в касационното производство (чл. 220 АПК), предполага преценката от съда за прилагане на материалния закон да се основава единствено и само на факти, установени в производството, завършващият акт на което, съгласно волята на законодателя, е предмет на касационен контрол.

В конкретно изследваната процедура за установяването на релевантните за контролното административно производство факти чл. 65, ал. 4 ЗЗКИ предвижда, че след получаване на преписката ДКСИ може да събира нови доказателства.

В тази връзка събирането на нови доказателства е част, обособена фаза от разглежданото производство, представляващо поредица взаимозависими и обуславящи се едно от друго действия на органа, насочени към определена цел - точно установяване на обективната истина по конкретния случай.

Посочената цел изисква това правомощие на ДКСИ да бъде упражнено чрез използване на всички допустими доказателствени средства за установяване законосъобразността или порочността на обжалвания пред този контролен орган акт.

Страната в контролното административно производство има право да получи достъп до административната преписка, включително да изразява становища пред ДКСИ, да представя доказателства и да иска събирането на такива.

Държавната комисия по сигурността на информацията следва да разгледа всички доводи, твърдения, обяснения и възражения на жалбоподателя, наведени както в жалбата, така и в контролното производство след подаване на жалбата, и да събере относимите и допустими релевантни за конкретния казус доказателства, включително представените от жалбоподателя, ако същият в конкретното производство е извършил това процесуално действие.

Правилото за закрито заседание на колегиалния орган, въведено с разпоредбата на чл. 11, ал. 3 от Устройствения правилник на Държавната комисия по сигурността на информацията и нейната администрация, при липсата на специална уредба в ЗЗКИ и по аргумент на чл. 11, ал. 5 от цитирания правилник, не изключва възможността за

прилагане от ДКСИ разпоредбите на чл. 44 и чл. 45, ал. 1 АПК при преценка на ДКСИ относно тяхната необходимост и значение за изясняване обективната истина.

Решението на ДКСИ се мотивира. Излагането в акта на контролния орган на преценката на доказателствата и доводите по конкретния казус във връзка с извършената от него логическа операция по тълкуване на приложимата материалноправна норма и неговото собствено заключение е следствие от необходимостта от гаранции, които условието за форма дава, и кореспондира с целите на контролното производство. Възприетото от законодателя изключение индивидуалните административни актове за отказ, отнемане и прекратяване на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация да не се мотивират - чл. 57, ал. 3ЗКИ, чл. 59, ал. 3 ЗЗКИ и чл. 60, ал. 3 ЗЗКИ, е неприложимо спрямо акта по чл. 66, ал. 2 ЗЗКИ.

Върховният административен съд реши², че административното производство пред Държавната комисия по сигурността на информацията по обжалване на индивидуални административни актове за отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация се развива по реда на чл. 62 - 67 от Закона за защита на класифицираната информация, който не изключва приложението на общите разпоредби на чл. 34 - чл. 36 и чл. 45 - чл. 46 от Глава пета, Раздел I АПК, относими към правото на участие на адресата на акта и събирането на доказателства в административната фаза на административното производство пред ДКСИ, при спазване принципа „необходимост да се знае“.

По повод горечитираното тълкувателно решение на Върховния административен съд, при разглеждането на делата в хода по същество бяха изразени становища от участници в процеса, че Тълкувателно решение № 1 от 17.01.2023 г. по тълкувателно дело № 7 от 2021 г. на Върховния административен съд в първата част на диспозитива на решението е правилно и законосъобразно, а във втората част на изречението от диспозитива, в което се дописва закона, в случая ЗЗКИ, е недопустимо. Наведени бяха доводи, че Върховния административен съд е надхвърлил правомощията си.

Не намирам правно основание, на което да споделя тези доводи. Съгласно чл.125, ал. 1 от Конституцията на Република България Върховният административен съд осъществява върховен съдебен надзор за точното и еднакво прилагане на законите в административното правораздаване и тук влиза и тълкувателната дейност. Конституционният съд³ е дал задължително тълкуване на [чл. 124 от Конституцията на Република България](#) по въпросите: какъв е обхватът на върховния съдебен надзор, упражняван от Върховния касационен съд (а следователно и на ВАС – бел. моя), за точното и еднакво прилагане на законите от всички съдилища и свързан ли е с контролно инстанционната компетентност на съда или обхваща всички възможни категории дела. В свои [Решения](#)⁴ Конституционният съд, като обсъжда [чл. 119](#) и [124 от Конституцията](#), приема, че компетентността на ВКС не се изчерпва с неговата касационна функция, а му е възложено единствено на него, наред с основната правораздавателна дейност, да

² Тълкувателно решение № 1 от 17.01.2023 г. по тълкувателно дело № 7 от 2021 г. на ВАС

³ Решение № 2 от 10.02.2005 г. на Конституционния съд по конст. дело № 9/2004 г.

⁴ [Решения № 16 от 1998 г. по к.д. № 7/1998 г.](#), [№ 27 от 1998 г. по к.д. № 20/1998 г.](#), [№ 9 от 2002 г. по к.д. № 15/2002](#), [№ 6 от 2003 г. по к.д. № 23/2002](#) г. и др.

осъществява правомощията си по [чл. 124 от Конституцията](#) за точното и еднакво прилагане на законите от всички съдилища и със своята тълкувателна дейност. Този върховен надзор се извършва чрез инстанционната компетентност на съда, но с по-голяма значимост чрез издаване на нарочни актове за тълкуване на законите, които са задължителни за съдилищата. С оглед на мястото, което заемат в йерархията на съдилищата, само на ВКС и на ВАС в съответната материя е възложено правомощието за върховен надзор. Тази изключителност на правомощието и изпълняваните чрез него основни конституционни принципи е основание да се приеме, че за ВАС съществува конституционно задължение за осъществяване на върховния съдебен надзор. Упражняването от ВАС на тълкувателното си правомощие е единственият способ да се приложи разпоредбата на [чл. 125, ал.1 от Конституцията](#).

Надзорът следва да осигури точно и еднакво прилагане на законите в административното правораздаване. Конституционният текст не съдържа каквото и да е ограничение на върховния надзор спрямо всички закони от инстанционната компетентност на ВАС. На второ място, надзорът за точното и еднакво прилагане на законите засяга всички съдилища, ангажирани с административното правораздаване, без значение инстанционната компетентност на съда.

На следващо място, съгласно чл. 130, ал.2 от Закона за съдебната власт тълкувателните решения са задължителни за органите на съдебната и изпълнителната власт, за органите на местното самоуправление, както и за всички органи, които издават административни актове.

Заключение: Противоречивата съдебна практика по прилагането на ЗЗКИ вече е преодоляна, предвид постановеното Тълкувателно решение № 1 от 17.01.2023 г. по тълкувателно дело № 7 от 2021 г. на ВАС. Доколкото същото е задължително за съдилищата на основание [чл. 130 ЗСВ](#) и Решение № 2 от 10.02.2005 г. на Конституционния съд по конст. дело № 9/2004 г., актовете на ДКСИ, които му противоречат, се явяват незаконосъобразни само на това основание.

ПРОЦЕСУАЛНИ ПРАВА НА ОБВИНЯЕМИТЕ ЛИЦА В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Елена Недялкова¹

Изследването на основните и нови права на заподозрените и обвиняеми лица в рамките на законодателството на Европейския съюз (ЕС) има за цел да обогати възможностите за по-ефективно наказателно правораздаване, както и борбата с престъпността на транснационално равнище. С оглед на това биват използвани различни правни инструменти за сътрудничество, основани на принципа на взаимното признаване, което изисква високо равнище на доверие между държавите-членки на ЕС.

Голяма част от гаранциите за спазване на основните процесуални права на обвиняемите лица са регламентирани в Договора за Европейския съюз (ДЕС)² и цитирани в редица рамкови решения и директиви, свързани с международното сътрудничество по наказателноправни въпроси.

Като един от основополагащите законодателни актове ДЕС формира фундамента на правото на ЕС, формулира неговата цел и регламентира управлението на централните му институции. ДЕС се основава на Договора от Маастрихт за Европейския съюз от 1992 г., който въведе редица значителни промени в политическата структура и обхвата на ЕС – напр. наказателноправните въпроси са включени като част от третия стълб, посветен на полицейското и съдебно сътрудничество в областта на правосъдието и вътрешните работи. Главната цел е свързана с осигуряването на по-високо ниво на обществена безопасност посредством:

- регламентирането на правни норми и контрол на външните граници на ЕС;
- предотвратяването и борбата с организираната международна престъпност и по-специално: тероризмът; трафикът на радиоактивни и ядрени вещества, наркотици, коли и хора, включително детската порнография; киберпрестъпността; изпирането на пари и проследяването на активи; фалшифицирането на еврото и други платежни средства; международните измами, и др. видове широкомащабни престъпни мрежи;
- организирането на наказателноправно и гражданскоправно сътрудничество;
- контролирането на организираната незаконна имиграция;
- разработването на обща политика в областта на убежището;
- основаването на Европейска полицейска служба (Европол) през 1992 г. за

¹ Главен асистент, Д-р; Департамент „Право“; Нов български университет; enedialkova@nbu.bg

² Издаден от Министерството на външните работи, (МВнР) при условията на чл. 2 от Договора между Кралство Белгия (BE), Чешката република (CZ), Кралство Дания (DK), Федерална република Германия (DE), Република Естония (EE), Република Гърция (EL), Кралство Испания (ES), Френската република (FR), Ирландия (IE), Италианската република (IT), Република Кипър (CY), Република Латвия (LV), Република Литва (LT), Великото Херцогство Люксембург (LU), Република Унгария (HU), Република Малта (MT), Кралство Нидерландия (NL), Република Австрия (AT), Република Полша (PL), Португалската република (PT), Република Словения (SI), Словашката република (SK), Република Финландия (FI), Кралство Швеция (SE), Обединеното Кралство Великобритания и Северна Ирландия (държави-членки на Европейския съюз) и Република България (BG) и Румъния (RO) за присъединяването на Република България и Румъния към Европейския съюз; обнародван като притурка на ДВ – бр. 103 и 104 от 20.12. 2006 г., в сила от 01.01. 2007 г.; последни изм. и попр. в бр. 47 от 22.06. 2010 г.

разузнавателна дейност срещу престъпността в Европа с цел обмен на информация между отделните национални сили.

Европол е един от децентрализираните органи на ЕС – официална Агенция на Европейския съюз за сътрудничество в областта на наказателното правосъдие от 1 януари, 2010 г. със седалище в Хага – Нидерландия. Мисията ѝ е свързана с подпомагането на националните правоприлагащи органи да се борят с тежката международна и организирана престъпност. Агенцията извършва разследвания, започнати от съответните държави, въпреки че самите служители на Европол никога не предприемат арести на граждани, нито образуват наказателни производства. Нейният персонал включва представители на националните правозащитни органи – полиция, митници, имиграционни служби и др. Управителният съвет включва по един представител от всяка страна.

Едно от задълженията на Европол е свързано със събирането и поддръжката на единна компютризирана система за регистрация, достъп и анализ на данни. Съдържанието и използването на всички събрани лични данни се контролира от съвместен надзорен съвет с по двама експерти по защита на данните от всяка страна-членка.

Европол е подчинен на Съвета по правосъдие и вътрешни работи (ПВР), който се състои от съответните министри на всички страни-членки на ЕС, отговарящи за правосъдието, вътрешните работи и гражданската защита. Принципно министрите на правосъдието се занимават със съдебното сътрудничество по гражданскоправни и наказателноправни дела и с основните права на гражданите, а министрите на вътрешните работи отговарят и за миграцията, управлението на границите и полицейското сътрудничество. Съветът по ПВР обикновено заседава на всеки три месеца.

Сътрудничеството на Европол е разширено и по отношение на много други партньорски държави извън рамките на ЕС, както и с редица международни организации.

Голяма част от гаранциите за спазване на процесуалните права на заподозрените, пострадалите лица и обвиняемите са регламентирани в редица правни инструменти на ЕС, най-съществените от които са въведени в следните законодателни актове:

- Европейска конвенция за компенсация на пострадали от насилствени престъпления³;
- Директива 2004/80/ЕО на Съвета от 29 април 2004 година относно обезщетението на жертвите на престъпления;
- Директива 2010/64/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 20 октомври 2010 г. относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство;
- Директива 2011/36/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 5 април 2011 година относно предотвратяването и борбата с трафика на хора и защитата на жертвите от него и за замяна на Рамково решение 2002/629/ПВР на Съвета;

³ Съставена в Страсбург на 24 ноември, 1983 г.; влязла в сила на 1 юни, 1990 г. – Публикувана с Указ № 90-447 от 29 май, 1990 г.

– Директива 2011/93/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 13 декември 2011 година относно борбата със сексуалното насилие и със сексуалната експлоатация на деца, както и с детската порнография и за замяна на Рамково решение 2004/68/ПВР на Съвета;

– Директива 2011/99/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 13 декември 2011 година относно европейската заповед за защита;

– Директива 2012/13/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 май 2012 г. относно правото на информация в наказателното производство ⁴;

– Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета;

– Директива 2013/48/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2013 г. относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по Европейската заповед за арест и относно правото за информиране на трето лице за лишаването от свобода и за контакти с трето лице и с консулските служби по време на лишаването от свобода;

– Директива 2014/41/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 3 април 2014 година относно Европейска заповед за разследване по наказателноправни въпроси;

– Директива 2016/343/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 9 март 2016 година относно укрепването на някои аспекти на презумпцията за невинност и на правото на лицата да присъстват на съдебния процес в наказателното производство;

– Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на съвета от 11 май 2016 година относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в рамките на наказателното производство;

– Директива (ЕС) 2016/1919 на Европейския парламент и на Съвета от 26 октомври 2016 година относно правната помощ за заподозрени и обвиняеми в рамките на наказателното производство и за искани за предаване лица в рамките на производството по европейска заповед за арест;

– Рамково решение на Съвета 2001/220/ПВР от 15 март 2001 година относно правното положение в наказателното производство на жертвите от престъпления;

– Рамково решение на Съвета 2008/919/ПВР от 28 ноември 2008 година за изменение на Рамково решение 2002/475/ПВР относно борбата срещу тероризма;

– Препоръка Rec(2006)8 на Комитета на министрите на държавите членки относно помощта, оказвана на жертви на престъпления ⁵ и др. ⁶

⁴ Обнародвана в ОВ на Европейския съюз L 142/1 от 01.06. 2012 г.

⁵ Приета от Комитета на министрите на 14 юни, 2006 г. на 967-то заседание на заместник-министрите.

⁶ Всички законодателни (Регламенти, Директиви, Решения, Бюджети) и други актове (Международни и Междунституционални споразумения, Препоръки, Насоки, Вътрешни и процедурни правилници и т.н.) са обнародвани в Официален вестник (ОВ) на Европейския съюз, който се публикува на официалните езици на ЕС. От 01.07. 2013 г. само електронното издание на ОВ (e-ОВ) е автентично и има правно действие. То е с електронен подпис, който гарантира автентичността, целостта и неизменимостта на e-ОВ (вж. [Регламент \(ЕС\) № 216/2013 на Съвета](#) от 07.03. 2013 г. относно електронното публикуване на Официален вестник на Европейския съюз).

На 20 октомври, 2010 г. Европейският парламент (ЕП) и Съветът на ЕС приеха Директива 2010/64/ЕС относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство.⁷ Относно приложното поле на този законодателен акт следва да се подчертае, че неговият преамбюл посочва като основа Член 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ)⁸, където е залегнало правото на устен и писмен превод за лицата, които не говорят или не разбират езика, на който се води наказателното производство. Главната цел на директивата е свързана с предоставянето на процесуалните гаранции за спазване и прилагане правата на защита и справедлив съдебен процес в съответствие с регламентираното в ЕКПЧ и член 47 и 48, параграф 2 от Хартата на основните права на Европейския съюз (Хартата – 2016/С 202/02)⁹, както и в други съответстващи разпоредби на международното право или на националното законодателство на която и да е държава-членка, предвиждащо по-високо ниво на защита.¹⁰ Съгласно т. 32 от преамбюла, директивата трябва да установи минимални правила и права, които биха могли да бъдат разширявани от държавите-членки, с цел да осигурят по-висока степен на защита, дори и в ситуации, които не се уреждат изрично от този международен акт. Равнището на защита никога не следва да пада под стандартите, определени в ЕКПЧ или Хартата, съгласно тяхното тълкуване от съдебната практика на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) и от Съда на Европейския съюз (СЕЗ).

Като международна правораздавателна институция ЕСПЧ представлява защитен механизъм, който тълкува и прилага разпоредбите на ЕКПЧ и осигурява спазването им от държавите-членки на ЕС. Неговите решения имат обвързваща сила за страната, спрямо която са издадени и пораждат задължение за изпълнение.¹¹

СЕЗ е юрисдикция, създадена през 1952 г. със седалище в Люксембург и има задължението да осигурява спазването на правото на ЕС при тълкуването и прилагането на Договорите. В изпълнение на дейността си съдът е оправомощен да:

- упражнява контрол относно законосъобразността на актовете, издадени от институциите на ЕС,
- следи за спазването от държавите членки на техните задължения по договорите в хода на сътрудничеството си със съответстващите им юрисдикции, и
- тълкува правото на ЕС по искане на националните съдилища.

Изискванията на Директива 2010/64/ЕС на ЕП и на Съвета от 20.10. 2010 г. относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство е транспонирана в

⁷ Обнародвана в ОВ на Европейския съюз L 280/1 от 26.10. 2010 г. и приета въз основа на Договора за функционирането на Европейския съюз – член 82, параграф 2, алинея 2, буква Б, по инициативата на BE, DE, EE, ES, FR, IT, LU, HU, AT, PT, RO, FI и SE.

⁸ Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи е ратифицирана със закон, приет от Народното събрание на 31. 07. 1992 г. – ДВ, бр. 66 от 1992 г., в сила за BG от 07. 09. 1992 г.; допълнена с Протокол № 2 от 06.05. 1963 г.; изменена с Протокол № 3 от 06.05. 1963 г., Протокол № 5 от 20.01. 1966 г., Протокол № 8 от 19.03. 1985 г.; обнародвана в ДВ, бр. 80 от 02.10. 1992 г., последно изм. ДВ, бр. 38 от 21. 05. 2010 г.

⁹ Обнародвана в ОВ на Европейския съюз C 202/389 от 07.06. 2016 г. и приета от ЕП и Съвета на ЕС.

¹⁰ Това изискване е регламентирано от правилото на чл. 8 от директивата, с оглед запазване равнището и прилагането на правото на защита.

¹¹ ЕСПЧ е основан на 20 април, 1959 г. в Страсбург – Франция.

националното ни наказателно законодателство посредством конкретни изменения, въведени в Наказателно-процесуалния кодекс (НПК)¹² на Република България (РБ).

Още със своето обнародване българският НПК регламентира в Глава втора „Основни принципи“ използването на български език за провеждане на наказателното производство. Относно лицата, участващи в процеса, но невладеещи български език е установена възможността им да се ползват от родния си или от друг език, в които случаи следва да бъде назначаван преводач (чл. 21 от НПК). Необходимостта от разширяване на тази правна уредба с оглед прилагането и изпълнението на правилата на Директива 2010/64/ЕС доведе до нейното транспониране посредством приемането на отделна Нова глава тридесета "а" в Част пета „Особени правила“ от НПК – „Особени правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от лица, които не владеят български език“¹³.

На 22 май 2012 г. ЕП и Съветът приеха Директива 2012/13/ЕС относно правото на информация в наказателното производство, където се конкретизират правата, упражняването на които изисква предоставяне на информация – устно или писмено, на обичаен, достъпен език. Тук задължително следва да бъде отчитано и наличието на специфични потребности на обвиняемите, намиращи се в уязвимо положение.

Съгласно член 3 от директивата държавите членки трябва да гарантират, че на заподозрените, респ. обвиняемите лица се предоставя незабавна информация относно минимума от следните процесуални права:

- а) право на достъп до адвокат;
- б) пълен обем от права относно безплатна правна консултация и съответни условия за нейното получаване;
- в) право на информация относно обвинението в съответствие с член 6 от Директивата¹⁴;
- г) право на устен и писмен превод и
- д) право да запазят мълчание.

Директивата изисква тези права да бъдат прилагани съобразно съответното национално законодателство, с цел да се допусне ефективното им упражняване.

Съответстващите на директивата разпоредби са формулирани в българския НПК по различен начин, което не означава, че не са спазени нейните изисквания. Напр. нормите, установяващи съдържанието и предявяването на съответното постановление за привличане на обвиняем. Съгласно разпоредбата на чл. 219, ал. 3, т. 3 от НПК този акт (както и протокола за първото действие по разследването срещу обвиняемия) задължително трябва да съдържа информация относно обвинението – така се спазва правилото на член 3, буква „в“ от директивата. В т. 6 от същата норма са отразени и

¹² Обнародван в ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г., последно изм. и доп. ДВ, бр. 48 от 2.06.2023 г.

¹³ Обнародвана в ДВ, бр. 21 от 08 март 2014 г.

¹⁴ Според разпоредбата на чл. 6 държавите-членки гарантират, че заподозрените или обвиняеми лица получават информация относно престъпното деяние, за извършването на което са привлечени в наказателното производство. Тази информация трябва да се предоставя незабавно, както и с подробностите, необходими, за гарантиране справедливостта на производството и ефективното упражняване на правото на защита.

правата на обвиняемия по чл. 55 от НПК, вкл. правото му да откаже да даде обяснения (съответстващо на правото да запази мълчание, както е изразя в буква „д” от директивата), както и правото му да има защитник по пълномощие или по назначение (според отразеното в букви „а” и „б” от директивата).

Правото на служебна защита има по-широко съдържание от посоченото в директивата право на безплатна правна консултация, тъй като служебният защитник не само консултира обвиняемия, но му предоставя и цялостна защита във всички стадии на съответното наказателно производство, по което е назначен. Разпоредбата на чл. 94, ал. 1 от НПК регламентира хипотезите, при които участието на защитник в наказателния процес е задължително и трябва да бъде назначена служебна защита от съответния орган, ако обвиняемият не е упълномощил защитник. При разясняване на правото на служебен защитник, задължително се поясняват и условията, при които той може да бъде назначен и по този начин се отговаря в пълна степен на изискванията на член 3, т. 1, буква „б” от директивата. Относно изискването на буква „г” – правото на устен и писмен превод, следва да се отбележи, че то съставлява част от правата на обвиняемия по чл. 55 от НПК и съответно се счита за спазено.

Актът за привличане се предявява на обвиняемия и на неговия защитник, като им се дава възможност да се запознаят с пълното му съдържание, а при нужда разследващият орган трябва да им предостави и допълнителни разяснения. „Ако обвиняемият е непълнолетен, разследващият орган го уведомява за правата му в наказателното производство и устно, на достъпен за него език.“ На обвиняемия следва да се връчи препис от самото постановление срещу подпис (чл. 219, ал. 4 от НПК). Затова би могло да се приеме, че са налице гаранции за получаването на същинска информация и разбирането ѝ от страна на обвиняемия относно правата му в българското наказателно производство – посочването на правата му в постановлението за привличане, с което той се запознава, вкл. и с участието на упълномощен или служебен защитник и т. н. По този начин в българския НПК са транспонирани и изпълнени изискванията на директивата, въпреки липсата на разпоредба, която да възпроизвежда буквално текста на нейният член 3.¹⁵

Разгледаните по-конкретно две директиви са успешно и ефективно транспонирани в българското наказателно законодателство. Създаването на нови насоки за развитие на наказателното право в ЕС ще окаже значително въздействие върху неговото бъдещо правоприлагане от практикуващите юристи на транснационално равнище.

Библиография

Маринова, Г., Предизвикателства пред наказателнопроцесуалното законодателство при въвеждане на изискванията на директивите на Европейския парламент и на Съвета на ЕС. Национална научна конференция „10 години България в ЕС – въздействие върху развитието на публичните политики и законодателството“. София, Издателство на Нов български университет, 2018.

¹⁵ Маринова, Г., Предизвикателства пред наказателнопроцесуалното законодателство при въвеждане на изискванията на директивите на Европейския парламент и на Съвета на ЕС. Национална научна конференция „10 години България в ЕС – въздействие върху развитието на публичните политики и законодателството“. София, Издателство на Нов български университет, 2018, с. 401.

Директива 2010/64/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 20 октомври 2010 г. относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство, обнародвана в ОВ на Европейския съюз L 280/1 от 26.10. 2010 г.

Директива 2012/13/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 май 2012 г. относно правото на информация в наказателното производство, обнародвана в ОВ на Европейския съюз L 142/1 от 01.06. 2012 г.

Договор за Европейския съюз (ДЕС), издаден от Министерството на външните работи, (МВнР) при условията на чл. 2 от Договора, обнародван като притурка на ДВ – бр. 103 и 104 от 20.12. 2006 г., в сила от 01.01. 2007 г.; последни изм. и попр. в бр. 47 от 22.06. 2010 г.

Европейска конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ), ратифицирана със закон, приет от Народното събрание на 31. 07. 1992 г. – ДВ, бр. 66 от 1992 г., в сила за ВГ от 07. 09. 1992 г., последно изм. ДВ, бр. 38 от 21. 05. 2010 г.

Наказателно-процесуален кодекс (НПК), Обн. ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г.; последно изм. и доп. ДВ, бр. 48 от 2.06. 2023 г.

ПРИНЦИПЪТ НА ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ НАКАЗАТЕЛЕН ПРОЦЕС

Цветомир Панчев¹

Историческият път, през който преминава утвърждаването на индивидуалните права и свободи на човека е сложен и нелек.² Съвременната регламентация на основните права на гражданите в Конституцията от 1991 год.³ е вдъхновена от правилата на Всеобщата декларация за правата на човека, приета от ООН през 1948 год.⁴, Международния пакт за икономически, социални и културни права от 1966 год.⁵ и т.н. С действащата Конституция се следва постулата на всяка демократична държава и общество за всеобщо и ефективно гарантиране на основните права и свободи на човека.⁶

В съвременната правова държава всяко ограничаване на конституционни права задължително трябва да е предвидено в закона при стриктно спазване на принципа на съразмерност (пропорционалност). Ограничението трябва да бъде подходящо, възможно най-мекото и същевременно достатъчно ефективно средство за постигане на конституционно оправданата цел.⁷

Забраната за прекомерност като утвърден компонент на правовата държава намира проявление в практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) по Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ)⁸ и предписанията за достъп до съд по ратифицираните, обнародваните и влезли в сила за страната международни договори, ползващи се с предимство пред нормите на вътрешното законодателство (арг. чл. 5, ал. 4, изр. 2 от Конституцията).

Историческият генезис на стандартите за правова държава се формира на основата на идеи и цивилизационни стандарти за изграждането на общество, чиято основна грижа

¹ Доктор по наказателен процес от Академия на Министерството на вътрешните работи, tzvetomir_panchev@abv.bg

² Така Решение № 373 от 08.06.2004 г. по н.д. № 101 от 2004 г. на II-ро НО на Върховния касационен съд, Решение № 556 от 12.10.2004 г., по н.д. № 128/04 г. на I-во НО на Върховния касационен съд.

³ Обн. ДВ. бр. 56 от 13 Юли 1991 г., в сила от 13.07.1991 г., последно изм. и доп. ДВ. бр.100 от 18 Декември 2015 г.

⁴ Приета и провъзгласена с резолюция 217 А (III) на Общото събрание на ООН от 10.12.1948 г. (необнародвана).

⁵ Обн. ДВ. бр. 43 от 28 Май 1976 г.

⁶ Така Чинова, М. (1998). *Наказателно-процесуална принуда и неприкосновеност на личността*. София: Сиби, 11.

⁷ Така Решение № 14 от 4 ноември 2014 г. по к.д. № 12/2014 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. бр. 95 от 18 Ноември 2014 г.

Предмет на делото е разпоредбата на чл. 120, ал. 2 от Конституцията на Република България, с която се дава правото на законодателя по изключение при спазване на изискванията за съразмерност, включително задължителните за страната международни стандарти за достъп до съдебна защита, със закон да предвиди необжалваемост пред съд на изрично посочена категория административни актове, само когато това е необходимо за опазване на основите на конституционния ред или на други особено важни обществени интереси като осигуряването на отбраната и сигурността на страната, както и осъществяването на принципите и целите на нейната външна политика.

⁸ Обн. ДВ. бр.80 от 2 Октомври 1992г., изм. ДВ. бр.137 от 20 Ноември 1998г., попр. ДВ. бр.97 от 9 Ноември 1999г., изм. ДВ. бр.38 от 21 Май 2010 г.

е човекът. В този смисъл принципът за правовата държава притежава динамичен, стойностно обвързан и многоаспектен характер. В европейското правно пространство се споделя разбирането, че правовата държава включва както началото за правната сигурност (формалния елемент), така и това за материалната справедливост (материалния елемент). "Правова държава" означава упражняване на държавна власт на основата на конституция, в рамките на закони, които материално и формално съответстват на Конституцията и са създадени за запазване на човешкото достойнство, за постигане на свобода, справедливост и правна сигурност.⁹ Конкуренция е допустима, дори конфликт между отделни компоненти, тъй като всеки от тях, за да бъде приложим, е снабден с гаранции за реализацията си. Най-често такова напрежение се констатира между постулата за правна сигурност и изискването за справедливост, особено в периоди на преход, както и при динамично законодателство.¹⁰ Или иначе казано, принципът на пропорционалност е един от основните елементи от ядрото на правовата държава.¹¹

Конституционният съд е установил трайна практика по въпроса за възможността основните права на гражданите да бъдат ограничавани в случаите, когато е налице легитимна цел, основанието е установено със закон, в рамките на предвиденото в Конституцията ограничение и е спазен принципът за пропорционалност (съразмерност) на преследваната цел. Следователно е възможно и конституционно оправдано ограничаването на правата на гражданите, когато това е необходимо за гарантиране интересите на страната в областта на националната и международната сигурност.¹² Разбира се, ограничаването не може да се изразява в пълно игнориране на правото на защита. Така например, ако целта от регламентиране на дадено правило е да защити националната сигурност, прилагането на мерки за административна принуда като средство за постигането на тази цел по начин, който изключва въобще правото на защита, прави нормата противоконституционна.¹³

Принципът на пропорционалност е предвиден в чл. 29, ал. 2 от Всеобщата декларация за правата на човека с правилото: „всеки човек при упражняването на своите права и свободи е подчинен само на такива ограничения, установени със закон, с цел да се осигури зачитането на правата и свободите на другите и за удовлетворяване на

⁹ Решение № 1 от 27 януари 2005 г. по к.д. № 8 от 2004 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. бр.13 от 8 Февруари 2005 г.

Класически компонент на правовата държава е изискването за пропорционалност като част от разбирането за справедливост (материалното измерение на правовата държава). Принципът на пропорционалност е утвърден като необходим ориентир и мяра за съразмерност за балансиране на правната уредба, когато се отнася за ограничаване на основни права. Във връзка с това изискването за съразмерност присъства осезаемо в практиката на българския Конституционен съд с последователно развивано съдържание като мерило за границите на търпима намеса на държавата в пространството на основните права (Решение № 20 от 1998 г. по к. д. № 16/1998 г.; Решение № 1 от 2002 г. по к. д. № 17/2001 г.; Решение № 15 от 2010 г. по к. д. № 9/2010 г.; Решение № 2 от 2011 г. по к. д. № 2/2011 г.; Решение № 14 от 2014 г. по к. д. № 12/2014 г.; Решение № 2 от 2015 г. по к. д. № 8/2014 г.; Решение № 7 от 2019 г. по к. д. № 7/2019 г. и др.).

¹⁰ Пак там.

¹¹ В този смисъл решение № 12 от 30 септември 2021 г. по к.д. № 10 от 2021 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. бр.84 от 8 Октомври 2021 г.

¹² Решение № 7 от 21 юни 2016 г. по к.д. № 8 от 2015 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. бр. 49 от 28 Юни 2016 г.

¹³ Решение № 4 от 23 февруари 2001 г. по к.д. № 15 от 2000 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. бр.19 от 2 Март 2001г.

изискванията на морала, обществения ред и общото благоденствие в едно демократично общество“.

Дори и да не е изрично прогласен в Конституцията принципът на пропорционалност може да се изведе от анализа на нейни норми. Така например не се допускат ограничения в правата на обвиняемия, надхвърлящи необходимото за осъществяване на правосъдието, както и че на лишените от свобода се създават условия за осъществяване на основните им права, които не са ограничени от действието на присъдата.

Единствено по силата на закона се указва редът, условията, предпоставките и начините за ограничаване на правата и свободите. Всеки има право свободно да се придвижва и това право може да се ограничава само със закон за защита на националната сигурност, народното здраве, правата и свободите на други граждани, а свободата и тайната на кореспонденцията са неприкосновени и изключение от това правило се допуска с разрешение на съдебната власт, когато е необходимо разкриването или предотвратяването единствено на тежки престъпления.¹⁴

Принципът на пропорционалност е водещ в международните актове, ратифицирани, обнародвани и влезли в сила за Република България, в т.ч. чл. 5, т. 1 и 4 от Договора за Европейския съюз¹⁵ и чл. 1 и 5 от Протокол № 2 към него относно прилагането на принципите на субсидиарност и на пропорционалност; чл. 52, т. 1, изр. 2 от Хартата на основните права на Европейския съюз;¹⁶ чл. 12, т. 2 от Конвенцията на Съвета на Европа за предотвратяване на тероризма¹⁷; чл. 6, т. 3, ал. 2 от Конвенцията за взаимопомощ по наказателноправни въпроси между държавите-членки на ЕС¹⁸ и т.н.

В чл. 52, § 1 от Харта на основните права на Европейския съюз се приема, че всяко ограничаване на упражняването на правата и свободите, признати от хартата трябва да бъде предвидено в закон и да зачита основното съдържание на същите права и свободи. При спазване на принципа на пропорционалност, ограничения могат да бъдат налагани, само ако са необходими и ако действително отговарят на признати от ЕС цели от общ интерес, респективно на необходимостта да се защитят правата и свободите на други хора.

При преследването на правомерна цел и според необходимостта от постигането ѝ в едно демократично общество законодателят е длъжен да избере възможно най-малко натоварващото разрешение. Един от конститутивните му елементи е изискването използваното средство за защита на съответната ценност от обществен интерес в най-малка степен да ограничава правото на защита. Ограничението трябва да е разумно и не може да надвишава степента, необходима за постигането на съответната легитимна цел. Поради това степента, в която е допустимо ограничаването на правото, е в зависимост

¹⁴ Тодорова, В.(2017). Неприкосновеност на личността - основна процесуална гаранция за правото на защита. *Норма*, № 8, 68 – 80.

¹⁵ ОВ С 202, 7.6.2016/1-388.

¹⁶ ОВ С 202, 7.6.2016/389-405.

¹⁷ Ратифицирана със закон, приет от 40-то Народно събрание на 15 юни 2006 г. (ДВ, бр. 53 от 2006 г.), в сила от 1 юни 2007 г.

¹⁸ Ратифицирана със закон, приет от 40-то Народно събрание на 5 юли 2007 г. (ДВ, бр. 58 от 2007 г.), в сила за Република България от 1 декември 2007 г.

от значимостта на интереса, преценен като също подлежащ на конституционна закрила дотолкова, че да позволява изключение. Или иначе казано – по естеството си преценката за пропорционалност е винаги конкретна, като във всеки отделен случай съотношението може да бъде различно и не може да бъде дефинирано по пътя на абстрактното тълкуване.¹⁹ Задължително е обаче съобразно принципа на пропорционалност това ограничение да е съразмерно на преследваната цел, а не да надхвърля необходимото за нейното постигане.²⁰

Предприемането на ограничителни действия от публичните власти по отношение на основни права и свободи, без да са налице фактическите и правни предпоставки, посочени в Конституцията и/или другите закони, е недопустимо. Ето защо при регламентацията на подобни ограничения в наказателния процес следва да се съобразят наднационалните стандарти и конституционната рамка, в т.ч. да се предвидят съответни гаранции за правата на гражданите, с цел недопускане на злоупотреби.²¹

Може да се обобщи, че на международно равнище са поставени следните критерии за гарантиране реализацията на пропорционалността в ограничаване личните права на обвиняемия в наказателното производство:

- наличие на законова регламентация;
- констатирана необходимост от ограничаване на права на гражданите;
- преследване на легитимни цели от общ интерес или необходимост от защита

правата и свободите на други хора.

Посочените критерии служат като своеобразни стандарти, които следва да бъдат съобразявани, когато в действащата нормативна уредба се предвиждат ограничения на процесуалните права на обвиняемия.

Концепцията за ограничаване на индивидуалните права за сметка тези на общността, е възприета в наказателнопроцесуалната ни система, чрез детайлно уреждане на редица нейни институти, като в настоящия анализ ще се обърне внимание на конкретни способности на доказване по Наказателно-процесуалния кодекс (НПК)²², а именно прилагането на специални разузнавателни средства (СРС) и разпитът на свидетел с тайна самоличност.

ПРИНЦИПЪТ НА ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ ПРИ ПРИЛАГАНЕ НА СРС

Прилагането на СРС като отделен способ на доказване намира нормативна уредба в Раздел VIII на Глава четиринадесета на НПК, но с оглед спецификата на посочения способ на доказване не е възможно изчерпателното регламентиране на реда, по който той се реализира на практика. Това се обяснява с обстоятелството, че посочената

¹⁹ Решение № 13 от 5 октомври 2021 г. по к.д. № 12 от 2021 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. 85 от 12 Октомври 2021 г.

²⁰ Решение № 12 от 25 септември 1997 г. по к.д. № 6 от 1997 г., на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. бр. 89 от 7 октомври 1997 г.

²¹ Относно гаранциите за защита правата на гражданите при използване на СРС вж. Рашков, Б. (2010). *Специални разузнавателни средства*. София: УИ Св. Климент Охридски, 24.

²² Обн. ДВ. бр. 86 от 28 октомври 2005г., в сила от 29.04.2006 г., последно доп. ДВ. бр. 62 от 5 Август 2022 г.

информация е секретна и като такава е представлява обект на защита от ЗЗКИ.²³ Поради това, самото техническо прилагане на СРС не може да бъде подложено на пряк контрол от страна на обвиняемия и защитата.

За пръв път използването на СРС за целите на наказателното производство се въведе през 1997 г. със закон за изменение и допълнение на НПК (1974),²⁴ когато се предвиди възможността за прилагане на технически средства и оперативни способности за тяхното прилагане, а именно „наблюдението, подслушването, проследяването, проникването, белязването и проверката на кореспонденцията и компютризираната информация“.²⁵ С НПК (2005) възможностите за прилагане на СРС се разшириха, в частност броят на оперативните способности беше увеличен, като за пръв път бяха регламентирани контролираната доставка, доверителната сделка и разследването на служител под прикритие.²⁶ По този начин се допусна резултатите от използване на СРС в наказателния процес да бъдат не само под формата на изготвени веществени доказателствени средства, но съгласно чл. 172, ал. 4 НПК такива да са и гласните доказателствени средства – свидетелски показания на служител под прикритие. При използване на контролирана доставка и доверителна сделка се предвиди и възможността за събирането на веществени доказателства. Това е редът, по който тези способности стават източник на доказателства в едно наказателно производство, като няма пречка да има съчетание между оперативни способности, когато това е възможно.²⁷

При установяване на ограничения на човешките права при използване на СРС, ЕСПЧ неведнъж е предупреждавал, че не е достатъчно това да се подкрепя само с изричното позоваване на регламентирани правила, представляващи част от националния правопорядък. Трябва да се има предвид също т. нар. „качеството на закона“, т.е. той да бъде достатъчно ясен при определяне на обстоятелствата и условията, при които публичните власти може да прибегнат към нарушение на правото на личен живот, гарантирано от чл. 8 на конвенцията.²⁸ При тайните мерки за следене, законът трябва да бъде достатъчно ясен в своите разпоредби, давайки на гражданите съответните указания относно обстоятелствата, при които властите имат право да прибегват до тази тайна и

²³ Така Чинова, М. (2013). *Досъдебното производство по НПК*. София: Сиела, 572.

Съгласно Раздел II, т. 6 от приложение № 1 към чл. 25 от ЗЗКИ информация, подлежаща на класификация като държавна тайна е информацията за използвани специални разузнавателни средства (технически средства и/или способите за тяхното прилагане).

Със ЗИД на ЗЗКИ (обн. ДВ, бр. 70 от 2013 г.) беше отменена т. 8 от приложение № 1 към чл. 25 от ЗЗКИ (съгласно която държавна тайна са данните, получени в резултат на използване на специални разузнавателни средства, и данните относно контролирането на покупки и тайно наблюдавани пратки), което доведе до отпадане на съществуващото към онзи момент задължение на съда за разглеждане на наказателните дела при закрити врати винаги, когато по тях като доказателства се ползват данни, получени чрез СРС.

²⁴ Обн. ДВ, бр. 89 от 15 Ноември 1974 г., отм. ДВ, бр. 86 от 28 Октомври 2005 г.

²⁵ Обн. ДВ, бр. 64 от 1997 г.

²⁶ Като резултат от промяна в ЗСРС (ДВ, бр. 86 от 2005 г., в сила от 29.04.2006 г.) към вече регламентирани оперативни способности се добавят контролираната доставка, доверителната сделка и разследването чрез служител под прикритие.

²⁷ Решение № 201 от 07.05.2015 г. по дело №365/2015 на II н.о. на наказателна колегия на ВКС.

²⁸ Вж. решения на ЕСПЧ по делата *Silver* от 25 май 1983; *Malone* от 2 август 1984 г., *Kruslin y Huvig* от 24 април 1990 г.

потенциално опасна намеса в упражняването на правото на личен живот и кореспонденция.²⁹

Правовата държава във формален смисъл е държавата на правната сигурност, което на свой ред предполага законите да са ясни, точни и непротиворечиви.³⁰ Нормотворческият процес в правовата държава изисква законовите разпоредби да не създават взаимноизключващи се правни положения, неразбираеми и неясни задължения, защото това сериозно би затруднило и възпрепятствало правоприлагането, респективно изпълнението на закона. Без яснота, точност и непротиворечивост законите губят своята регулаторна стойност, тъй като се създава опасност от нееднаквото им тълкуване и прилагане.³¹ Липсата на адекватни законови правила в наказателния процес може да наруши равенството на страните, тъй като ще липсват правила, с които да се препятства евентуална злоупотреба с права на участниците в производството. Не бива да се забравя, че използването на веществените доказателствени средства, в това число тези които се изготвят в резултат от прилагане на СРС, не поражда за компетентните органи задължително назначаване на експертиза за доказване на автентичността на записа и липсата на манипулации в него, за разлика от извънсъдебните записи, изготвени случайно и приобщени по делото под формата на вещественни доказателства.³²

В началото на 2022 г. ЕСПЧ потвърди, че българската нормативна уредба и практиката, свързана с прилагане на СРС и следенето на комуникационни данни за нуждите на наказателния процес, продължават да не отговарят на минималните гаранции срещу произвол и злоупотреби, изисквани съгласно чл. 8 от Конвенцията, и по-конкретно:

- процедурата за разрешаване на тайно наблюдение не е способна да гарантира, че органите имат достъп до запазените комуникационни данни, само когато това е „необходимо в едно демократично общество“;
- не са определени ясни срокове за унищожаване на информацията от наблюдения, събрана за нужди на наказателното производство;
- не съществуват публично достъпни правила за съхраняване, достъп, проверка, използване, съобщаване и унищожаване на комуникационни данни, събрани за нуждите на наказателното производство;

²⁹ Така решение от 28 юни 2007 г., пето отделение на ЕСПЧ - Асоциацията за европейска интеграция и права на човека и Екимджиев срещу България, в което съда се позовава на делата *Valenzuela Contreras v. Spain* и *Khan v. the United Kingdom*.

³⁰ В този смисъл са Решение № 1 от 2005 г. по к. д. № 8/2004 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ. ; Решение № 7 от 2005 г. по к. д. № 1/2005 г.; Решение № 4 от 2014 г. по к. д. № 12/2013 г. на Конституционния съд на Република България, Обн. ДВ.

³¹ Решение на Конституционния съд на Република България № 9 от 1994 г. по к. д. № 11/1994 г.; Решение на Конституционния съд на Република България № 5 от 2000 г. по к. д. № 4/2000 г.; Решение на Конституционния съд на Република България № 5 от 2002 г. по к. д. № 5/2002 г.; Решение на Конституционния съд на Република България № 8 от 2012 г. по к. д. № 16/2011 г.; Решение на Конституционния съд на Република България № 3 от 2014 г. по к. д. № 10/2013 г.; Решение на Конституционния съд на Република България № 8 от 2017 г. по к. д. № 1/2017 г.

³² Чинова, М., Рашков, Б. (1997). Сведения, получени чрез подслушване по ЗСРС, могат ли да се използват като доказателства в наказателния процес. *Съвременна право*, № 4.

- системата за надзор върху използването на данни за нуждите на наказателното производство, както е организирана в момента, не отговаря на изискванията за достатъчна независимост;

- предпоставките за уведомяване на гражданите, че комуникационните им данни са били следени са твърде ограничени.³³

Въз основа на посочените изводи можем да заключим, че при регламентиране реда и условията на прилагане на СРС и тяхната реализация като отделен способ на доказване в наказателното производство, правото на защита и неприкосновеността на личността са ограничени в известна степен. При изследване на въпроса за постигането на легитимни цели с прилагането на СРС, би следвало на първо място да съобразим обстоятелството, че различните способности на доказване (вкл. прилагането на СРС) предполагат различни по характер гаранции, които законът въвежда, с цел адекватна за защита процесуалните права на участниците в производството. Тези гаранции зависят от конкретната фактическа обстановка – естеството и обхвата на прилаганите мерки, основанията, необходими за нареждането им, както и регламентацията на органите, компетентни да ги разрешават, извършват и контролират, респективно правната защита, уредена на национално ниво.

Макар в законовата регламентация на СРС и легитимните цели, които се преследват с нея да се констатира известен дефицит в тяхната целесъобразност това се компенсира с възприетото в закона правило, че използването на този вид разузнавателни средства следва да става само като субсидиарен способ на доказване, т.е. да се прилагат само ако традиционните способности не са дали резултат (арг. чл. 172, ал. 2 НПК).

ПРИНЦИПЪТ НА ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ ПРИ РАЗПИТА НА СВИДЕТЕЛИ С ТАЙНА САМОЛИЧНОСТ

Когато предмет на обсъждане е институтът на разпит на свидетел със скрита самоличност задължително трябва да се съобразява по-новата практика на ЕСПЧ, по силата на която се забранява осъждането и наказанието да се основават единствено или в решаваща степен на показанията на анонимни свидетели, в чиито обхват съдът приема че влизат както служителите под прикритие, така и свидетелите със запазена в тайна самоличност.

Според действащите разпоредби на НПК, фигурата на свидетеля с тайна самоличност възниква като мярка за защита, когато в резултат от показанията на даден свидетел по наказателно дело от общ характер е преценено, че съществува или може да възникне реална опасност за живота, здравето, имота или неговите близки.³⁴ Мярката се осъществява, чрез запазване в тайна на неговата самоличност или чрез осигуряване на лична физическа охрана от органите на МВР или от служителите на Бюрото по защита към министъра на правосъдието.

Специфичните форми за защита на анонимния свидетел се проявяват най-осезаемо в процедурата по осъществяване на неговия разпит. При нея органите на досъдебното

³³ Вж. Решение от 11 януари 2022 г. на ЕСПЧ по делото „*Екимджиев и други срещу България*“.

³⁴ Макар законът да не дефинира понятието особено близки отношения, съдебната практика приема, че това са лица, с които свидетелят живее в едно домакинство.

производство, когато действието се извършва в тази фаза на процеса – съответно съдът, когато производството вече се гледа от него – разпитват свидетеля с тайна самоличност и вземат всички възможни мерки за запазване в тайна на неговата самоличност. Показанията му се отразяват в нарочен протокол, в който не се сменя личността му, а се записва само идентификационният му номер. Преписът се прикрепя към делото и се предявява на обвиняемия и неговия защитник. Последните могат да поставят въпроси на свидетеля в писмен вид, а непосредствен достъп до защитения свидетел имат съответните органи на досъдебното производство, съдът, или защитникът и повереникът, ако свидетелят е посочен от тях.

По подобен начин е уредена и процедурата по разпит на служител под прикритие. И при този разпит обвиняемият няма пряк достъп до служителя под прикритие, а снемането на показанията му, когато е чрез телефонна конференция се извършва като се променя гласът му, а при видеоконференция – и неговия образ. Това обстоятелство има отражение върху формирането на тактика на разпита от страна на защитата, тъй като не могат да получат правилни възприятия относно реакциите на разпитвания. Ето защо провеждането на процедурите по разпит на анонимен свидетел и служител под прикритие се отклонява от фундаменталните за наказателния процес начала, в това число правото на защита на обвиняемия, устното извършване на наказателното производство, публичността на съдебните заседания и състезателността на съдебното производство.³⁵ С използването на посочения разпит се въвежда изключение от принципа за равнопоставеност на страните в наказателния процес. Наред с това в известна степен се компрометира възможността всяка страна да разполага с разумни възможности за представяне на позицията си (да се обезпечава т.нар. „равенство на оръжията“), като в същото време не се поставя в съществено по-неблагоприятно положение от насрещната страна.

С оглед гарантиране неприкосновеността на посочените свидетели трябва да бъдат положени максимални усилия, като бъдат предпазени от незаконосъобразни методи на влияние, с цел манипулиране на показанията им. Налице е естествено съприкосновение между основните начала, с които се защитават интересите на обвиняемия и други, насочени към защита неприкосновеността на свидетелите.³⁶ Извършването на разпита

³⁵ Състезателността, като едно основните начала на наказателния процес в нейния най-общ план предполага осигуряване подходящата среда за противопоставянето на страните под контрола на правораздавателния орган. Това процесуално състезание би било най-ефективно, ако страните са равнопоставени, съобразно изпълняваната процесуална функция. Всяка от тях би следвало да има равен поглед върху процеса по събиране на относимите по делото доказателства. Видно от анализиранияте по-горе разпоредби, уреждащи разпита на анонимен свидетел и служител под прикритие, при тях този поглед не е еднакъв за отделните страни.

³⁶ Вж. решение на ЕСПЧ от 26 март 1996 г. по делото *“Doorson v. the Netherlands”*, в което се приема, че използването на показания на анонимен свидетел не следва да се приема а priori за нарушение на правото на справедлив процес, което се дължи на обвиняемия, тъй като следва да се отчитат и интересите на свидетелите. В този смисъл интересите на защитата следва да бъдат балансирани и с интересите на свидетелите и жертвите на престъпление. Посочената теза е трайно защитавана от ЕСПЧ в решение от 23 април 1997 г. по делото *“Van Mechelen and Others v. the Netherlands”*, решение от 14 февруари 2002 г. по делото *“Visser v. the Netherlands”*, решение от 5 октомври 2006 г. по делото *“Marchello Viola v. Italy”* и др. (подробен анализ на решенията прави Цонков, Ив. (2014). *Теория и практика на съдебното производство по наказателни дела (състезателността в светлината на Европейската конвенция за правата на човека)*. София: Сиела, 492 и сл.).

на последните стеснява в дадена степен правото на обвиняемия и защитника да участват пълноценно в непосредственото събиране и проверката на доказателствата, поради което следва да се взема в изключителни случаи. Това ограничаване на правото на защита на обвиняемия се допуска в практика ЕСПЧ, с оглед съображения на властите относно защитата на обществения интерес, стига да не се допускат посегателства върху фундаменталните аспекти на това право.³⁷ В този смисъл осигуряването на справедливо правораздаване следва да бъде поставено като водещо в демократичното общество и не бива да бъде жертвано заради целесъобразността, без да са осигурени в необходимата степен правата на участниците в наказателния процес. Следователно намесата на законодателя, с цел събиране на относим доказателствен материал, която може да доведе до нарушаване интегритета от основни права на страна в процеса, трябва да кореспондира със съответни гаранции, че няма да се стигне до злоупотреба с права. Подобни гаранции под формата на компенсиращи мерки ЕСПЧ очертава в свое решение от 6 декември 2012 г. по делото „*Pesukic v. Switzerland*”, в което приема, че една от основополагащите функции на разглеждащият делото съдебен състав е тази да е гарант срещу злоупотреба с използването на анонимни свидетели.³⁸ Съдебният състав следва да е запознат със самоличността на анонимните свидетели, да наблюдава непосредствено поведението им по време на разпита, както и да осигурява възможността защитата да задава въпроси на свидетелите.

Както се приема от Върховния касационен съд, доказателствената сила на показанията на свидетеля с тайна самоличност е ограничена, което произтича от спецификата на този вид показания.³⁹ Като допълнителна гаранция се изисква именно възприемането на изрично правило в чл. 124 от НПК, според което осъждането и наказанието да не се основават единствено или в решаваща степен на показанията на анонимни свидетели.⁴⁰

Макар фигурата на анонимния свидетел да съществува от доста време в българската нормативна уредба⁴¹ и днес правната теория е поляризирана относно обстоятелството – доколко приобщаването на този вид показания се съвместява с изискването за справедливост на процеса, както и с основните проявления на наказателното производство, сред които са устността и равните права и възможности на страните.⁴² С ограничения досег до свидетеля с тайна самоличност при провеждане на разпита му, обвиняемият и неговата защита са в известна степен затруднени да докажат неговата ненадеждност и недостоверност, ако такива са налице.⁴³ Предвид тези

³⁷ Вж. вече посочените решения на ЕСПЧ по следните дела: „*Doorson v. the Netherlands*”, „*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*”, „*Visser v. the Netherlands*”, както и *Windish v. Austria* и *Ludi v. Switzerland*.

³⁸ ЕСПЧ приема, че под понятието под показания на анонимни свидетели следва да се разбират тези както на свидетел с тайна самоличност, така и тези на служител под прикритие.

³⁹ Вж. т. 5 на Тълкувателно решение № 2 от 16.07.2009 г. по т. д. № 2 от 2009 г. на Общото събрание на Наказателна колегия на Върховния касационен съд.

⁴⁰ Цонков, Ив. Цит. съч., 501 и сл.

⁴¹ Въведени със ЗИД на НПК (1974) Обн., ДВ, бр. 64 от 1997 г.

⁴² Относно критиката на института на анонимния свидетел вж. Сълов, Ив. (2014). *Актуални въпроси на наказателния процес*. София: Нова звезда, 59.

⁴³ В този смисъл вж. Решение от 20.11.1989 г. на ЕСПЧ по делото *К. срещу Холандия*; Решение от 20.11.1989 г. на ЕСПЧ по делото *Р., Д., Д. и Фит срещу Великобритания*; Решение от 26.03.1996 г. на

процесуалните пречки за представителите на защитата е логично да се изпълнява съответна процедура, с която последните да бъдат компенсирани. Поради това е предвидено незабавното предоставяне на копие от протокола за разпит на свидетеля с тайна самоличност на обвиняемия и неговата защита, а в съдебното производство – на страните, които писмено да поставят своите въпроси на разпитваното лице. Съдът констатира обстоятелството, че зад идентификационния номер на свидетеля стои реално лице,⁴⁴ а при разпита на служител под прикритие тази функция е възложена на ръководителят на структурата, която осигурява и прилага разследването, съответно оправомощено от него лице. Може да заключим, че върху посочените органи лежи тежестта да гарантират правото на защита на обвиняемия, което на практика е проекция на принципа за право на защита на участниците в наказателното производство, установен в чл. 15 НПК.

Ограничаването на доказателствена сила на показанията на свидетеля с тайна самоличност и служителя под прикритие, съгласно правилото на чл. 124 НПК, намира принципна опора в ЕКПЧ. В разпоредбите на чл. 6, т. 1, изр. 1 и т. 3, буква „d” ЕКПЧ (и аналогичните разпоредби на чл. 14, т. 1, изр. 1 и т. 3, буква „e” от МПГПП), изискват пречките, с които защитата се сблъсква, да бъдат компенсирани в достатъчна степен от процедурата, която е предписана да следват съдебните органи. Анализът на постановените от ЕСПЧ решения, свързани с обезпечаване правото на справедлив съдебен процес, води до извода, че гаранцията за осигуряване на правото на справедлив, честен и публичен процес е вземането на подходящи мерки за балансиране на интересите на обвиняемото лице, с тези на защитения свидетел. Показанията на анонимен свидетел може да доведат до осъдителна присъда, само при условие, че съществуват други доказателства, които ги подкрепят.⁴⁵

В мотивите на редица решения на ЕСПЧ са разгледани обсъдените по-горе негативните последици от приобщаване на тези показания към общия доказателствен материал по делото, а именно невъзможността да се оспорва годността на лицето да свидетелства, неговата непредубеденост, лична заинтересованост, както и обективната невъзможност за провеждане на очни ставки между този свидетел и обвиняемия или друг свидетел. И макар регламентацията на реда и условията, при които се извършват разглежданите видове разпит да съответстват на стандартите за справедлив наказателен процес, решаващият делото състав винаги трябва да особено внимателен и да преценява необходимостта от запазване в тайна самоличността на даден свидетел.⁴⁶

В обобщение на изложеното може безкритично да се приеме, че правилото на чл. 124 НПК е част от комплекса от гаранции, с които се цели постигането на баланс между правото на защита на обвиняемия и правата на останалите участници в наказателния процес. Или с други думи, правилото е форма на проявление на принципа на

ЕСПЧ по делото *Доорсън срещу Холандия*; Решение от 23.04.1997 г. на ЕСПЧ по делото *В. М. срещу Холандия*; Решение от 27.10.2004 г. на ЕСПЧ по делото *Е. и Л. срещу Великобритания*.

⁴⁴ Съдът има непосредствен достъп до свидетеля с тайна самоличност, съгласно чл. 123, ал. 5 НПК, а това дава сигурност, че такова лице действително съществува.

⁴⁵ Вж. решението по делото *Unterpertinger срещу Австрия* от 24 ноември 1986 г.

⁴⁶ Вж. в този смисъл решенията по *Костовски срещу Холандия* от 20 ноември 1989 г., и в решението *Виндиш срещу Австрия* от 27 септември 1990 г.

пропорционалност. Неговата регламентация е легална форма на компенсация на ограниченията в основни начала на наказателния процес, а именно на правото на защита на обвиняемото лице, устността на наказателното производство и публичността на съдебните заседания.

По подобен начин стоят нещата и при използването на резултатите от приложените СРС и свързаното с това определяне на доказателствената им сила в наказателния процес.⁴⁷ Макар използването на СРС в наказателния процес да е чувствителна тема, не следва да се отрича тяхната употреба и полезна роля в разкриването на обективната истина по наказателното дело. Поради това може да бъде оценено като удачно решението те да се прилагат като алтернативен способ на доказване. Важно е обаче да се отговори на въпросът в каква степен в практиката се отговаря на това изискване.

От друга страна, не може да се пренебрегне обстоятелството, че престъпната дейност обикновено се реализира тайно, като се полагат съществени усилия да се прикрие нейния действителен извършител. За да може да се отговори адекватно на това предизвикателство е нужно да се прилагат подходящи мерки, за да се постигнат задачите, които стоят пред наказателния процес. Именно това е причината оперативната дейност да е конспиративна. По същата причина прилагането на СРС би могло да бъде от съществена полза, при стриктно спазване на установените в закона гаранции за защита правата на лицата, спрямо които се използват.⁴⁸

Видно от направения анализ на действащата нормативна уредба са намерили регламентация известни гаранции за осигуряване пропорционалността в намесата на личните права на обвиняемия в наказателното производство под формата на задължителни принципни правила. Въпреки това могат да се отчетат известни дефицити в обезпечаване на тяхното реални изпълнение, което може да бъде предмет на друг анализ.

Библиография

- Вучков, В. (2008). Специалните разузнавателни средства – десет крачки към реформа. Сборник от материали на Третата международна научно-практическа конференция на Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“. Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“.
- Панчев, Цв. (2022). Самопризнанието в българския наказателен процес. София: Сиела.
- Рашков, Б. (2010). Специални разузнавателни средства. София: УИ Св. Климент Охридски.
- Сълов, Ив. (2014). Актуални въпроси на наказателния процес. София: Нова звезда, 59.
- Тодорова, В. (2017). Неприкосновеност на личността - основна процесуална гаранция за правото на защита. Норма, № 8.
- Цонков, Ив. (2014). Теория и практика на съдебното производство по наказателни дела (състезателността в светлината на Европейската конвенция за правата на човека). София: Сиела.
- Чинова, М. (1998). Наказателно-процесуална принуда и неприкосновеност на личността. София: Сиби.
- Чинова, М. (2013). Досъдебното производство по НПК. София: Сиела.
- Чинова, М., Рашков, Б. (1997). Сведения, получени чрез подслушване по ЗСРС, могат ли да се използват като доказателства в наказателния процес. Съвременен право, № 4.

⁴⁷ Вж. Вучков, В. (2008). *Специалните разузнавателни средства – десет крачки към реформа. Сборник от материали на Третата международна научно-практическа конференция на Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“.

⁴⁸ Панчев, Цв. (2022). *Самопризнанието в българския наказателен процес*. София: Сиела, 162.

ФИНАНСОВОТО ПРАВО В КОНТЕКСТА НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Гинка Симеонова¹

От момента на приемането на Данъчния процесуален кодекс (отм.) и сега действащия Данъчно-осигурителен процесуален кодекс (ДОПК) се създаде нова нормативна основа, която урежда административни производства, които се развиват пред органите по приходите с оглед администрирането на публичните държавни вземания. Данъчно-осигурителния процесуален кодекс съдържа общи производства, ревизионно производство, производство по прихващане и възстановяване, отсрочване и разсрочване, няколко производства, обусловени от членството ни в ЕС или във връзка с международни договори. Освен това в ДОПК се регулира и данъчния обезпечителен и изпълнителен процес.

Данъчните правоотношения регулират едни от най-съществените процеси, свързани с издръжката на държавата, защото имат пряко отношение към приходната част на държавния бюджет. Поради тази причина те са от стратегическо значение за самото съществуване на държавата, може да се каже дори, че имат пряко отношение към националната ни сигурност.

Данъчните задължения са сред основните конституционни задължения на гражданите, т.е. правила за поведение, изпълнението на които е скрепено и гарантирано с правна санкция. В практиката на Конституционния съд, по специално в решение № 8 от 1997 г. по к.д. № 3/1997 г във връзка с основните характеристики на данъка се подчертава: „Данъкът е задължително плащане, определено едностранно от държавата съобразно доходите и имуществата на облагаемите лица. То изхожда от публичноправното съществуване на държавата и е задължително фиксирано публичноправно плащане. Чрез него държавата и общините обременяват лицата за посрещане на своите финансови цели в съответните държавни и общински бюджети по начин, който те едностранно определят съгласно Конституцията.“

Първоначално схващана като защита от военно нападение, националната сигурност широко се разбира като включваща и други измерения, като например сигурност от тероризъм, ограничаване на пристъпни деяния, финансова и икономическа сигурност, производствена сигурност, енергийна сигурност, екологична сигурност, киберсигурност и т.н. Концепцията за национална сигурност се усложнява във времето и развитието и взаимодействията на обществата и държавите и съжителства със секторни понятия, отнасящи се до отделни аспекти на националната сигурност². Националната сигурност би следвало да кумулира в себе си сигурността на държавата, обществото и индивида в тяхното единство. Ето защо държавната, обществената и

¹ Департамент Право, НБУ

² Prof. Dr. Carlos Esplugues. An applied approach to national security: controlling foreign direct investment on „national security” or related grounds. Достъпно на https://www.bfu.bg/uploads/pages/jur_sbornik_20171.pdf. Посетено на 12.07.2023 г.

личната сигурност трябва да бъдат се разглеждат като елементи на единна система за национална сигурност³. "Държавна сигурност, на обществото и на индивида са в диалектически отношения, която се основава на единството и взаимната отговорност"⁴.

Основна човешка потребност е стремежът към сигурност, която за да бъде осъществена в своята цялост, трябва да се простира във всички аспекти на личния, обществен, икономически, социален и политически живот на отделния индивид в неговата персонална и групово определеност. Сигурността би могла да бъде разглеждана като основна характерна черта на системата на обществото в контекста на неговото развитие, като връзка между персоналния му субстрат, която гарантира устойчивото му развитие, като осъзната потребност за висша индивидуална ценност или като сигурност като условие за защита на правата и законните интереси при възможност за тяхното застрашаване или накърняване от конкретна заплаха или опасност⁵.

Задължението да бъде обезпечена тази сигурност е вменено на държавата, която посредством приложението на принципа на държавния суверенитет е пряко ангажирана към създаване на среда на живот, която в максимална степен да импонира на този индивидуален стремеж към сигурност на всеки член на обществото⁶. Правовата държава следва да създаде механизми, които да осъществяват и гарантират реалното проявление на тази лична потребност на всеки човек. За да съумее да постигне това обаче държавата има нужда и от финансов ресурс, който да разпределя законосъобразно и правилно за постигане в максимална степен на общностните нужди. Засилващите се глобализационни процеси представляват още по-голямо предизвикателство пред националните държави, които трябва да повишат нивото на сигурност не само на национално, но и на международно ниво. Развитието на обществените отношения в контекста на националната сигурност е логично отразено в усъвършенстване на законодателството, видно от многобройните нормативни актове, регулиращи материята, изменяни с оглед обществените отношения, призвани да регулират и защитават - Закон за държавната агенция „Национална сигурност”, Закон за министерството на вътрешните работи, Закон за отбраната и въоръжените сили, Закон за защита на личните данни, Закон за защита на класифицираната информация, Закон за управление и функциониране на системата за защита национална сигурност, Закон за мерките срещу изпирането на пари и т.н.

В този контекст осигуряване на финансов ресурс за осъществяване на регламентирани цели е от първостепенно значение. Това определя и първия аспект на връзката и взаимодействието на данъчното право с националната сигурност, а именно използване на системата на публичните финанси като начин за финансиране на определени политики и конкретни мерки в процеса на реализиране на националната сигурност.

³ Виж повече на https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/6953/1/A_Kostyukov_K_Maslov_The_Role_of_National_Fiscal_Security.pdf. Посетено на 12.07.2023 г.

⁴ Пак там

⁵ Пак там

⁶ Основно правомощие на МС съгласно чл. 105, ал. 2 КРБ е да осигурява обществения ред и националната сигурност

„Публичните финанси са нервите на държавата“, те са „огледало на държавата и моторът на държавата“⁷. Основната функция на данъците е да осигуряват финансов ресурс, посредством който да бъдат удовлетворявани обществено значими нужди. Установяването на това задължение е в най-пряка връзка с целта, която следва да бъде постигната с неговото изпълнение – редът на установяването на данъчното задължение започва първо от точно дефиниране на общата потребност, която трябва да бъде задоволена посредством въвеждането на вид данък в правната система на дадена държава. С други думи първо се остойносттава бъдещ разход (цената на общото благо) и след това се търсят начините за осигуряване на приход, който да го реализира.

Акумулирането на ресурс, чрез който да бъдат осъществявани значими обществени политики в контекста и на националната сигурност е първата задача, която следва да бъде осъществена при планирането на всяка дейност и аспект в процеса на реализация на държавното управление и международното сътрудничество. Както проф. Иван Стоянов отбелязва⁸, в старите азиатски държави е застъпено разбирането, че „добрите финанси осигуряват разполагането с добра и победоносна армия“, като военно-политически аспект на финансите е бил от първостепенно значение. В съвременния свят финансите се разглеждат като „средство за осъществяване на публичния интерес“⁹. Материята, свързана с публичните вземания на държавата и общините, заема основна част от предмета на правно регулиране на финансовото право. Пораждането, установяването и изпълнението на публичните вземания се базира на анализа на финансовоправните отношения, доколкото става дума за правни отношения, свързани с набиране, разпределение, разходване на националния доход и контрола върху тези дейности, на публични средства¹⁰. Публичните финанси като понятие се разглеждат като съвпадащи с понятията „финансова система“ и „финансово регулиране“¹¹, а „финансите са регламентирана от държавата система от парични отношения“¹². Съгласно чл. 3 от Закона за публичните финанси публичните финанси са система за осигуряване и финансиране на публични блага и услуги, преразпределение и трансфериране на доходи и акумулиране на ресурси от бюджетните организации чрез приходи, помощи и дарения, реализация на финансови активи и поемане на дълг. Законът за публичните финанси поставя акцент върху държавния бюджет като „централно звено (компонент) на финансовата система“¹³, определяйки нормативно важността, значението и влиянието на средствата, които постъпват в бюджета с оглед цялостната финансова политика на държавата. Особено внимание следва да се обърне и на факта, че след приемането на България в ЕС държавният бюджет е във взаимоотношение с бюджета на ЕС. Поради тази причина националната ни финансова система следва да осигурява ефективност и стабилност на публичните финанси като част от общата финансова система на Съюза и

⁷ Стоянов, И. Финансово право. Сиела.2017. Проф. Стоянов цитира написаното от Жан Боден през 1576 г. в *La Republique*

⁸ Пак там. с. 25

⁹ Пак там. с. 33

¹⁰ Виж повече в Костов, М. Финансови правни отношения. С.: БАН, 1979

¹¹ Димитров, В. Публични финанси, финансова система и финансово право, с. Достъпно на https://www.unwe.bg/uploads/Alternatives/1_Valeri_%20br3_2016_bg.pdf, посетено на 12.07.2023

¹² Златарев, Е., Христофоров, В. Финансово право на НРБ. С.: ВИИ, 1983, с. 9.

¹³ Димитров, В. Цит. съч., с. 8

така да спомогне за осъществяване както на националната, така и на международната сигурност¹⁴.

Очевидна е ролята на държавата, реализираща властническите си правомощия в областта на данъчното облагане за осъществяване на всички аспекти на обществения живот, както като средство за икономическо, социално и политическо въздействие, така и като начин за осигуряване и защита на националната сигурност.

Като пример могат да се посочат финансовата криза от 2008 г и здравната криза, свързана с разпространението на Ковид 19, които сериозно разклатиха усещането за сигурност както на всички членове на обществото, така и на националните държави. Държавите генерираха огромен публичен ресурс, чрез който да се опитат да се справят с последиците и да гарантират защитата правата на гражданите и тяхната сигурност.

Друг пример за намеса на държавите в саморегулиращия се свободен пазар в контекста на защита на сигурността е Регламент (ЕС) 2019/452 на Европейския парламент и на Съвета от 19 март 2019 година за създаване на рамка за скрининг на преки чуждестранни инвестиции в Съюза. Съгласно параграф 3 в съответствие с международните ангажименти, поети в рамките на Световната търговска организация (СТО), в Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и в търговските и инвестиционни споразумения, сключени с трети държави, Съюзът и държавите членки имат възможността, при спазване на определени изисквания, да приемат ограничителни мерки, свързани с преките чуждестранни инвестиции на основания, свързани със сигурността или обществения ред. В Регламента се акцентира и върху важността за осигуряване на правна сигурност за механизмите за скрининг на държавите членки на основания, свързани със сигурността или обществения ред, за да се гарантира координацията и сътрудничеството в рамките на целия Съюз по отношение на скрининга на преките чуждестранни инвестиции, които има вероятност да засегнат сигурността или обществения ред – параграф 7 Регламент (ЕС) 2019/452 на Европейския парламент и на Съвета от 19 март 2019 година за създаване на рамка за скрининг на преки чуждестранни инвестиции в Съюза. Целта на създадената правна рамка е да „предостави на държавите членки и на Комисията средства за всеобхватен отговор на рисковете за сигурността или обществения ред и за адаптиране към променящите се обстоятелства, като същевременно се запазва необходимата гъвкавост, така че държавите членки да извършват скрининг на преките чуждестранни инвестиции на основания, свързани със сигурността и обществения ред, като вземат предвид националните си условия и специфики“¹⁵. И правителството на Великобритания наскоро публикува актуализирана версия на своите насоки относно Закона за националната сигурност и инвестициите за 2021 г. По силата на закона правителството има правомощието да изисква, разследва и в крайна сметка да блокира или да налага условия за придобивания с определен размер, които представляват риск за националната сигурност на Обединеното кралство. Видно от примерите след близо 20 години на либерализационен подход към инвестициите се

¹⁴ Виж повече в Симеонова, Г. Публични вземания без данъчен характер с произход от Европейския съюз. Изд. на НБУ.С. 2021

¹⁵ Параграф 8 Регламент (ЕС) 2019/452 на Европейския парламент и на Съвета от 19 март 2019 година за създаване на рамка за скрининг на преки чуждестранни инвестиции в Съюза

стига до преразглеждането му. Една от основните области, в които се проявява по-рестриктивен подход към чуждестранните инвестиции, е свързана с националната сигурност и със защитата на стратегически отрасли и критична инфраструктура. Стига се дори дотам, че поради съображения за национална сигурност се ограничават финансовите ресурси на държавите под формата на чуждестранни инвестиции¹⁶. Последното показва от една страна неразривната връзка и взаимоотношеност между финансовата система на държавите и националната сигурност, а от друга възможностите за влияние на сигурността върху финансовата обезпеченост на страните и обратното. Очевидна е обвързаността и взаимната обусловеност на финансовите ресурси, генерирани вътре и извън националните държави и концепцията за тяхната национална сигурност в национален и международен план.

Осигуряването на стабилна система на публичните финанси е основно направление в усилията и на Европейския съюз (ЕС) за изграждане на по-силна, по-конкуренетоспособна и по-справедлива икономика с ясно социално измерение при съблюдаване на един от основополагащите принципи на международното право в областта на правата и сигурността на човека и гражданите, а именно равенство пред закона и защита от всички форми на дискриминация. Принципът за равенство се разглежда същевременно като принцип и основно право, „като едно необходимо допълнение към съвременното разбиране за свободата — свободата като ползване на права; ако не всички имат права в равна мяра, тогава те просто няма да имат и няма да могат да упражняват своята свобода“¹⁷.

От една страна, данъчното облагане следва да осигури стабилни постъпления в подкрепа на публичните инвестиции и благоприятстващите растежа политики, но следва да направи това чрез гарантиране, че всички данъчни субекти се ползват от равнопоставени условия на конкуренция и правна сигурност. То следва да бъде част от една по-широка данъчна система, на която гражданите се доверяват, защото е справедлива и посреща социално-икономическите потребности на обществото като цяло¹⁸.

Правомощието да се установяват и събират данъци като признак на данъчен суверенитет, е един от най-важните методи за осигуряване на националната фискална сигурност. Данъчното облагане би могло да се разглежда и в контекста на процес, насочен към постигане на статут на националната сигурност чрез премахване на заплахите от нея. Идентифициране на заплахите за фискалната сигурност като част от общата концепция за национална сигурност позволява да бъде определен модел на ефективно и ефикасно правно регулиране в данъчното право, който да предотврати развитието на негативни тенденции в механизмите на данъчното облагане. Данъчната политика дава възможност за определяне на приоритети в държавната политика на

¹⁶ Виж The protection of national security in IIAs. UNCTAD Series on International Investment Policies for Development. Достъпно на https://unctad.org/system/files/official-document/diaeia20085_en.pdf. Посетено на 12.07.2023 г.

¹⁷ Друмева, Е. Конституционно право. Сиела. 2008. с. 690 и сл.

¹⁸ Виж повече в Симеонова, Г. Принципът за равенство в правата и преките данъци в ЕС. Достъпно на <file:///D:/Guinka/BOOK/Articles/web-rights-of-citizens-and-their-protection-2019-2.pdf>. Посетено на 12.07.2023 г.

национално и европейско ниво. Например сред приоритетите на бюджета на ЕС за 2023 г. е посочено, че бюджетът „има ключова роля за развитието и реализирането на договорените от Съюза дългосрочни цели и политически приоритети, като допринася за възстановяването на европейската икономика след пандемията от COVID-19“, следва да бъде „да бъде реалистичен, да съответства на реалните потребности, да осигурява разумно бюджетиране“, като същевременно „следва да осигури достатъчно ресурси, за да се гарантира изпълнението на програмите на Съюза и да се позволи своевременното изплащане на поетите по настоящата и предходната Многогодишната финансова рамка задължения“¹⁹. Неотменно в бюджета на ЕС последните години се предвиждат значителни по размер средства за сигурност. Предложенията на Комисията за „допълнително фокусиране върху приоритетите и новите предизвикателства“ се изразяват в разпределянето на допълнителни средства за определени функции и програми. Общият пакет от приблизително 12,8 млрд. евро до 2020 г. включва например 6,3 млрд. евро за растеж и работни места, сигурност, миграция и бежанци. Правят се и предложения за резерви в бюджета като резервът за спешна помощ и резерв за кризи, които да помогнат на ЕС „да реагира бързо при кризи, както и при събития с тежки хуманитарни последици или последици по отношение на сигурността“²⁰.

Данъкът, разбран като публичноправно отношение, създадено по силата на закона, дава възможност да осъществи всички цели на държавното управление посредством действията и разпорежданията на държавната власт, ведно с предписаните от правната норма права и задължения на данъчните субекти, в т.ч. да осигури средства и механизми за въздействие върху националната сигурност. Икономическата, финансовата и социалната сигурност е предпоставка за устойчиво развитие и основа за националната сигурност. Осигуряването на финансова сигурност прави по-сигурни публичните ресурси и благоприятства стабилността и увеличаване благосъстоянието на отделните членове на обществото. Тя способства и за усъвършенстване нивото на националната сигурност, което да отговаря в по-голяма степен на изискванията на социално-икономическо развитие на социума. Ефективността на системата на националната сигурност зависи от надежден поток от финансови ресурси във високопроизводителни реални инвестиции и държавния бюджет. Данъчното облагане като ефективен инструмент на фискалната политика трябва да стимулира надеждността на икономическата и финансова сигурност и да осигури достатъчно средства за бюджета за постигане на желаните цели²¹.

Вторият аспект, от който може да бъде разгледана обвързаността на данъчното право с националната сигурност, е ролята на данъчното право в противодействието на деяния,

¹⁹ Достъпно на <https://www.consilium.europa.eu/bg/press/press-releases/2022/03/15/council-sets-its-priorities-for-the-2023-eu-budget/>. Посетено на 12.07.2023 г.

²⁰ Виж Бюджетът на ЕС: време за реформа? Информационен документ относно междинния преглед на многогодишната финансова рамка за периода 2014—2020 г. Достъпно на https://www.eca.europa.eu/Other%20publications/PL_MFF_2014-2020_review/Briefing_paper_MFF_2014-2020-bg.pdf. Посетено на 12.07.2023 г.

²¹ Huseynov, T. The role of the tax system in ensuring economic and financial security of the country. Достъпно на <https://www.proquest.com/openview/1153577f80dccc8a21406df2cb0794b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2033472>. Посетено на 12.-7.2023 г.

които биха могли да застрашат системата на публичните финанси, а оттам и да дадат отражение върху националната сигурност.

Без претенция за изчерпателност, могат да бъдат посочени няколко примера в подкрепа на горното твърдение.

На първо място, данъчните измами биха могли да бъдат разглеждани като заплаха за националната сигурност. Актуалността на въпроса е безспорна, тъй като данъчните нарушения са действия или бездействия, които пряко застрашават фискалния суверенитет на държавите. В теорията съществуват три основни разбираня за характера и същността на данъчните нарушения – вид финансови нарушения, данъчен деликт²² и вид административни нарушения²³. Наказателният кодекс на Република България (НК) регламентира и деянията с висока степен на обществена опасност - престъпленията по чл. 255-256 НК, които са сравнително нови. „До криминализирането на укриването на данъци в големи размери (същинското данъчно престъпление) през август 1997 г. за него се носи само административна отговорност, а до въвеждането на данъчната измама по чл. 256 през 2006 г. наказателноправната защита срещу явлението се осъществява от съставите на измамата като престъпление против собствеността.“²⁴.

Ефективните данъчни системи, насочени към предотвратяване на порочни действия или бездействия, играят основна роля за укрепване финансовата стабилност на държавите, провеждане на ефикасни данъчни политики и засилване на чувството за сигурност, предвидимост и справедливост у данъчните субекти. На специална среща на Икономическия и социален съвет през 2023 г. се обсъждат именно въпроси, свързани с международното сътрудничество по данъчни въпроси. „В света няма криза на ресурсите; има криза на споделянето и ефективното управление на тези ресурси“, каза Амина Мохамед, заместник генерален секретар на ООН, като в изказването си подчертава, че „свързаните с данъците незаконни финансови потоци, избягването на данъци и укриването на данъци източват така необходимите ресурси и подкопават отдавна термин устойчиво развитие“.²⁵.

Данъчните измами и укриването на данъци често е свързано и с организираната престъпност и изисква интердисциплинарен подход и тясно сътрудничество между различни по своята компетентност органи на национално, европейско и международно ниво. Избягването на данъци получи голямо политическо внимание през последните няколко години в Европа.

Европейският съюз застана твърдо срещу опитите за намаляване на данъци на през последните пет години. От 2011 г. насам няколко данъчни реформите бяха приети като първи стъпки към по-голяма данъчна справедливост. Въпреки усилията обаче, последните скандали за избягване на корпоративен данък недвусмислено напомнят, че въпреки постигнатия напредък, остава много да се направи, ако наистина искаме "банкова тайна да изчезне", да дойде "краят на данъчните убежища" и окончателно

²² Стоянов, П. Данъчно право. Изд. на БАН.1994

²³ Стоянов, И. Данъчно право. Сиела. 2021.,160 и сл.

²⁴ Пушкарова, И. Данъчните престъпления по чл. 255-255а и чл. 256 от НК: някои проблеми на съдебната практика. сп. Съвременно право, бр.2/2015

²⁵ Достъпно на <https://press.un.org/en/2023/ecosoc7116.doc.htm>. Посетено на 12.07.2023 г.

прекратяване на укриването и избягването на данъци. На 5 октомври 2015 г. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) излезе с окончателните си препоръки за справяне с ерозия на данъчната основа и прехвърляне на печалби (известен като проекта BEPS)²⁶. Оттогава се предприеха редица реални мерки и промени, които да способстват за постигане на тази амбициозна цел. На 12.07. 2023 г. 138 членове на ОИСР/Г-20 се споразумяха за прилагане на глобална данъчна сделка, като споразумението е наречено „историческо“ и отразяващо месеци на взаимно сътрудничество, преговори и компромиси за справяне с предизвикателствата в областта на данъчното облагане, продиктувани от цифровизацията на икономиките и необходимостта от по-справедливо разпределение на финансовите ресурси и правомощия²⁷. Увеличаване броя на корпорациите и трансграничния обмен във все по-глобализиращия се свят наложиха модел на организиране на стопанската дейност на мултинационалните компании във и независимо от националните държави, за да съумеят да използват икономическата си мощ в международна конкуренция за техните инвестиции. Данъчното облагане се превърна в основа на тази конкуренция и влезе в пряка зависимост с въпроси, отнасящи се до националната и международната сигурност.

В Резолюция на Европейския парламент от 26 март 2019 г. относно финансовите престъпления, данъчните измами и избягването на данъци се отбелязва, че справедливото данъчно облагане и решителната борба с данъчните измами, отклонението от данъчно облагане, агресивното данъчно планиране и изпирането на пари играят централна роля за изграждането на справедливо общество и силна икономика, като същевременно защитават социалния договор и върховенството на закона. С оглед това ролята на съвместни действия на ЕС и на национално равнище са посочени като решаващи за предпазването на бюджета на ЕС и на националните бюджети от загуби вследствие на неплатени данъци. Само посредством осигуряване на ефективни данъчни системи и политики би могло да се осъществяват в максимална степен качествени обществени услуги като образование, здравеопазване, сигурност, контрол на престъпността и действия при извънредни ситуации. От друга страна се поставя въпроса за липсата на прозрачност по отношение на произхода на парите, свързани със схемите за гражданство и пребиваване срещу инвестиции, което значително увеличава политическите и икономическите рискове и рисковете за сигурността за европейските държави²⁸.

²⁶ Виж повече в Симеонова, Г. Проектът BEPS в контекста на борбата срещу избягване на данъци. Достъпно на <https://ebox.nbu.bg/dp25/pdf/22.pdf>. Посетено на 12.07.2023 г.

²⁷ Виж повече на <https://www.oecd.org/newsroom/138-countries-and-jurisdictions-agree-historic-milestone-to-implement-global-tax-deal.htm>. „В значително развитие от октомври 2021 г. насам 138 държави и юрисдикции също се споразумяха в декларацията за резултатите да се въздържат от налагане на новоприети данъци върху цифровите услуги или съответни подобни мерки на която и да е компания преди 31 декември 2024 г. или влизането в сила на MLC, ако е по-рано, при условие че подписването на MLC е постигнало достатъчен напредък до края на годината. Този ангажимент е поет като признание за напредъка, постигнат до момента, и необходимостта от предотвратяване на прекъсване или забавяне на ратификацията на MLC.“. Посетено на 15.07.2023 г.

²⁸ Резолюция на Европейския парламент от 26 март 2019 г. относно финансовите престъпления, данъчните измами и избягването на данъци (2018/2121(INI)). Достъпна на https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0240_BG.html. Посетено на 12.07.2023 г.

На второ място, в контекста на взаимовръзката между данъчното право и националната сигурност, би следвало да се обърне внимание на правомощията на данъчните и митническите органи за осигуряване на нейната защита. Органите на Националната агенция за приходите притежават редица правомощия – подробно установени в чл. 12 ДОПК - както свързани с установяването на данъчния дълг, така и с свързани с конкретни неизпълнения на възникнали данъчни задължения. Митническите органи имат сходни правомощия при осъществяване на административно-наказателното производство във връзка с нарушения на митническото законодателство²⁹. Поради прякото приложение на Регламент (ЕС) № 952/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 9 октомври 2013 г. за създаване на Митнически кодекс на Съюза тяхната роля е от особена важност, когато се установява митническа контрабанда или митническа измама. В контекста на настоящето изследване могат да бъдат посочени например правомощия по чл. 16 от Закона за митниците да изискват представяне на документ за самоличност да извършват претърсвания и изземвания на стоки, които са били или е трябвало да бъдат обект на митнически надзор и контрол и свързаната с тях документация в офиси, служебни и други помещения, както и личен обиск на намиращите се в тях лица, при спазване разпоредбите на Наказателно-процесуалния кодекс; да осъществяват контролирани доставки съвместно с компетентните органи на Министерството на вътрешните работи и на Държавна агенция "Национална сигурност" и с разрешение на съответната прокуратура, да носят служебно оръжие и да го използват при неизбежна отбрана и при крайна необходимост, да извършват личен преглед на лица, преминаващи държавната граница; да спират пътните превозни средства във вътрешността на страната, както и при извършване на проверки в рамките на последващия контрол или в хода на митническото разузнаване, когато се възпрепятства тяхното провеждане или когато са налице данни за укриване на факти и обстоятелства, които са от значение за случая, митническите органи могат да извършват претърсване и изземване по реда на Наказателно-процесуалния кодекс (чл. 16, ал. 1, т. 4, т. 9, т. 10, т. 11 ЗМ, чл. 16, ал. 3 и ал. 7 ЗМ). Наред с това следва да бъде отбелязана и правомощието, което ДАНС притежава за взаимодействие с НАП и Агенция „Митници“³⁰ по противодействие и превенция на практики, генериращи преки финансови щети за държавния бюджет.

В Годишен доклад за дейността на Държавна агенция „Национална сигурност за 2019 г. е посочено, че съвместно с Агенция „Митници“ и органите на МВР са проведени 3 специализирани операции за пресичане на престъпна дейност, свързана с производство, съхраняване и разпространение на акцизни стоки без бандерол, както и че „съществена част от действията, насочени към минимизиране и неутрализиране на рисковете за националната сигурност, е контролната и методическата дейност по Закона

²⁹ Повече в Симеонов, А. Митнически нарушения и наказания в законодателната рамка на Европейския съюз. 50 години Закон за административните нарушения и наказания -история, традиции, бъдеще, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2020, с. 74-83

³⁰ Повече за митническото сътрудничество виж в Симеонов, А. Митническо сътрудничество в рамките на всеобхватно икономическо и търговско споразумение между Канада, от една страна, и Европейския съюз и неговите държави членки, от друга страна. Върховенство на правото - актуални проблеми, изд. "Нов български университет", 2021, с. 64-87

за мерките срещу изпирането на пари и Закона за мерките срещу финансирането на тероризма“³¹.

На трето място, връзката между финансовото право и националната сигурност може да бъде разгледана и през призмата на възможностите за налагане на различни рестрикции, тарифи или санкции, за да бъде защитена националната сигурност. Например член XXI от Общото споразумение за митата и търговията (ГАТТ)³², озаглавен „Изключения, свързани със сигурността“, предвижда следното:

Нищо в това споразумение не се тълкува:

(а) като изискващо от която и да било договаряща се страна да предоставя информация, разгласяването на която тя смята за противоречащо на основните интереси, и свързани със сигурността; или

(б) като възпрепятстващо която и да било договаряща се страна да предприеме действия, които тя смята за необходими за защитата на основните интереси, свързани със сигурността:

(i) отнасящи се до ядрени материали или материали, от които те се получават;

(ii) отнасящи се до търговията с оръжие, боеприпаси и военни принадлежности и до такава търговия с други стоки и материали, извършвана пряко или косвено с цел снабдяване на военни единици;

(iii) предприети по време на война или друг критичен момент в международните отношения; или

(в) като възпрепятстващо която и да било договаряща се страна да предприеме действия в изпълнение на задълженията си по Устава на Обединените нации за поддържането на международния мир и сигурност.

Въпреки че тази разпоредба съществува в ГАТТ още от първоначалното му приемане, сякаш войната в Украйна повдигна отново въпросите ефективността на международното право, особено що се отнася до възможността за налагане на търговски санкции от съображения за сигурност, но и при запазване на баланса между недискриминация в търговското право и мерките, предприети във връзка с "националната сигурност", както и усилията да не се допуска Световната търговска организация (СТО) да се превърне „в черна дупка на изключение, което се превръща в ново правило? В продължение на три четвърти век световната търговска система процъфтяваше почти изцяло без спорове относно връзката между търговията и

³¹

Достъпно

на

https://www.gov.bg/files/common/_%D0%94%D0%90%D0%9D%D0%A1%20%D0%B7%D0%B0%202019.pdf. Посетено на 12.07.2023 г.

³² Във връзка с митническите правоотношения виж Симеонов, А. Издаване на решения по прилагане на митническото законодателство на европейския съюз. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София 2023 г., Симеонов, А. Обезсилване на благоприятни решения, издавани от митническите органи по реда на Митническия кодекс на съюза. Съвременен право – София: Сиби, брой: 3, 2022, стр. 7-22, Симеонов, А. Заявление на заинтересуваното лице за издаване на решения, свързани с прилагане на митническото законодателство на Европейския съюз. IUS ROMANUM, брой:1, 2018, стр. 1-17, Симеонов, А. Спор за издаване на решение от митническия орган по прието заявление. Ius Romanum, бр. 1/2019, Симеонов, А. Право на изслушване на заинтересуваното лице при неблагоприятно решение на митническите органи. Ius Romanum, бр. 2/2019 - Ius Publicum & Ius Privatum, Симеонов, А. Обща и специална процедура във връзка с правото на изслушване при издаване на решение от митническите органи по реда на МКС. Норма, бр. 1/2019

националната сигурност. Днес в системата за уреждане на спорове на СТО са висящи повече от дузина международни спорове, в които е направено позоваване на изключението за националната сигурност, като повечето от тях оспорват едностранни мита върху стоманата и алуминия, наложени от предишната администрация на Тръмп по съображения, за които тя твърди, че са свързани с националната сигурност. При разрешаването на тези висящи спорове чрез изясняване на значението на изключението за националната сигурност юристите на СТО трябва, разбира се, да признаят суверенното право на членовете на СТО да определят сами кое е най-добро за тяхната национална сигурност.³³

Ограничителните мерки като съществен инструмент на общата външна политика и политика на сигурност (ОВППС) на ЕС също се използват като вид санкция срещу правителства на държави извън ЕС, образувания (дружества) и/или лица, разполагащи с финансов ресурс за осъществяване на политики, които застрашават сигурността, правата на човека, стабилитета на демократичните общества и правовата държава на национално и европейско ниво, като нарушаването на ограничителните мерки бе включено в списъка в Договора за функционирането на ЕС на „евро престъпленията“³⁴.

Връзката между финансовото право и въпросите, свързани с националната сигурност се открива във взаимната обусловеност между двете. От една страна финансовите системи следва да бъдат структурирани по начин, който да осигурява изпълнението на всички приоритети на национално и международно ниво, свързани с обезпечаването на националната сигурност. От друга страна то е призовано да препятства евентуални заплахи за сигурността, като създаде ефективни механизми за контрол на деяния, които я застрашават. Предизвикателство, което трябва да намери и баланса между двете.

³³ Виж повече на <https://www.cato.org/policy-analysis/black-hole-national-security#introduction>. Посетено на 12.07.2023 г.

³⁴ Повече за ограничителните мерки виж на <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/sanctions/>. Посетено на 12.07.2023 г.

IUS GENTIUM И РИМСКАТА КОНЦЕПЦИЯ ЗА ЛИЧНАТА И ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

Малина Новкиришка- Стоянова¹

Темата на настоящата конференция „Права и сигурност“ дава възможност за едно изключително богато интерпретиране от различни позиции. В поканата за това събитие, посветено на две знаменателни събития на международно и национално ниво², вниманието се насочва към проблемите на националната и човешката сигурност, основните понятия на държавността в тяхното развитие и във връзка с актуалните предизвикателства за закрилата на правата на човека и сигурността в условията на драматични и сериозни конфликти и военни действия. Тази модерност на тематиката съвсем не изключва и някои класически обобщения и представяне на генезиса на съвременните понятия в техния исторически контекст.

Самите две понятия- „право“, съответно „права“ (както изрично е акцентирано в заглавието на конференцията), и „сигурност“ имат безкрайни конотации във всяка една човешка дейност. Най- често и в ежедневна употреба се говори както общо за сигурността като състояние на равновесие и спокойствие, увереност, липса на заплаха и пр., така и в по- специфичен план за вътрешна и външна сигурност, за национална, социална, икономическа, банкова, информационна и пр. сигурност и съвсем не рядко- и за правна сигурност³. В този последния смисъл може да се ситуира и темата на конференцията като обвързаност на правата с правната сигурност, определена като съвкупност от концепции, методи и средства за защита на гражданите, състоящи се в съответствие на законодателството с конституцията и международноправните актове в сила за съответната държава, в предвидимост, стабилност, непротиворечивост и вътрешен интегритет на нормативните актове и на цялата правната система⁴.

Наред с това правната сигурност се възприема като принцип на правото, който има за цел да предпазва гражданите срещу вторичните негативни ефекти на прилагането на правото, които засягат техните основни права, но и цялостното функциониране на икономиката, обществото и държавата. В този смисъл се посочват примери като прекомерно нарастване в количествен план и множество изменения и допълнения, както

¹ Проф. д.н., Нов Български Университет

² Международната научна конференция е посветена на 75 години от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека на ООН и на 20-тата годишнина от създаването на департамент „Национална и международна сигурност“ и на Дипломатическия институт към Министерство на външните работи.

³ Полезно обобщение на различните значения на термина „сигурност“ вж. в Университетския речник на сайта на НБУ на <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/sigurnost> . Вж. определението за *sécurité* на сайта на Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales на <https://www.cnrtl.fr/definition/s%C3%A9curit%C3%A9> . **Всички позовавания на източници в интернет са актуални към 25.07.2023 г. (б. авт.)**

⁴ В такъв контекст се поставят и в многобройните изследвания за правовата държава, както и актуалните доклади на Европейската комисия относно върховенството на закона като основна предпоставка за правната сигурност в страните- членки на Европейския съюз. Вж. доклада за 2023 г. на https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism/2023-rule-law-report_en

и често придаване на обратна сила на нормативните актове, вътрешна несъгласуваност или сложни препратки на правните норми, прекомерно регулиране, изземване на компетентност, нестабилност на правоприлагането, забавено правораздаване и пр.⁵

Но все пак в рамките на дискусиите и представените доклади всеки участник би трябвало избере само един аспект от тази необятна тема. И тъй като за римското право се говори много, но не винаги се имат предвид източниците, в статията бих искала да фокусирам представянето на една типично римска проблематика и терминология за правната сигурност, въздигната като основен принцип в Юстиниановата кодификация, и нейната обвързаност в международен (от съвременна гледна точка) аспект с една от действащите системи на римското право- *ius gentium*.

ПРАВНАТА СИГУРНОСТ СПОРЕД РИМСКОТО ПРАВО

В рамките на едно кратко встъпление могат да се направят няколко терминологични уточнения. Самият термин сигурност на е латински *securitas* и от него е оформена терминологията на съвременните езици, изградено на основата на латинския език⁶. Етимологично терминът се извежда от глагола *seco* с основно значение „режа, сека, разсичам, разделям на части, раздробявам“ и пр. и в преносен смисъл „разрешавам проблем, разчиствам път, преминавам през препятствие“ и пр., който е обвързан и със съществителното „*securis*“, с което се означава секира, топор или голям нож и точно такова оръдие е включено във фасциите на магистратите, които са символ на публичната власт и юрисдикция⁷. Макар и по-рядко, се прави връзка с лексемата *cura*, превеждана като грижа, загриженост, протекция, лечение и пр.⁸. Постепенно обаче лексемата *securitas* придобива самостоятелно значение в смисъл на спокойствие, сигурност, безметежност, безгрижие, обезпеченост и пр., т.е. състояние на покой и липса на препятствия, затруднения или грижи. Терминът има доста богата употреба в изворите. В този позитивен смисъл като душевно спокойствие, безгрижие, без нарушения и притеснения, блажен живот и пр., но също и като сигурност в държавата той се използва предимно във философски, литературни и исторически съчинения⁹, макар че се

⁵ Принципът се съдържа в Декларацията за правата на човека и гражданина (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen) от 1789 г. във Франция и в различна текстуална форма е залегнал в конституциите на европейските държави и в международните актове за правата на човека. Вж. по-общо BOULOUIS, J. Quelques observations à propos de la sécurité juridique.- In : Du droit international au droit de l'intégration. Liber Americum Pierre PESCATORE. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1987, p. 53-63. Подробно в дисертациите на SALVIEJO, C. Le principe de sécurité juridique en droit communautaire et européen, thèse de doctorat en droit public, Université de Montpellier I, 2003 ; HARDY, H. Le principe de sécurité juridique au sens du droit de la Convention européenne des droits de l'homme. Université Montpellier, 2019 на <https://theses.hal.science/>.

⁶ На италиански: sicurtà; френски: sécurité, sûreté; испански: seguridad; португалски: seguridade; румънски: securitate; английски: security, surety; каталунски: seguretat ; аструрски: seguridá; окситански: seguretат и пр.

⁷ Вж. OXFORD LATIN DICTIONARY. Oxford, 1968, p. 1717 ; 1722s. ; GAFFIOT, F. Dictionnaire latin-français. Nouvelle édition revue et augmentée par V. M. Komarov. Paris, 2016, p. 1204.

⁸ ERNOUT, A. , MEILLET, A. Dictionnaire étymologique de la langue latine: Histoire des mots. Paris, 2001, p. 608; p. 159.

⁹ Вж. цитираните фрагменти от класическите извори в речника на LEWIS, CH. T. , SHORT, CH. A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. revised, enlarged and in great part rewritten by first edition, Oxford. Clarendon Press. 1879 на <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=securitas> и по-специално

отбелязва и употреба в негативен смисъл като невнимание, небрежност (*negligentia*), безстопанственост, необвързаност, отхвърляне на задължения за грижа (*incuria*) и пр.¹⁰.

Трябва да се отбележат и някои текстове в правните източници, предимно в Дигестите, в които лексемата се употребява предимно в посочения по-горе негативен смисъл на безгрижност. Така в коментар на Улпиан към Августовото брачно законодателство (*Leges Iuliae et Papia Poppaea* в D. 22.6.6.) не се допуска извинение на незнанието на факти в резултат на твърде грубо пренебрежение и прекалено безразличие (*nimia securitas*), което застрашава интересите на лицата и обществото- в случая предвид на предмета на коментара вероятно се касае или за безбрачие и бездетство, или за сводничество, прелюбодеяние и пр., наказуеми по тези закони. В същия смисъл е употребата на *securitas* в D. 22.6.3.1., като Помпоний прави разлика между незнанието за своите или чуждите права и се позовава на предкласическите юристи Касий и Сабин, че незнанието не е приемливо, когато не е свързано с душевна болест, а е просто безгрижие на един безразличен към своите дела човек (*nimum securi hominis*). В редица други текстове също става въпрос за безотговорност към своите или чужди дела, както и за освобождаване от отговорност¹¹.

Най-често в общите речници се цитира като афоризъм „*Nihil tam alte insederat eius animo, quam securitas rei publicae*“ (Нищо не е толкова много желано колкото сигурността в държавата) и в този контекст можем да поставим изложението по-долу.

Да обърнем поглед към самото начало на създаването на Юстиниановата кодификация¹²- встъпителната конституция от 7 април 529 година за утвърждаването

тези от Цицерон: „*Democriti securitas, quae est animi tamquam tranquillitas, quam appellavit εὐθυμία, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas ea ipsa est beata vita*“, Cic., de Finibus Bonorum et Malorum, 5, 8, 23; „*securitatem nunc appello vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est*“, id. Tusculanae Disputationes, 5, 15, 42; „*vacandum omni est animi perturbatione, ut tranquillitas animi et securitas assit, quae affert cum constantiam tum etiam dignitatem*“, id., De Officiis, 1, 21, 69; „*beatam vitam in animi securitate et in omnium vacatione munerum ponimus*“, id. De Natura Deorum, 1, 20, 53; и пр. Срв. и „*securitas securitate mutuā persciscenda est*“, Sen., De Clementia, 1, 19, 5; „*perpetua Romani imperii*“, Vell. 2, 103, 3; „*nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam assumerit*“, Tac., Agricola, 3 и пр. Срв. и Plin. Min., Epistulae, 1, 4, 3; id. ibid., 2, 17, 6; Suet., Nero 40; Sen., Epistulae, 18, 8, 2.

¹⁰ Пак там- вж. „*memoriae plerumque inhaeret fidelius, quod nullā scribendi securitate laxatur*“, Quint., Institutio Oratoria, 10, 6, 2; „*res altera taedium laboris, altera securitatem parit*“, id., ibid. 2, 2, 6; 2, 5, 13; 2, 3, 4; 4, 1, 55; 6, 1, 34; 6, 3, 62; Tac., Annales, 3, 83; A.Gell., Noctes Atticae, 1, 15, 2; 4, 20, 8.

¹¹ D. 22.6.6. (*Ulpianus libro 18 ad legem Iuliam et Papiam*) *Nec supina ignorantia ferenda est factum ignorantis, ut nec scrupulosa inquisitio exigenda: scientia enim hoc modo aestimanda est, ut neque negligentia crassa aut nimia securitas satis expedita sit neque delatoria curiositas exigatur.*; D. 22.6.3 (Pomponius libro tertio ad Sabinum) pr. *Plurimum interest, utrum quis de alterius causa et facto non sciret an de iure suo ignorat. 1. Sed Cassius ignorantiam Sabinum ita accipiendam existimasse refert non deperditi et nimum securi hominis.* Срв. D. 2. 8.1. D. 5. 2. 8.6.; D. 9. 2. 8. pr.; D. 9. 4. 8.; D. 11. 6. 1. 1.; D. 17. 1. 27.2.; D. 18. 2. 11. pr.; D. 19. 1. 1.1.; D. 44. 7.1.4.; IJ.2.8.2. и пр. относно освобождаването от отговорност или безотговорност; цитирани по ДЪДЫНСКИЙ П. Ф. М. Латинско-русский словарь к источникам римского права. Варшава, 1896 на <https://lawbook.online/rimskoe-pravo/-35573.html>

¹² Тук няма да се спирам на употребата и дебата относно това дали е по-прецизно да се говори за Юстинианова кодификация или Юстинианова компилация, като в първия случай се има предвид съвременното понятие за систематизация на правото чрез кодифициране, във втория- латинската лексема „*compilatio*“ и нейното правно значение. В романистиката обаче е преодоляно схващането, че под кодификация се разбират само Теодосиевия и Юстиниановия кодекс. Вж. статията ми „За кодексите и кодификациите през призмата на Римското право“.- В: Източниците на правото - съвременни национално- и международноправни перспективи. Сборник с доклади от конференция по проект "Йерархия и

на Кодекса като сборник с императорски конституции (*De Iustiniano Codice confirmando*). След традиционното адресиране към преторианския префект Мена, който да осигури влизането в сила, по-нататъшното разпространение и спазване на този обобщен акт на императорска воля, първото изречение е посветено на стабилността и сигурността на държавата: най-пълната защита и благополучието на държавата произтича от оръжието и законите¹³.

По-нататък императорските юристи многократно се връщат към темата, като обединяват външната и вътрешната сигурност, подчинени на силата във физически и в правен аспект. Би могло да се приеме, че законността според изконната римска концепция за *bellum iustum* всъщност е и в основата на въоръжената защита на държавата, която не изключва завоюването на нови територии или възстановяването на господството върху отнетите (особено актуално за епохата на Юстиниан) като корекция на несправедливост (*iniustitia*), насочена към *res publica populi Romani*¹⁴.

Същата идея е въплътена и в конституцията от 15 декември 533 г., с която император Юстиниан повелява съставянето на втората част на кодификацията-сборника със становища на римската юриспруденция с нормативна сила- Дигестите (*Constitutio Deo Auctore de conceptione Digestorum*). След прокламирането на Божията власт, закрила и милост, с които е поверено държавното управление, следва един многословен текст, в който императорът подчертава, че военните победи и постигането на мир позволяват държавата да съществува, но Божият промисъл не е само тя да се уповава на силата на оръжието, храбростта на войниците и опита на генералите. Императорът счита, че нищо не е по-достойно от създаването и спазването на законите, които управляват човешките и божествените дела и не допускат никаква несправедливост¹⁵.

Създаването на сигурност за поданиците е в основата на съставянето на Юстиниановия кодекс през 529 г. с втора редакция през 533 г. В същата конституция той отбелязва, че със събирането, подреждането и актуализирането на всички императорски постановления от епохата на Хадриан (началото на II в. сл. Хр.) насетне и преценката за „прочистване“ на всичко ненужно, остаряло, с отпаднало значение, неясно или противоречиво в императорското законодателство за всички граждани се създава една ясна основа и сигурност за помощта на правото при всички техни спорове¹⁶.

координация на източниците на правото в съвременните национални правни системи на Русия и България", С., УИ, 2022, с. 87- 102 и цитираната там литература

¹³ *De Iustiniano Codice confirmando, pr. Summa rei publicae tuitio de stirpe duarum rerum, armorum atque legum veniens...* Интерпретацията на съответните текстове на латински тук и по-долу е редактирана, тъй като става въпрос за особено многословни пасажии, които са преведени по различен начин от видни романисти и съответно тълкувани. Всички цитирани конституции вж. на сайта <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>

¹⁴ Относно римската концепция за *bellum iustum* има значителна литература- вж. най-общо в статията на ZUCCOTTI, F. "Bellum iustum" o del buon uso del diritto romano.- In : Rivista di diritto romano, 4 (2004)а р. 1-58 ; Cursi, M.F. Bellum iustum tra rito e iustae cause belli.- In : Index : quaderni camerti di studi romanistici, 42 (2014), р. 569-585 и цитираната там литература, както и статията ми „Bellum iustum – политика, дипломатия, религия и право в Древен Рим“ в сборника от Научните четения на тема „Право и война“, Софийски университет, 17 май 2023 г. (под печат).

¹⁵ *Deo auctore, 1. Cum itaque nihil tam studiosum in omnibus rebus inuenitur quam legum auctoritas, quae et diuinas et humanas res bene disponit et omnem iniquitatem expellit...*

¹⁶ *ibid. in fine : ... primum nobis fuit studium a sacratissimis retro principibus initium sumere et eorum constitutiones emendare et uiae dilucidae tradere, quatenus in unum codicem congregatae et omni superuacua*

Три години по-късно, в конституцията от 16 декември 533 г. за утвърждаване на Дигестите и придаването им на сила на закон (*Constitutio Tanta de Confirmatione Digestorum*) императорът отново се позовава на установяването на трайния мир (*aeterna pace sopita*), който позволява да се запази богатството на правото на предците, създавано повече от 14 века, но превито под тежестта на годините, и да се възвърне неговото величие, да се обедини в единство и да се хармонизира, за да няма никакви противоречи, повторения, неясноти и двойствена уредба на едни и същи въпроси.¹⁷ В текстовете многократно се споменава властта и авторитета на правото (*auctoritas iuris*), което се явява основна цел на императорската политика, създадена още по времето на Републиката, но открито и постоянно прокламирана от епохата на Август насетне.¹⁸

Идеята за вътрешната и външната сигурност в Империята е представена и в учебника по право, утвърден от Юстиниан (*Institutiones Iustiniani*) и задължителен за имперските правни школи в Константинопол и Бейрут. Във въводната конституция, адресирана към младежите, посветили се и отдадени на правото, т.е. студентите по право във Византия (*cupidae legum iuventuti*) в самото начало се заявява, че властта се опира както на оръжието, така и на правото, за да може държавата да се управлява еднакво добре по време на война и в мирно време. Императорът, отблъсквайки неприятеля и отдъхвайки от битките, се посвещава изцяло на правото и справедливостта, ревностен в тяхното спазване.¹⁹ Това се въздига и като основната цел за овладяването на правното знание, като пред младите юристи се поставя задачата да прегърнат законите с отличителна страст, за да бъдат полезни на своята държава в онези части на нейното управление, които им бъдат поверени.²⁰

Многократното подчертаване на значението на правото едва ли е свързано само с апологетиката на делото на Юстиниан като кодификатор. Всъщност самия кодификационен процес, започнат официално при Теодосий II в началото на V век и завършил в началото на VI в. при Юстиниан, се явява като апотеоз на усилията на властта да систематизира правото и да създаде единна основа за неговото познаване и прилагане. А това се счита като основен фактор за вътрешната стабилност на държавата и сигурността на нейните граждани.

similitudine et iniquissima discordia absolutae uniuersis hominibus promptum suae sinceritatis praebeant praesidium.

¹⁷ *Tanta, pr. ... leges antiquas iam senio praegravatas per nostram vigilantiam praebeuit in novam pulchritudinem et moderatum pervenire compendium: quod nemo ante nostrum imperium umquam speravit neque humano ingenio possibile esse penitus existimavit. Erat enim mirabile Romanam sanctionem ab urbe condita usque ad nostri imperii tempora, quae paene in mille et quadringentos annos concurrunt, intestinis proeliis vacillantem hocque et in imperiales constitutiones extendentem in unam reducere consonantiam, ut nihil neque contrarium neque idem neque simile in ea inveniat et ne geminae leges pro rebus singulis positae usquam appareant.*

¹⁸ Вж. статията ми „Auctoritas iuris- auctoritas principis (за авторитета и властта на правото и на принцепса)“.- В: Сборник научни изследвания в памет на Теодор Пиперков. Велико Търново. 2016, с. 13-34.

¹⁹ *Cupidae legum iuventuti, pr. Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.*

²⁰ *Cupidae legum iuventuti, 7. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis gubernare.*

В Юстиниановата кодификация виждаме един финален и апологетичен израз на концепцията, развита от римските философи и юристи, за стабилността на държавата, основана на правото, като се представя неговия унифициран вариант на компилиране на становищата на класическата римска юриспруденция (*iura*) и на императорските конституции (*leges*). Това е едно своеобразно обвързване на традициите в тяхната консервативна стабилност и мобилната актуализация на новото законодателство, с реакцията на императора на всяка значима обществена полза- *per publicam utilitatem*.

Подобна конструкция обаче съвсем не е нововъведение в Късната Империя. Още по времето на Републиката стабилното цивилно право от III в. пр. Хр. насетне започва да се адаптира към настоящите изисквания както във вътрешен, така и в международен план и с тази цел е създадена претурата- магистратура за организиране защитата на правата на римските граждани (от *praetor urbanus*) и на чужденците (от *praetor peregrinus*). Самото съществуване на преторското право, наричано живият глас на цивилното право (*viva vox est iuris civilis*) дава сигурност както за организирането на процесуалната защита на правните субекти, така и на предназначенията за общо ползване публична собственост. И именно съобразяването, адаптирането на цивилното право към текущата необходимост римляните не считат за отстъпление от стабилността, а изцяло с оглед основната функция на правото да дава уредба на живите, актуални отношения в обществото²¹.

Кодификационният процес преодолява диверсифицираното право от предходните периоди. В някои случаи в романистиката се говори за системи на римското право, като се има предвид постепенното историческо оформяне и паралелното прилагане на собственото право на римския народ (*ius civile*), допълнено и дори изменено от преторската практика (*ius praetorium*), чрез която в римския правопорядък се въвеждат и нормите с универсално значение, присъщи за всички народи и обобщени като право на народите (*ius gentium*). В класическия период в по- широк план тази концепция е резултат от разбирането за всеобщите закономерности, присъщи на всички живи същества и определени като естественото право (*ius naturale*), а то от своя страна се разделя на общо за всички хора и специално само за римляните. Обединяваща е обаче идеята за господството на правото в живота на цивилизованите народи. В този смисъл са и обобщенията в Институциите на Гай и на Улпиан, които са намерили място в Дигестите:

D.1.1.1. (Ulpianus libro primo institutionum) 3. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est... 4. Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur

²¹ Вж. *D.1.1.7.1. (Papinianus libro secundo definitionum) Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.* .Огромната литература за преторското право е обобщена в редица от по- новите изследвания, които препращат към класическите романистични съчинения от XIX- XX век- вж. напр. GALLO, F. Un nuovo approccio per lo studio del 'ius honorarium'.- In: SDHI 62 (1996), p. 1-68 ; FUENTESECA DEGENEFTE, M. El dualismo ius civile- ius honorarium. – In: RGDR 7 (2006) на https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id=11&numero=7 ; MARTÍN MINGUIJÓN, A. R. Acciones praetoriae sunt quas praetores gratia propter utilitatem publicam introduxerunt. – In: RGDR 4(2005) на https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id=11&numero=4 и др.

D. 1.1.9. (*Gaius libro primo institutionum*) *Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.*

В епохата на Юстиниан, когато се съставят Дигестите, плурализмът на източниците на правото постепенно е преодолян, като императорските конституции създават еднакви стандарти и регулиране за всички поданици на империята. Заличена е окончателно разликата между римски граждани и чужденци, постановена още в началото на III в. от *Constitutio Antoniana* (212 г. сл. Хр.), която реално бавно отмира цели 3 века. Но компилаторите запазват класическите текстове относно трипартитното разграничение на правото не само от позициите на консервативно и традиционно мислене и уважение към създаденото от предците право. Те по-скоро наблягат на концепцията, че правото, такова, каквото е събрано в компилацията, е плод на многовековния опит на *iurisprudentes*, но и една универсална ценност, която действа не само в настоящето (т. е. през VI в.), но и в бъдещето. Това ясно е изразено от Юстиниан в конституцията *Tanta* от 18 декември 533 г. за утвърждаване и въвеждане в сила на закон на Дигестите. Императорът твърди, че след успешния край на всички войни „ние се радваме на честит мир и предлагаме едно най-добро право не само за нашето време, но и за бъдещето, както непосредствено, така и по-далечно“²². На много други места в същата конституция императорът отбелязва, че кодифицираното от него право е извън конкретните времеви и пространствени граници (*in omne aevum valituras*), то е предназначено за всички хора и народи (*ad omnes orbis terrarum, omnes populos*), вкл. и извън границите на империята.²³

Едва ли това може да се възприема само като проява на всеобхватните амбиции и мегаломания на Юстиниан. Повечето автори приемат, че всъщност през VI в. Римската империя е значима политическа сила, но е осъзната и властта на нейното право, което се прилага не само на нейната територия, а и извън нея. В този смисъл концепцията за *ius gentium* е напълно адекватна на имперската политика, но и на действителното състояние на римското право, въведено в употреба както във варварските държави, възникнали на територията на Западната Римска империя, така и от много други народи, с които Източната Римска империя има постоянни политически и търговски контакти.

IUS GENTIUM И ПРАВНАТА СИГУРНОСТ

Ако се съсредоточим само върху идеята за стабилността в отношенията между всички хора, то неизменно трябва да разгледаме римското понятие за *ius gentium*. Обикновено този термин се превежда като „право на народите“ и често се идентифицира с международното право или поне като основа на международното право. В последно

²² *Cost. Tanta, 12. Omnipotenti Deo et hanc operam ad omnium substantationem piis optulimus animis uberesque gratias maximae deitate reddimus, quae nobis praestitit et bella feliciter agere et honesta pace perpotiri et non tantum nostro, sed etiam omni aevo tam instanti quam posteriori leges optimas ponere.* Вж. ARCHI, G.G. *Giustiniano legislatore*, Bologna, 1970, 192 ss.

²³ Вж. *Cost. Tanta, 13; 18; 19; 21; 22; 23; 24.*

време все по- често той се явява особено актуален, като се въвежда и изразът *ius gentium europaeum*, като стремежът е да се доближи до понятието за общото право на съвременна Европа- както в исторически и догматичен, така и в конкретен правно- технически смисъл (в някои случаи и като синоним на *ius commune, ius europaeum*).²⁴

За *ius gentium* има огромна литература- както в строго романистичен и правно- догматичен аспект, така и в по- широки антропологични граници на изследването на човешкото общуване в Античността.²⁵

Трудно може да се определи кога се изгражда понятието за *ius gentium* в Рим. По темата има оживена дискусия и в наши дни, като се определят хронологични граници понякога с разлика от няколко века. В повечето случаи като *communis opinio* се приема, че то се създава при интензифицирането на контактите на римляните с другите народи, т.е. с, при това не толкова на междудържавно ниво, колкото във връзка със статуса и търговските отношения с „не-римляните“, т.е. с peregrinите. Обособяването на система от норми за тези отношения не води до теоретизиране, нито пък до съставяне догматични трактати в по- късните периоди, а по- скоро до обобщения на практиката на peregrинския претор, по- късно и на провинциалния претор и другите провинциални магистрати.

В тази връзка в романистиката се обособяват две основни тези. Според едната *ius gentium* е своеобразно международно или по- скоро наднационално право, признаващо правата на други държави и техните граждани в римската държава. Но договорите с народите, с които римляните воюват или установяват мирно равноправни или неравноправни отношения, не могат да се приемат като международни договори в съвременен смисъл, нито като признаване на чужд суверенитет и държавност²⁶.

Според другата се акцентира на въвеждането чрез преторското право на комплекс от норми, произтичащи от правните системи и обичаи в Средиземноморието. В този смисъл понятието се притегля към частноправната уредба и нормите относно римските граждани и другите, т.е. peregrините. Трябва обаче да се отбележи, че в класическия период в източниците не е изрично посочено, че *ius gentium* се прилага само по отношение на peregrините, а не на „*omnes gentes quae legibus et moribus reguntur*“, както

²⁴ Относно *ius gentium europaeum* вж. FIOCCHI MALASPINA, E. *Ius gentium europaeum e la sua prassi: a proposito delle raccolte di documenti diplomatici.* - In : Zitiervorschlag: Rechtsgeschichte – Legal History Rg 26 (2018), p. 440- 443 на <http://www.rg-rechtsgeschichte.de/rg26> , както и редица други публикации в Journal of the Max Planck Institute for European Legal History – вж. <http://rg.rg.mpg.de/en/>. Италианското издателство Editoriale Scientifica в Неапол има съответна колекция от книги, озаглавена „Jus gentium europaeum: collana di studi comunitari“. Достатъчно е да се видят заглавията на книгите, които влизат в нея, за да се разбере смисълът, влаган в понятието „ius gentium europaeum“.

²⁵ Бих искала само да цитирам класическото съчинение на KASER, MAX. *Ius gentium*. Koln: Böhlau. 1993, което съм използвала в неговия превод на испански от Francisco Javier Andrés Santos, издаден от Editorial Comares, Granada, 2004 с обширна библиография. Може да се добави и монографията на LAGHMANI S., *Histoire du Droit des gents (Du ius gentium impérial au ius publicum europaeum)*, Paris 2003 , както и по-старите съчинения, цитирани в статията ми *Ius gentium- римскоправни и съвременни аспекти.* – В: Юридическо списание на НБУ (Law Journal of NBU) 4 (2008)- на <https://law.nbu.bg/bg/juridicheskospisanie-na-nov-bylgarski-universitet>

²⁶ В този смисъл обаче „наднационалността“ би следвало да се разглежда в конкретния политически и исторически контекст на Римската Република и Принципатата, е не според съвременните критерии. Вж. CATALANO, P. *Linee del sistema sovranazionale*. Torino, 1965, p. 5 ss.

твърди Гай²⁷. Наистина сведенията за това право са от класическия период, обаче именно с оглед на консерватизма и традиционализма на римските юристи едва ли е внесена някаква радикална промяна в понятието за правото на народите. Дори напротив, то се запазва в имперския период, независимо че понятията за *gens*, *populus* и *civitas* търпят сериозни политически и догматични изменения.

Основание за такова тълкуване е един текст на Хермогениан, включен в титул I на книга I на Дигестите като основополагащ, според който *ius gentium* въвежда правила за воденето на война и разграничаването на народите, тяхното управление и публична власт, но също и границите на имотите, строителството на сгради, търговските отношения и всякакви други задължения, с изключение на тези, уреждани от цивилното право. Именно това изброяване- независимо дали се възприема като изчерпателно или примерно, но дава основната концепция за това какъв е предметния обхват на правото на народите и основните въпроси, които то урежда- държавния суверенитет и публичната власт от една страна, собствеността и търговските отношения- от друга:

D.1.1.5. (Hermogenianus libro primo iuris epitomarum) Ex hoc iure gentium introducta bella, discretiae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure civili introductae sunt.

В тази посока могат да се направят няколко уточнения и изводи.

Хермогениан е считан за един от последните класически юристи, ученик на Улпиан и текстовете от неговите съчинения, включен в Дигестите, отразяват една по-късна, класическа концепция за правото на народите, свързана с изграждането на Римската империя. Понятието обаче се изгражда още по времето на Републиката, свързано с териториалната експанзия на Рим в Средиземноморието след Пуническите войни (края на III- началото на II в. пр. Хр.).

В повечето учебни курсове по римско частно право *ius gentium* се определя само като система на частното право въз основа на един текст от Институциите на Улпиан, поставен в самото начало на книга I, титул I на Дигестите. Той се интерпретира в смисъл, че частното право е трипартитно- естествено, цивилно и право на народите. Самият текст обаче не дава основание за такова обобщение- изрично Улпиан подчертава, че частното право е съставено от предписанията на тези три правни системи, но няма предвид, че те са единствените и то се изчерпва с тях. Подобно схващане може да се обоснове при съпоставката с определянето на публичното право, което е дадено като определена по предмет материя- относно сакралните въпроси и властта на магистратите. Частното право много по-обемно по съдържание и трудно може да се определи предметно, като с цел запазване на симетрията за тройните източници класическият юрист посочва източниците на регулиране на частноправните отношения:

²⁷ Вж. LOMBARDI, G. Sul concetto di "ius gentium", Roma, 1947, 3 ss. и най-вече TALAMANCA, M. „Ius gentium“ da Adriano ai Severi. – In: La codificazione nel diritto dall'antico al moderno, Napoli, 1998, p. 191 ss.

*D. 1.1.1.2.in fine (Ulpianus libro primo institutionum) ... Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*²⁸.

Следователно текстът на Хермогениан, съпоставен с този на Улпиан, може да се разбира в смисъл, че *ius gentium* включва уредба както на публичноправните, така и на частноправните въпроси и е основа на стабилността и сигурността в общуването между всички живеещи на територията на римската държава и провинциите ѝ, но и с други държави и народи.

Наред с това в последно време все по- често се подчертава, че независимо дали *ius gentium* е само частно или и публично право, понятието се придърпва към съвременното позитивистично разбиране за правото и неговото деление на публично и частно. Това обаче налага един по- детайлен анализ на автентичните римски източници, поставени във философски и исторически контекст.²⁹

Приема се, че в съчиненията на Цицерон, т.е. в Късната Република, вече е налице концепцията за общо между всички *gentes* право³⁰. В считаното за последно негово съчинение - *De officiis*, се появява понятието за общност на всички народи (*multa iura communia*) - както приятелски, така и враждебно настроени към Рим³¹. Цицерон споменава за дихотомията *ius civile- ius gentium* в минало време, като утвърдена от предците-*maiores*³². При това той формира и едно друго понятие- за *societas vitae* като общност на всички хора, от която се отделят общностите на един и същи *gens, natio, lingua*, обединени в *civitas*, което следва гръцката стоическа философия и поставя началото на по- нататъшното възприемане на *ius gentium* като част от *ius naturale*³³.

В края на Републиката при една вече формирана провинциална система, признаването на „свое право“ за всеки народ, с който контактуват римляните, очевидно е отражение не само на една политическа концепция, но и на една реална действителност. Допускането на това „чуждо“ право е резонно, доколкото е в основата на едно мирно общуване в рамките на непрекъснато разширяващата се римска държава. Това е основание и за въвеждане на магистратурата на peregrinския претор през 242 г.

²⁸ Вж. по- подробно аргументацията в монографията ми *Publicum ius*. С., 2016, с. 68 и сл. и цитираната там литература.

²⁹ Вж. FIORI, R. La nozione di *ius gentium* nelle fonti di età repubblicana. – In : *Scritti per Alessandro Corbino*, T. III, Tricase, 2016, p.109-129. Най- общо за дискусията вж. и САКОЧО, А. Римското право като общо наследство на човечеството. – В: *Ius romanum*, 2 (2017), с. 165 и сл. на http://iusromanum.info/wp-content/uploads/2020/10/2_2017_UNIVERSUM_OFF_OFF-f.pdf

³⁰ Тук трябва да се направи уточнение, че терминът *gens* в основното си значение означава род и не се счита за синоним на *populus*, който термин се употребява първоначално само за римския народ, но в класическия период вече и за другите народи, включени или не в *Orbis romanus*. Вж. Вж. сборника със статии *ORIGINES GENTIUM*. Paris, 2001. Срв. и D. 1.1.1.4. (*Ulpianus libro primo institutionum*) *Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur...*

³¹ Вж. *Cic.*, *De off.* 3.108: *cum iusto enim et legitimo hoste res gerebatur, adversus quem et totum ius fetiale et multa sunt iura communia...*

³² *Cic.*, *De off.* 3.17.69: *hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis neque more turpe haberi neque aut lege sanciri aut iure civili, tamen naturae lege sanctum est. societas est enim (quod etsi saepe dictum est, dicendum est tamen saepius) latissime quidem quae pateat omnium inter omnes, interior eorum qui eiusdem gentis sint, propior eorum qui eiusdem civitatis. itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius civile esse voluerunt; quod civile, non idem continuo gentium, quod autem gentium, idem civile esse debet (...).*

³³ *Cic.*, *De off.*, 1.16.50-1.16.54. Вж. FIORI, R. *Op. cit.*, p. 111 ss.

пр. Хр., съответно е непрекъснатото обновяване и обогатяване на преторския едикт с оглед актуалните нужди и в публичен интерес. Бързото навлизане на универсални норми предимно в търговските отношения, които изискват доближаване и на статусите на субектите, които участват в тях независимо от принадлежността им към даден народ и държава, още към края на Републиката води до сливането на едиктите на градския и peregrinския претор³⁴. А концептуалното определяне на *ius gentium* следва една вече утвърдена практика към епохата на Цицерон.

Често се поставя въпрос защо все пак, въпреки приемането на единно гражданство в Империята с *Constitutio Antoniana* от 212 г., в Дигестите в VI в. все още е запазено разграничаването на цивилното право и правото на народите. Едва ли при прагматичните цели, поставяни от императора при съставянето на този сборник от становища на римските юристи с *ius publice respondendi*, може да се мисли за отдаване на респект към миналото или запазване с оглед проследяване на генезиса на нормите. По-скоро може да се допусне реализация на идеята за запазване на вече установената още по времето на Републиката стабилност на отношенията, които независимо от хода на времето, гарантират сигурността на правните субекти в държавата. Не е пренебрежима и особена пунктуалност на компилаторите, които стриктно описват съчиненията, от които вземат съответните текстове, тъй като става въпрос е за изграждане на интегрално съчинение, а за събиране на относимите и приложими норми към началото на VI в. независимо от епохата на създаване на техния първоизточник. Наред с това и някои правила с процесуален характер биха имали значение за прилагането на нормите от единия или другия едикт. Но все пак еднозначен отговор на този въпрос трудно може да се постигне.

От тази позиция *ius gentium* може да се характеризира в три насоки:

- то е „другото“ право, противопоставеното на *ius civile*, т. е. на присъщото и създадено само от и за римляните право в исторически план, но е прието от римляните и гарантира правата на „другите“ в определени граници³⁵;
- то е едновременно и публично, и частно право;
- то е отражение на естествения порядък, установен за всички живи същества и поради това е стабилно и свързано с правната сигурност в държавата.

Правото се създава не само за себе си, а да защитава определен интерес - колективен или индивидуален. Това се отнася и до *ius gentium*, което се признава от римската публична власт, но за да бъде в полза на хората. Именно от тази позиция уредбата на частните отношения произтича и от него, както и от цивилното и естественото право. Римските юристи на прагматично ниво определят съдържанието на отделните норми и институти, които изграждат системата на това право, което е твърде необходимо при изграждането на провинциалната система по времето на късната Република и на Империята от I в. сл. Хр. насетне. Правото на народите е гаранция не

³⁴ Вж. PETRUCCI, A. Corso di diritto pubblico romano. Torino, 2012, p. 211 ss.

³⁵ В тази насока вече е преодоляно схващането, че *ius gentium* е призната от римляните система от норми, т.е. част от правото на римския народ, като именно на това основание то се разграничава от съвременното международно частно право. И Цицерон, а по-късно Гай, Паул и Улпиан достатъчно ясно отделят тези две правни системи и дори в по-широк план би могло да се твърди, че цивилното право е включено в една универсална правна материя, обхваната от правото на народите, а не обратното.

само за римските граждани, напускащи под различна форма пределите на Италия, но и за чужденците, които също пребивават и осъществяват търговска или стопанска дейност както в Италия, така и в другите провинции на империята, извън пределите на своята родина. В рамките на огромната държавна територия, формирана чрез завоюване на Средиземноморието, в периода от I в. пр. Хр. насетне започва ускореното движение на хора, стоки и капитали, което е античният вариант на съвременните междудържавни отношения. И така както съвременната юриспруденция търси пътищата за създаване на единно европейско право, така и римляните са вървели по своите пътеки към създаването на правно единство.³⁶

Един от основните проблеми на създаването на единно право е откриването на баланса между общите регулации и правните системи на отделните самостоятелни държави, които се включват в Римската империя, определяна като *Orbis Romanus*. Това поставя на първо място въпросът за определяне на пределите на автономност на т.нар. локални правни системи. На плоскостта на римската правна цивилизация то се определя като изграждането на съотношение между *ius gentium* и *iura peregrinorum*, както се наричат правните системи на другите народи и тяхното паралелно или изключващо се прилагане.

Гай в D.4.5.8., който е част от коментара му към провинциалния едикт, счита, че естественото право, което е в основата на *ius gentium*, респ. обосноваването на правоотношенията въз основа на него, не може да навреди (в смисъл да се противопостави) на националното (цивилното) право³⁷. Становището му е напълно обяснимо, особено като се има предвид необходимостта да се обоснове приоритета на римското право пред провинциалните правни системи.

Формирането на правото на народите обаче не е еднопосочен процес. При паралелното съществуване на цивилното право и правните системи на народите в провинциите, които се наричат „*iura peregrinorum*“³⁸, се извършва безпрецедентен правен обмен, който има и своите политически основания и последици. Макар и с подчинено положение, както е видно и от самия термин „*iura peregrinorum*“, това право в своята съвкупност оказва моделиращо влияние върху римското право, прониквайки през преторската практика по времето на Републиката и през императорското законодателство от I-II в. насетне. От предоставянето на *Ius Latii* на отделни муниципии или провинции до обявяването на всеобщо римско гражданство с *Constitutio Antoniana* се изминава път, съизмерим със съвременните процеси на хармонизиране и унифициране на правото в рамките на ЕС. В тази връзка може да се търси приемственост в идеята за единното гражданство, която се реализира практически с едикта на император Каракала, макар и той да е замислен като средство за постигане на по-тесни, предимно фискални цели. Но дори и в този аспект създаването на общностно данъчно право, респ. неговото изследване в историко-сравнителен план, също имат своето актуално звучене.

³⁶ Срв. LAGHMANI, cit., p. 4 ss. и цитираната там литература.

³⁷ D. 4.5.8 (*Gaius libro 4 ad ed. prov.*) ...*quia civilis ratio naturalia iura corrumpere non potest*. Относно по-старата концепция за връзката между естественото и цивилното право вж. съчинението на SAMUEL VONPUFFENDORF, преведено на италиански от Giovanbatista Almici- I diritto della natura e delle genti, Venezia 1757.

³⁸ Срв. по-подробно у ДОЖДЕВ, цит., с.269 и сл.

Преди да се потърси разрешаването на проблема за гражданството, още в края на Републиката, в условията на развиващата се провинциална система Цицерон изгражда теорията за *Roma communis patria*, в чиято основа е връзката на лицето не с държавата по произход, а с тази, чието гражданство е придобило.³⁹ Специфичното двойно гражданство се запазва още столетия, като в частноправните отношения страните дори уговарят приложимо право.⁴⁰

Единното римско гражданство се явява важно средство за установяване на равнопоставеността в социален, икономически и политически план на всички свободни лица (с изключение на *dediticii*), което, от своя страна, води до създаване на унитарна държава с единно и универсално право като предпоставка за по-нататъшното икономическо и политическо развитие на държавата⁴¹. Неслучайно и Улпиан използва едно ново понятие- *Orbis Romanus*, като с това отграничава империята от *res publica* и *res romana*. Отново са нужни столетия, за да се изгради единното понятие за държава под ръководството на императора, за което Юстиниан отново използва термина „*res publica*“. От тази гледна точка темпоралната съизмеримост на процесите, протичащи в Античността и в съвременната епоха, е твърде различна, но и в двата случая единството на правото и на общността не се постигат нито бързо, нито само със законодателни мерки.

Съществува разбиране, че смисълът на конституцията на Каракала от 212 г. е единното данъчно облагане. Макар и с пренебрежително отношение към големите юристи от *Consilium principis* на своя баща- Септимий Север, стои император все пак възприема идеята да наложи римското право като единствено валидно, задължително и официално право за всички жители на империята. Източниците съдържат сведения за значителна съпротива от страна на провинциалите, отстояващи местните закони и традиции, което налага и това вековно запазване на разграничаваната уредба относно римските граждани и peregrini, включена в Дигестите.

Последователите на Митайс приемат, че *Constitutio Antoniana* имплицитно съдържа отмяната на дуализма и налагането на универсалното римско право, тъй като римските граждани не могат да се подчиняват на чуждо право, а то става все по- необходимо и обхваща големи сегменти от регулираната материя- най- вече търговските отношения⁴². Уникалността на римското право и дерогирането на другите правни системи обаче реално не са изрично обявени. Самото римско право към началото на III в. е твърде далече от своя граждански първообраз, правото на народите вече има трайно присъствие и

³⁹ Срв. Cic., *De leg.*, 2.2.5; *De leg. agr.*, 2.32.86; *Pro Balbo*, 11.28 - *Duorum civitatum civis noster esse iure civili nemo potest*. Вж. подробно въпроса у TALAMANCA, M. *Lineamenti di storia del diritto romano*. Milano, 1989, p.517; ID., *Istituzioni di diritto romano*, p.113-116.

⁴⁰ Срв. ARANGIO-RUIZ, V. *Sul problema della doppia cittadinanza nella Repubblica e nell'Impero romano*, in: *Scritti Carnelutti*. Vol. IV, Milano, 1950, p. 53-72; DE MARTINO, F. *Storia della costituzione romana*. Vol. II, Napoli, 1975, p. 773-777. Особено ясно това е засвидетелствано в *Tabula Banasitana* - вж. ENZENNAT, J., MARIOU, J. *Inscriptions antiques du Maroc*. Paris, 1982, vol. II, p. 69-157.

⁴¹ Вж. *D.1.5.17 (Ulpianus libro 22 ad ed.) In orbe romano qui sunt ex constitutione imperatoris antonini cives romani effecti sunt*. Вж. някои обобщения у BANCALARI, A. *LaConstitutioAntoniana: aproximaciones, significadoy características*. - In: *SemanasdeEstudiosRomanos*, Valparaiso. 9 (1998), p. 57-67.

⁴² Един от най-сериозните поддръжници на тази теза е ARANGIO-RUIZ, V. *L'application de droit romain en Egypte après la Constitution antonienne*. - In: *Bulletin del'Institut del'Egypte*. 29 (1946-7), p. 83-130.

това законодателно решение не би трябвало да води до болезнени конфликти. Но трудният път на това налагане е засвидетелстван в редица исторически съчинения и речи на оратори и политици от епохата, а многократното подчертаване на изключителността на *ius romanum* доказва липсата на единство на практическо ниво и отстояването на местното право и традиции. Римските императори включват в действие и политическия арсенал, свързан с *pax romana*, *Roma aeterna*, *Orbis Romanus* и пр., но римското право бавно отвоюва своето място в провинциите. Именно в тази връзка се налага и издаването на редица конституции, които, подобно на преторското право, като по-нови норми отменят старите и въвеждат новите правни порядки.

Улпиан твърди, че правото на народите се отнася до хората в отношенията помежду им (*hoc solis hominibus inter se commune sit.*). В тази концепция се съдържа първообразът на принципите на съвременното международно право. Но *ius gentium* не бива да се разглежда като международно право в съвременен смисъл. То би могло да бъде прототип, да е основа на идеи и принципи, но е твърде специфично и различно от съвременното регулиране на международните отношения. Римляните по свой начин достигат до избягване на колизията между националния суверенитет и субективните права на гражданите на различни държави.

Твърде априорно би било да се приеме, че в класическия период големите римски юристи възприемат съществуването на наддържавно, в смисъл на международно, право. За такова осъвременяване на древните понятия и лексика няма достатъчно основания. Същевременно общите правни обичаи, скрепени от публичната власт, която ги включва чрез дейността на претора в системата на обективното право, в действителност създават универсално регулиране на отношенията между хората. В случая това е приложимо за цивилизованите народи в Средиземноморския регион, но от определена позиция може да се направи и аналогия с така желаното единно и непротиворечиво общо право в рамките на Европейската общност в съвременните условия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По принцип общуването между народите в Древността е свършено различно от това в модерните времена, следователно постигането на общо регулиране на отношенията между хората в даден регион, та дори и в рамките на една империя, е значително постижение. В тази посока могат да се търсят и отправните позиции за създаването на европейската правна идентичност – въз основа на трайната и непротиворечива практика, чрез решенията на юрисдикционните органи и във връзка с практическата необходимост. Основната тенденция в римското право за избягване на властническото налагане на норми, които не са проверени от практиката, може да бъде добра идея за създаването на общото европейско право.

Детайлното изследване на *ius gentium* в контекста на публичното и частното право в Древния Рим и на системата на източниците му биха могли да дадат отговор и на въпроса за начините на постигане на единство в правната материя – постепенно, с проучване на икономическата и социалната среда, с умело провеждане на непротиворечива политика, с ясно съзнаване на външнополитическото състояние и отношение към реформите и пр. Римската държавна и правна история изобилстват с

примери в тази посока, а темповете и методите на осъществяване на публичноправните реформи в Рим могат да бъдат сериозен повод за размисъл в наши дни. В съвременните условия при постепенното размиване на строго националните регулации и изграждането на универсални модели за уреждане на отношения между държавите и между гражданите на различни държави много от идеите и конкретната казуистика на римските *iurisprudentes* могат да бъдат полезни и в настоящето, и в бъдеще- така, както е желал Юстиниан за своята кодификация, преминала през хилядолетия.

Библиография

- НОВКИРИШКА- СТОЯНОВА, М. Auctoritas iuris- auctoritas principis (за авторитета и властта на правото и на принципса).- В: Сборник научни изследвания в памет на Теодор Пиперков. Велико Търново. 2016, с. 13-34.
- НОВКИРИШКА- СТОЯНОВА, М. Ius gentium- римскоправни и съвременни аспекти. – В: Юридическо списание на НБУ (Law Journal of NBU) 4 (2008)- на <https://law.nbu.bg/bg/juridichesko-spisanie-nov-bylgarski-universitet>
- НОВКИРИШКА- СТОЯНОВА, М. Publicum ius. С., 2016, с. 68 и сл.
- НОВКИРИШКА- СТОЯНОВА, М. „За кодексите и кодификациите през призмата на Римското право“.- В: Източниците на правото - съвременни национално- и международноправни перспективи. Сборник с доклади от конференция по проект "Йерархия и координация на източниците на правото в съвременните национални правни системи на Русия и България", С., УИ, 2022, с. 87- 102
- САКОЧО, А. Римското право като общо наследство на човечеството. – В: Ius romanum, 2 (2017), с. 165 и сл. на http://iusromanum.info/wp-content/uploads/2020/10/2_2017_UNIVERSUM_OFF_OFF-f.pdf
- ARANGIO-RUIZ, V. L'application de droit romain en Egypte après la Constitution antonienne. - In: Bulletin del'Institut del'Egypte. 29 (1946-7), p. 83-130.
- ARANGIO-RUIZ, V. Sul problema della doppia cittadinanza nella Republica e nell'Impero romano, in: Scritti Carnelutti. Vol. IV, Milano, 1950, p. 53-72;
- BANCALARI, A. LaConstitutioAntoniana: aproximaciones, significadoy características. - In: SemanasdeEstudiosRomanos, Valparaiso. 9 (1998), p. 57-67.
- BOULOUIS, J. Quelques observations à propos de la sécurité juridique.- In : Du droit international au droit de l'intégration. Liber Americum Pierre PESCATORE. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1987, p. 53-63.
- CATALANO, P. Linee del sistema sovranazionale. Torino, 1965 ;
- CURSI, M.F. Bellum iustum tra rito e iustae cause belli.- In : Index : quaderni camerti di studi romanistici, 42 (2014), p. 569-585
- DE MARTINO, F. Storia della costituzione romana. Vol. II, Napoli, 1975, p. 773-777.
- ENZENNAT, J.,MARIOU, J. Inscriptions antiques du Maroc. Paris, 1982, vol. II, p. 69-157.
- FIOCCHI MALASPINA, E. Ius gentium europaeum e la sua prassi: a proposito delle raccolte di documenti diplomatici.- In : Zitiervorschlag: Rechtsgeschichte – Legal History Rg 26 (2018), p. 440- 443 на <http://www.rg-rechtsgeschichte.de/rg26>
- FIORI, R. La nozione di ius gentium nelle fonti di età repubblicana. – In : Scritti per Alessandro Corbino, T .III, Tricase, 2016, p.109-129.
- FUENTESECA DEGENEFTE, M. El dualismo ius civile- ius honorarium. – In: RGDR 7 (2006) на https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id=11&numero=7 ;
- GALLO, F. Un nuovo approccio per lo studio del 'ius honorarium'.- In: SDHI 62 (1996), p. 1-68 ;
- HARDY, H. Le principe de sécurité juridique au sens du droit de la Convention européenne des droits de l'homme. Université Montpellier, 2019 на <https://theses.hal.science/> .
- KASER, M. Ius gentium. Koln: Böhlau. 1993, (превод на испански от Francisco Javier Andrés Santos, издаден от Editorial Comares, Granada, 2004
- LAGHMANI S., Histoire du Droit des gents (Du ius gentium impérial au ius publicum europaeum), Paris 2003;

- LOMBARDI, G. Sul concetto di "ius gentium", Roma, 1947,
- MARTÍN MINGUIJÓN, A. R. *Actiones praetoriae sunt quas praetores gratia propter utilitatem publicam introduxerunt.* – In: RGDR 4(2005) на https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id=11&numero=4
- ORIGINES GENTIUM. Paris, 2001.
- PETRUCCI, A. Corso di diritto pubblico romano. Torino, 2012, p. 211 ss.
- SALVIEJO, C. *Le principe de sécurité juridique en droit communautaire et européen*, thèse de doctorat en droit public, Université de Montpellier I, 2003 ;
- TALAMANCA, M. „Ius gentium“ da Adriano ai Severi. – In: *La codificazione nel diritto dall'antico al moderno*, Napoli, 1998, p. 191 ss.
- TALAMANCA, M. *Lineamenti di storia del diritto romano*. Milano, 1989,
- VON PUFFENDORF, S. *Il diritto della natura e delle genti* (prev. на италиански от Giovanbatista Almicì) Venezia 1757.
- ZUCCOTTI, F. "Bellum iustum" o del buon uso del diritto romano.- In : *Rivista di diritto romano*, 4 (2004) a p. 1-58.

**АСПЕКТИ НА СИГУРНОСТТА И
ЗАЩИТАТА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА**

СИГУРНОСТ. ИЗВЪНРЕДНОСТ. РИСК

Рада Смедовска-Тонева¹

*„Животът не е да чакаш бурята да отмине,
а да се научиш да танцуваш под дъжда“
Сенека*

Държавите често пъти са изправени пред различни по характер кризисни ситуации, които поставят пред изпитание властта и институциите. Те могат да са предизвикани от различни събития – военни действия, терористични атаки, природни катаклизми и пр., в рамките на които държавите имат възможност да суспендират редовното законодателство за сметка на извънредните правомощия с цел овладяването на внезапно появилите се кризисни явления. Подобен ход обикновено минава незабележимо в тоталитарните и деспотични режими, но не такъв е случаят при демократичното управление, където те са обект на сериозни и основателни критики. Пандемията от Covid-19 направи темата за извънредното положение особено актуална, тъй като голяма част от държавите бяха принудени да предвидят за определен период от време извънредни правомощия за изпълнителната власт. В този контекст се противопоставят две страни – привържениците на идеята, според която държавата не трябва при никакви обстоятелства да се отклонява от правилата, които тя самата е създала и тези, които смятат, че когато е заложена сигурността, целта може да оправдае средствата. По тази линия на въвеждане на изключения от общото правило се заражда и идеята за извънредните норми и режими, които предизвикват сериозен дебат относно тяхната легитимност и най-вече относно отношението между правото и политиката.

Една от основните характеристики на извънредното положение е използването от страна на изпълнителната власт на мерки, които излизат извън общоприетите норми и които са оправдани и необходими, поради настъпили конкретни изключителни обстоятелства. В ситуации, в които сигурността и обществения ред са застрашени, се предполага, че то е удачен и бърз инструмент в ръцете на институциите. Много са изследванията, които разглеждат въпроса за причините, които водят до по-честото прибегване до извънредно положение през последните десетилетия. За по-критично настроените това се дължи на изтощението на модерните демокрации и на необходимостта да се задействат авторитарни инструменти в периоди на криза. Карл Шмит споделя идеята, че това е реакция на един по-общ и генерален феномен на структурна деполитизация, предизвикана от либерализма и загатва за упадък на либералната държава (Schmitt, 2005). Джорджо Агамбен на свой ред поддържа позицията, че употребата му се дължи предимно на страха от страна на изпълнителната власт и преминаването от правовата държава към държавата на сигурността (Агамбен, 2019).

¹ Главен асистент, доктор в Институт по философия и социология към БАН

След атентатите 9/11 Вицепрезидентът на САЩ Дик Чейни казва, че „политиките за вътрешна сигурност не са временен отговор на дадена криза. Голяма част от мерките, които предприемаме в Америка ще се превърнат в постоянни за американското общество...Виждам в това една нова нормалност“². Терористичните заплахи дават първия тласък към тази „нова нормалност“, а пандемията от Covid-19 засили тенденцията за управление на кризи чрез извънредни средства. Франция е един от най-ярките примери за активна употреба на извънредното положение – след терористичните атаки през 2015г. тя живее цели две години в такъв режим, а с появата на Ковид 19 въвежда ново понятие в нормативната си система - „извънредно санитарно положение“, което регламентира в Кодекса за общественото здраве³. На фона на тази практика, не липсват и призови от политически представители за необходимостта от въвеждане на „извънредно икономическо и социално положение“, а от 2020 г. генералният секретар на ООН апелира държавите да обявят „извънредно климатично положение“.

Настоящият текст има за цел от една страна да илюстрира зачестилото използване на извънредното положение, което до голяма степен се дължи на по-широкото разбиране за „криза“ и води до появата на нов модел на управление на кризи (1). И от друга, в този контекст на постоянно появяващи се извънредни ситуации от най-различен характер, понятието за риск в държавните политики ще става все по-актуално и ще се превръща в необходим инструмент за тяхното предотвратяване (2). Т.е. ако ние искаме да не живеем непрестанно в извънредни положения, ще трябва да се научим да мислим през понятието за риск и да овладеем инструментите за неговото управление.

ИЗВЪНРЕДНОТО ПОЛОЖЕНИЕ КАТО ЗАЩИТЕН МЕХАНИЗЪМ ЗА СИГУРНОСТТА И СРЕДСТВО ЗА ОВЛАДЯВАНЕ НА КРИЗИ

От юридическа гледна точка извънредните положения попадат в категорията на отклоняващи се от общото право режими, групирани под шапката на „изключителните режими“ или изключителните/извънредни правомощия. Тяхната употреба предизвиква сериозни критики особено след появата на теорията за правовата държава. Ситуацията изглежда малко парадоксална, защото държавата, която създава правната регулация и в същото време трябва да ѝ се подчинява, в даден момент си позволява да се отклони от правото, за да може да „оцелее“ и да се справи по-добре с конкретна кризисна ситуация. Ханс Келзен посочва, че никоя държава не може да се „измъкне“ от принципа на законност в името на политически мотиви. Затова в общи линии правовата държава не допуска отклонение от конституционно установените принципи и норми. В същото време почти всички демократични страни по света предвиждат възможността за временно отдалечаване от законовите и конституционни предписания в името на общото благо и интересите на нацията. Подобен ход представлява някакъв вид инстинкт за оцеляване на държавата, която допуска употребата на „защитни“ механизми в лицето на

² Zuckerman, I. “One Law for War and Peace? Judicial Review and Emergency Powers between the Norm and the Exception”, *Constellations, An International Journal of Critical Democratic Theory*, 2006, №4, p. 522.

³ Разпоредбите са приети през март 2020г., като временна мярка. От 1 август 2022г. те вече са невалидни и изпълнителната власт не може да обяви извънредно санитарно положение без да се гласува нов закон.

извънредното положение, с цел функционирането на институциите и живота на хората да се предпазят от опасност или заплаха.

Употребата на извънредното положение е присъща най-вече за демократичните страни, тъй като по дефиниция авторитарните режими не изпитват необходимост от задействането на подобен инструмент в случай на криза. По-голямата част от европейските държави предвиждат извънредни режими, като техните рамки, условия и формални характеристики до голяма степен се определят от историческите им и културни особености. Така например в Германия извънредното законодателство се различава съществено от това във Великобритания. Правните специфики на режимите варират в зависимост от вида на заплахата (война, природни бедствия, здравни кризи), както и от органите, които са отговорни за неговото приложение (военни, граждански) и от нуждите дали да се задейства само на местно или на национално ниво. Но общият елемент е винаги един и същ – ситуацията на непредвидена заплаха, възникнала внезапно, с която на пръв поглед съществуващите разпоредби не биха могли да се справят. Някои от държавите регламентират извънредните режими в конституцията, други приемат специални извънредни закони (напр. Patriot Act в САЩ след терористичните атаки през 2001г., както и по време на пандемията от 2020г. над 100 държави задействат специфично и извънредно Ковид законодателство).

Извънредното положение често пъти е представено във „войнствен“ контекст. Т.е. правителствата обявяват „война“ в отговор на заплахата от конкретна ситуация. Намесата на военната риторика не е случайна. Използването ѝ има няколко ефекта върху обществото.

От една страна действа на обществената колективна психика. Използването на подобен речеви език в изявленията на изпълнителната власт подсилва усещането за принадлежност към нацията. То позволява на властите официално да обявят дадена ситуация за криза, да ѝ придадат известна тържественост, но най-вече да успокоят обществото, което вероятно е в състояние на тревога пред предстоящата заплаха. Т.е. в този контекст, извънредното положение има секюритизиращ ефект.

От друга, обявяването на извънредното положение, подхранва надеждата у властите, че ще предизвикат и събудят всеобща обществена отговорност. Предполага се, че всеки един член на обществото ще се стреми към изпълнение на своя обществен дълг. Подобно на състоянието на война, всеки един ще има готовност да защити интересите на нацията и обществото. Т.е. в този контекст обявяването на извънредно положение има мобилизиращ ефект.

От трета страна, в случай на заплаха, то е средство да се убедят и най-големите скептици. Човешката психика е така устроена, че има склонност да отрича негативното, както например в началото на романа „Чумата“ Албер Камю описва упоритата недоверчивост и отказа на жителите на града да възприемат предстоящата заплаха, въпреки огромния брой умрели плъхове, които ежедневно се откриват по улиците и къщите. Подобен беше случаят и с пандемията от Covid-19, тъй като голям процент от населението в България, отказваше да приеме сериозността на ситуацията. В този смисъл извънредното положение е инструмент в ръцете на властта за приобщаване на обществото към предстоящата заплаха. И тук може би е един от важните и в същото

време най-рискови моменти – обществото психологически да може да се подготви към ограничаването на неговите права и свободи. Уплашеното общество много по-лесно се разделя с правата и свободите. Т.е. извънредното положение може да има този приобщаващ ефект към тяхното ограничаване.

Политически обществата винаги са били изправени пред въпроса дали правото като инструмент за социална и политическа стабилност, може да се справи със ситуациите на извънредност и по какъв начин. Логично е при възникването на заплашителна ситуация властите да се огледат в палитрата от нормативни инструменти, с които разполагат. Тенденцията обаче върви в обратна посока – в подобни моменти изпълнителната власт е изкушена да търси и създава все нови и нови механизми за овладяване на ситуацията. Прави се опит да се мобилизират най-ефективните средства, но има и стремеж да се покаже на обществото, че властите са наясно с възникналия проблем и могат да го овладеят. Извънредното положение е помощното средство, чрез което държавата демонстрира авторитет и легитимира своята намеса.

През последното десетилетие се наблюдава все по-честа употреба на този политико-правен инструмент, поради което редица социолози сигнализират за появата на нов модел на управление на кризи⁴. Правовата държава и конституцията са установени механизми за гарантиране на това обществото и институциите да функционират мирно, а извънредното положение е до голяма степен флукуиращ режим, който е в състояние да разклати основите на правовата държава. Прибягването до думата „извънреден“ е станало толкова често, че се наслагва усещането, че обявяването му е наложително при всяка една новопоявила се заплаха, независимо от нейния характер.

СМЕСВАНЕТО НА ПОНЯТИЯТА И НУЖДАТА ОТ НАМЕСАТА НА РИСКОВАТА ПАРАДИГМА В ПОЛИТИКИТЕ ЗА ОПАЗВАНЕ НА СИГУРНОСТТА

В основата на извънредното положение е заложена идеята, според която при определени извънредни и непредвидими ситуации, застрашаващи сигурността на държавата, изпълнителната власт може да „замрази“ за известно време приложението на правото с цел да отговори на заплахата. Независимо от терминологичните различия, явлението е едно и също – отклоняване от правните норми с оглед справянето с определени изключителни обстоятелства. Заплахите могат да имат различен характер – политически, икономически, климатични и пр.

През последните години се наблюдава все по-интензивна употреба на този политико-правен инструмент. Ето няколко примера:

- През 2005 г. Франция обявява извънредно положение за няколко месеца вследствие на настъпилите безредици в редица предградия в различни зони на Франция. След терористичните атаки през 2015г. тя отново пристъпва към този механизъм и така страната живее в извънредно положение цели две години, тъй като на няколко пъти е подновявано. А с настъпването на здравната криза, въвежда понятието „извънредно санитарно положение“, което регламентира в Кодекса за общественото здраве.

⁴ Ferejohn, J., Pasquino, P., The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers, International Journal of Constitutional Law, April 2004, <https://www.researchgate.net/publication/30946990>

- През 2016г. във Венецуела е обявено извънредно икономическо положение с цел властите да се справят с дестабилизацията в страната. Подновявано е на няколко пъти, последно през 2019г.

- През 2016г. в Турция, след опит за преврат, е обявено извънредно положение, което е удължено до 2018г. След земетресенията в началото на 2023г. правителството отново пристъпва към този инструмент с цел овладяване на бедственото положение.

- През 2020 г. пандемията от Ковид-19 принуждава по-голямата част от държавите да обявят извънредни положения за определен период от време и с различни по съдържание и продължителност ограничителни мерки.

Няколко тенденции могат да бъдат отчетени в този контекст. Първо, извънредните положения стават доста устойчиви. Второ, мотивите и причините за обявяването им все повече се разрастват и разширяват. Трето, правомощията на изпълнителната власт се засилват за сметка на тези на законодателната. Четвърто, свиват се човешките права и свободи. Пето, често пъти след края на извънредните положения, се приемат законодателни актове (законали излизания от извънредното положение), които затвърждават част от въведените преди това ограничителни мерки.

Едно от най-ярко привличащото внимание наблюдение е, че държавите прибегват до употребата на извънредни правомощия в най-разнообразни кризисни ситуации. Т.е. понятието за криза се схваща все по-широко, поради което и теренът на извънредните положения се разширява. А в скалата на кризисните ситуации, извънредното положение следва да бъде резервирано само за най-тежките и мощни кризи. Кризисните ситуации, които са с по-слаб интензитет е логично да влизат в полето на редовната законодателна регламентация. Проблемът идва оттам, че една част от замесените в този контекст понятия се сливат – криза, заплахата, извънредност и пр.

Първо, идеята за криза се схваща все по-широко и се смесва с понятието за заплахата. А в наши дни заплахите придобиват все по-постоянен и упорит характер, вследствие на което изискват по-дългосрочни политики, противно на извънредното положение, което трябва да бъде ограничено във времеви диапазон. Макар заплахата и кризата да са до голяма степен взаимосвързани, те следва да се различават. Идентифицирането и възприятието на кризисната ситуация зависи от това как обществото възприема заплахите. В този контекст развитието на технологиите и научните достижения създават едно общество, което живее в постоянна тревога и несигурност⁵. След 80-те години на миналия век към ядрените катастрофи (Чернобил, Фукушима) се наслагват и терористичните заплахы, екологичната криза, за която се говори в световен мащаб, пандемията от 2020г. Както казва Улрих Бек, заплахите са се превърнали в „глобални и транснационални“ и „рисковото общество е обществото на катастрофите“⁶.

Втори, заплахата често пъти е породена от някаква извънредна ситуация. И тогава властите имат склонност да асимилират извънредната ситуация с извънредното положение. Подобно сливане на понятията е грешно и рисково. Извънредността е фактическа ситуация, свързана със значителна заплахата за сигурността на обществото –

⁵ Conseil d'Etat, La prise en compte du risque dans la décision publique: pour une action publique plus audacieuse, 2018.

⁶ Бек, У., Рисковото общество, Критика и хуманизъм, София, 2013.

терористични нападения, епидемия, природни катастрофи и пр. А извънредното положение е юридическия механизъм, който предоставя извънредни правомощия в ръцете на изпълнителната власт, за да се справи със сериозността на конкретната ситуация⁷. Когато тези две понятия се смесят, това рискува да създаде общоприетото усещане, че извънредността на ситуацията сама по себе си води до обявяването на извънредно положение.

Трето, извънредност и криза са две различни понятия. Един от големите френски изследователи в областта на кризисната превенция, Патрик Лагадек, описва кризата като объркана, комплексна ситуация, в която вземащите решения са лишени от ясна визия за предизвикателствата, с които се сблъскват. Властта е дестабилизирана и дискредитирана в подобни ситуации. Освен това кризата може да настъпи постепенно и може да бъде продължителна – затова говорим за икономическа, социална криза, криза на доверие и пр. Но не всяка криза представлява извънредна ситуация. Асимилирайки ги обаче, създаваме един от най-големите рискове. Тъй като краят на една криза е трудно предвидим, когато се обяви извънредно положение в една не толкова тежка и внезапно настъпила кризисна ситуация, тогава е трудно да се предвиди и краят на извънредната ситуация. Оттам възниква и рискът от практиката на неколнократни продължения на извънредното положение. До степен, че социолози говорят за това, че съвременните демокрации рискуват да попаднат в перманентно извънредно положение.⁸

Постоянното извънредно положение е само по себе си понятиенно противоречие. Ако условията са такива, че политическият и юридическият ред се налага да бъдат трайно реконфигурирани, тогава вече няма да става дума за извънредно положение, а за „новата нормалност“⁹. Извънредното положение в крайна сметка е едно „кризисно положение“ и не е редно да се подновява до безкрай. Ако заплахата, в основата на която е то, стане постоянна, тогава би следвало да се прибегне до постоянни юридически механизми и ако е необходимо, да им се придаде конституционна или законова основа. Тогава обаче сме изправени пред не по-малко рисков момент, тъй като това е предпоставка за ново рестриктивно законодателство, чийто характер от временен, ще се превърне в постоянен. Ограничителните мерки и засилените правомощия на изпълнителната власт ще се инкорпорират в редовното законодателство. Затова в подобни случаи можем да говорим за нормализация на извънредното положение¹⁰.

Съвременната държава олицетворява способността за протекция и защита. Животът в общество до голяма степен се ослани на идеята за търсене на сигурност и мирно съжителство между неговите членове. Опазването на сигурността е една от изначалните и първостепенни роли на държавата, то е източникът на нейната легитимност и нейна основна мисия. Един от начините за успешното изпълнение на тази роля е

⁷ *Hennette-Vauchez, Stéphanie, L'état d'urgence dans l'État de droit, Le Grand Continent, 29 mars 2022, <https://legrandcontinent.eu/fr/2022/03/29/letat-durgence-dans-letat-de-droit/>*

⁸ *Greene, A., Permanent state of emergency. Constitutions in an Age of Crisis. Hart Publishing, 2018.*

⁹ *Dyzenhaus, D., L'état d'exception, in M. Troper et D. Chagnollaude (dir.), Traité international de droit constitutionnel, T. II, Distribution des pouvoirs, p. 751-752.*

¹⁰ *Смедовска, Р. „Нормализацията“ на извънредното положение, Социологията като граждански ангажимент, тематичен сборник, Университетско издателство „Св. Климент Охридски, София, 2022.*

преобразуването на заплахите в рискове – задача, която социологията на риска присъжда на държавата.

Рискът е понятие, което набира сила в институционалния дискурс с развитието на социологията на риска като самостоятелна дисциплина и постепенно започва да се разграничава от близките до него термини – опасност, заплаха, неопределеност и др. Той се съотнася към някаква ситуация, към някакво явление, изначално обгърнато в несигурност и неяснота, което институциите трябва да превърнат в измеримо и предотвратимо явление. По този начин той ще стане управляем. В този смисъл рискът може да се разглежда като „една технология на управлението“¹¹. Няма риск сам по себе си, но в същото това време всичко може да се превърне в риск. Всичко зависи от начина, по който се анализира заплахата и се схваща съответното събитие. А честата употреба на извънредното положение от страна на изпълнителната власт, подсказва за едно общество, което изглежда неподготвено за рисковете и очаква от държавата пълна подкрепа и защита. В наши дни, когато заплахите и опасностите са многобройни, комплексни и от най-различно естество, повече от всякога на преден план излиза нуждата от усъвършенстване на рисковото мислене. Следва да се развие една по-голяма чувствителност към рисковата парадигма и да се положат усилия за анализ и оценка на рисковите ситуации с цел по-ефективното им управление. В противен случай извънредното положение ще става все по-желан и устойчив механизъм за овладяване на възникналите изключителни обстоятелства.

Библиография

- Агамбен, Дж., Homo Sacer II: 1. Извънредно положение 2. Stasis, Критика и хуманизъм, София, 2019.
- Бек, У., Рисковото общество, Критика и хуманизъм, София, 2013.
- Попов, Ст. Риск. Концептуална рамка, Нов Български университет, София, 2021.
- Слатински, Н. Рискът. Новото име на сигурността. Изток-Запад, София, 2019.
- Greene, A., Permanent state of emergency. Constitutions in an Age of Crisis. Hart Publishing, 2018.
- Ewald, F., Insurance and risk, The Foucault Effect: Studies in Governmentality, Ed. Graham Burchell, C. Gordon and P. Miller, University of Chicago Press, 1991.
- Hennette-Vaucher, S., L'état d'urgence dans l'État de droit, Le Grand Continent, 29 mars 2022, <https://legrandcontinent.eu/fr/2022/03/29/letat-durgence-dans-letat-de-droit/>, last visited 15 May 2023
- Conseil d'Etat, Etude annuelle, L'état d'urgence. Les démocraties sous contrainte, Documentation française, 2021, <https://www.conseil-etat.fr/publications-colloques/etudes/les-etats-d-urgence-la-democratie-sous-contraintes>, last visited 8 May 2023.
- Conseil d'Etat, La prise en compte du risque dans la décision publique: pour une action publique plus audacieuse, 2018, <https://www.conseil-etat.fr/publications-colloques/etudes/la-prise-en-compte-du-risque-dans-la-decision-publique>, last visited 8 May 2023

¹¹ Ewald, F., Insurance and risk. The Foucault Effect : Studies in Governmentality, Ed. Graham Burchell, C. Gordon and P. Miller, University of Chicago Press, 1991.

СИГУРНОСТА НИЗ ПРИЗМАТА НА ЧОВЕКОВАТА СИГУРНОСТ

Тони Ѓоргиев, Лилиана Бројич, Оливер Андонов¹

Да се направи една анализа на сигурноста низ призмата на човековата сигурност, несомнено значи дека мора да се направи пристап кон современиот сигурносен концепт. Токму од оваа позиција на традиционалниот и современиот сигурносен концепт треба да започне согледувањето на сигурноста низ призмата на човековата сигурност како дел од современиот сигурносен концепт кој во себе силно ги вклучува односите на релација право и сигурност.

Поставувајќи ја сигурноста исклучиво во рамките на традиционалниот концепт, истата ја поистоветуваме со нивото на националната сигурност. Од оваа точка на разбирање – вградување на сигурноста, може да кажеме дека националната сигурност претставува комплексна појава која е потребно да ја проучуваме врз основ на повеќе фактори како:

1. Системот на донесување одлуки во државата по прашања на сигурноста (што подразбира анализа на сите аспекти на сигурноста, но гледани исклучиво врз призмата на загрозување на националната сигурност);

2. Меѓународната, геостратежиската и воено-политичката позиција на државата (нејзиното опкружување, влијанието на регионалните и глобалните интереси на регионалните и големите сили – центри на моќ);

3. Историските искуства (политички, загрозувачки, воени итн);

4. Големината и обликот на државната територија;

5. Конкретните права и должности на државата кои произлегуваат од нејзината позиција во рамки на меѓународната заедница;

6. Нивото на економски и општествен развој;

7. Карактеристиките на нејзиниот систем за национална сигурност;

8. Нивото на одвоени средства за засилување на националната сигурност и

9. Влијанието на јавното мислење, (како за потребите за засилување на националната сигурност, уште повеќе за перцепцијата за загрозеност на националната сигурност)².

Современиот сигурносен концепт иако потекнува од традиционалниот концепт и во основа се однесува на сигурносен опстанок на референтниот објект на сигурност (најчесто државата), токму својот објект на сигурност го одредува многу пофлексибилно, а сепак поврзано со крајната цел, сигурност на државата-општеството и во согласност со актуелните ризици и закани.

¹ Вонреден професор д-р Тони Ѓоргиев, Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ – Скопје; Вонреден професор д-р Лилиана Бројич, Нова Универзита, Љубљана, lilianabrozic@gmail.com; Вонреден професор д-р Оливер Андонов, Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ – Скопје, anodonov.oliver@yahoo.com

² S. Tatalovic, A. Grizold, V. Cvrtila, “Suvremene sigurnosne politike – drzave i nacionalna sigurnost pocetkom 21. stoljeca”, Golden marketing-Tehnickaknjiga, Zagreb, 2008

Со самото тоа, современиот сигурносен концепт ги проширува своите погледи и навлегува покрај утврденото врамување на сигурноста во рамките на човековата сигурност (human security) и тоа во насока на сите можни загрозувања. Овој концепт содржи и свои продлабочени анализи на сигурносното загрозување во однос на референтниот објект на заштита, а низ современата призма тоа е правото, спроведувањето на законите и доброто владеење кои даваат сигурност на граѓаните.

Во основа, современиот сигурносен концепт бара да се детерминира што претставува закана врз сигурноста, кон кого е таа закана насочена, кој ги употребува информациите, издвојување на најсериозните и можни закани и врз основа на овие согледувања како да се изгради сигурносната политика во целост или по сегменти.

Токму од тука, од проценката на ризиците и заканите произлегува примената на современиот сигурносен концепт, а во чија основа е човековата сигурност, заштитата на граѓаните и нивните животи, материјалните добра и благосостојба гледана низ одржливиот развој како одржлива сигурност. Вака воспоставениот теориски модел на современа сигурност ја надополнува традиционалната сигурност (детерминирана преку изворите на загрозување на државата), бидејќи основ за опстанок на државата е опстанокот на населението (човекот) и со тоа неговата заштита станува сигурносен приоритет.

Доколку инсистираме на ваквото поимање на сигурноста низ призмата на човековата сигурност, а во нејзини рамки на владеењето на правото и спроведувањето на законите како предуслов за зачувување на сигурноста и отстранување на ризиците и заканите кои произлегуваат од нарушената човекова сигурност, како основ ќе ги имаме интересите на граѓаните односно човековата сигурност. Таквата сигурност и спроведувањето на законите и владеењето на правото и примената на доброто владеење несомнено ќе го овозможи и унапреди почитувањето на основните човекови слободи и права со што ќе ја засили довербата на граѓаните кон државата во заштитата на личната и јавната сигурност.

ВЛАДЕЕЊЕТО НА ПРАВОТО И СПРОВЕДУВАЊЕТО НА ЗАКОНИТЕ – ОСНОВ ЗА КРЕИРАЊЕ НА СИГУРНОСТА

Основен постулат за владеење на правото е неговата имплементација во општественото живеење. Како што човекот се раѓа така почнува неговото право како на пример: правото на живот, загарантирано со Устав, со еден збор правото на живот кое треба да се разбере и како право на квалитетен живот ослободен од секојдневните баналности и постојана борба и стремеж кон просечност и еднаквост на луѓето. Гаранција на интегритетот на човековата личност, едновременно на физичкиот и психофизичкиот интегритет кој со ништо не смее да биде нарушен ниту, пак, на кој било начин да е повреден. Оваа право е посебен и современ облик на личната слобода на човекот. Доколку личната слобода е заштита од „полицискиот карактер на државата“, тогаш интегритетот на личноста е апсолутен и неограничен во мера во која современото општество може да постои и апсолутно и неограничено.

Првиот правен документ кој човек го добива тоа е уверение од матична книга на родени каде што се запишува неговото раѓање, а врз основа на тој документ добива

единствен матичен број и државјанство. Поврзаноста започнува уште на почетокот со самото раѓање и човека го следи до крајот на животот до издавање на последниот правен документ, а тоа е уверение од матична книга на умрени. Со раѓањето се стекнува и правото на сигурен живот и остварување на сите загарантирани човекови права. Оваа поврзаност е проследена со владеење на правото и спроведување на законитоста уште на почетокот преку добивање на матичниот број каде државата се обврзува со закон дека сигурноста на човекот е загарантирана и секоја злоупотреба ќе биде санкционирана. Личниот живот е приватна работа на човекот во која никој не смее да се меша, освен во случај кога изразувањата на личниот живот ги повредува нормите прифатени од општеството или ги нарушува законите. Дали е тоа доволно за почеток? Веројатно „да“, така што тоа уште на почетокот ја покажува сериозноста на државата во пракса каде законски ја гарантира сигурноста и ја казнува злоупотребата. Обврска на државата е да гарантира сигурност на граѓаните преку законитоста и да ја следи имплементацијата преку своите механизми. На ова рамниште е поставена и неповредливоста на семејниот живот на човекот. Тоа значи никој нема право да се меша во односите во семејството меѓу сопружниците и родителите и децата, начинот на живеење во семејството и правата на човекот да не биде вознемируван во својот личен и семеен живот и претресување на приватни работи за кои наводно никој не се „интересира“, туку и одбраната од прислушкување на телефонски и други разговори, одбрана од јавно изнесување на „настани од минатото“ кои не се од никаков „јавен интерес“ а кои ги повредуваат моралните интереси, личната чувствителност и приватноста на човекот³. Уставот на Република Македонија заштитата на ова право го засилува и со една општа формулација од член 18 која гласи “Се гарантира сигурноста и тајноста на личните податоци“. Притоа, мошне јасно и недвосмислено на граѓаните им се гарантира заштита од повреда на личниот интегритет што произлегува од регистрирањето на информации за нив преку обработка на податоците. Оваа заштита, особено, во условите на широка компјутеризација, е негација на арбитрерноста и самоволието на државата и потврда на принципите на демократската и правна држава. Не секој пат сигурноста се гарантира како што се обврзува државата или како што налага правото. На пример - Во почетокот на 2020 година по прогласување на Ковид пандемијата многу голем број луѓе поради сигурност се откажаа од правото на слобода на движење или пак тоа право им беше одземено против правно, а многу Влади не почитувајќи ги Конвенциите за кои и сами се обврзале преку ратификација, донесуваа одлуки со законска сила и луѓето не по нивна волја ги затвараа во своите домови. Тоа беше првото светско масовно кршење на човековите права кое наликуваше на една светска влада која донесува едногласна одлука и истата стапува на сила веднаш и сега. Уште почудно е што ниту една влада не се спротивстави на таа светска одлука, а камоли да ги заштити своите граѓани, туку наредбодавно сите да бидат затворени „дома“.

ЧОВЕКОВА СИГУРНОСТ – ДЕЛ ОД СОВРЕМЕНИОТ СИГУРНОСЕН КОНЦЕПТ

³ С.Климовски, Р.Десковска, Т.К.Јовановска „Уставно право и политички систем“ , Просветно дело-Скопје, стр.223

Основниот пристап за разгледување на човековата сигурност се темели врз обезбедување и институционална заштита на основните права и слободи на човекот. Човековата сигурност е поим кои означува различно дефинирање на современиот сигурносен концепт и поместување на традиционалното разбирање на сигурноста како што се на пример воената или националната сигурност, кон спознавање на новите-современи сигурносни предизвици, ризици и закани.

Таа се однесува пред се на овозможувањето на опстанок и преживување на населението (поединецот), и зачувување на нивниот нормален живот. Поединецот како носител на суверенитетот кој го отстапил на државата, очекува државата да ми овозможи нормален живот, без страв за својот опстанок, не само како базична животна вредност, туку и економски, социјален, културен, еколошки и друг општествен живот. За да ја оствари таа цел државата мора да обезбеди прифатлив безбедносен концепт кој ќе овозможи мир и стабилност за остварување на одржлив развој. Во таа намера, државата во рамките на меѓународната политика како субјект и актер учествува во развојот на меѓународната и регионалната сигурност, односно зрачи сигурност и стабилност.

Основата на човековата сигурност е владеењето на правото и стабилна политичка состојба, економска благосостојба преку допир до ресурсите, зачувување на еколошката средина и развој на општеството и човековите права и слободи.

Тоа што во современата сигурносна парадигма, човековата сигурност е подигната на високо место, е всушност резултат на новите предизвици и закани врз сигурноста. Тие закани и ризици се пред се насочени кон постојано и разновидно загрозувањето на сигурноста на поединецот и тоа низ нови облици на загрозување. Оваа спознавање на новите сигурносни предизвици и во теоријата и во праксата предизвика поместувања во толкувањето на современите сигурносни концепти и зазема нов дискурс во целите и референтните објекти на сигурност. Поместувајќи го референтниот објект на сигурност од традиционалната државна – национална сигурност кон човековата сигурност се започна со воспоставување на новиот концепт на сигурност, познат во науката и како *демократска сигурност*.

Пристапот кон демократската сигурност, всушност и го определи новиот сигурносен концепт, во кој човековата сигурност го зазема своето значајно место, директно влијаејќи врз мирот и стабилноста. Стабилноста во рамките на човековата сигурност е клучна и се однесува на целокупната општествена стабилност низ призмата на стабилен и одржлив развој.

Разбирање на човековата сигурност – теориски пристап

Приодот кон човековата сигурност има повеќе аспекти, кои влијаат врз нивното разбирање, а тоа влијае врз нивната позиција во концептот на сигурност.

Прв приод: гледиште кое се заснова врз **фундаменталните индивидуални права на човекот, а се однесуваат на правото на живот, слобода и среќа (како индивидуално чувство), односно природните права и владеење на правото.** Меѓународната заедница овие права има обврска да ги штити и промовира⁴. Тука

⁴ Philip Alston, “The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal”, Oxford University Press, Oxford, 1992

всушност и почиваат основите на сигурноста во рамките на меѓународниот сигурносен концепт кој се однесува на човековата сигурност преку заштитата на основните човекови права и слободи.

Втор приод: кој се однесува на **хуманитарниот аспект на заштитата на човековите права и сигурност**. Овој аспект може да се гледа низ призмата на борбата против геноцидот и воените злосторства. Од овде произлегуваат хуманитарните интервенции како дел од мировните операции за заштита на бегалците и раселените лица во текот на насилните конфликти⁵. Во овој контекст може да стане збор и за воспоставување на системи за превенција од хуманитарни кризи и рано предупредување на појавата на хуманитарни кризи, а во насока на засилувањето на човековата сигурност.

Агендата за мир на Генералниот Секретар на ООН⁶, создаде оперативна рамка за создавање на модели за превенција на конфликтите и рано предупредување од нивната појава, а како неопходна потреба во насока на зачувување на човековата сигурност преку одржување на човековите права и промоција на одржливиот развој на општеството и меѓународната заедница. Како теориски модел во насока на превенцијата на конфликтите и раното предупредување е и теорискиот модел на Тед Роберт Гур, Барбара Харф и Џон Дејвис. Тед Гур и Барбара Харф во 1994 година создадоа модел категоризиран за следење на три типа ризици, а тоа се:

- модел на корелација,
- модел на секвенции и
- модел на коњуктурни односи.

Обидувајќи се да извршат прекршување на сите различни методологии потребни за анализа и рано предупредување од конфликти, вклучувајќи ги сите индикатори и варијабли потребни за анализа на конфликтите кои ја загрозуваат човековата безбедност во однос на пристапот на ООН⁷.

Трет приод: претставува поширок аспект на гледање на човековата сигурност, а во контекст на проширувањето на сигурносниот концепт и пристапот кон други немилитарни сектори како еколошкиот, економскиот, социјалниот и други. Во овој приод се бара максимална правда и почитување на човековите права и слободи, но и се пристапува кон сеопфатна анализа на ризиците и заканите врз сигурноста на луѓето.

Вака опфатената човекова сигурност е услов за проширување на сигурносниот концепт и негов развој кон концепт на демократска сигурност, која во својот основ го има владеењето на правото и спроведување на законите. Овој концепт на демократска сигурност е насочен кон почитувањето на човековите права и слободи, а низ превенирањето на конфликтите (внатрешни и меѓународни). Но, и кон овозможувањето на владеењето на правото и демократското владеење во државата. На тој начин државата

⁵Butros Butros Ghali, “An Agenda for Peace-Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping”, United Nations, New York, 1992

⁶Оваа Агенда за мир, се состои од одржлива активност и соработка во справувањето со економските, социјалните, културните и хуманитарните проблеми и промовирањето на мирот од страна на институциите на ООН. Во оваа агенда за прв пат е воведен концептот градење на мирот, кои во себе ја вклучи превентивната дипломатија, миротворењето и чувањето на мирот.

⁷ Peter Brecke, “Risk Assessment Models and Early Warning Systems”, Internationale Politik, Berlin, 2000

станува извор на стабилност во регионот. Од овој аспект, човековата сигурност влијае врз регионалната стабилност.

Човековата сигурност и нејзината улога во регионалната стабилност

Во научните кругови се повеќе е застапено мислењето кое насочува кон превенцијата како клучен сегмент во зачувувањето на човековата безбедност. Оваа превенција не се однесува директно на човековата безбедност, иако има непосредно влијание. Таа се однесува на превенирањето на конфликтите преку анализата на ризиците и заканите. Ова особено се однесува на превенцијата од иаслни конфликти која може да ја намали човечката загуба, да ја сочува стабилноста и мирот, да ја подобри човековата, регионалната и меѓународната безбедност и тој начин да обезбеди успешен економски, политички, социјален и друг регионален развој. Фокусирањето на потребите за безбедноста на поединците, почнува да се прифаќа како дел и важна компонента на националните безбедносни стратегии. Посветувањето на поголемо внимание на човековата безбедност во надворешната политика и на пример, планирањето на програми за развој и соработка, неизбежно ги допира тие точки кои се најчесто помеѓу најкритичните основни причини за конфликти, како што се сиромаштијата, лошото владеење или социјалната неправда. Доколку претпоставиме дека одредени основни човечки безбедносни потреби мора да бидат исполнети за да се одржи минималниот стандард на стабилност и ред, тогаш можеме да реагираме кога овие потреби се запоставуваат. Според тоа реагирањето води кон превенција на евентуални конфликти, насилство па и војна⁸. Оваа реагирање, Шнабел го дава низ регионалната соработка, преку развој на заедничките стратегии за надминување сиромаштијата, промоција и примен на доброто владеење и економската соработка . Европската Унија, во рамките на својата Програма за превенција на конфликти ја промовира регионалната соработка и добрососедската политика, токму насочувајќи ја својата безбедносна политика кон зачувување на човековата безбедност и нејзин развој.

Сепак, многу фактори влијаат врз човековата сигурност во регионални рамки. Тука најпрво се билатералните односи на државите, и со тоа нивните интереси за ресурси, доминација, патишта на транспорт и најмногу во современиот свет неопходното обезбедување ресурси за иднината. Сиромаштијата и лошото владеење во периодот на крајот од 20-от и почетокот на 21-от век, како и продолжените структурни и културни насилства, продуцираа ескалација на многу внатрешни конфликтни процеси. Таа ескалација на насилство предизвика регионална нестабилност преку зголемен број на бегалци. Проблемот со бегалците продуцира економска експлоатација и хуманитарни кризи⁹. Вклучување во конфликтните процеси од страна на други држави е следната карактеристика на регионалната нестабилност, особено поради допирните територии и загрозувањето на човековата безбедност и во државите кои не се опфатени од конфликтните процеси на другите држави во регионот. Ќе ги напоменеме само

⁸Албрехт Шнабел, „Применета превенција на конфликти: искуства и препоракизаиднидејства”, Партнеривомир и превенција-Регионална нестабилност преку човекова безбедност, Фридрих Еберт-фондација ,Скопје, 2005

⁹R.Cohen, F.M.Deng, „Mass displacement caedsdbu conflict and one-sided violence: National and International responses”, SIRPI yearbook 2009, Solna, Sweden, 2009

етнополитичките конфликтни процеси како карактеристично интензивни конфликти кои во сите свои фази предизвикуваат загрозување на човековата безбедност. Во сите овие случаи неизбежно доаѓа до отворено кршење на човековите права, што претставува не само национална, туку и меѓународна одговорност.

Согледувајќи ги сите претходно кажани поврзаности на човековата безбедност со концептот на безбедност, мирот, конфликтите, регионалната и меѓународната стабилност и ризиците и заканите врз неа, ќе се обидеме на крајот дадеме една дефиниција на поимот човекова сигурност како клучен во рамките на овој труд. Во таа смисла, дефиницијата која ја сублимиравме би гласела:

Човековата сигурност претставува дел од севкупниот сигурносен концепт на државата, насочена кон обезбедување на опстанок, општа, правна, социјална и економска сигурност на поединецот-човекот, неговото семејство и најблиското опкружување на граѓаните во општеството. Таа несомнено влијае врз креирањето на националната сигурност, нејзиното врамување и ги детерминира изворите на загрозување, односно современите ризици и закани врз сигурноста.

Тоа подразбира, елиминирање, намалување или во краен степен ублажување на последиците предизвикани од очекувани или ненадејни закани и ризици, рефлексирани директно врз луѓето или преку состојбите во општеството. Овие ризици и закани преку сигурносниот концепт, односно неговото определување и врамување може да се превенираат или врз нив да се делува, а со цел да се отстрани негативното чувство за сигурност кај поединецот и граѓаните. Основната цел на зачувувањето на човековата сигурност е остварување на мирен, достоинствен и долгорочно осмислен живот на поединецот и општеството потпрени врз одржлива сигурност и одржлив развој.

Во овој труд ја разгледавме човековата безбедност и нејзината поставеност во однос на барањата на новиот безбедносен концепт и мирот. Утврдивме дека современиот безбедносен концепт, како свој дел ја содржи човековата безбедност која е поврзана со правото на лична и јавна сигурност. Тоа е резултат на новите безбедносни предизвици, ризиците и заканите кои во современиот свет се мултиплицираа. Како и на потребите за меѓународно и регионално одржување на мирот и стабилноста преку кои не евозможен одржлив развој и зачувување на фундаменталните човекови права кои се основ за зачувување на сигурноста.

Концептот на човековата безбедност во рамките на современиот безбедносен концепт, бара мултидисциплинарен безбедносен приод. Од него неможеме да го отстраниме ниту традиционалното загрозување на безбедноста, ниту да ги запоставиме современите ризици и закани. Неможеме да го издвоиме и мировниот концепт, бидејќи за него е сврзано проучувањето на конфликтите и теоријата на конфликтите кој пак се основата за загрозување на човековата безбедност.

Од тука и произлегува поврзаноста на човековата сигурност со превенцијата на конфликтите, како насока во зачувувањето на човековата безбедност, мотивирајќи не да ги следиме и проучуваме сите ризици и закани кои може да предизвикаат конфликтни процеси или пак конфликтните процеси да ги внесат во фаза на ескалација. Тоа не насочува кон зголемено внимание за појавата на факторите кои укажуваат на појавата на конфликти, структурните фактори, акцелераторите и тригерите. Загрозувањето на

човековите права, ќе доведе до појава на структурните фактори, како резултат на структурно насилство, а со тоа и на акцелераторите и на крајот тригерите како логична последица на реакцијата на поединецот и неговото поврзување со групата. Крајната цел ќе биде задоволување на своите базични потреби и отстранувањето на непосредната опасност. Вака неконтролираните процеси како логична последица ќе ја загрозат безбедноста на државата и регионот, а со тоа ќе влијаат и врз меѓународните односи и сигурноста.

Библиографија

- Албрехт, Шнабел, „Применета превенција на конфликти: искуства и препораки за идни дејства”, Партнери во мир и превенција-Регилннна стабилност преку човекова безбедност, Фридрих Еберт-фондација, Скопје, 2005.
- Buzan, Barry. Waever, Ole. deWilde, Jaap. “Security: a new framework for analysis”, Lynne Rienner Publishers, Inc., Colorado-USA, 1998.
- Ghali, Butros B. “An Agenda for Peace-Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping”, United Nations, New York, 1992.
- Galtung, Johan „Peace by Peaceful Means, Peace and Conflict, Development and civilization”, Sage, London, 1996.
- Георгиева, Лидија „Творење на мирот-мирот, безбедноста и конфликтите по студената војна”, Филозофски факултет, Скопје, 2007.
- Георгиева, Лидија „Менаџирање на ризици”, Филозофски факултет, Скопје, 2006.
- Gariup, Monica “European Security Culture: Language, Theory, Policy”, Ashgate Publishing Company, Burlington, USA, 2009.
- Alston, Philip “The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal”, Oxford University Press, Oxford, 1992.
- Brecke, Peter “Risk Assessment Models and Early Warning Systems”, Internationale Politik, Berlin, 2000.
- Robert Cohen, F.M. Deng, „Mass displacement caused by conflict and one-sided violence: National and International responses”, SIRPI yearbook 2009, Solna, Sweden, 2009.
- Sinisa, Tatalovic, Arnold, Grizold, Vlatko, Cvrtila, “Suvremene sigurnosne politike – drzave i nacionalna sigurnost pocetkom 21. stoljeca”, Goldenmarketing-Tehnickaknjiga, Zagreb, 2008
- Саво Климовски, Рената Десковска, Тања Каракамишева Јовановска „Уставно право и политички систем“, Просветно дело- Скопје, 2018

ПЕНИТЕНЦИАРНАТА ПОЛИТИКА В СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Росен Кирилов¹

Тази статия има за цел да представи корекционно-възпитателната дейност с правонарушителите като основна цел на наказанието. Проучванията по въпросите залегнали в изследването очертават, че проблемите свързани с ресоциализацията на правонарушителите е предизвикателство не само за пенитенциарната система, но и за секторните политики в сигурността. Тези проблеми засягат обществото като цяло.

Ресоциализацията е от полза не само за криминалната личност, тя е от полза за всеки един гражданин. Емпиричните изследвания доказват, че провалите в корекционно-възпитателните методики се дължат преди всичко на грешки в социалната политика на държавата. В страната ни все още битува схващането, че наказанието има за цел преди всичко заплащане на обезщетение за извършеното престъпление и превенция чрез изолация.

Исторически погледнато още в дълбока древност, в Рим и Гърция са предприемани принудителни мерки за насилствено задържане по домовете с цел лекуване на престъпната личност. Именно от там се заражда идеята за „Затвора“ като място за прилагане на санкции спрямо правонарушителите. Постепенно местата за лишаване от свобода се превърнаха в гръбнака на наказателното право. Те се характеризират със спазване на специален режим за определен период от време, който се налага с принуда². Целите на наказанието се изместват към желанието за премахване на способността и възможностите за извършване на престъпление. Тежкия каторжен труд е първият рехабилитационен модел, за който се е смятало, че чрез физическото износване на престъпника ще предотвратим девиантните му прояви. Донякъде това би могло да бъде прието за вярно, но не умората, а откриването и формирането на нови способности и умения у човека определят рехабилитационния характер на положения труд.

ИСТОРИЧЕСКА ЕВОЛЮЦИЯ НА ПЕНИТЕНЦИАРНАТА СИСТЕМА

Трансформацията и промяната на наказанията преминава през различни фази, които са тясно свързани с развитието на въпросите относно тяхната адекватност и правото за упражняване на принуда. Доколко можем ние трябва да се намесим в опитите за промяна, в начина на мислене и трансформацията на престъпната личност. Тези еволюционни характеристики в наказателното правораздаване спомагат за разбирането, че затвора е място за подобряване на социалното поведение. Лишаването от свобода като функция за обща превенция срещу престъпността е вид наказание, което третира социалното развитие на човека. Спазването на тези принципи спомагат за избягване на вредните последици от престоя в затвора и предотвратяването на рецидив след реинтеграцията

¹ Докторант в НБУ, Магистър „Психологично подпомагане на ОИД“, МП, ГДИН, Отдел „СДВРП“, Сектор „Пробация“

² Fenton, Ronald S. [El Correo de la UNESCO: una ventana abierta sobre el mundo, VII, 10, 1954, p. 11, 14-19](#)

към живота на свобода. това зависи До голяма степен това зависи от организацията на институтите в пенитенциарната система – затвор и пробация.

Идеите залегнали в теориите за ресоциализация на личността са съвсем млади. Зараждат се едва във втората половина на XIX век. Те се основават на индивидуален подход и работа с осъдените с цел разширяване на техните способности и умения за задоволяване на нуждите им в тежка ситуация, както и за запълване на свободното време. Постигнатите добри резултати постепенно налагат изработването на различни по вид корекционно-възпитателни методики, които подобряват ефикасността в работата с осъдените и се превръщат в основна цел на процеса по изпълнение на наказанията.

Работата е насочена към анализ на личните и психологични характеристики и потребности, разглеждайки ги в контекста на средата повлияла върху изграждането на личността, както и криминологичните фактори довели до извършването на престъпното деяние. Основен проблем в българската система на пенитенциарните заведения е недостига или липсата на специалисти в различни области – социолози, психолози, педагози и не на последно място криминолози³.

Методите и подходите към корекция в поведението са основен източник за осигуряване на сигурност и контрол в местата за лишаване от свобода. Правото и задължението на осъдените не би трябвало да се налага с упражняване на власт над личността. Злоупотребата с власт от страна на пенитенциарните служители е в резултат на корупция и неспособността на администрацията да се справя с проблемите натрупани вследствие на икономическото и социално състояние на държавата. Нека не звучи като оправдание, но това води до нецелесъобразно и неволно нарушаване на основни права и свободи. Пример: правото на труд и неговото адекватно заплащане.

Все по-често се забелязва обратен ефект в работата с правонарушителите. Трайно се налага пренебрежение към корекционно-възпитателната работа, което води до примиряване и възприемане на затворническата субкултура от страна на пенитенциарните служители. Това най-ясно се вижда в антисоциални прояви на бивши или настоящи служители от системата.

Корекционно-възпитателните дейности имат за цел да се работи както с правонарушителя, така и с членовете на неговото семейство и с лицата в непосредствена близост до тях. Идеята е да бъдат навременно решавани всички проблеми, които са следствие на изолирането на осъдения.

С оглед постигането на положителни резултати за обществото и индивида е необходимо да се ревизира водената до момента политика по отношение рехабилитацията на престъпната личност. В „Конституцията на РБ“ са заложили изрази за рехабилитационни мерки, но липсва ясна концепция, която да се занимава с промяна в процесите на мислене на личността и повторното обучение на човека.

Описаната криза е характерна за западните пенитенциарни системи и започва през 70-те години на миналия век. Наказанията с лишаване от свобода се превръщат в обикновена изолация на правонарушителя. Лошите условия и пренаселеността в затворите, липсата на дефиниция в настаняването, недостатъчност и занижено

³ Hemeleers, Reginald. *El Correo de la UNESCO: una ventana abierta sobre el mundo*, VII, 10, 1954, p. 6-7, 8-9

качество в обучението на пенитенциарните служители, оказват негативен ефект върху техния морал. За предотвратяване на негативните последици от затвора са въведени алтернативни мерки за наказания. Те се изразяват в „Общностни санкции и мерки“, Пробация и наказания без лишаване от свобода. В страната ни след 2005г. с въвеждането на пробационните мерки в наказателното ни правораздаване се усетиха ползите от превантивните ѝ функции. От друга страна обаче се задълбочиха административните проблеми описани по-горе, което води до нанасяне на вреди причинени от начините за изпълнение на налаганите ограничения.

Пенитенциарните заведения и пробационните мерки не трябва да бъдат преградна стена между правонарушителите и обществото. Те трябва да изграждат чувство на принадлежност към групата, което е начин за мотивиране на криминалната личност за спазване на обществените порядки и правила.

Как се е стигна дотук⁴?

Системата Филадельфия:

В професионалните среди е известна като система за психологично въздействие. То се гради на тотална и абсолютна изолация на правонарушителя, изключваща посещения отвън. Не се позволява никаква работа или каквато и да било социална дейност, с изключение на ежедневни лекции по богословие и изучаване на библията. Този модел е световно разпространен през XVIII век, изхождайки от Ренесанс в религиозните тенденции, които отричат проявата на всяка форма на насилие. През 1786г. се приемат първите промени в посока премахване на смърното наказание, осакатяването или бичуването. Те са заменени с пълна изолация и спазване на дисциплина от страна на наказаните. Това оказва положителен ефект за сигурността и охраната на затвора, за спазването на вътрешните ред и правила. От друга страна се възприема и схващането, че по този начин на правонарушителите не се оставя възможност да мислят за друго освен за собственото си разкаяние.

Системата Ню Йорк:

Кръстена на едноименния град тя се характеризира с постоянна трудова заетост: индивидуална или в група. Полагането на труд се извършва под постоянно наблюдение и в пълна тишина. Насилието е форма за предотвратяване на опити за нарушаване на реда и правилата като по-тежките нарушения се санкционират с наказания. Някой от нормите на системата функционират и днес като: принудителна изолация, забрана за свиждане, забрана за някой социални контакти или мероприятия.

И двете системи са силно разпространени в Северна Америка, но намират приложение и в някои страни от Европа.

Прогресивна система:

Изцяло рожба на европейските интелектуални среди, тази система изиграва роля на първа стъпка към постигане на поправителен резултат от прилаганите наказания. Изтърпяването му (изпълнението) преминава през различни етапи, които са свързани преди всичко с развитие в поведението на правонарушителя. Това са така познатите у нас „Режими“, които се прилагат от по-тежък към по-лек в зависимост от постигнатите

⁴ <https://psicologiajuridica.org/psj196.html>

результати в корекционно-възпитателната дейност. Системата получава своето име през 1834г. и се приписва на коронел Монтесино (директор на затвора във Валенция, Кралство Испания). Той пръв въвежда строго определено работно време и заплащане на положения труд. От друга страна на него дължим и предсрочното освобождаване чрез натрупване на извънреден труд в съчетание на добро поведение.

Негови са и думите *„цел на наказанието не е самото наказание, а поправянето на извършителя и известяването му. Идеята на правосъдието е не да наказва, а да коригира“*⁵.

Прогресивната система за пръв път въвежда идеята за промяна в начина на възприемане целите на наказанията, за развитие на пенитенциарните заведения и за осъзнаване на необходимостта за подобрения в пенитенциарната система.

Реформаторска система:

През 1876 г. в Северна Америка се прилага един много интересен експеримент. Той е насочен към осъдени на възраст между 16 и 30 години. Експеримента се състои в това, че дадените от съда присъди са без предварително дефиниран срок. Престоят в затвора зависи изцяло от поведението на осъдения, което донякъде наподобява принципите на *„Прогресивната система“*. Наследник на този експеримент са *„Пробационните мерки“*, тъй като престоят в затвора на тези младежи е свързан предимно с интелектуални, физически, религиозни и професионални дейности. Недостатък на системата е изискването за по-голяма строгост в надзора и недостига на кадри за осъществяването му. Някои от формите за прилагането ѝ са възприети в управлението на поправителни домове за непълнолетни и в работата с малолетни извършители на престъпления.

ТЕОРИИ ЗА НАКАЗАНИЕТО

Теориите имат за цел да обясняват функциите и задачите, които се възлагат. Съществуването на наказанията не трябва да бъде оправдано чрез теорията му, а да бъде разбрана тяхната необходимост от прилагане.

Абсолютна теория:

Следва модела за *„Абсолютната истина“*: за необходимостта от наказване на извършилия престъпление. В модела откриваме и теорията за възмездието на Кант и Хегел, според които трябва да има възстановяване на нанесените щети. Теорията се основава и на закона на Талион *„Око за око, зъб за зъб“*, т.е. наказанието трябва да е равно на причиненото зло. Но това е неосъществимо. Няма как да бъде премахната вредата и следата, която тя остава след себе си. Обосновката на теорията е, че е насочена да накаже самото престъпление. Тя не се използва за социално и превантивно въздействие, за запазване на човешкото достойнство. Теорията намира почва за развитие предимно в държави с еднолично и тоталитарно управление, където наказанието се използва и с цел постигане на определени политически цели⁶.

Релативна теория:

Тя е огледална на абсолютната теория. Наказанието не е самоцел, а средство за постигане на превантивен ефект. То гледа към бъдещето, за да може да се предотвратят

⁵ Закон за изпълнение на наказанията, Кралство Испания

⁶ Claus Roxin, *Derecho Penal, La estructura de la teoría del delito*, Editorial CIVITAS, 1997, p.197-200

подобни девиантни прояви. Определянето на наказанието е относимо към обстоятелствата довели до извършване на престъпление и нуждите на обществото към момента. От тук идва и понятието за обща и специална превенция:

- Обща превенция – социално насочена към обществото.
- Специална превенция – насочена към криминалната личност и нейната рехабилитация.

Превенциите намират и вторично определение, което разглежда начина за прилагане на наказанието – с цел засилване чувството на интегритет на обществото (позитивна) или за сплашване и възпиране на други да извършат престъпление (негативна).

Смесена теория:

Тя обединява в себе си предходните две теории. Представява положителната страна на всяка една от тях. В себе си тя приема концепцията, че с влязло в сила наказание се постига общата превенция. Изпълнението на наказанието е изцяло върху принципите на специалната превенция: индивидуална корекционно-възпитателна работа с правонарушителя.

НАКАЗАНИЕТО ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА

Принудителна изолация на осъдения за ограничаване на свободата, с цел ограничаване на възможностите за проява на девиантно поведение и извършване на други престъпления. Наказанието винаги се налага за точно определен срок в рамките на предварително определени минимални и максимални времеви рамки. Прилагането му изисква строго спазване на принципите за:

Легитимност и законност:

В правната система на Република България това е уредено в „Наказателен кодекс“ и в „Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража“. Съгласно тяхното съдържание и формата им на изготвяне, са легнали и въпроси как и по какъв начин да се изпълняват наложените наказания. В други подзаконовни нормативни актове се засягат и принципите за ресоциализация. За целите на изследването и след задълбочен анализ на структурирането и съдържанието на конституциите на западните демокрации се стига до извода, че при евентуална промяна в българската конституция, би било добре в нея да бъде добавен текст в който да се посочи, че всички мерки спрямо лицата лишени от свобода и самото наказание с лишаване от свобода са ориентирани към рехабилитация и социална реинтеграция на осъдените.

Българското законодателство донякъде си противоречи в това отношение. Не става въпрос за „*тълкуване*“, а по-скоро за неразбиране на концепцията за ресоциализация на престъпната личност. Това твърдение се доказва от разпоредбите за придобиване право на предсрочно освобождаване, които гласят: „*примерно поведение и честно отношение към труда и е дал доказателство за своето поправяне*“. Поправяне за което **липсват** заложиени **ясни** критерии за примерно поведение, нито пък за **честно** отношение, камо ли критерии за **доказване** на евентуално поправяне.

Лишаването от свобода не трябва да бъде крайна мярка от страна на държавата. С нейното влизане в сила, пенитенциарната система тепърва започва същинската работа

по смисъла на налога. Поправянето в поведението и ресоциализацията след изтърпяване на наказанието е непрекъснат процес за корекционното възпитание **в** и **ИЗВЪН** затвора. Присъдата определя срока за пребиваване в затвора, но не гарантира и не покрива търсеното обещание в полза на обществото. Чрез осъждането държавата е защитила гражданите и обществото, но с този акт грижата и защитата им не приключва. Затвора е изходна точка за възстановяване на личността и на нейните отнети права. Резултата е показател за ефективността на наказателното право.

Пенитенциарни заведения:

От места за изолация и наказване, местата за лишаване от свобода се превръщат в центрове за рехабилитация и социална реинтеграция на личността. Липсата на елементарни битови условия и на специалисти в съответните области за корекционно-възпитателна работа с осъдените, както и на рехабилитационни програми, е предпоставка за обратна прогресия в поведението на осъдените. Реакциите в поведението не зависят от твърдостта на налаганите правила, а от тяхното планиране. Прилагане на корекционно-възпитателна методика с оглед личностни интереси и желания, в зависимост от битовите условия, а не от времето на престой.

Живота в затвора изисква умения различни от тези необходими в обществото. Лишените от свобода се стремят към хармония и лична свобода в една враждебна среда, където са ограничени по отношение вземането на решения. Контактa между лица с различни криминални качества е предпоставка за усъвършенстване на престъпната кариера. Подхода в работата с лишените от свобода, трябва умело да експлоатира именно тези характеристики.

Лишеният от свобода копнее да си я върне, следователно цени нейната стойност. Нежеланието да бъде затворен е основна причина за промяна в поведението. Затвора е общо наименование на мярката за възпиране и предотвратяване на девиантни прояви в поведението. Правните прогнози са към намаляване сроковете за престой в пенитенциарни заведения и алтернативни мерки по отношение на наказанията с лишаване от свобода. Това е стъпка към поемане на отговорност от страна на държавата и обществото спрямо социалните фактори в престъпността.

Затвора е необходимото зло в борбата с престъпността. Избягването на злините от престоя в него е в подобряване на условията и качеството на живот **в** и **ИЗВЪН** него.

Превъзпитание на осъдените:

Този процес включва принципи основани преди всичко на криминологичните проучвания. Изключването на криминологията като наука е пречка за ефикасността на лечението.

Хуманизирането на затвора е недостатъчна стъпка в напредъка към модерна пенитенциарна система. Ресоциализацията и рехабилитацията на личността, трябва да бъдат заложили във всяка една поправка и промяна в НК, НПК и законите относими към наказателното право. Криминологията, която е родена във затвора, трябва отново да се върне там. Иначе няма как да преодолеем стигмата в третирането на вече бившите осъдени лица. Неправилно е да продължаваме да заклеяваме извършителят, а не деянието.

Пенитенциарната система трябва да се изгради на основата на дейности, програми, семинари, училища и др. социални и образователни дейности, чрез които да се предостави възможността да се придобият, развият и научават способности и умения за взаимодействие на личността в социалната среда. Важен аспект за постигане на рехабилитация и ресоциализация е на кого ще бъдат възложени изпълнението на корекционно-възпитателните методики. Качеството и количеството на наетите специалисти е много, много важен момент в процеса.

Ресоциализационната функция на затворите е възприета едва през XIX век. Основна критика срещу идеите ѝ са неефективността, но тя е следствие на недостатъчно персонал, материални ресурси, незаинтересованост от страна на психолози, социални работници и педагози. Макар достатъчната им подготовка и призванието на професията им, те не намират мотив за работа, а в работата си намират спокойствие и сигурност за себе си.

Отговор на всички предизвикателства можем да открием в полето на криминологията, макар че все още липсва професионална диплома за тази професия. Изследванията установяват, че в последното десетилетие в редица европейски държави, криминологията се освободи от влиянието на правото и наложи самостоятелност при изучаването ѝ. В контекста на казаното добър пример е НБУ, където от 2017г. е реализирана магистърска програма по „Криминология и превенция на престъпността“, а от 2019г. научни знания се предоставят и на студентите в бакалавърски програми.

Професионалните криминолози са учители. Те знаят особеностите на правонарушителя, неговите образователни пропуски, поведенческа концепция и т.н. Отделно от това те познават до съвършенство особеностите на затвора и всичко свързано с работата в него.

Затворнически труд:

Той е доказаната необходимост по пътя към ресоциализация на личността. Трудовите навици са основа за придобиване на социални умения, за уплътняване на времето, за изплащане на обещание към жертвите, за самоиздръжка и издръжка на семейството. Винаги е бил задължителен за пенитенциарната система, но никога добре заплатен, дори в много случаи е напълно безплатен. Последното е против всякакви правни норми за работно време, избор на професия, достойно заплащане и т.н.

Модерните наказателноправни системи приемат полагането на труд като основен стълб за лечение на осъдените. Упражняването на трудова дейност е свързано с поемане на отговорност, а осигуряването е задължение на пенитенциарната администрация. Пенитенциарната система или по-точно казано прилаганите концепции в страната ни са твърде остарели. Управлението е централизирано и следва принципа на вертикална комуникация за вземане на решение. Това е пречка за равни права на труд за осъдените, осигуряване на адекватно заплащане, съоръжения и ресурси на работното място. Незаинтересоваността към проблемите и неспособността за добро управление е причина и за твърде малкото публично-частни партньорства по темата. Резултатите са пагубни, защото всички страни губят и най-вече държавата и обществото.

С цел подобряване на наказателно-изпълнителното производство водеща роля за определяне правото на труд на осъдените, може да бъде предоставено на съответния съд

с произнасяне на присъдата. По този начин отговорността за осигуряване на работни места се кооперира между държавата и пенитенциарната система. Държавата осигурява работа, а затвора управлява човешкия ресурс. Основните финансови политики на страната зависят от международните спогодби. В този смисъл икономиката ни се развива предимно от обществени поръчки, които биха могли да бъдат основен участник в ресоциализацията на осъдените чрез полагане на труд.

Задължителният характер за полагане на трудова дейност противоречи на концепциите за ресоциализация на осъдените. Труда не трябва да се приема за задължение, а по-скоро като средство за облекчаване на присъдата и рестрикциите произлизащи от нея. Труда трябва да бъде инструмент, с който да изпълним максимално задачата по социализиране на индивида към условията на свободния живот. Затворническият труд е подготовка за интеграция в обществото и реинтеграция на свободния пазар на труда.

Помощ след изтърпяване на присъдата:

Още през далечната 1965 г. на конгрес свързан с предотвратяване на престъпността и отношението към правонарушителите, ООН приема следната концепция:

„Лечението отвън и отвътре на осъдените е един непрекъснат процес, така че е необходима и непрекъсната програма за възстановяване и преустройство на обществото“

Посочения конгрес е начало за предсрочно освобождаване на осъдените при изтърпяване на част от наказанието или след погасяване на дните за престой чрез отработване. В чл.73, т.1 от решението на конгреса е записано:

„... осъденото лице трябва да бъде напълно реинтегрирано при упражняване правата си на свободен гражданин ...“

Става въпрос за социална подкрепа за осъдените и техните семейства. С приетата през 2005г. в българската наказателно-правна система *„Пробация“*, очакванията за постигане на положителен ефект бързо се изпариха. Проблема е, че пробационните мерки имат характер на наказание, съгласно действащият в страната НК.

Измененията в този смисъл имат за цел да бъдат въведени *„санкции и мерки в общността“*, които да не притежават тежест на наказание. Контрола по изпълнението им е да бъдат ограничи вредните последици от липсата на подкрепа в обществото и държавните институции. С това се характеризира хуманизирането на обществото и държавата в лицето на наказателното право.

Ясно е, че в момента държавата абдикира от отговорността си за насърчаване и изготвяне на модерна пенитенциарна политика. Колкото и пари да наливаме за подобряване условията на живот в затворите, да осигуряваме работа или да извършваме социална дейност, усилията са напразни. Обществото ни не е достатъчно ангажирано в процеса по реинтеграция и ресоциализация, а ефективността изцяло зависи от нагласата и готовността му да подаде ръка.

ЦЕЛИ НА НАКАЗАНИЕТО

Според българското наказателно право – *„наказанието е мярка на държавна принуда, изразяваща се в засягане правата на осъдения, която е предвидена в закон и се*

налага от съд въз основа на него на физическо лице заради извършено от него престъпление и за да се постигнат определени в закона цели, като чрез нея деецът и осъществено от него престъпно поведение се порицават от държавата“.

То се налага с определена цел, която според НК може да бъде:

- Да се поправи и превъзпита осъденият към спазване на законите и добрите нрави.
- Да се въздейства предупредително върху него и да му се отнеме възможността да върши други престъпления.
- Да се въздейства възпитателно и предупредително върху другите членове на обществото.

Целите на наказанията имат предимно превантивен характер. В началото споменахме за общата и специалната превенция, но сега ще разгледаме, че и двете притежават положителни и отрицателни страни⁷.

Положителната обща превенция се стреми да внуши на обществото стойността на закона и доверието в правосъдието чрез наказване на виновника. Отрицателната характеристика се изразява във функцията за възпиране на гражданите за извършване на противозаконни прояви или по-точно казано внушава страх от прилагане на законите. Тази му роля е абстрактна принуда спрямо обществото, която до голяма степен е загубила своята стойност в годините на прехода.

Специалната положителна превенция има за цел да сплаши и възпре извършителя на престъпление за бъдещи девиантни прояви. Това може да се постигне предимно с корекционно-възпитателна дейност по рехабилитация и ресоциализация на осъдените. Но и тук нишката е изпусната, а грешките са предимно в управлението на пенитенциарната система. Отрицателната специална превенция е мисия в защита на обществото. Докато осъдените са настанени в затвора, гражданите са защитени. Но защитени само от действията на определени осъдени престъпници. И двете ползи за обществото са пропуснати, тъй като всеобщото мнение е, че престоят в затвора е форма за усъвършенстване на криминогенните черти в характера.

Наказанието е вид възмездие. Някой трябва да страда за това което е сторил. Но страданието трупа злоба, а злобата е подтиснато насилие и агресия.

За разлика от европейското законодателство, в българските закони и нормативни актове все още липсват принципите за рехабилитация и реинтеграция. В нито един закон не се посочва, че предприетите мерки с лишаване от свобода е специална превенция, разбрана като вид лечение. Ако основните им цели не са засегнати, тогава как ще обърнем внимание за постигане на обща превенция. Постигането ѝ зависи от адекватна пропорционалност на санкцията по отношение сериозността на престъплението и факторите довели до извършването му. Няма как да постигнем специална превенция, когато липсва пропорционалност в присъдите и тяхното характеризирание.

Правната норма възлага функциите за рехабилитация и ресоциализация на пенитенциарната система в лицето на ГДИН. По този начин се изисква от пенитенциарната администрация да спазва всички принципи описани по-горе. Освен това в конституцията са залегнали и темите свързани със спазване на човешките права,

⁷ Claus Roxin, *Derecho Penal, La estructura de la teoría del delito*, Editorial CIVITAS, 1997, p.81-103

за правото на достоен живот, за правото на труд, за спазване достойнството на личността и категорично се отрича нечовешкото и унижително отношение, отричане на изтезанията и т.н. Само в три точки на чл.31 от Конституцията на Република България е споменато „*лишаване от свобода*“ и „*лишен от свобода*“. По този начин се губи смисъла за установяване и уреждане на отношението „*държава-гражданин*“, както и принципа на обществено съгласие.

Наказанието продължава да бъде възприемано като право за наказване на извършителя и друга **възможност** пред него освен да си лежи присъдата **няма**.

В крайна сметка пенитенциарната система на една държава трябва да следва принципите за общото благо и да е в услуга и полза на обществото.

Отсъствието на пенитенциарната система в общата „*Политика на сигурност*“ и произлизащите от нея „*Секторните политики*“ като основен инструмент в превенцията срещу престъпността, контрола над девиантното поведение: е абдикация спрямо гражданите.

КОНЦЕПЦИЯ ЗА СОЦИАЛНА РЕИНТЕГРАЦИЯ

Социалната реинтеграция е процес на вторична социализация на личността. Социализацията е интернационализиране на норми, обичаи, вярвания и ценности, които у криминалната личност не познава или не признава. Ресоциализацията участва активно в процеса за разработка на правата на гражданите във всеки един аспект от живота в обществото. Тя предоставя по-добри условия от преди осъждането и е процес започващ със самата присъда и касае интердисциплинарния пенитенциарен състав и съгласието на осъдения: да разбере и осъзнае последиците от престъпното му поведение, оказващо своето негативно влияние спрямо него самият, семейството му, социалното му настояще и бъдеще.

Ресоциализацията е връщане към спазване на демократичните принципи, съжителство, спазване на основните права и свободи, неща от които се е отказала криминалната личност. В различните правни системи процеса за който говорим се нарича рехабилитация или реинтеграция.

Не само у нас, но навсякъде по света обществената позиция е, че **социалната роля** на затвора е **неефективна**. Подобряването на пенитенциарната система зависи от нивото на наказателното право. За да успеем в социалното възстановяване на личността е необходимо да подобрим наказателния процес. В практиката се е наложила абсолютна дистанцираност между съдията и подсъдимия, между съдията и прокурора, между съдията и пробационния служител. Сегашното състояние на пенитенциарната система е и в резултат на съдебните решения и всички бюрократични процеси засягащи социално-педагогическите и комуникационни връзки между осъдените и администрацията на затвора. Наказанията се изчисляват чрез математическа формула, чиито резултати са идентични, но приложени спрямо различни личности.

Преодоляването на негативните ефекти от затварянето зад решетките са съществена част от ресоциализацията на личността. Адаптирането и свикване със средата на затворени пространства, индивидуални помещения, криминализиране и т.н. Тези афекти могат да причинят дълбоки вреди включващи загуба на реч, ограничаване на слуха,

загуба на зрение и др. Ограничения кръг в отношенията с другите и ограниченията в разговорите са причина за използване на кратки и прости фрази, което води до затруднение в изразяване на чувствата и афективно разстройство.

Ресоциализацията е средство за ограничаване на фактори, които определят затворническата субкултура и нейното разпространение извън затвора.

Лишените от свобода не са лишени от правата си. Правилна посока за развитие е да се разширяват възможностите за обучения, професионални курсове и социални помощи. Подкрепа за тези осъдени, които са в неравностойно положение и към техните семейства. Лишените от свобода трябва да приемат трудностите на наказанието, а не да свикват с него.

Концепцията за ресоциализация се изгражда и приема в края на XIX и началото на XX век. В пенитенциарните системи се възприема и инициира еволюция на санкциите, които са съобразени с уникалните характеристики на лишения от свобода. Те следват принципите на Хуманизъм и Позитивизъм в криминологичните школи: наказанието да не причинява вреда, а да подобрява режима на осъдените. По този начин се увеличават перспективите за трансформация на волята за свобода и ориентиране към бъдещето, към обществото и социалната полза от наказателното право⁸.

Ако проблемите са резултат от криза в наказателното право, то присъствието на такъв вид криза у нас е осезаемо. Обществото силно вярва в необходимостта затвора да бъде черна тъмница. Управлението на пенитенциарната система е концентрирано единствено в администрацията на затвора, която в повечето случаи е некомпетентна или просто не е склонна към иновации. В политически план системата за изпълнение на наказанията не е приоритет на държавата за инвестиции на всички нива: човешки и материални ресурси, достатъчно финансови средства и др.

КРИТИЧНА (ПОСТМОДЕРНИСТИЧНА) КРИМИНОЛОГИЯ

Всяка критика трябва да се тълкува като търсене на грешки, причини и следствие от тяхното допускане и има за цел напредък, и подобрене. Проблемите в наказателно-изпълнителното производство оказват негативно влияние върху резултатите от превенцията срещу престъпността. Вината за извършеното престъпление не е само на извършителя, защото престъпността е продукт на обществото. Ефективността зависи от подобряване и промяна в социалните структури на обществото. Капиталистическите общества са белязани от доминиращи системи и класова йерархия. Социалните взаимоотношения приемат експлоатационна форма, която генерира конфликти на всички нива в обществения живот. Това е причина за предприемане на действия от страна на гражданите, които до голяма степен противоречат на обществените правила и норми, но възприемани като необходимо средство за защита. Например: приемане на законодателни промени под натиска от протестни действия.

Според критичното течение на постмодернистичната криминология, прилагането на закона не е средство за налагане на справедливост. Стриктното прилагане на закона е

⁸ *Martínez, Lina María. Reinserción social, un enfoque psicológico*

по-скоро селекция и дискриминация **на** наказателната система. Резултатът е **парадоксът** да се възползваме от всичко, което правим, за да защитим интересите си.

Нарушител на правилата и нормите не е самият извършител на престъпно деяние, а обществото като цяло. Правонарушителят е част от общество, което е позволило по един или друг начин да се чувства безнаказан. Криминологията подкрепя теорията за престъпността като „необходимо зло“, което служи за поддържане йерархията на интересите в социално-икономическата система и класовото разделение на обществото. Класовото неравенство е повратна точка в недостатъка на връзката между социо-култура и икономика.

Модернистичното течения в науката обръща внимание на ресоциализационните програми и дейности, които следват преди всичко индивидуалното психологическо подпомагане. Трудовата дейност на свобода е затруднена, тъй като търсенето на работна ръка е основано на индивидуален принцип. Модернистичната криминология анализира обществото като източник, като генератор на неравенства, които създават криминалната личност. Приема се идеята, че престъпността е пропорционална на социалното разделение в обществото.

Криминологията като наука отдавна е доказала своя принос в превантивните мерки и санкциите в борбата срещу престъпността и девиантните прояви в поведението. Тя е катализатор за изграждане на хуманизъм в местата за лишаване от свобода и спрямо самото наказание. Нейната философия спомага за разбиране на демократичните принципи в управлението на обществените взаимоотношения и правилното им развитие.

Престъплението освен физическо е и волево поведение на индивида. Престъпността е социална и икономическа структура, която причинява загуба на свободи на членове от обществото.

Текстът изследва и представя ресоциализацията на правонарушителите, през призмата на наказанията с лишаване от свобода. Затвора е естествен отговор на държавата срещу извършителите на престъпления, с единствената цел те да бъдат наказани. Демократичната система за управление на държавата и обществото видоизменя формите за изпълнение на наказанията. Трудовата дейност се трансформира в основен механизъм за постигане на по-добри рехабилитационни резултати чрез придобиване на нови умения и заложби у човека. Тези нови придобивки на личността ще бъдат полезни за интегрирането на осъдените и отхвърляне на възможностите за извършване на престъпления.

Историята отреди на затвора роля за изпълнение на присъдата в защита от злото. Настоящото и бъдещето определят местата за лишаване от свобода като центрове за възстановяване на поведението, т.е. социализация на криминалната личност.

Превенцията на престъпността като част от секторните политики за сигурност трябва да поеме в посока към контрол над проявите на девиантното поведение. Така нареченият „Социален контрол“ ще насочва развитието на личността.

Наказателната политика изисква съобразяване с основните права и свободи на гражданите като осигури тяхното развитие, спазване и подкрепа във всяка една ситуация от социално-икономическото и културно общуване.

Престъпника не осъзнава своето поведение. Пример: безопасността по пътищата, където възползвайки се от добро социално положение (корупция, безнаказаност) приемат своите постъпки за нещо нормално. Това е относимо към всички сфери на престъпността: финансови, икономически, в това число и тероризъм.

Ресоциализацията трябва да се възприема като еволюция за интегриране в обществото. Това се постига с последователни действия по отношение на контрола върху реда и социалните норми.

Наказателната система на Република България е повлияна от смесената теория на наказанията. Санкциите се допълват и отговарят на целите: подобрене сигурността на гражданите, на жертвата, на извършителя. Когато говорим за сигурност, за възмездие или за обезщетение, трябва правилно да оценим нанесената щета. Определянето и изпълнението на наказанието трябва да бъде насочено към подобряване в обучението, умението, заетостта и приспособимостта на осъдения към социалната среда в която живеят и се развиват.

Необходимо е изучаване и приемане на нови механизми в пенитенциарната ни система. Преобразуване на манталитета в системата, усъвършенстване и мотивация на персонала. Осъдените да не се заклеймяват от обществото, да не се поставят етикети, да се чувстват защитени. Причините за рецидив се дължат предимно на отричането и дискриминацията на осъдените в живота след придобиване на свобода. Вниманието трябва да бъде насочено към социалните фактори, които свързват нарушителя с деянието, а не само на неговите лични и индивидуални характеристики.

Законите (добри или лоши) никога не са достатъчни, за да успеем да приложим механизмите за ресоциализация. Нужно е създаване на социална политика, която да се занимае с рехабилитация на криминалната личност. Кампании и програми за обществена осведоменост за постигнатите резултати и развитие на дейността е добра отправна точка за сближаване, разбиране и съпричастност на обществото. Престъпника е гражданин и трябва да се чувства такъв. Обществото трябва да мисли за престъпника като за личност със специфични проблеми.

Социалният контрол спрямо поведението като средство за превенция на престъпността е в основата на наказателното право. Алтернативните мерки за наказание са в полза на общността и приспособимост към средата.

Търси се логика в утопията за справедлива наказателна система. Променяме математически стойности спрямо чувството за вина, отговорност, вреда. Така ставаме жертва на собствените си действия.

Управлението на пенитенциарната система е огледало на управлението в държавата. То трябва да включва в себе си:

- ✓ Наказателна антропология: наука изучаваща правонарушителя от биологична гледна точка.

- ✓ Пенология: дял от криминологията, изучаващ ефекта от наказанието лишаване от свобода и въздействието на затвора върху личността.

- ✓ Криминология: наука обясняваща причините за отклонения в поведението. Определя факторите предизвикващи престъпни събития.

✓ Наказателна догма: наука, която позволява да се знае смисъла на наказателните разпоредби, следвайки указанията на системното развитие на наказателното право.

✓ Наказателна социология: изучава средата, в която човек се развива и до каква степен актовете, събитията и обичаите са причина или стимул за извършване на престъпление.

✓ Виктимология: наука занимаваща се с жертвите на престъпно посегателство и участието им в наказателното събитие.

За прилагане на нови догми, юридически, криминални и социални практики, трябва да възприемем новите идеи и теории в наказателното право. Бъдещите законодателни програми трябва да отговарят на социалния и културен характер на нацията.

Библиография

Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража

Пенитенциарната политика и система в Република България, Център за изследване на демокрацията, 2011.
ISBN: 978-954-477-170-6

Claus Roxin, Derecho Penal, Parte General: Fundamentos. La estructura de la teoría del delito, Editorial CIVITAS, 1997. ISBN:84-4700960-2

Derecho y Realidad Núm. 16 II semestre de 2010 Facultad de Derecho y Ciencias Sociales, UPTC ISSN: 1692-3936

El Correo de la UNESCO: una ventana abierta sobre el mundo, VII, 10, 1954,
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070036_spa

<https://psicologiajuridica.org/psj196.html>

Coyle, Andrew. La administración penitenciaria en el contexto de los derechos humanos - Manual para el personal penitenciario, Centro Internacional de Estudios Penitenciarios, ISBN 0-9545444-2-0

ПРАВНАТА СИГУРНОСТ В КОНТЕКСТА НА РЕЛИГИОЗНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Петранка Щерева¹

Начинът, по който правото следва да преодолее несходствата между културна, етническа, религиозна и нравствена ориентация, е създаването на подходящо правно регулиране за общността. Спецификата на правното регулиране на религиозните отношения се влияе от свободата на религията като основна свобода на човека и отношението държава – религия. Свободата на религията е основно и конституционно право като право на човека. Това е така, защото вътрешната свобода определя отговорността на човека по отношение на действията и бездействията му.

Публикацията изследва симбиозата между правната сигурност и правото на свобода на религията в каталога за конституционните права и свободи според Конституцията на Република България от 1991 г. с оглед на отношението държава – религия, както и юридическото съдържание на понятията в нея, така и приложението на разпоредбите от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС или ЕКПЧ), по които Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) въз основа на чл.9 от Конвенцията² защитава правото на свобода на религията.

СВОБОДАТА НА РЕЛИГИЯТА КАТО ОСНОВНА СВОБОДА НА ЧОВЕКА

В Конституцията на Република България (КРБ) от 1991 г. уредбата на свободата на религията в сравнение с предходните се разделя от уредбата, която определя отношенията религия – държава. Терминологичното разнообразие и начинът на формулирането на разпоредбата на чл. 37, ал. 1 КРБ посредством традицията в българското нормотворчество и стандарта, установен в Международен пакт за граждански и политически права (МПГПП). По този начин за съдържанието на свободата на религията, което законодателят влага при създаването на КРБ, следва да се стигне по пътя на тълкуването, тъй като се определят границите на правното регулиране. В разпоредбата на чл.18, т. 1 МПГПП се посочват „убеждения“ наред с мисълта, съвестта и религията, където съдържанието на тази свобода обхваща вътрешния свят на човека. С оглед самостоятелния характер на свободата на убежденията (чл.19 МПГПП) разбирането на свободата на мисълта, съвестта и религията като друга самостоятелна

¹ Докторант, Катедра „Публичноправни науки“, Правно - исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“ - Благоевград, ел. поща: repishereva@abv.bg

² Европейска конвенция за правата на човека (онлайн).(прегледан на 05.06.2023).Достъпен на: https://www.echr.coe.int/documents/convention_bul.pdf; Чл.9 от ЕКЗПЧОС: „Свобода на мисълта, съвестта и религията1. Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата на всеки да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или в частен кръг, чрез богослужение, преподаване, практикуване и спазване на ритуали. 2. Свободата да се изповядват религията или убежденията подлежи само на такива ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защитата на обществения ред, здравето и морала или за защитата на правата и свободите на другите“.

свобода следва да отчете частта от вътрешния свят на човека в чл.18, т.1, изр.2 от МПГПП, откъдето се вижда същността на свободата на мисълта, съвестта и религията като основна свобода на човека, че вярващ в нещо или някой.³

И в съдържанието на чл.9, т.1 ЕКЗПЧОС се използва този подход на уредба. Практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) дава по-широко разбиране за обхвата на чл.9, включващ форми на религиозни вярвания и нерелигиозни убеждения. ЕСПЧ констатира границата между свободата на мисълта, съвестта и религията по чл.9 от ЕКЗПЧОС и правото на мнение като самостоятелно.⁴

Волята на законодателя в чл.37, ал.1 КРБ е да се закрепи свободата на мисълта, съвестта и религията като основна свобода на човека⁵. Тя изразява българската конституционна традиция, както и привеждането в съответствие на уредбата в частта ѝ с МПГПП като международен стандарт, където Република България се съобразява, с други думи не се променя терминологичното разнообразие на чл.37, ал.1 КРБ⁶. Свободата на мисълта по начина на позоваване в тази разпоредба е резултат от възприетото в хода на обсъждане по предложението за допълване с аргумент за привеждането на конституционната норма в съответствие с чл.18, т.1 МПГПП в Народното събрание⁷. КС в свое решение от 1998 г. изразява, че конституционен принцип е зачитането на религиозната идентичност, тъй като е равнопоставен с принципа за зачитане на атеистичните възгледи (чл.37, ал.1 от Конституцията), така и обстоятелството, че тези принципи са производни на върховните конституционни начала на хуманизъм, търпимост и зачитане на човешкото достойнство⁸.

Разбирането за свободата на мисълта, съвестта и религията в КРБ съответства на утвърдения стандарт в ЕКЗПЧОС, както и Хартата на основните права на ЕС⁹, така и в практиката на ЕСПЧ. Предвид тези стандарти и за разлика от предходните конституции, чл.37, ал.1 КРБ не обвързва гражданството с тази свобода, и в частност свободата на религията, закрепването ѝ е като основна свобода на човека¹⁰. Подчертава се универсалния характер на тази свобода и логичното продължение на чл.26, ал.2 КРБ¹¹.

СВОБОДАТА НА РЕЛИГИЯТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА (ЕСПЧ)

³Кузманова, Н.(2022).Свободата на религията и наказателното право. София.: Изд. „Изток-Запад“,с.40-42.

⁴Кузманова, Н. Цит.съч.,с.42-43.

⁵Както е интерпретиран в: Кузманова, Н. Цит.съч.,с.44.

⁶Кузманова, Н. Цит.съч.,с.44.

⁷Както е интерпретиран в: Кузманова, Н. Цит.съч.,с.44.

⁸Както е цитиран в: Кузманова, Н. Цит.съч.,с.45.

⁹Европейска конвенция за правата на човека (онлайн).(прегледан на 05.06.2023).Достъпен на: https://www.echr.coe.int/documents/convention_bul.pdf: Чл.10,т.1 „Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията. Това право включва свободата да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали“.

¹⁰Както е интерпретиран в: Кузманова, Н. Цит.съч.,с.45-46.

¹¹Народно събрание на Република България: Конституция(онлайн).(прегледан на 05.06.2023).Достъпен на: <https://www.parliament.bg/bg/const>. Чл.26,ал.2“Чужденците, които пребивават в Република България, имат всички права и задължения по тази Конституция с изключение на правата и задълженията, за които Конституцията и законите изискват българско гражданство“.

Както в разпоредбата на чл.9 от ЕКЗПЧОС, така и в практиката на ЕСПЧ не е посочено тълкуване на понятието „религия“ с оглед Конвенцията като инструмент за защита на изповядващите несъвместими религиозни вярвания. Две са измеренията на чл.9, § 1 от ЕКЗПЧОС, първото от тях изразява правото на вътрешно убеждение и промяната на религията или убежденията. Второто измерение е правото на човека да изповядва религията или убежденията си. Като се има предвид, че изповядването на религията или убежденията крие риск да засегне правата на трети лица, чл.9, параграф 2 от Конвенцията предвижда ограничения в съответствие с изискването за правна сигурност. Последните трябва кумулативно да отговарят на изискванията от гледна точка на предвидени от закона, необходими за обществото и да преследват изрично посочените в нормата цели. Този извод следва прочита на чл.9 от Конвенцията, който ЕСПЧ посочва в решението по делото „Евейда и др. срещу Великобритания“ (“Eweida et autres c/Royaume-Uni”) 15 януари 2013г. § 80. За изчерпателност на изброяването на целите, позволяващи ограничаване на правото на изразяване на религията или убежденията, вж. решението на Голямата камера по делото „С.А.С. срещу Франция“ („S.A.S. c/France”) от 1 юли 2014г., § 113¹².

От съдържанието на чл.9 от ЕКЗПЧОС по отношения на проявления за правото на свобода на мисълта, съвестта и религията, определящи обхвата и границите, както и практиката на ЕСПЧ е ясно, че могат да бъдат разделени на „негативен и „позитивен аспект“. Като негативният аспект на съдържанието на чл.9 от ЕКЗПЧОС обхваща правото да не се практикува религия, както и правото на субекта да не разкрива убежденията си, така и „отказ по съвест“ или по друг начин казано правото на човека да не действа в противоречие със съвестта и убежденията си, докато позитивният аспект на съдържанието в коментираната норма се отнасят няколко сфери към проявления от страна на правото на свобода на мисълта, съвестта и религията.

Първата от тях се отнася до човешкото здраве. ЕСПЧ приема, че пълнолетните и психически здравите лица имат право да откажат определени медицински интервенции „дори ако те се считат за абсолютно необходими за поддържането на живота. Следователно принуждаването към такива интервенции би представлявало нарушение на ЕКПЧ, решение от 10 юни 2010г. по делото „Свидетелите на Йехова от Москва и др. срещу Русия“ („Les témoins de Jéhovah de Moscou et autres c / Russie”) за отказа на Свидетелите на Йехова да се подложат на кръвопреливане. Юрисдикцията в Страсбург подхожда към спазване правата на субектите, настанени в психиатрични заведения. В този смисъл е прието, че опитите да се "коригират" религиозните убеждения на пациент по време на лечението са в нарушение на член 9 от Конвенцията (Решение по делото „Мокуте срещу Литва“ („Mokute c/Lituanie”) от 27 февруари 2018г.)¹³.

Втората сфера от позитивния аспект на съдържанието на чл.9 от ЕКЗПЧОС се съобразява с хранителните предписания на религията или убежденията. Съдът счита, че е „практикуване“ на вярването по смисъла на чл.9 от ЕКЗПЧОС водещо до нарушаване

¹²Велев, О.(2021). Свобода на религията според Европейската конвенция за правата на човек. Панайотов, Пл., Гройсман, С., Стоилов, Я., Манов, Кр., съст. Научни четения на тема „Право и религия“: Сборник доклади. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с.507.

¹³Велев, О. Цит. съч., с.511-512.

на нормата, например в хипотезата на отказ от затворническата администрация към жалбоподателя, изповядващ будизма да предостави вегетарианска храна - Решение по делото „Якобски срещу Полша“ („Jakobski c/Pologne”) от 7 декември 2010г., за сметка на това ЕСПЧ приема, че няма нарушение на чл.9 от ЕКЗПЧОС (самостоятелно или комбиниран с чл. 14, налагащ забрана за дискриминация) при отказа да се издаде разрешение на еврейска ултраортодоксална организация да убива животни за храна, по начин, съобразен с предписанията на вярванията на нейните членове, тъй като месо, отговарящо на въпросните изисквания е могло да бъде набавено по друг начин (решение по делото „Ча ‘ареШалом Ве Цедек срещу Франция“ („Cha’ are Shalom Ve Tsedek c/France”) от 27 юни 2000г.)¹⁴.

Третата сфера от позитивния аспект на съдържанието в коментираната норма е свързано с носенето на религиозно облекло и символи. Във връзка с това практиката на ЕСПЧ в четири направления, като първото от тях е свързано с носенето на религиозни облекла или символи на обществени места. Тук се подчертава решимостта на Съда (и на Комисията преди него) да не се установява нарушение на Конвенцията при налагането на ограничения върху носенето на облекло или символи на жалбоподателя от съображения за сигурност - „Осъждане на е сикх от вътрешния съд за това, че не е носил задължителната предпазна каска. Причината е, че религията му изисква да носи тюрбан на главата си по всяко време, което му пречи да носи каска (решение на Комисията по дело „Х. срещу Великобритания“ („Х.c/Royaume-Uni”)от 12 юли 1978г.); задължаване на сикх да махне тюрбана си в зона за сигурност (решение по допустимост на жалбата по делото „Пюл срещу Франция“ (Phull c/France”) от 11януари 2005г.); отказ да бъде допусната жалбоподателката, жител на Мароко, в консулството на Франция в страната, ако не свали воала си, за да бъде установена самоличността ѝ (решение по допустимост на жалбата по делото „Ел Морсли срещу Франция“ („El Morsli c/France”) от 4 март 2008г.); задължаване на жалбоподателите да предоставят снимки на главите си, на които не са покрити с религиозни символи за издаването на официални документи (решение по допустимост на жалбата по делото „Арач срещу Турция“ („Arac c/Turquie”) от 19 септември 2006г. и решение по допустимост на жалбата по делото „Ман Синг срещу Франция“ (Mann Singh c/France” от 13 ноември 2008г.)¹⁵. Второто се отнася за носенето на религиозно облекло или символи в институции на общественото образование. По отношение на това ЕСПЧ се съгласява с преценката на държавата да налага ограничения или забрани. Третото включва носенето на религиозно облекло или символи във вътрешността на обществени институции (министерства, съдилища, обществени болнични заведения и др.). Това, което прави впечатление тук ЕСПЧ прилага подход според потребителите на обществени услуги или длъжностни лица, тъй като потребителите на услуги имат правото свободно да изразяват религиозните си убеждения (без правото да е абсолютно и безусловно) – „Установено е нарушение на чл.9 от ЕКЗПЧОС в хипотезата на налагане на глоба на босненски мюсюлманин за неуважение към правосъдието, защото е отказал да свали религиозната си шапка по време на разпита му като свидетел в съда (решение по делото „Хамидович срещу Босна

¹⁴Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.512.

¹⁵Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.513.

и Херцеговина“ („*Namidovic c/Bosnie-Herzégovine*“) от 5 декември 2017г.), както и в хипотезата на отстраняване от съдебна зала на жена мюсюлманка, граждански ищец по наказателно дело, защото е отказала да сваля забрадката си (решението по делото „*Лашири срещу Белгия*“ („*Lachiri c/Belgique*“) от 18 септември 2018г.)¹⁶, различен е подходът на юрисдикцията за длъжностните лица, понеже е водещ принципът за светската държава и безпристрастността на длъжностните лице към потребителите на обществени услуги, позволяващо на държавите налагането на ограничения за носенето на религиозно облекло или символи на представители и служители – „ Не е налице нарушение на чл.9 от ЕКЗПЧОС за делото, по което трудовия договор на мюсюлманка, работеща като социален асистент в психиатричното отделение на обществена болница не е бил подновен, тъй като отказала да сваля забрадката си по време на работа (решение по делото „*Ебраимиан срещу Франция*“ („*Ebrahimian c/France*“) от 26 ноември 2015г.)¹⁷. И четвъртото направление по отношение на носенето на религиозно облекло или символи на работното място за случаи, които не са относими към някое от преходните направления. В случай, че ЕСПЧ приема принципното право на частно търговско дружество с оглед тяхната пазарна репутация да налагат условия за облеклото на служителите си, тогава няма абсолютно право и изискванията могат да влязат в колизия с Конвенцията. Съдът установява нарушение на чл. 9 от ЕКЗПЧОС за делото, по което служителка на частно дружество е временно отстранена от работа заради отказа да скрие християнски кръст, който носела (решение по делото „*Евейда и др. срещу Великобритания*“ („*Eweida et autres c/ Royaume – Une*“) от 15 януари 2013г.)¹⁸.

Четвъртата сфера от позитивния аспект на съдържанието на чл.9 от ЕКЗПЧОС включва отношенията за семейството и образованието на децата, където подходът на Комисията и ЕСПЧ има широки правомощия на държавите по отношение на провеждането за избраната от тях политика в тази материя, например не се гарантира в чл.9 от Конвенцията правото на развод – „Решение по делото „*Джонстън и др. срещу Ирландия*“ („*Johnston et autres c/Irlande*“) от 18 декември 1986г., § 63. Също така по отношение на развода , не е приета за разглеждане жалба на евреин, когато е осъден от гражданския съд да плати обезщетение на бившата си съпруга, на която е отказал да предостави специфично религиозно писмо, позволяващо да сключи нов религиозен брак (решение на Комисията по допустимост на жалбата по делото „*Д. срещу Франция*“ („*D.c/France*“) от 6 декември 1983г.)¹⁹;отхвърлена е жалбата, като недопустима на двама родители от Люксембург, последователи на движението „адвентисти от седмия ден“ относно несъгласието на местните власти да освободят сина им от задържането да посещава училище в събота, тъй като членовете на религиозната общност приемат денят за почивка (Решение по допустимост на жалбата по делото „*Мартинс Казимиرو и Сервейра Ферейра срещу Люксембург*“ („*Martins Casimiro et Cerveira Ferreira c/Luxembourg*“) от 27 април 1999г.).

¹⁶Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.514.

¹⁷Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.514.

¹⁸Велев, О. Цит. съч.,с.514-515.

¹⁹Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.515.

Петата сфера от позитивния аспект на съдържанието в коментираната норма е свързана с материята на проповядването и т.нар. прозелитизъм. ЕСПЧ счита, че правото на човека да се опитва да привлече други към вярването си (Решение по делото „Кокинакис срещу Гърция“ („Kokkinakis c/Grece”) от 25 май 1993г., §31) може да бъде подложено на определени ограничения. Това е видно например от решението по делото „Ларисис и др. срещу Гърция“ („Larissis et autres c/Grece“) от 24 февруари 1998г. Жалбоподателите, офицери от гръцката армия към момента на извършване на деянията, са осъдени от гръцки военен съд за прозелитизъм както по отношение на техни подчинени военнослужещи, така и по отношение на цивилни лица. Що се отнася до поведението на жалбоподателите по отношение на техните подчинени, ЕСПЧ постановява, че присъдата на гръцкия съд не съставлява нарушение на чл.9 от ЕКЗПЧОС. Това е така, защото военнослужещите, които са били обект на прозелитизъм се намират в йерархична зависимост от жалбоподателите. Обстоятелството прави особено трудно за подчинените да предотвратят упражняването на влияние от страна на техните началници, като по този начин ги поставят в неблагоприятно и неравностойно положение. Въпреки това, що се отнася до прозелитизма от страна на жалбоподателите по отношение на цивилни лица, Съдът в Страсбург е приел, че е налице нарушение на чл.9 от Конвенцията, тъй като не е имало възможност да се приложи принудителен натиск в контекста на това убеждаване²⁰.

Шестата сфера от позитивния аспект на съдържанието на чл.9 от ЕКЗПЧОС се отнася за въпросите по свободата на богослужението. Съгласно чл.9, § 1 от Конвенцията религиозната свобода включва възможността всеки да изразява своите убеждения индивидуално и колективно, публично или частно. Тук следва да се отбележи практиката на ЕСПЧ, че за юрисдикцията нормата защитава правото на вярващите да се събират и извършват обичаи и ритуали - „ЕСПЧ е установил нарушения на чл.9 от Конвенцията по отношение на следните хипотези. Например прекъсването от страна на руската полиция на богослужение на Свидетели на Йехова, проведено в заседателната зала на обществена професионална гимназия, наета по законно сключен договор за наем (решение по делото „Кузнецов и други срещу Русия“ („Kuznetsov et autres c/Russie”) от 11 януари 2007г.); разпръскването от молдовската полиция на осъществяващо се в частна къща събиране с цел молитва на група мюсюлмани и санкциониране на жалбоподателя за изповядване на непризната от държавата религия (решение по делото „Масаев срещу Молдова“ („Masaev c/Moldova”)от 12 май 2009г.);прекратяване от българската полиция на събиране на последователи на Обединителната църква на преподобния Сан Мьон Муун, провеждащо се в дома на един от тях, последвано от претърсване на апартамента, с позволение на прокурор,и изземване на книги и други предмети, с мотива, че се касае за религиозна общност, която не е регистрирана от държавата (решение по делото „Бойчев и др. срещу България“ („Boychev et autres c/Bulgarie“) от 27 януари 2011г.); призоваване на жалбоподателката да се яви в местното полицейско управление и разпитването ѝ по отношение на нейните религиозни вярвания, последвани от претърсване в дома ѝ и изземване на книги и други предмети, както и от предупреждение от страна на полицията

²⁰Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.516.

да прекрати сбирките в дома си на евангелистката протестантска общност, към която принадлежи (решение по делото „Димитрова срещу България“ (“Dimitrova c/Bulgarie”) от 10 февруари 2015г.)²¹, но без да могат да го извършват, където поискат – „В следните случаи не е установено нарушение на чл.9 от ЕКЗПЧОС: решение на британските власти да затворят историческата местност Стоунхендж в момента на лятното слънцестоене и да не позволяват на група друиди да проведат там своята церемония на слънцестоенето (решение на комисията по делото „Чапъл срещу Великобритания“ (Chappell c/Royaume-Uni)); санкциониране за „смуцаване на реда“ на група протестиращи срещу абортите, които нахлули в клиника за аборти и провели в коридора колективна молитва (решение на Комисията по делото „Ван Шийндел и други срещу Холандия“ („Van Schijndel et autres c/Pays – Bas”) от 10 септември 1997 г.); прекратяване от полицията на православна религиозна служба, провеждаща се без предварително разрешение в манастир, превърнат в музей, на територията на „Севернокипърската турска република“ (решение по делото „Павлидес и Георгакис срещу Турция“ (“Pavlides et Georgakis c/Turquie”) от 2 юли 2013 г.)²².

И седмата сфера от позитивния аспект на съдържанието в коментиранията норма е свързана с местата и сградите за богослужение. ЕСПЧ приема в този смисъл свобода на държавите по отношение на мерките за обществен ред и провеждането на стратегията и политиката на урбанизация. Следователно юрисдикцията постановява, че за редици актове не е налице нарушение на чл.9 от ЕКЗПЧОС (или недопустима жалба) – „Решението на гръцките власти, с което се нарежда православен гражданин да премести гроба на баща си за разширяване на път (решение на Комисията по допустимост на жалбата по делото „Дарацакис срещу Гърция“ (“Daratsakis c/Grèce”) от 7 октомври 1987 г.); властите уведомяват „Международното общество за Кришна съзнание“ да ограничи ползването на закупен от дружеството имот (приемане на не повече от 1000 посетители на ден), като интервенцията е провокирана от големия брой посетители и многобройните оплаквания от съседни на обекта (решение на Комисията по допустимост на жалбата по делото „ИСККОН и др. срещу Великобритания“ („ISKCON et autres c/Royaume – Uni”) от 8 март 1994г.); отказът на германските власти да позволят на религиозна организация изграждането на гробищен парк в защитена зона (решение по допустимост на жалбата по делото „Йоханише Кирхе и Петерс срещу Германия“ (“Johannische Kirche et Peters c/Allemagne”) от 10 юли 2001 г.); отказът на гръцките местни власти на искането на жалбоподателя за изменение на устройствения план за застрояване, за да се разреши построяването на молитвен храм на движението „Истински православни християни“ върху земя, собственост на жалбоподателя (решение по делото „Вергос срещу Гърция“ (“Vergos c/Grèce”) от 24 юни 2004 г.) ; налагането на глоби на жалбоподателите, членове на турска протестантска общност, за това, че са използвали като място за богослужение закупен от тях апартамент, но без да получават предварително съгласие за дейността си от основателите съсобственици в сградата, както се изисква от турското законодателство в такива случаи (решение по допустимост на жалбата по делото „Таниар и др. срещу

²¹Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.517.

²²Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.517.

Турция“ (“Tanyar et autres c/Turquie”) от 7 юни 2005 г.) и др.²³, обаче съществуват и решения до извода, че анализираната норма е нарушена – „До това заключение се стига при следните обстоятелства: осъждане на жалбоподателите, че са използвали наето от тях частно помещение за молитвен дом на Свидетелите на Йехова, без да са получили предварително разрешение от „признатата църковна власт“ (т.е. местният митрополит на Гръцката православна църква) и от Министерство на образованието и религиозните въпроси (решение по делото „Манусакис и др. срещу Гърция“ (“Manoussakis et autres c.Grèce” от 26 септември 1996 г.);затваряне на частни помещения, използвани от турски Свидетели на Йехова, на основание закон, забраняващ откриването на религиозни обекти на места, които не са предназначени за такива (решение по делото „Асоциация за солидарност със Свидетелите на Йехова и др. срещу Турция“ (“Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah et autres c/Turque”) от 24 май 2016 г.)²⁴.

Последният проблем е съотношението между правото на религиозна свобода и „имиграцията“. Разпоредбите на ЕКЗПЧОС не гарантират правото на пребиваване на чужденци на територията на страна, подписала Конвенцията. По изключение ЕСПЧ установява нарушение на чл.9 от договора по отношение на експулсиране, и то отнасящо ограничаване свободата на религия или убеждения на жалбоподателя – „Налице е нарушение на чл.9 от ЕКЗПЧОС в случая на първоначален отказ на компетентните национални власти да удължат срока на разрешението за пребиваване на американски евангелистки пастор, последван от издаване на различен вид разрешение и информиране на жалбоподателя, че той повече няма право да участва в публична религиозна дейност, като това ограничение няма никаква легална база в местното законодателство (решение по делото „Пери срещу Латвия“ („Perry c/ Lettonie”) от 8 ноември 2007г.). Нарушение е констатирано и в случая на недопускане в страната и анулиране на визата на жалбоподателя, американски гражданин , активист на Обединителната църква на преподобния Сан Мьон Муун, въпреки че той законно е пребивавал там от години и неговият малолетен син е живеел там (решение по делото „Нолан и К. срещу Русия „ (Nolan et K.c/Russie) от 12 февруари 2009г.)²⁵.

От гледна точка на предназначението на правната уредба се установяват основанията за забраните и ограниченията на свободата на религията. Пределите на правната уредба по отношение на забраните и ограниченията свързани с възникването и съществуването на правно релевантни социални взаимодействия в съдържанието, на които е свободата на религията са в пряка зависимост от необходимостта от постигането и поддържането на правната сигурност, включително и от отношението държава – религия.

Ограничаването от свободата на религията е оправдано само, ако преследваната цел може да се свърже с изброените ограничителни критерии в чл. 9 , т.2 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи. Казано иначе, ЕСПЧ приема, че коментираната свобода на държава членка от Европейския съюз (ЕС) разполага със свобода по отношение на преценката за границите по тълкуването на

²³Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.518.

²⁴Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.518.

²⁵Както е цитиран в: Велев, О. Цит. съч.,с.519.

допустимите ограничения. Ограничаването на религиозната свобода трябва да е съобразено с изискванията от принципа на върховенството на правото, като пропорционалност(съразмерност), разумност, обосновааност, предвидимост и яснота.

По отношение на хармоничността въз основа на международноправни инструменти по правата на човека, като законен начин за ограничаване на свободата на вероизповеданието се изтъкват националната сигурност, общественият ред, здравето и морала, така и правата и свободите на другите граждани (чл.37, ал.2). За обществената сигурност, както и защита на обществения ред, здравето и морала или за защита на правата и свободите на другите – чл. 9, ал.2 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС) с оглед европейското правно пространство се ограничава правото на вероизповедание, когато това е необходимо в демократичното общество.

Концепцията „предвидена в закона“²⁶ изразява принципа на правната сигурност, като възможност на човека да действа въз основа на правна рамка без да се страхува от произволна или непредвидима намеса на държавата. Правната сигурност не е формулирана като защитено право или свобода от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи, но утвърждаването и постигането на принципа на правната сигурност е необходимо с оглед поддържане на хомеостазиса в системата от правно релевантни обществени отношения и връзки.

Библиография

Велев, О.(2021). Свобода на религията според Европейската конвенция за правата на човек. Панайотов, Пл., Гройсман, С., Стоилов, Я., Манов, Кр., съст. *Научни четения на тема „Право и религия“: Сборник доклади*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“,497-520.

Европейска конвенция за правата на човека [онлайн].[прегледан на 05.06.2023].Достъпен на: https://www.echr.coe.int/documents/convention_bul.pdf.

Иванов, Вл.(2022). Правната сигурност – основно човешко право ли е? Стоилов, Я., Илкова, Р., Начев, Д., Манов, Кр.,съст. *Научни четения на тема „Предвидимост на правото“: Сборник доклади*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“,151-167.

Кузманова, Н.(2022).*Свободата на религията и наказателното право*. София: Издателство „Изток-Запад“.

Колев, Т.(2015). *Теория на правото*. София: Издателство „Сиела Норма „АД.

Колев, Т.(2006) *Теория на правотворческата дейност – Ролята на нетипичния законодател*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Ламбева, В.(2022).Ограничения на религиозната свобода. *Научно списание: Eastern Academic Journal*,№2,10-17[онлайн].[посетен на 05.06.2023].Достъпен на: <https://www.e-acadjournal.org/pdf/article-22-2-2.pdf>.

Мърдок, Дж.(2012)*Защита на правото на свобода на мисълта, съвестта и религията по Европейската конвенция за правата на човека. Наръчници по правата на човека на Съвета на Европа, Страсбург*, с.21 [онлайн]. [05.06.2023]. Достъпен на: <http://rm.coe.int/16806f14e1>.

Михайлов, Г.(2021).Религия, нравственост и правно регулиране. Панайотов, Пл., Гройсман, С., Стоилов, Я., Манов, Кр., съст. *Научни четения на тема „Право и религия“ : Сборник доклади*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“,172-181.

²⁶Мърдок, Дж.(2012)Защита на правото на свобода на мисълта, съвестта и религията по Европейската конвенция за правата на човека. Наръчници по правата на човека на Съвета на Европа, Страсбург, с.21 [онлайн]. [05.06.2023]. Достъпен на: <http://rm.coe.int/16806f14e1>.

Народно събрание на Република България: Конституция(онлайн).(прегледан на 05.06.2023).Достъпен на: <https://www.parliament.bg/bg/const>.

Панайотов, Пл., Гройсман, С., Стоилов, Я., Манов, Кр., съст.(2021).*Научни четения на тема „Право и религия“: Сборник доклади*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Славова, М.(2021).За правните принципи и християнските ценности. Панайотов, Пл., Гройсман, С., Стоилов, Я., Манов, Кр., съст. *Научни четения на тема „Право и религия“: Сборник доклади*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“,149-158.

Стоилов, Я., Илкова, Р., Начев, Д., Манов, Кр.,съст.(2022).*Научни четения на тема „Предвидимост на правото“: Сборник доклади*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Християнство и култура [онлайн]. [прегледан на 05.06.2023].Достъпен на: <https://hkultura.com/news/detailed/2113>.

Цеков, Б.(2023).*Държава и религия: Конституционни модели*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“.

**ПОЛИТИЗАЦИЯ НА СИГУРНОСТТА И
ПРАВАТА НА ЧОВЕКА**

УПРАВЛЕНИЕ НА ГРАНИЦИ И МИГРАЦИОННИ ПОТОЦИ: СЕКУРИТАРНИ И ХУМАНИТАРНИ АСПЕКТИ

Евелина Стайкова¹

УВОД

Съвременните политики в областта на миграцията и управлението на границите са до голяма степен рестриктивни. В тях доминират селективните и секуритарни логики. Много често, особено що се отнася до миграционния феномен, превръщането на миграцията в проблем на сигурността не е непременно поради обективни нейни характеристики, а защото е представена като заплаха. От гледна точка на правата на човека това води до сериозни проблеми, не само за самите мигранти, но в крайна сметка се застрашават ценностите, които са в основата на либералните демокрации.

Макар да не са нови понятие и концепция, „хуманитарната граница“ и „хуманитарното управление на границите“ започнаха да придобиват нова популярност през последните години в резултат на неспиращите миграционни кризи. Учените се опитват да опишат напреженията, които се пораждат на границите в дилемата между помагането на търсещите убежище и контрола на миграционния натиск. Този проблем се обостря значително от една страна поради смесения характер на миграционните потоци, а от друга поради силното политизиране на миграционния феномен. Настоящата статия разглежда именно този въпроси, като поставя акцент върху придържането към международно признатите стандарти за правата на човека.

СМЕСЕНИТЕ МИГРАЦИОННИ ПОТОЦИ И ЧОВЕШКАТА СИГУРНОСТ

Живеем в свят, който е в движение. Днес над 280 милиона души живеят извън страната си на раждане². Някои от тях са мигрирали в търсене на по-добри възможности. Други бягат от кризи, предизвикани от конфликти, бедствия или от крайна бедност. Машабът и скоростта на миграцията са много трудни за прогнозиране, тъй като тя може да бъде мотивирана или съпътствана от събития, свързани с политическа нестабилност, икономическа криза, конфликт или природен катаклизъм.

Динамичният и сложен характер на съвременния миграционен феномен е свързан с използването на нови термини, които се опитват не само да опишат явлението, но и да го адресират правилно, и които се стремят да обхванат преплетените и многостранни аспекти на движението на хората, независимо от техния статут. Международната организация по миграция (МОМ) използва термина „смесени движения“, за да опише феномена, при който лица пътуват по едни и същи миграционни маршрути и използват едни и същи форми на транспорт, но статутът им в тези смесени движения се определя

¹ Евелина Стайкова е доктор по политически науки и доцент в департамента по Политически науки на НБУ. От 2020 г. е и.д. ръководител на Департамента. Координатор е на CERMES (Център за бежански, миграционни и етнически изследвания) и зам.-председател на факултетния съвет на Бакалавърски факултет. Нейните преподавателски и научни интереси включват теми свързани с градски политики и местна демокрация, миграционни изследвания, популистки партии и движения.

² ИОМ (2022). Interactive World Migration Report 2022. [онлайн]. [viewed 9 June 2023]. Available from: <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>

от различни причини³. Срещат се и термините „смесена миграция“ или „смесени потоци“, но независимо от дискурсивните предпочитания, важното е, че назоваването се отнася до „трансгранични движения на хора, включително бежанци, бягащи от преследване и конфликти, жертви на трафик и хора, търсещи по-добър живот и възможности“⁴. Мотивирани да се движат от множество фактори, хората, участващи в смесената миграция, имат различен правен статут и са изправени пред различни уязвими ситуации. Въпреки че имат право на закрила съгласно международното право в областта на правата на човека, те често могат да бъдат изложени на множество нарушения на правата на човека по време на пътуването си. Особено рискови места са националните граници, макар че съгласно международното право в областта на правата на човека, държавите имат задължения към всички лица на границите си, независимо от техните мотиви⁵.

Вече стана ясно, че в сложната реалност на съвременната мобилност е трудно хората да бъдат разделени в отделни категории, тъй като те могат да попаднат едновременно в няколко категории или да преминат от една категория в друга по време на пътуването си⁶. Освен това, днес все по-популярно става публичното говорене за миграцията, което да бъде некоректно или едностранчиво. Враждебните наративи за мигрантите, използвани обикновено за политическа изгода, все повече навлизат в обществения дискурс. Когато политиките и реториката криминализират и дори дехуманизират мигрантите, това обикновено е свързано с нарушения спрямо правата на човека.

Описаният сложен и смесен характер на съвременния миграционен феномен е пряко свързан с Концепцията за човешка сигурност. Основаването на Организацията на обединените нации (ООН) в годините непосредствено след Втората световна война е началната стъпка в този дълъг процес, довел до появата на модела на човешката сигурност. Малко след учредяването си, Общото събрание на ООН приема Всеобщата декларация за правата на човека, която съдържа принципи и норми, придобили статут на обичайно право и вдъхновили последващите договори и конвенции за правата на човека. Декларацията играе ключова роля в подкрепа на ориентираното към човека определение за сигурност, като потвърждава, че „всеки има право на социален и международен ред, в който правата и свободите, изложени в тази Декларация, могат да бъдат напълно осъществени“.⁷ В Декларацията не се използва терминът "човешка сигурност", но в нея се признава, че зачитането на правата е тясно свързано със създаването на справедлива

³ IOM (2019). Glossary on Migration. International Migration Law, No. 34. 141-142.

⁴ Migration data portal (2022). Mixed migration. [онлайн]. [viewed 9 June 2023]. Available from: <https://www.migrationdataportal.org/themes/mixed-migration>

⁵ OHCHR (2014). Recommended Principles and Guidelines on Human Rights at International Borders. [онлайн]. [viewed 9 June 2023]. Available from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/OHCHR_Recommended_Principles_Guidelines.pdf

⁶ IOM (2015). Special Panel Discussion, The Human Rights of Migrants and Refugees [онлайн] 17 February 2015. [viewed 9 June 2023]. Available from: <https://www.iom.int/speeches-and-talks/special-panel-discussion-human-rights-migrants-and-refugees>.

⁷ UN (1948). Universal Declaration of Human Rights. Article 28

социална и международна рамка. В нея се предвижда подход към сигурността, ориентиран към човека и основан на взаимозависимостта на народите.

Въпреки че Всеобщата декларация за правата на човека спомогна за поставянето на основите на парадигмата за човешката сигурност, едва близо половин век по-късно тя се появява като концептуално различна алтернатива на модела на националната сигурност. Забавянето в развитието на тази перспектива се дължи, поне отчасти, на напрежението между Съединените щати и Съветския съюз след Втората световна война. Политическите и философските различия по време на Студената война засилват преди всичко парадигмата на националната сигурност, тъй като двете свръхсили се борят да постигнат превъзходство една над друга.

През 1994 г. в доклада за човешкото развитие на Програмата на ООН за развитие (ПРООН) подходът „човешка сигурност“ става ясно изразен. Именно в него се приема, че човешката сигурност се състои от два взаимно допълващи се елемента:

- „свобода от страх“ (напр. заплахи от войни, конфликти и спонсорирано от държавата насилие);
- „свобода от недостиг“ (напр. предотвратими болести, икономически трудности, бедност, проблеми, свързани с развитието).⁸

Вече стана ясно, че много фактори влияят върху решението на хората да се преместят, но досегашния опит е открил две доминиращи причини: нуждата от икономическа сигурност и/или заплахата за личната сигурност. По този начин човешката сигурност е включена и в двете причини чрез свободата от страх (конфликти и свързано с държавата насилие) и свободата от недостиг (бедност, проблеми на развитието и икономически въпроси. Заплахите на околната среда, като например природните бедствия, се считат за третия фактор, оказващ влияние върху моделите на миграция, а новата типология на миграцията класифицира тези хора като екологични бежанци.⁹

В този контекст е редно да се отбележи, че поне от възникването на Вестфалската държава миграцията от една държава в друга се регулира предимно от решенията на суверена относно това кой може да влиза и излиза от националните граници. Глобалната комисия по международна миграция изтъква факта, че „контролът върху това кой влиза и остава на тяхна територия е неразделна част от суверенитета на държавите“. Границите определят териториите и понятието за териториалност е централно при формирането на националната държава.¹⁰ Следователно, един от основните начини, по които държавите управляват миграцията, е чрез механизмите за граничен контрол.

От друга страна, именно международните граници могат да бъдат много опасни места за мигрантите, особено за мигрантите в уязвимо положение. Както ще стане ясно в следващата част от текста, управлението на границите трябва да е свързано с осигуряването на мигрантите чрез спазване правата на човека и върховенството на закона.

⁸ United Nations Development Programme (1994). Human development report. 24

⁹ Вж. повече в: Сидова, Дафинка (2023). Човешка сигурност чрез Европейско териториално сътрудничество: ползи, предизвикателства, перспективи (по примера на Република България). София: Научно-технически съюз по машиностроене „Индустрия 4.0“, ISBN 978-619-7383-32-4, 68-93.

¹⁰ Vietti, Francesca and Scribner, Todd (2013). Human Insecurity: Understanding International Migration from A Human Security Perspective. In Journal on Migration and Human Security. Vol. 1, No. 1, 2013, 17-31.

УПРАВЛЕНИЕТО НА ГРАНИЦИТЕ И ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Секюритизацията в управлението на миграцията е глобална тенденция. Най-ясно тази тенденция е видима на националните граници. Изграждането на бариери и огради е само един от бележите, защото през последните години много държави инвестират огромни суми за подsigуряване на границите чрез изпращане на имиграционни служители и граничари, развиване на технологии за по-успешен контрол и т.н. Източникът на секюритизацията може да бъде различен, дори противоположен – „отвън“ и „отвътре“, но резултатите и последиците са сходни и еднакво негативни. Дневният ред на сигурността започва да доминира над останалите приоритети и по този начин се утвърждава като хегемонен. Правата на човека, демокрацията и върховенството на закона биват маргинализирани. Тези тенденции имат широка валидност и различни проявления в геополитическите региони - от Балканите до Азиатско-тихоокеанския регион; от Латинска Америка до арабския регион.

До голяма степен обща характеристика на съвременните миграционни политики е техният рестриктивен характер. От гледна точка на сигурността, миграцията обикновено се възприема като „проблем“ и много държави изпитват необходимост да се защитят от тази „заплаха“. През последните години опасенията, свързани с тероризма, допълнително подхраниха тази тенденция и поставят границите в центъра на вниманието. Вследствие на това контролът върху имиграцията се превърна във важна област на политиките.

Независимо от това дали държавите имат или нямат възможност да контролират миграцията, съвременните гранични политики са съпроводени с редица предизвикателства за правата на човека. Три от тях ще бъдат разгледани тук:

- Първото е свързано с *убежището*. Мерките, целящи да спрат нерегламентираната миграция, имат пряко отражение върху принципа на убежището, според който всички хора имат право да търсят закрила от преследване. Липсата на легални канали за миграция подтиква някои икономически мигранти да се представят за лица, търсещи убежище, което поставя под съмнение всички бежанци и води до още по-рестриктивни мерки. Объркването на понятията „търсещи убежище“ и „икономически мигранти“ води не само до безкрайни и неуправляеми процедури за „доказване“ на наличието на преследване, но и до нарушаване на човешките права, и до страдания както за „истинските“, така и за „фалшивите“ бежанци. Освен това опитите за контрол на миграционните потоци, преди достигането им до държавите на местоназначение, засягат възможността на бежанците да търсят убежище. В Европа например държавите все по-често обсъждат възможността да накарат бежанците да останат в страни, близки до региона на техния произход, вместо да разглеждат случая им на европейска земя. Тези тенденции се тълкуват като отражение на нова парадигма за предоставяне на убежище.¹¹ С други думи, дори ако Castles (2004) твърди, че политиката на „отворени граници“ би

¹¹ Pécoud, Antoine & Guchteneire, Paul. (2006). International Migration, Border Controls and Human Rights: Assessing the Relevance of a Right to Mobility. *Journal of Borderlands Studies*. 21. 10.1080/08865655.2006.9695652.

застрашила правото на убежище, размивайки неговия специфично хуманитарен характер в по-широка система на свободно движение, затворените граници правят проблематичен самия факт на напускане на страната, за да се търси закрила;

- Второто предизвикателство в областта на правата на човека е свързано с *трафика и каналджийството на хора*. Трансграничната мобилност на хора вече е бизнес и различни видове повече или по-малко престъпни дейности процъфтяват поради невъзможността на много хора да мигрират законно. Въпреки че скритият характер на това явление го прави трудно за разследване и въпреки несигурността и противоречията около неговото определение, съществуват доказателства, че то се увеличава. Обикновено се смята, че строгият граничен контрол допринася за борбата с трафика на хора. Също така е ясно, че колкото по-трудно е влизането в дадена страна, толкова по-необходимо е да се разчита на каналджии и толкова по-доходоносен е бизнесът. Следователно, отново се сблъскваме със самоподдържащ се процес, който едновременно подхранва нарушенията на правата на човека и политиките за строг граничен контрол: граничният контрол насърчава каналджийството, което на свой ред води до призови за по-голям контрол;¹²
- Третото предизвикателство е свързано с *човешката цена* на миграционния контрол за самите мигранти. Най-трагичната и очевидна илюстрация на тази цена е броят на хората, които умират по пътя си към приемащите страни. Смята се, че всеки ден на границата между САЩ и Мексико умира поне един мигрант, най-вече поради хипотермия, дехидратация, слънчев удар или удавяне¹³. По данни на МОМ, в периода между 2014 г. и 2021 г. са регистрирани повече от 29 000 смъртни случая по време на миграционните пътувания към Европа¹⁴. Цифрите вероятно са занижени, тъй като никой не знае колко тела не са открити. Онова, което се отбелязва в доклади на международните правозащитни организации е, че около половината от смъртните случаи са свързани със закъснения в ръководените от държавата спасителни операции или с липсата на спасителна мисия.

Международните граници не са зони на изключение по отношение на задълженията в областта на правата на човека. Държавите имат право да упражняват юрисдикция по своите международни граници, но трябва да го правят с оглед на задълженията си в областта на правата на човека. Това означава, че правата на човека на всички лица на международните граници трябва да се спазват при осъществяването на граничния контрол, правоприлагането и други държавни цели, независимо от това кои органи изпълняват мерките за управление на границите и къде се провеждат тези мерки.

¹² Пак там. стр. 72-73

¹³ Пак там. стр. 73

¹⁴ IOM (2022) More than 5,000 Deaths Recorded on European Migration Routes since 2021. NEWS GLOBAL. 25 October 2022. <https://www.iom.int/news/more-5000-deaths-recorded-european-migration-routes-2021-iom>

ХУМАНИТАРНО УПРАВЛЕНИЕ НА ГРАНИЦИТЕ

Определението за хуманитарна граница е въведено от Уилям Уолтърс¹⁵, който обяснява, че идеята за хуманитарна граница сама по себе си може да звучи като противоречие. Уолтърс въвежда термина „хуманитарни граници“, за да опише превръщането на границата в пространство на хуманитарно управление. Хуманитарната граница се определя като „сложен сбор, включващ конкретни форми на хуманитарна причина“¹⁶ и е посветена на процесите на управление на границите и хората в движение. Това е процес, включващ разнороден набор от правителствени, неправителствени и надправителствени участници, като национални полицейски сили и брегова охрана, Върховния комисариат на ООН за бежанците, МОМ, международни и местни хуманитарни организации, както и разнообразни технологии за наблюдение и контрол. Според Уолтърс хуманитарната граница е скорошно развитие, което е тясно свързано със секюритизацията и напредналия контрол на миграцията, които преобладават в съвременния свят.

Хуманитарната граница се състои от хуманизъм и сигурност, от грижа и контрол.

Хуманитарното управление на границите е един от инструментите, които могат да допълнят хуманитарния отговор за мигрантите, попаднали в кризисна ситуация. Не всички модели на мобилност по време на кризи и не всички хора, които се движат по време на кризи, са обхванати пълноценно от действащите рамки на международно, регионално и национално равнище.

Полезността и въздействието на хуманитарното управление на границите зависи до голяма степен от активния и новаторски диалог между всички хуманитарни участници, от една страна, и полицията, отбраната, имиграционните служби и службите за управление на границите, от друга страна. Целта е да се гарантира, че хуманитарните принципи и приетите международни правни стандарти се прилагат и при управлението на миграционните потоци.

Концепцията за хуманитарно управление на границите се основава на международното хуманитарно право и правото в областта на правата на човека, както и на хуманитарните принципи. В съответствие с тази основа, Службата на Върховния комисар по правата на човека към ООН подготвя насоки за правата на човека по международните граници, които съдържат три препоръчителни принципа, произтичащи от международното право в областта на правата на човека и установяват задължението на държавите да защитават, зачитат и изпълняват правата на човека на всички мигранти по международните граници:

- *Приоритет на правата на човека*: правата на човека трябва да бъдат в центъра на всички мерки за управление на границите;
- *Недопускане на дискриминация*: мигрантите трябва да бъдат защитени от всякаква форма на дискриминация по границите;

¹⁵ De Lauri, A. (2018). *Humanitarian Borders. The Merging of Rescue with Security and Control*. CMI Brief 11

¹⁶ Walters, W. (2011) Foucault and frontiers: Notes on the birth of the humanitarian border. In: Broëckling, U., Krasmann, S. and Lemke, T. (eds). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. New York: Routledge, pp.138–164.

- *Помощ и защита от вреди:* държавите трябва да вземат предвид индивидуалните обстоятелства на всички мигранти по границите и да осигурят ефективна защита и достъп до правосъдие.

МОМ също признава необходимостта от подходящи мерки за управление на границите, особено по време на хуманитарни кризи, породени както от природни, така и от причинени от човека бедствия. Чрез дейностите си по хуманитарно управление на границите отдел "Имиграция и управление на границите" на МОМ предоставя помощ за изграждане на капацитет на държавите членки, които желаят да подобрят готовността си и да създадат адекватни механизми за реагиране, с цел защита на гражданите и чужденците, пресичащи границата, като същевременно се гарантира запазването на сигурността на границата. Добре управляваните реакции при кризи могат да помогнат да се предотврати затварянето на граници и да се подпомогне международната общност в ефективното реагиране на хуманитарни нужди.

МОМ се стреми да помогне на държавите членки в изграждането и подобряването на реакцията при кризисни ситуации в две направления:

- защита на засегнатите от кризата мигранти и граждани и гарантиране на техните човешки права и интереси в съответствие с международното право; и
- зачитане на националния суверенитет и гарантиране на сигурността на границите.

Хуманитарното управление на границите е подход, основан на правата на човека, който произтича от основните международни инструменти за правата на човека. Той се основава на взаимозависимостта и неотменимостта на всички права на човека, като се стреми да установи отчетност между носителите на задължения и носителите на права, да наблегне на участието и овластяването и да се съсредоточи върху уязвимостта, маргинализацията и изключването.

Зачитането на правата на човека на всички мигранти, независимо от тяхната националност, миграционен статут или други обстоятелства, улеснява ефективното управление на границите.

Подходите към управлението на миграцията, които се придържат към международно признатите стандарти за правата на човека, укрепват капацитета на държавите за защита на границите, като същевременно изпълняват задълженията на държавите да защитават и насърчават правата на всички мигранти.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

„Моралът на границите, където правата на човека са най-уязвими, застрашава вътрешността на държавите“.¹⁷

Разглеждането на връзките между граничния контрол, миграционните политики и правата на човека е трудно поради моралната сложност на въпроса и нееднозначния набор от причинно-следствени връзки между правителствата, политиките и човешките действия.¹⁸

¹⁷ Hayter, T. (2000). *Open Borders. The Case against Immigration Controls*. London: Pluto Press, p. 150

¹⁸ Meneses, G. A. (2003). *Human Rights and Undocumented Migration Along the Mexican-U.S. Border*. UCLA Law Review 51: 267-281

Въпросът не е просто какво се случва по границите. Настоящите миграционни и гранични политики в крайна сметка могат да представляват заплаха не само за мигрантите, но и за правата на човека и демократичните принципи, които са в основата на западните държави.

Ценностите, от които се ръководят обществата, не могат да спрат до техните граници, те трябва да вдъхновяват и отношението към хората отвъд тях. Начинът, по който едно общество се справя със съдбата на чужденците, отразява ценностите, на които то се основава. И еволюцията на миграционния контрол към по-голяма суровост може в крайна сметка да доведе до обратен ефект и да застраши принципите и свободите, които са в основата на демократичните общества.

Библиография

- Сидова, Д. (2023). Човешка сигурност чрез Европейско териториално сътрудничество: ползи, предизвикателства, перспективи (по примера на Република България). София: Научно-технически съюз по машиностроене „Индустрия 4.0“, ISBN 978-619-7383-32-4
- De Lauri, A. (2018). *Humanitarian Borders. The Merging of Rescue with Security and Control*. CMI Brief 11
- Hayter, T. (2000). *Open Borders. The Case against Immigration Controls*. London: Pluto Press, 150
- ИОМ (2015). *Special Panel Discussion, The Human Rights of Migrants and Refugees* [онлайн] 17 February 2015. [viewed 9 June 2023]. Available from: <https://www.iom.int/speeches-and-talks/special-panel-discussion-human-rights-migrants-and-refugees>.
- ИОМ (2019). *Glossary on Migration*. International Migration Law, No. 34, 141-142.
- ИОМ (2022). *Interactive World Migration Report 2022*. [онлайн]. [viewed 9 June 2023]. Available from: <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>
- ИОМ (2022b). *More than 5,000 Deaths Recorded on European Migration Routes since 2021*. NEWS GLOBAL. 25 October 2022. <https://www.iom.int/news/more-5000-deaths-recorded-european-migration-routes-2021-iom>
- Meneses, G. A. (2003). *Human Rights and Undocumented Migration Along the Mexican-U.S. Border*. UCLA Law Review 51, 267-281
- Migration data portal (2022). *Mixed migration*. [онлайн]. [viewed 9 June 2023]. Available from: <https://www.migrationdataportal.org/themes/mixed-migration>
- ОИЧР (2014). *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights at International Borders*. [онлайн]. [viewed 9 June 2023]. Available from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/OHCHR_Recommended_Principles_Guidelines.pdf.
- Pécoud, A. and Guchteneire, P. (2006). *International Migration, Border Controls and Human Rights: Assessing the Relevance of a Right to Mobility*. Journal of Borderlands Studies. 21. 10.1080/08865655.2006.9695652.
- United Nations (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Article 28
- United Nations Development Programme (1994). *Human development report*. 24
- Vietti, F. and Scribner, T. (2013). Human Insecurity: Understanding International Migration from A Human Security Perspective. In: *Journal on Migration and Human Security*. Vol. 1, No. 1, 2013, 17-31.
- Walters, W. (2011). Foucault and frontiers: Notes on the birth of the humanitarian border. In: Broëckling, U., Krasmann, S. and Lemke, T. (eds). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. New York: Routledge, 138–164.

НЕДОВЕРИЕТО В ИНСТИТУЦИИТЕ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ КРИЗИ: МОБИЛИЗАЦИИ, ПРОТЕСТНИ ВЪЛНИ И ГРАЖДАНСКИ ДВИЖЕНИЯ С КАУЗА

Диана Сивинова¹

КЛЮЧОВИ ПРИЧИНИ ЗА НЕДОВЕРИЕТО В БЪЛГАРСКИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Общественото доверие води до по-добро спазване на широк набор от обществени политики, като например реакции на общественото здраве, разпоредби и данъчна система. Той също така насърчава политическото участие, укрепва социалното сближаване и изгражда институционална легитимност. В по-дългосрочен план е необходимо доверие, за да се помогне на правителствата да се справят с дългосрочни обществени предизвикателства като изменението на климата, застаряването на населението и променящите се пазари на труда.

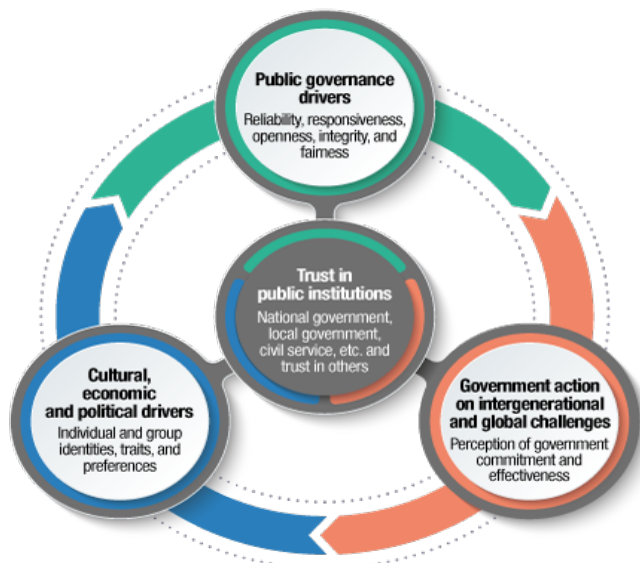
На базата на различни проучвания можем да извлечем пет основни фактора за доверие в държавните институции на публичното управление. Те улавят степента, в която институциите са отзивчиви и надеждни при предоставянето на политики и услуги и действат в съответствие с ценностите на **откритост, почтеност и справедливост**.

Обществените усилия за възстановяване на доверието в правителството по време и след кризи - идентифицират две допълнителни измерения, които играят роля в генерирането на обществено доверие. Това са:

- културни, социално-икономически и политически двигатели;
- капацитетът на правителството да се справи с глобалните проблеми и проблемите между поколенията.

Тези различни двигатели взаимодействат помежду си, за да повлияят на доверието на хората в обществените институции.

¹ Докторант по Политология във Великотърновски университет, „Св. Св. Кирил и Методий”, Философски факултет

Графика: Фактори влияещи на общественото доверие в обществените институции

До колко българските институции спазват тези правила и съумяват да се харесат на обществото ще покажем с няколко изследвания графики за различните институции и доверието към тях през годините.

Различни организации мерят доверието в институциите, като най-често се залага измерване на доверието в отделните личности – президентската, премиерската, на министри, в парламента, в министерски съвет. В годините то криволичи, в зависимост от личностите, които заемат тези позиции, но и се вижда тенденция на трайни и нарастващи дефицити на доверие във всички институции.

Интересно изследване правят и някои организации на базовите ни ценности като демокрация, законност, медии, евроатлантизъм.

Мнозинството български граждани вярват в демокрацията, подкрепят евроатлантическата ориентация на страната и смятат, че западните либерални демокрации са най-добре управляваните държави в света и следва да служат като пример за България. **В същото време мнозинството граждани нямат доверие на основните демократични институции в страната**, въздържат от участие в организирани форми на обществен живот и смятат, че законите не са справедливи и не се прилагат еднакво за всички.

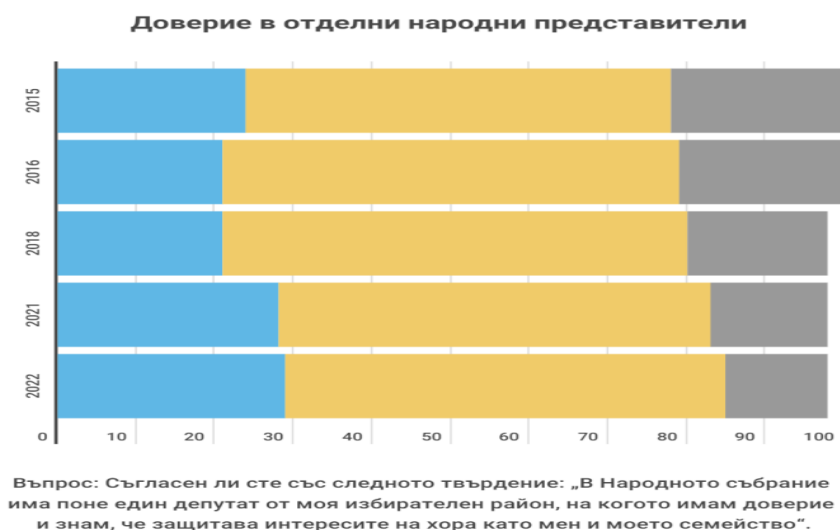
Това са част от основните наблюдения в съвместен доклад на Институт „Отворено общество – София“ и Центъра за либерални стратегии, посветен на обществените нагласи към демокрацията, върховенството на правото и основните права на човека през 2021-2022 г.

Докладът се базира на данни от серия национално представителни проучвания на общественото мнение, последните две от които са проведени през октомври 2021 г. и юни 2022 г. Данните показват, че в навечерието, както на миналите парламентарни избори през ноември 2021 г., така и в периода преди насрочените за 2 октомври 2022 г. предсрочни избори за народни представители, демокрацията в България се ползва със значителна обществена подкрепа. Мнозинството граждани (56% през 2021 г. и 52% през 2022 г.) са съгласни, че демокрацията е най-добрата форма за управление на страната.

Това са най-високите нива на подкрепа за демокрацията, регистрирани в поредица от 5 изследвания на общественото мнение, проведени от 2015 г. насам и показват увеличение спрямо регистрираната подкрепа от 48% през 2016 г. и 44% през 2018 г.

Изследването също така регистрира продължаваща изключително слаба степен на гражданско участие в организирани форми на обществен живот – огромната част от анкетираните (около 80%) трайно заявяват, че не членуват в никакви организации. Само 2-5% заявяват, че членуват в политически партии, а само 4% – в профсъюзи. Членството в неправителствени организации остава в рамките на до 3%. Има обаче и позитивни тенденции: все повече хора са склонни да се обръщат към институциите, за да търсят разрешение на проблемите, както и да протестират в случаи на лошо управление; все повече смятат, че със собствени действия могат да променят нещата за добро.

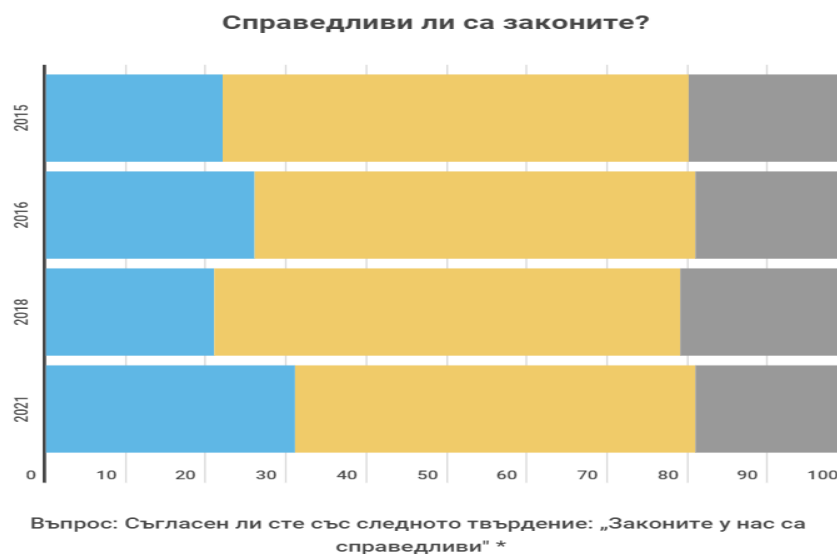
Серията от избори през 2021 г. изглежда е оказала позитивно въздействие върху усещането на гражданите за представителност на българския парламент. Делът на гражданите, които смятат, че в Народното събрание има поне един депутат, който представлява тях или хора като тях нараства от 21% през 2018 г. до 28-29% при изследванията в периода 2021-2022 г. Въпреки това подобрене обаче мнозинството от гражданите продължават да се чувстват непредставени в парламента. През юни 2022 г. 56% от анкетираните не са съгласни с твърдението, че в Народното събрание има поне един депутат, комуто те лично имат доверие и знаят, че представлява хора като тях и техните семейства.

От трите тествани ценности на ЕС (демокрация, върховенство на правото и основни човешки права), защитата на основните граждански права продължава да изглежда като най-голямото достижение на демократичния преход в България. Значителен дял от анкетираните (60-70%) са уверени, че могат спокойно да упражняват гражданските си права без да се страхуват, че ще загубят работата си или че ще станат обект на репресии от страна на правоохранителните органи. Сред работещите обаче се забелязва известна уязвимост – не малки (макар и намаляващи) групи все още смятат, че могат да загубят работата си, ако участват в протест или ако критикуват публично правителството – всеки пети сред тях изразява подобно опасение.

Като цяло изглежда гражданите се чувстват най-уязвими по отношение на неприкосновеността на тяхната лична кореспонденция и възможността на властите да следят активността им в социалните мрежи. Всеки трети се опасява, че телефонът му може да бъде подслушван и електронната му кореспонденция да бъде следена от властите. Всеки втори с мнение по въпроса се опасява, че активността му в социалните мрежи може да бъде следена от властите. Не е за пренебрегване и обстоятелството, че приблизително всеки пети анкетиран смята, че през следващите 12 месеца има риск да стане жертва на полицейско насилие или полицията да нахлуе в дома му без съдебна заповед, а всеки десети смята, че има риск да бъде хвърлен в затвора без съд и присъда.

Най-остро изразено усещане за криза има по отношение на състоянието на върховенството на правото в България, макар да се забелязва положителна промяна. През октомври 2021 г. 39% от анкетираните са съгласни, че правителството действа в рамките на закона (спрямо 26% през 2018 г.). Обществената оценка за качеството на законодателството през 2021 г. също се е повишила спрямо 2018 г., но остава на ниски нива: 31% от хората смятат, че законите в страната са справедливи (при 22% през 2018 г.); 23% смятат, че законите са ясни и разбираеми (при 14% през 2018 г.). Относно еднаквото прилагане на закона не се наблюдава позитивна промяна и обществената оценка остава изключително ниска – през 2021 г. едва 7% смятат, че законите се прилагат еднакво за всички при 8% през 2018 г.

Данните от изследването през 2022 г. потвърждават наблюдаваните през последните няколко години тенденции по отношение на медиите. В доверието към телевизиите като основен източник на информация за положението в страната има ясен и подчертан спад. Делът на анкетираните, които се информират основно от тях, когато имат нужда от информация за положението в страната, намалява от 81% през 2015 г. до 42% през 2022 г. За първи път по-малко от половината от гражданите заявяват, че се информират основно от тях. За сметка на телевизиите, нараства доверието в интернет-базирани медии като източник на информация за положението в страната. Сред редица демографски

групи, включително сред пълнолетните българи на възраст до 50 години, базираните в интернет медии, включително социалните мрежи, изпреварват телевизията като основен източник на информация за събитията в страната.

Мнозинството от хората възприемат медиите като свободни да критикуват правителството, но не смятат, че вестниците или телевизиите ще отразят обективно случая, ако висш държавен служител е замесен в престъпление – тук особени подобрения спрямо 2018 г. не се наблюдават. Без надеждна информация за работата на правителството, гражданите не могат да участват в процеса на вземане на решения за държавното управление.

През изследвания период от 2015 г. насам се наблюдава постепенен спад в доверието към ЕС – от 57% през 2015 г. до 43% през 2022 г. За същия период недоверието към съюза нараства от 30% през 2015 г. до 48% през 2022 г. За първи път през наблюдавания период недоверието към ЕС надвишава доверието в него. Това е един от сигналите, че в страната има ерозия на евро-атлантическите мнозинства. ЕС не може да бъде интерпретиран вече като абсолютно сигурен и безвъпросен външен стабилизатор на либералната демокрация в България, защото самият той започва да се политизира в българските политически дебати. Това показва, че бъдещето на демокрацията у нас във все по-голяма степен започва да зависи от качеството на българските политически партии и тяхната лоялност към демократичните ценности.

И ако трябва да обобщим отношението на гражданите към българските институции на база на анкета, могат да бъдат извлечени следните констатации:

- Масова некомпетентност, бутафорни чиновници, които са изгубили връзката с обществото и са забравили за изконната си функция, че те са наети да му служат.
- Усещане, че институциите и политическите партии са абдикирали от ролята си да представляват обществения интерес, просто харчат парите от данъци за заплатите си на обществото и се кланят на определени кръгово и личности, които обслужват частни интереси на малки групи;
- Непримиримот, свободолюбивост и нежелание някой да решава вместо нас;

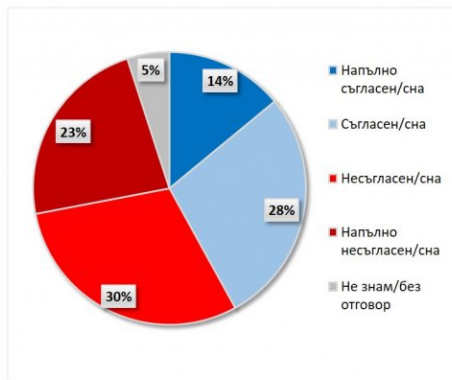
До каква степен сте съгласен/сна или не сте съгласен/сна със следното твърдение:

„Страната ми се управлява според волята на народа“

„СЪГЛАСЕН/СНА“ (НАПЪЛНО СЪГЛАСЕН/СНА ПЛЮС СЪГЛАСЕН/СНА) – 42%

„НЕСЪГЛАСЕН/СНА“ (НАПЪЛНО НЕСЪГЛАСЕН/СНА ПЛЮС НЕСЪГЛАСЕН) – 53%

Данни за света

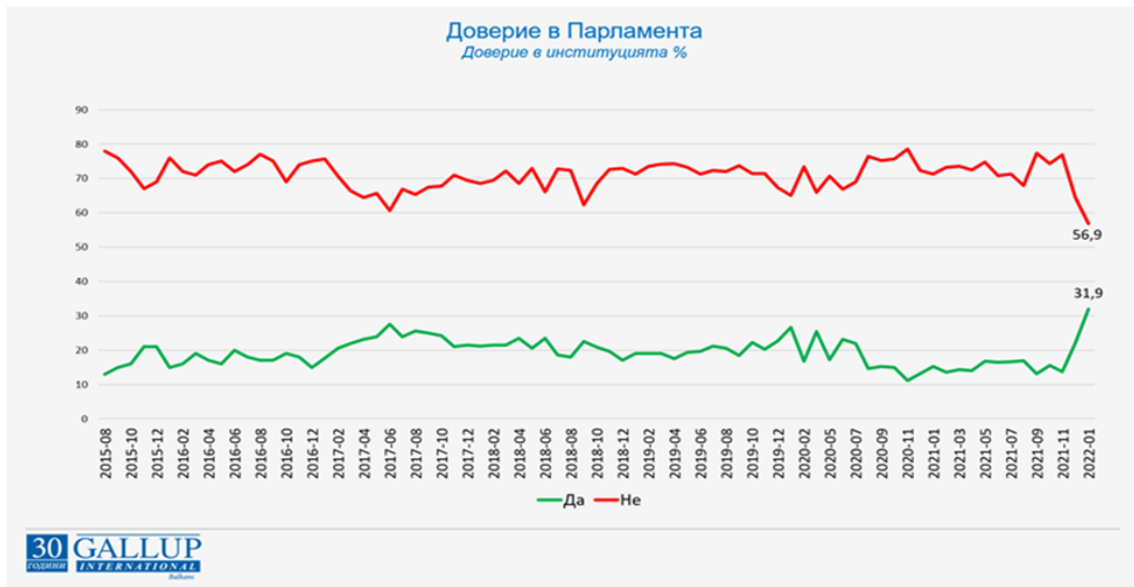

ТОП 5 „СЪГЛАСЕН/СНА“ („НАПЪЛНО СЪГЛАСЕН/СНА ПЛЮС „СЪГЛАСЕН“)	
ВИЕТНАМ	– 84%
ГАНА	– 81%
АЗЕРБАЙДЖАН	– 77%
АЛБАНИЯ	– 76%
КОСОВО	– 73%
ТОП 5 „НЕСЪГЛАСЕН/СНА“ („НАПЪЛНО НЕСЪГЛАСЕН/СНА ПЛЮС „НЕСЪГЛАСЕН“)	
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	– 92%
РУМЪНИЯ	– 80%
БЪЛГАРИЯ	– 77%
КОЛУМБИЯ, НИГЕРИЯ	– 76%
УКРАИНА	– 73%

• Ясно се вижда спад на доверието в изборите през годините и охладнял ентусиазъм, че гласуването нещо ще променят. На изборите през април 2023 г. процента на отишли до секциите и отбелязали квадратчето „Не подкрепям никого“ надвишава 4%, което показва, че ако тези избиратели имаха партия, тя щеше да е парламентарно представена:

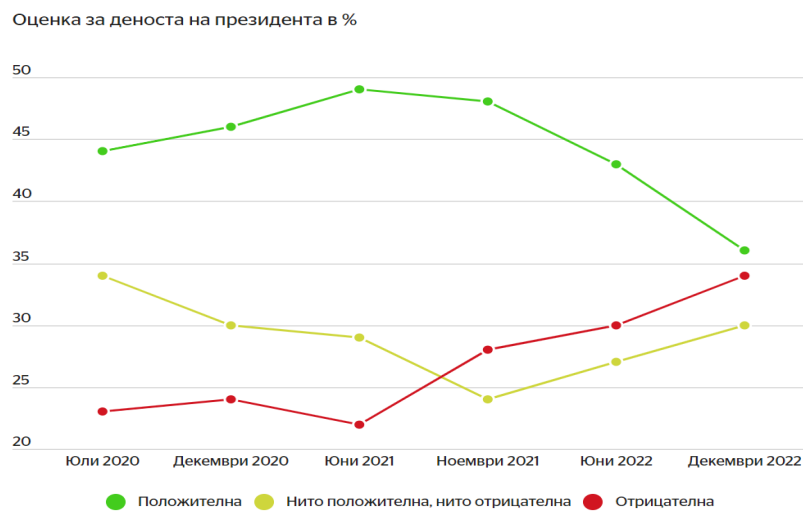
Избирателна активност на парламентарни избори през годините													
1990	1991	1994	1997	2001	2005	2009	2013	2014	2017	2021 Април	2021 Юли	2021 ноември	2022
90,3 %	83,9 %	75,3 %	62,4 %	67,00 %	55,76 %	60,20 %	51,33 %	48,66 %	54,07 %	49,1%	42.19%	40,23%	39,41%

• Доверието в парламента също е с трайни тенденции на спад, с малки изключения, когато се появи нов играч на политическата сцена. А последните няколко години поставиха на изпитание парламентаризма, поради политическата немощ на партиите да съставят правителство и непрекъснатата цикличност на „избори до дупка“:

- Доверието в Президента също бележи спад, тъй като хората вече го оценяват като управленец, а не като представителна фигура, каквато той беше в предходния мандат:

КІ РЕЙТИНГЪТ НА РУМЕН РАДЕВ

- Ако погледне цялостното недоверие към институциите и усещането за корупция в тях картината е следната:

В кои институции с влияние в обществото
смятате, че е най-разпространена корупцията?

Ако трябва да обобщим накратко цялостното проучване на общественото недоверие в институциите виждаме:

- Недоверието в изборния процес;
- Недоверие в представителната демокрация;
- Изчерпване на политическите проекти, неспособни да родят политики за обществото.
- Политиците са се превърнали в лобисти на частни интереси, на малък кръг от хора.

На фона на цялостното недоверие в институциите, корупцията в тях, която е публична тайна, безнаказаността на политици или чиновници, уличени в злоупотреби през годините, кара гражданите да бъдат по-активни и да търсят начин за включване във вземането на правилните решения в интерес на цялото общество.

Недоверието в институциите провокира гражданската енергия. Розенвалон вижда опити за „поправяне на недостатъците на представителната система“. Например чрез почестото прибягване до урните, развивайки механизмите на пряката демокрация и търсейки по-голяма зависимост на избраниците.

Успоредно се развива и плетеница от практики, проверки, неформални обществени контравласти, но и институции, предназначени да компенсират подкопаването на доверието чрез организиране на зорко недоверие. Противодействие на несправящите се институции и изчерпаната демокрация водят до възникването на следните граждански активни форми: Политически и социални движения; Движение за граждански права; Движение за свобода на изказа; Антивоенно движение; Защита на околната среда; Феминизъм; Културни движения; Хипи движение; Сексуална революция;

Обществото осъзнава, че политическите система в България, а и в световен мащаб са така организирани, че не толерират по никакъв начин гражданското участие, а само партийното. Хората пристъпиха към единственото средство за включване и чуваемост на проблемите, а именно протестите.

Диаграма: Хронология на най-значимите революции.

Продължавайки да разглеждаме в детайли най-значимите протести в България, довели до ключови промени за обществото можем да отчетем следните:

Протест в защита на екологична кауза:

10 февруари 1988 на централния площад в крайдунавския град се организира най-голяма екологична демонстрация в социалистическа България, наречена по-късно "Протестът на майките с количките". "Причината за недоволството са били хлорните обгазявания от химическия завод "Верахим", намиращ се на отсрещния бряг на река Дунав - в румънския град Гюргево, който шест години вече тровеше русенци.

Протести в името на правото и реформи в правосъдната система:

2015г. Инициатива „Правосъдие за всеки” започва поредица от протести с искане за реформиране на правосъдието, което да гарантира законни процеси на подсъдимите и връщане на законността в държавата. Тя независима гражданска общност, с мисията за установяване на справедливост в българското общество чрез независим съд и ефективно правораздаване, като задължително условие за социален и икономически просперитет. Тя не е партийно ангажирана и представлява вижданията на широк кръг общественици.

Политически протести:

- 2013 г. протест, срещу Делян Пеевски да заеме поста председател на ДАНС, предложен от БСП и ДПС. Протестът прераства и в антиправителствен. 18 дни след клетвата на правителството на Пламен Орешарски и 35 дни след изборите протестиращите искат оставка и нови избори.

- 2020 г. 116 дни протест срещу правителството на Б. Борисов и фигурата на главния прокурор;

- Протести срещу войната в Украйна, в защита на Русия, срещу износа на оръжия;

- Протести за МИР;

- Протести по въпроси свързани с Македония;

Локални протести:

- Протест срещу изграждането на магистрала през Искърското дефиле през май 2023г.;

- Протест в Симитли - жителите 45 дни са чакали жизненоважен мост да се отвори, за да не заобикалят десетки километри;

- Протест в Нова Загора срещу миризмите от инсталацията за биогаз, разнасящи се из целия град вече шест години;

- Антицигански вълнения в България от 2011 г. започват след 24 септември, когато в пловдивското село Катунца избухват локални размирици срещу фамилията на

престъпния цигански бос Кирил Рашков (известен като „Цар Киро“) с искане тя да бъде изселена.

- Протест на кръстовището на булевард „Сливница“ и улица „Русе“ се проведе за шести пореден ден. Хората се събраха с искане за справедливост и за промяна след катастрофата, отнела живота на Ана-Мария и Явор.

- Представители на инициативен комитет "Карадере" и гражданската инициатива "Да спасим Карадере" внесоха днес в кабинета на служебния премиер Георги Близнашки 5800 подписа срещу предотвратяване на застрояването на Карадере и за опазване му като едно от последните оцелели кътчета дива природа по Черноморието.

Абсолютно релевантен е анализът на Наом Чомски, който през 2011 г. пише есето „Окупирай Уолстрийт“ към днешния изчерпан парламентаризъм и изкривена демокрация в България, както и към множеството протести през последните години, които не успяват да произведат така чаканите и желани реформи от обществото и морала на политиците. Чомски призовава и анализира активното гражданско общество. Той търси промяна в статуквото. Той вижда криза в класическия демократичен модел. Американското общество все повече осъзнава, че материалното разслояване води да социалното неравенство, то е на дневен ред и то е в основата на вкризената демокрация. Политиците за него са загубили връзката с масите и реалността за обществените настроения. Политиките, които правят са все по-малко прозрачни и обслужват корпоративни интереси, които задълбочават социалното неравенство.

Той има ясна визия как да се преодолее всичко това. Движението „Окупирай Уолстрийт“ е пътят, начина и средството да се възстанови демократичния порядък, политиците да осъзнаят, че са се самозабравили и пренебрегват тотално обществените интереси. Той казва „...придържането към истинските демократични принципи от страна на политиците са причините, подтикнали хора с всякакво обществено положение да се пробужда и излиза на улиците.“ Според него стандартните демократични методи, като съвестта на политиците и традиционното гласуване, са се изчерпали и не дават резултата, за това американското общество прибегва до по-радикални методи, а именно ПРОТЕСТИТЕ. За него американците са достигнали зрялост в гражданската си позиция „Народът настоява за нов подход към нередностите и търси вътре в себе си упорството и иновативната мисъл, необходими за изграждането му“. Търсенето на воля у политиците, за решаване на кардинални проблеми с обществена значимост, очевидно не дава резултат. Обществото е стигнало до такъв етап на осъзнаване, че търси решението вътре в себе си. Гражданите, вече са с ясната визия, че трябва проактивно поведение от тяхна страна, че те трябва да правят и прокарат политики чрез активност и протести, представителството е неработещ модел, окупиран от корпоративни интереси и пари. Абдикацията на политиците от демократичния модел, който уж са избрани от народа да налагат и спазват се изчерпва с фразата на виден политик: „както сметне за добре.“ За Чомски промяната трябва да е индуктивна „...най-радикалното послание на движението е призивът да променим самите себе си, всеки индивидуално – на работното място и като член на обществото;“ Дедуктивният модел вече е архаичен и след като той не работи, е дошло време частната, личната инициатива да прави демокрация, да налага така нужните

обществени промени, за да се спре обедняването на обществото и съсредоточването на все повече капитали и блага във все по-малко ръце.

Чомски цитира Зин “Там, където е налице напредък, където неправдата бива потъпквана, знайте, че народът е действал като съвкупност от граждани, не от политици. Не се е оплаквал бездейно. Трудил се е, упорствал е, обединявал се е, въставал е дори, за да привлече вниманието на властимащите. И ние така трябва да постъпим.”, който най-точно обобщава ситуацията в Америка и състоянието на гражданското общество.

В обобщение може да се направи извод, че ако политиците дълго време пренебрегват интересите на гражданското общество, не зачитат демократичните принципи, абдикират от наболели граждански проблеми и обслужват само корпоративни интереси – провокират обществото също да предприеме по-кардинални мерки и да търси по пряко участие в управлението и регулиране на демокрацията, чрез активни форми на протести.

Визията на Хесел за демокрацията във Франция е не по-малко съотнесима към процесите в българското общество, към пробуждането, волята за промяна и гражданска активност. Неговата визия за общественото устройство също е повлияна от негови ярки съвременници – писатели и философи, които са основополагащи за миросгледа и ценностите на френското общество.

Той прави паралел между поводите за обществено възмущение от неговата младост и сега, в настоящето и как те градират. Негова констатация е, че младите хора са вгълбени в себе си и не се възмушават. За него възмущението прави човека човек.

Фактът, че е преживял войни му е повлиял на пацифистичното мислене – той е радетел на ненасилието и толерантност между различните култури. Той поставя в основата „мирното възмущение”. Той не разглежда демокрацията прагматично и злободневно като Чомски, а я разглежда типично по френски - във философския и аспект, от гледна точка на хуманността, през призмата социалната справедливост. Неговия идеализъм се подсилва от призива му да се откажем от финансите и да се обърнем към етичността, към справедливостта.

Критиката му към настоящите световни политици е, че нямат ценности, нямат градивна морална политика, нямат социално-морална кауза „...досега нито американските политици, нито Европейският съюз са обявили какъв ще е приносът им в това градивно начинание, което трябва да се опира на основните човешки ценности.” За него няма политици, като тези от миналото, които са създали прословутото френско мото „Свобода, равенство, братство”. Романтизмът му към пацифизъм въобще не е релевантен към събитията и протестите през последните години във Франция. Станахме свидетели на разрушителни протести от френски агресивни групи, които на няколко пъти разрушават централната част на Париж и не само. Пенсионната реформа на Макрон също предизвика дълги и разрушителни протести.

Макар, че той много ясно осъзнава, че основополагащо за съвременните култури и общества е прагматизмът, капитализмът, той все пак призовава и за малко идеализъм, защото иначе всичко губи смисъл ако хората нямат социална чувствителност и каузи „...продължаваме да призоваваме към "истински мирен бунт срещу средствата за въздействие върху масите, предлагащи на нашата младеж бъдеще, за което ще са

характерни единствено стремежът към все по-голямо потребление, презрението към по-слабите и към културата, всеобщата амнезия и безмилостната надпревара".

Но категорично можем да кажем, че неговите разсъждения са съотносими към българските мирни протести, на които хората в мир и хармония, с децата си, с бебета в колички, с изказвания, музика, видеопрожекции демонстрират несъгласието си към управляващите ги и изродената демокрация, превърнала се в скрит и тих терор на неудобните.

Ако съпоставим Чомски и Хесел, ще видим, че търсят един и същ краен резултат, но с различни средства. Чомски е обзет от краен прагматизъм, нещата при него са много прости – от една страна гражданското общество, което вече се е осъзнало, след като години наред е било пренебрегвано от политическите елити и от друга точно тези политици, които са забравили, че са избрани от обществото да служат на същото това общество. Противопоставянето между осъзналите се граждани и безочливите, самозабравили се политици ражда движението „Окупирай“. Хесел, подвластен на ранно-френския идеализъм, е стигнал до сходни заключения за обществото и политиците подобно на Чомски, но той вярва, че нещата могат да се ревизират по мирен път. За Хесел е достатъчно „големите“ политици да имат и идеалистични цели, освен икономически и ще се постигне социална хармония.

Ако се опитаме да приложим една от двете картини в България, може би тази на Чомски би била по-адекватна, предвид многото фактори – като се започне от народопсихологията и се стигне до икономическия и социалния етап, на който се намира страната ни. В момента макар, че има протестни действия по различни поводи, свързани с екология, правосъдие, здравеопазване, социална политика, се капсулират на фона на световните катаклизми – терористични атаки, бежанци, енергийни кризи, война, пандемия.

Библиография

- Българите вярват в демокрацията, но нямат доверие на институциите и закона, Институт „Отворено общество – София“, 09.2022, [прегледан на 15 май 2023], Достъпен на: <https://osis.bg/?p=4224>
- Грийн, Робърт. *48-те закона на властта*, София, 2014
- Кисинджър, Х. *Политиката*, Книгоиздателска къща „Труд“, София, 2023
- Коджаиванова, А. (2022) "Алфа рисърч": Пълен срив на доверие в институциите и масов песимизъм, [онлайн], 18.12.2022 [прегледан на 29 май 2023]. Достъпен на: https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2022/12/18/4429667_alfa_risurch_pulen_sriv_na_doverie_v_instituciite_i/
- Обществено доверие в институциите за противодействие на корупцията, Антикорупционен фонд, [прегледан на 22 май 2023], Достъпен на: <https://acf.bg/bg/sotsiologiya/>
- Розенвалон, П. *Контрадемокрацията*, Изток-Запад, 2012
- Русева, М. *Теория и методология на политологичните изследвания*. В. Търново, 2017
- Хесел, С. *Възмути се*, Колибри 2011
- Хоган, Кевин. *Наука за влиянието*, София 2007
- Чомски, Н. *Окупирай*, Труд, София 2013

ПРАВОТО НА ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ: МЕЖДУ МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТАНДАРТИ И ПОЛИТИЗАЦИЯТА

Илдико Отова¹

ВЪВЕДЕНИЕ

Миграционната история на България след средата на 20 век може да бъде резюмирана чрез два обрата. Те се определящи за разбирането на миграцията и последвалите процеси, довели до сегашната степен на изключително висока политизация.

Първият е обратът, който се случва със смяната на политическия режим след 1989 г. Докато комунистическа България стриктно след кой излиза и влиза на нейна територия и превръща мобилността в силно контролирана дори в рамките на националната територия, то именно емиграцията се оказва една от най-желаните от българите свободи в първите години на демократичните промени, за сметка на това неартикулирана политически от самата държава. От силно политизиран от тоталитарния режим феномен, миграцията се трансформира в политически избор на българските граждани, превръщайки България в емиграционна държава². Вторият обрат поставя България на така наречения Балкански път в рамките на определяната като най-голяма миграционна криза в Европа след Втората световна война. Травматичното преживяване на емиграцията на българите като демографска катастрофа е съпроводено от нарастващи страхове и нагласи свързани с имиграцията към държавата, достигнали до крайни интерпретации включително за подмяна на генетичния фонд.

В настоящия текст разглеждаме как се развива политиката по предоставяне на убежище в България след 1989 г. Въпреки че България има известен исторически опит с миграционни и бежански вълни и именно бежанският феномен е най-добре развитият аспект на миграционната политика в процеса на демократизация, то България се оказва напълно неподготвена за ситуацията, поставила я на Балканския бежански маршрут и изправила я пред нарастване на броя на търсещите закрила и преминаващите през нейна територия смесени миграционни потоци в годините след 2012 г.

Същевременно, въпреки че формално България де юре е спазва международно-правните норми, то на практика достъпът до права на търсещите закрила и бежанците в държавата не рядко е силно органичен. Сред причините за това именно високото ниво на политизация и то в условията на доминиращ популизъм.

Политизацията традиционно се разбира като процес на приписване на значимост на даден въпрос от обществен интерес чрез различни канали като политически дискурс и медии, както и при наличието на множеството и разнообразни мнения, свързани с него³. По отношение на така наречената бежанска криза в България в годините след 2012 г. политизацията се случва при липсата на политически дебат и в условията на

¹ Департамент „Политически науки“, Нов български университет, iotova@nbu.bg

² Krasteva 2005

³ Wilde, 2011; Wilde, 2016

доминиращо популистско разбиране⁴, мултиплицирано от различни актьори на властта - политици, институции, медии и лидери на мнение⁵.

ОТ МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТАНДАРТИ ДО ПОЛИТИЗАЦИЯТА ПРИ ДОМИНИРАЩ ПОПУЛИЗЪМ

При формирането на политиките в областта на убежището в България след демократичните промени могат да бъдат открити няколко периода - 1990-2007 г.; 2007-2013 г.; и от 2014 г. до началото на войната в Украйна⁶. Първият период е свързан с процеса на демократизация, вторият обхваща годините след реалното членство в ЕС, а третият започва с кризисното увеличаване на броя на търсещите закрила в годините след като България попада на Балканския бежански път.

Новата демократична конституция от 1991 г. предвижда убежище за чужденците, преследвани заради техните убеждения или дейности в защита на международно признати права и свободи (чл. 27, ал. 2 от Конституция на Република България). През този първи период България бавно започва да се доближава до международните стандарти в областта. Държавата се присъединява към семейството на страните, предоставящи убежище, след като подписва Женевската конвенция през 1993 г.⁷, като също така подписа и Ню Йоркския протокол, с което се ангажира да приема чужденци, търсещи убежище, без да поставя никакви географски или времеви ограничения⁸. През 1992 г. е създадено и Националното бюро за териториално убежище и бежанците при Министерски съвет. Тези законодателни и институционални въведения са част от процеса на демократизация, които предполагат и хармонизирането на законите и практиките в България с международно правните стандарти в областта на човешките права, в това число и по отношение на предоставянето на убежище. След 1989 г. фактически българската политика в областта на убежището и бежанците е формулирана в съответствие с прозападния курс, възприет от страната, а националното законодателство е хармонизирано с принципите на международното право⁹. В този период България попада и в списъка на сигурните държави¹⁰. На практика от държава изпращаща бежанци в годините на държавния социализъм, България се трансформира в държава, от която се очаква да дава закрила¹¹. През 1994 г. е приет първият правен акт за предоставяне и регулиране на статута на бежанците, приет от Министерския съвет, който не дава собствена дефиниция на бежанец, но директно прилага определението, дадено в Женевската конвенция от 1951 г.¹². С него се въвежда и принципът за *non-refoulement* в българското законодателство. През юли 1993 г. Върховният комисариат на ООН за бежанците и правителството на Република България сключват официално споразумение,

⁴ Заради формалните ограничения на този текст няма да дефинирам какво се разбира под популизъм, виж например Otova, 2022

⁵ Виж напр. Otova, 2022; Otova, 2020

⁶ Накова 2021

⁷ Отова 2020

⁸ Nakova&Erolova 2019

⁹ Nakova&Erolova 2019

¹⁰ Султанова 2006

¹¹ Генчева 2012

¹² Пак там

с което на практика се поставя началото на мандата на Върховния комисариат на ООН за бежанците в страната. Тенденцията за хармонизация с международните стандарти се засилва при подготовката за членство в ЕС и фактическото му осъществяване. След 1995 г., когато България подава молба за членство в Европейския съюз, държавата започва да следва общата европейска политика в областта на убежището и бежанците и съответно започва да привежда националните закони в съответствие с европейското законодателство. След 2007 г., когато държавата фактически се присъединява към ЕС, тя е задължена да спазва европейското право.

Както видяхме до края 90-те години националната политика в областта на предоставянето на убежище не е регламентирана чрез законов акт – използват се наредби и постановления, които се издават в изпълнение на приетите международни конвенции и в сътрудничеството с международни и европейски организации¹³. През 1999 г. 38-то Народното събрание на Република България приема Закона за бежанците, а през 2002 г. 39-то Народното събрание приема Закона за убежището и бежанците (ЗУБ), като по-късно са гласувани няколко негови изменения (2005, 2006, 2007, 2009, 2011, 2013, 2014, 2015 и 2016 г.). След 2007 г., когато е приета в ЕС, България на практика е част от Общата Европейска система в областта на убежището. Като цяло българският парламент успешно транспонира европейските директиви в българското законодателство, а постоянните изменения, които се правят в Закона за убежището и бежанците от 2002 г. насам, показват, че законодателите се стремят да следват актуалните решения на европейско ниво¹⁴. Това в много голяма степен, както става ясна по-късно е фиктивно европеизиране „на хартия“, което де факто обаче не изгражда работеща и гарантираща човешките права система по прием. В тези първи два периода особено отчетливо се вижда ролята на международните фактори, както и на стремежа към демократизация и европеизация, разбирани като приемане на международните стандарти.

През 1992 г. към Министерския съвет е създадена Национална служба за териториално убежище и бежанци. През 2000 г. Службата е преобразувана в Агенция за бежанците, а от 2002 г. Държавната агенция за бежанците при Министерския съвет е определена за държавната институция, натоварена с въпросите, свързани с бежанския феномен. Системата по прием също така започва да бъде изградена през тези първи периоди. През 1997 г. е открит първият център за регистрация и приемане на лица, търсещи убежище, и бежанци в село Баня, а през 2001 г. е открит регистрационно-приемателният център в софийския квартал "Овча купел", последван от транзитния център "Пъстрогор" в община Свиленград през 2008 г.¹⁵. Тя обаче се оказва недостатъчно развита, за да поеме случващото се през следващите години.

Третият период е свързан с политиките по време на кризата. Правителството на България приема план в отговор на нарастващия миграционен натиск на 16 април 2014 г. - почти година след фактическото начало на кризата¹⁶. Тенденцията за фиктивна европеизация, продължава чрез транспонирането на европейски директиви. През 2015 г.

¹³ Накова&Еролова 2019

¹⁴ Nakova&Erolova 2019

¹⁵ Otova 2020

¹⁶ Otova 2020

Законът за убежището и бежанците е изменен два пъти. С изменението на закона, в сила от 16.10.2015 г., са транспонирани Директива 2011/95/ЕС и Директива 2013/33/ЕС. С изменението на ЗУБ, в сила от края на декември 2015 г., се транспонира Директива 2013/32/ЕС. Наред с това започват и закъснели промени свързани с изграждането на физическата инфраструктура за прием. Общият капацитет, обаче, се оказва недостатъчен, тъй като броят на пристигащите лица, търсеци убежище, се увеличава значително след средата на 2013 г.¹⁷. За да се справи с тази ситуация, Държавната агенция за бежанците открива нови центрове за настаняване. Нито едно от тези помещения обаче не е проектирано да отговаря на тази нужди, а условията на живот са обект на критики от страна на организациите за защита на правата на човека. През август 2016 г. в един от центровете избухва масов бой между афганистанци и иракчани, търсеци убежище. След това започна да се практикува етнически принцип на настаняване във всички приемни центрове в България. В резултат се въвеждат и промени даващи възможност търсеците убежище да могат да бъдат настанявани и в закрити приемни центрове под юрисдикцията на Държавната агенция за бежанците по време на разглеждането на молбата им. През септември 2017 г. правителството въвежда и така наречените "зони за движение", които обхващат географските околности около всеки приемателен център¹⁸. Както е видно, промените се правят ad hoc и са с ясна тенденция към отнемане на права. Една от най-отчетливите тенденции, която започва още през предишния период, но в този вече се реализира и физически е свързана именно със секуритизацията. Като цяло политиката на България в областта е силно фокусирана върху въпросите, свързани със сигурността. Водена от целта за присъединяване към Шенгенското споразумение, държавата се ангажира основно с изграждането на ограда по границата с аргумента за осигуряване на сигурността на цялата територия на ЕС¹⁹.

Анализът на реакцията на България по отношение на засиления брой търсеци закрила след 2012-2013 г. показва две неща. Първо фокусирането върху сигурността напълно пренебрегва въпросите, свързани с гарантирането на правата на човека в областта на убежището. В приоритет се превръща защита на държавата от търсеците убежище, а не защитата на техните права, гарантирани в международното, европейското и националното право. На второ място реакцията на държавата възпроизвежда редица ксенофобски наративи²⁰.

"Бежанската криза" бързо се превръща в основен вътрешнополитически въпрос²¹. Въпреки че броят на хората, търсеци или получили закрила е сравнително малък, тяхното присъствие се превръща в доминиращ политически въпрос и поражда популистка вълна в медиите и сред политическите сили. Политическите партии започват надпревара коя от тях ще заеме по-твърда позиция от останалите и ще предложи по-рестриктивни политики по отношение на мигрантите, както по отношение на достъпа до територия, така също и по-отношение на интеграцията. Важно да се отбележи е, че макар

¹⁷ Пак там

¹⁸ Otova 2020

¹⁹ Ivanova 2018

²⁰ Nancheva 2016

²¹ Vankova, Ilareva, Bechev 2017

броят на търсещите убежище и смесените миграционни потоци да нараства рязко в началото, за да спадне по-късно в съвсем нормални и некризисни граници, именно наративът, разказът, а не статистиката генерира усещането за криза. Този разказ е продукт както на политиците, така и на други властови актьори като медии и лидери на мнение²².

В този смисъл последният период, разгледан в настоящия текст, е свързан със засиления процес на политизиране на темата за правото на закрила, което влияе негативно на цялата система, на възможността за правене на политики и в крайна сметка защитата на правата на човека.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ако в първите години след промени от 1989 г. стремежът за демократизация помага за това българската държава да синхронизира законодателството си с международните стандарти по отношение на предоставянето на убежище, а процесът на европейска интеграция я задължава да стана част от Общата европейска система, то попадането ѝ на Балканския бежански маршрут изважда на повърхността проблемите покрити с булото на приетите на хартия, но не и на практика норми.

Българската система по прием и предоставяне на убежище се оказва напълно неподготвена за увеличаване брой търсещи закрила и затова да гарантира достъпа им до права. Нещо повече, бежанските въпроси биват силно политизирани от политически и други актьори на властта, като по този начин се налага секуритарен прочит, който противоречи с основните хуманитарни принципи и общоприетите стандарти по отношение на защитата на правата на човека.

Библиография

- Wilde, P. d., 2011. No polity for old politics? A framework for analyzing the politicization of European integration. *Journal of European Integration*, 5(33), pp. 559-575.
- Wilde, P. d. A. L. a. H. S., 2016. Introduction: the differentiated politicization of European governance. *West European Politics*, 39(1), pp. 3-22.
- Otova, I. a. E. S., 2022. *Migration and Populism in Bulgaria*. London: Routledge.
- Otova, I., 2020. State and policy failure concerning refugees in Bulgaria: Dynamics, trends and paradoxes. *SEER Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 23(2).
- Campani, G. (2019) The migration crisis between populism and post-democracy. In: G. Fitz, J. Mackert and Bryan S. Turner (eds). *Populism and the Crisis of Democracy Volume 3: Migration, Gender and Religion*. London: Routledge, pp. 29-47.
- Erolova, Y. (2017) Asylum Seekers and Refugees in Bulgaria: Between Opened and Closed Doors. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 18(33): 359–378. DOI: 10.21550/sosbilder.292481
- Gencheva, R. (2012) Avtoetnografija na prehoda: poniatiiata bejanets i ubeejishte Bulgaria sled 1989 g. (Autoethography of the Transition – the Notions of Refugee and Asylum in post-1989 Bulgaria). *Sotsiologicheski problemi (Sociological problems)* 1–2: 9–25
- Inglehart, F. R. and Norris, P. (2016) *Trump, Brexit and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. Faculty Research Working Paper Series, Harvard: Harvard Kennedy School.
- Ivanova, V. (2018) *The Wages of Fear. Attitudes towards Refugees and Migrants in Bulgaria*. Multi Kulti Collective / British Council.

²² Inglehart & Norris, 2016 в Campani 2018

- Krasteva, A. (ed.) (2005) *Immigration in Bulgaria*. Sofia: IMIR.
- Nakova, A. (2021) Problema bejantsev – gosudarstvennaia politika i obshtestvenoe mnenie v Bolgarii (The Refugee Challenge: State Policy and Social Attitudes in Bulgaria). *Nauchni rezultat. Sotsiologia I upravlenie* (Research Result. Sociology and management) 7 (1): 128–139. DOI:10.18413/2408-9338-2021-7-1-0-10.
- Nakova, A. and Y. Erolova (2019) Natsionalni politiki v oblastta na ubezhishteto i bezhantsite (translation!). In Vladimirova, K. (Ed). *Migratsii i natsionalna identichnost*. Sofia: IPHS-BAN,
- Nakova, A., Y. Erolova (2019) Integration by 'Fencing': The Case of Refugees in Bulgaria. In: Slavkova, M., M. Maeva, Y. Erolova, R. Popov (eds). *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals*, Sofia: IEFSEM – BAS & Paradigma, pp. 425-453.
- Nancheva, N. (2016) Bulgaria's Response to Refugee Migration: Institutionalizing the Boundary of Exclusion. *Journal of Refugee Studies* 29(4) : 549–567.
- Otova, I. (2020) State and Policy Failure Concerning Refugees in Bulgaria: Dynamics, Trends, and Paradoxes. *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*,23 (2). DOI: 10.5771/1435-2869-2020-2-267
- Soultanova, R. (2006) Bulgarite kato bejantsi. (Bulgarians as Refugees). In: A. Krasteva (Ed). *Figurite na bejanetsa* (Figures of Refugees). Sofia: NBU, pp. 151-178.
- Vankova Z, V. Ilareva and D. Bechev (2017) *Bulgaria, EU and the 'Refugee Crisis'*. Available at: <http://eupolicy.eu/blgariya-bezhanskata-kriza-nov-doklad-na-iep/> (Accessed 29 October 2020).

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ЗАКРИЛА НА ПРАВОТО НА СВОБОДА НА МИРНИ СЪБРАНИЯ И СВОБОДНО СДРУЖАВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ В РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ

Александра Вълчева¹

УВОД

Свободата на мирни събрания и на свободно сдружаване са общопризнати ценности във всички демократични общества. За да осигурят тяхната ефективна закрила международните универсални и регионални организации, ЕС и държавите – членки признават тяхната значимост в редица международни актове в областта на правата на човека и в основните си закони. В този смисъл, още преди десетилетия Организацията на обединените нации (ООН), Съветът на Европа (СЕ) и Европейският съюз (ЕС) се стремят да въведат минимални стандарти за закрила на основните човешки права², включително на правото на мирни събрания и на свободно сдружаване, с които да се съобразяват всички правни субекти. Прегледът на международната универсална и европейска правна рамка и на правото на ЕС показва, че посочената цел е постигната в задоволителна степен, чрез приетите в продължения на десетилетия актове и механизми в областта на правата на човека, които осигуряват възможност за пълноценно упражняване на анализираните права от гражданите. Независимо от положените усилия за гарантиране на тези права и утвърдените в тази насока традиции, през последните години в контекста на сложните междудържавни отношения между Република България и Република Северна Македония, все по - често се наблюдават случаи на нарушаване на правото на мирни събрания и на свободно сдружаване на българското малцинство от страна на Република Северна Македония. В тази връзка, като страна кандидат за членство в ЕС Република Северна Македония следва да уважава и зачита общоприетите европейски ценности, сред които важно място заема спазването на човешките права и свободи. В настоящия доклад ще бъде направен преглед на съществуващите международни стандарти, гарантиращи правото на мирни събрания и на свободно сдружаване, които намират приложение при закрилата на българското малцинство в Република Северна Македония.

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ЗАКРИЛА НА ПРАВОТО НА СВОБОДА НА МИРНИ СЪБРАНИЯ И НА СВОБОДНО СДРУЖАВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ В РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ

¹ Главен асистент, Юридически факултет, Катедра „Международно право и право на Европейския съюз“ Университет за национално и световно стопанство, email: aleksandra.valcheva@abv.bg

² Христозова, М. (2015). Международна защита на правата на човека в системата на ООН– сборник научни публикации от международна научна конференция “ООН: Исторически традиции и съвременноправо”, 2 - 3 октомври 2015 г., град Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски”, Благоевград, 2015, ISBN 978-954-00-0058-9, с. 641-648

В международната система правото на *свобода на мирни събрания и на свободно сдружаване* е регламентирано още преди десетилетия, на първо място, във **Всеобща декларация за правата на човека (ВДПЧ, Декларацията)**, приета през 1948 г. от Общото Събрание на ООН³. В Декларацията е отразен стремежът на международната общност да бъдат изрично признати онези ценности, без опазването на които не би могъл да съществува световния мир и благоденствието на народите. Част от тези ценности са именно свободата на гражданите да участват в *мирни събрания и свободата им да се сдружават, които стоят в основата на демокрацията. Като субективно право на всеки гражданин правото на свобода на мирни събрания и сдружения намира закрита в разпоредбата на чл. 20 ВДПЧ*, която гласи: „1. Всеки човек има право на свобода на мирни събрания и сдружения. 2. Никой не трябва да бъде принуждаван да участва в дадено сдружение.“

На второ място, *свободата на мирни събрания и свободата на свободно сдружаване, са регламентираны в друг важен акт от международната система за закрита на основните човешки права и свободи, а именно: в Международния пакт за гражданските и политически права (МПГПП)*⁴. В МПГПП международната общност надгражда подхода си при формулиране на човешките права, за което свидетелства въвеждането на правото на мирни събрания и правото на свободно сдружаване, като **две отделни едно от друго права**. В този смисъл, в член 21 от МПГПП е признато правото на *мирни събрания на гражданите*. Правото на *свободно сдружаване* е регламентирано в чл.22, ал.1 от МПГПП, който постановява, че: „*Всяко лице има право на свободно сдружаване с други лица, включително и правото да образува и да членува в профсъюзи за защита на своите интереси*“.

Следва да се има предвид, че правото на мирни събрания и правото на *свободно сдружаване на гражданите, не са абсолютни права по смисъла на МПГПП*. Това е така, защото в чл. 21, изр. второ и чл.22, ал.2 от МПГПП международната общност изрично постановява, че упражняването на тези права по принцип не може да бъде ограничавано, освен при наличие на ограничения, предвидени със закон и които са необходими в едно демократично общество в интереса на националната сигурност, обществената безопасност, обществения ред, за защита на народното здраве и морал или за защита на правата и свободите на другите. По отношение на правото на свободно сдружаване са допустими и законни ограничения на членовете на въоръжените сили и полицията.

При определяне границите на упражняване на анализирани субективни права следва да се имат предвид и разпоредбите на чл. 4 и чл. 5 от МПГПП. По – конкретно, в чл. 4 от МПГПП е предвидено, че в хипотеза на възникнала обществена опасност, която поставя в опасност съществуването на нацията, която е официално обявена, държавите -

³ UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ac6b3712c.html>

⁴ UN General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ac6b3aa0.html>; Ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. - ДВ, бр. 60 от 1970 г. В сила за България от 23.03.1976 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн. бр. 43 от 28.05.1976 г.

страни по МПГПП, могат да вземат мерки само дотолкова, доколкото положението го изисква, с които да нарушат задълженията си по този пакт, при условие, че тези мерки не са несъвместими с другите им задължения по международното право и не водят до дискриминация, основана само на раса, цвят на кожата, пол, език, религия или социален произход.“ В чл. 5 от МПГПП се съдържат други общи ограничения, приложими не само към правото на свободно сдружаване, а и към всички останали права, прогласени в международния акт⁵.

Правото на мирни събрания и правото на *свободно сдружаване на гражданите, освен в универсалните международни договори, е изрично признато и в актовете на Съвета на Европа и в Европейския съюз*. Известно е, че през цялостното си историческо развитие Съветът на Европа винаги е подчертавал особената значимост на осигуряването на ефективна правна уредба за закрила на основните човешки права и свободи. Именно за да постигне тази цел през 1950 г. СЕ приема Европейска конвенция за правата на човека (ЕКПЧ)⁶, определяна в доктрината като безпрецедентен договор за закрила на основните права и свободи на човека.

Правото на свобода на събранията и на сдружаването са признати в чл.11 от ЕКПЧ. Съгласно посочената разпоредба *„Всеки има право на свобода на мирните събрания и на свободно сдружаване, включително правото да образува и членува в професионални съюзи за защита на своите интереси.“* Съдържанието на правото на свобода на събранията и на сдружаването по чл.11 от ЕКПЧ съответства по съдържанието на същите права, признати в чл.21 и чл.22 от МПГПП.

С разпоредбата на чл.11 от ЕКПЧ се дава закрила само на правото на „мирно събрание“, понятие, което не обхваща демонстрация, при което организаторите и участниците имат насилствени намерения. Следователно гаранциите на член 11 се прилагат за всички събрания, с изключение на тези, при които организаторите и участниците имат такива намерения, подтикват към насилие или отхвърлят по друг начин основите на демократичното общество⁷. Също така, следва да се има предвид, че регламентирането на свободата на сдружаване в чл.11 от ЕКПЧ *„не просто забранява на властите да налагат ограничения на свободата на сдружаване, а така, както е тълкуван от Съда във връзка с член 1 от Конвенцията, им възлага позитивното задължение да осигурят тази свобода на всички лица под тяхната юрисдикция. Това задължение включва задължението в някои случаи да бъдат предприети действия, защитаващи упражняването на това право от намесата на трети частни лица и*

⁵ Член 5 от МПГПП гласи: „1. Нито една разпоредба в този пакт не може да бъде тълкувана като даваща право на дадена държава, отделна група или лице да се занимава с дейност или да извършва действия, насочени към отнемане на правата и свободите, признати с този пакт, или към ограничаването им в по-голяма степен, отколкото е предвидено в същия пакт. 2. Не се допуска никакво ограничаване или отнемане на основните права на човека, признати или съществуващи във всяка държава - страна по този пакт, по силата на закони, конвенции, правилници или обичаи под предлог, че този пакт не признава такива права или ги признава в по-малка степен.“

⁶ Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS 5, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html>

⁷ Съвет на Европа, Ръководство по член 11 от Европейската конвенция по правата на човека Свобода на събрание и сдружаване, Превод от Български хелзински комитет; 2021, с.10;

*налагането на санкции на трети лица, които незаконно и необосновано са се намесили в упражняването на това право*⁸

Независимо от изключителната значимост на правото на свобода на събранията и на свободно сдружаване, те **не са регламентирани като абсолютни права и в ЕКПЧ**. В този смисъл, допустими ограничения са регламентирани първо в чл.11, ал. 2 от ЕКПЧ. Такива са ограниченията, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната или обществената сигурност, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защитата на здравето и морала или на правата и свободите на другите, както и законните ограничения върху упражняването на тези права от служещите във въоръжените сили, полицията или държавната администрация.

Правото на свобода на мирни събрания и на свободно сдружаване получава допълнителна закрила и на основание чл.17 от ЕКПЧ, която разпоредбата регламентира забраната на злоупотреба с права. По - конкретно, нормата постановява, че никоя от разпоредбите на ЕКПЧ не може да се тълкува като предоставяща правото на някоя държава, група или лице да осъществява дейност или действия, имащи за цел разрушаването на което и да е от правата и свободите, предвидени в конвенцията, или ограничаването им в по-голяма степен от предвидената в ЕКПЧ.

Ефективната закрила на анализирания права се постига не само чрез изричното им признаване в ЕКПЧ, но и чрез правораздавателната и тълкувателната дейност на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ). Той е имал възможността неведнъж да анализира съдържанието, приложението и ограниченията на посочените права, чрез което се постига синхронизираност на правната уредба. Така например, в юриспруденцията си ЕСПЧ заявява, че правото на свобода на мирното събрание е основно право в демократичното общество и, подобно на правото на свобода на изразяване, е една от основите на това общество, пораси това то не трябва да се тълкува ограничително.⁹ Също така, ЕСПЧ приема, че „*понятието „събрание“ е автономно, като то обхваща, по-специално, събирания, които не са обект на регулиране от националното право, независимо дали се изисква уведомяване или разрешение, или са освободени от такива процедури.*“¹⁰. Правото на мирни събрания според практиката на ЕСПЧ обхваща както частни събрания, така и събрания на публични места, независимо дали са статични или под формата на шествие; освен това то може да се упражнява от отделни участници и от лицата, организиращи събирането¹¹.

В Европейския съюз, правото на свобода на мирни събрания и на свободно сдружаване, е регламентирано в чл.12 от Хартата на основните права на ЕС (ХОПЕС)¹². Съгласно посочената разпоредба: „*1. Всеки има право на свобода на мирни събрания и на свободно сдружаване, на всяко равнище, по-специално в областите на*

⁸ <https://humanrights.bg/Contents/Item/Display/16494>

⁹ Съвет на Европа, Ръководство по член 11 от Европейската конвенция по правата на човека Свобода на събрание и сдружаване, Превод от Български хелзински комитет; 2021, с.6; Case of Djavit An v. Turkey, 2003, § 56; Application no. 20652/92, Judgment of 20 February 2003; Case of Kudrevičius and Others v. Lithuania [GC], Application no. 37553/05, Judgment of 15 October 2015

¹⁰ Пак там, с. 8

¹¹ Case of Kudrevičius and others v. Lithuania, Application no. 37553/05, Judgment of 15 October 2015

¹² European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union, 26 October 2012, 2012/C 326/02, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b70.html>

политическото, профсъюзното или гражданското сдружаване, включително правото да образува и членува в професионални съюзи за защита на своите интереси. 2. Политическите партии на равнището на Съюза допринасят за изразяването на политическата воля на гражданите на Съюза.“

Анализираното право може да бъде ограничавано, но само при условие, че ограничението му е предвидено в закон и се зачита основното съдържание на същото право¹³. При спазване на принципа на пропорционалност ограничения на признатите в хартата права могат да бъдат налагани, само ако са необходими и ако действително отговарят на признати от Съюза цели от общ интерес или на необходимостта да се защитят правата и свободите на други хора¹⁴. **Всякакви ограничителни мерки обаче следва да са в отговор на належаща обществена нужда и да са пропорционални на преследваната цел**¹⁵. Ограниченията могат пряко да произтичат от правни норми или да са резултат от фактически действия, те могат да бъдат резултат на актове на законодателната на изпълнителната власт или на правораздавателни органи като съдилищата или особени юрисдикции като Конституционния съд¹⁶.

Отделно от ХОПЕС, правото на свободно сдружаване, но в друг контекст, е регламентирано в чл. 5 от Европейска социална хартата. Разпоредбата постановява, че всички работници и работодатели имат право на свободно сдружаване в национални или международни организации за защита на техните икономически и социални интереси¹⁷.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният преглед на международните универсални и регионални актове и актове от правото на ЕС, касаещи защитата на правото на мирни събрания и на свободно сдружаване показва, че международната общност, Съветът на Европа и ЕС са постигнали изграждане на подходяща правна рамка за закрила на анализирания права. Разбира се, усъвършенстване на нормативната уредба ще бъде необходимо в бъдеще, за да бъдат съобразени новите рискове и заплахи пред упражняването на човешките права. Важно значение имат и създадените правораздавателни юрисдикции (ЕСПЧ и Съдът на ЕС), които допринасят значително за правилното прилагане на приетите актове и за еднообразното тълкуване на установените правни норми. Проблемите с опазването на правата на българското малцинство в Република Северна Македония обаче остават, независимо от установените международни и европейски стандарти и усилията на европейската общност. Страната ни още от началото на процеса по разширяване на ЕС и евроинтеграцията на Западните Балкани подкрепя идеята за тази интеграция, както и за присъединяването на Република Северна Македония към ЕС. През последната година обаче се наблюдава сериозна криза в отношенията между българската държава и

¹³ Чл. 52 от Хартата на основните права на ЕС

¹⁴ Пак там

¹⁵ <https://www.bghelsinki.org/bg/themes/freedom-of-peaceful-assembly>

¹⁶ <https://humanrights.bg/Contents/Item/Display/16494>

¹⁷ Council of Europe, European Social Charter (Revised), 3 May 1996, ETS 163, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3678.html>, Ратифицирана със закон, приета от 38-о Народно събрание на 29.03.2000 г. - ДВ, бр. 30 от 11.04.2000 г. Издадена от Министерството на труда и социалната политика, обн., ДВ, бр. 43 от 4.05.2001 г., в сила от 1.08.2000 г.

югозападната ѝ съседка, независимо от положените усилия на всички заинтересовани страни и подписването на Договора за приятелство, добросъседство и сътрудничество между Република България и Република Македония¹⁸. Една от причините за задълбочаването на тази криза е нарастването на броя на случаите, в които македонските власти допускат нарушаване на правата на българското малцинство, включително правото им на мирно събрание и на сдружаване. Така например, на 23 ноември 2022 г. е осъществено третото поред нападение над българския Културно-информационен център в Скопие¹⁹, а в началото на януари 2023г. в Република Северна Македония е нападат и пребит Християн Пендиков – секретар на културния клуб "Цар Борис III" в Охрид²⁰. Тези случаи, съчетани със системното използване на „езика на омразата“ към българските граждани, живущи в Република Северна Македония, изостри в изключителна степен отношенията между двете държави. Европейският съюз отправи неведнъж препоръки и послания към Република Северна Македония за спазване на основните права и свободи на българските граждани, но за сега те нямат особен ефект. Всички държави – членки, включително и странага ни, остават с надеждата, че европейски ценности и принципи ще бъдат възприети в пълна степен от македонската държава и нейните граждани, за да се гарантират основните човешки права и свободи не само на българското малцинство, а и на всички останали малцинства, които живеят на територията на Република Северна Македония.

Библиография

- Съвет на Европа, Ръководство по член 11 от Европейската конвенция по правата на човека - Свобода на събрание и сдружаване, Превод от Български хелзинкски комитет; 2021;
- Христозова, М. (2015). Международна защита на правата на човека в системата на ООН– сборник научни публикации от международна научна конференция “ООН: Исторически традиции и съвременноправо”, 2 - 3 октомври 2015 г., град Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски”, Благоевград, 2015, ISBN 978-954-00-0058-9, с. 641-648
- Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS 5, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html>
- Council of Europe, European Social Charter (Revised), 3 May 1996, ETS 163, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3678.html>; Ратифицирана със закон, приета от 38-о Народно събрание на 29.03.2000 г. - ДВ, бр. 30 от 11.04.2000 г. Издадена от Министерството на труда и социалната политика, обн., ДВ, бр. 43 от 4.05.2001 г., в сила от 1.08.2000 г.
- Case of Djavit An v. Turkey, 2003, § 56; Application no. 20652/92, Judgment of 20 February 2003;
- Case of Kudrevičius and Others v. Lithuania [GC], Application no. 37553/05), Judgment of 15 October 2015;
- European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union, 26 October 2012, 2012/C 326/02, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b70.html>
- UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html>
- UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3aa0.html>;
- Ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. - ДВ, бр. 60 от

¹⁸ <https://www.parliament.bg/bg/news/ID/4124>

¹⁹ <https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/oficial-messages/425614-vmro-napadeniyata-nad-balgarski-klubove-i-institutsii-v-severna-makedoniya-sa-n>

²⁰

1970 г. В сила за България от 23.03.1976 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн. бр. 43 от 28.05.1976 г.

<https://www.bghelsinki.org/bg/themes/freedom-of-peaceful-assembly>

<https://www.bghelsinki.org/bg/themes/freedom-of-peaceful-assembly>

<https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/oficial-messages/425614-vmro-napadeniyata-nad-balgarski-klubove-i-institutsii-v-severna-makedoniya-sa-n>

ЗА ПРАВОТО НА ГРАЖДАНИТЕ ДА НЕ БЪДАТ ЗАБЛУЖДАВАНИ ПО ВЪПРОСИТЕ НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Георги Кръстев¹

Тезата на доклада е, че от правото на гражданите да не бъдат заблуждавани по въпросите на националната сигурност произтича задължението на държавата в лицето на институциите, висшите длъжностни лица и органите за разузнаване и сигурност да предоставят проверена информация и професионални оценки преди всичко за опасностите и заплахите за сигурността, като по този начин създават необходимите условия гражданите да могат да реализират своите цели и интереси.

Акцентираща се на понятието „заблуда“, тъй като, както ще се види, то характеризира познавателен процес със своите особености, които са обективни и не съдържат умисъл. Поради това, когато говорим за заблуда, то може и да няма виновно поведение. За разлика от това, при лъжата и измамата е налице умисъл, съответно може да се говори за вина, за виновно поведение. В този смисъл, например е текстът на чл. 209 от Наказателния кодекс, който гласи „Който с цел да набави за себе си или за друго имотна облага възбуди или поддържа у някого заблуждение и с това причини нему или другиму имотна вреда, се наказва за измама с лишаване от свобода от една до шест години.“ Именно наличието на умисъл прави въвеждането и поддържането на заблуждение наказуемо деяние.

Във философски аспект според *Новая философская энциклопедия* „заблуждението (лат. Erratum) е понятие, фиксиращо момента на ограниченост на знанието, несъответствието му на неговия обект или несъвместимост с приетото знание. Като философско понятие заблуждението означава неотделим аспект на познавателния процес, състоящ се в незавършеността и историческата преоценка на неговите резултати, зависимостта на знанието от променящите се условия на неговото производство, а също явяващ се източник на съдържателното многообразие на знанието, противостоящо на познавателните идеали и норми. Във всекидневното общуване и словоупотреба произволността и обективната обусловеност на заблуждението го отличава от случайната грешка, преднамерената лъжа и неосведомеността (отсъствието на знание).“²

По-нататък в тази енциклопедия се отбелязва, че заблуждението като оценъчна характеристика е функция на аналитико-критичната способност на разсъдък, разкриваща вътрешната противоречивост на знанията, липсата на съгласуваност между отделното твърдение и възприетата система от знания, с резултата от неговото практическо прилагане. В по-широк смисъл заблуждението става проблем в резултата от

¹ Асистент, доктор, Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“, g_krst@abv.bg

² Электронная библиотека ИФ РАН „Новая философская энциклопедия“ ЗАБЛУЖДЕНИЕ [Онлайн]. [Прегледан на 24 юли 2023]. Достъпен на: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASHfa8f52b5682673811d14fa>

социокултурна миграция, от постоянното сблъскване на мирогледни и културни стереотипи.“

Следователно, заблудението може да се дължи на ограниченост в познавателните възможности и на затруднения или недостатъци, произтичащи от средствата за познаване, с които разполага човек, институция, обществото, като цяло. Тук обаче липсва елементът на отговорност и разбира се, на вина.³

Лъжата според същата енциклопедия е нещо, което не е истина, противно е на истината. Допълва се, че лъжата има четири основни аспекта: гносеологичен, логичен, нравствен и политически.

Гносеологичният (познавателният) елемент се основава на условията на познанието, при което протича изкривяване на информацията. То може да се дължи на обективни причини – по силата на природата на физическите обекти и по субективни причини – по силата на природата на човешкото съзнание и мислене.

Заблудението, както посочихме, се свързва с измамата, когато е налице умисъл. Подходящо е наред с тези две понятия да споменем и понятието „лъжа“. Според Новая философская энциклопедия, в логиката понятието „лъжа“, както и понятието „истина“, се използва или като предикат, т.е. като свойство на изказванията, или като обект – едно от истинните значения, приписвано на изказванията, или като унарнен оператор при построяването на „логиката на лъжата“ – в последния случай този оператор са определя аксиоматично.⁴ В класическата логика понятията „истина“ и „лъжа“ са равноправни (дуални), доколкото отрицанието на истината е лъжа, а отрицанието на лъжата е истина. Но в някои неklasически логики това вече не е така. Например, в многозначните логики се появяват „степенни на неистинността“.

Особен характер и особено значение лъжата придобива в сферата на политиката. Достижението на благата цел с всички възможни и невъзможни средства е безнравствено. В тези случаи целта, колкото и прекрасна да е тя, влиза в противоречие със средствата, като самите те ставата цел. Това е характерно за тоталитарните политически системи. За да се снем⁵ противоречието между целта и средствата, тоталитарната държава е принудена да прибегне към тотален и систематичен терор. Функционалното значение на лъжата тук е толкова голямо, че е възможно построяване на уникални типове държава, където лъжата се материализира във всички проявления на човешкия живот.

Другото основно понятие, което следва да бъде разгледано още в началото на този доклад е понятието „национална сигурност“. За него съществува голям брой определения. Съществуват две основни направления при определяне обхвата на

³ Пак там.

⁴ Электронная библиотека ИФ РАН » Новая философская энциклопедия » ЛОЖЬ. [онлайн]. [Прегледан на 24 юли 2023 г.]. Достъпен на: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH016ac762bd6e297b04ddf56a>

⁵ Във философски смисъл - die Aufhebung (нем.) – едно от главните методологични понятия във философията на Г.В.Ф. Хегел, относно такова преодоляване на съществуващо противоречия, чрез което се премахва актуалността на противоречащите едно на друго определения, но самите тези определения в неактуален вид са включват в по-развито единство в качеството на негови моменти, като го конкретизират за сметка на този процес. По: Большая российская энциклопедия: [онлайн]. [Прегледан на 24 юли 2023 г.]. Достъпен на: <https://bigenc.ru/c/sniatie-gegel-85212e>

понятието национална сигурност – тясно и широко. Тясното се ограничава като включва в себе си териториалната цялост, въпросите на отбраната и дейността на службите за разузнаване и сигурност. Широкото включва в себе си наред с характерните за тясното аспекти също така и функционирането на демократичните институции, основните права и свободи на гражданите, способността на държавата да защитава националните интереси и на реализира националните приоритети. Национална сигурност е понятие, което се утвърждава в концептуалните и нормативни документи, поставящи основата на съответните политики в България, след приемането на Концепцията за национална сигурност през 1998 г. и Закона за защита на класифицираната информация през 2002 г. Тук ще използваме действащото, легалното към момента определение на това понятие е дадено в чл. 2 от Закона за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност (ЗУФСЗНС) и гласи, че „Национална сигурност е динамично състояние на обществото и държавата, при което са защитени териториалната цялост, суверенитетът и конституционно установеният ред на страната, когато са гарантирани демократичното функциониране на институциите и основните права и свободи на гражданите, в резултат на което нацията запазва и увеличава своето благосъстояние и се развива, както и когато страната успешно защитава националните си интереси и реализира националните си приоритети.“

При разработването на понятието национална сигурност още от 1998 г. в България е възприето именно широкото разбиране. Определението, дадено в ЗУФСЗНС има немалко критици⁶, но то е легално, нормативно закрепено, друго не е предлагано след обнародването му и поради това следва да го възприемем като основа за развитието на тезата. Според П. Христов легалната дефиниция, дадена ЗУФСЗНС е несполучлива „именно заради нейния „комплексен характер““. ⁷ Според него „Най-същественият порок на дефиницията, че тя не е изработена в полето на правната наука“.⁸ Дефинирането на юридическите понятия, според него, е необходимо, за да може „държавата да изрази „кратко, ясно и точно“ своята воля при възлагането на задължения, предоставянето на възможности за реализация на права и законни интереси и установяването на ограничения и забрани.“⁹

Претенциите към определението на понятието национална сигурност от гледна точка на изискванията за юридическа прецизност са обосновани. В рамковия по своята същност ЗУФСЗНС обаче беше необходимо да се даде широко, по-скоро философско, политологично и социално по своето съдържание определени не това понятие. Конкретизацията на неговото разбиране и самото му прилагане се осъществяват съобразно регламентацията на конкретните обществени отношения – при използването

⁶ Вж. Христов, П. За практическата непригодност на легалната дефиниция „национална сигурност“ според Закона за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност. В. Юбилейна международна научна конференция „Приложение на конституционните принципи в публичното и частното право“ 25 години Юридически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и 25 години от приемане на Конституцията на Р България 06–07 октомври 2016 г., стр. 114-122. Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2017 гр. В. Търново

⁷ Пак там, стр. 117.

⁸ Пак там.

⁹ Пак там.

и прилагането на специални разузнавателни средства, при защита на критичната инфраструктура, противодействието на нелегалната миграция и т.н.

Самостоятелно направление през последните години в защитата на националната сигурност представлява противодействието на дезинформацията и на т.нар. хибридни заплахи. Доколкото те също така са насочени към въздействие върху индивидуалното и масовото съзнание и психика, подходящо е да ги съпоставим със заблудата.

Маскировката на собствените сили и заблуждаването на противника са неотменна част от военното изкуство. Посоченото и възприето от нас определение на понятието заблуда според *Новая философская энциклопедия* обаче дава основание да говорим за измама от страна на силите, предприемащи действия по маскировка, при успех на които е налице заблуда при обекта на въздействие.

Калин Градев правилно посочва, че във войните противостоящите сили правят всичко възможно да създадат у другата неправилна представа за съотношението на силите, за въоръжението и бойната техника и за редица други аспекти, касаещи подготвеността им за бойни действия. Той нарича това заблуждаване, заблуда. Заблуждаването, според него, е „умишлено действие, целящо спечелване на предимство“ и се прилага в почти всички сфери от обществения живот.¹⁰

Анализирайки виждания на някои изследователи относно военните аспекти на заблудата, К. Градев съпоставя понятията заблуда, лъжа, измама, военна хитрост. Той посочва, че „Много често заблудата се представя като равносилна на лъжата.“¹¹ Това обаче не е така, отбелязва авторът, тъй като лъжа имаме, когато един субект дава на друг информация, „знаейки, че информацията е или фалшива, или неистинска в пълна степен с намерението да го убеди да повярва в нея. Заблудата обаче може да съдържа и истина – например едно реално проведено преместване на формирования, осъществено като част от операция по заблуда на опонента в дадена операция, все пак си остава реално прегрупиране. Това доказва, че заблудата и лъжата не са равносилни понятия, но потвърждава, че лъжата е основна част от целия процес на заблуда“.¹²

Тук има известно смесване на понятията и прецизното им използване бе трябвало да отчита субектно-обектните отношения и особеностите на процесите при предаването, получаването и оценката на информацията и вземане на решения за действие. Действията по формиране на неправилна представа се предприемат от активната страна и могат да бъдат определени като измама и лъжа при предаване на информация или създаване на неистинска обстановка – разполагане на бутафорна бойна техника или изграждане на истински съоръжения в даден район, които обаче маскират действителните планове за провеждане на операции в друг.¹³ Налице е целенасочена враждебност за поставяне в неблагоприятна ситуация на противника с оглед неговото отслабване и унищожаване.

¹⁰ Градев, К. Основни понятия и елементи на операциите по военна заблуда. В: <file:///C:/Users/USER/Downloads/57606016.pdf>, стр. 1

¹¹ Пак там, стр. 4.

¹² Пак там.

¹³ Съществена част от операция „Морски лъв“ по откриване на Втория фронт в Европа през юни 1944 г.

Получаването на информация от страната-обект на въздействие, нейното обработване и оценка са етапите, на които може да възникне неправилна, неадекватна на реалностите представа за съотношението на силите, за плановете на противника и в резултата на тази заблуда да се вземат неправилни решения. Заблудата е факт в този субект, в страната, върху която се въздейства, но не и в активната страна. В този смисъл не би могло да се приеме предлаганото от К. Градев определение, че „Военната заблуда представлява: поредица от процеси, дейности, действия, мерки и мероприятия, осъществявани от определени структури, с цел умишлено подвеждане на даден опонент да предприеме действия в ущърб на собствените си интереси, чрез манипулиране процеса на вземане на решение за реакция, посредством целенасочено и съзнателно довеждане до неговото знание на комплекс от истинска, манипулирана, непълна и/или невярна информация“.¹⁴ Военната заблуда може да се приеме като резултат от посочените действия, които могат да бъдат определени като военна хитрост, военна измама.¹⁵

Във формулираната тук теза, че гражданите имат право да не бъдат заблуждавани по въпросите на националната сигурност имаме предвид действията на официалните власти и институции. Не би могло да се говори за право на гражданите да не бъдат измамвани или лъгани, тъй като това би означавало да се вмени на тези институции стремеж към умишлено въвеждане на гражданите в заблуждение. Пример за значението на това разграничаване са различните определения – съответно, различните отношения към събитията след началото на войната на Руската федерация срещу Украйна. В първите дни основната разлика по съществуващото на случващото се беше в това дали е специална военна операция или е война. По отношение вероятната продължителност на сблъсъка повечето изказващи се (в това число и висши военни и държавници в различни страни) твърдяха, че той ще бъде кратък, а малцина – че ще се стигне до продължителни бойни действия. Остри спорове възникнаха относно информационно-аналитичната подготвеност на специализираните държавни институции за разузнаване и сигурност.

На първо място можем да поставим темата за определянето на самите бойни действия. Политическото и военно ръководство на Руската федерация от самото начало възприе и постоянно отстоява тезата, че те представляват *специална военна операция* (СВО), а не война. Тази формулировка бе възприета от висши длъжностни лица и военно специалисти в редица други държави. Формално, наистина, не се води война, тъй като такава не е обявена и не се прилагат международните правни норми – Хагската (Четвърта) конвенция относно законите и обичаите на сухоземната война от 1907 г. и Женевската (четвърта) конвенция относно закрилата на гражданските лица по време на война, 12 август 1949 г. По същество обаче от гледна точка на използваните войски, оръжие, бойна техника, а и планирането и провеждането на бойните действия не може да се говори за друго, освен за пълномащабна война.

¹⁴ Пак там, стр. 4-5.

¹⁵ К.Градев, посочва, че в Доктрината на Въоръжените сили на Република България от 2011 г. се споменава „военна заблуда“. Коректно е да се посочи, че в този документ се говори за „въвеждане в заблуждение“ – стр. 11, 21, 50, 53. Въвеждането в заблуждение е определено като вид настъпателна операция. Същите текстове се срещат в Доктрината на Въоръжените сили на Република България от 2017 г.

Придържането към тезата за провеждане на СВО по същество представлява заблуждаване на собствените граждани, тъй като създават условия за формиране сред тях на представи, които са неадекватни, несъответстващи на действителната същност на събитията. Също така неадекватни са и очакванията за тяхното развитие във времето, пространството и предметните области. Така например, коментарите в първите дни бяха, че бойните действия ще приключат за няколко дни с несъмнена победа на силите на руската федерация. Не се очакваше бойните действия да обхванат големи територии, още по-малко – да доближат до границите на Украйна с държави членки на НАТО. Не се очакваше също така предприетите от Руската федерация агресивни действия да окажат това въздействие върху миграцията, европейската и световната икономика, което беше наблюдавано и продължава да се проявява. Гражданите още от самото начало имаха право на точна и ясна информация, за да могат да формират адекватна представа за същността на събитията, което имаше определящо значение и за отношението им към държавната политика във връзка с тези събития.

Изненадващият ход на процесите след 23 февруари 2022 г. предизвика остри реакции по отношение на дейността на разузнавателните служби на България. Висши длъжностни лица еднозначно определиха липсата на информация от тези служби, че Руската федерация ще започне бойни действия като „заблуждаване на Народното събрание“.¹⁶ Мотив в този аспект бяха някои прогнози от експерти в САЩ и Европа още от втората половина на 2021 г., че подобни действия могат да се очакват в сравнително близко бъдеще.¹⁷ Тук трябва да се отбележи, че освен познавателния аспект даването на информация, която би изключила възникването на заблуждение, съществува и така да се каже, дейностен, практико-поведенчески аспект, който се изразява в необходимостта да се дадат предложения за конкретни действия. В контекста на използвания пример, това означава не само да се прогнозира готовност за започване на бойни действия, но и тяхното развитие, а също така да се предложат действия от страна на държавните институции. Отделните държавни институции, особено тези с информационни функции не биха могли да предложат предприемане на конкретни действия, изхождайки от собствената си компетентност. Това би могло да се постигне само в случай, че прогнозата се прави не поотделно от службите за разузнаване и сигурност, а от разузнавателната

¹⁶ Атанасов, Ат., Ген. Атанасов: За закрито заседание на НС шефовете на разузнаването казаха, че война няма да има Предаване: Българска национална телевизия, Денят започва с Георги Любенов, 05.03.2022 [Прегледано на 25 юли 2023 г.] Достъпно на: <https://bnt.bg/news/gen-atanasov-za-zakrito-zasedanie-na-nsh-efovete-na-razuznavaneto-kazaha-che-voina-nyama-da-ima-v315208-303780news.html>

¹⁷ САЩ предупреждават Украйна, че Русия е готова да я нападне всеки момент 23 Февруари 2022 г., 21:40 ч. последна редакция 15 юли 2022 г., 11:30 ч. [Прегледан на 25 юли 2023 г.] Достъпен на:

[sasht_preduprezhdavat_ukrayna_che_rusiya_e_gotova_da_ya_napadne_vseki_moment](https://www.sasht.com/sasht_preduprezhdavat_ukrayna_che_rusiya_e_gotova_da_ya_napadne_vseki_moment).

Gressel, Gustav. Защо Русия би нападнала Украйна отново. European Council on Foreign Relations. Senior Policy Fellow Commentary 9 декември 2021. [Прегледан на 25 юли 2023 г.]. Достъпен на: <https://ecfr.eu/sofia/article/%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%8F-%D0%B1%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B2/>

общност и от Съвета по сигурността, който е консултативният и координиращ орган към Министерския съвет по всички въпроси от сферата на националната сигурност.

Следователно, за да бъде реализирано правото на гражданите да не бъдат заблуждавани по въпросите на националната сигурност, респективно – да бъде изпълнено това задължение на държавата е *condition sine qua non* е да функционира системнообразуващ консултативен и координиращ орган. Практиката на редица други държави, преди всичко – на Съединените американски щати е показателна в това отношение. Обсъждането на даден проблем в колективен или колегиален формат прави възможно формулирането на изводи и предложения, които нето една от представените институции не би могла да направи. Политико-експертният характер на този тип органи на свой ред прави възможно формулирането на прогнози и предложения за действия от оперативен, тактически и стратегически характер на всички равнища на държавното управление, вкл. в съюзен и международен план. Практиката на редица държави, възприета и от нашата страна, тези политико-експертни по своя състав консултативни и координиращи органи да бъдат подпомагани от чисто експертни формати, известни като „разузнавателна общност“.¹⁸

Политиката за национална сигурност в демократичната държава се отличава с информираност на гражданите и предвидимост за обществото. Ключова роля в това отношение имат концептуалните и стратегически документи, като доктрините и стратегиите за национална сигурност. Игнорирането на тези документи е признак за недостатъчност на управленска култура и неизбежно води до възникването на заблуди в отношение на националната сигурност. Доколкото тези документи са публични, отговорност и задължение на гражданите е да се запознаят с тях. Това обаче не изключва и дори – предполага задължението на държавата да създава условия, да насърчава повишаването на информираността на обществото и гражданите относно политиката за национална сигурност. В Актуализираната Стратегия за национална сигурност на Република България¹⁹, приета през март 2018 г. задълженията на държавата по създаване на консултативните и координиращи органи и по работата с организациите на гражданското общество са разписани достатъчно ясно в раздел пети „Система за национална сигурност“ и подраздел пет-едно „Основни насоки за действие на системата за национална сигурност“.

Актуализираната Стратегия за национална сигурност, както и предшестващите я документи – Концепцията за национална сигурност от 1998 г.²⁰ и Стратегията за

¹⁸ За пръв път в официален документ в Република България за разузнавателна общност се говори в Стратегията за национална сигурност от 2011 г.“165. Службите за сигурност, а при необходимост и службите за обществен ред, независимо от своята подчиненост осъществяват дейността си по защита на националната сигурност самостоятелно и/или координирано в рамките на разузнавателната общност. Разузнавателната общност се състои от държавни органи, които осъществяват информационна и аналитична дейност за оценка на рисковете и заплахите за националната сигурност, на техните източници и които планират и осъществяват противодействие срещу тях.“ Легалното регламентиране на разузнавателната общност бе осъществено чрез разпоредбата на чл. 15 от Закона за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност. Обн. ДВ. бр.61 от 11 Август 2015г., в сила от 1 ноември 2025 г., последно доп. ДВ. бр.15 от 22 Февруари 2022г.

¹⁹ Приета с Решение на Народното събрание от 14.03.2018 г., обн. ДВ, бр. 26 от 23 Март 2018 г.

²⁰ Приета с Решение на Народното събрание от 16.04.1998 г., Обн. ДВ.бр.46 от 22 Април 1998 г.

национална сигурност от 2011 г.²¹ представя официалното разбиране за състоянието и тенденциите в средата за сигурност, съответно – за политиките за сигурност, които държавата следва да провежда. Наличието на тези текстове е необходимо условие за предотвратяване възникването на заблуди както сред институциите, така и сред гражданите по въпросите на националната сигурност. Възникването на съществени промени в средата на сигурност или при осъществяване на политиките за национална сигурност е основание за въвеждане на съответните промени.

В следващия основополагащ за националната сигурност на Република България документ, който следва да бъде факт през 2024 г.²², на проблемите, свързани с прилагането на измама, фалшиви новини и други методи и средства от арсенала на т.нар. хибридни войни е необходимо да бъде отделено много по-голямо внимание. Не по-малко внимание следва да бъде отделено и на проблемите, които потенциално могат да възникнат в резултат от преднамерено въвеждане в заблуждение или дори от самозаблуда сред органите с компетентност в сферата на националната сигурност. Едно от основните предизвикателства в този аспект е недопускането принципите и механизмите на демокрацията да се използват против нея. Такива например са призивите за даване на право на „изразяване на всички гледни точки“ и за провеждане на референдуми по въпроси, по които вече всъщност е взето решение.

Правото за изразяване на всички гледни точки всъщност може да се използва против демокрацията, ако се осъществява от сили с опит в пропагандата, във фалшифицирането или манипулирането на информация и с огромни ресурси за въздействие върху масовото съзнание, вкл. в превръщането на общности и обществото в тълпа. Привържениците на този принцип вероятно са убедени, че всички граждани в еднакво висока степен ще се запознаят с тезите на страните в даден спор или конфликт и така ще формират информирана позиция. Предпоства се наличието на необходимата култура за осъществяване на този процес. Всъщност, представянето на позициите на някои страни, обикновено – агресори и които във вътрешен план по никакъв начин не биха допуснали прилагането на принципа „всички гледни точки“, се характеризира с използване методите на демагогията, дезинформацията, фалшифициране на факти от историята, тяхното премълчаване или negliжиране, ако не може да се избегне споменаването им. Наред с това се прилагат методи и средства, насочени към психическото състояние на обекта на въздействие; акцентира се върху емоциите, стимулира се изява на страстите така, че да се формира колективно психическо състояние, подходящо за формиране на най-различни заблуди. Една от тези заблуди е за важността на конкретното действие – например, за вземане на решение по даден въпрос с допитване до народа (референдум). В случая, важно е самото действие, съсредоточаването на обществото, на медиите, на политическите партии и на органите за управление на държавата по обсъждане на конкретния въпрос. Разчита се на успех, но той не представлява действителна цел; действителната цел е дестабилизирането на политическата система чрез използване на механизмите на пряката демокрация. В този смисъл, успех представлява провеждането

²¹ Приета с Решение на Народното събрание от 25.02.2011 г., Обн. ДВ.бр.19 от 8 Март 2011г.

²² Според т. 16 „Актуализираната стратегия е с времеви хоризонт до 2025 г.“

на кампанията за поставяне на искане за провеждане на референдум и обсъжданията за гласуване на провеждането в парламента.

Пример в това отношение представляват процесите на инициране на референдума за приемането на еврото в България през 2022-2023 г. Формално въпросът е поставен за запазване на лева като национална валута до 2043 г. В кампанията за събиране на подписи обаче годината е пропусната или само бегло и съвсем не винаги споменавана.²³

Пример за опасностите от прилагането на пряката демокрация без активност от страна на обществото и държавните институции е и референдумът за излизане на Великобритания от Европейския съюз (Брекзит). Подценяването на необходимостта от информиране на обществото, игнорирането на факта, че всъщност трябва да се провежда информационно противодействие срещу кампанията в полза на излизането доведе до резултати „за“ 51,89 %, „против“ 48,11 % при избирателна активност от 72,15 %.

Брекзит стана обект на анализ след като историческите решения бяха вече взети и станаха урок за Европейския съюз като цяло и за държавите членки.²⁴

През 2023 г. все повече данни показват, че гласоподавателите са действали в условия на дефицит на информация за действителното състояние в икономиката и финансите на Великобритания като член на ЕС и в условията на липса на проверена информация за потенциалните последици в средносрочен и дългосрочен план. Според проучване "Най-доброто за Великобритания" три пъти повече възрастни (63%) сега вярват, че излизането на Великобритания от ЕС е създавало повече проблеми, отколкото решения, в сравнение със само 21%, според които Брексит е дал позитивен резултат. 53% от участвалите в анкетата искат правителството да се стреми към по-близки отношения с ЕС, срещу само 14%, които искат Обединеното кралство да остане по-отдалечено. Натрупват се и доказателства за щетите, нанесени на икономиката на Обединеното кралство в резултат на търговските бариери след Брексит, допълнителната бюрокрация и разходите за износители и вносители. Миналата седмица "Гаридън" съобщи данни на Лондонското училище по икономика, показващи, че след Брексит британските домакинства са платили 7 милиарда паунда, за да покрият допълнителните разходи за внос на храни от ЕС в резултат на нови търговски бариери.²⁵

През последните 4-5 години съществуваша съмнения, а след 23 февруари 2023 г. стана пределно ясно, че редица събития в ЕС, като Брексит, демонстрациите за независимост на Каталуня, президентските избори в редица държави от НАТО и ЕС са били под въздействието в една или друга степен на разузнавателните служби и инструментите за пропагандно въздействие на Руската федерация. Това наложи

²³ Експерти с рационални доводи предупреждават за опасностите от самото провеждане на референдума: Хампарцумян, Левон: Референдумът на "Възраждане" означава крах на пазарите за външен дълг. Електронен сайт Frognews, 25.07.2023. [Прегледан на 27 юли 2023 г.] Достъпен на: <https://frognews.bg/novini/levon-hampartsumian-referendumat-vazrajthane-oznachava-krah-pazarite-vanshen-dalg.html>

²⁴ Желева, Паолина. Брексит – психологическо и комуникационно влияние. В: Медии и обществени комуникации. Изд. УНСС; Алма комуникация, 2022, № 51. ISSN 1313-9908. [Прегледано на 26 юли 2023 г.] Достъпен на: <http://www.media-journal.info/?p=item&aid=443>

²⁵ Повече от половината британци искат сближаване с ЕС. Наблюдава се драматичен обрат в общественото мнение, В. „Сера“, 29 Май 2023. <https://www.segabg.com/category-foreign-country/poveche-polovinata-britanci-iskat-sblizhavane-es>

повишаване на ефективността на структурите на ЕС за противодействие на хибридните атаки, с най-голямо значение сред които е Европейският център за върхови постижения за борба с хибридните заплахи в Хелсинки, Финландия.²⁶

Интересна и показателна практика на национално равнище е създаването в рамките на министерството на отбраната на Швеция на Агенция за психологическа отбрана, обявена в началото на 2022 г. Целта на психологическата защита е да защити отвореното демократично общество, свободното формиране на мнение, основните права и свободи и в крайна сметка независимостта на страната. Психологическата защита идентифицира, анализира, предотвратява и се противопоставя на дейности за въздействие върху чужда злонамерена информация и друга дезинформация, насочена към сигурността на държавата или срещу нейните интереси. Враждебните действия могат да имат за цел отслабване на националната устойчивост и подкопаване на волята на гражданите да защитават страната си чрез промяна на възприятията на хората или оказване на влияние върху поведението и вземането на решения в обществото.

Психологическата защита има за цел да засили способността на гражданите и организациите на гражданското общество да откриват и да се противопоставят на кампании за злонамерено влияние и дезинформация.

Приоритет на Шведската агенция за психологическа отбрана е да работи превантивно и да предотвратява конфликти. Едновременно, тя е и структура с оперативни компетентности така в мирно време и в случай на война.

В представянето на Агенцията за психологическа отбрана се подчертава, че силната психологическа защита не е въпрос само на тази институция, а изисква подход на цялото общество, където други държавни институции, общини, обществени организации и дори отделни граждани работят заедно.²⁷

В третото десетилетие на XXI век не може да има съмнение за ролята на хибридните въздействия и атаки срещу националната сигурност, осъществявани чрез класическите методи на идеологическото противоборство и днешните достижения на информационната война и кибератаките. Разграничаването на истината от измамата и лъжата става все по-трудно. Липсата на проверена информация или предоверяването от страна на политиците по отношение на експертите може да доведе до възникване на заблуди, които да обезсмислят и най-добрите намерения и да провалят и най-добре подготвените планове.

Приемането на адекватни стратегически документи, изграждането на институционален капацитет и формирането на кадрови ресурс е *conditio sine qua non* за защита на националната сигурност в съвременните условия. Друго аксиоматично по същността си твърдение е, че това може да става само в условията на институции и механизма на съюзната и колективна сигурност. В условията на необходимост от бързо вземане на решения, които засягат обществото, основният проблем е доверието, което то има към политическите и висшите експертни нива, особено в системата за защита на националната сигурност. Необходимо е сред обществото да е изградено трайно и

²⁶ Република България се присъедини към центъра с Решение № 330 на Министерския съвет от 28 април 2023 година.

²⁷ Официален сайт в интернет <https://www.mpf.se/en/>.

устойчиво усещане, че властите не допускат да изпаднат в ситуация на самозаблуда и така да заблудят гражданите на страната относно всички аспекти на националната сигурност в широкия смисъл на понятието.

**КИБЕРСИГУРНОСТТА: МЕЖДУ
КОНТРОЛА, ПРАВАТА И СИГУРНОСТТА**

УПРАВЛЕНИЕТО НА КИБЕРСИГУРНОСТТА: МИСИЯТА СТАВА СПЕШНА

Юлиана Хаджичонева¹, Пламен Мандаджиев²

УВОД

Честотата и мащаба на киберзаплахите очаквано нарастват чувствително и успоредно на разширяването на обхвата на дигитализацията и на интензификацията на дигиталната трансформация във времената на Четвъртата индустриална революция, кризисния и следкризисния период от 2020 г. насам и зараждането на Петата индустриална революция. Технологичният напредък и особено технологиите на изкуствения интелект (ИИ) както имат значим принос за нарастване на производителността и ефективността, улесняване и оптимизиране на процесите, увеличаване на бизнес стойността (Hadjitchoneva, 2019; 2020; Hadjitchoneva et al., 2021; Хаджичонева, 2022), така и водят до засилване на потенциалните рискове и предизвикателства, свързани с информационната сигурност. Кибератаките се усъвършенстват като тактика, така че да се използват уязвимостите на информационните системи и да се получава достъп до чувствителни данни. Само за последната година са скочили с над 125% в глобален мащаб, удвоявайки се в последните години и достигайки многомилиардни годишни загуби – 5,5 трилиона евро годишен разход за световната икономика от киберпрестъпления още през 2020 г., над 10 млрд. щ. долара в САЩ за 2022 г. до 8 трилиона щ. долара през 2023 г. годишни разходи за киберпрестъпления в световен мащаб, а с нарастващите разходи за щети, причинени от киберпрестъпления, се очаква да достигнат 10,5 трилиона щ. долара до 2025 г. (EP, 2022; Cybersecurity Ventures, 2023; Griffiths, 2023). Най-честите заплахи през 2022 г. са искане на пари за откуп, злонамерен софтуер, заплахи от типа „социален инженеринг“, заплахи за данните, заплахи за наличността като отказ от обслужване, заплахи в интернет, дезинформация и заблуждаваща информация, атаки по веригата на доставки (ENISA, 2022). Тези пробиви и нарушения на киберсигурността водят не само до (значителни) финансови загуби и оперативни дисбаланси, но и до репутационни последици за организациите, които са обвързани и с клиентското поведение и реакция, и с инвестиционния интерес и подкрепа. Кибератаките засягат както големите компании, така и малките и средни предприятия (МСП) (Franco et al., 2022a; Van Tooren et al., 2022). Поради глобализацията на веригите на доставки, МСП стават толкова валиден обект на атака, колкото и големите компании, именно (но не само) поради участието им в глобалните вериги. През 2021 г. 28% от МПС са обект на кибератака (EP, 2022). Във висока степен са засегнати секторите на услугите, финансите и банките, веригите за доставка на софтуерни решения, наред с публичния сектор, вкл. здравеопазването, широката общественост, както и всички други сектори по един или друг начин (ENISA, 2022). Прогнозите за размера на измамите в електронната

¹ Доцент, Департамент „Администрация и управление“, Нов български университет, jhadjitchoneva@nbu.bg.

² Директор Стратегия и Развитие, Диаматикс ООД, pmandadjiev@diamatix.com

търговия за 2023 г. се оценяват на 48 млрд. щ. долара в световен мащаб, тези при онлайн плащанията – на 343 млрд. щ. долара разход за бизнеса в периода 2023-2027 г., а изпълнителният мениджмънт поставя на първо място сред киберзаплахите уязвимостите по веригите за доставки (Griffiths, 2023).

Тези развития водят до появата на нови регулации и стандарти, които изискват от организациите да предприемат действия за киберсигурността и да подсилят мерките за защита на данните, системите и мрежите. Навлиза управлението на съответствието с изискванията за киберсигурност като процес на спазване на задълженията в областта на киберсигурността, информационната сигурност и защитата на личните данни. Все по-важни за компаниите стават и факторите, свързани с околната среда, социалната сфера и управлението (ESG) като рамка за оценка и отчитане на резултатите и въздействието от дейността им в стремеж да създават дългосрочна стойност и да управляват риска. Разширява се разбирането за киберсигурността като подкомпонент в рамките на ESG, който компаниите следва да вземат под внимание, особено по отношение на факторите на социалната сфера (S) и управлението (G). Тези от тях, които дават приоритет на киберсигурността, демонстрират ангажимента си да защитават чувствителните данни, да поддържат доверието на клиентите и инвеститорите, и да намаляват рисковете, като всички тези фактори допринасят за цялостното им представяне в ESG.

По този начин управлението на киберсигурността се превръща в (направо) неотложна мисия за организациите от всички размери и отрасли. Целта на изследването е да идентифицира общите нагласи и практики и да анализира предизвикателствата пред организациите, свързани с управлението на киберсигурността, като предложи насоки за ефективно управление на киберсигурността с култура на сигурност, подкрепена от силни практики за управление на риска. Това би могло да помогне да се идентифицират областите за подобрене и би дало ориентир на компаниите, които искат да укрепят своите практики за управление на киберсигурността, включително като част от стратегиите за ESG. В методологичен план изследването се основава на преглед на литературата, на първични данни от проведени анкети с експерти по киберсигурност и изкуствен интелект, и на вторични данни от доклади и отчети за киберсигурността. Фокусът на проучването е върху българските разбирания и практики по управление на киберсигурността. В структурно отношение статията продължава със секции с преглед на литературата, описание на методологията на изследването, представяне на резултатите и дискусия, както и заключителната част.

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРАТА

Киберсигурността в управлението

От литературата, макар и все още ограничено, са познати някои подходи, рамки и методологии за планиране и управление на киберсигурността на различните организационни нива. Такива, например, са *Cybersecurity Label* за ЕС, *NIST Framework* и *CET* за САЩ, *STRIDE* и *DREAD* за моделиране на киберзаплахите, *Cybersecurity Canvas* и *Cybersecurity Osservatorio*, насочени към малкия и среден бизнес, *SECProject Framework* в помощ на изграждането на стратегия за киберсигурност, както и други модели, основани на знанието в областта на управлението на проекти (Franco et al.,

2022a; Тагарев, 2022).

Управленският подход за стратегическа киберсигурност според *SECProject Framework* преминава през шест ключови етапа – от натрупване на необходимите данни и информация за бизнеса и брифинг със заинтересованите страни, анализ на киберсигурността и моделиране на заплахите в организацията, определяне на проектните изисквания (цели, ниво на защита, рискове), картографиране на процесите, потребност от обучение на персонала за внедряване, разгръщане и изпълнение на стратегията за киберсигурност, управление на разходите и рисковете с оценка и определяне на оптималния размер на инвестицията (вземат се предвид както историческите данни на компанията, така и успешни проекти, които са осъществени в компании със сходна среда), до самата реализация.

Планирането на мерките за осигуряване на киберсигурност се основава на разработени модели за икономическа оценка на киберсигурността. Сред тях са аналитичният икономически модел *Gordon-Loeb (GL)*, който се използва за определяне на оптималното ниво на инвестициите в киберсигурността, отчитайки стойностите (за данни и услуги), степента на излагане на риск и вероятността за успешна атака, инструментът *SECAdvisor*, който подпомага процесите на идентифициране и оценка на рисковете, избор на защита при определен бюджет и изисквания, и сравнение на решенията за защита по отношение на икономическата ефективност (Franco et al., 2023), инструментът *SecRiskAI*, който използва алгоритми за машинно обучение за оценка на риска и за прогнозиране на общите и специфични заплахи (напр. DDoS или фишинг атака) (Franco et al., 2022b) и др.

По отношение на показателите за измерване на икономическата ефективност, следва да се има предвид измерителят за ефективност на инвестицията, т.нар. ROSI (Return On Security Investment), подобен на ROI (Return On Investment), но измерващ загубите, предотвратени от инвестицията в киберсигурността (напр. в защитна стена, антивирус или продукт за киберсигурност като услуга), и полезен при сравняването на две различни решения със сходни характеристики (Franco et al., 2023).

По този начин се оформят две посоки на изследователските въпроси за управлението на киберсигурността, включително като част от стратегията за ESG или от отделна специално разработена стратегия за информационна сигурност на компаниите, които се отнасят до (i) *текущото състояние на практиките и нагласите* за управление и отчитане на киберсигурността, в т.ч. възприемането от инвеститорите на рисковете, свързани с киберсигурността, въздействието им върху резултатите на компаниите и върху инвестиционните решения, най-ефективните стратегии на компаниите за интегриране на киберсигурността в управлението и организационната култура, включително в различните индустрии, измерване на ефективността на усилията в областта на киберсигурността и значимост на показателите за заинтересованите страни, връзката между позициите на компаниите в областта на киберсигурността, резултатите на ESG и финансовите резултати при различните видове киберзаплахи, съгласуваност на стратегията за киберсигурност с цялостното стратегическо управление и цели в областта на ESG, както и до (ii) *предизвикателствата* пред организациите, за да осигурят ефективен и своевременен отговор на динамичната среда на киберсигурността.

Стандарти и регулации за киберсигурност

През последните години в световен мащаб се наблюдава осезаема промяна в начина, по който обществото и бизнесът възприемат и управляват тази област. Ако в периода 1990-2020 г. киберсигурността се разглежда основно като технически проблем с ограничено обществено значение (отнасящо се предимно до най-големите организации), то след този период става ясно, че тематиката следва да бъде разбрана и управлявана не просто от техническа гледна точка, но и в целия спектър на регулаторни, управленски и стратегически за организацията измерения. Има осезаеми в глобален план симптоми на идващите промени, основните от които са очертани тук. Регулациите в областта на киберсигурността и защитата на личните данни са разработвани от експертни законотворчески организации през последните десет години в световен мащаб с приоритет в САЩ и ЕС. Безспорен е напредъкът в тази област в интерес на обществената и организационна защита и хигиена в дигиталното пространство, а в същото време засилващата се интензивност и сложност на киберпрестъпността налагат взимането на всеобхватни и наложителни мерки от малки, средни и големи бизнеси.

Разширен обхват на регулациите – ако в периода 2010-2021 г. регулаторни рамки като NIS2 (Directive on Security of Network and Information Systems) имат ограничен обхват и приложение, основно насочен към критични и мащабни национални ИТ организации и структури, то последващите регулации разширяват този обхват, като включват и средни по размер организации и бизнес, като обществените и бизнес сектори са на практика всички обществено значими такива.

Регулации, третиращи киберсигурността в определен бизнес сегмент – спецификата на бизнеса налага разработването на конкретни за областта регулации, напр. очакваната през 2024 г. регулация в САЩ в областта на обществените поръчки за нуждите на държавната отбрана СММС (Cybersecurity Maturity Model Certification), изискванията (Rules) с характер на регулация, издадени от Комисията по ценни книжа и фондови борси на САЩ (US Security and Exchange Commission) по отношение на киберсигурността към финансовия сектор в САЩ и Резолюция 428(98) за киберсигурността на Международната морска организация. Фокусът на регулаторните органи към киберсигурността в определена бизнес и социално значима област (като морската индустрия) доказва нуждата от контролиране на специфичния риск и предизвикателства в конкретната област. В Таблица 1 се обобщават основните съществуващи и очаквани регулации и стандарти в киберсигурността в ЕС и САЩ без списъкът да изчерпва регулациите в световен мащаб.

Таблица 1. Основни съществуващи и предстоящи регулации и стандарти в ЕС и САЩ

Регулация	Обхват	Фокус
Directive on Security of Network and Information Systems (NIS2)	Организации в икономически сектори, които са разделени на „основни“ и „важни“ субекти въз основа на това доколко критични са за икономиката и обществото	Постигане на минимално ниво на киберсигурност в организациите в ЕС

Digital Operational Resilience Act (DORA)	Предприятия във финансовия сектор в ЕС, както и свързани с тях предприятия (напр. подизпълнители)	Установяване на общи практики при управление на технологичните рискове във финансовия сектор в ЕС
European Cyber Resilience Act (CRA)	Предприятия, производители на хардуерни и софтуерни продукти в ЕС	Задължителни изисквания за киберсигурност при проектирането, разработването, производството и предоставянето на пазара на хардуерни и софтуерни продукти
Cybersecurity Maturity Model Certification (CMMC)	Предприятия, които доставят продукти и услуги за нуждите на отбраната на САЩ (без значение къде се намират)	Хармонизирането на високо ниво на киберсигурност измежду всички предприятия в обхвата
Federal Information Security Management Act (FISMA)	Всички федерални агенции в САЩ	Установяване на общ стандарт във областта на управлението на киберриска и стратегия за киберсигурност
Health Insurance Portability and Accountability Act (HIPAA)	Всяка организация в САЩ, която управлява или има достъп до здравна информация в електронен вид	Установяване на правила за защитата на здравната информация

Източник: Разработка на авторите.

В обобщение, киберсигурността е обект на засилена регулаторна дейност, водена от нуждата да бъдат поставени общи стандарти и рамки в интерес на бизнеса и обществото, както и да бъде подпомогната бизнес практиката по оценка, въвеждане и засилване на мерките по киберсигурност.

Киберсигурността и изкуствения интелект

Връзката между киберсигурността и изкуствения интелект (ИИ) е двустранна. От една страна, една от най-обсъжданите теми, свързани със сигурността и ИИ, са потенциалните рискове и предизвикателства за киберсигурността при използването на ИИ и особено с техния напредък, в т.ч. интензивното развитие и приложение на генеративния ИИ (ChatGPT и др.). Както посочва Funk (2022), компаниите трябва да разбират рисковете, свързани с използването на ИИ и киберсигурността, за да предприемат стъпки за тяхното намаляване. Тези технологии дават възможност за извършване на по-сложни кибератаки, за автоматизиране и мащабиране на атаките и за избягване на откриването и реакцията на системите за сигурност. Също, киберпрестъпниците намират нови начини за използване на уязвимостите в системите и мрежите. Моделите за машинно обучение (ML), например, които са в основата на съвременните информационни системи, все по-често стават обект на атаки, дезинформирането и т.нар. „дълбоки“ фалшификати с помощта на ИИ, разпространението на ботове, моделиращи персони, може лесно да наруши процеса на изготвяне на правила от типа ‘notice-and-comment’ („известие и коментирай“) и взаимодействието в общността, като наводни с фалшиви коментари (ENISA, 2022, 12).

От друга страна, обаче именно технологиите на ИИ и точно алгоритмите за ML намират приложение в изготвянето на качествени анализи и прогнозиране на потенциалните рискове и заплахи в една компания, помагайки по този начин при оценката на риска и планирането на киберсигурността (напр., при съпоставяне на специфични характеристики и информация за приходи, сектор, стратегии за киберсигурност и инфраструктура) (вж инструмента *SecRiskAI*), а „екипите по киберсигурност могат да вземат по-бързи решения, което им позволява да се движат по-бързо от нападателите“ (Funk, 2022, 252).

Свързаните с аспекта S етични последици от използването на ИИ в областта на сигурността са с изключителна важност поради възможността ИИ да се използва за масово наблюдение, прогнозна полицейска дейност и други форми на правоприлагане, което повдига въпроси относно неприкосновеността на личния живот, пристрастността и ролята на човешката преценка при вземането на решения, защитеността на данните и уязвимостта на системите. Също така, конкретни мерки се предприемат по отношение на отговорността на разработчиците на ИИ и необходимостта от прозрачност и отчетност в системите за сигурност, базирани на ИИ (напр., Algorithm Register, 2023).

В дигиталната стратегия на ЕС са залегнали регулации по отношение на системи с ИИ и използването на ИИ. До края на 2023 г. се очаква да бъде приета от Европейския парламент финалната версия на EU AI Act – регулаторна рамка за ИИ, целяща управлението на риска при изграждане и използване на ИИ, която идентифицира различните степени на риск и адекватните спрямо степента регулаторни мерки. Подобни мерки могат да бъдат например изискването към доставчици на ИИ системи с висок риск да регистрират своите системи в единна европейска база данни, преди да бъдат предложени на пазара като продукт или услуга. Подобни регулаторни инициативи са в прогрес в държави като САЩ и Китай, като например предложението в САЩ за създаване на Агенция за регулация на изграждането и използването на системи с ИИ.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Текущото състояние на нагласите и практиките за управление и отчитане на киберсигурността може да се определи чрез въпроси за идентифицирането и приоритизирането на рисковете за киберсигурността, организационните структури за управление и надзор на киберсигурността, начини на оценяване и докладване на рисковете за киберсигурността на заинтересованите страни, показатели или ключови индикатори за изпълнение (KPI) за измерване на ефективността на усилията за киберсигурност, пречки и предизвикателства при интегрирането на киберсигурността в стратегията и начини за преодоляване на тези предизвикателства.

В това изследване се прилага качествен изследователски подход, който е подходящ метод за извличане на информация, така че да се дадат отговори на поставените изследователски въпроси. Емпиричната част на изследването се основава на прегледа на литературата и вторичните данни от доклади и отчети за киберсигурността. Фокусът на проучването е върху българските практики по управление на киберсигурността. Изследването се извършва чрез провеждане на анкети със структурирани, полуструктурирани и неструктурирани въпроси, включващи затворени и отворени

въпроси, с осем респондента-експерти в областта на киберсигурността и изкуствения интелект от различни по размер предприятия – от национални микропредприятия до водещи компании в киберсигурността в световен мащаб, с разнообразен експертен и управленски опит (вкл. с опит от над 20 години в сектора и позиции от експерт до висш управленски състав) и с различна отправна точка на интерес – от представители на доставчици на услуги в киберсигурността до предприятия, инвестиращи в продукти и услуги в областта на киберсигурността (Таблица 2).

Таблица 2. Демография на проучването (N=8)

Вид предприятие	Дял	Ниво на отговорност на респондентите (P)
Микро (1-10 служители)	37,5%	P1 - основател и управител P3 - бизнес развитие P7 - консултант по спазването на киберсигурността P8 - директор и управляващ партньор
Малко (до 50 служители)	25%	P4 - мениджър бизнес развитие
Средно (50-250 служители)	0%	-
Голямо (над 250 служители)	37,5%	P2 - регионален акаунт мениджър P5 - директор консултиране P6 - старши мениджър по успеха на дистрибуцията

Източник: Разработка на авторите.

Анкетите са насочени към определяне на нивото на управление на киберсигурността и прилаганите практики, както и към свързаните с това рискове и предизвикателства за организациите. Зададените въпроси целят да бъде установена гледната точка на експертите към нивото на киберсигурност у нас, нужните организационни и технологични приоритетни за организацията мерки в тази област, разбирането за киберсигурността като част от конкурентоспособността на една организация, потенциалните рискове при използването и разработката на системи и мрежи с ИИ. Макар стремежът при идентифицирането на експерти по киберсигурност и ИИ да привлече разпознаваеми в общността експерти по киберсигурност, да е налице, то ограниченият кръг на допитването носи своите ограничения по отношение на генерализирането на получените резултати и направените изводи. Това е валидно и относно обема на анкетата, ограничена до общо 9 въпроса, от които 2 с общ характер и 7 специализирани, наложен от актуалната висока динамика на професионален живот и нагласи за кратко и фокусирано анкетиране.

Периодът на провеждане на анкетата е началото на септември 2023 г.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Прегледът на подходите и моделите за планиране и управление на киберсигурността показва придържане към принципите и методите от областта на стратегическото управление и управлението на проекти. Най-общо, управлението на киберсигурността преминава през четири основни етапа (Фигура 1): (i) идентифициране, анализ и цялостна

оценка на рисковете за киберсигурността на компанията – оперативни, финансови, търговски, стратегически, за съответствие с регулациите и стандартите, свързани с управлението и развитието на човешкия ресурс и др., включително на потенциалното въздействие икономическите резултати, репутацията, клиентите и други трети страни. Например, ако кибератаката предизвика прекъсване на дейността, това може да доведе до загуба на приходи, мерките преди или по време на кибератака – до разходи за смекчаване на последиците, а успешната кибератака – до вреди за репутацията и правни разходи, свързани с въздействия върху трети страни и нарушаване на сигурността на данните. На този етап е важно да се определят приоритетите на усилията за киберсигурност, а ресурсите да се разпределят по подходящ начин; (ii) разработване на *стратегия* за киберсигурност с набелязване на мерките, които да се предприемат за защита от киберзаплахи, прилагане на механизми за контрол на сигурността, обучение на служителите за най-добрите практики в областта на киберсигурността и разработване на планове за реакция при инциденти; (iii) интегриране на киберсигурността в управлението и *организационната култура*, така че да се гарантира, че киберсигурността е приоритет в цялата организация и че служителите разбират важността на защитата на чувствителните данни; и (iv) *отчитане* на дейностите в областта на киберсигурността, включително като част от политиките на ESG, тъй като е важно инвеститорите и другите заинтересовани страни да разберат ангажимента и подхода на компанията към киберсигурността и мерките, които са въведени за защита от киберзаплахи.

Киберсигурността може да окаже пряко и непряко въздействие върху факторите на околната среда (E), социалната сфера (S) и управлението (G) – пряко е въздействието върху G и S, а непряко върху E. Загубата на приходи и разходите за смекчаване на последиците от кибератаката са примери за преки въздействия, докато вредите за репутацията и правните разходи са косвени въздействия. Киберсигурността е въпрос на управление (G), тъй като включва политики, процедури и практики за управление на риска, стратегии за бизнес развитие и конкурентоспособност. Управлението на киберсигурността е от съществено значение за защитата на данните, операциите и репутацията на компанията, включвайки надзора от страна на управителния съвет, оценката на риска, спазването на нормативните изисквания и ефективните практики за управление на киберсигурността. Връзката на киберсигурността със социалния аспект (S) е тясна, тъй като защитата на чувствителните данни на клиентите и гарантирането на неприкосновеността на личния живот на хората е социална отговорност на компаниите. Нарушенията на киберсигурността могат да навредят на доверието на клиентите и да имат социални последици, включително увреждане на репутацията и потенциални правни и финансови последици. Пробив в киберсигурността, от друга страна, може да доведе до изтичане на данни или нарушения в работата на системите, а оттам и до вреди за околната среда (E), ако например е компрометирана чувствителна информация, свързана с екологични разпоредби или мерки за контрол на замърсяването.

Фигура 1. Насоки за ефективно управление на киберсигурността

Източник: Разработка на авторите.

Емпиричното проучване очертава няколко основни насоки, които потвърждават тезите на настоящото изследване. 75% от анкетирания експерти считат, че нивото на осъзнаване на нуждата от организационен фокус и инвестиции в киберсигурността в обществото е недостатъчно, въпреки създадения обществен интерес – половината посочват, че се полагат известни усилия, но липсва осъзнат организационен приоритет, докато три четвърти категорично смятат, че съществува нарастващ обществен проблем заради ниското ниво на осъзнаване на рисковете. За Р2 нивото на осъзнаване е “ниско в България и източната част на Европа, докато в Западна Европа, САЩ и дигитални държави на изток като Сингапур, Саудитска Арабия, ОАЕ нуждата от фокус и инвестиции е осъзната”.

Регулациите в киберсигурността са позната тема на изследваната група, което може да бъде обяснено с професионалната им ангажираност в тази област – 62,5% от респондентите следят отблизо тематиката, а 37,5% имат известни наблюдения и информация без навлизане в детайлите. Развитието на регулаторната рамка се следи директно от оригиналните източници без да се изчаква тяхното транспониране в българското законодателство. На въпроса дали обществените и частни организации адекватно управляват рисковете, свързани с киберсигурността, 75% от респондентите смятат, че това се случва в недостатъчна степен, което акумулира обществен риск, а 25% подчертават наложителността от подобрения.

Относно критичните като приоритет дейности, които една организация е нужно да предприеме, за да повиши нивото на киберсигурност, отговорите на експертите се обединяват около: (i) необходимостта от изграждане на *вътрешнофирмена политика и култура* относно киберсигурността, (ii) внедряване на подходящи *технически средства* за активно, превантивно осигуряване на защита на информационните ресурси, и (iii) *регулярно обучение* на персонала, използващ информационни технологии (пряко или косвено), както и на персонала, осигуряващ ИТ услугите, в т.ч. доставчиците. Препоръките за наложителните и неотложни действия за повишаване на киберсигурността са систематизирани в Таблица 3.

Таблица 3. Наложителни и неотложни 3 мерки за повишаване на нивото на киберсигурност

Респондент	Препоръчани мерки
P1	(i) изграждане на вътрешна политика и култура чрез внедряване на вътрешни правила и стандарти, регулярни обучения на различни нива и др., (ii) внедряване на техническо решение след направен подробен анализ на риска в организацията, и (iii) разработване на планове за реакция при инциденти и регулярно тестване, като част от общата стратегия на компанията и при регулярно актуализиране
P2	(i) самоосъзнатост на организацията – познаване на активите, ресурсите, политиките, правилата и ролите на служителите, (ii) редовна оценка на киберриска, и (iii) ясна стратегия за киберсигурност и план за защита от бедствия
P3	(i) определяне на отговорник по сигурността (CISO), (ii) инвестиция в технологии, и (iii) инвестиция в персонал (обучения)
P4	(i) извършване на периодични проверки на сигурността, (ii) обучения на персонала относно киберсигурността, (iii) наемане на качествен персонал, следящ отблизо процесите в компаниите
P5	(i) регулярно обучение на персонала, използващ ИТ (пряко или косвено), както и на персонала, осигуряващ ИТ услугите (включително доставчици), (ii) регулярна оценка, активно управление и редовно прилагане на превантивни мерки за присъщите за индустрията рискове, свързани с киберсигурността, и (iii) внедряване на подходящи технически средства за активно, превантивно осигуряване на защита на информационните ресурси (следва да се извърши преглед и оценка на текущата ИТ архитектура, реално внедрени и прилагани политики, процедури и стандарти за информационна сигурност, с цел максимална ефективност при избор и внедряване на технически средства)
P6	(i) обучение на персонала, (ii) изграждане на политики и процедури, и (iii) инвестиции в сигурност (софтуерни и хардуерни технологии)
P7	(i) анализ на риска, (ii) мерки за управление на риска, и (iii) обучение на служители
P8	(i) анализ на рисковете, свързани с потенциален пробив в киберсигурността, както по отношение на вътрешнофирмения контекст, така и от гледна точка на цялата верига на доставки и клиенти, (ii) стратегическо решение и вземане на нужните решения, капацитет и експертно познание в областта на киберсигурността за компанията – като алтернативите за изграждането им в самата организация или придобиване отвън следва бъдат оценени рационално, и (iii) изграждане на култура и отношение към киберсигурността и защита на данните от персонала на компанията и особено от нивото на средния управленски екип

Източник: Разработка на авторите.

Респондентите се обединяват около нуждата от качествено нова гледна точка към киберсигурността като неизменна част от конкурентоспособността на една компания: (i) по *глобалната верига на доставки* или когато компаниите “узряват” за инвестициите в киберсигурност (P1, P8), (ii) като *конкурентно предимство*, изразяващо се в “по-добра репутация, съответствие с регулациите и др., по-нисък риск за клиентите, защита на личната интелектуална информация (PII)” (P6), докато организация, която “неглижира инвестициите в киберсигурност е застрашена от имиджов колапс и дори банкрут” (P2), (iii) с критична важност *в зависимост от сектора и регулациите* (P3), пряка зависимост във финансовата или ИТ сфери и непряка зависимост с негативни индиректни последици

при пренебрегването ѝ в други сектори (P5), и (iv) при *сливания и придобивания*, ако една компания е била жертва на успешна кибератака вследствие на недостатъчни и неподходящи технически или организационни мерки, това се отразява негативно върху стойността ѝ (P7). В настоящата гледна точка киберсигурността не намира обособено място в организационната структура. Наблюденията на развитията в областта на киберсигурността преобладаващо са част от функциите по бизнес развитие на изследваните компании или други (акаунт мениджър, консултант и др.). Един от респондентите (P3) поставя на първо място като неотложна и наложителна мярка за повишаване на нивото на киберсигурност определянето на нарочен отговорник по сигурността.

Инвестициите на организациите в киберсигурността се считат от практиците за изключително важни за намаляване на обществения риск. P6 подчертава, че киберсигурността е не “само разход за организацията, но инвестиция в бъдещето ѝ”. P4 набляга на взаимовръзката между корпоративните инвестиции в киберсигурността и личната киберзащита – практиката на работното място и изградените навици се прехвърлят в пълна степен към отношението и навиците на отделната личност. Повдига се въпросът за оптималната инвестиция в киберсигурност (спрямо стойността на информацията) и за адекватното използване на безплатните инструменти, които “правилно настроени и работещи са по-добра защита от никаква такава” (P4). Очертана е трудността при защитаването на възвръщаемостта от инвестициите в киберсигурност, като “изчисленията на ROI в контекста на киберсигурността могат да бъдат сложни и субективни... обикновено се фокусират върху количествени показатели, не трябва да се пренебрегват и качествените предимства като подобрена репутация, доверие на клиентите и непрекъснатост на бизнеса (P1). Все пак, специфични показатели за оценка в управлението на киберсигурността като ROSI не се отбелязват, както и връзката с ESG и въздействията от киберсигурността върху социалния аспект (S) и околната среда (E). Също така, измерването на ефективността на усилията за осигуряване на киберсигурност чрез определяне и постигане на ключови метрики остава на заден план като изобщо не се засяга във връзка с проблематиката за инвестициите и конкурентоспособността. Няма индикации да се използва помощен инструментариум за оценка и планиране на киберсигурността в българската практика от рода на *Cybersecurity Canvas*, *Cybersecurity Osservatorio*, *SECProject Framework*, *SECAdvisor*, *SECRiskAI* или други подобни.

Основните предизвикателства пред компаниите в областта на киберсигурността могат да бъдат обобщени в няколко категории: (i) липса на *ясна представа и стратегия* по отношение на киберсигурността и нейната роля за организациите, особено нужна на висшите управленски нива, както и липса на ясен план за действие при потенциален инцидент в организацията, (ii) липса на достатъчно *квалифицирани кадри*, които да могат да се справят с еволюиращите тенденции в областта на киберсигурността, (iii) трудности при осигуряване на адекватно фирмено *финансиране* за киберсигурността, (iv) внедряване на нови информационни *технологии и устройства*, които е възможно да не са преминали адекватна оценка по отношение на киберсигурността и възможните нови рискове, които носят те за компанията, и (v) ниско ниво на *информираност* по отношение

на потенциалните рискове и инструментариума за тяхната оценка. Идентифицираните предизвикателства пред експертите по киберсигурност са обобщени в Таблица 4. Подобни резултати с липса на осведоменост за киберсигурността, недостиг на бюджет и ограничена защита на информацията в компаниите (обикновено само с основни системи за киберсигурност, напр. антивирусна програма и защитна стена) без ясно дефиниран план за възстановяване в случай на кибератака се откриват и в други емпирични проучвания на европейско ниво (Franco et al., 2022a).

Таблица 4. Основните предизвикателства в областта на киберсигурността

Респондент	Идентифицирани предизвикателства
P1	(i) непрекъсната еволюция на заплахите, (ii) липса на ресурси (финанси, персонал, експертиза), (iii) човешки грешки и социално инженерство, (iv) сложност на информационните системи, (v) спазване на регулации, изисквания за поверителност, (vi) глобални заплахи и др.
P2	(i) липса на ясна представа по отношение на киберсигурността и нейната роля за организациите, (ii) липса на достатъчно квалифицирани кадри, които да могат да се справят с непрестанно еволюиращите тенденции в областта на киберсигурността, (iii) адекватна политика за киберсигурност и политика за защита на данните, включваща адекватни ресурси (финансови, персонални, времеви, и др.)
P3	(i) финансови и (ii) степен на приоритизация
P4	(i) ниско ниво на информираност за “бизнес импакта” при една потенциална атака, (ii) обучение на персонала – как да реагира при атака, на кой да сподели при съмнение за атака
P5	(i) повишаването на сложността и комплексността на необходимото обучение на персонала, като следва да се запази фокуса и концентрацията при възприемане на информацията от страна на служителите (често се случва тя да бъде игнорирана), убеждаване на персонала в реалността на съществуващите заплахи за киберсигурността и въвличането му в активна роля за нейното съхранение, (ii) динамиката в развитието на сложността, находчивостта и честотата на атаките срещу информационните ресурси на компаниите, и (iii) динамиката във възприемането на нови информационни технологии и устройства, които е възможно да не са преминали адекватна оценка по отношение на киберсигурността и възможните нови рискове, които носят за компанията
P6	(i) растящият брой на кибератаките – ransomware, (ii) липса на ресурси, обучен персонал и инвестиции в такъв (човешкият фактор), (iii) регулаторните изисквания – GDPR, HIPPA, NIS2, и др., и (iv) атаки срещу доставчиците на услуги
P7	(i) бюджет, (ii) недостатъчна осведоменост (“аз не съм софтуерна компания, аз имам сладкарница, за какво ми е на мен киберсигурност?”) – хакерите гонят печалба, за тях дали е ИТ компания или баничарница не е от значение, и (iii) атаки по веригите на доставка
P8	(i) генералната липса на осъзнаване на предизвикателствата и рисковете, асоциирани с потенциален пробив в киберсигурността, (ii) липса на специфични знания и умения в тази област и стратегия за придобиването им, (iii) сложността на технологичните решения, предлагани на пазара, които трудно оправдават вложените средства и усилия поради липса на детайлен анализ на риска

Източник: Разработка на авторите.

По отношение на потенциалните рискове от гледна точка на киберсигурността, породени от навлизането на изкуствения интелект в дейността на организациите, разбирането на експертите по киберсигурност за тях варира от “не виждам потенциален риск за киберсигурността, породен от използването на ИИ в организациите” (P4) до “рискът нараства от възможностите на ИИ да имитира човешко поведение и трудно се различава реалното от дигиталното” и свързаността “с автоматизацията на тежките процеси за хакерите и тяхното улесняване” (P3). Респондентите разграничават ясно значението на технологиите на ИИ за постигането на по-висока фирмена конкурентоспособност (получаване на конкурентно предимство от използването на ИИ в бизнес процесите при правилното му внедряване и управление според P2, ИИ е полезен за оптимизирането на мониторинга на заплахите – бързото идентифициране на атака в действие и бързата реакция за превенция, според P7) и неговата роля за оптимизиране, мащабиране и анонимизиране на кибератаките (хакерите все повече интегрират ИИ в “конструирането” на атаки и се усложнява приписването (attribution) – кой е отговорен за една атака, ако тя е извършена от ИИ, според P7, както и ползване на ИИ за разписване на зловреден код (powershell), за подобряване на фишинг мейл, наподобяващ максимално разговорен/партньорски/бизнес език между две организации, за изтичане на информация чрез изваждане (при липса на DLP решение) на ценна, секретна и конфиденциална информация на дадена компания в публичен облак, където най-често функционира ИИ, според P6). Най-големият риск не се свързва все пак с използването на ИИ в дейността на организациите, а с използването му от недоброжелатели за персонализиран подход към различни адресати - атаките се очаква да са изключително трудно различими от автентични заявки – имейли, искания в социалните мрежи, имитиране на роднини при телефонни обаждания, имитиране на детски гласове, и др. (P2). Както отбелязва P1, “можем само да гадаем за потенциалните рискове”, но за справянето с такива като уязвимост на алгоритмите, защита на данните, липса на прозрачност и обяснимост, недостатъчна сигурност на моделите на ИИ, трябва да се инвестира в мерки, специфични за ИИ, и в обучение и образование на персонала относно сигурността на ИИ. В зависимост от дейността на организацията рисковете са от различно естество, отчита P5, но са породени основно от неразбиране на начина на работа (т.е. видове/моделите ИИ) и очакваните резултати, предоверяването в ИИ, както и нови, по-бързи и по-сложни за откриване вектори на атака и “преоткриване” на стари такива (поради отсъстваща/слаба оценка на риска и/или неразбиране на начина на работа и резултатите на ИИ).

P2 подчертава необходимостта от ясно регулиране и контролиране на ИИ, докато P8 обобщава потенциалните рискове от гледна точка на киберсигурността в две посоки: (i) организациите все по-трудно контролират потока от данни, които биват подавани към доставчици на ИИ услуги и решения, като рискът от злоупотреба с така подадените данни нараства паралелно с честотата на употреба, и (ii) липсата на контрол върху подаване в ежедневната оперативна работа може да доведе до външно злонамерено влияние върху работата на ИИ и последващи негативни последици. Разбира се, подобни рискове следва изключително внимателно да се обмислят от мениджмънта, като се анализират задълбочено и отчитат опитът, квалификацията, адекватното разбиране на

бизнес нуждите и доверието в доставчиците на решения в сферата на ИИ, било то вътрешни звена или външни партньори.

Следователно, докато в българската практика преобладаващо има разбиране за рисковете за киберсигурността, породени от все по-широкото приложение на технологиите на ИИ, в т.ч. по отношение на повишаването на сложността и мащаба на кибератаките (външна бизнес среда) и осигуряването на превенция, бързо разпознаване и навременна реакция (вътрешна бизнес среда), то не се идентифицира такова по отношение на използването на ИИ в инструментариума за оценка на риска и планиране на киберсигурността.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В това изследване се акцентира върху нарастването на киберзаплахите в контекста на дигитализацията и разширяването на изкуствения интелект (ИИ). Показва се, че технологичният прогрес, особено ИИ, предоставя възможности за повишаване на ефективността и бизнес стойността, но същевременно налага увеличени рискове в киберсигурността. Отбелязва се, че кибератаките имат огромни финансови последици, засягайки различни сектори и компании, включително малките и средните предприятия. Подчертава се важността на управлението на киберсигурността като неотложна задача за организациите и не само за тези, които търсят подобрение в тази област и усъвършенстване на практиките за управление на киберсигурността в рамките на стратегиите за ESG, но и с цел избягване на по-големия – обществения – проблем, потенциално възможен поради все още недостатъчното осъзнаване на рисковете пред киберсигурността (респективно предприемане на действия), особено предвид способността ИИ да имитира човешко поведение и затруднява различаването между реално и дигитално.

В проведеното емпирично проучване са обхванати, от една страна, *текущото състояние на българските практики и нагласи* за управление на киберсигурността, от друга, *предизвикателствата* пред организациите и експертите по киберсигурност, така че да осигурят ефективен и своевременен отговор на динамичната среда на киберсигурността – развитието на технологиите за ИИ и регулаторната рамка, от трета, са изведени *основни насоки за ефективното управление* на киберсигурността, отчитайки спецификите за българската бизнес действителност и с фокус върху добрите практики. Като основни изводи могат да се изтъкват следните аспекти: (i) осъзната сред специалистите по киберсигурност необходимост от изграждане на организационен потенциал в структурно и стратегическо отношение, (ii) подчертана потребност от засилване на общото и специализирано обучение на персонала и информираността по въпросите на киберсигурността, (iii) неотложна нужда от разписване на ясни планове за действие и възстановяване при киберинциденти, (iv) повишаване на цялостното ниво на управленска и експертна подготовка за работа в полето на киберсигурността, (v) използване на съществуващите (чужди) добри практики, инструментариум и методики за измерване на икономическите ефекти и планиране на киберсигурността. Извод, който се налага в този смисъл е очакването за по-добър ефект върху повишаването на нивото на киберсигурността от въвеждането и прилагането на регулации, стандартизация и

контрол, отколкото от предприемане на широки мерки, вследствие на осъзнаването на заплахата, дори и като “пето измерение” на бойното (конкурентно) поле – това на киберпространството (Цанов, 2023, 83).

Базирайки се на тези изводи, препоръките за подобряване на управлението на киберсигурността включват: (i) своевременно въвеждане на по-строги и обхватни *регулации* и стандарти за управление на киберсигурността, които да отразяват специфичните рискове, произтичащи от използването на ИИ, (ii) инвестиции в *обучение* и развитие на персонала, насочени към разбиране и ефективно управление на киберсигурността при използване на ИИ, (iii) интегриране на киберсигурността като ключов аспект в рамките на *ESG*, с акцент върху социалната сфера и управлението.

Важно е продължаването на изследванията и проследяването на развитието на ИИ и киберсигурността, за да се адаптират стратегиите и мерките за сигурност към променящата се кибертревожна обстановка. В бъдещи изследвания би било полезно както да се разгърне и задълбочи проучването, включително по отношение на използвания инструментариум за осигуряване на киберсигурността и оценка на въздействието от (не) инвестирането в нея (директни и индиректни ползи и загуби), така и да се разшири обхватът с включване на широк кръг от бизнеси, опериращи във всички сектори на икономиката, за да се очертаят специфичните групи предизвикателства и специфичните начини за тяхното (своевременно) преодоляване. Подобни изследвания сред швейцарски и други европейски компании показват подчертана липса на осведоменост сред компаниите и ясно дефинирани планове за действия и възстановяване в случай на кибератака (Franco et al., 2022a). Също така, полезен инструмент в процеса на анализи на рисковете по икономически сектор за разработването на стратегии за киберсигурността от българския бизнес би представлявало създаването на индекс на кибератаките по вид, честота, мащаб и др. характеристики. Подобен индекс би служил едновременно и да алармира компаниите от даден сектор за увеличен риск от даден тип кибератака, тенденциите и общото ниво на киберзаплаха за сектора, и да подпомогне оценката на риска и на размера на инвестиция в киберсигурността на дадена компания.

Библиография

- Algorithm Register. (2023). *Algorithmic Transparency Standard : Responsible and transparent use of algorithmic applications by European Cities* [online]. [Accessed 13 September 2023]. Available at: <https://www.algorithmregister.org/>
- Cybersecurity Maturity Model Certification (CMMC) 2.0 [online]. [Accessed 14 September 2023]. Available at: <https://dodcio.defense.gov/CMMC/about/>
- Cybersecurity Ventures. (2023). *2022 Official Cybercrime* [online]. [Accessed 8 September 2023]. Available at: <https://www.esentire.com/resources/library/2022-official-cybercrime-report>
- ENISA. (2022). *ENISA Threat Landscape 2022* [online]. [Accessed 8 September 2023]. Available at: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2022>
- European Parliament (EP). (2022). *Cybersecurity: why reducing the cost of cyberattacks matters* [online]. [Accessed 8 September 2023]. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20211008STO14521/cybersecurity-why-reducing-the-cost-of-cyberattacks-matters>
- EU Cyber Resilience Act (EU CRA) [online]. [Accessed 14 September 2023]. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/cyber-resilience-act>
- EU Digital Operation Responsibility Act [online]. [Accessed 14 September 2023]. Available at: [297](https://eur-</p></div><div data-bbox=)

- lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0595
- Federal Information Security Modernization Act [online]. [Accessed 14 September 2023]. Available at: <https://www.cisa.gov/topics/cyber-threats-and-advisories/federal-information-security-modernization-act>
- Franco, M.F., F.M. Lacerda, B. Stiller. (2022a). A Framework For The Planning And Management Of Cybersecurity Projects In Small And Medium-Sized Enterprises. *Revista de Gestão e Projetos (GeP)*, 13(3), 10-37. <https://doi.org/10.5585/gep.v13i3.23083>
- Franco, M.F., E. Sula, A. Huertas, E.J. Scheid, L.Z. Granville, B. Stiller. (2022b). SecRiskAI: a Machine Learning-Based Approach for Cybersecurity Risk Prediction in Businesses. *2022 IEEE 24th Conference on Business Informatics (CBI)*. DOI: 10.1109/CBI54897.2022.00008
- Franco, M.F., C. Omlin, O. Kamer, E.J. Scheid, B. Stiller. (2023). SECAdvisor: a Tool for Cybersecurity Planning using Economic Models. *NOMS 2023-2023 IEEE/IFIP Network Operations and Management Symposium*. DOI: 10.1109/NOMS56928.2023.10154307
- Funk, P. (2022). Artificial Intelligence And Cybersecurity Implications For Business Management. *Journal of International Scientific Publications*, 16, 252-261
- Griffiths, C. (2023). The Latest 2023 Cyber Crime Statistics (updated August 2023) [online]. [Accessed 8 September 2023]. Available at: <https://aag-it.com/the-latest-cyber-crime-statistics/#:~:text=Potential%20losses%20to%20cyber%20crime,lost%20an%20estimated%20%246.9%20billion>
- Hadjitchoneva, J. (2019). Efficient Automation of Decision-making Processes in Financial Industry: Case Study and Generalised Model. *Enterprise Engineering and Knowledge Management 2019*. Selected Papers of the XXII International Conference "Enterprise Engineering and Knowledge Management (EEKM 2019)", 2413, 42-52.
- Hadjitchoneva, J. (2020). L'intelligence artificielle au service de la prise de décisions plus efficace. In: Escobar C. R., Redslob A. and Malaga K. (Sous la direction de). (2020). *Pour une recherche économique efficace*. Santiago: Ediciones UBO. 149-170.
- Hadjitchoneva, J., Ruff, C., Ruiz, M., Matheu, A. (2021). El uso de la inteligencia artificial en el sector minorista online: el caso del supermercado eBag. *2021 16th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)*, doi: 10.23919/CISTI52073.2021.9476484.
- Hadjitchoneva, J. (2022). *Entrepreneurship, Innovations and Artificial Intelligence in Bulgaria – Dynamics and Management*. Sofia: UNWE [Хаджичонева, Ю. (2022). Предприемачество, иновации и изкуствен интелект в България – Динамика и управление. София: УНСС]
- Health Insurance Portability and Accountability Act HIPAA (1996)
<https://www.hhs.gov/hipaa/index.html>
- Network and Information Security EU Directive (NIS2) (2023) - <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/nis2-directive>
- Tagarev, N. (2022). Economic aspects of cybersecurity assessment models in smart cities. *Economic and Social Alternatives*, 2, 44-61 [Тагарев, Н. (2022). Икономически аспекти на модели за оценка на киберсигурност в умни градове. *Икономически и социални алтернативи*, 2, 44-61]
- Tsanov, I. (2023). Personal security in the national security system. Sofia: БАК [Цанов, И. (2023). Личната сигурност в системата на националната сигурност. София: БАК]
- Van Tooren, M., D. Reti, D. Schneider, C. Bassem, R.S. de la Camara, H.D. Schotten. (2022). *Research Questions in the Acceptance of Cybersecurity by SMEs in the EU*. DOI: 10.1007/978-3-031-14862-0_18

ЗАЩО НИ Е НЕОБХОДИМА КИБЕРСИГУРНОСТ

Цветомир Алексов¹

Навлизането на технологиите през последните няколко години значително промени начина на живот. Навиците на хората претърпяха промени, като много от тях се ориентираха към възможностите, които предоставят новите устройства. Киберпространството се превърна в ежедневие за почти всички хора в цял свят. Обществото започна да използва различен тип устройства, като единственото и най-важно нещо сред тях остава фактът, че всички са част от глобалната мрежа. С течение на времето хора от различни възрасти започнаха да използват смартфони и други технически устройства за задоволяване на своите потребности. Точно тук се появява и един проблем, който много от потребителите подценяват, а именно тяхната защитеност. Повечето потребители не си дават сметка, че излагат на риск своите лични данни, когато са онлайн.

И през 2023 г. киберсигурността продължава да бъде критичен проблем за хората, бизнеса и правителствата по света. През последните години сме свидетели на увеличаване на киберзаплахите и атаките, включително атаки с рансъмуер, пробиви на данни и фишинг измами и др. Пандемията от COVID-19 също ускори преминаването към дистанционна работа и онлайн услуги, правейки киберсигурността още по-важна. По този начин се създадоха нови уязвимости и се увеличи риска от кибератаки. За да се справят с тези предизвикателства, организациите и правителствата инвестират повече в мерки за киберсигурност, като внедряване на двуфакторно удостоверяване и силни пароли за подобряване на сигурността за онлайн акаунти, също така приемане на техники за криптиране за защита на чувствителни данни и комуникации. Все повече се използва изкуствен интелект (AI) и машинно обучение (ML) за идентифициране и смекчаване на кибернетични заплахи. Значително се увеличиха програмите за обучение и информиране на служителите, които да им помогнат да идентифицират и предотвратят кибератаки. Възприеха се проактивни подходи към киберсигурността, като провеждане на редовни оценки на уязвимостта и тестове за проникване, идентифициране и справяне със слабостите в сигурността, преди те да могат да бъдат използвани. Технологиите продължават да се развиват, а киберсигурността остава основен приоритет, за да се гарантира защитата на чувствителна информация и критична инфраструктура.

Голяма част от потребителите не признават или не желаят да осъзнаят необходимостта от предпазливост в информационното пространство. Голям процент от ползващите информационната среда твърдят, че няма какво да крият и предоставят лична информация, която трябва да бъде скрита, а не е (ЕГН, дата на раждане, номера на документи и др.). А в същото време се крият неща, като снимки, чатове посредством различните приложения за комуникация и др. И тук следва да се запитаме защо не крием ЕГН-то си, а крием снимка от коледно тържество.

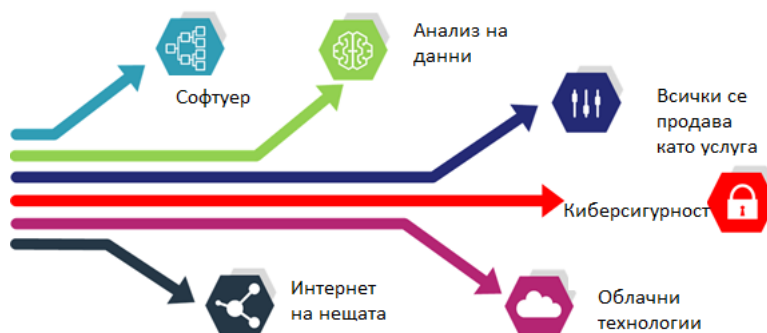
¹ Д-р, Департамент Национална и международна сигурност, Нов български университет, cybsecinfo@protonmail.com

Друг основен момент е, че потребителите изобщо не си дават сметка за възможностите на компаниите, имащи достъп до нашите данни. Те от своя страна пренасочват тази информация към различни рекламодатели, които след това продължават разпространението по веригата и изведнъж информацията може да се окаже на място, за което не знаете, че съществува. Въпреки, че всички данни, които предоставяме трябва да бъдат защитени нищо не ни гарантира, че няма да станат обект на кибератаки или друг тип злоупотреба в информационното пространство. Злоупотребата с лични данни е една от най-често практикуваните злонамерени дейности в киберпространството, а може би и най-често срещаната. На първо място над 50% от злоупотребите с лични данни стават след провеждане на кибератаки. Тук може да си припомним случая с НАП. Една от водещите български банки също заплати сериозна глоба за изтичане на лични данни на нейни клиенти. Телекомуникационните компании и държавните институции също често имат проблем със съхраняването на данни.

Киберсигурността е състояние или процес на защита и възстановяване на компютърни системи, мрежи, устройства и програми от всякакъв вид кибератаки. Те са все по-сложни и развиващи, тъй като нападателите използват нови методи, задвижвани от социалното инженерство и изкуствения интелект, за да заобиколят традиционните контроли за сигурност. Факт е, че светът все повече разчита на технологиите и това ще продължи и занапред. За да се запазят данните на клиентите, докато се възприемат новите технологии, трябва да се въведат интелигентни решения за защита, за да се предотврати неоторизиран достъп и да се насърчи използването на надеждни пароли. Значението на киберсигурността ще продължава да нараства. По принцип обществото е технологично по-зависимо от всякога и няма признаци тази тенденция да се промени. Изтекли данни вече се публикуват в профили в социални медии. Чувствителна информация, като данни за кредитни карти и банкови сметки сега се съхранява в облачни услуги, което също генерира нови опасности.

Независимо дали става въпрос за физическо лице, малък бизнес или голяма компания, всички еднакво разчитат на компютърни системи всеки ден. Свързвайки това с нарастването на облачните услуги, лошата сигурност при използването им, смартфоните и интернет на нещата (IoT) са достатъчни да имаме безброй заплахи за киберсигурността², (Tunggal 2021).

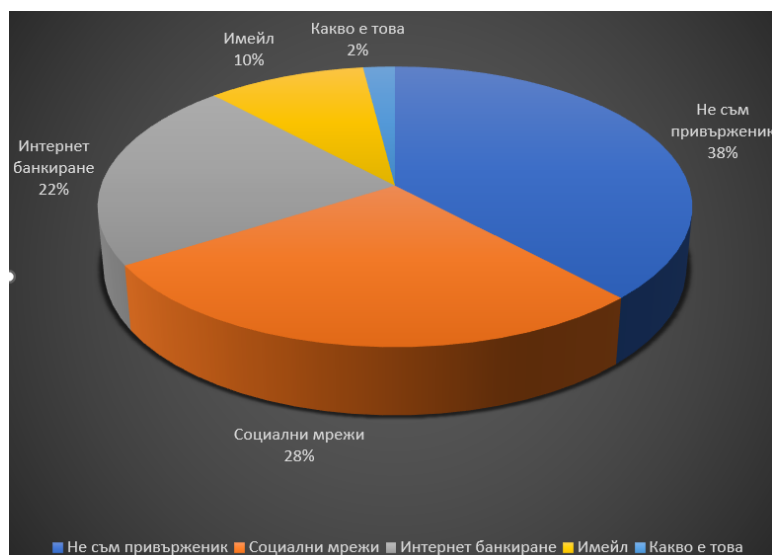
² *Abi Tyas Tunggal, Upguard.com, Why is CyberSecurity Important in 2021, [онлайн], [прегледан на 14/09/21].*
Достъпен на: <https://www.upguard.com/blog/cybersecurity-important#:~:text=Cybersecurity%20is%20important%20because%20it,governmental%20and%20industry%20information%20systems>.

Фиг. 1. Част от направленията в киберпространството³

Често се пренебрегват основополагащи правила за осигуряване на киберхигиена. Голяма част от потребителите са на мнение, че няма какво да крият и не мислят, че точно те биха станали обект на кибератака. На това разчитат и хакерите, за да осъществят своите кибердействия. След емпирично изследване през 2022 г. и преки наблюдения сред 150 потребители дали и за какво използват двуфакторна автентикация (2FA) бяха констатирани следните резултати. 38% от ползвателите на интернет не са съгласни с такъв тип защита, защото ги затруднява и им създава дискомфорт при работа в киберпространството, 28% смятат, че най-необходимо е максимално да защитят профилите си в социалните мрежи, 22% акцентират върху интернет банкирането, 10% са на мнение, че кореспонденцията посредством електронни съобщения е най-важна, а 2% не знаят какво всъщност е това. И въпреки че изследването обхваща малко потребители предимно на възраст между 20 и 30 години, то е достатъчно за да даде представа за настройката на не малка част от ползващите интернет. Резултатът е адекватен за нашето общество, но показва накъде трябва да се насочат усилия към промяна на тези данни. Определено след една година резултатите ще са много по-различни и делът от 38% ще е между 12 и 15% по-малък. Това се дължи предимно на факта, че 2FA ще бъде задължителна при много услуги.

³ Annan Malla, DIGI Networking Solutions, *Why do We need cyber security*, [онлайн], [прегледан на 04/04/23]. Достъпен на: <https://diginetworks.co.in/why-do-we-need-cyber-security/>.

Фиг. 2. За какво потребителите използват двуфакторна автентикация

Ако се направи сравнение например с анкетата от сайта questona.com от 2021 г., където са участвали 407 души може да се види, че резултатите са доста близки⁴. Друго, което показва изследването е, че има сериозен ръст при разпознаваемостта от страна на потребителите по отношение на това какво е двуфакторна автентикация през последните две година. През октомври 2022 г. бяха проведени редица конференции свързани с киберсигурността. Част от дискусиите включваха въпроси относно това защо хората не са запознати с възможностите за защита на личните си данни. Тук е важно да се отбележи, че ръстът на използващите **2FA** се дължи на факта, че повечето компании го заложили като задължителен елемент за вход в дадена платформа. Важно е да се отбележи, че много потребители използват 2FA, без да знаят какво точно означава терминът. Освен това ситуацията около пандемията даде тласък и при използването на биометрия за достъп до различни приложения. Това донякъде се дължи и на желанието на компаниите да приобцят повече клиенти в използването на техните услуги. В този контекст и динамиката в киберпространството тревожен момент за България е, че качеството на дигиталните услуги търпи спад.

⁴ *Questona, 2021 - [онлайн], [прегледан на 04.02.2023 г.]. Достъпен на: <https://questona.com/potrebite-lite-ne-izpolzvat-2fa/>*

Internet Users [ⓘ]	Ranked in the World
70.16%	#83
Mobile Phone Subscriptions Rate [ⓘ]	Ranked in the World
114.4 per 100	#92
Median Internet Speed [ⓘ]	Ranked in the World
67.76 Mbps	#58

Фиг. 3 Позиции за България при различни услуги⁵

Изложените аналитични данни са коректни и въпреки, че технологично има сериозен напредък в световен мащаб, в нашата страна потребителите се задоволяват с достъп до няколко социални мрежи и приложения за комуникация. Това обяснява и липсата на желание за предоставяне на нов тип услуги за потребителите, както и възможност за по-бърз интернет от страна на доставчиците.

В края на 2022 г. след ново емпирично изследване беше направен анализ на киберпространството относно това за какво най-често се използват интернет и колко време прекарват там ползвателите му. Установи се, че в информационното пространство има около 5 млрд. души. От тях почти половината имат профили в социалните мрежи. Българите най-много се посещават Facebook, след което TikTok. Средно хората прекарват около четири часа на ден там, а като цяло между 5 и 7 часа прекарват в интернет. Над 60% от комуникацията през имейли се отваря от мобилни устройства. Онлайн пазаруването и рекламите са се увеличили многократно, като се бележи сериозен ръст от началото на пандемията, което не е изненада за никого. Рекламодателите стават все по-изобретателни и намират начин да приковат вниманието на бъдещи клиенти. Това е трудно за установяване от обикновения потребител. Броят на регистрираните домейни е почти 400 млн., което също е изключително висока бройка. Тези статистики потвърждават мнението, че компаниите в България нямат интерес за иновации, защото те вече са дали на потребителите това, от което се нуждаят. Всички тези данни обаче дават възможност за осъществяване на кибератаки и други злонамерени дейности, породени от редица уязвимости.

Редица са киберзаплахите, които очакват потребителите в интернет. За да се изгради адекватна защита от тях, следва да се спазва и установи устойчива киберхигиена, придружена от навици при работа в мрежата. Ето и някои основни правила:

- Сигурна, силна парола и двуфакторна автентикация;
- Минимално споделяне на каквато и да е информация в социалните мрежи;
- По-голяма информираност относно поверителността;

⁵ *Internet Users by Country* [онлайн], [прегледан на 12/04/23]. Достъпен на: <https://wisevoter.com/country-rankings/internet-users-by-country/#bulgaria>.

- Разграничаване на поверителност и анонимност;
- Използване на криптиращи услуги, VPN и др.;
- Внимателно проучване при отваряне на уебсайтове и линкове със съмнителен произход.

При извършване на киберанализ относно киберинцидент насочен срещу потребител, ползващ възможностите за продажби онлайн бяха достигнати следните изводи. В рамките на няколко часа киберизмамници успяват да убедят жертвата посредством различни техники и снимков материал да изпрати пари, обърнати в криптовалутата биткойн към анонимен портфейл. По време на киберразследването се доказва, че групата действа от три години и е успяла да извлече сериозни суми от онлайн потребители в цял свят, като от март 2022 година са започнали интензивни атаки срещу български граждани. Киберизмамниците употребяват нигерийски телефонни номера, които са непроследими или не водят до преки доказателства, а комуникацията се осъществява на английски език. Паричните транзакции са единствено в криптовалутата биткойн, като след превода те използват стотици портфейли за пренасочване на средствата. В практиката има много случаи на киберизмами. От една страна те са добре познати, но от друга страна са изключително усъвършенствани. Като се има предвид огромният брой онлайн потребители, чийто ръст не спира да се покачва, тенденцията не само ще се запази, а дори ще се увеличи.

Неволните технически грешки и злоупотреби на служителите продължават да са част от челните места при компрометиране на лични данни. Неведнъж в хакерски форуми се публикуват бази данни с различна чувствителна информация. През август 2021 г. във форум бяха публикувани имена на потребители, както и банкови данни за тях (имейл, град, телефонен номер и др.). Такъв тип информация се публикува ежеседмично. В продължение на няколко месеца след обследване на тъмната част на интернет се потвърди наличието на големия обем масиви от данни, които циркулират там. Свободно се продават оръжия, наркотици, кредитни и лични карти, паспорти, достъп до различни акаунти и др. Една от основните причини тези материали да бъдат там е липсата на приемлива киберустойчивост.

Киберсигурността е важна, защото защитава всички категории данни от кражба и повреда. Това включва чувствителни данни, лична информация за идентифициране, защитена здравна информация, интелектуална собственост, данни за правителствени и индустриални информационни системи и др. Без програма за киберсигурност една организация не може да се защити от кампании за шпионаж, саботаж и др. Присъщият риск се увеличава поради глобалната свързаност и използването на облачни услуги за съхраняване. Широко разпространената лоша конфигурация на облачни услуги, съчетана с все по-умели киберпрестъпници, повишава киберриска за всяка организация. Киберзаплахите могат да идват от всяко ниво. Трябва да се наблегне върху обучение на персонала в областта на социалното инженерство, фишинга, ransomware и др. GDPR показва, че киберсигурността вече не е нещо, което бизнесът може да пренебрегне.

Инцидентите със сигурността редовно засягат фирми от всякакъв мащаб и причиняват необратими щети.⁶

Наличието на усъвършенствани програми и механизми за киберзащита на тези данни е от решаващо значение и в интерес на всички потребители за опазване на критичната инфраструктура.⁷ Ползите от прилагането и поддържането на практики за киберсигурност включват:

- Защита на бизнеса и държавата от кибератаки и нарушения;
- Защита за данни и мрежи;
- Предотвратяване на неоторизиран достъп;
- Подобро време за възстановяване след нарушение;
- Защита за крайни потребители;
- Съответствие с нормативната уредба;
- Подобро доверие в репутацията на компанията и доверие към разработчиците, партньорите, клиентите, заинтересованите страни и служителите⁸.

В интернет могат да бъдат открити различен тип данни по темата как да се защитим. Прилагането на практически решения, тествани и доказани сред потребителите е един от най-добрите начини за това. От една страна всеки сам може да добие представа, използвайки различни продукти предлагащи еднотипни решения, но това ще отнеме време. От друга страна консултация с най-добрите практики е добър вариант за потребители без технически познания и информираност по темата. И не на последно място да не забравяме, че най-добрите практики за киберсигурност са създавани на база най-често използваните типове кибератаки и борбата срещу тях.

Киберсигурността е важна по много причини, тъй като нашият живот и бизнес все повече разчитат на технологии и цифрови системи. Киберсигурността е необходима за защита на чувствителна информация от неоторизиран достъп, кражба и злоупотреба. Това включва лична информация, финансови данни и поверителна бизнес информация. Мерките за киберсигурност помагат за предотвратяване на кибератаки от различен произход, които могат да причинят значителна вреда на лица и организации. Пробивите в киберсигурността могат да навредят на репутацията на всяка организация, институция и да подкопаят доверието на клиентите и служителите, което може да има дългосрочни отрицателни ефекти върху операциите. Много индустрии имат разпоредби и изисквания за киберсигурност. Спазването на тези разпоредби е от съществено значение за избягване на глоби, законови санкции и опазване на активите си. Киберсигурността е важна за защитата на критична инфраструктура като електрически мрежи, транспортни системи и комуникационни мрежи от кибератаки, които биха могли да причинят широко разпространено прекъсване и хаос.

В необятното киберпространство има хиляди причини, обуславящи необходимостта от киберсигурност. При по-задълбочен анализ на материята могат да

⁶ *Visma.com, Why is cyber security important, [онлайн], [прегледан на 10/04/21]. Достъпен на: <https://www.visma.com/cyber-security/why-is-cyber-security-important/>.*

⁷ *Sharon Shea, SearchSecurity What is Cybersecurity, [онлайн], [прегледан на 05/09/21]. Достъпен на: <https://searchsecurity.techtarget.com/definition/cybersecurity>.*

⁸ *Пак там.*

бъдат разгледани повече въпроси, както и да се засегнат в по-голям мащаб някои от основните елементи. В днешно време в киберпространството битуват хакери от различен ранг, като едни работят срещу заплащане, други за удоволствие, а трети ще направят всичко по силите си, за да достъпят данни или да навредят. Закупуването на платени софтуерни решения осигурява различни начини за защита и са добър инструмент за противодействие. В повечето случаи потребителите не си дават сметка за какви неща изразходват парите си, вместо да се насочат към антивирусна програма или VPN услуга, което определено ще повиши киберсигурността им. Но всичко е въпрос на личен избор и преценка относно необходимостта и ползите от тези продукти спрямо нуждите на хората.

Не на последно място трябва да бъде отбелязано, че през последните години законовите регулации върху киберпространството постигнаха някои резултати, но те са на ниво, което тепърва ще трябва да се развива и адаптира към високата динамика в онлайн пространството, киберхигиената е персонална отговорност.

Библиография

- Abi Tyas Tunggal, Upguard.com, Why is CyberSecurity Important in 2021, [онлайн] достъпно на: <https://www.upguard.com/blog/cybersecurity-important#:~:text=Cybersecurity%20is%20important%20because%20it,governmental%20and%20industry%20information%20systems> [Посетен на 14/09/21].
- Annan Malla, DIGI Networking Solutions, Why do We need cyber security, [онлайн] достъпно на: <https://diginetworks.co.in/why-do-we-need-cyber-security> [Посетен на 04/04/23].
- Internet Users by Country [онлайн] достъпно на: <https://wisevoter.com/country-rankings/internet-users-by-country/#bulgaria> [Посетен на 12/04/23].
- Questona, 2021 - [онлайн] достъпно на: <https://questona.com/potrebite-lite-ne-izpolzvat-2fa/>
- Sharon Shea, SearchSecurity What is Cybersecurity, [онлайн], [прегледан на 05/09/21]. Достъпен на: <https://searchsecurity.techtarget.com/definition/cybersecurity>.
- Visma.com, Why is cyber security important, [онлайн], [прегледан на 10/04/21]. Достъпен на: <https://www.visma.com/cyber-security/why-is-cyber-security-important/>

СИСТЕМА ЗА ЕЛЕКТРОННО НАБЛЮДЕНИЕ НА ПРАВОНАРУШИТЕЛИТЕ – ПРАВО ЗА ЗАЩИТА НА ЖЕРТВИТЕ ОТ ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Росен Кирилов¹

Технологичният напредък е основна движеща сила в социалното и културно развитие на обществото. Научните постижения промениха природната и културна среда, която ни заобикаля². Технологиите са средства, които предлагат различни по вид решения свързани с предотвратяването, разкриването и контрола върху престъпността. Те спомагат за по-детайлно разбиране и подход към криминалния феномен.

Внедряването на информационните и комуникационни технологии за осъществяване на контрол над престъпността и девиантното поведение, покрива широк спектър от изискванията и нуждите за прилагане на оперативни инструменти във връзка с разкриване и предотвратяване на престъпни деяния.

Концепцията за електронно наблюдение и контрол в областта на превенцията на престъпността дава следното определение: Това е електронна система използвана от правоприлагащите органи, с цел дистанционно управление на поведението на лица за които има данни, че са извършили престъпление. Системата за електронно наблюдение трябва да се разбира като „технология за дистанционно наблюдение, което регулира времевите и пространствени графици на извършителите на престъпления“.

Насилието, агресията и дискриминацията в българското общество прогресивно нарастват. Проблемата се състои не в така наречените „лоши“ или „остарели“ закони, а по-скоро в неспособността за водене на правилна политика по отношение приемането на стратегии в сферата на сигурността. Властта в лицето на МВР и Министерството на правосъдието губят своя авторитет, заради ниските нива на капацитет и възможности за осъществяване на „социален контрол“. Непрекъснатите изменения и допълнения в законите са най-ярък пример за проява на слабост в организацията и управлението на сигурността и безопасност на обществото.

Красноречив пример за неадекватността в законодателните промени е факта, че за 2022 год. – 2764 жени са потърсили закрила и помощ от „Асоциация Анимус“³. Огромна част от тях не подават сигнал, поради недоверие в институциите. Само за първото тримесечие на 2023 год. 11 жени намериха смъртта си от ръката на мъжете си. Това е 40% от 27-те жертви, намерили смъртта си през 2022 год.

Според адвокат Йорданка Бекирска, дори и жертвите да са имали шанс да подадат сигнал, никой не е наясно каква закрила може и ще им бъде предоставена от държавата⁴. Друг проблем е липсата на специализирани полицейски служители. В сегашната обстановка полицията може да реагира само при сигнал съдържащ данни за извършено

¹ Докторант в НБУ, Магистър „Психологично подпомагане на ОИД“, МП, ГДИН, Отдел „СДВРП“, Сектор „Пробация“

² Michael Nagenborg, Albrechtslund Anders, Martin Klamt, David Murakami Wood – “ICT & the City”, The International Review of Information Ethics, 2010, Статии Google Наука

³ <https://bntnews.bg/news/ima-li-proboini-v-zakona-za-domashnoto-nasilie-1229668news.html>

⁴ Пак там

конкретно престъпление. И всичко това се случва на фона на регистрирани над 110 хиляди обаждания за домашно насилие към телефон 112, за последните три години.

В края на 2022 год. по проект на Европейската комисия, Националният статистически институт публикува следните данни: 36,6% от жените в България на възраст между 18 и 29 год. са преживели насилие от своя бивш или настоящ партньор. Всяка пета жена е преживяла ужаса на агресия и дискриминация, а близо една трета от момичетата са били жертва на физическо или емоционално насилие в своето детство. Сексуален тормоз на работното си място са преживели 12,2% от анкетираните. Като най-честа форма на насилие се определя физическо или психическо поведение в семейна среда⁵.

Увеличаващите се случаи на домашно насилие показва, че действащата правна уредба, не обхваща достатъчно добре обществените отношения и не предоставя превенция и защита в необходимата степен. Както отбелязва организацията за борба с половете и социално-икономическите неравенства „ЛевФем“, предложените промени в закона включват голяма част от предлагани в годините идеи, както от тях, така и от други организации⁶. Всеобщата положителна оценка е във връзка със следните предложения:

1. Създаване на Национален съвет за превенция и защита от домашно насилие.
2. Установяване на единна Национална информационна система за регистър на случаите на домашно насилие.
3. Удължаване на срока на Националната програма за превенция и защита от домашното насилие.

Докладът няма за цел да прави анализ на законодателството. Каквито и колкото красиви думи и термини да внесем, на правосъдието са нужни средства за борба и установяване на правовия ред. Докладът презентира технологично решение за подобряване контрола над девиантните поведения, свързани с прояви на насилие и агресия. Тъй като тези прояви са най-често срещани в семейството, то техническите решения са най-адекватен отговор на държавата в прилагане на стратегии в борбата с домашното насилие.

Технологичното решение е разработено специално и е предназначено единствено и само за контрол на санкции и мерки постановени от съда, които имат за цел да дистанцират двама души един от друг (агресор и жертва). Според оперативният опит в използването на технически устройства, те са най-подходящото средство за контрол върху високо рискови ситуации, тъй като подпомагат полицията при вземане на правилно решение в конкретна ситуация. Чрез технологията ненаатрапчиво и от дистанция се извършват проверки за уместността на местоположението в което се намира наблюдаваното лице. Този вид наблюдение най-пълноценно осъществява контрол върху спазването на мерките за защита на жертвите.

Технологията за електронно наблюдение позволява да бъдат създавани защитни зони - динамични или фиксирани. В зависимост от определените от съда ограничения и мерки за защита, зависи каква зона /зони ще бъдат изградени, а от тях зависи и какъв вид и модел устройства ще бъдат използвани.

⁵ <https://www.svobodnaevropa.bg/a/32149017.html>

⁶ <https://levfem.org/blog/2023/05/16/stanovishte-zzdn-may-2023/>

Динамичните зони изискват прикрепване на устройства с радиочестотен и GPS сигнал. Устройствата се поставят и на жертвата и на агресора. Тези зони са географски места, на които има висок процент на вероятност от случайна среща. Двуконпонентни устройства за наблюдение са най-широко разпространени, тъй като те покриват най-голям обем от изискванията на определените от съда ограничения. Освен това са основно средство за прилагане при високо рискови профили на насилие и агресия.

Фиксираните зони са определените от съда местата, към които се забранява или ограничава достъпа: домът на жертвата, училища, детски градини, месторабота. Тези зони са поставят под защита, която респективно осигурява спокойствие и безопасност за жертвата. За да бъдат гарантирани, то е необходимо преди всичко междуинституционална координация.

Компетентният съд взема решение за употреба на технологията за електронно наблюдение. Той трябва да е информиран за възможността за обезпечаване от агенцията извършваща наблюдение и контрол. Съдът съобщава наложените ограничения и определя времето за активиране и срока необходим за защита на жертвата. Определя се агенцията (полицейска или пробационна служба), имаща отношение към прекия контрол върху изпълнението.

Тук е необходимо да бъде отбелязан следния парадокс – всички радетели за човешки права изказват негативно мнение по отношение на технологията за наблюдение и контрол. Според редица адвокатски сдружения, асоциации за защита правата и свободите на гражданите и други, технологията за електронно наблюдение нарушава конституционните права на лицата спрямо, които се прилагат. Но господата, това е просто едно устройство. Ограничаването в свободното придвижване на лице извършило престъпно деяние се определя от съда. Съда е онзи, които определя мярката по ограничаване. Тя е правно регламентирана в НК и НПК. Тогава защо едно устройство ви е проблема? Мобилният телефон е средство, което улеснява комуникацията ми с близки, приятели, колеги и т.н. Условието да го ползвам е определено от мобилния оператор – не телефона ми е виновен, че не съм платил сметката и комуникацията ми е ограничена.

Нека погледнем нещата от друга гледна точка – предимствата, които осигуряват устройствата за електронно наблюдение и тяхното активно използване. Основна цел за определяне на превантивна мярка е осигуряване на спокойствие, безопасност и рехабилитация на личността. Няма значение дали жертва или агресор. Електронното наблюдение допринася за успеха на рехабилитационната програма, която ще бъде приложена и към двете страни. Технологията не заменя извършването „оценка на риска“, но събира ценни данни и информация, необходими за качеството на оценяване.

Осъществяването на непрекъснато наблюдение осигурява прецизна проверка на поведението по отношение спазването на наложените санкции и мерки. Технологията събира и съхранява информация за местоположението, движението и поведението на агресора при спазване или неспазване на наложените ограничения, както и за наличие на случайни или нарочни действия в определени ситуации.

Технологията осигурява:

- Утвърждаване на правото на жертвите да бъдат защитени.

- Предотвратяване извършване на нарушения от страна на наблюдаваното лице.
- Превантивна реакция от страна на органите за контрол при извършване на умишлени действия с цел неспазване на наложените санкции и мерки.
- Защита на наблюдаваното лице при констатиране на случайни инциденти, свързани с поведението му или причинени от техническа неизправност.

Технологията за електронно наблюдение покрива широк кръг от задачи по наблюдение и контрол, които се разработват и управляват от единен център в непрекъснат режим на работа. В центъра се администрират, мониторираат и обработват всички сигнали и събития, които се регистрират от техническите устройства. През него се осъществява връзка с компетентните органи при настъпили извънредни ситуации. Осъществяването на контрол се ограничава до намеса в определен момент и конкретна ситуация, което се регистрира под формата на сигнал за настъпило нерегламентирано събитие.

Функционалността на технологията позволява наблюдение на местоположението и движението на агресора в реално време или проследяване на поведението в определен времеви период. Комуникацията се осъществява по GSM система през сателит, а събраните данни и информация се съхраняват в централен компютър. Наблюдението може да се осъществява в пасивен, активен и смесен режим на работа.

Пасивното наблюдение събира данни за местоположението и движението на агресора, които се съхраняват в база данни. В предварително определен момент централният компютър изпраща обобщена справка за регистрирани в системата събития. Справката се анализира и информацията е обобщаваща за поведението на наблюдаваното лице.

Активно наблюдение се осъществява в постоянен режим 24/7, които събира данни за местонахождението и движението на наблюдавания в реално време. При регистриране на събитие за нарушение за навлизане в забранена зона или напускане на разрешена зона, центъра за наблюдение установява причините и сигнализира органа за контрол. При необходимост се извършват специализирани действия за предотвратяване извършване на евентуално престъпление.

Смесеното наблюдение е комбинирано между активно и пасивно. Основната информация се събира и съхранява в централен компютър, а активното наблюдение се активира само при констатиране на нарушение в зоните.

Както се вижда наблюдението е в строга зависимост от създаването на разрешени или забранени зони на действие. Разрешена зона е тази географска област, в която наблюдаваното лице може да пребивава или посещава. Забранена зона съответно е тази географска област където лицето няма право да пребивава или посещава. Технологията позволява създаване на зона в зоната, което съществено подпомага органа за контрол при изпълнение на наложените санкции и мерки.

По отношение на наблюдаваните лице, технологията е необременяваща и намалява чувството на напрежение. Електронното наблюдение е уникален помощник за ефективно управление и използване на рехабилитационните и реинтеграционни процеси.

За много от вас технологията за електронно наблюдение върху местоположението, движението и поведението на правонарушителите е нещо абсолютно непознато. Но тя реално е приета и интегрирана в наказателно-изпълнително производство вече над 4 години. Приетата концепция в страната ни по отношение на технологията е твърде остаряла. Към момента електронно наблюдение на територията на страната ни се прилага за следните категории правонарушители:

- Лица с наложени пробационни мерки „Задължителна регистрация по настоящ адрес“ и „Ограничение в свободното придвижване“: прилага се за срок от 2 до 6 месеца, с възможност за удължаване от до 6 месеца, но не повече от 1 година. Предложението за прилагане е в правомощията на пробационен служител, но само и единствено, ако има съгласие на правонарушителя;

- Лишени от свобода с право на работа извън затвора, ако ношуват на работния обект: прилага се до отпадане на необходимостта. Наблюдението се осъществява върху местата за придвижване и престой. Контролират се комплекс от мерки. Криминологичните изследвания доказват положителното въздействие при възприемане на наложените ограничения и засилване чувството за свобода, въпреки наложеното наказание с лишаване от свобода;

- Спрямо лица с наложена мярка за неотклонение „Домашен арест“: прилага се до отмяна или замяна на постановената мярка. Изпълнява се по съдебно определение или по искане на МВР. Основна задача е наблюдение на поведението по отношение спазването на ограничителния режим.

Натрупаният до момента опит в използването на телекомуникационни и компютърни технологии за наблюдение и контрол върху местонахождението, движението и поведението на правонарушителите, доказва възможността на технологията за осъществяване на превантивни действия извън наказателно-изпълнителното производство. Предимствата и възможностите на техническите устройства умело се съчетават за обезпечаване на дейности по специфични превенции в криминална среда. Позовавайки се на принципите за „социален контрол“, електронното наблюдение ще позволи на държавата да подобри и извършва формален контрол върху установени от закона противоправни деяния.

Електронното наблюдение е инструмент за създаване на нов модел за социален контрол, който да бъде насочен към проявите на девиантно поведение и ситуациите водещи до извършване на престъпления. Технологията успешно може да бъде използвана по отношение на голяма част от престъпленията описани в НК.

Достатъчно ли е обаче да наказваме като ограничаваме или лишим нарушителите от ценни за тях неща. Електронното наблюдение е най-ефективно единствено, когато то се прилага като подпомагащо средство на избрана методика за превъзпитание, въздействие, ресоциализация и т.н.

Системата за сигурност е динамична и отворена. Тя съществува, за да осигури безопасност и спокойствие на обществото, чрез комбинация от средства и методи. Електронното наблюдение е крайно необходимо, за да успеем да реализираме успешно целите и задачите на приетите и приеманите в бъдеще стратегии за противодействие на престъпността.

Този доклад е част от поредица от научни разработки по темата за прилагане на електронно наблюдение в наказателния процес. Целта е не популяризирането на определен вид технически устройства и модел на технология, подпомагане на публичните политики в сектор „Сигурност“. всеобщо е мнението, че е необходимо да бъдат постигнати по-ефективни резултати в превенцията на престъпността, в контрола над девиантното поведение и в защита на жертвите от престъпно посегателство.

Електронното наблюдение е многокомпонентен инструмент от организационни и контролни механизми, които са средство и форма за контрол върху основните компоненти и фактори на престъпността. Електронното наблюдение е третична криминологична превенция, тъй като оказва пряко въздействие върху поведението на правонарушителите.

Това е предпоставка за организиране на специализирани обучения по темата, предоставяйки възможност за професионално развитие.

Библиография

Коен, Стенли. „Визии за социален контрол“, Барселона, 1988

Michael Nagenborg, Albrechtslund Anders, Martin Klamt, David Murakami Wood – “ICT & the City”, The International Review of Information Ethics, 2010

https://parentacademy.bg/sessions_category/yordanka-bekirska/

<https://www.svobodnaevropa.bg/a/32149017.html>

<https://levfem.org/about-us/>

<http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/5092/cgb1de1.pdf?sequence=1>

<https://www.europarl.europa.eu/news/bg/press-room/20210930IPR13927/speshni-merki-za-zashchita-na-zhertvite-na-nasilie-v-sporovete-za-popechitelstvo>

<https://justice-trends.press/es/violencia-domestica-las-ordenes-de-alejamiento-realmente-brindan-proteccion/>

ВИРТУАЛНАТА ЖЕЛЯЗНА СТЕНА: КИТАЙСКИЯТ ДИГИТАЛЕН АВТОРИТАРИЗЪМ И НЕГОВИТЕ ПОСЛЕДИЦИ ВЪРХУ ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Мариан Нинов¹, Ралица Борисова²

УВОД

След встъпването на власт на Си Дзинпин през 2012 г., като президент и председател на Китайска комунистическа партия (ККП), се наблюдава маниер на по-агресивен и репресивен подход на управление. Това е резултат от заложените нови приоритети и амбиции на държавното ръководство за постигане на доминираща роля на Китай в геополитически план. Си е възприел налагането на дигитален натиск и ограничения като единствен възможен мирен начин за гарантиране на собствените властови позиции, постигането на „китайската мечта“³ и безпрепятствено разширяване на влиянието на управляващата ККП, както у „дома“, така и в чужбина. Формирани са подходящи законодателни изменения и инициативи, целящи регламентиране и обосноваване на механизмите за прилагане на дигитален контрол върху китайското общество, с които е задължено да се съобразява без оглед на възможното ограничаване и/или нарушаване на човешките му права и свободи.

Пекин разглежда революцията на информационните технологии като актуално средство, чрез което успешно да формира архитектурата на глобалната цифрова инфраструктура и да наложи монопол върху моделирането на „новия световния ред“. За постигане на очертаните цели, Китай се фокусира върху популяризирането на „Дигиталния път на коприната“ (ДПК) - част от инициативата „Един пояс, един път“, за да осигури цифровата свързаност с останали държави по света, респективно да разшири влиянието си и да затвърди възхода си.

Разпространението на механизмите на дигиталния авторитаризъм може да има значителни и дълготрайни последици върху правата на човека в световен мащаб. Екосистема на либералните общества е устроена да постига баланс между индивидуалните свободи и защитата на обществото от злоупотреби. От своя страна Пекин действа опортюнистски във всеки един момент. Успя да използва дори Ковид пандемията, за да популяризира извън своите граници, като ефективен модел, нормите и подходите на дигиталното управление при провеждането на политиката „Нулев Ковид“. Нараства броят на политическите елити на демократични и авторитарни държави, които възприемат китайския модел за контрол и сигурност и се обръщат към Китай за ноу-хау. Ако демокрациите обаче не успеят да наложат категорично принципите и интересите си с еднаква твърдост, последователност и решителност, се създава благоприятна почва дигиталният авторитаризъм да се превърне в неизбежна реалност в световен мащаб.

¹ доцент във Военна Академия

² асистент във Военна Академия r.borisova@rncd.bg

³ афоризъм, употребен в реч на Си Дзинпин за първи път на 29 ноември 2012 г., с който определя целта Китай да стане напълно развита нация до 2049 г.

СЪЩНОСТ НА ДИГИТАЛНИЯ АВТОРИТАРИЗЪМ

Дигитален авторитаризъм е средство, което цели да трансформира баланса на сили между демокрациите и автократиите. Според Алина Полякова и Крис Месероле понятието „дигитален авторитаризъм“ включва "използването на цифрови информационни технологии от авторитарни режими за наблюдение, потискане и манипулиране на местното и чуждестранното население"⁴. Наред с неговите производни, напр. техно-авторитаризъм, цифров авторитаризъм, дигитална диктатура то придобива широка употреба в академичните, политически и социалните кръгове, за да се опише най-общо начинът, по който много лидери по света владеят силата на интернет и технологиите, за да придобият или затвърдят контрола над своите граждани.⁵ Ерол Ябуки и Самюел Бранен считат, че „дигиталният авторитаризъм представя припокриващи се и разширяващи се предизвикателства в рамките на автократиите, като инструменти за подкопаване на противниците, чрез износ към режими със сходно мислене и в рамките на и от самите демокрации“⁶. Дигиталният авторитаризъм се дефинира като „способ правителствата да контролират своите граждани чрез технологиите, дискредитирайки концепцията за Интернет като двигател на човешките свободи“⁷.

На база на това може да се обобщи, че *дигиталния авторитаризъм е холистична система от държавни политики, способности и средства, насочени спрямо целева група от индивиди и/или държави за налагане на дигитален контрол при постигане на стратегическа цел.*

Дигиталният авторитаризъм позволява ефективен държавен контрол и ограничаване на гражданските права, като в същото време той намалява потребността от прибегване до насилствена принуда. Технологиите дава възможност с деликатни, незабележими, по-автоматизирани механизми за контрол и рафинирани средства да се увеличава автоцензурата и социалният надзор.

ДИГИТАЛЕН АВТОРИТАРИЗЪМ С КИТАЙСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

КНР е институционализирала мерките за наблюдение и придобиването на почти пълен контрол върху онлайн политическия дискурс в страната. Пекин е известен със своята “Great firewall” или Великата защитна стена, която съществува от повече от 20 години и е една от най-сложните системи в света. Тя позволи да се изолира китайския Интернет от останалия свят и е ключов елемент за формирането на кибер суверенитет. Великата защитна стена е изградена с цел качествено цензуриране на китайския

⁴ Polyakova, A., Meserole, Ch., (2019) *Exporting Digital Authoritarianism: The Russian and Chinese Models*, The Brookings Institution, (онлайн) Достъпен на: <https://www.brookings.edu/research/exporting-digital-authoritarianism/>

⁵ Thacker, J., (2020) *What is digital authoritarianism? The use of technology to suppress human rights*, ERLC, (онлайн) Достъпен на: <https://erlc.com/resource-library/articles/what-is-digital-authoritarianism/>

⁶ Yayboke, E., Brannen, S. (2020) *Promote and Build: A Strategic Approach to Digital Authoritarianism*, Center for Strategic and International Studies, (онлайн) Достъпен на: <https://www.csis.org/analysis/promote-and-build-strategic-approach-digital-authoritarianism>

⁷ Shahbaz, A. (2018) *The Rise of Digital Authoritarianism* Freedom House, (онлайн) Достъпен на: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism>

виртуален свят, посредством механизми за блокиране на достъпа до определено съдържание и уебсайтове, изследване на мрежовия трафик, филтриране на ключови думи и забрана на използването на VPN услуги. Набляга се активно върху дезинформационните и пропагандните кампании. За целта се използват както автоматизирани системи, като чатботове, така и реални хора, като „50-центовата армия“⁸. Това създава динамична дигитална екосистема, където само одобрени от правителството наративи могат да се разпространяват. Освен това се прилага и строго наблюдение на онлайн дейности на интернет потребителите. Китайците могат да бъдат задържани, арестувани и дори изтезавани за участие в онлайн активности, които се считат за антиправителствени. Използват се дори по-сурови тактики за потискане на свободата на словото, включително лишаване от свобода на журналисти, активисти, правозащитници, писатели и блогъри, които критикуват във виртуалното пространство правителството и/или неговите политики.

Освен изграждането на Велика защитна стена, Китай формира и своеобразна „Виртуална желязна стена“ около всеки свой гражданин. Допълнително КНР притежава най-големите мрежи за наблюдение в света. Те са съставени от повече от 600 милиона камери за видеонаблюдение (CCTV) на обществени места в цялата страна, които предоставят данните на китайските власти чрез програми като „SkyNet“. Това е система за видеонаблюдение с големи данни, която събира изображения от кръстовища, места за събиране и контролно-пропускателни пунктове. След това ги компилира и картографира с помощта на географска информационна система, като това осигурява мониторинга в реално време. Успехът на „SkyNet“ доведе до сформирването на друга инициатива за наблюдение „Sharp Eyes“, която пък има за цел да свърже камерите от „интернет на нещата“ (IoT) с тези за обществен мониторинг.

Събраните от режима големи данни се интегрират в алгоритми с изкуствен интелект (ИИ), не само за наблюдение на местонахождението на хората и онлайн поведението им, а и за проследяване на взаимоотношения им чрез анализ на връзките, за разпознаване на намерения или емоции, използвайки анализ на настроеността. „Технологичното видеосъоръжение, въоръжено с ИИ, дори оповестява милицията, ако местни жители се отклонят на повече от 300 метра от „зоните за сигурност“, които включват дом, работа, маршрутите между тях, пазара и близко разположени магазини. При нарушение милицията има право да задържи човека или разпита негови роднини“.⁹

Дигиталният авторитаризъм с китайски характеристики също така включва технологични системи за стимулиране и наказание на гражданите, като китайската система за социален кредит въведена през 2014 г. Чрез нея се осигурява трансферът на данни между частни технологични компании и правителствени ведомства, за да се генерира разрешение до всеки в социума да участва пълноценно или не в обществения и икономически живот в страната. Заявената цел на системата е да насърчава почтеността в социалните отношения, чрез стимулиране на „надеждно“ и демотивиране

⁸ *Who Are the Chinese Trolls of the '50 Cent Army'?* (2016) (онлайн) Достъпен на: <https://www.voanews.com/a/who-is-that-chinese-troll/3540663.html>

⁹ Чуков, Б. (2021), *Прекрасният нов свят след 1984*, София, Изток-Запад, стр. 59

на поведение, което „нарушава доверието“. Системата за социален контрол събира също данни за всички сърфиращи в интернет китайци и темите и коментарите, които правят.

Анализът на прилаганите способности в цифровия домейн показват готовността на КНР да negliжира правата на човека в името на стабилността и сигурността на управляващия режим. Според журналистът и основател на Rappler.com Мария Реса демокрациите трябва да обмислят как нормативните разпоредби могат да защитят гражданите. „Мисля, че трябва да започнем с приемането на законите, които вече действат в реалния свят, и да се уверяваме, че те се прилагат във виртуалния свят. Мисля, че трябва да започнем с Всеобщата декларация за правата на човека.“¹⁰ Посредством налаганите дигитални мерки за контрол пряко се нарушават редица членове от приетата през 1948 г. декларация. (таблица 1).

Таблица 1 (авторска разработка)

СРЕДСТВО	МЕХАНИЗЪМ	ОГРАНИЧЕНИЯ	НАРУШЕНИ ПРАВА НА ЧОВЕКА
"Great Firewall"	Интернет цензура дезинформация	Достъп до информация Свобода на изразяване	Член 3. Член 12. Член 19.
Социална кредитна система	Събиране на лични данни, социално оценяване въз основа на поведение, черен списък за "ненадеждни" лица	Свобода на придвижването Свободен избор на религия Свобода на събиране	Член 12. Член 13. Член 18. Член 20.
Наблюдение	Системи за масово наблюдение, технология за лицево разпознаване, проследяване на онлайн активност	Свобода на събиране Справедливо правосъдие Поверителност	Член 3. Член 9. Член 12.

„ДИГИТАЛНИЯТ ПЪТ НА КОПРИНАТА“

Официално обявената цел на ДПК е да насърчи цифровата взаимосвързаност и да развие технологичната инфраструктура на Източна, Централна и Южна Азия с Европа. Той обаче има и задачи, които включват създаване на ориентирана към Китай цифрова инфраструктура, износ на индустриален свръхкапацитет, улесняване на разрастването на китайските технологични корпорации, достъп до големи масиви от данни и манипулиране на политически възприятия.

В контекста на инициативата Пекин насочва вниманието си върху изграждането на цифрова инфраструктура и предоставянето на цифрови услуги на страните по „Един пояс, един път“. Цифровите технологии играят ключова роля в тези усилия, тъй като Китай се стреми да насърчи приемането на своите технологични стандарти, като 5G, и да увеличи влиянието си в глобалното управление на технологиите. Китайските дигитални компании като Huawei и ZTE също играят важна роля в изграждането на цифрови инфраструктурни проекти по света. Целта на ДПК е да обвърже държавите финансово и чрез предоставени ресурси, за да ги направи по-малко склонни да осъждат

¹⁰Countering digital disinformation: Maria Ressa wins Nobel Peace Prize, (2021) (онлайн) Достъпен на: <https://www.itu.int/hub/2021/10/countering-digital-disinformation-maria-ressa-wins-nobel-peace-prize/>

потъпкването на правата на човека от Пекин и неговите вътрешно- и външнополитически практики. Пример за подобен резултат беше, когато през 2017 г. Гърция блокира официалната позиция на ЕС пред ООН, критикуваща нарушенията на човешките права в Китай. Атина, която наскоро беше получила огромен приток на китайски инвестиции в пристанището Пирея, провали с несъгласието си обща позиция на ЕС пред Съвета за човешките права на ООН в Женева.¹¹

Разнообразните елементи, които Пекин предоставя на държави-партньорки посредством ДПК съдържат редица рискове и възможности за експлоатиране на уязвимости (таблица 2).

Таблица 2 (авторска разработка)

Кибершпионаж	Китай често е посочван като извършител на кибершпионаж с цел кражба на чувствителни данни и интелектуална собственост ¹² ДПК потенциално би могъл да предостави на Китай повече възможности за участие в подобни дейности, тъй като разширява своята цифрова инфраструктура и влияние.
Кибератаки	ДПК също може да увеличи риска от кибератаки, тъй като Китай разширява своя цифров отпечатък и свързаност. Това може да доведе до мащабни смущения в критичната инфраструктура и услуги, както и до кражба на чувствителна информация.
Поверителност на данните	ДПК може потенциално да компрометира поверителността на данните на лица и организации, тъй като Китай разширява цифровата си инфраструктура и влияние. Има опасения за това как Китай би могъл да използва данните, които събира чрез тези инициативи.
Цифрова цензура	ДПК потенциално може да осигури на Китай по-голямо влияние върху глобалните цифрови стандарти, което да доведе до повишена цензура и ограничения върху свободата на словото.
Зависимост от китайските технологии	ДПК може да доведе до това, че други страни да станат зависими от китайските технологии и инфраструктура. Оптичните кабели, батерии, вериги и устройства, които задвижват цифровизацията са съставени от минерали. Медта, кварцът, силиконът, кобалтът, литият и редкоземните елементи се използват в почти всяко електронно устройство на планетата. Най-голямото производство на редкоземни елементи се извършва в Китай, който контролира над 80% от световните доставки. ¹³

Китайските компании играят важна роля в усилията на страната за телекомуникационно господство, като са инсталирали интернет и мобилно мрежово оборудване в най-малко 38 страни¹⁴. Държавните China Telecom, China Unicom и China Mobile полагат оптични връзки в Мианмар, Киргизстан, Непал и други държави.¹⁵ Тъй като все повече от критичната телекомуникационна инфраструктура в света се изгражда

¹¹Denyer,S.(2017), *Europe divided, China gratified as Greece blocks E.U. statement over human rights*, Достъпен на:<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/19/europe-divided-china-gratified-as-greece-blocks-e-u-statement-over-human-rights/>

¹² Алексов,Ц. (2021) *АРТ групите и отпечатъка върху киберпространството през години до наши дни*, издателство Авангард Прима, София

¹³ Muggah,R., (2021), *The Real-Life Risks of Our Digital World* (онлайн), Достъпен на: <https://foreignpolicy.com/2021/07/10/digital-risk-mapping-maps-geography-data-networks-telecommunications-satellites-cell-towers-undersea-cables-rare-earths/>

¹⁴Abramowitz,M., Chertoff, M. (2018) *The global threat of China's digital authoritarianism*,(онлайн) Достъпен на: <https://www.seattletimes.com/opinion/the-global-threat-of-chinas-digital-authoritarianism/>

¹⁵ Shahbaz,A.(2018) *The Rise of Digital Authoritarianism* Freedom House, (онлайн), Достъпен на:<https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism>

от Китай, глобалните данни могат да станат по-достъпни за разузнавателните й служби. Всяка местна фирма може да бъде законно принудена да осигури „задна врата“¹⁶ в своите системи, чрез която властите да получават достъп до всички желани криптирани данни. Китайските технологични компании също са задължени по закон да си сътрудничат по въпросите на националната сигурност и разузнаването чрез подпомагане на наблюдението и предоставяне на своите експертни познания, продукти и данни за целите на ККП. Въпреки че тези компании оперират на свободния пазар, ККП има потенциала да контролира всяка компания по всяко време. През 2018 г. Представителите на службите за сигурност на Африканския съюз съобщиха, че техни компютърни системи (китайска инвестиция) са програмирани да изпращат поверителни данни обратно в Шанхай всеки ден в продължение на пет години.

Като част от многостранните усилия на Пекин са процесите по изграждане на тесни връзки с обществени и политически лица по целия свят, за да се образува мрежа от поддръжници, които ще последват примера му в дигиталната политиката и незачитането на човешките права. Според вицепрезидента за изследвания и анализи във Freedom House Адриан Шахбаз “ефектът върху гражданските свободи и норми ще зависи от типа технология, която Китай изнася, от политическата култура на държавите получатели и дали те могат или искат да прилагат независим и качествен надзор на новите технологии за наблюдение“.¹⁷

CASE STUDY: СЪРБИЯ

В контекста на китайската хибридна стратегия за постигане на глобално влияние, Китай вижда Сърбия като подходяща входна точка за навлизане на Балканите, респективно в Европа. Географското положение и многовекторната политика на Белград благоприятстват разширяването на влиянието на Пекин, задълбочаването на двустранните отношения и сътрудничеството. Също така сръбският президент Александър Вучич многократно е демонстрирал близките си контакти с китайското ръководство и е изразявал топлите си чувства към Си Дзинпин. Двете страни развиха близки отношения през последните години, като Китай вложи значителни инвестиции в инфраструктурата и икономиката на Сърбия по инициативата „Един пояс, един път“. Белград се наложи като най-близкият партньор на Пекин в Западните Балкани и това се отразява в сръбската отвореност към навлизането на китайските технологии.

Един от проектите в нашата съседка с китайско участие е „безопасен град“, чрез който се инсталира техническо оборудване в големите населени места на страната за наблюдение на обществени пространства. Тези камери могат да се използват с различно приложение, като разпознаване на лица и на регистрационни табели на превозни средства. Проектът се изпълнява от компанията Huawei, която предоставя сензорите, както и софтуер за анализиране и обработка на данни. Наблюдението е с използването на ИИ, с възможности за видео анализ и висок обхват на увеличение.

¹⁶ Задната врата(backdoor) е вид злонамерен софтуер, който преодолява нормалните процедури за удостоверяване на достъпа до система.

¹⁷ Gordon, D. (2022) *The Digital Silk Road: Introduction*(онлайн) Достъпен на: <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2022/12/digital-silk-road-introduction/>

Породиха се множество опасения сред сръбските граждани, че използването на тези камери могат да компрометират поверителността и сигурността им-потенциално да се улесни предоставянето както на сръбските, така и на китайските разузнавателни служби достъп до чувствителни данни. Въпреки социалното недоволство¹⁸ сръбското ръководство не възпрепятства разширяването и надграждането на съвместните инициативи с Китай.

През 2020 г. Huawei допълнително откри свой иновационен център в Белград. Стана основен участник при изграждането Националния център за данни в Крагуевац предостави безвъзмездна помощ в развитието на платформа с ИИ и облачната инфраструктура, и е негов търговски потребител. Китайския дигитален гигант е и дългогодишен партньор на държавната телекомуникационна компания Telekom Srbija. Имаше амбициите да бъде водещ доставчик при пускането на 5G в Сърбия, но правителството отложи този процес след натиск от САЩ.

Сръбското правителство се обърна към китайските си партньори за придобиването на технологии за „умен град“. Проектът е планиран за градовете Белград, Нови Сад и Ниш. Според официално обявените направления на проектите на Китай изнасяни в чужбина „умният град“ съдържа инструменти, с които местните власти да предоставят по-добри обществени услуги за своите граждани, докато „безопасен град“ е система за повишаване на сигурността и безопасността на гражданите. И двата проекта поражда много опасения относно неприкосновеността на личния живот в областта на цифровите технологии, потенциала за злоупотреба с технологията и въздействието върху правата на човека.

Предвид навлезлите китайски системи за контрол и демонстрираните добри чувства към китайския лидер, може да се оцени, че Вучич възприема модела на дигитален авторитаризъм с китайски характеристики. Той все повече движи Сърбия към по-авторитарна система на управление, вероятно воден от личните си интереси и желание за запазване на властовите си позиции. В анализ на Freedom House от 2020 г. се посочват опасенията относно ерозията на демократичните норми и концентрацията на власт в ръцете на Вучич и неговата управляваща партия. В доклада се отбелязва, че медийната среда в страната е все по-ограничена, като правителството упражнява контрол върху държавните средства за масова информация и използва законни инструменти за сплашване на критични гласове.¹⁹

Цифровото влияние на Китай в Сърбия потенциално може да бъде прехвърлено и към Европейския съюз, когато страната стане част от европейската общност. Ако Пекин наложи и надгради позициите си в развитието на цифровата инфраструктура на Балканите, може да представлява предизвикателство за сигурността не само за региона, но и за западния свят като цяло.

¹⁸Standish,R. (2022), *Serbia's Legal Tug-Of-War Over Chinese Surveillance Technology (Part 2)*,(онлайн) Достъпен на: <https://www.rferl.org/a/serbia-chinese-surveillance-backlash-standish/32145138.html>

¹⁹ Freedom House, (2020)(онлайн) Достъпен на:<https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2020>

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Новите технологични постижения позволяват негласен контрол на населението на планетата. Китайската система на дигитален авторитаризъм вече не е опасност само за тези, които живеят в нейните граници, а и за останалия свят. Пекин не само изнася своите форми на цифров контрол чрез инфраструктура, но и предоставя работещ модел и ефективни насоки за това как чуждите правителствата могат да използват технологията, за да репресират населението и дискредитират опонентите.

Важно е да се подходи прагматично и внимателно да се обмислят потенциалните рискове и последици от използването на китайските технологии за наблюдение и други чувствителни приложения. Би трябвало да се гарантира, че са налице подходящи законови рамки за защита на човешките права и неприкосновеността на личния живот. Част от мерките, които могат да бъдат приложени са: гарантиране, че всички практики, свързани с Интернет, се придържат към международните норми и стандарти за правата на човека; приемане на строги регулации за защита на личните данни, за да се осигури по-голяма прозрачност и възпрепятстване на нерегламентиран достъп до тях; обезпечаване на човешките права в националните стратегии при употребата на ИИ; налагане на санкции на чуждестранни технологични компании, замесени в нарушения на правата на човека.

Докато „Желязната завеса“ от епохата на Студената война (ограничаваща блок от държави) е свалена, т.нар. „виртуалната желязна стена“ (ограничаваща отделната личност) на Китай остава на мястото си и се усъвършенства с течение на времето. Най-добрият начин демокрациите да спрат възхода на дигиталния авторитаризъм е да покажат, че има по-добър модел за управление на Интернет.

Библиография

- Алексов, Ц., (2021) "АРТ групите и отпечатъка върху киберпространството през години до наши дни" Сидова, Д. Студентски сборник с доклади "Национална и международна сигурност - кризи и заплахи", издателство Авангард Прима, София, ISBN 978-619-239-659-6, с. 35-44.
- Чуков, Б. (2021), Прекрасният нов свят след 1984, София, Изток-Запад, стр. 59
- Abramowitz, M., Chertoff, M. (2018) The global threat of China's digital authoritarianism, (онлайн) Достъпен на: <https://www.seattletimes.com/opinion/the-global-threat-of-chinas-digital-authoritarianism/>
- Council of foreign affairs, (2017), Beijing's Silk Road Goes Digital, (онлайн), Достъпен на: <https://www.cfr.org/blog/beijings-silk-road-goes-digital>
- Countering digital disinformation: Maria Ressa wins Nobel Peace Prize, (2021) (онлайн) Достъпен на: <https://www.itu.int/hub/2021/10/countering-digital-disinformation-maria-ressa-wins-nobel-peace-prize/>
- Denyer, S. (2017), Europe divided, China gratified as Greece blocks E.U. statement over human rights, Достъпен на: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/19/europe-divided-china-gratified-as-greece-blocks-e-u-statement-over-human-rights/>
- Freedom House (2020), (онлайн), China Media Bulletin 144. Достъпен на: <https://freedomhouse.org/report/china-media-bulletin/2020/new-disinformation-tactics-coronavirus-censorship-activist-arrests>
- Freedom House (2020) (онлайн) Достъпен на: <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2020>
- Gordon, D. (2022) The Digital Silk Road: Introduction (онлайн). Достъпен на: <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2022/12/digital-silk-road-introduction/>
- ISPI (2019) Serbia: China Exports "Security" Too, (онлайн). Достъпен на: <https://www.ispionline.it/en/publication/serbia-china-exports-security-too-24123>

- Khalil, L. (2020). Digital Authoritarianism, China and COVID (онлайн). Достъпен на: https://www.lowyinstitute.org/publications/digital-authoritarianism-china-covid#_edn23
- Muggah,R., (2021). The Real-Life Risks of Our Digital World (онлайн). Достъпен на: <https://foreignpolicy.com/2021/07/10/digital-risk-mapping-maps-geography-data-networks-telecommunications-satellites-cell-towers-undersea-cables-rare-earths/>
- Polyakova,A., Meserole, Ch., (2019). Exporting Digital Authoritarianism: The Russian and Chinese Models, The Brookings Institution, (онлайн), Достъпен на: <https://www.brookings.edu/research/exporting-digital-authoritarianism/>
- Shahbaz, A. (2018). The Rise of Digital Authoritarianism Freedom House, (онлайн), Достъпен на: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism>
- Standish,R. (2022), Serbia's Legal Tug-Of-War Over Chinese Surveillance Technology (Part 2),(онлайн) Достъпен на: <https://www.rferl.org/a/serbia-chinese-surveillance-backlash-standish/32145138.html>
- Thacker, J., (2020). What is digital authoritarianism? The use of technology to suppress human rights, ERLC, (онлайн) Достъпен на: <https://erlc.com/resource-library/articles/what-is-digital-authoritarianism/>
- Universal Declaration of Human Rights (1948) (онлайн), Достъпен на: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>
- U.S. Department of State, (2017-2021), The Chinese Communist Party: Threatening Global Peace And Security, China's Disregard for Human Rights (онлайн), Достъпен на: <https://2017-2021.state.gov/chinas-disregard-for-human-rights/>
- Vuksanovic,V. (2020) In Serbia, China's Digital Silk Road Might Be in Trouble Very Soon, The Diplomat, (онлайн), Достъпен на: <https://thediplomat.com/2020/09/in-serbia-chinas-digital-silk-road-might-be-in-trouble-very-soon/>
- Who Are the Chinese Trolls of the '50 Cent Army'? (2016) (онлайн) Достъпен на: <https://www.voanews.com/a/who-is-that-chinese-troll/3540663.html>
- Yayboke, E. ,Brannen, S. (2020) Promote and Build: A Strategic Approach to Digital Authoritarianism, Center for Strategic and International Studies (онлайн) Достъпен на: <https://www.csis.org/analysis/promote-and-build-strategic-approach-digital-authoritarianism>

ИЗКУСТВОТО НА ПЕРЦЕПЦИЯТА: ВИЗИЯ НА КИТАЙ ЗА КОГНИТИВНО ВЛИЯНИЕ И ПОСЛЕДИЦИТЕ ВЪРХУ ГЛОБАЛНАТА СИГУРНОСТ

Мариан Нинов¹, Ралица Борисова², Силвия Драгова³

УВОД

Съвременното разбиране на водещите държави в света за невъзможността им да достигнат до глобално доминиране с военна сила доведе до преосмисляне на способите им за стратегическо противопоставяне⁴. Формирането на „сиви зони“⁵, в които е трудно правилно да се оцени реалната обстановка е търсен ефект от конфронтиращите и конкуриращите се държавни или недържавни актьори. Създават се специфични условия в таргетираната „сива зона“, които да подпомогнат осъществяването на хибридни операции с цел постигане на желано крайно състояние от държавата-агресор. Важен елемент за обособяването на благоприятна почва за хибридно въздействие е целенасоченото когнитивно влияние (КВ), което се прилага с различен интензитет в мирно и военно време.

С подкрепата на напреднали технологии като изкуствен интелект, наука за мозъка, невронауките и др., конфронтацията при кризи от военен и невоенен характер се разшири от осезаемото до невидимото поле на противопоставянето. Когнитивното пространство, съставено от религиозно-етични и психологически дейности, се превърна в нов театър на стратегическа конкуренция.

Китайската народна република (КНР) поставя като приоритет използването на КВ в своя стремеж към постигане на глобална доминация без да се налага военна намеса и конфликт. Пекин възприема информацията като своеобразно „оръжие“ и важен стратегически ресурс, а мрежата като „сива зона“ за антагонизъм между държавни и недържавни участници. Комбинацията от управление на възприятията и на пропагандата позволява на КНР относително лесно, евтино и безпрепятствено да оформя и насочва предпочитания от нея международен наратив и нагласи спрямо своите политики и действия.

КОГНИТИВНА ВОЙНА, КОГНИТИВНИ ОПЕРАЦИИ И КОГНИТИВНО ВЛИЯНИЕ

Когнитивната война, когнитивните операции и когнитивното влияние са понятия, които през последните години привличат все по-голям интерес в академичните и във

¹ Доцент във Военна Академия

² Асистент във Военна Академия r.borisova@rmdc.bg

³ Асистент във Военна Академия, София, България s.dragova@rmdc.bg

⁴ Василев, В. (2019) „Сива зона - пространство за прилагане на технологиите на хибридните заплахи и войни“, гр. Долна Митрополия, Национален военен университет „Васил Левски“.

⁵ широко териториално пространство за съсредоточаване на разнородни проблеми на обекта за осъществяване на хибридна война, в чиито прилежащи или погранични предели - наземно, въздушно, морско и кибер, могат да бъдат проведени хибридни операции.

военните общности при изучаването на съвременните форми на конфликт. Въпреки, че с най-голяма честотата се използва „когнитивна война“ в научните и медийните среди, а „когнитивни операции“ като заменяща дума наред с „когнитивно влияние“ и „когнитивно въздействие“, може да се направи опит за разграничаването им през призмата на хибридната война. Основен фокус в публикацията ще се постави върху когнитивното влияние - интегрална част във всеки един от методите за конфронтация.

Когнитивното влияние (КВ) може да отнесем до използването на различни техники в дигиталното пространство за оформяне на възприятията, вярванията, нагласите и поведението на хората. Този *modus operandi* може да включва пропаганда, дезинформация и механизми за манипулиране на емоции и формиране на убеждения. Основната цел на когнитивното влияние е да се постигне желан резултат чрез неусетно въздействие върху начина, по който хората мислят и действат. Обобщено може да се каже, че *КВ е комплекс от когнитивни техники и способности, които се прилагат върху познанието на таргетирана аудитория, посредством дигитален социален инженеринг за постигане на стратегически цели.*

Когнитивните операции (КО), от друга страна, се отнасят до набор от действия, предприети за прекъсване, неутрализиране или блокиране вземането на решения на опонента. КО обикновено включват използването на техники за когнитивно въздействие, кибероперации, електронна война и психологически операции. Целта им е да се спечели стратегическо предимство чрез подкопаване на когнитивните процеси и способностите за адекватна реакция на противника.

Когнитивната война е по-широко понятие, което обхваща както когнитивно влияние, така и когнитивни операции, и е съществен елемент на хибридната война. Тя е вид конфронтационно крайно действие, което може да включва използването на дезинформация, пропаганда и кибератаки. Все още няма конкретно единно виждане сред академичната общност относно концепция за когнитивната война. Често трудно се разграничават понятията информационна, когнитивна и кибер война. Разликата най-общо между тях е, че информационната война се фокусира върху контрола на потока от информация, когнитивната има за цел да поражда отговорите на индивидите и групите към представената информация, а *кибер войната* посредством технологии да нарушава дигиталната инфраструктура.⁶

Когнитивното въздействие се превръща в основна движеща сила зад еволюцията на войната. То често предшества когнитивната война, преминава през целия ѝ континуум и пряко засяга или дори ускорява нейният изход. Преди да се подходи към каквато и да е конфронтация или война, от съществено значение е добиването на сведения за познанието на противника. То е менталният процес, чрез който хората приемат, обработват и реагират на информация и знания, а КВ има за цел да порази двата му компонента - първият, засягащ способността на индивида да мисли и функционира, а вторият на подсъзнателно ниво влияе върху емоциите, желания, волята и вярванията на човека.

⁶Tzu-Chieh Hung , Tzu-Wei Hung,(2022) *How China's Cognitive Warfare Works: A Frontline Perspective of Taiwan's Anti-Disinformation Wars*, Journal of Global Security Studies

Полюто на възприятията е абстрактно пространство, в което си взаимодействат разбирането на себе си (себерефлексия и отчитане на силни и слаби страни), на света (събиране на разузнавателна информация, психологическо влияние и воля) и на другия (съюзник или враг), в което главната фигура е човекът. Разбирането как хората обработват информация и вземат решения е от решаващо значение в контекста на КВ, то има значение за идентифициране на уязвимостите и възможностите за манипулация на групите. Както отбелязва френският експерт в областта на когнитивната война Франсоа дьо Клузел в доклада „Когнитивна война“ с течение на времето, информационното претоварване влияе на индивидуалните когнитивни способности по начин, който ще попречи на обичайните разбирания и реакции към събитията и навременното вземане или отказ от вземане на решения.

Според Когнитивния модел на Джудит Бек теоретичната основа на връзката между човешките мисли и убеждения, според който „емоциите, поведението и физиологията на хората са повлияни от техните възприятия за събитията.“⁷ „Чувствата на хората се определят не от ситуацията, сама по себе си, а от начина, по който тя се интерпретира.“⁸ А базисните убеждения, формирани още в детството ни, са най-фундаменталното ниво на убежденията, които са глобални, ригидни и свърх генерализирани.

Хората имат склонност към селективно фокусиране върху информацията, която потвърждава базисното им убеждение, като лесно пренебрегват или отхвърлят доказателствата за противното. Пътят на информацията към съзнанието на личността е отворен безкритично, а базовите убеждения се поддържат некоректно и дисфункционално. Дезинформацията, преувеличените факти или изфабрикуваните новини са структурирани спрямо когнитивните уязвимости на целевите групи и техните базови убеждения, възползвайки се от предварително съществуващите им вярвания и уязвимости. Веднъж „докоснала“ се до тях, тази информация се превръща в „гореща когниция“ или просто емоция. А като социални същества, хората са устроени да вземат решения предимно емоционално. „Начинът, по който хората се чувстват емоционално и начинът се държат, са свързани с интерпретацията и мислите за ситуацията“⁹ Според Кристин Падески когато „емоциите са интензивни, е по-вероятно да изопачим, омаловажим или пренебрегнем информация, която е несъвместима с това, което чувстваме или вярваме. Всъщност колкото по-силна е емоцията, толкова по-крайни са нашите оценки за ситуацията“¹⁰. В резултат човешкото възприятие и вземане на решения могат лесно да бъдат изкривени при силна емоция, като стрес или страх, защото прогнозите на мозъка се определят от невронната мрежа, отговорна за емоциите. Проучванията показват, че разграничението между емоция, познание и възприятие не винаги е ясно, тъй като емоцията може да промени съдържанието на възприятието.

В психологическата литература присъстват няколко когнитивни пристрастия и изкривявания, които влияят на начина, по който хората обработват информация и вземат решения. Едно от най-известните изкривявания е „склонността към потвърждение“ или

⁷Бек, Д., 2018, *Когнитивно-поведенческа терапия. Основите и отвъд тях*, Изток-Запад

⁸Пак там.

⁹Пак там.

¹⁰Грийнбъргър, Д., Падески, К., *Мисълта определя настроението*, Изток-Запад

тенденцията да се интерпретира информацията по начин, който потвърждава вече съществуващи вярвания. Хората са ориентирани да дават предимство точно на онази информация, която потвърждава предварителните им концепции или хипотези, без значение дали е вярна. Възползването от това изкривяване най-често се случва чрез селективното представяне на информация, която подкрепя определена гледна точка или идея. Друго важно отклонение е „евристиката на наличността“, представляваща „когнитивно пристрастие, при което решенията се вземат на основата на пример, информация или скорошен опит, който е лесно достъпен, въпреки че може да не е най-добрият пример за информиране на решението“¹¹. Когнитивното влияние в контекста на сигурността може да използва тази деформация, като предоставя многократно излагане на конкретни идеи или послания, правейки ги по-забележими и влиятелни. В допълнение, „рамкиращият ефект“ е друго често срещано пристрастие, което може да се използва като КВ. Това пристрастие възниква, когато решенията на хората са повлияни от начина, по който им се представя информацията. Като се оформя информацията по определен начин може да се приложи целево КВ, което да въздейства на решенията и нагласите на групите.

„ИЗКУСТВОТО НА ПЕРЦЕПЦИЯТА“ НА КИТАЙ

Ценностите, принципите и стандартите на „Изкуството на перцепцията“ на Китай могат да бъдат проследени по дългата му история на политическа и военна стратегия, която подчертава важността на информацията и управлението на възприятията. Древният китайски военен трактат „Изкуството на войната“ от Сун Дзъ отбелязва важността на разбирането на мисленето на врага и използването на психологически тактики за получаване на предимство в битка. През последните години Пекин все повече използва когнитивното въздействие в своята външна политика и военна стратегия. Прибягва до когнитивна намеса, която цели да затрудни целевата аудитория да разбира обективните факти и да усложни и обърка контекстуалната причинно-следствена връзка на събитията. Основната визия на КНР за когнитивната конфронтация е да се търси загуба или намаляване на способността и волята на противника да се съпротивлява, а не реално да бъде унищожен.

В съответствие със сентенцията на Сун Дзъ, че върховното съвършенство се състои в сломяването на врага без битка, китайското ръководство го възприема за най-желания сценарий в геополитическата конфронтация. Повлияни от тези разбирания са Правилата за политическа работа на Народно освободителна армия (НОА), които очертават „трите битки“ за постигане на заложените политически цели на Пекин. Те се състоят от *психологическа, правна и война за общественото мнение*¹². В своята същност „трите битки“ са тясно свързани с когнитивната война, респективно с КВ. Въпреки че са формирани предимно върху военен контекст, те се използват и в невоенен за насърчаване на китайските интереси и за оформяне на желаните международни възприятия за Китай.

¹¹Kahneman, D., Tversky, A., 1974, *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*, Science, 185, 1124–1131

¹²Beauchamp-Mustafaga, N. (2019), *Cognitive Domain Operations: The PLA's New Holistic Concept for Influence Operations*

Информацията, като „боеприпас“, става все по-централна за китайските военни действия и НОА разработва нова концепция за психологическа война в информационната ера, наречена „когнитивни операции в домейна“. Тази еволюция се стреми да използва информацията, за да повлияе на когнитивните функции на противника, простиращи се от общественото мнение в мирно време до вземането на решения във военно време.

Според статия на PLA Daily от 2017 г. от водещия теоретик на НОА от Националния университет по отбранителни технологии Зенг Хуафенг, се идентифицират четири тактики за спечелване на „превъзходство на ума“ в когнитивното пространство: „манипулация на възприятието“ чрез пропагандни разкази; „отрязване на историческата памет“ към нови ценности; „промяна на парадигмата на мисленето“ на елитите за смяна на идеологията; „деконструиране на символи“ за оспорване на националната идентичност¹³. За Зенг когнитивната война е крайната форма на победа без борба.

През последните години, водени от целенасочено създадени алгоритми, онлайн медиите се насочват към конкретни потребители чрез социални работи. Чрез тях се разпространява подвеждаща информация с дълбоко замаскирани политически символи, с които се постига манипулиране на аудиторията и влияние върху формирането на социални и религиозни възприятия, карайки хората да попадат в „когнитивна черна кутия“, където е трудно да се направи разлика между вярно и грешно. „Приспиването“ на съзнанието с нерегулируем поток от обем и скорост на информация, подпомагат свободното „захранване“ на несъзнаваното с желана и контролирана информация, пренебрегвайки цензурата на морала. Първопроходник в масов мащаб и с реални резултати в това отношение бе компанията "Кеймбридж Аналитика"¹⁴.

Според Китай има четири основни механизма за когнитивно влияние. Информационно смущение - публикуване на конкретна информация в социалните медии, за да се повлияе на възприятието на целевата аудитория за реалната ситуация, което оформя позицията им и води до променя в действията им. Дискурсна манипулация - неусетно насочва ритъма на онлайн дискурса чрез разпространение на неверни и подвеждащи коментари по актуални събития, като събужда когнитивните пристрастия на потребителите в социални медии и селективно оформя когнитивната им рамка по определената тема. Замъгляване на общественото мнение - този модел на действие понастоящем се постига главно чрез автоматизирани системи с изкуствен интелект, като социални работи. Чрез голям брой „фалшиви новини“ и „неточна информация“ съзнателно оформят и фабрикуват т.нар. факти, формира се „първият причинно-следствен ефект“, а след това чрез „изкуствено наводняване“ от онлайн троловете се формират „променени факти“, объркващи познанието и се манипулира познанието. Блокиране на информация - извършват се технически атаки, блокади и дори физическо унищожаване на каналите за разпространение на информация на врага, така че двете страни да са в асиметрично и небалансирано състояние на когнитивната

¹³ Пак там.

¹⁴ Атанасов, П. (2018) *За някои етични проблеми и истината в Големите данни. Кеймбридж аналитика и фалшивите новини*. В: Сборник от доклади на Научна конференция „Факултет“Авиационен“ НВУ „В. Левски“- Долна Митрополия, ISBN 978-954-713-114-9, с. 380-386.

конфронтация, като по този начин монополизират правото да назовават, интерпретират и определят дневния ред и извършват силно „когнитивно оформяне“ на целевата аудитория¹⁵.

Според Китай КВ е обвързано със Закона на Фехнер-Вебер, кръстен на немските психолози Густав Фехнер и Ернст Хайнрих Вебер, който гласи, че възприеманата интензивност на даден стимул не е пропорционална на неговата физическа интензивност, а зависи от фоновата стимулация. С други думи, един и същ стимул може да се почувства различно в зависимост от контекста. Например, светлина, която изглежда ярка в тъмна стая, изглежда слаба в добре осветена стая. Този Закон предполага, че нашето възприятие може да бъде оформено от малки разлики в интензитета на стимула. В този смисъл ще се разгледа как действа китайката социална платформа TikTok, която породила множество дискусии сред западните общества относно безопасността от нейното използване.

ИСТЕРИЯТА ТИКТОК

Платформи като TikTok са пример за когнитивно влияние, чрез оформяне на вярванията и предпочитанията на потребителите, като същевременно събира за тях данни и разработва психогенните им профили. Платформата е предназначена за следване от потребители извън Китай (наименованието на китайската версия е Douyin) - насърчава ги да изследват и експериментират с различни сетивни преживявания, от визуални илюзии до ASMR звуци до нови танцови движения. Интересен факт е, че съдържанието, до което достигат се различава от разпространяваното ѝ на китайска територия, в което се набляга върху видеа с образователно съдържание. Алгоритъмът на TikTok има силата да формира общественото мнение и да използва потребителските данни, за да формира предпочитания, пристрастия и вярвания.

Съгласно съвременната наука мозъкът е едновременно център на емоциите и интерактивните механизми за запаметяване, обработка на информация, решаване на проблеми и вземане на решения. С развитието на образната диагностика през последните години се събират все повече данни за това как технологиите влияят на мозъка. Проучванията изнасят резултати за променена мозъчна структура, промяна на когнициите и начина на възприемане на информацията. Според Клузел, при информационно и визуално претоварване мозъкът има тенденция да сканира информация и да избира това, което изглежда важно, без да се съобразява с останалото.

Мозъкът обработва информация чрез поредица от взаимосвързани невронни мрежи. Когато човек е изложен на нова информация - видео в TikTok, тя първо се улавя от зрителния кортекс, който е отговорен за обработката на визуални стимули. Оттам информацията се предава на други области на мозъка за по-нататъшна обработка, включително префронталния кортекс (отговорен за вземането на решения и вниманието), амигдалата (участваща в емоционалната обработка) и хипокампуса (участваща в формирането на паметта). Платформата може да се използва, за да повлияе

¹⁵ 段文灵 刘甲立, *社交媒体战场上的认知对抗*, (2023) „People's Liberation Army Daily, China Military Network

на това как хората мислят и се чувстват, като многократно се излагат на конкретни съобщения или видове съдържание.

Чрез използване на мозъчните механизми на привикване и възнаграждение (допаминов отговор), TikTok може да създаде обратна връзка, която засилва определени типове нагласи или поведение. Например, показването от даден потребител на поредица от видеоклипове, които насърчават определена политическа позиция, платформата лесно може да се превърне в средство за КВ и постепенно да оформи възприятието за реалността и повлияе на политически възгледи. Освен това се постига поетапно пристрастяване към престоя на потребителя в приложението. Друг начин, по който TikTok може да се използва за манипулация, е чрез алгоритми за препоръки. Те са предназначени да показват на потребителите съдържание, което все повече е съобразено с техните индивидуални предпочитания и интереси. Това обаче може да доведе до излагане на потребителите на тесен кръг от гледни точки, което може да доведе до пристрастност към потвърждението и засилване на съществуващите вярвания. С течение на времето това може да развие пристрастия на индивида и съпротива срещу алтернативни гледни точки. Като цяло, въпреки че TikTok може да не е непременно умишлено предназначен за КВ, той има потенциала да упражнява мощно въздействие върху мозъчните механизми на възприятие, внимание и памет на младото поколение и може да се използва за оформяне на потребителското им поведение и нагласи с течение на времето.

Платформата разчита на силата на микромоментите, кратките и лесни за възприемане видеоклипове, които привличат вниманието на потребителите и генерират емоционални реакции. Чрез алгоритмичната природа на TikTok потребителите могат бързо да откриват нови и неочаквани сензорни стимули, което води до постоянно усещане за въодушевление и изненада. Тези микромоменти могат да бъдат мощни при оформянето на възприятието на потребителите за платформата, да повлияят на тяхното поведение и дори да създадат негативни тенденции и предизвикателства. Предоставяйки информацията с възможно най-голяма ширина и дълбочина, тя увеличава шанса за сензорна регистрация и по-нататъшна обработка в съзнанието на аудиторията, съзнателно или несъзнателно. „Образните съобщения се възприемат с по-голяма скорост отколкото писмените, което възпрепятства анализа и окуражава асоциативността и емоционалното откликване. Писмените символи следват в линеен ред, което улеснява търсенето на причинно-следствени връзки и историческото мислене. Докато електронните образи се появяват едновременно, обединени в информационни пакети. Аудиторията привиква да запамятава тези пакети наготово, без да ги подлага на анализ”¹⁶. TikTok разчита на кодовете за широко излъчване, които са за масово въздействие, те са насочени повече към чувствата и въображението, поради което използват повече зрителни и слухови образи, отколкото текстове.

Допълнителен риск представлява възможността за изготвянето на „когнитивен портрет“ посредством Tiktok - събиране на данни като социален отпечатък - записи на потреблението и теми, които вълнуват целевата група, и когнитивни измерения -

¹⁶ Воденичаров, П. (2007), *Социолингвистика*. София, София, ИК „СемаРШ“, 71-72.

политически нагласи, религиозни вярвания и културни традиции. Ключът към целенасочената атака е да се персонализират „когнитивните боеприпаси“ - въз основа на „когнитивния портрет“, така че целевата група да попадне в „информационния пашкул“, в който постоянно да се засилват когнитивните пристрастия и да се постигне когнитивна индукция.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Бързото развитие на интелигентните технологии променя логиката на разпространение на информация по всеобхватен начин, което прави въздействието ѝ върху мисленето и съзнанието по-дълбоко и всеобхватно, а познанието на човешкия мозък се издига до важна област на военна конфронтация. Универсалният обхват на когнитивната война - от индивид до държава и международни организации, създава условия за добра дезинформация и пропаганда, насочена към психологическо изтощаване и влияние чрез символи и изображения по желан начин, директно на несъзнавано ниво.

Китай се характеризира с възприемането на дългосрочни стратегии и възможност за проявяване на стратегическо търпение. Интересът на Пекин към прилагане на когнитивното влияние в глобален аспект генерира дългосрочни рискове и заплахи, тъй като има потенциала да моделира възприятията на подрастващите в световен мащаб, правейки ги по-малко критично възприемащи информация. В бъдеще това може да повлияе върху световни събития и да доведе до дестабилизиращи процеси сред останалите държави. Като разпространява дезинформация и пропаганда, китайската страна може да посее раздор и създаде объркване сред целевите общности, което да отслаби демократичните институции и наруши глобалната средата за сигурност. Контролирайки информацията, Пекин може да повлияе на световното обществено мнение по въпроси като правата на човека, търговията и сигурността и на начина, по който другите държави оформят представата си за неговото управление и политиките му. Използвайки когнитивно въздействие, Китай може да формира неусетно „сиви зони“ за създаване на благоприятна конфронтационна среда и да стартира безпрепятствено когнитивната война като ефективен инструмент за налагане волята над противника.

Библиография

- Атанасов, П. За някои етични проблеми и истината в Големите данни. Кеймбридж аналитика и фалшивите новини. В: Сборник от доклади на Научна конференция 19 – 20 април 2018 г. Факултет „Авиационен“ НВУ „В. Левски“- Долна Митрополия, 2018, ISBN 978-954-713-114-9, с. 380-386.
- Бек, Д., (2018), Когнитивно-поведенческа терапия. Основите и отвъд тях, София, Изток-Запад.
- Василев, В. (2019) Сива зона - пространство за прилагане на технологиите на хибридните заплахи и войни, Сборник доклади от Годишна международна научна конференция на Факултет „Авиационен“ на Национален военен университет „Васил Левски“, Долна Митрополия., 146-152 стр., ISBN 978-954-713-123-1.
- Воденичаров П., Социолингвистика, (2007), София, ИК „СемаРШ“, 71-72.
- Грийнбъргър, Д., Падески, К., Мисълта определя настроението, София, Изток-Запад.
- Канеман, Д., (2012), Мисленето, София, Изток-Запад.

- Baughman, J., (2023), How China Wins the Cognitive Domain, China Aerospace Studies Institute (онлайн), Достъпен на: <https://www.airuniversity.af.edu/CASI/Display/Article/3273289/how-china-wins-the-cognitive-domain/>
- Beauchamp-Mustafaga, N. (2019), Cognitive Domain Operations: The PLA's New Holistic Concept for Influence Operations, (онлайн) Достъпен на: <https://jamestown.org/program/cognitive-domain-operations-the-plas-new-holistic-concept-for-influence-operations/>
- Cluzel, François du, (2020), "Cognitive warfare", Innovation Hub
- Farahany,N.(2023),TikTok is part of China's cognitive warfare campaign,(онлайн) Достъпен на: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/mar/25/tiktok-china-cognitive-warfare-us-ban>
- Kahneman, D., Tversky, A., (1974), „Judgment under uncertainty: Heuristics and biases“, Science, 185, 1124–1131.
- Kaminska, I., (2020), Cognitive hacking as the new disinformation frontier, (онлайн), Достъпен на: <https://www.ft.com/content/52535b2b-cb23-4ab6-ac66-2859cf9d1ae9>
- Shinji,Y.,Rira,M. (2023) China's Quest for Control of the Cognitive Domain and Gray Zone Situations, National Institute for Defense Studies, Japan (онлайн) Достъпен на: http://www.nids.mod.go.jp/publication/chinareport/pdf/china_report_EN_web_2023_A01.pdf
- Tagaki,K. (2022),The Future Of China's Cognitive Warfare: Lessons From The War In Ukraine онлайн, Достъпен на: <https://warontherocks.com/2022/07/the-future-of-chinas-cognitive-warfare-lessons-from-the-war-in-ukraine/>
- TikTok is part of China's cognitive warfare campaign,онлайн, Достъпен на: <https://www.slobodenpecat.mk/en/tiktok-e-del-od-kampanjata-za-kognitivna-vojna-na-kina/>
- Tzu-Chieh Hung, Tzu-Wei Hung, (2022) How China's Cognitive Warfare Works: A Frontline Perspective of Taiwan's Anti-Disinformation Wars, Journal of Global Security Studies, Volume 7, Issue 4(онлайн), Достъпен на <https://doi.org/10.1093/jogss/ogac016>
- 段文灵 刘甲立, 社交媒体战场上的认知对抗,(2023) People's Liberation Army Daily, China Military Network, (онлайн), Достъпен на: http://www.81.cn/jfjbmap/content/2023-02/02/content_332813.htm

РЕГУЛИРАНЕ НА МЕТАДАННИТЕ: В ТЪРСЕНЕ НА БАЛАНС МЕЖДУ ПРАВОТО НА ЛИЧНА НЕПРИКОСНОВЕННОСТ И СИГУРНОСТТА

Деница Топчийска¹

След обявяването на Директива 2006/24/ЕО² за невалидна с решение на Съда на ЕС (СЕС) от 2014 година по казуса Digital Rights Ireland,³ дискусиата относно регулирането на метаданните (трафични данни и данни за локализация) в Европейския съюз (ЕС) продължи в контекста на множество преюдициални запитвания от страна на държавите членки. В периода до 2022 г. СЕС се произнесе по съответствието с правото на ЕС на националните законодателни мерки за запазване на метаданните в Швеция⁴, Испания,⁵ Франция и Белгия,⁶ Обединеното кралство,⁷ Естония,⁸ Ирландия,⁹ Германия¹⁰ и България,¹¹ като във всеки от случаите установява нарушения в контекста на правната рамка, предвидена в Директива 2002/58/ЕО за правото на неприкосновеност на личния живот и електронни комуникации¹² и Хартата на основните права на ЕС.¹³ Освен това,

¹ Доцент д-р, департамент „Право“, Нов български университет, ел. поща: denitza.t@gmail.com

² Директива 2006/24/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 15 март 2006 година за запазване на данни, създадени или обработени, във връзка с предоставянето на обществено достъпни електронни съобщителни услуги или на обществени съобщителни мрежи и за изменение на Директива 2002/58/ЕО, ОВ L 105, 13.4.2006 г. (обявена за невалидна)

³ Решение на Съда на Европейския Съюз от 8 април 2014 г., съединени дела C-293/12 и C-594/12, Digital Rights Ireland и др., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0293>

⁴ Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, Tele2 Sverige AB/Watson, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX%3A62015CJ0203>

⁵ Решение на Съда на ЕС от 2 октомври 2018 година по дело C-207/16, Ministerio Fiscal, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=206332&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=660871>

⁶ Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, La Quadrature du Net и др., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=232084&pageIndex=0&doclang=bg&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=517722>

⁷ Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по дело C-623/17, Privacy International, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=232083&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=518051>

⁸ Решение на Съда на ЕС от 2 март 2021 година по дело C-746/18, НК v Prokuratur, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=238381&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=518449>

⁹ Решение на Съда на ЕС от 5 април 2022 година по дело C-140/20, G.D.v.s. Commissioner of An Garda Síochána, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:62020CJ0140>

¹⁰ Решение на Съда на ЕС от 20 септември 2022 година по съединени дела C-793/19 and C-794/19, Bundesrepublik Deutschland срещу SpaceNet AG и Telekom Deutschland GmbH, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0793>

¹¹ Решение на Съда на ЕС от 17 ноември 2022 година по дело C-350/21, производство по иск на Специализирана прокуратура, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A62021CJ0350>

¹² Директива 2002/58/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 12 юли 2002 година относно обработката на лични данни и защита на правото на неприкосновеност на личния живот в сектора на електронните комуникации (Директива за правото на неприкосновеност на личния живот и електронни комуникации), ОВ L 201, 31.7.2002, стр. 37–47

¹³ Харта на основните права на Европейския съюз, ОВ С 202, 7.6.2016 г., стр. 389–405

в рамките на общата реформа на законодателството на ЕС, свързано със защитата на личните данни е предложен нов Регламент за неприкосновеността на личния живот и електронните съобщения,¹⁴ чието приемане се забавя, а един от ключовите спорни въпроси е свързан с регулирането на запазването на метаданните и достъпа до тях.¹⁵

В отговор на поставените въпроси от запитващите юрисдикции в рамките на преюдициалните запитвания и с оглед на установените несъответствия на националните законодателните мерки с правото на ЕС, СЕС разработва комплексна, а и до голяма степен комплицирана, система от критерии, които трябва да бъдат съобразени от националния законодател при регламентиране на запазването на метаданни и достъпа до тях за целите на осигуряване на националната сигурност и борбата с престъпността. Настоящата публикация си поставя за цел да насочи вниманието към някои от най-спорните въпроси и да систематизира основните изисквания, поставени от СЕС във връзка с тълкуването и прилагането на изключението по чл. 15, ал. 1 от Директива 2002/58/ЕО от общия принцип за осигуряване на конфиденциалност на комуникациите.¹⁶

ОТНОСНО КОМПЕТЕНТНОСТТА НА ЕС ДА ПРИЕМА ЗАКОНОДАТЕЛНИ МЕРКИ ОТНОСНО ЗАПАЗВАНЕТО НА МЕТАДАННИ И ОБХВАТА НА ПРИЛОЖЕНИЕ НА ДИРЕКТИВА 2002/58/ЕО

Въпросът за компетентността на ЕС да приема законодателни мерки относно запазването на данни и достъпа до тях за целите на наказателното преследване се поставя в контекста на изключенията, предвидени в член 4 от Договора за ЕС (ДЕС)¹⁷ и член 3 от Директива 2002/58/ЕО. По смисъла на член 4, параграф 2 от ДЕС функциите на държавата, които имат за цел да осигуряват националната сигурност, остават единствено в рамките на националната компетентност. От друга страна, член 1, параграф 3 от Директива 2002/58/ЕО предвижда, че директивата не се прилага за дейности, отнасящи се до обществената сигурност, отбраната, сигурността на държавата и дейностите на държавата в областта на наказателното право. Така например, по делото *Privacy International (C-623/17)* запитващата юрисдикция от Обединеното кралство поставя въпроса дали „национална правна уредба, която позволява на държавен орган да задължи доставчиците на електронни съобщителни услуги да предават на службите за сигурност и разузнавателните служби данни за трафик и данни за местонахождение с цел опазването на националната сигурност, попада в приложното поле на Директива 2002/58/ЕО.¹⁸ По делото *La Quadrature du Net (C 511/18, C512/18 и C520/18)*, Държавният съвет (*Conseil d'État*) на Франция поставя въпроса дали задължението за общо и неизбирателно запазване, наложено в условията на сериозни и постоянни заплахи за

¹⁴ Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета относно зачитането на личния живот и защитата на личните данни в електронните съобщения и за отмяна на Директива 2002/58/ЕО (Регламент за неприкосновеността на личния живот и електронните съобщения), COM/2017/010 final - 2017/03 (COD)

¹⁵ Bertuzzi, L. (2022, November 15). *EPrivacy: EU Legislators Chase Compromise on Processing Electronic Communications Data*. [www.Euractiv.Com. https://www.euractiv.com/section/data-protection/news/eprivacy-eu-legislators-chase-compromise-on-processing-electronic-communications-data/](https://www.euractiv.com/section/data-protection/news/eprivacy-eu-legislators-chase-compromise-on-processing-electronic-communications-data/)

¹⁶ Член 5 (1) от Директива 2002/58/ЕО

¹⁷ Договор за Европейския съюз от 13 декември 2007 г. — консолидиран текст, ОВ С 202, 7.6.2016 г., стр. 13—46.

¹⁸ Параграф 30 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по дело C-623/17, *Privacy International*

националната сигурност, свързани по-специално с риска от тероризъм, представлява намеса, обоснована с правото на сигурност, гарантирано в член 6 от Хартата на основните права на ЕС, и с изискванията на националната сигурност във връзка с член 4 от ДЕС.¹⁹ По делото *Ministerio Fiscal* (C-207/16) се поставя въпросът дали условията за достъп на публичен орган на основание съдебно решение в рамките на наказателно производство до лични данни, запазени от доставчиците на електронни съобщителни услуги, попада в приложното поле на Директива 2002/58/ЕО.²⁰ Повечето правителства на държавите-членки, които представят становища по делата, застъпват позицията, че разглежданите хипотези попадат в рамките на националната компетентност.²¹

Последователно във всички свои решения, в които обсъжда запазването на данни в контекста на изключението по член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО, Съдът на ЕС обосновава позицията, че както налагането на задължения на доставчиците на електронни съобщителни услуги за запазването на данни, така и регламентирането на достъпа на националните институции до тях за целите на борбата с престъпността, попада в обхвата на приложното поле на директивата. За да аргументира своята позиция, СЕС се основава на систематичното тълкуване на Директива 2002/58/ЕО, като първо посочва, че директивата регламентира дейността на доставчици на публично достъпни електронни съобщителни услуги данни с цел да се осигури еквивалентно ниво на защита на основни права и свободи по отношение на обработката на лични данни в сектора на електронните комуникации.²² Гарантираната в член 5, параграф 1 от директивата поверителност на електронните съобщения и на свързаните с тях данни за трафик, предвижда защита срещу неоторизиран достъп по отношение на всички, различни от потребителите лица, независимо дали са частноправни субекти или държавни структури.²³

В този контекст, законодателните мерки, приети в рамките на член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО, които задължават доставчиците на електронни съобщителни услуги да предоставят достъп до запазените от тях данни на националните органи за посочените в директивата цели и при предвидените условия, попадат в обхвата на директивата. Доколкото тези мерки уреждат дейностите на посочените доставчици, СЕС прима, че те не могат да се приравнят на присъщи на държавите дейности, които са изключени от обхвата на Директива 2002/58/ЕО по смисъла на член 1, параграф 3 от нея.²⁴ Съответно, когато държавите членки прилагат пряко мерки, които въвеждат изключение от поверителността на електронните съобщения, без да налагат задължения на доставчиците на електронни комуникационни услуги за обработване на такива

¹⁹ Параграф 68 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, *La Quadrature du Net* и др.

²⁰ Параграф 30 от Решение на Съда на ЕС от 2 октомври 2018 година по дело C-207/16, *Ministerio Fiscal*

²¹ Напр. параграф 65 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, *Tele2 Sverige AB/Watson* и параграф 32 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по дело C-623/17, *Privacy International*

²² Параграф 67 и 81 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, *Tele2 Sverige AB/Watson*

²³ Параграф 67 и 81 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, *Tele2 Sverige AB/Watson*

²⁴ Параграф 37 от Решение на Съда на ЕС от 2 октомври 2018 година по дело C-207/16, *Ministerio Fiscal*

съобщения, защитата на данните на засегнатите лица не попада в приложното поле на Директива 2002/58/ЕО, а единствено на националното право, доколкото не се засяга Директива (ЕС) 2016/680²⁵, конституционните разпоредби на съответните държави и Европейската конвенция за защита правата на човека.²⁶ От друга страна, във връзка с тълкуването на разпоредбата на член 4, параграф 2 ДЕС, СЕС подчертава, че в съответствие с утвърдената съдебна практика, единствено фактът, че национална мярка е приета за защита на националната сигурност, не може да доведе до изключване на приложимостта на правото на Съюза и да освободи държавите членки от необходимостта от спазване на това право.²⁷

Независимо от постоянната практика на СЕС относно приложното поле на Директива 2002/58/ЕО, при преговорите за новия Регламент за защита на личните данни в сектора на електронните комуникации остава дискуссионен въпросът дали запазването на метаданни и предоставянето на достъп до тях за целите на борбата с престъпността и гарантиране на националната сигурност не трябва да остане изцяло в рамките на националната компетентност на държавите членки, включително и когато се осъществява от частноправни лица.²⁸

ОТНОСНО ТЪЛКУВАНЕТО НА ЧЛЕН 15, ПАРАГРАФ 1 ОТ ДИРЕКТИВА 2002/58/ЕО

След отмяната на Директива 2006/24/ЕО всички преюдициални запитвания, свързани със запазването на метаданни и осигуряването на достъп до тях на публични институции с цел осигуряване на борбата с престъпността, са свързани с тълкуване на член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО. В решенията си до 2022 г. СЕС възприема последователен подход за интерпретиране на обхвата на изключението, предвидено в съответната разпоредба. Тъй като член 15, параграф 1 предвижда изключение от принципното задължение за гарантиране на поверителността на съобщенията и на свързаните с тях данни за трафика, неговият обхват трябва да бъдат тълкуван стриктно. СЕС приема, че разпоредбата не може да бъде основание за дерогирането по принцип на това задължение, и по-конкретно на забраната за съхраняване на данните по член 5 от Директива 2002/58/ЕО, тъй като изключението би се превърнало в правило и така би изчерпило от смисъл принципното положение за гарантиране на конфиденциалност на съобщенията и свързаните с тях метаданни.²⁹

Стриктното тълкуване на член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО изисква да се приеме, че изброените в него цели, за които може да се предвиди изключение от

²⁵ Директива (ЕС) 2016/680 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 година относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни от компетентните органи за целите на предотвратяването, разследването, разкриването или наказателното преследване на престъпления или изпълнението на наказания и относно свободното движение на такива данни, и за отмяна на Рамково решение 2008/977/ПВР на Съвета, ОВ L 119, 4.5.2016г., стр. 89—131

²⁶ Параграф 48 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по дело C-623/17, *Privacy International*

²⁷ Параграф 44 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по дело C-623/17, *Privacy International*

²⁸ Juszczak, A., & Sason, E. (2021). Recalibrating Data Retention in the EU. *The Jurisprudence of the Court of Justice of the EU on Data Retention – Is this the End or is this the Beginning?* *EUCRIM*, 4, 238–266. (257-258)

²⁹ Параграф 89 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, *Tele2 Sverige AB/Watson*

общите задължения, са посочени изчерпателно, а именно: да се гарантира националната сигурност, отбраната, обществената безопасност и превенцията, разследването, разкриването и преследването на престъпления или неразрешено използване на електронна комуникационна система. Държавите членки не могат да приемат такива мерки с оглед постигането на цели, различни от изброените в последната разпоредба.³⁰ Също така, СЕС подчертава, че член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО трябва да се тълкува с оглед на основополагащите принципи на Съюза, посочени в член 6 от ДЕС и по-конкретно в контекста на основните права, закрепени в Хартата на основните права на Европейския съюз, като се обърне специално внимание на зачитането на личния живот (член 7), защитата на личните данни (член 8) и свободата на изразяване (член 11).³¹

Съгласно член 52, параграф 1 от Хартата упражняването на основните права е допустимо да бъде ограничено, единствено ако е предвидено в закон, зачита тяхното основното съдържание и е установено при спазване на принципа на пропорционалност с оглед постигането на признати от Съюза цели от общ интерес. Във връзка с това, СЕС подчертава, че в съответствие с член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО държавите членки могат да приемат мерки, с които да дерогират принципа на поверителност на съобщенията и на свързаните с тях данни за трафик, когато това представлява „необходима, подходяща и пропорционална мярка в рамките на демократично общество“ за целите, посочени в директивата. Възможността за ограничаване на правата по член 7, 8 и 11 от Хартата на ЕС, отразява разбирането, че те не се считат за абсолютни, а следва да бъдат разглеждани с оглед на тяхната социална роля, като се отчита значението на целите за защита на националната сигурност и борбата срещу сериозната престъпност.³² За да бъде спазен принципът на пропорционалност обаче, дерогациите и ограниченията на защитата на личните данни могат да се въвеждат единствено в границите на строго необходимото.³³

По делото *La Quadrature du Net* (C 511/18, C512/18 и C520/18) СЕС се произнася по отношение приложния обхват на Директива 2000/31/ЕО за електронната търговия³⁴ и съотношението ѝ с Директива 2002/58/ЕО във връзка със запитване относно възможността да бъде наложено задължение за общо и неизбирателно запазване на IP адреси на доставчици на услуга за достъп до интернет и хостинг услуги.³⁵ СЕС посочва, че независимо че някои услуги на информационното общество по смисъла на Директивата за електронната търговия представляват също така електронни съобщителни услуги по смисъла на Директива 2002/58/ЕО, всички въпроси, свързани с

³⁰ Параграф 90 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, *Tele2 Sverige AB/Watson*

³¹ Хартата на основните права на Европейския съюз, ОВ С 202, 7.6.2016 г., стр. 389—405.

³² Параграф 120-122 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, *La Quadrature du Net* и др.

³³ Параграф 94-96 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, *Tele2 Sverige AB/Watson*

³⁴ Директива 2000/31/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 8 юни 2000 година за някои правни аспекти на услугите на информационното общество, и по-специално на електронната търговия на вътрешния пазар (Директива за електронната търговия), ОJ L 178, 17.7.2000, р. 1–16

³⁵ Параграф 93 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, *La Quadrature du Net* и др.

поверителността на информацията и защитата на личните данни трябва да бъдат разглеждани в контекста на Регламент (ЕС) 2016/679 (ОРЗД)³⁶ и Директива 2022/58/ЕО.³⁷ В случаите, когато услугите на информационното общество представляват също така електронни съобщителни услуги, запазването на метаданни и достъп до тях за целите на националната сигурност и борбата с престъпността трябва да се разглежда в контекста на изключението по член 15, параграф 1 от Директива 2022/58/ЕО. В обратния случай, законодателните мерки попадат в обхвата на изключенията, предвидени в член 23, параграф 1 от Регламент 2016/679, като разпоредбата трябва да бъде тълкувана по аналогичен начин.

Въз основа на разработената рамка за тълкуване на член 15, параграф 1 от Директива 2022/58/ЕО, СЕС разглежда поставените въпроси в рамките на преюдициалните запитвания от страна на националните юрисдикции, като анализира въведените национални мерки в две насоки: 1/ правила за запазване на трафични данни и данни за локализация, и 2/ правила за достъп на националните органи до запазените данни.

ПРЕЦЕНКА НА НАЦИОНАЛНИТЕ МЕРКИ ЗА ЗАПАЗВАНЕ НА ТРАФИЧНИ ДАННИ И ДАННИ ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЯ В КОНТЕКСТА НА ЧЛЕН 15, ПАРАГРАФ 1 ОТ ДИРЕКТИВА 2022/58/ЕО

През 2015 година СЕС е сезиран с преюдициално запитване от Административен апелативен съд Стокхолм, Швеция с въпрос дали въвеждането на общо задължение за запазване на данни, което се отнася до всички лица, всички електронни съобщителни средства и всички данни за целите на борбата с престъпността, е съвместимо с член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО с оглед на членове 7 и 8 и член 52, параграф 1 от Хартата.³⁸ Повод за представеното запитване е спор във връзка с отказа на Tele2 Sverige, доставчик на електронни съобщителни услуги, установен в Швеция, да продължи да спазва шведското законодателство за запазване на данните след решението на СЕС по делото Digital Rights Ireland.

В своето решение по делото Tele2 Sverige AB/Watson, СЕС достига до заключението, че законодателна уредба, която предвижда общо и неизбирателно запазване на всички данни за трафик и данни за местонахождение на всички абонати и регистрирани ползватели на всички електронни съобщителни средства за целите на борбата с престъпността нарушава принципа на пропорционалност и поради това не попада в обхвата на допустимите ограничения и дерогации по член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО във връзка с членове 7, 8 и 11 и член 52, параграф 1 от Хартата на

³⁶ Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 година относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни и за отмяна на Директива 95/46/ЕО (Общ регламент относно защитата на данните), ОJ L 119, 4.5.2016, р. 1–88

³⁷ Параграф 204 и 212 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, La Quadrature du Net и др.

³⁸ Параграф 51 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, Tele2 Sverige AB/Watson

ЕС.³⁹ СЕС посочва, че произтичащата от такава правна уредба намеса в личната неприкосновеност е особено тежка, тъй като събраните данни дават възможност да се направят много точни заключения за личния живот и персоналният профил на лицата, чиито данни са били запазени, без ползвателите на електронни съобщителни услуги да са информирани за това.⁴⁰ Поради това е възможно да се оправдае такава законодателна мярка, само ако се използва за борба с тежката престъпност. Въпреки това простото посочване на целта не е достатъчно, за да подкрепи необходимостта от нея.

От друга страна, СЕС посочва, че въвеждането на общо и неизбирателно запазване на всички метаданни прави трансформира запазването на данни в правило, докато с установената с Директива 2002/58/ЕО система се изисква то да бъде изключение.⁴¹ Тъй като такава правна уредба не изисква никаква връзка между данните, които се предвижда да бъдат запазвани, и наличието на заплаха за обществената сигурност, следователно тя надхвърля границите на строго необходимото и не може да се счита за обоснована в едно демократично общество.

Според СЕС в рамките на изключенията, предвидени в Директива 2002/58/ЕО е допустимо като превантивна мярка за целите на борбата с тежката престъпност да бъдат въведени мерки за целево запазване на данни за трафик и на данни за местонахождение, което да е ограничено до строго необходимото с оглед вида на данните, съобщителните средства, кръга от адресати и периода на запазване.⁴² Мерките трябва да бъдат предвидени с ясни и точни правила, които да уреждат техния обхват и прилагането им, както и да установяват минимални изисквания, така че лицата, чиито данни са запазени, да разполагат с достатъчни гаранции, позволяващи ефикасна защита на техните лични данни срещу рискове от злоупотреби. За да се гарантира, че въведените мерки се ограничават до строго необходимото, те трябва да се базират на обективни критерии, които установяват връзката между подлежащите на запазване данни и преследваната цел.

През 2018 г. Държавният съвет на Франция (Conseil d'État) отправя преюдициално запитване, в което отново поставя въпроса дали задължението за общо и неизбирателно запазване, наложено в условията на сериозни и постоянни заплахи за националната сигурност, свързани по-специално с риска от тероризъм, представляват намеса, обоснована с правото на сигурност по член 6 от Харта на ЕС, и с изискванията на националната сигурност, която на основание член 4 от ДЕС попада в обхвата на националната компетентност. Запитващата юрисдикция подчертава, че общото и неизбирателно запазване на данни е от изключителна полза за разследването, разкриването и преследването на престъпленията, тъй като позволява на компетентните

³⁹ Параграф 112 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, Tele2 Sverige AB/Watson

⁴⁰ Параграф 98 и сл. от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, Tele2 Sverige AB/Watson

⁴¹ Параграф 104 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, Tele2 Sverige AB/Watson

⁴² Параграф 108, 110, 111 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, Tele2 Sverige AB/Watson

институции достъп до данните за съобщенията, които дадено лице е осъществило, преди да бъде заподозряно в извършването на престъпление.⁴³

В решението си по делото *La Quadrature du Net* СЕС посочва, че националната сигурност надхвърля другите цели, посочени в член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО, и по-специално на целите за борба с престъпността, както и за опазване на обществената сигурност. СЕС определя защитата на националната сигурност, като защита на „съществените функции на държавата и основните интереси на обществото“, която „включва предотвратяването и преследването на дейности, които могат сериозно да дестабилизируют основните конституционни, политически, икономически или социални структури на дадена страна, и по-специално да заплашват пряко обществото, населението или самата държава, като например терористични дейности.“⁴⁴ Поради естеството и особената тежест на този риск, според СЕС той може да обоснове и въвеждането на мерки, които включват по-сериозна намеса в основните права при спазване на изискванията, предвидени в член 52, параграф 1 от Хартата на ЕС. С оглед на това, в условията на сериозна заплаха за националната сигурност, която е действителна и настояща или предвидима, е допустимо превантивно общо и неизбирателно запазване на данни, като срокът за прилагане на мярката трябва да бъде ограничен до строго необходимото. Също така решението, с което се въвежда мярката, трябва да подлежи на ефективен контрол от юрисдикция или от независима административна структура, с оглед на основанието за нейното прилагане и спазването на условията и гаранциите за това.

В същото решение СЕС допуска още два случая на превантивно общо и неизбирателно запазване на данни. В първия случай, тъй като IP адресът може да бъде единственото средство за установяване самоличността на извършител на престъпление, извършено в интернет, тяхното съхраняване се оказва от съществено значение с оглед разкриването на престъпления. В съответствие с принципа на пропорционалност обаче, поради сериозността на намесата в основните права, въвеждането на превантивно общо и неизбирателно запазване на IP адреси би било обосновано единствено от борбата с тежката престъпност и предотвратяването на сериозни заплахи срещу обществената сигурност.⁴⁵

Във втория случай, СЕС приема, че е допустима законодателна мярка, която задължава доставчиците на електронни съобщителни услуги да запазват за неопределен период данните за самоличността на всички ползватели на електронни съобщителни средства. Тъй като намесата в основните права при запазването на този тип данни не може да бъде определена като сериозна, тяхното общо и неизбирателно запазване може

⁴³ Параграф 70 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, *La Quadrature du Net* и др.

⁴⁴ Параграф 135-136 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, *La Quadrature du Net* и др.

⁴⁵ Параграф 155-156 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, *La Quadrature du Net* и др.

да бъде обосновано с оглед превенция, разследване, разкриване и преследване на всички престъпления, без да е необходимо да се ограничава само до тежките.⁴⁶

В своите решения СЕС приема, че като принцип трябва да бъде възприето в националните законодателства въвеждането на мерки за целево запазване на данни, което да е ограничено до строго необходимото, както по отношение на данните, които се събират, така и по отношение на срока, за който данните ще бъдат съхранявани. Независимо от предвидените гаранции за правата на лицата, въвеждането на превантивно общо и неизбирателно събиране на всички данни за трафик и данни за местонахождение за целите, предвидени в член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО не е допустимо.⁴⁷

ПРЕЦЕНКА НА НАЦИОНАЛНИТЕ МЕРКИ ЗА ДОСТЪП ДО ЗАПАЗЕНИ ТРАФИЧНИ ДАННИ И ДАННИ ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЯ В КОНТЕКСТА НА ЧЛЕН 15, ПАРАГРАФ 1 ОТ ДИРЕКТИВА 2022/58/ЕО

Вторият етап от преценката за съответствието на националните мерки с изискванията на член 15, параграф 1 от 2022/58/ЕО във връзка с членове 7 и 8 и член 52, параграф 1 от Хартата на ЕС, е насочен към правилата за достъп на националните органи до запазените данни за трафик и данни за локализация. В своето решение по делото *Tele2 Sverige AB/Watson* СЕС посочва, че достъп до данните може да бъде предоставян само за целите, изчерпателно изброени в член 15, параграф 1 от 2022/58/ЕО при спазване на принципа на пропорционалност. Преследваната цел трябва да е свързана с тежестта на намеса в основните права, като намесата е допустима само в границите на строго необходимото.⁴⁸ Националните мерки трябва да посочват в ясни и точни правнозадължителни правила при какви материални и процесуални условия доставчиците на електронни съобщителни услуги са длъжни да предоставят на компетентните национални органи достъп до данните. Също така, освен в неотложни случаи, достъпът трябва да се предоставя след предварителен контрол от юрисдикция или независима административна структура въз основа на мотивирана молба на тези органи, подадена в рамките на наказателни производства. Задължително изискване е националните мерки да включват задължение за компетентните национални органи, на които е предоставен достъп до запазените данни, да уведомят за това засегнатите лица веднага щом това вече не може да попречи на водените от тях разследвания. Това задължение представлява необходима предпоставка, за да могат лицата да упражнят своето право на възражение, предвидено в член 15, параграф 2 от Директива 2002/58/ЕО.

През 2017 г. Съдът за контрол върху правомощията по разследване (*Investigatory Powers Tribunal*) от Обединено кралство сезира СЕС с преюдициално запитване във връзка със спор относно законосъобразността на националната правна уредба, позволяваща получаването и използването от службите за сигурност и разузнаване на

⁴⁶ Параграф 159 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела C 511/18, C512/18 и C520/18, *La Quadrature du Net* и др.

⁴⁷ Решение на Съда на ЕС от 2 март 2021 година по дело C-746/18, *HK v Prokuratur*

⁴⁸ Параграф 115-123 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, *Tele2 Sverige AB/Watson*

масиви от данни за съобщения (bulk communications data). В решението си по делото, СЕС потвърждава, че както запазването на метаданните, така и правилата за достъп до тях от страна на компетентните национални органи за целите на националната сигурност попадат в приложното поле на Директива 2002/58/ЕО (аргументите са изложени в точка 1 от настоящия доклад). Както вече посочихме в точка 2 от настоящия доклад, СЕС приема в своето решение по делото Tele2 Sverige AB/Watson, че при определени условия целта за защита на националната сигурност би могла да обоснове законодателни мерки, които предвиждат превантивно общо и неизбирателно запазване на метаданни. За разлика от правилата за запазване на данни, по отношение мерките за достъпа до тях, съдът достига до заключението, че националната правна уредба, която изисква от доставчиците на електронни съобщителни услуги да предоставят информация на службите за сигурност и разузнаване чрез общо и неизбирателно предаване на данни за трафик и местоположение, превишава границите на строго необходимото и не може да се счита за оправдана в рамките на демократично общество.⁴⁹ СЕС подчертава, че националната правна уредба трябва да се основава на обективни критерии за определяне на обстоятелствата и условията, при които на компетентните национални органи трябва да се предоставя достъп до разглежданите данни, чрез които да се гарантира, че достъпът се ограничава до строго необходимото с оглед преследваните цели.

Допълнителни насоки, свързани с допустимите мерки за достъп до запазени трафични данни и данни за локализация, СЕС предоставя в решението си от 2018 г. по делото Ministerio Fiscal.⁵⁰ Решението, постановено по преюдициално запитване от съда на провинция Тарагона (Audiencia Provincial de Tarragona), Испания във връзка със спор относно отказ за разрешаването на достъп на съдебната полиция до лични данни, запазени от доставчици на електронни съобщителни услуги, поради факта, че престъплението, за чието разкриване са били необходими, не е тежко по смисъла на испанското законодателство. В своето решение СЕС посочва, че текстът на член 15, параграф 1, първо изречение от Директива 2002/58/ЕО не ограничава целта за превенция, разследване, разкриване и преследване на престъпления, единствено до борбата с тежките престъпления, „а се отнася общо до „[престъпления]“.⁵¹ Съдът припомня своята практика, че с оглед спазването на принципа на пропорционалност целта, към постигането на която е насочена правната уредба, регулираща този вид достъп, трябва да бъде съответна на степента на намеса в основните права. В този смисъл, когато намесата, до която води такъв достъп, не е тежка т.е. данните не дават възможност да се направят точни изводи относно личния живот на лицата, чиито данни са засегнати, този достъп може да бъде обоснован от целта за превенция, разследване, разкриване и преследване общо на „[престъпления]“, а не само на тежки престъпления.⁵² В конкретния случай СЕС преценява, че достъпът на публични органи до данни с цел установяването на самоличността на притежателите на СИМ карти, не представлява

⁴⁹ Параграф 81 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по дело C-623/17, Privacy International

⁵⁰ Решение на Съда на ЕС от 2 октомври 2018 година по дело C-207/16, Ministerio Fiscal

⁵¹ Параграф 51 от Решение на Съда на ЕС от 2 октомври 2018 година по дело C-207/16, Ministerio Fiscal

⁵² Параграф 55-57 от Решение на Съда на ЕС от 2 октомври 2018 година по дело C-207/16, Ministerio Fiscal

намеса, която да е толкова тежка, че да е необходимо да бъде ограничена единствено до борбата с тежката престъпност.

ОТНОСНО ДЕЙСТВИЕТО НА РЕШЕНИЯТА НА СЪДА НА ЕС

СЕС се произнася и по отношение прилагането на национални правни разпоредби относно мерки за запазване и предоставяне на достъп си метаданни, които противоречат на правото на ЕС. Съдът припомня, че принципът на предимство на правото на ЕС пред правото на държавите членки, задължава всички национални институции да осигурят пълното действие на различните норми на правото на Съюза.⁵³ Националните съдилища са длъжни да гарантират пълното действие на правото на ЕС, като в случай на противоречие между националната правна уредба и правото на Съюза, те не трябва да прилагат националните разпоредби, дори и ако те са приети по-късно или не са отменени по установения в правната система ред.

В този контекст се поставя въпросът дали е допустимо използването в рамките на наказателно производство на информацията и доказателствата, получени чрез несъвместимо с правото на ЕС общо и неизбирателно запазване на данни за трафик и на данни за местонахождение. СЕС припомня, че определянето на правилата относно допустимостта и преценката на информацията и доказателства в наказателното производство е в рамките на националната компетентност. Въз основа на принципа на процесуална автономия всяка държава членка трябва да регламентира процесуалните правила за защита на правата, които произтичат от правото на ЕС, при спазване на принципа на равностойност и принципа на ефективност.⁵⁴

С оглед на горепосоченото, СЕС счита, че е необходимо във всеки съдебен процес да се прецени необходимостта от изключване на данни и доказателства, придобити в противоречие с нормите на правото на ЕС, както се обърне специално внимание на риска, който подобни данни и доказателства могат да представляват за изпълнението на принципа на състезателност и за правото на справедлив съдебен процес. Така, ако лицата, срещу които са насочени такива производства, не притежават способността да проведат ефективни обсъждания по тези данни и доказателства от област, изискваща специализирани познания, които съдът няма, и ако тези данни и доказателства имат потенциално съществено въздействие върху оценката на фактите и обстоятелствата, те не следва да се вземат под внимание.

При така очертаната правна рамка, СЕС приема, че за да съответстват на правото на ЕС, националните мерки за запазване на данни трябва да съответстват на всички изисквания, конкретизирани в практиката на съда, както по отношения самото запазване на метаданните, така и по отношение на правилата за предоставяне на достъп до тях от страна на компетентните национални институции. Също така, в решенията си СЕС подчертава, че член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО не допуска изключения от задълженията на доставчиците на електронни съобщителни услуги по член 4 от същата

⁵³ Параграф 214- 215 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела С 511/18, С512/18 и С520/18, *La Quadrature du Net* и др.

⁵⁴ Параграф 223 от Решение на Съда на ЕС от 6 октомври 2020 година по съединени дела С 511/18, С512/18 и С520/18, *La Quadrature du Net* и др.

директивата да осигуряват сигурността на данните. С оглед на това СЕС приема, че съхранените данни трябва да се запазват на територията на Съюза и да бъдат окончателно унищожени след приключването на периода, в който трябва да бъдат съхранени.⁵⁵

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведено изследване в 10 държави от ЕС относно въведените регулаторни мерки за запазване на метаданните на национално ниво, публикувано през 2020 г., показва голямо разнообразие от практики.⁵⁶ В седем от изследваните държави е налице национално законодателство, което задължава доставчиците на електронни съобщителни услуги да запазват метаданни, а в три от тях – националното законодателство е или отменено (Австрия и Швеция) или не се прилага (Германия). Според заключенията на доклада, липсата на национална законодателна рамка за запазване на данни ограничава възможността за достъп на компетентните национални органи до важни доказателства с оглед разкриването и преследването на престъпления. От друга страна, разликите в национални мерки, както и липсата на общи дефиниции представляват риск с оглед разследването и разкриването на трансгранични престъпления.⁵⁷

Много анализи също така поставят въпроси, свързани с практическия дизайн на националните мерки, които да отговарят на стандартите и критериите, посочени в решенията на СЕС, с оглед съответствието им с правото на ЕС. Така например се обръща внимание на рисковете от дискриминационни практики, с които би могло да бъде свързано въвеждането на целево запазване на данни за трафик и данни за локализация.⁵⁸ С оглед необходимостта от въвеждане на нови хармонизирани мерки за запазване на метаданни, които да се ограничават до минимално необходимото за постигането на легитимните цели, през 2021 г. няколко държави, включително Португалия, Франция и Испания, предлагат да се приеме ново законодателство на ЕС в тази област.⁵⁹ От друга страна, през 2021 г. Държавния съвет (Conseil d'État) на Франция поставя ново преюдициално запитване пред СЕС, като повод за него е спор относно законосъобразността на френското законодателство, което позволява съхранението на

⁵⁵ Параграф 122 от Решение на Съда на ЕС от 21 декември 2016 г. по съединени дела C-203/15 и C-698/15, Tele2 Sverige AB/Watson

⁵⁶ European Commission, Directorate-General for Migration and Home Affairs, Dupont, C., Cilli, V., Omersa, E., et al., *Study on the retention of electronic communications non-content data for law enforcement purposes : final report*, Publications Office, 2020, <https://data.europa.eu/doi/10.2837/384802>

⁵⁷ European Commission, Directorate-General for Migration and Home Affairs, Dupont, C., Cilli, V., Omersa, E., et al., *Study on the retention of electronic communications non-content data for law enforcement purposes : final report*, Publications Office, 2020, <https://data.europa.eu/doi/10.2837/384802>, p. 118

⁵⁸ Напр. Juszczak, A., & Sason, E. (2021). Recalibrating Data Retention in the EU. The Jurisprudence of the Court of Justice of the EU on Data Retention – Is this the End or is this the Beginning? EUCRIM, 4, 238–266.

⁵⁹ Wahl, T. (2021, March 20). *Portuguese Council Presidency Pushes Forward EU Data Retention Law*. Eucrim <https://eucrim.eu/news/portuguese-council-presidency-pushes-forward-eu-data-retention-law/>

големи мащабни бази данни с лични данни с цел защита на авторските права.⁶⁰ Целта е въз основа на решението на СЕС да се получат насоки за хармонизирането на понятието „тежко престъпление“ в ЕС.

България също не остава изолирана от горещата дискусия относно регулирането на запазването на метаданните. В резултат на преюдициално запитване от страна на Специализираната прокуратура, 17 ноември 2022 година СЕС постановява решение, в което насочва вниманието към необходимостта от промени в българското законодателство и необходимостта от неговата промяна с оглед установените стандарти и критерии за съответствие с правото на ЕС.⁶¹

Библиография

- Bertuzzi, L. (2022, November 15). *EPrivacy: EU Legislators Chase Compromise on Processing Electronic Communications Data*. Www.Euractiv.Com. <https://www.euractiv.com/section/data-protection/news/eprivacy-eu-legislators-chase-compromise-on-processing-electronic-communications-data/>
- European Commission, Directorate-General for Migration and Home Affairs, Dupont, C., Cilli, V., Omersa, E., et al., *Study on the retention of electronic communications non-content data for law enforcement purposes : final report*, Publications Office, 2020, <https://data.europa.eu/doi/10.2837/384802>
- Hartmann, T. (2023, May 17). *EU Court Begins General Surveillance Case Against French Copyright Body*. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/data-privacy/news/eu-court-begins-general-surveillance-case-against-french-copyright-body/>
- Juszczak, A., & Sason, E. (2021). Recalibrating Data Retention in the EU. The Jurisprudence of the Court of Justice of the EU on Data Retention – Is this the End or is this the Beginning? *EUCRIM*, 4, 238–266.
- Wahl, T. (2021, March 20). *Portuguese Council Presidency Pushes Forward EU Data Retention Law*. Eucrium <https://eucrium.eu/news/portuguese-council-presidency-pushes-forward-eu-data-retention-law/>

⁶⁰ Hartmann, T. (2023, May 17). *EU Court Begins General Surveillance Case Against French Copyright Body*. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/data-privacy/news/eu-court-begins-general-surveillance-case-against-french-copyright-body/>

⁶¹ Решение на Съда на ЕС от 17 ноември 2022 година по дело C-350/21, производство по иск на Специализирана прокуратура

ИЗСЛЕДВАНЕ ПРАВТА НА ПОТРЕБИТЕЛИТЕ В УСЛОВИЯТА НА ДИГИТАЛЕН МАРКЕТИНГ

Елмира Атанасова¹, Надежда Димова²

Какво е дигитален маркетинг и защо всеки бизнес има нужда от него?

Дигитален маркетинг е популяризиране на марките с цел свързване с потенциални клиенти и продажба на продукти и услуги. Използват се различни канали, които включват електронна поща, социални мрежи, мобилни приложения, уеб-базирана реклама, текстови и мултимедийни съобщения. Потребителите все по-често разчитат на дигитални средства за проучване на продукти.

Статистики на Think with Google показват, че 48% от потребителите пишат своите запитвания в търсачките, 33% търсят конкретни фирмени уеб сайтове, а 26% от търсенията са направени през мобилни приложения. Чрез прилагане на различни дигитални маркетингови стратегии, маркетингозите могат да съберат ценни наблюдения върху поведението на целевата аудитория, като същевременно използват нови методи за ангажиране на клиентите. Според доклад на Inve компаниите, които използват дигитален маркетинг като стратегия за ангажиране на клиентите, запазват средно 89% от клиентите си в сравнение с компаниите със слаби омниканални програми, които имат процент на задържане от едва 33%.

Изследването на потребителите в дигиталния маркетинг се отнася до процеса на събиране и анализиране на данни за потребителското поведение, предпочитания и нужди с помощта на дигитални канали като социални медии, търсачки и онлайн проучвания. Това изследване помага на бизнеса да разбере по-добре своята целева аудитория и да създаде по-ефективни маркетингови стратегии.

Някои често срещани методи за проучване на потребителите в дигиталния маркетинг включват:

1. Слушане на социални медии: Наблюдение на платформи на социални медии, за да разберете какво казват потребителите за марка, продукт или услуга.

2. Онлайн проучвания: Провеждане на проучвания чрез имейл или онлайн платформи за събиране на обратна връзка от потребителите.

3. Анализ на уебсайтове: Анализиране на данни за трафика на уебсайтове, за да се разбере потребителското поведение и предпочитания.

4. Оптимизация за търсачки (SEO): Анализиране на данни от търсачките, за да се разбере какво търсят потребителите и как намират марка или продукт.

5. А/В тестване: Тестване на различни версии на уебсайт или маркетингова кампания, за да видите коя се представя по-добре при потребителите.

¹ Студент в БП “Маркетинг“ Нов български университет

² Доцент, Департамент „Икономика“, Нов български университет, e-mail: n.dimova@nbu.bg

Чрез провеждане на потребителски проучвания в дигиталния маркетинг, фирмите могат да получат ценна информация за своята целева аудитория и да създадат по-ефективни маркетингови стратегии, които резонират с потребителите.

Поведение на потребителите

Един бизнес за да бъде успешен, трябва да познава поведението на потребителите, което включва две основни задачи, първо да се измерва поведението на потребителя и второ да може да се обяснява поведението му. Ако тези две задачи не могат да бъдат изпълнени, то успехът ще бъде по-скоро късмет или случайност.

Измерването и обяснението на поведението на потребителите се състои в това да се даде отговор на важни въпроси като например, кои всъщност са потребителите; какво купуват те; по какъв начин го купуват; от къде го купуват; кога купуват; по какъв начин става изборът им; кой участва в изборът и решението за покупка; по какъв начин се употребява купеният продукт или услуга? Отговорите на тези въпроси са идвали по естествен начин, но преди време..., а сега връзките между единия и другия край на веригата са опосредствани и усложнени, което налага изучаването на поведението на потребителя да става също опосредствано и то двойно.

Първо, в теоретичен план, когато се дават принципни отговори на въпроси, като по какъв начин работи възприятието, по какъв начин се образуват и променят потребителските нагласи, как те влияят върху нашите решения, ценностите и убежденията, характерни за нашата култура и други. За този тип познание са интегрирани знания от социалната психология, социологията, социалната антропология семиотиката.

Второ, в емпиричен план, когато се търсят конкретни измервания на подобни въпроси, отнасящи се до определена марка, тип потребители или потребителска ситуация.

И двата типа познание имат за цел да решат успешно задачи, като дефиниране и сегментиране на пазарите; таргетиране (избор на пазари за обслужване); разработване на маркетингови стратегии и програми; приложение на маркетинговите стратегии и програми; оценка на успешността на маркетинговите стратегии и програми чрез изучаването на поведението на потребителя.

Поведението на потребителите се отнася до действията, решенията и взаимодействията на лица или групи при използване на продукт, услуга или технология. Това включва как потребителите навигират, търсят и взаимодействат с интерфейсите, как вземат решения и как отговарят на обратна връзка и подкани. Разбирането на поведението на потребителите е важно за проектиране на ефективни потребителски изживявания, подобряване на използваемостта на продукта и оптимизиране на бизнес резултатите. Това включва анализиране на потребителски данни, провеждане на потребителски изследвания и прилагане на принципите на поведенческата психология за проектиране и тестване.

Поведението на потребителите и правата на потребителите са свързани, тъй като поведението на потребителите може да повлияе на правата на потребителите. Например, ако потребител участва в поведение, което нарушава условията на услугата на уебсайт или платформа, акаунтът му може да бъде спрян или прекратен, което потенциално

нарушава правата му за достъп и използване на услугата. По същия начин, ако личната информация на даден потребител се използва неправилно или се споделя без неговото съгласие, правата му за поверителност може да бъдат нарушени. По този начин поведението на потребителите може да има последствия за правата на потребителите и е важно както за потребителите, така и за доставчиците на услуги да разбират и зачитат тези права.

Правата на потребителите могат да варират в зависимост от контекста, но някои общи права включват:

1. Право на поверителност: Потребителите имат право да контролират личната си информация и как се използва.

2. Право на сигурност: Потребителите имат право да очакват личната им информация да бъде защитена от неоторизиран достъп или кражба.

3. Право на достъп: Потребителите имат право на достъп до своята лична информация и данни.

4. Право на прозрачност: Потребителите имат право да знаят как тяхната лична информация се събира, използва и споделя.

5. Право на контрол: Потребителите имат право да контролират как тяхната лична информация се използва и споделя.

6. Право да бъдат информирани: Потребителите имат право да бъдат информирани за всякакви промени в условията на услугата или политиката за поверителност на услуга или продукт, които използват.

7. Право да бъдат изслушани: Потребителите имат право да предоставят обратна връзка и притесненията им да бъдат разгледани от доставчика на услугата или продукта.

Правата на потребителите в дигиталния маркетинг се отнасят до правата, които потребителите имат, когато взаимодействат с каналите за дигитален маркетинг, които не се различат толкова от стандартните права на потребителя. Правата на потребителя в дигиталният маркетинг включва:

1. Право на поверителност.

2. Право на прозрачност: Потребителите имат право да знаят как техните данни се събират, използват и споделят от търговците.

3. Право на избор: Потребителите имат право да избират дали да получават или не маркетингови съобщения и да се откажат от маркетингови съобщения.

4. Право на справедливо отношение: Потребителите имат право да бъдат третирани справедливо и да не бъдат подлагани на дискриминационни или измамни маркетингови практики.

5. Право на достъп: Потребителите имат право на достъп до своите лични данни и да поискат те да бъдат изтрети или коригирани, ако е необходимо.

6. Право на сигурност: Потребителите имат право да очакват, че техните лични данни ще бъдат защитени и защитени от неоторизиран достъп или използване.

Дигиталните търговци трябва да спазват тези права на потребителите, за да гарантират, че техните маркетингови практики са етични и законни. Неспазването на това може да доведе до правни действия и да навреди на репутацията на компанията.

Правата на потребителите в условията на дигитален маркетинг се отнасят до защитата на интересите и правата на потребителите на онлайн пазара. С възхода на електронната търговия и дигиталния маркетинг, потребителите са изложени на широка гама от продукти и услуги и е важно да се гарантира, че те няма да бъдат експлоатирани или подведени.

Изучаването на правата на потребителите в условията на дигитален маркетинг включва изследване на различните закони и разпоредби, които управляват онлайн транзакциите, като закони за защита на данните, закони за защита на потребителите и рекламни стандарти. Той също така включва анализ на практиките на дигиталните търговци и платформите за електронна търговия, за да се идентифицират всякакви неетични или незаконни практики, които могат да навредят на потребителите.

Някои от ключовите въпроси, които се разглеждат в проучването на правата на потребителите в условията на дигитален маркетинг, включват:

1. Поверителност и защита на данните: Потребителите имат право да знаят как техните лични данни се събират, използват и споделят от специалисти по дигитален маркетинг и платформи за електронна търговия.

2. Прозрачност и разкриване на информация: Дигиталните търговци и платформите за електронна търговия трябва да предоставят ясна и точна информация за своите продукти и услуги, включително ценообразуване, срокове и условия и всякакви потенциални рискове или ограничения.

3. Справедливост и недискриминация: Потребителите не трябва да бъдат дискриминирани въз основа на тяхната раса, пол, възраст или други лични характеристики, а дигиталните търговци и платформите за електронна търговия не трябва да участват в нечестни или измамни практики.

4. Обслужване и поддръжка на клиенти: Потребителите трябва да имат достъп до надеждно обслужване и поддръжка на клиенти, включително възможността да правят оплаквания и да получават възстановявания или компенсации за всякакви проблеми или проблеми с техните покупки.

Като цяло, проучването на правата на потребителите в условията на дигитален маркетинг е от съществено значение, за да се гарантира, че потребителите са защитени и овластени на онлайн пазара. Чрез идентифициране и справяне с всички проблеми или предизвикателства, които възникват, можем да създадем по-справедлива и справедлива цифрова икономика, която е от полза за всички.

Дигиталният маркетинг се превърна в неразделна част от съвременния бизнес свят. С възхода на интернет и социалните медии компаниите намериха нови начини да достигнат до целевата си аудитория и да популяризират своите продукти и услуги. Въпреки това, с тази нова форма на маркетинг идват нови предизвикателства и опасения относно правата на потребителите.

Правата на потребителите се отнасят до правните и етични принципи, които защитават потребителите от нелоялни бизнес практики. Тези права включват правото на безопасност, правото да бъдеш информиран, правото на избор, правото да бъдеш изслушан и правото на обезщетение. В контекста на дигиталния маркетинг тези права са

особено важни, тъй като потребителите често са бомбардирани с реклами и промоции, които може да не са подходящи или точни.

Едно от основните опасения относно правата на потребителите в дигиталния маркетинг е въпросът за поверителността. От потребителите често се изисква да предоставят лична информация като име, имейл адрес и телефонен номер, за да имат достъп до определени уебсайтове или да получават промоционални оферти. След това тази информация може да бъде използвана от компаниите за насочване към потребителите с персонализирани реклами, което може да се разглежда като нахлуване в поверителността.

Друго безпокойство е използването на бисквитки и други технологии за проследяване за наблюдение на потребителското поведение онлайн. Въпреки че тези технологии могат да бъдат полезни за подобряване на потребителското изживяване и предоставяне на подходящо съдържание, те могат да се използват и за събиране на чувствителна информация, като хронология на сърфиране и данни за местоположение.

През последните години бяха проведени значителни изследвания върху правата на потребителите в дигиталния маркетинг. Едно проучване, проведено от Европейската комисия, установи, че потребителите често не са запознати с правата си, когато става дума за онлайн реклама. Проучването установи също, че много потребители са загрижени за използването на техните лични данни за рекламни цели.

Друго проучване, проведено от Pew Research Center, е установило, че потребителите обикновено са скептични към онлайн рекламата и е по-вероятно да се доверят на препоръки от приятели и семейство. Проучването установи също, че потребителите са по-склонни да се ангажират с реклами, които отговарят на техните интереси и нужди.

Трето проучване, проведено от Университета на Пенсилвания, е установило, че потребителите са по-склонни да се ангажират с реклами, които са прозрачни и предоставят ясна информация за продукта или услугата, които се рекламират. Проучването също така установи, че потребителите са по-склонни да се доверят на компании, които са прозрачни относно своите практики за събиране и използване на данни.

Примери за нарушаване на правата на потребителите:

Един пример за известна личност, чиито потребителски права са били нарушени в дигиталния маркетинг, е Ким Кардашиян. През 2018 г. тя беше съдена от фотограф за публикуване на своя снимка в Instagram без разрешение или обезщетение. Фотографът твърди, че Кардашиян е нарушила авторските му права и иска обезщетение. Този случай подчертава важноста на получаването на подходящи лицензи и разрешения при използване на защитени с авторски права материали в дигиталния маркетинг.

Друг пример на известна личност, чиито потребителски права за дигитален маркетинг са били нарушени във връзка с онлайн бисквитки, е Тейлър Суифт. През 2015 г. компания, наречена AdChoices, беше съдена за предполагаемо нарушаване на поверителността на Swift чрез използване на бисквитки за проследяване на нейната онлайн активност и показване на насочени реклами без нейното съгласие. Делото твърди, че AdChoices е нарушило Закона за поверителността на електронните комуникации и

Закона за компютърните измами и злоупотреби, и иска обезщетение за нахлуване в поверителността и компютърна измама. Делото беше уредено извън съда за неразкрита сума.

Пример с известна българска певица – Мария, която подписа договор с агенция за дигитален маркетинг за популяризиране на новия ѝ албум в социалните мрежи. Агенцията обеща да достигне до определен брой последователи и да генерира определено количество ангажираност в нейните публикации. След няколко седмици обаче Мария забеляза, че агенцията не изпълнява обещанията си. Публикациите ѝ не получаваха достатъчно харесвания, коментари или споделяния, а последователите, които твърдяха, че са спечелили, бяха предимно фалшиви акаунти.

Потребителските права на Мария са нарушени, тъй като агенцията за дигитален маркетинг не е предоставила обещаните в договора услуги. Тя може да подаде жалба до Комисията за защита на потребителите и да търси обезщетение за щетите, причинени от измамните практики на агенцията.

Проектът на Европейския съюз за защита на потребителите е изследователска и застъпническа инициатива, стартираща от BEUC с подкрепа на фондация Adessium, насочена към справяне с проблемите, които тормозят дигиталните потребители и подкопава цифровото общество като цяло. Особено внимание се обръща на поведенческата манипулация, използване на уязвимости, засягаща свободата на избор, както и възходът на най-големите дигитални платформи, превърнали се в съществен елемент в съвременното общество, но без никакви отговорности, които биха отразявали тази позиция. Основната цел е да се застъпи за промени в ЕС потребителско право, което би му позволило да се справи с предизвикателството да защити представителството на съвременните цифрови потребители и в резултат на това тяхната автономия като граждани в цифровото общество. Следните три изследователски области бяха идентифицирани въз основа на приноса на BEUC за картографиране:

Област I. Надзор, съгласие и уязвимият потребител. Възвръщане на гражданската свобода на действие в информационната икономика. Като рамково проучване по проекта, неговата основна цел беше да предложи оценка на годността на парадигмата за справедливост, заложен в Директивата за нелоялните търговски практики в контекста на мониторинга на поведението, извличането на данни и подтикващи практики на капитализма за наблюдение. Отклонявайки се от оценка на недостатъците на средното / концептуална рамка за уязвим/насочен потребител в светлината на практиките за профилиране и влияние върху поведението на онлайн бизнеса, проучването се придвижва към обсъждане на осъществимостта на парадигмата за информация и съгласие на GDPR при справяне с реалното управление на достъпа до лични данни и капацитета на субекта на данните да дава валидно информирано съгласие. Проучването предлага цялостна оценка на структурните асиметрии в днешните цифрови технологии потребителски пазари и предлага нов концептуален и регулаторен подход за възстановяване на потребителската агенция и защита на автономния избор в ерата на големите данни.

Област II. Персонализирано ценообразуване и индивидуализиран маркетинг съгласно правото на ЕС за защита на потребителите: справедливост и дискриминация.

Въз основа на констатациите от рамковото проучване, това изследване е съсредоточено върху анализ на пазара в областта на потребителското право явления, които възникват в резултат на цифрови платформи, съхраняващи персонализирана информация за всеки потребител: персонализирано ценообразуване и индивидуализиран маркетинг. Индивидуализиране както на ценова информация, така и на маркетингово съобщение поставя търговците в контрол върху това, което всеки отделен потребител има право да знае; като по този начин ги поставя в действителното положение на собственост върху информационната икономика. Въпреки съществуващите аргументи за повишаване на икономическата ефективност, близкото единодушно отхвърляне на подобни практики от страна на потребителите, също и тези, които потенциално биха могли да спечелят от тях, добавя гориво към дебата относно справедливостта, доверието и последиците за обществото и индивидуалното правосъдие от това, че търговците са в контрол на информацията за продуктите и цените, предоставена индивидуално на всеки потребител – и при подходяща реакция това трябва да се очаква от законите за защита на данните и потребителите.

Област III. Онлайн платформи, специални отговорности и режим на универсална услуга „От гледна точка на потребителите онлайн платформите предоставят ли услуги, които трябва да се считат за основни“? Уникалната позиция на най-големите цифрови платформи като необходими посредници (gatekeepers) в съвременните общества има поставиха основата за задаване на въпроси относно същността на услугите, които предоставят, съществуващите паралели към концептуалната и регулаторна рамка за услуги от общ интерес (SGI) и последиците от осиновяването такава перспектива. Проучването разглежда как специалните задължения, свързани преди това с класификацията, биха могли да бъдат приложени към такива платформи „пазач“, как тяхното приложение може да помогне за защитата на обществените ценности и смекчаването на асиметрия на цифровия пазар.

Правата на потребителите в дигиталния маркетинг са сложна и развиваща се област на изследване. Въпреки че има много опасения относно поверителността и събирането на данни, има и възможности за компаниите да предоставят подходящо и полезно съдържание на потребителите. Тъй като дигиталния маркетинг продължава да расте и да се развива, за компаниите е важно да бъдат прозрачни и етични в своите практики и да зачитат правата на потребителите. По този начин те могат да изградят доверие и лоялност с целевата си аудитория и да създадат по-устойчив и успешен бизнес модел.

**ЧОВЕШКИ ПРАВА И НАЦИОНАЛНА
СИГУРНОСТ: ДИЛЕМИ И ПОДХОДИ
(на английски език)**

THE NEW INTERNATIONAL TRIANGLE: HUMAN RIGHTS-DIGITALIZATION-SECURITY

Cristina Elena Popa Tache¹

The new International Triangle can be brought together in a single idea by recognising the interdependence and mutual influences between human rights, digitisation and security in the digital world. These three components are closely interlinked and have a significant impact on the way people live, work and interact in modern society. The keystone of this equal-sided geometry is balance so that we protect and promote human rights while ensuring that digitisation and security are used in a responsible and transparent way.

Constitutional limits and protections should guide government policy at all levels because all of these limits on government power and all of the protections for individual rights contained in the federal and state constitutions must inform and apply to all government policies regarding communications and technology. They do not cease to apply when practices or conduct relate to digital technology or occur online, because one principle is that the legal rules applicable online are, or should be, identical to the rules applied offline. Recently, in the literature, there has been a proposal for comprehensive constitutional changes. We know that constitutional provisions are difficult to amend because they involve a laborious process. *However, digital technologies are deeply intertwined with constitutionalism. They are not only a sum of tangible and intangible architecture, but also provide infrastructures for the exercise of freedoms and powers. Internet governance is moving towards fragmentation, polarisation and hybridisation. These trends are not just about the governance of technical infrastructure. It is the beginning for reshaping the architecture of freedom and power in the digital environment, giving impetus to a new role for constitutionalism in the digital age. The key question, therefore, is how far does the evolution of internet governance lead to a new constitutional paradigm in the digital age?*²

After all, at the centre of the triangle of equal sides: digitalisation, human rights and security will be these reforms of constitutional models that protect rights and limit powers on a global scale. Giovanni De Gregorio and Roxana Radu have shown that these changes

¹ Cristina Elena POPA TACHE is an associate professor of international law at the Faculty of Psychology, Behavioral and Legal Sciences of the "Andrei Saguna" University of Romania, associate professor of the Faculty of International Economic Relations at the University of Economic Studies of Bucharest, active researcher at the International Center for Transdisciplinary Research (CIRET) Paris and member of the European Society of International Law. Web of Science Researcher ID: HGA-3707-2022 - [http://www.webofscience.com/wos/author/record/\[ResearcherID\]](http://www.webofscience.com/wos/author/record/[ResearcherID]); ORCID Researcher ID: <https://orcid.org/0000-0003-1508-7658>. Email: cristinapopatache@gmail.com. This article is a contribution to the International Conference RIGHTS and SECURITY, organized by New Bulgarian University-Department "National and International Security"-Department "Political Science"-Department "Law" on April 27-28, 2023, dedicated to the 75th anniversary of the adoption of the United Nations Universal Declaration of Human Rights and the 20th anniversary of the establishment of the Department of National and International Security and the Diplomatic Institute to the Ministry of Foreign Affairs.

² Giovanni De Gregorio, Roxana Radu, *Digital constitutionalism in the new era of Internet governance*, International Journal of Law and Information Technology, Volume 30, Issue 1, Spring 2022, Pages 68-87, <https://doi.org/10.1093/ijlit/eaac004>.

demonstrate that constitutional issues are increasingly being considered beyond the state and therefore require public policy approaches that recognise political, technological and economic interests. Attempts to fragment the internet, a shift in its technical governance towards the integration of standards prone to centralised control and enforcement, could undermine the multi-layered protection of rights that derive from international, supranational and national constitutional law. The often-discussed polarisation is visible to the naked eye from every corner: the American and Chinese technospheres extend beyond standard-setting processes into the dynamics of global governance, be it for international convention-setting or for normative efforts. Ultimately, the hybridization of Internet governance is achieved through international and the continued blurring of the private-private order in the exercise of public interest functions in both democratic and authoritarian systems. When tech giants and digital platforms exercise unlimited power, at stake is the fullness of individual and collective rights and freedoms guaranteed by constitutionalism.³

At European level, the most relevant source for principles is: European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade 2023/C 23/01/PUB/2023/89. It is increasingly argued that a just digital transition means that "human rights and human control over the machine must remain fundamental values"⁴. The European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade states that the European way of digital transformation puts people at the centre and is underpinned by European values and EU fundamental rights, reaffirming universal human rights and benefiting all individuals, businesses and society as a whole. At the same time, the first principle presented in the Declaration is that of digital transformation centered on people⁵.

Human rights are enshrined in various international treaties, such as the Universal Declaration of Human Rights, and are designed to protect individuals from discrimination, injustice, and abuse. As technology advances, machines are becoming more powerful and are able to perform tasks that were once only possible for humans. This creates new opportunities, but also raises important questions about how we ensure that these machines are used in ways that respect and uphold human rights. One of the keyways in which human rights and human control over machines must remain fundamental values is through the design and development of technology.

SOME OBSERVATIONS AND STRATEGIES TO ENSURE A BALANCE BETWEEN HUMAN RIGHTS, DIGITISATION AND SECURITY, AND TO IDENTIFY SUSTAINABLE SOLUTIONS TO CURRENT AND FUTURE PROBLEMS

³ See for details Giovanni De Gregorio, Roxana Radu, *Digital constitutionalism in the new era of Internet governance*, International Journal of Law and Information Technology, Volume 30, Issue 1, Spring 2022, Pages 68-87, <https://doi.org/10.1093/ijlit/eaac004>.

⁴ See European Economic and Social Committee, *Digital transition must be fair: human rights and human control over the machine must remain fundamental values*, available online here: <https://www.eesc.europa.eu/ro/news-media/news/tranzitia-digitala-trebuie-sa-fie-echitabila-drepturile-omului-si-controlul-uman-asupra-masini-trebuie-sa-ramana-valori>, accessed on 06.02.2023.

⁵ "People are at the centre of the digital transformation in the European Union. The role of technology should be to serve and benefit all people living in the EU and enable them to pursue their aspirations with full respect for their security and fundamental rights."

Starting from the date of publication of the Declaration in the Official Journal of the EU on 23.01.2023, it is understood that any document must be interpreted based on the set of principles and rights in the Declaration. According to the right of freedom of choice in interactions with algorithms and artificial intelligence systems, the Declaration states that: "Artificial intelligence should serve as a tool for people, with the ultimate goal of enhancing their well-being." We can deduce that tools are by definition controlled by people, they are tools or devices suitable for the execution of a certain operation. The declaration includes a special chapter on security, safety and capability. This is Chapter 5 where the commitments made by EU Member States are to protect "the interests of individuals, businesses and public institutions against cyber security risks and cybercrime, including data breaches and identity theft or identity manipulation."⁶ and "to combat and hold accountable those within the EU who seek to undermine online security and the integrity of the digital environment or who promote violence and hatred through digital means".

In the first instance, the digital environment is essential, first and foremost in connecting with its consumers. Consumers' digital engagement takes place in a variety of ways, from visiting and browsing a digital service provider's website, to interacting, often critically, with that provider (provider of various digital services) via social networks or clicking on company advertisements⁷. From consumer rights to human rights, the security aspects we observe remain the same, they are the constant in this equation, which underlines the obvious convergence of consumer protection and human rights within EU law, observed by most theorists in recent years. Through this merger, there is a two-way consolidation: from fundamental rights (and other human rights) to consumer protection, and vice versa, especially in the digital sector. The theory has seen examination of the conceptualisation of consumer protection as a human right and the specific influences⁸. It is worth noting how consumer digital engagement is best examined through a personal and cultural value lens but also through critical research of marketing and international business, from the perspective of the societal cultural value/personal cultural value relationship⁹. Following this line of thought, we enter into the regional analysis of this issue, recalling the changes that have occurred at the level of the European Union.

The EU's Digital Services Act (DSA) brought the latest adaptations marked by some specific obligations. The political agreement on the DSA¹⁰ was reached on 23 April 2022 between the European Parliament and EU Member States, and the final text of the DSA was

⁶ Chapter 5(b) of the Declaration states that "This includes the imposition of cyber security requirements for connected products placed on the single market".

⁷ See KumarViswanathan, Bhaskaran Vikram, Mirchandani Rohan and Shah Milap, *Creating a measurable social media marketing strategy: Increasing the value and ROI of intangibles and tangibles for hokey pokey* in *Marketing Science*, 32(2), 2013, pp. 194-212. See also Lamberton Cait, Stephen T. Andrew, *A thematic exploration of digital, social media, and mobile marketing: Research evolution from 2000 to 2015 and an agenda for future inquiry* in *Journal of Marketing*, 80(6), 2016, pp. 146-172.

⁸ Benöhr, Iris, *The Evolution of Consumer Protection and Human Rights*, *EU Consumer Law and Human Rights*, Oxford Studies in European Law (Oxford, 2013; online edn, Oxford Academic, 16 Apr. 2014), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199651979.003.0003>, accessed 5 Feb. 2023.

⁹ Yuliani Suseno, Doan T. Nguyen, *Culture is in the eye of the beholder: using metaphoric representations of cultural values to enhance consumer digital engagement*, *Journal of Strategic Marketing* (online), 2021, DOI: 10.1080/0965254X.2021.1902373.

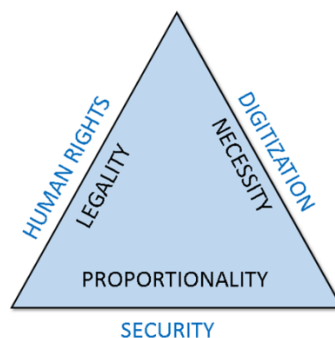
¹⁰ Hereafter, the Digital Services Act will be used in the text of this article using the acronym DSA.

published on 27 October 2022, with the DSA entering into force in November 2022, with the provisions applying mainly from 17 February 2024 (Article 93)¹¹. The accelerating digitisation of society and the economy has found some ground for non-regulation, which has sometimes led to unfair conditions for both investors or providers of these services and a dramatic reduction in consumer choice.

In the age of big data, it is essential that individuals have control over their personal data and can make informed decisions about how it is used. In terms of human control and responsibility, as technology becomes more autonomous, it may become increasingly difficult to assign responsibility for its actions. This can create a risk of harm to people, as it may not be clear who is responsible for any negative consequences that occur.

We recall in this context that the Guide to Human Rights for Internet Users¹² focuses on the following fundamental human rights and freedoms with reference to the Internet: 1) access and non-discrimination; 2) freedom of expression and information; 3) freedom of assembly, association and participation; 4) protection of privacy and personal data; 5) education and literacy; 6) protection of children and young people; and 7) the right to an effective remedy for invoking fundamental human rights and freedoms¹³.

The definitions and explanations of each component of the New International Triangle (human rights, digitization and security) and how they interact with each other are based on the observation that the triangle is in fact a modern paradigm of international relations that focuses on the interconnectedness of its three equal sides. In other words following the same correspondence we can observe: legality, necessity and proportionality. Since I personally discovered this geometry, I named it "DoDS Triangle" or, in English: "HrDS triangle", presenting it in the figure below:

Human rights are fundamental principles that protect human freedoms and dignity and are protected by international laws and treaties such as the UN Universal Declaration of Human Rights and the European Convention on Human Rights. We list in general terms the right to

¹¹ See Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act).

¹² Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member states on the Human Rights Guidelines for Internet Users and Explanatory Memorandum adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014.

¹³ On 16 April 2014, the Committee of Ministers adopted Recommendation CM/Rec(2014)6 on Human Rights Guidelines for Internet Users. The material is available here: <https://rm.coe.int/guide-to-human-rights-for-internet-users-romanian-/1680768064>, and was accessed on 06.02.2023.

life, liberty and security of the person, the right to a fair trial, freedom of expression and opinion, the right to education, to work and to privacy. Digitisation is the transformation and adaptation of society to new technologies, including the use of the internet, mobile devices, artificial intelligence, blockchain and other technological innovations. The way people communicate, work and interact with each other has already been changed and this process continues to develop rapidly. Alongside these, security is a complex concept, which refers to the protection of individuals, groups or nations against internal and external threats, based on a combination of laws, policies and specialised institutions, as well as physical or cyber security measures.

The interaction between the three components of the New International Triangle is strong and present in many forms. Digitisation can be used to promote and protect human rights, but it can also be a threat to them through illegal collection and storage of personal data or abusive surveillance. At the same time, security can be provided through data and information protection measures, but it can also be a threat to human rights, through the implementation of restrictive policies or the violation of the rights to privacy and free expression. Concerns have been raised about the impact on the privacy of facial recognition software, the risks of discrimination through replication or exacerbation of bias in AI systems, and the effects of some 'predictive policing' methods¹⁴.

Looked at differently, digitisation has a significant impact on human rights and the protection of personal data and has brought significant benefits in terms of access to information and communication, as well as new opportunities to exercise our rights and freedoms. But at the same time, we have seen that it is also digitisation that has increased the risks of human rights and personal data protection violations, including through abusive surveillance and unlawful data collection. Today, the digital process is guided by supranational, national and regional digital policies and is secured through national cybersecurity agendas focused on promoting overall economic growth and protecting critical information infrastructure and information security, but more attention is needed to research the interests, needs and fears of the people and communities who will henceforth feel the application and effects of digitization in their daily lives¹⁵. We have a mix of digital opportunities and threats. One of the vulnerabilities or one of the negative impacts of digitisation is that it can be used to violate human rights, in particular the right to privacy and freedom of expression, as proven by the number of cases involving this issue. E.g., governments and companies can collect and store personal data without the explicit consent of data subjects, which can lead to misuse or abuse of this information, and abusive surveillance can be used to restrict people's freedom of expression and association. We can see these developments through both a negative lens (of vulnerabilities) and a positive one (of benefits) Digitisation can and has been used to protect

¹⁴ Daniel Cullen, *Why Artificial Intelligence is Already a Human Rights Issue*, in Oxford Human Rights Hub, (OxHRH Blog, 31 January 2018), material available here: <https://ohrh.law.ox.ac.uk/why-artificial-intelligence-is-already-a-human-rights-issue>, accessed 25.04.2023.

¹⁵ Salminen, Mirva, & Hossain, Kamrul, *Digitalisation and human security dimensions in cybersecurity: An appraisal for the European High North*. *Polar Record*, 54(2), Ed. Cambridge University Press, 2018, pp. 108-118. doi:10.1017/S0032247418000268.

human rights, to improve their lives and living conditions¹⁶ and to improve access to information and justice, and here I can give as an example the use of blockchain technologies which can support the fight against corruption and the protection of property rights, while the use of artificial intelligence can better manage the identification and fight against discrimination. The main problems lie on the second side of the same coin, which I discussed when referring to vulnerabilities.

Personal data protection continues to be an important concern in the context of digitisation. States, public authorities and companies must now focus on respecting the right to privacy and protecting individuals' personal data. Personal data protection regulations, such as the European Union's General Data Protection Regulation, have been introduced precisely to ensure that this data is collected and used lawfully and responsibly.

CYBER SECURITY AND CURRENT THREATS TO DIGITAL SECURITY

Cyber security is a growing concern in the digital age, where almost every aspect of our lives is connected to the internet. Threats to digital security are diverse and can have significant consequences for all subjects of communications law and new technologies, be they individuals, legal entities or even states.

In this context we are mainly considering: 1) cyber-attacks in their various forms: Malware (malicious software), phishing (email fraud), ransomware (blocking access to personal data and demanding ransom), and many others; 2) cyber espionage as a major threat to national security, in which foreign agents or hostile entities try to steal business secrets or military information; 3) industrial espionage in which competing companies try to steal business secrets or other sensitive information to increase their competitive advantage; 4) hacking as a personal or corporate threat, in which hackers attempt to break into computer systems or users' personal accounts to access personal or financial information; 5) disinformation and media manipulation through significant consequences on political and social processes, especially in the context of elections or other important events (can manifest itself through the creation of false flags or fake news); and 6) "cyber attention" and national sovereignty manifested by threats to national security by influencing government, organizations, or citizens in favor of hostile entities.

In the effort to combat these serious threats, common steps that can be taken include installing security software, using strong passwords, training employees about cyber threats, and implementing corporate or government security policies. Last but not least, international cooperation can be essential in combating digital security threats.

The role and responsibility of states, organisations and citizens in protecting human rights and digital security is a shared one, based on a series of actions such as implementing appropriate policies and regulations, promoting and protecting freedom of expression and free information in the digital space, preventing and combating threats to digital security, or drafting and implementing laws and regulations on the protection of personal data.

¹⁶ One example is the computerisation of farmland in many countries, which seems to have helped farmers and those interested. See details in Sabrin Beg, *Digitization and Development: Property Rights Security, and Land and Labor Markets*, in *Journal of the European Economic Association*, Volume 20, Issue 1, February 2022, pp. 395-429, <https://doi.org/10.1093/jeea/jvab034>.

All participants in the legal relations of communications law and new technologies are involved in these actions. Legal entities, in particular manufacturers and service providers, have a responsibility to ensure that information provided to customers is accurate and not manipulative or misleading, or to respect human rights and promote business ethics.

Individuals, including individuals, need to protect their own personal information and be aware of cyber risks, not to spread false or manipulative information online, and to actively engage and demand that states and other entities protect their rights and take appropriate measures to prevent digital security threats. Individuals are encouraged to become more deeply involved in these actions, but looking at it from a governance perspective it seems more effective for some urgent solutions to forego real citizen participation. An example was given by theory when it was observed that for smart city governance there is a perception that the inclusion of "non-experts" is "messy", time consuming and costly and therefore does not align with the basic smart city principles of efficiency and cost reduction¹⁷.

From a security, freedom and ethics perspective, ensuring a balance between human rights, digitisation and security can only be achieved by promoting a rights-based approach, by developing and implementing appropriate and flexible policies and regulations that are as responsive as possible to technological developments and new cyber threats, and by public education and awareness. Far from complete, these are based on the fact that mobile technologies, social media and increased connectivity are having a significant impact on the whole business and practice of human rights, as some of the literature has noted¹⁸. I refer including to the role of public information campaigns and the development of appropriate educational programmes. One thing is certain: cyber threats know no borders and therefore it is important to have strong international collaboration to combat them in a timely manner. Technological innovations can bring significant benefits to society, but they can also raise issues of human rights protection and security. "Digital deterrence" (now also referred to as cyber deterrence¹⁹) is a legal theory that argues that severe punishment and public deterrence of copyright infringement on the internet is necessary to prevent such infringements in the future. This theory is based on the idea that illegally downloading and sharing music files and other content on the internet can cause significant damage to copyright owners and can be considered a form of theft or piracy. In the United States, deterrence has been invoked several times in court in cases of copyright infringement on the internet to motivate the award of significant damages and sometimes even criminal penalties. Many critics of digital deterrence have argued that it can lead to excessive penalties and that it can be misused with the effect of

¹⁷ Tina Kempin Reuter, *Smart City Visions and Human Rights: Do They Go Together? Understanding the impact of technology on urban life*, Ed. Harvard Kennedy School Carr Center Human Rights and Technology, issue 006 2020, p. 4.

¹⁸ Sam Dubberley, Alexa Koenig, Daragh Murray, *Digital Witness: Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documentation, and Accountability*, OUP-Oxford Public International Law, 2019, Part I, DOI: 10.1093/law/9780198836063.001.0001.

¹⁹ We argue that the forthcoming debate on deterrence (sometimes used as a synonym for discouragement) can go in four directions: A greater incorporation of cyber deterrence as an element in the broader framework of international security and competition in a multi-domain world; a deeper focus on the technical aspects of the cyber domain to achieve deterrence effects at the operational and tactical level; a closer examination of compellence as an alternative form of coercion; and an exploration of new strategic concepts aimed at limiting and mitigating adversary aggression in cyberspace that depart from traditional deterrence thinking.

actually discouraging lawful and innovative activities in the field of technology and communications. It has been argued that harsh penalties are not always effective in preventing copyright infringement on the internet, and that alternatives, such as more flexible content licensing, could be more effective and beneficial for all concerned.

"Until recently 'cyberspace' was just a term in science fiction, and now our entire modern way of life, from communication to commerce to conflict, is fundamentally dependent on the internet. (...) Most of all, cybersecurity issues affect us as individuals. We face new questions in everything from our rights and responsibilities as citizens in both the online and real world, to how to protect ourselves and our families from a new kind of danger."²⁰

GENERAL EXAMPLES OF GOOD PRACTICES IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION AND DIGITAL SECURITY IN DIFFERENT COUNTRIES AND REGIONS OF THE WORLD

Estonia is recognised for developing a strong digital infrastructure and protecting human rights online, with a range of legal regulations and policies that protect human rights, including the right to privacy and the right to freedom of expression, along with a strong digital education programme that supports citizens to better understand how to protect their personal data, for example. Elsewhere, Canada has data protection regulations that protect human rights and digital security, define minimum standards of protection and provide penalties for breaches. The European Union has developed a set of rules and policies that protect human rights and digital security across the region, and I refer here to the General Data Protection Regulation (GDPR), which protects the personal data of European citizens, and the Cyber Security Directive, which imposes strict requirements to ensure the security of networks and information systems. They are joined by Japan, Brazil, China and South Africa. The European Union is active to promote cyber resilience, fight cybercrime and boost cyber diplomacy and cyber defence. Joint attempts to protect against cyber threats from third countries have resulted in a common diplomatic response called the "cyber diplomacy toolkit" which includes diplomatic cooperation and dialogue, preventive measures against cyber-attacks and some sanctions. The EU Cyber Security Strategy adopted by the European Commission and the EEAS in December 2020 strengthens the EU's diplomatic response to cyber-attacks²¹. Also at EU level, the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union acts (Com/2021/206 final) is expected to be adopted.

IMPLICATIONS OF THE NEW INTERNATIONAL TRIANGLE FOR THE ECONOMY, TRADE, EDUCATION AND OTHER SECTORS OF SOCIETY

In terms of the economy, digitisation has led to increased efficiency and productivity in many sectors, such as e-commerce, financial services and manufacturing, but at the same time,

²⁰ For more debate on this topic see Peter W. Singer and Allan Friedman, *Cybersecurity and Cyberwar. What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2014, pp. 9-23.

²¹ For more details see specific documents available on the Council of the European Union website, *Cybersecurity: how the EU tackles cyber threats*, available via this link: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/cybersecurity/#diplomacy>, accessed on 25.04.2023.

digitisation has led to significant changes in the way companies operate as they are now more dependent on technology and data. Protecting personal data and cybersecurity are key to maintaining consumer confidence in using these digital services, which can have a direct impact on the economic success of companies. In commerce, digitisation has facilitated access to international markets and created business opportunities for companies of all sizes, although data protection and cybersecurity remain critical in protecting intellectual property and trade secrets. For education too, digitisation has opened up new opportunities for online learning and enabled access to information and resources globally. The new International Triangle also has echoes for public policy and international relations. States need to find sustainable solutions and a balance between protecting human rights, ensuring cyber security and promoting economic growth, which is not easy.

POSSIBLE TRENDS AND DEVELOPMENTS

All these interactions between personal data protection, algorithmic discrimination, electronic surveillance, online freedom of expression, access to information, information manipulation, legal liability, etc., can be better investigated at a multidisciplinary and even transdisciplinary level, if we refer to law, information technology, ethics, psychology, public policy, diplomacy, military, economics and others. Algorithmic discrimination and the use of surveillance technologies such as facial recognition or online activity monitoring require assessing the impact on human rights, analysing the risks and benefits, developing appropriate public policies to ensure a balance between security and respect for individual rights, collaborating between cybersecurity specialists, legal specialists, IT experts and ethicists to develop policies and technological solutions that protect human rights and ensure data security while identifying and addressing potential bias and discrimination in algorithms and artificial intelligence systems,

As these dynamics are constantly evolving and changing, the future of this interaction is difficult to predict. However, in the landscape of continuing technological development, concern for the protection of personal data and privacy is expected to increase, leading to stricter data protection policies and greater responsibility of key actors (states and different legal entities) for their collection and use. In recent times, we have seen an increase in the number and severity of cyber-attacks, which has led to a greater awareness of the importance of cyber security and the channelling of attention and resources into developing cyber security technologies and strategies, as well as training and educating citizens about cyber risks. Undoubtedly, artificial intelligence (AI) will continue to develop and spread across sectors, which will have a significant impact on the New International Triangle through what we see as its advantages and disadvantages. Leading subjects of communications law and new technologies are likely to be increasingly called upon to take responsibility for protecting human rights and digital security, and for using digital technologies in a more responsible and sustainable way. New partnerships and global initiatives can be developed for the purpose of international cooperation to address common problems, such as the exchange of information and expertise and the development of international standards.

Human rights, digitisation and security are closely interlinked components, characterised by a complex interlinking dynamic, strongly influenced by political, economic and social

changes around the world. If human rights, security and digitisation know no borders, then international law becomes the only regulatory space with the potential to be complete and sufficient. While international law was once considered a field separate from any influence of any other discipline, today it is increasingly inter- or trans-disciplinary and intersects with other fields of knowledge such as political science, economics, sociology, philosophy and psychology. All fields of law are now confronted with this phenomenon.

We can therefore say that international law today enjoys universality. Traditionally, the universality of this field refers to international law as a global system of law, which has worldwide validity and is binding on all states. In this sense, the universality of international law refers primarily to the formal aspects of international law and encompasses the form of the modern state and, with it, the principles of sovereign equality, non-intervention, peaceful coexistence and cooperation between independent states²². From this side, public international law presents itself as a recent *mathematics* of contemporary law. Historical developments have moved this field from its isolation to its universality today. Some authors consider that international law became universal when jurists from semi-peripheral polities, such as Japan, the Ottoman Empire and Latin American states, appropriated legal thinking from the European international²³. We are witnessing the emergence of international law from anonymity to universality, amidst increasing interconnections between the subjects of this law²⁴. This universality is in fact the direction towards the *transdisciplinary* destination, and represents a natural evolution given by society in transition. It can be said that transdisciplinarity and universality are mutually supportive in the fate of international law.

Transdisciplinarity is a solution finally proposed by this paper. It has the status of a research method²⁵ and is gaining increased attention in education, seeking to reduce the division that narrows disciplines and integrate the perspectives of different disciplines to better understand the intricacies of the global system.

The intersection of communications law and the law of new technologies is of increasing interest to academics and practitioners. This is due to the rapid growth in the use of the internet,

²² André Nollkaemper, *Universality. Piracy - UNCLOS (UN Convention on the Law of the Sea) - Customary international law - Erga omnes obligations - Peremptory norms / ius cogens*, Published under the auspices of the Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law under the direction of Professor Anne Peters (2021-) and Professor Rüdiger Wolfrum (2004-2020), Product: Max Planck Encyclopedias of International Law [MPIL], Module:Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL] 2011, material available by subscription here: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1497>, accessed 04.03.2023.

²³ See for details Arnulf Becker Lorca, *Universal International Law: Nineteenth-Century Histories of Imposition and Appropriation*, 51 Harv. Int'l L.J. 475, 2010; and Ward, Christopher, *The Universal Language of International Law: History and Prospects*, in Chinese (Taiwan) Yearbook of International Law and Affairs. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff. 2020, pp.6-13, DOI: https://doi.org/10.1163/9789004443297_003.

²⁴ Charney, Jonathan I., *Universal International Law*, in *The American Journal of International Law*, vol. 87, no. 4, 1993, pp. 529-51. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2203615>.

²⁵ "If in the case of multidisciplinary we speak of a "correlation" of the efforts and potentialities of the different disciplines in order to provide as complete a view as possible of the objective under investigation, interdisciplinarity implies an intersection of different disciplinary areas (...) Transdisciplinarity represents the highest degree of curriculum integration, often going as far as fusion. Fusion is therefore the most complex and radical phase of integration." Source is Cristina Stan, *Interdisciplinarity, transdisciplinarity and pluridisciplinarity in literature classes*, in *Tribuna Învățământului* of 05/10/2016, online, available here: <https://tribunainvatamantului.ro/interdisciplinaritate-transdisciplinaritate-si-pluridisciplinaritate-in-cadrul-orelor-de-literatura/>, accessed 05.03.2023.

mobile phones and social networks to facilitate communication and the emergence of new forms of legal regulation to govern these activities as comprehensively as possible. The *trans* approach seeks to examine the wider context in which these interact and their potential to reshape the way communication is regulated²⁶ .

CONCLUSIONS

We've seen the many human rights that have to do with digitisation. But how many ways is security in the same context? We can say that each right corresponds to a specific security measure. Paradoxically, security has its limits, which can be seen when situations arise in which there may be conflicts between security measures and human rights. Excessive monitoring of online communications or restricting access to certain online content can have a negative impact on freedom of expression or the right to privacy. Global digital inequalities, with certain groups or communities having limited access to technology or digital resources, can create inequalities in the protection of human rights in the digital environment, with some people being more vulnerable to security threats or violations of their rights online. Somehow, security seems to demand some sort of priority over human digital rights, and political, economic or security interests often influence policies and decisions, leading to trade-offs or prioritisation of certain interests over human rights protection.

When a conflict arises between these two pieces that should harmoniously complement each other: security and human rights, the solution is to seek a balance so as to minimise the impact on the fundamental rights of individuals. The ideal starting point for any analysis is that security should be carried out in accordance with human rights principles and respect international human rights standards, such as the Universal Declaration of Human Rights and relevant international treaties. For these reasons, public international law can become overloaded with different regulatory proposals, and this would not be a problem if there were sufficient institutions. This is where the importance of legal research and education comes in because international law is not just foreign policy, but perhaps the greatest laboratory known to mankind, in which the joint effort of specialists to analyse and re-establish the limits through appropriate regulation comes first.

From the confrontation between disciplines new results and new bridges between them emerge, and we can benefit from a new vision of Nature and Reality that opens all disciplines to what they have in common and to what lies beyond their boundaries²⁷ considering the following guidelines: "1) considering that only an intelligence capable of understanding the planetary dimension of current conflicts could face the complexity of our world and the contemporary danger of the material and spiritual self-destruction of our species; 2) considering that life is seriously threatened by a triumphant technoscience that only obeys the frightening logic of efficiency in the service of efficiency; 3) considering that the contemporary rupture between an ever richer knowledge and an ever poorer inner being leads to the

²⁶ Antonia Rosetto Ajello, *Method of Knowledge and the Challenges of the Planetary Society: Edgar Morin's Pedagogical Proposal*, in *World Futures*, 61:7, 2005, pp. 511-533, DOI: 10.1080/02604020500283126.

²⁷ The Charter of Transdisciplinarity, adopted at the First World Congress on Transdisciplinarity, Convento da Arrábida, Portugal, 2-6 November 1994, paved the way for numerous studies that have made a huge contribution to the evolution of scientific research worldwide.

emergence of a new obscurantism whose consequences on the individual and social level are incalculable; 4) considering that the accumulation of knowledge, unprecedented in history, accentuates the inequality between those who possess it and those who do not, thus provoking inequality within nations and between nations on our planet; and 5) considering, at the same time, that all these dangers have their positive counterpart, as the extraordinary growth of knowledge may eventually lead to a mutation comparable to that of the transformation of primates into *homo sapiens*²⁸".

Bibliography

- André Nollkaemper, *Universality - Piracy - UNCLOS (UN Convention on the Law of the Sea) - Customary international law - Erga omnes obligations - Peremptory norms / ius cogens*, Published under the auspices of the Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law under the direction of Professor Anne Peters (2021-) and Professor Rüdiger Wolfrum (2004-2020).
- Antonia Rosetto Ajello, *Method of Knowledge and the Challenges of the Planetary Society: Edgar Morin's Pedagogical Proposal*, in *World Futures*, 61:7, 2005, pp. 511-533, DOI: 10.1080/02604020500283126.
- Arnulf Becker Lorca, *Universal International Law: Nineteenth-Century Histories of Imposition and Appropriation*, 51 *Harv. Int'l L.J.* 475, 2010.
- Benöhr, Iris, *The Evolution of Consumer Protection and Human Rights*, *EU Consumer Law and Human Rights*, Oxford Studies in European Law (Oxford, 2013; online edn, Oxford Academic, 16 Apr. 2014), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199651979.003.0003>, accessed 5 Feb. 2023.
- Charter of Transdisciplinarity, adopted at the First World Congress on Transdisciplinarity, Convento da Arrábida, Portugal, 2-6 November 1994.
- Charney, Jonathan I., *Universal International Law*, in *The American Journal of International Law*, vol. 87, no. 4, 1993, pp. 529-51. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2203615>.
- Council of the European Union, *Cybersecurity: how the EU tackles cyber threats*, available via this link: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/cybersecurity/#diplomacy>, accessed 25.04.2023.
- Cristina Stan, *Interdisciplinarity, transdisciplinarity and pluridisciplinarity in literature classes*, in *Tribuna Învăţământului* of 05/10/2016, online, available here: <https://tribunainvatamantului.ro/interdisciplinaritate-transdisciplinaritate-si-pluridisciplinaritate-in-cadrul-orelor-de-literatura/>, accessed on 05.03.2023.
- Daniel Cullen, *Why Artificial Intelligence is Already a Human Rights Issue*, in *Oxford Human Rights Hub*, (OxHRH Blog, 31 January 2018), material available here: <https://ohrh.law.ox.ac.uk/why-artificial-intelligence-is-already-a-human-rights-issue>, accessed 25.04.2023.
- Dennis R. Schmidt and Luca Trenta, *Changes in the law of self-defence? Drones, imminence, and international norm dynamics*, *Journal on the Use of Force and International Law*, 5:2, 2018, pp. 201-245, DOI: 10.1080/20531702.2018.1496706.
- European Economic and Social Committee, *Digital transition must be fair: human rights and human control over the machine must remain fundamental values*, available online here: <https://www.eesc.europa.eu/ro/news-media/news/tranzitia-digitala-trebuie-sa-fie-echitabila-drepturile-omului-si-controlul-uman-asupra-masinii-trebuie-sa-ramana-valori>, accessed on 06.02.2023.
- Giovanni De Gregorio, Roxana Radu, *Digital constitutionalism in the new era of Internet governance*, *International Journal of Law and Information Technology*, Volume 30, Issue 1, Spring 2022, Pages 68-87, <https://doi.org/10.1093/ijlit/eaac004>.
- Judith Kelley, *Assessing the Complex Evolution of Norms: The Rise of International Election Monitoring*, 62(2) *International Organization*, 2008, pp. 221-255, DOI:10.1017/S0020818308080089.
- KumarViswanathan, Bhaskaran Vikram, Mirchandani Rohan and Shah Milap, *Creating a measurable social media marketing strategy: Increasing the value and ROI of intangibles and tangibles for hokey pokey in Marketing Science*, 32(2), 2013.

²⁸ Ibid. See the preamble to the Charter.

- Lamberton Cait, Stephen T. Andrew, *A thematic exploration of digital, social media, and mobile marketing: Research evolution from 2000 to 2015 and an agenda for future inquiry* in *Journal of Marketing*, 80(6), 2016.
- Peter W. Singer and Allan Friedman, *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2014.
- Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member states on the Human Rights Guidelines for Internet Users and Explanatory Memorandum adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014.
- Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act).
- Sabrin Beg, *Digitization and Development: Property Rights Security, and Land and Labor Markets*, in *Journal of the European Economic Association*, Volume 20, Issue 1, February 2022, pp. 395-429, <https://doi.org/10.1093/jeea/jvab034>.
- Salminen, Mirva, & Hossain, Kamrul, *Digitalisation and human security dimensions in cybersecurity: An appraisal for the European High North*. *Polar Record*, 54(2), Ed. Cambridge University Press, 2018, pp. 108-118. doi:10.1017/S0032247418000268.
- Sam Dubberley, Alexa Koenig, Daragh Murray, *Digital Witness: Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documentation, and Accountability*, OUP-Oxford Public International Law, 2019, Part I, DOI: 10.1093/law/9780198836063.001.0001.
- Tina Kempin Reuter, *Smart City Visions and Human Rights: Do They Go Together? Understanding the impact of technology on urban life*, Ed. Harvard Kennedy School Carr Center Human Rights and Technology, issue 006 2020.
- Ward, Christopher, *The Universal Language of International Law: History and Prospects*, in Chinese (Taiwan) Yearbook of International Law and Affairs. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff. 2020, pp.6-13, DOI: https://doi.org/10.1163/9789004443297_003.
- Yuliani Suseno, Doan T. Nguyen, *Culture is in the eye of the beholder: using metaphoric representations of cultural values to enhance consumer digital engagement*, *Journal of Strategic Marketing* (online), 2021, DOI: 10.1080/0965254X.2021.1902373.

CLIMATE CHANGE AS A THREAT TO INTERNATIONAL SECURITY

Milena Palczewska¹

The warming of the climate system is indisputable. The climate change observed over the past half century is unprecedented in many decades or even millennia. Ocean temperatures have increased, snow and ice masses have decreased, sea levels have risen, and the concentration of greenhouse gases in the atmosphere has increased. The warming from the pre-industrial era to the present, caused by anthropogenic emissions, will continue and will result in long-term changes in the climate system.

Experts leave no doubt about the impact of climate change not only on ecosystems, but also on societies and national economies. Especially the societies of the so-called Global South and those with limited adaptive capacity will be most affected by the effects of climate change. With the recognition of the serious implications for security, researchers and policy makers are increasingly expressing concern that the effects of climate change may also increase the risk of armed conflict. This text aims to synthetically present the links between climate-related environmental change, security and armed conflicts.

In the last half-century, the scope of security research has significantly expanded to include non-traditional, non-military-nuclear, dimensions. The first catalogs of ecological threats appeared in publications and reports from the 1970s, but it was 1988 that initiated securitization steps. It was then that the UN General Assembly adopted the first resolution on climate protection, and the Toronto conference compared the effects of climate change with the consequences of nuclear war².

Once considered a problem with only environmental implications, today climate change is increasingly being considered as part of national and international security agendas. Involvement in combating the causes and effects of climate change is an increasingly important element of the activities of the North Atlantic Alliance or the structures of the European Union³. The notion that environmental degradation can be a factor in armed conflict is not new. Thomas Malthus analyzed the implications of rapid population growth for food production and scarcity as early as 200 years ago⁴. In the following decades, Richard Ullman and Norman Myers wrote about environmental problems as a catalyst for armed conflict, as did Robert Kaplan⁵.

According to a 2019 study by scientists from Stanford University⁶, including a group of 11 most experienced experts in the field of climate and conflict, the effects of climate change combined with additional factors (such as rapidly growing population and low level of socio-

¹ Associated Professor, National Security Faculty, War Studies University, Poland, m.palczewska@akademia.mil.pl

² The most important publications of this period include: Clube of Rome, *Limits to Growth* (1972); Garrett Hardin, *The Tragedy of the Commons* (1968).

³ SIPRI, *A Reassessment of the European Union's Response to Climate-Related Security Risks*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-03/sipriinsight2102_ccr_eu.pdf (accessed: 30.05.2023).

⁴ Malthus T. (1798), *The Essay on the Principle of Population*. London.

⁵ Ullman R., *Redefining Security* (1983); Norman Myers, *Environment and Security*, *Foreign Policy* 74 (1989).

⁶ Katharine J. Mach, et al., *Climate as a risk factor for armed conflict*, *Nature* 571 (2019).

economic development) can lead to an escalation of tensions and increase the likelihood of wars, both within and between states. According to them, the risk of armed conflict increases with climate change and global temperature increase. Nevertheless, most researchers agree that other, non-climatic factors, such as the low level of socio-economic development or institutional capacity, still have a much greater impact on conflicts. In other words, climate change should be seen as a threat multiplier and an increase in the risk of armed conflict by exacerbating existing social, economic and environmental problems, placing a significant strain on countries' response capacities and institutional capacity⁷. Experts estimate that climate change has so far contributed to 3-20% of the risk of armed conflict⁸.

The following potential types of conflict related to the effects of climate change can be distinguished:

- conflicts related to limited natural resources (the conflict catalyst may be a shortage of certain raw materials, taking the form of an ecological deficit - e.g. a reduction in the area of arable land, water shortage, decreasing food resources (including, for example, fish). To fuel conflicts by climate change for exhausting resources will be depleted, especially where access to these resources is politically conditioned⁹. The consequences will be particularly severe in areas under strong demographic pressure);

- territory loss conflicts and border disputes (major land area changes are expected to occur in this century. Retreating coastlines and flooding large areas could lead to loss of territories, including entire countries such as small island states. more disputes over land and sea borders and other territorial rights. There may be a need to amend existing rules of international law, in particular the law of the sea, on the settlement of territorial and border disputes);

- migration-related conflicts (it is projected that by 2050 the number of climate migrants will increase to over 140 million. Population migrations can increase the risk of political instability and conflict, both in transit territories and in destination countries. 2009-2019, an average of 22 million people per year have left their homes as a result of droughts, fires, extreme weather conditions and other climatic factors. The most vulnerable region is Sub-Saharan Africa, where as many as 86 million people will be forced to relocate by 2050. Other regions South Asia and Latin America are particularly vulnerable to climatic migrations¹⁰. Many people moving as part of the so-called migration crisis since 2015 come from countries where the effects of climate change are particularly felt. The climate catastrophe increases the intensity of existing migrations and will cause new migration crises¹¹);

- conflicts caused by increased instability and radicalization in fragile or failed states resulting from climate change (climate change may significantly increase fragility in failed

⁷ OSCE, *Climate change and security*, <https://www.osce.org/files/f/documents/9/1/331901.pdf>, p. 3 (accessed: 30.05.2023).

⁸ Ibid, p. 194.

⁹ European Commission, *Climate Change and International Security*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/489ee3e8-41d1-4af1-bdcf-fa42f3355af1/>, p. 5. (accessed: 30.05.2023).

¹⁰ International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, *Responding to Disasters and Displacement in a Changing Climate Report 2020*.

¹¹ Phil McKenna, *Migrant Crisis*, <https://insideclimatenews.org/news/14092015/migrant-crisis-syria-europe-climate-change/>, (accessed: 30.05.2023).

states, placing an excessive burden on the already limited capacity of rulers to meet the challenges they face. governing needs of society could cause frustration, leading to tensions between ethnic or religious groups and political radicalization);

- conflicts over energy resources and control over them (many of the world's hydrocarbon reserves are located in regions particularly vulnerable to the effects of a climate catastrophe, and oil and natural gas producing countries face serious economic and demographic challenges resulting from climate change. one of the greatest potential resource conflicts stems from increased competition for access to and control of energy resources);

- conflicts as a result of pressure on international structures.

If the international community fails to counter the threats described above, the system of multilateral cooperation may be at risk. The impact of climate change can fuel resentment, especially between those who bear the greatest responsibility for climate change and those most affected by it.

It is worth emphasizing that armed conflicts, which are conditioned by climate change, are already underway. One of them is the conflict in Darfur, which in 2007 UNEP (UN Environment Programme) experts called the first conflict caused by climate change in history¹². According to the researchers, there is a very strong connection between land degradation and desertification and the Darfur conflict. Unfavorable environmental changes have created conditions for the development of the conflict, which is further aggravated by political and ethnic struggles.

According to climatologists, climatic factors also influenced the revolution in Syria. As it has been proven, the record-long and deep drought that covered the territory of Syria in 2006-2010 and caused a mass migration of rural residents to Syrian cities, became the spark of the 2011 revolution¹³. The severity of the drought, coupled with the lack of effective support for those affected by Bashar al-Assad's government, has exacerbated other tensions ranging from high unemployment to rising inequalities, collectively leading to an explosion of social discontent. Nevertheless, it is worth emphasizing that anthropogenic climate change alone did not directly trigger the revolution. Rather, factors such as the long-term trend of declining precipitation and rising temperatures in the region have increased social tensions. Other examples of conflicts in which an important role multiplying threats is played or played by the ecological factor are e.g. conflict in Mali¹⁴, the Central African Republic and Nigeria¹⁵.

Climate change is expected to create unprecedented security situations and seriously threaten the main pillars of peace and stability. Although there is no direct evidence that climate change can be the main and only cause of armed conflicts, it certainly contributes to their outbreak and fuels them by intensifying existing social, political and economic tensions.

¹² UNEP, *Sudan*, <https://www.unep.org/explore-topics/disasters-conflicts/where-we-work/sudan>, (accessed: 30.05.2023).

¹³ Colin P. Kelley, et al., *Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought*, *PNAS* 112 (2015), <https://www.pnas.org/content/112/11/3241>, (accessed: 30.05.2023).

¹⁴ SIPRI, *Climate-related security risks and peacebuilding in Mali*, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/sipripp60.pdf> (accessed: 30.05.2023).

¹⁵ International Committee of the Red Cross, *When rain turns to dust — report*, <https://www.icrc.org/en/publication/4487-when-rain-turns-dust>, (accessed: 30.05.2023).

In connection with the above, it is necessary for international security to take action against climate change as a real threat to security and peace. It is recommended that increased action be taken to raise awareness of the security implications of climate change among decision-makers and the public, which would contribute to increased activism at the local and regional level to combat the climate catastrophe. It is recommended to take even greater account of climate change in state policies and agendas for strengthening national and international security.

There is an urgent need to amend existing international law on the settlement of possible climate-related territorial and border disputes. Legal actions, such as the recent adoption by the EU of the European Climate Law and the commitment to become climate neutral by 2050, should be an example for other regions. It is recommended to facilitate cross-border coordination and information sharing in the preparation of climate change projections and impact and vulnerability assessments, and to seek a common international approach to adaptation measures and responses. Global cooperation against climate change should be understood as fighting a common enemy.

Bibliography

- Colin P. Kelley, et al., *Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought*, *PNAS* 112 (2015), <https://www.pnas.org/content/112/11/3241>, (accessed: 30.05.2023).
- European Commission, *Climate Change and International Security*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/489ee3e8-41d1-4af1-bdcf-fa42f3355af1/>, p. 5. (accessed: 30.05.2023).
- International Committee of the Red Cross, *When rain turns to dust — report*, <https://www.icrc.org/en/publication/4487-when-rain-turns-dust>, (accessed: 30.05.2023).
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, *Responding to Disasters and Displacement in a Changing Climate Report 2020*.
- Katharine J. Mach, et al., *Climate as a risk factor for armed conflict*, *Nature* 571 (2019).
- Malthus T. (1798) , *The Essay on the Principle of Population*. London.
- OSCE, *Climate change and security*, <https://www.osce.org/files/f/documents/9/1/331901.pdf>, p. 3 (accessed: 30.05.2023).
- Phil McKenna, *Migrant Crisis*, <https://insideclimatenews.org/news/14092015/migrant-crisis-syria-europe-climate-change/>, (accessed: 30.05.2023).
- SIPRI, *A Reassessment of the European Union's Response to Climate-Related Security Risks*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-03/sipriinsight2102_ccr_eu.pdf (accessed: 30.05.2023).
- SIPRI, *Climate-related security risks and peacebuilding in Mali*, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/sipripp60.pdf> (accessed: 30.05.2023).
- Ullman R., *Redefining Security* (1983); Norman Myers, *Environment and Security*, *Foreign Policy* 74 (1989).
- UNEP, *Sudan*, <https://www.unep.org/explore-topics/disasters-conflicts/where-we-work/sudan>, (accessed: 30.05.2023).

CORRELATION OF HUMAN RIGHTS AND STATE SECURITY: MODERN CHALLENGES AND THREATS

Garik Khudoyan¹

Issues of clarification and designation of the place, role, significance of human and citizen's rights in the state, distribution and implementation of mutual rights and obligations of the state and the individual, the relationship between representatives of public authorities and society, just like the preservation of state, statehood and issues of national security, have not lost their relevance to this day and remain the subject of study and regulation. It should be stated unequivocally that one of the priority tasks of any democratic state is the guarantee and protection of the fundamental rights of individuals, meanwhile the public authorities are faced with the task of ensuring the security of the state. The process of preserving these values contains contradictions of mutual interests, causing a clash of value systems, due to which there is a need to determine this or that priority of the state due to different criteria (form of governance, level of democracy, legal system, legal awareness of the population, and so on).

Thus, in order to build harmonious social and public relations, the most important dilemma of public authorities remains the issue of maintaining in a state of balance the model of implementing relevant public regulations and instructions in the field of national security, and respecting the primacy of human rights, where the scales should not tip in one direction. Maintaining such a balance is a complex, but actual problem, since depending on the forms of public administration, the maturity of public legal consciousness and culture, and/or other value preferences in society (or just like in the ruling elite), the scales will inevitably shift into some of the mentioned sides.

For full consideration of the issue under discussion, it is necessary to consider each abovementioned category separately, as well as compare them with each other, followed by an analysis of the validity of the priority of one of them or a statement of parity on their coexistence.

It is impossible to imagine the modern world without universal human rights, which are based on the principles of freedom, equality, justice, and respect for human dignity. Human rights are a legal and value reference point that allows finding the right direction of movement in different dimensions. The rights of persons determine the main trends in the development of the state, civil society, the rule of law, and the entire legal system of the states. Depending on the volume of consolidation, implementation, and the level of protection of human rights, one can conclude about the degree of maturity of society and the development of its legal culture².

¹ Head of the chair of Administrative Law and Police Administrative Activities at the Academy of the Educational Complex of the Ministry of Interior of the Republic of Armenia. Ph.D. in Law, Associate Professor, khudoyan@police.am

² Khudoyan, G. (2016). The Problem of Correlation Between Human Rights and National Security. Editorial board: A. N. Sadkov, E. V. Panteleev, N. V. Kotelnikov, O. A. Abramov, Actual problems of private and public law [Electronic resource]: Collection of scientific papers of the All-Russian Scientific and Practical Conference, Volgograd, Issue. 9., p. 276. (Худоян Г. М., Проблема соотношения прав человека и национальная безопасность. Актуальные проблемы частного и публичного права [Электронный ресурс]: сборник научных трудов Всероссийской научно-практической конференции, г. Волгоград, 2016г./ редкол.: А. Н. Садков, Е. В. Пантелеев, Н. В. Котельников, О. А. Абрамов. – Вып. 9. стр.276).

Therefore, the recognition and guarantee of fundamental human rights and freedoms are realized at the highest level - based on international law and Constitutions.

On the other hand, National security is a multi-level dynamic system with specific structural and functional components that can be defined as the absence of danger, the state and the measure of the subject's protection from threats and damages. It is the main activity of the state, which ensures the protection of the vital interests of the individuals, society, and the state from a wide range of external and internal threats. National security is an indicator of the condition of society and the state, in which the most important social and legal values are protected³. The main subject of ensuring National Security is the state. Only the state has a monopoly on the legitimate use of force and has special forces and means for this, giving the actions of the state a legal character⁴. Unfortunately, the use of these tools and measures sometimes leads to violation of human rights.

Today, due to global military and political instability, new challenges and threats are emerging all over the world, including conventional wars, hybrid wars, international terrorism, natural disasters and others in response to which states react in order to preserve their independence and national security.

It goes without saying that the modern world, ensuring international security, poses a dilemma for states - how is it possible to ensure the priority of national security without prejudice to human rights? In the context of the human rights approach to public policy, human rights are a determining factor in the relationship between individuals and the state. Therefore, the state is the bearer of obligations in terms of respect and protection of the fundamental rights and freedoms of the individual. Moreover, in this context the public power shall be restricted by the basic rights and freedoms of the human being and the citizen as a directly applicable law.

Although there is an ongoing debate regarding the priority of values of "security" and "human rights", nevertheless, we are of the conviction that they should be considered, more complementary rather than contradictory. Since it is necessary to recognize that temporary restrictions on human rights in order to protect national security in democratic societies, among other things, occur for the protection of the person himself. Nevertheless, the other side of the coin is the ability of a state to invoke national security considerations to justify a reduction in the protection afforded in the field of human rights inevitably raises some concerns, since the risk of abuse cannot be completely excluded. Therefore, the need for legislative fixing of the limits of restriction of human rights and clear judicial control in case of violation of human rights and freedoms becomes an absolute necessity tool.

Hence, when it comes to a threat to national security, any measure that affects human rights must be assessed by a competent independent court in an adversarial process in order to examine the reasons for such a decision and the existence of evidence to justify its adoption.

³ Ibid. 275-276.

⁴ Khudoyan, G. (2017). The Human, State and the National Security: Legal Aspects of Correlation. Region and the World, scientific-analytical journal, volume VIII, № 1, p. 92. (Худоян Г. М., Человек, государство и национальная безопасность: правовые аспекты соотношения. Научно-аналитический журнал Регион и мир, 2017, № 1, стр.92.).

In the light of the foregoing, as far as the issue under study is concerned, it is of paramount importance to review the court decisions and law enforcement practices of the European Court of Human Rights. In particular, the Court rarely questions the legitimacy of the state's goal of securing national security.

In this context, the case of “Amann v. Switzerland”⁵, in which the Court finds that a public authority collects and stores data on a person’s private life constitutes an interference, within the meaning of Article 8 of the European Convention on Human Rights, with the applicant’s right to respect for private life. In contrast to this position, in the ruling “Klass and others v. Germany”⁶, the court proceeds from the fact that democratic societies are under the threat of sophisticated forms of espionage and terrorism, and therefore the state must be able to effectively counter such threats, take measures within its jurisdiction to conduct covert surveillance of subversive elements operating on its territory.

The practice of the European Court of Human Rights includes many other examples in the context of the issue under study such as questions related to Article 6 of the European Convention, when the issue of the possible existence of measures that are less prejudicial to freedoms⁷ as well as the requirement of a strict need for the independence of the judiciary was considered⁸, and so on.

Furthermore, it must be stated that the additional guarantees for the protection of fundamental Human Rights are prescribed in Art. 15th, 17th, 18th, and 53rd of the European Convention⁹ for further unconditional execution and implementation at the national level through the Constitutional prescriptions of the countries concerned.

Thus, considering the issue of the correlation between national security and human rights we come to the following conclusions: 1) in order to avoid the application of double standards of restriction of human rights, a clear regulation of the conditions and cases of these restrictions is needed; 2) in order to effectively ensure human rights, it is necessary to give international legal prescriptions in matters of human rights protection the highest legal force and priority over domestic ones and make them real valid; 3) all restrictions of human rights must be fixed in the law and have clearly defined deadlines and limits; 4) public authority should be limited and restricted to the fundamental rights and freedoms of person and citizen; 5) in all cases judicial instances are obliged to maintain independence and impartiality, regardless of the interests of the state and its national security.

To sum up, from our viewpoint the preservation of all these criteria and the establishment of a harmonious person–authority relationship with mutual respect of the parties will ultimately lead to the creation of a secure state system with a secured society in which human rights will

⁵ CASE OF AMANN v. SWITZERLAND (Application no. 27798/95), JUDGMENT, STRASBOURG, 16 February 2000. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58497>

⁶ CASE OF KLASS AND OTHERS v. GERMANY (Application no. 5029/71), JUDGMENT, STRASBOURG, 6 September 1978. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>

⁷ AFFAIRE VAN MECHELEN ET AUTRES c. PAYS-BAS, (Requêtes nos 21363/93, 21364/93, 21427/93 et 22056/93), STRASBOURG, 23 avril 1997. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62590>

⁸ CASE OF INCAL v. TURKEY, application (41/1997/825/1031), JUDGMENT, STRASBOURG, 9 June 1998. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58197>

⁹ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Rome, 4.XI.1950. Available from https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

have paramount importance and place¹⁰ and the functioning of public authorities in the context of ensuring national security will not upset the balance between these vital values - allowing them to coexist.

Bibliography

- Khudoyan, G. (2017). The Human, State and the National Security: Legal Aspects of Correlation. Scientific-analytical journal *Region and the World*, volume VIII, № 1, pp. 89-95. (Худоян Г. М., Человек, государство и национальная безопасность: правовые аспекты соотношения. Научно-аналитический журнал *Регион и мир*, 2017, № 1, стр.89-95).
- Khudoyan, G. (2016). The Problem of Correlation Between Human Rights and National Security. Editorial board: A. N. Sadkov, E. V. Panteleev, N. V. Kotelnikov, O. A. Abramov, Actual problems of private and public law [Electronic resource]: Collection of scientific papers of the All-Russian Scientific and Practical Conference, Volgograd, Issue. 9., pp. 275–282. (Худоян Г. М., Проблема соотношения прав человека и национальная безопасность. Актуальные проблемы частного и публичного права [Электронный ресурс]: сборник научных трудов Всероссийской научно-практической конференции, г. Волгоград, 2016г./ редкол.: А. Н. Садков, Е. В. Пантелеев, Н. В. Котельников, О. А. Абрамов. – Вып. 9. стр.275-282).
- CASE OF AMANN v. SWITZERLAND (Application no. 27798/95), JUDGMENT, STRASBOURG, 16 February 2000. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58497>
- CASE OF KLASS AND OTHERS v. GERMANY (Application no. 5029/71), JUDGMENT, STRASBOURG, 6 September 1978. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510>
- AFFAIRE VAN MECHELEN ET AUTRES c. PAYS-BAS, (Requêtes nos 21363/93, 21364/93, 21427/93 et 22056/93), STRASBOURG, 23 avril 1997. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62590>
- CASE OF INCAL v. TURKEY, application (41/1997/825/1031), JUDGMENT, STRASBOURG, 9 June 1998. Available from <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58197>
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Rome, 4.XI.1950. Available from https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

¹⁰ We must not forget that a person is the highest value and everything that infringes and violates the fundamental rights and freedoms of a person should not be done even in the name of a value it is being done for.

PROTECTION OF NATIONAL SECURITY THROUGH PREVENTIVE POLICE ACTIVITIES AGAINST THE PERPETRATORS OF CRIMINAL CODE OFFENCES RELATED TO ILLEGAL CROSSING, SMUGGLING AND ASSISTING FOREIGNERS TO CROSS AND RESIDE IN THE REPUBLIC OF BULGARIA

Ana Filibeva¹, Stoyno Tsvetkov²

Protecting national security is a multifaceted process. National security is a benefit that humanity has gained with a lot of work and sacrifice in the process of its development. It includes protecting the interests of the individual, the state and society. Human rights, for their part, as an emanation of social processes, are called upon to defend security in society. There is security in society when the personal interests of its members are protected. Security is guaranteed at global level by the Universal Declaration of Human Rights³. The national security of our country is guaranteed by the European and national legislation, headed by the Constitution of the Republic of Bulgaria⁴. Crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the Republic of Bulgaria are criminalized in the Penal Code and find their systematic place in Chapter Eight – „Crimes against the activities of state bodies, public organizations and persons performing public functions”, Section I „Crimes against the order of government”⁵

In recent years, the dynamics of this type of crime have become extremely unfavourable. In the country, despite the measures taken, crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country have become a mass phenomenon, keeping under constant pressure and fear the population of Bulgaria. The perpetrators of these crimes, also known as „smugglers”, emerged as a group of males, of different ages and with different criminal backgrounds. A common mark of the perpetrators of these crimes is their profitable motive. The implementation of preventive police activities in order to reduce the crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country provides security in society and protection of the Bulgarian national interest.

The origin of the word „security“ is Latin – „securitas“. According to the Cambridge Dictionary, security means protection of a person, building, organization or country against threats such as crime or attacks by foreign countries.⁶ The concept of security is a generic concept, and the concept of national security is a species concept. All fundamental human

¹ PhD in Criminology, Member of the Bulgarian Association of Criminology, Attorney at law in Sofia Bar Association, Part-time lecturer in the Department of National and International Security at the New Bulgarian University; e-mail: ani_filibeva@abv.bg

² Lawyer, Member of the Bulgarian Association of Criminology.pa

³ <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> [viewed on 25.04.2023]

⁴ <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Bulgaria%20Constitution.pdf> [viewed on 25.04.2023]

⁵ <https://www.globalwps.org/data/BGR/files/Criminal%20Code.pdf> [viewed on 25.04.2023]

⁶ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/security> [viewed on 25.04.2023]

rights set out in the preamble to the Universal Declaration of Human Rights form the basis of freedom, justice and peace in the world. The Universal Declaration of Human Rights was prepared by the United Nations Human Rights Commission and adopted by the General Assembly on 10 December 1948. It is a common standard of human and civil rights and consists of 30 articles. Establishing the universal character of fundamental rights and freedoms as inherent, irrevocable and applicable to all human beings, The Universal Declaration of Human Rights is the fundamental foundation of the constitutions of public organizations and the development of Bulgarian society.

The Constitution of the Republic of Bulgaria is the basic law of the Republic of Bulgaria. It was adopted on July 12, 1991 by the VII Grand National Assembly. According to it, Bulgaria is a parliamentary republic. In the preamble to the Constitution of the Republic of Bulgaria, in line with the preamble to the Universal Declaration of Human Rights, we find a declaration of respect for fundamental human rights and freedoms. One of the goals proclaimed in the introductory speech of the basic law of the Republic of Bulgaria is to „ raise in the highest principle the rights of the individual, its dignity and security, aware of our irrevocable duty to preserve the national and state unity of Bulgaria ”. The term „ National Security ” has its place in our basic law in Art. 24, para 2, art. 35, para. 1, Art. 37, para. 2, Art. 41, para. 1, Art. 100, para. 3, Art. 105, para. 2. In all the world's declarations, peace and security have been raised in the supreme values of humanity. Zlatko Karakachanov, PhD, respected prosecutor at the district prosecutor's office – Sofia, in his dissertation „ The Prosecutor's Office and the new public order ” wrote: „The model of the national security system of the Republic of Bulgaria is built in connection with the need to protect our constitutionally proclaimed interests. These interests are hierarchically located above the defining statehood. Our national values are the most important element in our national security system. Such core values are love of the homeland, unity of the state, family, freedom of the individual, democracy, social justice, spirituality, territorial integrity of the country”.⁷

The legal definition of the concept of national security is given in Art. 2 of the Law for management and functioning of the system for protection of national security: „National security is a dynamic state of society and the state, in which the territorial integrity, sovereignty and constitutionally established order of the country are protected, when the democratic functioning of the institutions and the fundamental rights and freedoms of the citizens are guaranteed, as a result of which the nation preserves and increases its well-being and develops, as well as when the country successfully defends its national interests and realizes its national priorities.”⁸

The Law for Protection of Classified Information as Interests of the Republic of Bulgaria, related to national security, defines the guarantee of sovereignty and territorial integrity and the protection of the constitutionally established order in the Republic of Bulgaria, including:

- detection, prevention and counteraction to the encroachment of the independence and territorial integrity of the country;

⁷ Dissertation of Zl. Karakachanov, PhD in National Security (1, c. 25)

⁸ <https://www.dar.bg/en/files/113-act-on-the-management-and-functioning-of-the-system-of-national-security-protection.pdf> [viewed on 25.04.2023]

- detection, prevention and counteraction of secret encroachments that harm or threaten the political, economic and defense interests of the country;
- obtaining information on foreign countries or foreign origin needed for decisions by the higher authorities of the state power and the state government;
- detection, prevention and counteraction of secret encroachments aimed at forcibly changing the constitutionally established order in the country, which guarantees the exercise of human and citizen rights, democratic representation on the basis of a multiparty system and the activities of the institutions established by the Constitution;
- detection, prevention and counteraction to terrorist acts, illegal trafficking in human beings, weapons and drugs, as well as illegal trafficking in products and technologies placed under international control, money laundering and other specific risks and threats.⁹

By a decision of the National Assembly on March 14, 2018, an Updated Strategy for National Security of the Republic of Bulgaria was adopted. The strategy outlines a broader understanding of national security, bringing to the forefront the security of the citizen, the social and economic aspects, without underestimating the dimensions related to defense, foreign policy, intelligence, the protection of public order and the protection of legality. The end product and the true meaning of the concept of "national security" is the guarantee of human security and the protection of the freedom and dignity of the citizen, as well as the protection of sovereignty, the territorial integrity and protection of the state border. The Republic of Bulgaria pursues a policy of active prevention against the structurally determining factors that shape the criminogenic situation and threaten the security of citizens. Controlling conventional crime requires daily counteraction, excluding tolerance of perpetrators.¹⁰

A strategic document is the adopted Crime Prevention Strategy 2021-2030. The document was adopted by Decision № 718 of the Council of Ministers on 5 October 2022. It assumes that: International experience proves that prevention is the most effective way to counter crime. It reduces crime and the costs of combating it, increasing the security of citizens and their trust in the ability of human rights bodies to protect their rights and legitimate interests.¹¹

The Crime Prevention Strategy 2021-2030 among the basic principles for its implementation is the principle of scientific justification. According to this principle, the prevention is carried out in accordance with scientifically based conclusions and forecasts for the development of crime, which are the result of systematic research of specialized institutions and non-governmental organizations. They are based on data and conclusions from official statistics and criminological research carried out by specialized institutions and non-governmental organizations; In this regard, it should be noted the resumption of the activities of the Council for Criminological Research in our country in 2022.¹²

Crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country stood out as one of the most current security issues of the country. This problem covers the process of identifying the causes of this type of crime until its sanctioning. It is the

⁹ https://www.dksi.bg/media/1467/classified_information_protection_act.pdf [viewed on 25.04.2023]

¹⁰ <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=671> [viewed on 25.04.2023]

¹¹ <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1556> [viewed on 25.04.2023]

¹² <https://www.justice.government.bg/home/index/533d2f9b-71d7-44ab-8877-a76e11085a5f> [viewed on 25.04.2023]

newly established Council for Criminology Research with the participation of experts - members of the Bulgarian Association of Criminology currently working on a criminological study on „ Trends and Crime Prevention under Article 279-281 of Penal Code” (illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country).¹³

The crimes under Art. 279-281 of the Penal Code pose a real threat to both national security and all countries of the European Union. Some of the persons illegally passing through the Republic of Bulgaria and other countries are carriers of criminogenic potential, aiming to trample on the basic human rights and freedoms raised as higher goods in Universal Declaration of Human Rights and Constitution of the Republic of Bulgaria. The security of citizens in a country is also expressed in the affirmation that the perpetrators of this type of crime will be made every effort to prevent their criminal activity.

A basic tool that a modern state has to preserve the basic human values guaranteed by the Constitution and necessity for the security of citizens is prevention. In the Republic of Bulgaria in recent decades, the criminal activity of persons committing crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country has increased significantly. This phenomenon can be explained by the dynamic social processes of macro and microlevel. Increased migration is a product of humanity's quest for change. The increase of crime under Art. 279-281 of Penal Code comes as a result of these natural processes and other factors. Crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country are crimes against the activities of state institutions, which guarantees the normal functioning and proper development of society. These crimes represent encroachments on the activities of the state. There is growth in the dynamics of this type of crime.

Growth of crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country is seen in police statistics - the official annual bulletin police statistics of the Ministry of Interior. According to the data from the police statistics, the registered cases of illegal crossings across the border of our country under Art. 279 of Penal Code for 2019 are 376, while for 2022 this number is 1359. According to the data from the police statistics, the registered cases of smuggling of our country under Art. 280 of Penal Code for 2019 are 86, while for 2022 this number is 837.¹⁴ Police statistics do not have data on registered cases of illegal aid for foreigners to reside and pass into the country in violation of the law. From the practical police experience of the authors of the report, the conclusion is drawn that the organizers and perpetrators of this type of crime, called „ smugglers ” use a flexible approach and circumvent the law mainly with regard to property taxation as an element of the composition of Art. 281 of the Penal Code. They do not receive the property benefit in the country, and this happens after the migrants cross the border territory at an exit from Bulgaria. In this way, much of the criminal activity through smuggling remains in the realm of latency. The goals, motives and impulses for this criminal activity are dictated by the desire of the smugglers to obtain for themselves or for other property benefits. This illegal, criminal activity

¹³ <https://www.justice.government.bg/home/index/137abb27-0261-4836-b135-0c95fdbb1dac> [viewed on 25.04.2023]

¹⁴ <https://www.mvr.bg/%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE/programni-dokumenti-otcheti-analizi/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> [viewed on 25.04.2023]

enriches the perpetrators and harms national security. People who cross state borders illegally and their actions to establish contacts at the local level with the criminal contingent are doing great harm to the security of the country. Criminology as a science deals with latency factors. According to Ilkova and Ranchev, among the objective factors for latency are the degree of social disorganization of society or of individual groups of it: when society is socially and economically unstable, a large part of the mass, street or economic crime remains out of sight of law enforcement.¹⁵

The main role in the prevention of crimes and other offenses is played by the activity of the police, regulated in the Law for the Ministry of Interior.¹⁶ One of the main activities of the Ministry of Interior, according to Art. 6 of the law is to carry out preventive activity. The Ministry of the Interior is headed by a Minister who pursues the state policy on prevention, counteraction to crime, protection of public order, protection of national security, protection of the rights and freedoms of citizens, border control, regulation of migration processes, fire safety and protection of the population through policy development, activity planning and control of their implementation. The preventive activities of the police against the perpetrators of crimes under Art. 279 - 281 of the Penal Code are important for the implementation of protection of the national security of the country.

Police authorities carry out operational and search activities in order to prevent and detect crimes, threats to national security and breaches of public order. In Art. 30a of the Law for the Ministry of Interior the preventive activity of the police is defined as an activity for prevention and intersection of crimes and other offenses, which is carried out through individual and general prevention. The activities for prevention and interception of crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country are carried out through:

- development and implementation of a set of events to establish and eliminate the causes and conditions for committing crimes and other offenses;
- taking action against persons for whom there is sufficient grounds to assume that they will commit criminal or other illegal actions that threaten public order or the rights and freedoms of citizens;
- development and implementation of events for establishing persons, planned or preparing crimes or other offenses, and taking measures for their dissuasion;
- implementation of events for termination of the enforcement act, prevention of the occurrence of its criminal consequences and limitation of their size.

The order and the organization for the implementation of the preventive activities of the police are determined by instruction of the Minister of Interior. This is Instruction № 8121z-91 from 2017 on the order and organization for preventive activity by the police authorities of the Ministry of Interior.¹⁷

¹⁵ Ilkova, R and Ranchev, Iv. „Criminology”, 2020, General part (2, c. 110)

¹⁶https://www.mvr.bg/docs/librariesprovider63/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82%D1%8A%D1%82/zmvr_en.pdf?sfvrsn=b4b30013_0 [viewed on 25.04.2023]

¹⁷<https://www.mvr.bg/docs/librariesprovider20/%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8/%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F-8121%D0%B7-91-%D0%BE%D1%82-13->

In carrying out the preventive activity, the police authorities shall, in accordance with their competence:

- apply various measures and methods of impact aimed at reducing the risk of crime and reducing the risk of a person or group of persons suffering from a crime;
- show creative initiative and perseverance, using all legal possibilities, forces and means and constantly improving the applied organizational forms, methods and tactics;
- implement the policies of the Ministry of Interior in the field of prevention of crimes and offenses, protection of public order and safety of movement;
- organize the implementation of long-term prevention programs at the local level;
- collect, summarize and analyze information about the prevention activity on the territory of the country;
- independently or jointly with the other state bodies develop projects on prevention issues;
- independently and together with other state bodies and non-governmental organizations plan and organize media and other awareness-raising campaigns to promote the activities of the police and build civic intolerance of crimes and offenses.

The preventive activity is carried out by the police authorities of the Ministry of Interior through **general and individual prevention**.

In the implementation of the **General Prevention** against the perpetrators of crimes under Art. 279 - 281 of the Penal Code, the bodies of the Ministry of Interior:

✓ develop and implement events to establish the causes and conditions for committing this type of crime, such as: systematically study the state and changes of the operational situation in the territory and sites served by them and pay attention to the places where crimes and violations of public order are most often committed; carry out monitoring and control over persons;

✓ develop and implement measures to eliminate or limit the causes and conditions for committing this type of criminal, such as: conduct police operations; perform signal functions in relation to natural and legal persons; interact with the judiciary and hold joint events; interact with private security officials, local authorities and local government, private sector entities, non-governmental organizations; use video surveillance systems in public places; monitor and hold meetings and talks with foreigners who have been granted asylum, international protection and temporary protection on the territory of the Republic of Bulgaria; take advantage of the possibility for preventive talks with citizens, witnesses, detainees and other persons; carry out activities aimed at reducing the risk of a person or group of persons suffering from a crime or other offense; interact with the media; use the opportunities of European programs to develop projects to finance preventive initiatives; interact with other state authorities, as well as with citizens and legal entities; perform events planned on the initiative of the National Council for Crime Prevention.¹⁸

In the implementation of **individual prevention**, against persons for whom there is sufficient data, from whom it can be assumed that they will commit the crimes related to the

[%D1%8F%D0%BD%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B8-2017-%D0%B3-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0-%D0%B8.pdf?sfvrsn=5751e192_2](#) [viewed on 25.04.2023]

¹⁸ <https://www.mvr.bg/nspp> [viewed on 25.04.2023]

illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country, the bodies of the Ministry of Interior develop and implement the following events:

✓ Identify specific persons for whom there is sufficient data to suggest that they will commit crimes or other offenses; These persons are established mainly among: persons with police registration and convicted persons; released from the places of detention, persons against whom measures of restraint have been taken, conditionally convicted and punished with probation; persons, having close ties with persons with criminal registration, arising on the basis of anti-social views and beliefs; persons accused of crimes; persons who have a permit to carry out activities with explosives, weapons, ammunition and pyrotechnic articles; persons who have committed a repeated violation of public order and persons who have been detained at the Ministry of Interior.

✓ Apply impact measures for non-compliance with crimes and violations and aimed at correcting or re-educating the identified persons.

The character and the content of the individual preventive measures are determined by the personal characteristics of the person and his social behavior. With regard to persons for whom there is sufficient evidence to assume that they will commit crimes or other offenses, the police authorities shall, in accordance with their competence:

✓ monitor the person; conduct an individual preventive conversation with the person; use relatives, relatives and friends of the person, as well as citizens who enjoy authority and can have a positive impact on it;

✓ warn the person orally or in writing in accordance with the established order;

✓ issued orders; impose fines for non-compliance with an order; carry out administrative penal activity.

Worldwide security is the main means of maintaining peace. Security has been raised as a key objective in the Universal Declaration of Human Rights. The Constitution of the Republic of Bulgaria is based on its loyalty to universal values: freedom, peace, humanism, equality, justice and tolerance, on this basis the rights of the individual, his dignity and security have been raised to a supreme principle.

National Security is a dynamic state. It is developing, having been strongly influenced by social processes in recent years. The crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country are really threatening the national security in the Republic of Bulgaria. Their dynamics are extremely negative. The Crime Prevention Strategy 2021-2030 at the national level assumes that prevention is the most effective way to counter crime.

Smuggling and the accompanying criminal acts stood out as one of the most current problems for the country's security. The main role in the prevention of crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the Republic of Bulgaria is played by the police, which is carried out through individual and general prevention.

Bibliography

Karakachanov, Zl. (2021). *The prosecution and the new public order*. Library University of Library Science and Information Technology.

Ilkova, R., Ranchev, Iv. (2020). *Criminology. General part. Sofia. Ciela, ISBN 978-954-28-3247-8*

Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/security> [viewed on 25.04.2023]

- Council for Criminology Research in Republic of Bulgaria, <https://www.justice.government.bg/home/index/533d2f9b-71d7-44ab-8877-a76e11085a5f> [viewed on 25.04.2023]
- Criminological study on „ Trends and Crime Prevention under Article 279-281 of Penal Code”, <https://www.justice.government.bg/home/index/137abb27-0261-4836-b135-0c95fdbb1dac> [viewed on 25.04.2023]
- Official annual bulletin police statistics of the Ministry of Interior, <https://www.mvr.bg/%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE/programni-dokumenti-otcheti-analizi/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> [viewed on 25.04.2023]
- Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> [viewed on 25.04.2023]
- Constitution of the Republic of Bulgaria, <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Bulgaria%20Constitution.pdf> [viewed on 25.04.2023]
- Penal Code of the Republic of Bulgaria, <https://www.globalwps.org/data/BGR/files/Criminal%20Code.pdf> [viewed on 25.04.2023]
- Law for the Ministry of Interior of the Republic of Bulgaria, https://www.mvr.bg/docs/librariesprovider63/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82%D1%8A%D1%82/zmvr_en.pdf?sfvrsn=b4b30013_0 [viewed on 25.04.2023]
- Law for management and functioning of the system for protection of national security, <https://www.dar.bg/en/files/113-act-on-the-management-and-functioning-of-the-system-of-national-security-protection.pdf> [viewed on 25.04.2023]
- Law for Protection of Classified Information as Interests of the Republic of Bulgaria, https://www.dksi.bg/media/1467/classified_information_protection_act.pdf [viewed on 25.04.2023]
- Updated Strategy for National Security of the Republic of Bulgaria, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=671> [viewed on 25.04.2023]
- Crime Prevention Strategy 2021-2030 of the Republic of Bulgaria , <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1556> [viewed on 25.04.2023]
- Instruction № 8121z-91 from 2017 on the order and organization for preventive activity by the police authorities of the Ministry of Interior, https://www.mvr.bg/docs/librariesprovider20/%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8/%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F-8121%D0%B7-91-%D0%BE%D1%82-13-%D1%8F%D0%BD%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B8-2017-%D0%B3-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0-%D0%B8.pdf?sfvrsn=5751e192_2 [viewed on 25.04.2023]
- National Council for Crime Prevention of the Republic of Bulgaria, <https://www.mvr.bg/nspp> [viewed on 25.04.2023]

THE INTERNATIONAL LAW AND SECURITY ON THE BALKANS AFTER THE FIRST WORLD WAR

Aleksandar Andonov¹

INTRODUCTION

The period after the First World War was a period when the Balkans were completely destroyed after six years of war in continuity². The changes that took place after the First World War in the world were numerous and deep. The World was exhausted of the massive war that occurred. After the massive destruction and a loss of more than 23 million people made the world to make effort in establishing international system in which the relations between the states will be determined and there will be mechanisms for peacefully resolving of any further conflicts. For this purpose, the Versailles peace conference traced the way of making the League of Nations on 10th of January 1920³. The Versailles peace treaty, the establishing of the League of Nations, Treaty of Sevres and the Treaty of Neuilly-sur-Seine where the new international agreements and organizations that established the international law after the First World War and were implicating the Balkans⁴.

The political situation on the Balkans after the First World War was dramatically changed. The establishment of the kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians and the problem of its border with Bulgaria, the beginning of the war between Greece and Turkey, the migration of the military forces of the royalist movement from Russia and the conflict between the kingdom of SHS and Albania where the main security threats. The Balkan states were forced to resolve those problems in the new Versailles international system. The new Versailles system and the League of nations were headed by the Woodrow Wilson fourteen points⁵. Those points were promoting the right of self-determining, the free market principles, trade conventions, diplomatic resolution of the conflicts etc. In the spirit of the new rules the Balkan states as nowadays had difficulties to adjust. Those difficulties are clear in the upcoming events after the First World War that occurred on the Balkans. The respect of the new rules established by the peace treaties, Versailles system and the League of nation was a real security challenge for the Balkans. The dealing with the security challenges in a newly formed international system made the Balkans crisis territory even after the First World War, a process that was ongoing till the mid's twenties.

THE INTERNATIONAL LAW AND SECURITY ON THE BALKANS AFTER THE FIRST WORLD WAR

The newly established international law in way of new rules that were dictated by the winner states of the First World War was diligently tried to implement on the Balkans. The

¹ Master degree historian at the University of Belgrade, aleksandar7andonov@gmail.com.

² Including the Balkan wars from 1912.

³ Hurewitz J. C, 1956, *Diplomacy in the Near and Middle East a Documentary Record: Volume 2 1914 – 1956*, London, p. 112-117.

⁴ Bardo Fassbender, Anne Peters, and Simone Peter, 2014, *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford, p. 919-934.

⁵ Dzojs P.K, 2010, *Kratka Istorija Spoljne Politike SAD*, Plymouth, Rowman & Littlefield, p. 63-68.

success of new Versailles system on the Balkans can be tracked by the events that occurred on the Balkans after the First World War. Through an historical analysis of those events, we can conclude the respect of the International law and the security situation on the Balkans. It's important to be mentioned that the International law was newly established and first time implemented after a global clash⁶.

With the beginning of the revolution in Russia the civil war spread all over that country. The royalists lost the war and a lot of military personnel find a new home in the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. This military group remained armed and with that dangerous for the new state and Balkan in general. King Aleksandar Karadjordjevic (1881-1934) was supporter of the tsarist regime in Russia and enable to the remains of the Russian army to stay in SHS. This army was leaded by general Wrangel (1878-1928) who never left the idea of coming back to Russia. For this purpose, he was keeping the army armed and the officials in Belgrade did not have control over them. This armed, massive army group was for sure a security threat for the Balkans, even more that the officials in Belgrade were not able to control general Wrangel⁷. This situation was factorized with the events that occurred in Albania. The forces of the newly formed kingdom of SHS in November 1918 occupied the line of Louis Franchet d'Espèrey. Because of their rigorous governance in the northern parts of Albania in August 1920 an uprising occurred. Belgrade put down the uprising by using Wangler troops. In those operation's more than 1000 people were killed, 120 populated places where destroyed and more than 35,000 people left that region⁸. The uprising was threat to become a new war conflict. In that situation the states, who guaranteed it the Versailles system made diplomatic efforts to stop the conflict. Albanian authorities now knew the need to enter the League of Nations, so they could enable international protection for their borders, since they had much stronger neighbors. Albania became full member of the League of Nations on 17th of December 1920. Their entrance was supported by Great Britain and with warning that with the entrance the borders are still not recognized, but the fact that Albanian state exist was confirmed. The entrance of Albania in League of Nations was opposed by SHS and Greece, since the two countries wanted to have unrecognized and weak state rather than normal neighbor. This fact is one of the examples in which we can conclude the respect of the international law and its obligation after the First World War on the Balkans⁹.

The Ottoman empire was in a constant warfare since 1911 until 1923. The first war began in Tunis, after it the Ottoman empire fought in two Balkan wars and in 1914 the empire enters the First World War on German side. The loss of the First World War was a great catastrophe for the Ottoman empire, the Sevres treaty, signed on 10th of August 1920, was devastating for the Ottomans. There was no will to accept such a treaty because the agreement meant to made Turkey a small country in Anatolia. Greece from the other side wanted to use the new conditions and in 1919 started war with Turkey, in order to realize the "Megali Idea". The Greek army launched an offensive to Minor Asia. In the begging the Greek forces had success, but

⁶ Anderson Matthew Smith, 1966, *The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations*, London, Macmillan, p. 356-371.

⁷ Стеван К. Павловић, 2018, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд, Клио, p. 349-361.

⁸ Петар Баргл, 2019, *Албанци*, Београд, CLIО, p.173-177.

⁹ Jovanovic. V, 2002, *Jugoslovenska drzava i Juzna Srbija 1918-1929*, Beograd, INIS, p. 55-62.

their slow movement, gave to the new Turkish leader Mustafa Kemal (1881-1938) time to arrange some diplomatic and military activities. Those activities were linked to organizing new army, equipping it through a connection with the Soviet government¹⁰. The connections with the Soviet government represent a great problem for the states winners of the First World War, because the idea of stopping the communism was pretty much great in great interest for the time. The Greek army suffered a great loss in the battle of Sakarya in September 1921. After this event the French and Italian government stopped the support for Greece and the unpopular regime in Istanbul. The Kemal army did not have strength to end the Greek army fast but the catastrophe for Greece was unavoidable. Great Britain made contact with Mustafa Kemal's movement in order to prevent it of becoming another communist organization¹¹. The loss of the war resulted with new treaty signed in Lausanne in July 1923. The agreement predicted exchange of the population in which more than 1.3 million orthodox populations was moved to Greece and more than 400,000 Muslims were moved from Greece to Turkey¹². Even the Lausanne treaty and the convention for the exchange of the population had international support, the act itself was in collision with the International law and the right of self-determination¹³. The exchange made a deep trauma of the population who lived there for centuries. Most of the people did not know the languages of the new countries and the cultural differences were obvious. The Greek- Turkish war and its ending with the convention was another example of the practice of the International law in the Balkans in the XX century¹⁴.

The loss of the First World War was a tragic event for the Bulgarian society. After the war as in many countries the rise of the left political parties was unstoppable. The conditions in Bulgaria were ideal for the rising of the left political structures. Aleksandar Stamboliyski (1879-1923) the leader of the Agrarian Union became prime minister. His politics was intended to sanitize the negative effects of the loss and the obligations from the Treaty of Neuilly-sur-Seine, signed on 27th of November 1919. For this purpose, Stamboliyski had to make his relations mainly with SHS better. This decision was hard in Bulgarian conditions because of the radical political structure that did not want to accept the reality of the loss. The politics of Stamboliyski was quickly finalized due to the entrance of Bulgaria in the League of Nations in 1920, one of the first states that lost the First World War and enters the League of Nations. The fast reforms and intentions of Stamboliyski to change the Bulgarian society in order to catch step with the new Versailles system was too aggressive change for Bulgarian society. Beside the reforms Bulgaria was dealing with a lot of immigrants mainly from Macedonia and lack of resources to implement the reforms more painless. In order to make Bulgaria acceptable for the winning states of the war Stamboliyski intended to improve the relations with the Kingdom of SHS. For that purpose, in March 1923 Bulgaria and SHS signed the Nis convention. The convention predicted suppression of the activities of VMRO at the SHS-Bulgarian border,

¹⁰ K. Coş & P. Bilgin, 2010, *Stalin's Demands: Constructions of the "Soviet Other" in Turkey's Foreign Policy, 1919–1945*, Oxford, p. 22-25.

¹¹ Akşin. A, 1966, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, İnkılap ve Aka, p. 156-164.

¹² Bandzovic. S, 2005, *Iseljenicka politika Balkanskih drzava i Pitanje muslimana (1878-1941)*, Podgorica, Almanah, p. 173-186.

¹³ Evans F, 1982, *The Slow Rapprochement Britain and Turkey in the Age of Kemal Atatürk 1919-38*, The Eothen Press, p. 66-72.

¹⁴ Ричард Клог, 2000, *Историја Грчке Новог доба*, Београд, CLIО, p. 144-153.

which was major security threat. The signing of the convention made a great opposition coalition against Stamboliyski that resulted with coup d'état that occurred on 8th of June 1923. In those events the prime minister Stamboliyski was killed¹⁵.

The process of accepting the globalist international rules established with the end of the First World War for the Balkan countries was greatest challenge. The Balkan states started to respect the new rules in order to establish normal communications as among them and with the European states after a painful event that occurred after the war. This is a matter of fact as for the winning countries such as Greece and SHS and for the countries that lost the war such as Turkey and Bulgaria. The events that occurred in the first years after the war were deeply threatening for the International law and in a complete collision with the principles of the League of Nations. The events made the Balkans insecure region in which the economic renewal was slowed down and had many impacts on the normal living.

CONCLUSION

The process of accepting the global international rules established with the end of the First World War. Was a great challenge for the Balkan states. The Balkan states started to respect the new rules in order to establish normal communications as among them and with the European states after a painful event that occurred after the war. This is a matter of fact as for the winning countries such as Greece and SHS and for the countries that lost the war such as Turkey and Bulgaria. The events that occurred in the first years after the war were deeply threatening for the International law and in a complete collision with the principles of the League of Nations. The events made the Balkans insecure region in which the economic renewal was slowed down and had many impacts on the normal living¹⁶.

The slow implementation of the Versailles system and the principles of the League of Nations, that president Woodrow Wilson made in the fourteen points, was a great lack for the Balkans. The Balkans in the first years after the war instead of economic recovery choose the way of violent activities and questioning the efficiency of the new system. The lost time made the Balkans weak and the crisis expand due to the economic crisis that started in 1929. The result of the Greek-Turkish war was a deep trauma for the population that was forced to move, but in 1929 the Greek prime minister Eleftherios Venizelos and the Turkish president Mustafa Kemal in a bilateral meeting proposed each other for Nobel prize for peace. In the thirties the Balkan states even started to sign treaties for collaboration and entered in a military pact, known as the Balkan pact. Until the Balkan states understand the new system and the beginning of the international law and diplomatic approach to the problems the world entered in a complete process of new global ideologies and tendentious against the Versailles system. This process did not bypass the Balkans. The revision process made the world to go in a new catastrophe, but as a part of that was the unequal Versailles system that made the states that lost the war on hard obligations. However, the first try to implement global system of rules in law and security was not successfully, but after the Second World War and the establish of the United Nations, the International Law was a main principle for most of the world countries.

¹⁵ Barbara Jelavich, 1999, *History of the Balkan Twentieth century*, Skopje, p. 155-165.

¹⁶ Erjada Progonati, 2014, *The Chronicle of the First World War and Its Impact On the Balkans*, Akademik Bakış, p. 20

Bibliography

- Akşin. A, 1966, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İnkılap ve Aka*, p. 458.
- Anderson Matthew Smith, 1966, *The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations*, London, Macmillan, p. 436.
- Barbara Jelavich, 1999, *History of the Balkan Twentieth century*, Skopje, p. 566.
- Bardo Fassbender, Anne Peters, and Simone Peter, 2014, *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford, p. 1280.
- Bandzovic. S, 2005, *Iseljenicka politika Balkanskih drzava i Pitanje muslimana (1878-1941)*, Podgorica, Almanah, p. 234.
- Dzojs P.K, 2010, *Kratka Istorija Spoljne Politike SAD*, Plymouth, Rowman & Littlefield, p. 229.
- Erjada Progonati, 2014, *The Chronicle Of The First World War And Its Impact On The Balkans*, Akademik Bakış, p. 20
- Evans F, 1982, *The Slow Rapprochement Britain and Turkey in the Age of Kemal Atatürk 1919-38*, The Eothen Press, p.123.
- Hurewitz J. C, 1956, *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record: Volume 2 1914 – 1956*, London, p. 367.
- Jovanovic. V, 2002, *Jugoslovenska drzava i Juzna Srbija 1918-1929*, Beograd, INIS, p. 404.
- Kasaba.R, 2008, *Turkey in Modern World*, Volume 4, Cambridge, p. 542.
- K. Coş & P. Bilgin, 2010, *Stalin's Demands: Constructions of the "Soviet Other" in Turkey's Foreign Policy, 1919–1945*, Oxford, p. 60.
- Петар Баргл, 2019, *Албаници*, Београд, CLIО, p.301
- Ричард Клог, 2000, *Историја Грчке Новог доба*, Београд, CLIО, p. 308.
- Стеван К. Павловић, 2018, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд, Cliо, p. 485.

Приложение 1. Резюмета | Abstracts

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД НАТО ПРИ ВЪВЕЖДАНЕ ПОЛИТИКА НА „ЕДИНСТВЕНАТА ЦЕЛ“ ОТ САЩ

Йордан Бакалов

Резюме: Налагането на политика на „единствената цел“, при възможното използване на ядрено оръжие фундаментално, ще промени визията за начина на използването им. Тази политика ще срещне както сериозен отпор, така и подкрепа. При положение че, президентът Байдън успее да прокара и започне да прилага политика с „единствена цел“, НАТО ще трябва да преразгледа собствената си стратегия, за прилагането на нова политика за използване на ядрени оръжия за възпиране, по отношение на неядрени заплахи, което за партньорите на САЩ от Европа ще представлява сериозен проблем за сигурността им.

Ключови думи: САЩ, НАТО, ядрени оръжия, конвенционален конфликт.

ГАРАНТИРАНЕ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛНА ЗДРАВНА КРИЗА

Мария Христозова

Резюме: Пандемията от COVID-19 показва на международната общност, ЕС и суверенните държави, че е необходим нов подход за борба със заразните болести, които имат потенциал да предизвикат глобални здравни кризи. Тези сериозни трансгранични заплахи изискват координирани действия и тясно сътрудничество между всички международни, европейски и национални органи и институции с оглед конструиране на адекватен модел на противодействие, основаващ се на балансираните решения и мерки, чрез които се гарантира не само общественото здраве, а и индивидуалните права и свободи на гражданите.

Ключови думи: глобална здравна криза, индивидуални права, обществено здраве, пандемия, права и свободи на човека

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА XXI - ВЕК И СЪВРЕМЕННИТЕ УПРАВЛЕНСКИ МОДЕЛИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА МОТИВАЦИЯТА НА СЛУЖИТЕЛИТЕ ОТ СЕКТОР „СИГУРНОСТ“

Валентин Василев, Емил Стоилков

Резюме: Темите, свързани с прилагането на различните методи и модели за мотивиране на служителите в сектор „Сигурност“, все още са слабо и недостатъчно научно изследвани в литературата в България и се наблюдава научен вакуум в посока на идентифицирането на добри практики, които да се апробират в дейността на тези институции. В днешната бързо променяща се, динамична и силно кризисна среда, подходите от 20-ти век вече не са ефективни, ефикасни и икономически оправдани. Тази проблематика подлежи на задълбочено проучване, изследване, идентифициране и предлагане на нови съвременни подходи при мотивиране на служителите, така че те да бъдат, не само в центъра на теоретичните дебати, но и в практиката на ръководителите на структурите от сектор „Сигурност“.

Настоящия доклад представя някои нови теоретични концепции в тази посока и извежда изводи и препоръки в посока повишаване на ефективността на управлението на човешките ресурси в тази специфична област на публичния мениджмънт.

Ключови думи: мотивация; управление на човешките ресурси; теории за мотивацията; сектор „Сигурност“; кризисен мениджмънт.

ВЛИЯНИЕТО НА КОВИД ДАΝЪЧНИТЕ ОБЛЕКЧЕНИЯ ВЪРХУ ВЕРИГАТА „ПРОИЗВОДСТВО – ПОТРЕБЛЕНИЕ“

Даниел Милев

Резюме: През 2020 г. заради Ковид-19 в глобален мащаб бяха въведени кризисни мерки каквито в последните десетилетия светът не е виждал. Те произведоха тежки предизвикателства в почти всяка сфера от човешкия живот, включително застрашиха световния стокооборот, поставяйки цели икономически отрасли на ръба на оцеляването. Държавите, сред които и България, бяха принудени да предприемат мерки за финансово подпомагане на отделни отрасли и групи от населението. Част от тези мерки включваха данъчни облекчения, засягащи веригата „производство-потребление“. Тяхното влияние стана повод за дискусии с разнопосочни мнения, които ще бъдат разгледани в настоящия доклад.

Ключови думи: ДДС; облекчения; производство; потребление; Ковид-19.

ПРОБЛЕМЪТ С УПОТРЕБАТА НА ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА В КОНТЕКСТА НА РЕСТРИКТИВНАТА МЕЖДУНАРОДНА, ЕВРОПЕЙСКА И НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РЕГУЛАЦИЯ

Галина Стоянова

Резюме: Вредните последствия, свързани с употребата на законни и незаконни психоактивни вещества, както и борбата с незаконното производство, трафик и разпространение на наркотични вещества, са теми, които неизменно присъстват в стратегическите документи, касаещи националната сигурност на държавите по света. Съвременните концепции относно начините, по които може да се редуцира злоупотребата с психоактивни вещества търпят значителни промени през последните десетилетия. Трите конвенции на ООН по наркотиците, които са фундамент в световната наркополитика, не се актуализират в синхрон с динамично развиващите се научни и обществени нагласи по темата и, оставайки твърде репресивни, създават редица усложнения за демократичните държави с по-либерален подход към проблема.

Ключови думи: Конвенции, ООН, ЕС, наркополитика, репресия, злоупотреба с наркотици, превенция

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЕЛЕКТРИЧЕСКИ ТРОТИНЕТКИ ОТ ПОЛИЦЕЙСКИТЕ СЛУЖИТЕЛИ

Петър Арабаджийски

Резюме: Целта на доклада е да се представят възможностите за използване на електрически тротинетки от полицейските служители в Република България. Представени са отделните видове електрически тротинетки и техните основни

технически характеристики. Извършен е анализ на действащите международни и национални правни регулации за използването им. Проучен е опита на чуждестранни полицейски служби, използващи електрически тротинетки за осъществяване на дейности по охрана на обществения ред. Направен е опит да бъде защитена тезата, че използването на електрически тротинетки от българските полицейски служители е перспективно и ще повиши ефективността им за осигуряване на обществената безопасност, общественото спокойствие и противодействието на престъпността.

Ключови думи: електрически тротинетка, правни регулации, полицейски служби, полицейски служители, охрана на обществения ред.

ПРАВОТО НА ЗАЩИТА, ПРАВНА СИГУРНОСТ И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Елка Пороминска

Резюме: В доклада се разглеждат въпроси относно правото на защита, доверителните отношения между адвокат и клиент, тайната на клиента и съотношението с правната и национална сигурност в контекста на изискванията за новото законодателство.

Ключови думи: право на защита, тайна на клиента (професионална, адвокатска тайна), правна помощ, правна и национална сигурност.

АКТУАЛНИ АСПЕКТИ НА ПРОЦЕСУАЛНИТЕ ПРАВА НА КАСАТОРА ПО ТЪЛКУВАТЕЛНО РЕШЕНИЕ 1 ОТ 17.01.2023 Г. ПО ТЪЛКУВАТЕЛНО ДЕЛО 7 ОТ 2021 Г. НА ВЪРХОВНИЯ АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД

Цветя Маркова

Резюме: През 2016 г. със закона за изменение и допълнение на Закона за защита на класифицираната информация се допусна съдебно обжалване на решенията на Държавната комисия по сигурността на информацията, постановени във връзка с въззивно обжалване пред Комисията на индивидуалните административни актове – отказ за издаване на разрешение за достъп до класифицирана информация, прекратяване на разрешение за достъп до класифицирана информация и отнемане на разрешение за достъп до класифицирана информация, издадени от органите по чл. 11 от ЗЗКИ. В резултат на установилата се през осемте години от това изменение противоречива съдебна практика, се стигна до образуване на тълкувателно дело № 7 по описа за 2021 г., по което на 17.01.2023 г. бе постановено Тълкувателно решение № 1 за 2023 г. С това тълкувателно решение е направен опит за уеднаквяване на съдебната практика при касационните производства пред Върховен административен съд по обжалване на решенията на ДКСИ. Докладът разглежда някои от аспектите на процедурите в контекста на защита правата на физическите лица, които са били нарушени при издаване на индивидуалните административни актове.

Ключови думи: Съдебно обжалване, Държавна комисия по сигурността на информацията, Отказ за издаване на разрешение за достъп до класифицирана информация, Отнемане на разрешение за достъп до класифицирана информация.

УПРАВЛЕНСКИ АСПЕКТИ НА ПСИХИЧЕСКИЯ ТОРМОЗ В ТРУДОВАТА СРЕДА

Олга Чорбаджийска

Резюме: Настоящата разработка има за цел да се разгледат, анализират и обобщат управленските аспекти на психическия тормоз в трудовата среда. Организацията през XXI век са длъжни да отговорят на многобройни и постоянно променливи очаквания, които се обуславят от единствената константа на външната среда, а именно промяната. В условията на динамика, постоянни иновации и нарастващи изисквания, все по-актуално е предизвикателството свързано с изграждането на силна организационна култура, а отгук и на основното човешко право на труд в стабилна, делова и позитивна трудова атмосфера.

Ключови думи: организация, превенция, психически тормоз, трудова среда, управление.

НЯКОИ АСПЕКТИ НА НАКАЗАТЕЛНОПРАВНАТА ЗАЩИТА ОТ ТЕРОРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ В СРЕДАТА НА МИНАЛИЯ ВЕК

Ралица Костадинова

Резюме: Настоящото изложение е посветено на наказателноправната защита от тероризъм през 50-те и 70-те години на миналия век. При прегледа на правната уредба, съдържаща състави на терористични престъпления, се очертаха две специфики. Първо, криминализацията на терористичната дейност, освен чрез наказателен закон се осъществява и с разпоредби от извънредното законодателство. Второ, терористичната дейност се разбира като контрареволуционна, т.е. такава която е насочена срещу народнодемократичната власт и цели реставриране на буржуазната държава. Ето защо нейното противодействие е в правомощията на Държавна сигурност.

Ключови думи: тероризъм, наказателно право, криминализация, Държавна сигурност.

ПРАВОТО НА ЗАЩИТА ПРИ ОТКАЗ, ПРЕКРАТЯВАНЕ ИЛИ ОТНЕМАНЕ НА РАЗРЕШЕНИЕ ЗА ДОСТЪП ДО КЛАСИФИЦИРАНА ИНФОРМАЦИЯ ПО ЗАКОНА ЗА ЗАЩИТА НА КЛАСИФИЦИРАНАТА ИНФОРМАЦИЯ

Станимира Чюбатарова – Николова

Резюме: Докладът разглежда правото на защита при отказ, прекратяване или отнемане на издадено разрешение за достъп до класифицирана информация по Закона за защита на класифицираната информация в светлината на Тълкувателно решение № 1 от 17.01.2023 г. по тълкувателно дело № 7 от 2021 г. на Върховния административен съд.

Ключови думи: класифицирана информация, Тълкувателно решение № 1 от 17.01.2023 г. по тълкувателно дело № 7 от 2021 г. на Върховния административен съд

ПРОЦЕСУАЛНИ ПРАВА НА ОБВИНЯЕМИТЕ ЛИЦА В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Елена Недялкова

Резюме: Настоящото изследване е свързано с възможностите за по-ефективно наказателно преследване и борба с престъпността на транснационално равнище. За

постигането на тази цел се използват правни инструменти за сътрудничество, основани на принципа на взаимното признаване, което изисква високо равнище на доверие между държавите членки на Европейския съюз. Голяма част от гаранциите за спазване на основните процесуални права на заподозрените и обвиняеми лица са регламентирани в Договора за Европейския съюз и цитирани в рамкови решения и директиви, свързани с международното сътрудничество по наказателноправни въпроси.

Ключови думи: Обвиняеми лица; Европейско наказателно право.

ПРИНЦИПЪТ НА ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ НАКАЗАТЕЛЕН ПРОЦЕС

Цветомир Панчев

Резюме: Съразмерността (пропорционалността) има важно значение за постигане на хармонията между конфликтни ценности и интереси въз основа на съпоставянето на прилаганите средства за контрол и преследваните цели. Тя е отправната точка когато се дължи преценка за вида и размера на допустимите със закон ограничения в правата и свободите на гражданите.

Принципът на пропорционалност е регламентиран в чл. 29, ал. 2 от Всеобщата декларация за правата на човека като е предвидено, че всеки човек при упражняването на своите права и свободи, е подчинен само на такива ограничения, установени със закон, изключително с цел да се осигури необходимото призвание и зачитане правата и свободите на другите и за удовлетворяване на справедливите изисквания на морала, общественения ред и общото благоденствие в едно демократично общество.

В настоящия доклад е разгледан въпроса за влиянието на принципа на пропорционалност в съвременния български наказателен процес.

Ключови думи: наказателно производство, принцип на пропорционалност, свидетел, специални разузнавателни средства.

ФИНАНСОВОТО ПРАВО В КОНТЕКСТА НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Гинка Симеонова

Резюме: Статията разглежда взаимната обвързаност между финансовото право и въпросите, свързани с националната сигурност. Изследването обуславя тази взаимовръзка в два основни аспекта. От една страна се акцентира върху използване на системата на публичните финанси като начин за финансиране на определени политики и конкретни мерки в процеса на реализиране на националната сигурност. От друга страна е разгледана ролята на финансовото право, в т.ч. данъчното и митническото право, в противодействието на деяния, които биха могли да застрашат системата на публичните финанси, а оттам и да дадат отражение върху националната сигурност.

Ключови думи: финансово право, национална сигурност, данъчни измами, данъчно облагане, мерки за противодействие, ограничителни мерки, ГАТТ.

IUS GENTIUM И РИМСКАТА КОНЦЕПЦИЯ ЗА ЛИЧНАТА И ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

Малина Новкиришка- Стоянова

Резюме: Понятието за правото на народите (*ius gentium*) в Древния Рим включва публичноправни и частноправни аспекти. Неговите норми са свързани както с гарантиране на границите на държавите и осъществяването на публичната власт, така и със защитата на личните права и сигурност на частните лица. В този план могат да се направят редица изводи за генезиса на съответните концепции в съвременността.

Ключови думи: Римско право, правна сигурност, *ius gentium*

СИГУРНОСТ. ИЗВЪНРЕДНОСТ. РИСК

Рада Смедовска-Тонева

Резюме: Сигурността на една държава, на нейните демократични институции и гражданско общество, е един от най-съществените и жизнено важни интереси, чиято защита в определени случаи би могла да доведе до дисбаланс в разпределението на правомощията между властите, както и до ограничаване на човешките права и свободи. След терористичните атаки в САЩ през 2001 г. изискванията към защитата на сигурността на нацията се засилват, политиките за вътрешна сигурност на държавите се променят и те все по-често прибегват до въвеждането на т.нар. извънредни режими на управление. Пандемията от Covid-19 затвърди тази тенденция, тъй като в отговор на здравната криза от март 2020 г., над 100 държави в света обявяват различни по продължителност и съдържание извънредни мерки. На фона на подобна практика не липсват и призови от страна на политически представители в международен план за въвеждането на „извънредно икономическо или социално положение“, за „извънредно климатично положение“ и пр. Текстът има за цел да илюстрира тази тенденция, според която зачестилото въвеждане на извънредни правомощия води до нов модел на управление на кризи, при който понятието за риск ще има все по-голямо значение.

Ключови думи: извънредни правомощия, извънредно положение, криза, риск, управление на риска.

СИГУРНОСТА НИЗ ПРИЗМАТА НА ЧОВЕКОВАТА СИГУРНОСТ

Тони Ѓоргиев, Лилиана Бројич, Оливер Андонов

Резюме: Поврзаноста на сигурноста со човековата сигурност е основ за теориски и практичен пристап кон сигурноста.

Ова претставува несомнена констатација врз која ќе се темели нашиот труд. Реалната или имагинарната човекова сигурност, чувството за сигурност или во пракса постојаното „зрачење“ на сигурност кај граѓаните претставува состојба за објективна оценка на сигурноста во државата. Чувството за стабилност, сигурност, одржување на јавниот ред и мир и незагрозување на секојдневието на граѓаните, претставува реална состојба на одржлива стабилност. Таквата стабилност овозможува и одржлив и предвидлив развој на општеството, но исклучиво поврзано и гледано низ призмата на човековите права, слободи и сигурност.

Несомнено сигурноста низ призмата на човековата сигурност е директно поврзана со две јасни компоненти. Тоа се личната и јавната сигурност од загрозувања на животот, здравјето и имотот на луѓето и човековата сигурност поврзана со економската и финансиската стабилност и одржливост на општеството.

И во двете компоненти несомнено главна улога има правото, спроведување на законите и владеењето на правната држава што дава правна сигурност на казнивост за сторени кривични дела од било кого.

Клучни зборови: човекова сигурност, стабилност, јавен ред и мир.

ПЕНИТЕНЦИАРНАТА ПОЛИТИКА В СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Росен Кирилов

Резюме: Темата на доклада разглежда проблемите в исполнението на казанијата с лишавање от свобода. Соптстващите ги аспекти и вопроси по темата са основен дискурс на криминалната политика. Анализот се фокусира върху две важни променливи: наказателната политика и социално-правните явления, които са свързани с тази проблематика. Наказателно-исполнителното право и пенитенциарната система са фактори соптстващи всяка една от секторните политики за сигурност. Основна задача за контрол на престъпността е нейната превенция: намиране на ефективни решения за предотвратяване и премахване на факторите за нейното развитие. Престъпността е антисоциално явление, което съществува вопреки официалното му правно осъждане и отрицателната обществена оценка. Всяко политическо решение води до изменение в социално-икономическото развитие на обществото. Това е предпоставка към изменение на видовете престъпност и характеристиката на престъпната личност. Резултатите в борбата срещу престъпността не са само статистическите данни и динамиката на наказателните дела. Наказателното право е исправено пред отговорността за създаване на консенсус между суверена и обществото в упражняване на контрол и социален ред. Наказателно-исполнителното производство ангажира државата с изучаване на структурните проблеми на престъпността и третирането на престъпната личност. Практическите мерки в пенитенциарната политика определят общата и специална превенция на девиантното поведение. Превенция основана не на страха от казанието, а като форма за влияние върху социалните норми и правила. Цел на казанието е постигане на криминална профилактика, социална реакция и социален контрол за осигуряване на обществен ред и безопасност на обществото.

Клучови думи: Наказателно право, Наказателно-исполнително производство, Пенитенциарна система, Превенция на престъпността, Социален контрол.

ПРАВНАТА СИГУРНОСТ В КОНТЕКСТА НА РЕЛИГИОЗНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Петранка Щерева

Резюме: Насоченоста на съдржанието на публикацията към правната сигурност в контекста на религиозните отношения е провокирана от обстоятелството, че съществуването на правно институционализираната система „Право“ е свързана с гарантиране на правата и свободите на гражданите. Религиозните отношения са част от

системата, съставляващи единството на обществените отношения в съвременните общества. В контекста на спецификата на съвременното белязана от мултикултурализма, синхронизирането им с останалите икономически, политически и социални, крие редица рискове.

Ключови думи: право, религия, сигурност.

УПРАВЛЕНИЕ НА ГРАНИЦИ И МИГРАЦИОННИ ПОТОЦИ: СЕКУРИТАРНИ И ХУМАНИТАРНИ АСПЕКТИ

Евелина Стайкова

Резюме: Настоящата статия разглежда доминирането на секуритарните логик при управлението на миграционните потоци като предизвикателство за спазването правата на човека. В последните години това се наблюдава особено тревожно на международните граници, където много често са потърпевши най-уязвимите сред смесените миграционни потоци. Въведена е концепцията за хуманитарно управление на границите, която акцентира върху придържането към международно признатите стандарти за правата на човека.

Ключови думи: смесени потоци; секуритизация; хуманитарни граници; човешки права.

ПРАВОТО НА ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ: МЕЖДУ МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТАНДАРТИ И ПОЛИТИЗАЦИЯТА

Илдико Отова

Резюме: Въпреки че България има известен исторически опит с миграционни вълни, а в годините след 1989 г. част от процеса на демократизация се приемат международно-правните стандарти по отношение на международната закрила, то България се оказва напълно неподготвена за ситуацията, поставила я на Балканския бежански маршрут и изправила я пред нарастване на броя на търсещите закрила и преминаващите през нейна територия смесени миграционни вълни. В настоящия текст ще разгледам как се политизира темата за миграцията чрез темата за достъпа до територия и правото на закрила в условията на доминирана от популизъм политическа среда.

Ключови думи: миграция, закрила, човешки права, популизъм

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ЗАКРИЛА НА ПРАВОТО НА СВОБОДА НА МИРНИ СЪБРАНИЯ И СВОБОДНО СДРУЖАВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ В РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ

Александра Вълчева

Резюме: Правото на свобода на мирни събрания и свободно сдружаване има съществена роля за функционирането на демократичните общества, поради което то е признато в основните международни актове за закрила на човешките права и свободи. Международната общност регламентира посоченото право още във Всеобщата декларация за правата на човека и впоследствие препотвърждава неговата значимост, чрез включването му в съдържанието на редица други международни универсални и регионални договори. Приемането на изрични стандарти и механизми за закрила на правото на свобода на мирни събрания и свободно сдружаване осигурява условия за

ефективното му упражняване от всички граждани, а и възможност чрез реализацията му те да осъществяват обществен контрол върху дейността на публичните субекти. Въпреки призната значимост на анализираното право на международно, европейско и национално равнище, през последната година се наблюдават все по - често случаи на нарушаването му спрямо българското малцинство в Република Северна Македония. Сложните междудържавни отношения между Република България и Република Северна Македония обаче, не следва да бъдат повод за неспазване на личните права на гражданите, независимо от тяхната националност. Необходимо е да бъдат предприети решителни мерки както на национално, така и на европейско ниво, за да се гарантират в пълна степен основните права и свободи на малцинствените групи в държавите – членки на ЕС и в държавите, които имат статут на кандидат за членство в европейското обединение.

Ключови думи: българско малцинство, Европейски съюз, международни стандарти, национална сигурност, основни права и свободи на човека, право на свобода на мирни събрания и свободно сдружаване, присъединяване.

УПРАВЛЕНИЕТО НА КИБЕРСИГУРНОСТТА: МИСИЯТА СТАВА СПЕШНА

Юлиана Хаджичонева, Пламен Мандаджиев

Резюме: Управлението на киберсигурността се превръща в неотложна мисия за организациите от всички размери и отрасли. Нарастваща е честотата и сериозността на киберзаплахите. Усъвършенстват се тактиките, за да се използват уязвимостите и да се получава достъп до чувствителни данни. Потенциални рискове и предизвикателства, свързани със сигурността, крие и развитието и използването на изкуствен интелект. Нарушенията на киберсигурността могат да имат значителни финансови, оперативни и репутационни последици за организациите. Освен това се появяват нови регулации и стандарти, които изискват от организациите да се отнасят по-ангажирано към киберсигурността и да прилагат по-строги и стриктни мерки за защита на данните, системите и мрежите. Управлението на съответствието с изискванията за киберсигурност навлиза като процес на спазване на задълженията в областта на киберсигурността, информационната сигурност и защитата на личните данни. Все по-важни за компаниите стават и факторите, свързани с околната среда, социалната сфера и управлението (ESG), тъй като те се стремят да създават дългосрочна стойност и да управляват риска. Киберсигурността е един от аспектите на ESG, на който компаниите започват да обръщат повече внимание. Целта на това изследване е да анализира предизвикателствата пред организациите и да предложи насоки за ефективно управление на киберсигурността с култура на сигурност, подкрепена от силни практики за управление на риска. В методологичен план изследването се основава на преглед на литературата, на първични данни от проведена анкета с експерти по киберсигурност и изкуствен интелект от България, и на вторични данни от доклади и отчети в сферата на киберсигурността.

Ключови думи: ESG, изкуствен интелект, киберсигурност, стратегическо управление, управление, управление на риска.

ЗАЩО НИ Е НЕОБХОДИМА КИБЕРСИГУРНОСТ

Цветомир Алексов

Резюме: Докладът ще се фокусира върху аспекти на киберсигурността. С нарастващия брой потребители, устройства, програми и увеличаване на потока от данни в съвременното общество, допринасят за навременното повишаване на киберсигурността в световен мащаб. Нарастващият обем и сложността на кибернападателите и техниките за атака усложняват проблема още повече.

Ключови думи: киберпространство, кибератаки, малуер, лични данни, обучение.

СИСТЕМА ЗА ЕЛЕКТРОННО НАБЛЮДЕНИЕ НА ПРАВОНАРУШИТЕЛИТЕ – ПРАВО ЗА ЗАЩИТА НА ЖЕРТВИТЕ ОТ ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Росен Кирилов

Резюме: Над едно десетилетие „Системите за електронно наблюдение“ успешно се интегрират на различни нива в правните системи. Технологиите са познат способ за разкриване и предотвратяване на престъпления използвайки видеонаблюдение, контрол на достъп, смарт тагове, компютърни програми и др. По същия начин те могат да бъдат прилагани и за осъществяване на контрол върху субектите на наказателно преследване. Техническите средства са най-подходящото средство за превенция срещу престъпността, за контрол върху девиантното поведение, в защита на жертвите от престъпно посегателство. Системата за електронно наблюдение върху местоположението, движението и поведението на правонарушителите, подпомага осъществяването на „социален контрол“, което обаче предизвиква редица въпроси: Какви са спецификите на внедрените технологии? Защо и как се използват? Каква е целта им? Какви са техните предимства и недостатъци? Постига ли се желаният ефект? Докладът предоставя отговор как да бъде извършен качествен контрол върху субектите извършили престъпление или за които се предполага, че са извършили противоправно деяние. Технологиите предлагат широк пакет от услуги в посока разширяване на мерките за предотвратяване на насилието основано на пола. В този смисъл въведеният у нас Закон за защита от домашното насилие е начална превантивна стъпка. Тя обаче не може да бъде реализирана без разработване и приемане на Национална програма за превенция и защита на жертвите от домашно насилие, която да определя механизмите за намаляване и премахване на проявите на насилие и дискриминация основани на пола.

Ключови думи: Електронно наблюдение, Наказателно право, Насилие свързано с пола, Превенция на престъпността, Социален контрол.

ВИРТУАЛНАТА ЖЕЛЯЗНА СТЕНА: КИТАЙСКИЯТ ДИГИТАЛЕН АВТОРИТАРИЗЪМ И НЕГОВИТЕ ПОСЛЕДИЦИ ВЪРХУ ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Мариан Нинов, Ралица Борисова

Резюме: В публикацията се разглежда използването на цифровите технологии от Китайската народна република (КНР) за разширяване на авторитарния контрол на политическия режим и потискане на човешките права в страната и в чужбина, като част от хибридна стратегия на Пекин за установяване на глобална доминация. Нарастващото технологично влияние и солидни инвестиции на Китай в дигитална

инфраструктура в други държави притежават потенциала за пренасяне на китайския авторитарен модел за контрол. Тази тенденция може да доведе до хронично подкопаване и нарушаване на установените демократични ценности, формулирани от Всеобщата декларация на ООН за правата на човека в световен мащаб.

Ключови думи: „Дигитален път на коприната“, дигитален авторитаризъм, Китай, Сърбия, човешки права.

ИЗКУСТВОТО НА ПЕРЦЕПЦИЯТА: ВИЗИЯ НА КИТАЙ ЗА КОГНИТИВНО ВЛИЯНИЕ И ПОСЛЕДИЦИТЕ ВЪРХУ ГЛОБАЛНАТА СИГУРНОСТ

Мариан Нинов, Ралица Борисова, Силвия Драгова

Резюме: В публикацията се разглежда когнитивното влияние, като част от прилаганите хибридни операции, в контекста на конкуренцията и конфронтацията между основните глобални фактори. Описани са общите схващания и установени рамки на Китай за прилагане на тази форма на въздействие върху таргетираните общества. Очертани са механизмите за формиране на възприятията, вярванията и нагласите на други нации посредством целево транслирана информация, което представлява постоянна заплаха за международната стабилност и сигурност.

Ключови думи: глобална сигурност, когнитивна война, когнитивно влияние, Китай, ТикТок.

РЕГУЛИРАНЕ НА МЕТАДАННИТЕ: В ТЪРСЕНЕ НА БАЛАНС МЕЖДУ ПРАВОТО НА ЛИЧНА НЕПРИКОСНОВЕННОСТ И СИГУРНОСТТА

Деница Топчийска

Резюме: След като Директива 2006/24/ЕС беше обявена за невалидна през 2014 г., дискусиата относно регулирането на метаданните (данни за трафик и данни за местоположение) в Европейския съюз (ЕС) продължи в контекста на множество преюдициални запитвания, отправени от държавите членки. В отговор на въпросите, поставени от запитващите юрисдикции, Съдът на ЕС разработи цялостна и до голяма степен усложнена система от критерии, към които националните законодателни органи трябва да се придържат, когато регулират запазването на метаданни и достъпа до такива данни за целите на гарантиране на националната сигурност и борба с престъпността. Тази публикация има за цел да насочи вниманието към най-спорните въпроси и да систематизира основните изисквания, определени от Съда на ЕС относно тълкуването и прилагането на изключението по член 15, параграф 1 от Директива 2002/58/ЕО относно общия принцип за гарантиране на конфиденциалност на комуникациите.

Ключови думи: метаданни, данни за трафик и локализация, Директива 2002/58/ЕО, защита на личните данни, запазване на данни.

THE NEW INTERNATIONAL TRIANGLE: HUMAN RIGHTS-DIGITALIZATION-SECURITY

Cristina Elena Popa Tache

Abstract: Communications and new technology law is the academic effort through which legal professionals support education and prepare new generations for the world's newest challenges.

Today's society has experienced an unprecedented level of global crises, from armed conflict to financial and health crises. Their management and prevention solutions have led to the proliferation of digitalisation and the search for new strategic solutions. We can list non-exhaustively: drone warfare, new technologies, the use of lawfare in self-defence, the power position of terrorist groups and non-state actors (felt in Brazil, China, Russia, India, Israel, UK, etc.). Thus, society has increasingly turned towards the shaping of international norms, towards creativity and transdisciplinarity as a tool for regulating all derived issues, noting the influence of strategic and technological developments on the meaning and interpretation of international law itself. The life and evolution of "norms, as with many other social processes, are complex combinations of normative, instrumental and other constraints and causes of action ". A stream of constructivism of evolution and diffusion of international norms has emerged . The arguments and conclusions of this paper are intended to emphasise the importance of understanding reality by going through the appropriate meta-analysis filtered through the ethos of the researcher. For the elaboration of this article, the method of specific scientific introspection was used in conjunction with the transdisciplinary method based on primary and secondary sources from scientific journals, books, documents, expert opinions and other publications.

Keywords: society, digitalization, transition, global crises, international law, transdisciplinarity.

CLIMATE CHANGE AS A THREAT TO INTERNATIONAL SECURITY

Milena Palczewska

Abstract: Growing evidence points to the serious implications of climate change for peace and security. While non-climate factors continue to dominate armed conflicts, climate change also acts as a factor exacerbating such tendencies and tensions. In this sense, climate change acts as a risk multiplier for the outbreak of armed conflict. The main threats resulting from climate change, which affect the risk of the outbreak of armed conflicts, are e.g. limited access to natural resources, migration, political instability and radicalisation, a sense of injustice and distrust of international structures. The role that climate change plays for international peace and security should not be underestimated. Examples of conflicts in which the ecological factor played an important role are the wars in Darfur, Mali, the Central African Republic and Nigeria.

Keywords: climate, security, threats.

CORRELATION OF HUMAN RIGHTS AND STATE SECURITY: MODERN CHALLENGES AND THREATS

Garik Khudoyan

Abstract: The scientific article discusses issues related to the interaction of human rights protection and national security provision by the state, as well as some issues related to challenges and threats in the modern world threatening the categories under study. The author considers each of the designated categories separately, their mutual influence and correlation, and the role of public authorities in matters of their interaction, and also provides some arguments in the approach to the balanced coexistence of these essential values.

Keywords: Global military and political instability, harmonious person–authority relationship, hybrid wars, limits of restriction of human rights, national security, primacy of human rights, public legal consciousness.

PROTECTION OF NATIONAL SECURITY THROUGH PREVENTIVE POLICE ACTIVITIES AGAINST THE PERPETRATORS OF CRIMINAL CODE OFFENCES RELATED TO ILLEGAL CROSSING, SMUGGLING AND ASSISTING FOREIGNERS TO CROSS AND RESIDE IN THE REPUBLIC OF BULGARIA

Ana Filibeva, Stoyno Tsvetkov

Abstract: This report considers the protection of national security as a multidimensional process that includes the protection of the interests of the individual, the state and society. The legislator defines national security as a dynamic status of society and the state. In order to protect national interests, to realise national priorities, it is necessary to guarantee the fundamental rights and freedoms of citizens, the territorial integrity, the democratic functioning of the institutions, the constitutionally established order in the country. We find these fundamental values in the Constitution of the Republic of Bulgaria and in the UN Universal Declaration of Human Rights.

Crimes related to illegal crossing, smuggling and assisting foreigners to cross and reside in the country are crimes against the order of government in the Republic of Bulgaria. The perpetrators of this type of criminal activity are most often persons with a criminal record. Their personality is socially deformed, selfishly motivated, predisposed to criminal escalation. The criminal careers, behaviour and lifestyles of these individuals are subject of preventive activities by the police authorities, along with activities to protect the rights and freedoms of citizens, combating crime, preserve public order and fire safety and protect the population, protect national security.

Keywords: National security, illegal crossing, smuggling, assisting foreigners to cross and reside in the country, preventive activities, police authorities.

THE INTERNATIONAL LAW AND SECURITY ON THE BALKANS AFTER THE FIRST WORLD WAR

Aleksandar Andonov

Abstract: The International Law and security on the Balkans after the First World War is a historical-law analysis over the security circumstances on the Balkans after the First World War. With this research we will give a clear perspective over the continuing conflicts on the Balkans after the First World War despite the international treaties signed with the end of the war. The role of the international law system in preserving the peace and respecting the signed peace treaties.

A concrete historical analysis over the period after the First World War will determine the conditions under which the peace treaties were respected and respect of the newly established international law system. Along with the respect of the treaty the research will treat the international relations of the time in which the first steps towards globalizations and establishing international laws was used in practice.

The research will be based on historical events and process on the Balkans. The effects of the war to the Balkan countries the law, security obligations and challenges that the treaties produced. The main goal of the research will be to determine the similarities and differences of the security challenges after the First World War and nowadays.

In the purpose of fulfillment quality research, we will use scientific literature in the field of international law, history of international organizations, lasting security questions and the effect of the treaties on the security situation on the Balkans.

Learning from the past is the best way to prevent further mistakes. The research on this topic will gave a concise analysis of the security challenges and the implementation of the international law on the Balkans in a period when the international law system was newly established and its efficiency nowadays.

Keywords: Balkans, First World War, International law, Peace treaties, Security

